
Валентин Карпов
Подорож у часі
Подорож у часі
Карпов В.Б.

Товариство «Знання» України.
Науково-дослідний Центр «Інноваційні технології».

Карпов Валентин Євгенійович

Подорож у часі

Автор книги не ставить перед собою завдання відгадати всі таємниці Єлисаветграда – Кіровограда. Він надає вам мало відому інформацію, дбайливо й наполегливо визбираних про події, людей, книги й архіви, все цікаве про місто у «Дикому степу». З мозаїки окремих життєописів, переплітається історія Кіровоградського краю, де сучасність створює неповторне і таке важливе відчуття зв'язку часів, культурної спадкоємності, спорідненості з попередніми поколіннями, які жили на цій землі. Ми закликаємо вас берегти пам'ять про наше минуле. Сьогодні на дрова спалюються унікальні сади й парки, колись у страшних лихоліттях гинули кращі люди… Після стількох років нищення, розбещення й запустіння, чимало доводиться починати все спочатку. Сьогодні нам треба зберегти рідне місто в неповторній красі - для майбутніх поколінь.

Кіровоград
2015

УДК 323 (477.65)
Рекомендовано на засіданні науково-методичної ради Центру «Інноваційні технології», протокол № 4 від 16.04.2015 року
м. Кіровоград – 736 с. (укр. мова).

Карпов Валентин Євгенійович

К - 26 Подорож у часі

Суспільно-пізнавальне видання

Славну історію має Кіровоградський край. Численні пам'ятники, вулиці й будинки міста переносять нашу уяву в ті далекі часи, як любить казати автор книги – в часи «сивої» давнини. Багато видатних людей «подарував» наш край – світові. Колесо історії не стоїть на місці і вже сьогодні ми стаємо учасниками пам'ятних подій сучасності. Без пам'яті про минуле – немає майбутнього. Кіровоградці хочуть знати правду про наше місто. Перш ніж висловити свої думки, автор книги ознайомився з матеріалами інших видних фахівців, зазначив та використав їх у своїй книзі і виражає усім щиру вдячність за практичні підказки. Автор не претендує на окремі моменти інформації, вона належить зазначеним фахівцям.

ББК 66.3 (4укр-4кір)
ISBN

© Карпов В.Є.

Кіровоград
2015

Передмова до книги

Головний лікар Кіровоградського онкодиспансера, депутат Верховної ради України, заслужений лікар України, канд.мед. наук, лікар вищої категорії - Костянтин Яриніч посилаючись на Ліну Костенко у поемі-феєрії «Скіфська Одіссея» запитує: Хто ми? Хто наші предки? «Чому на землях цих, де Київ, іще до літописних лихоліть, так, наче нам хто чорну дірку виїв у історичній пам'яті століть»? Учорашній день - це вже історія. Завтрашній - загадка. Сьогоднішній – це подарунок. Ми здатні спільними зусиллями досягти намічених цілей. Бажання і готовність жити по-новому, наш основний ресурс, запорука заможного життя кожного із нас у рідній, вільній і багатій країні.

Кожен, хто не байдужий до історії рідного краю, мабуть, не раз задавав собі такі питання: коли була заселена людьми наша місцевість, хто саме заснував поселення? Адже територія нинішньої Кіровоградщини була на перехресті багатьох історичних подій, і не раз знаходилась в центрі національно-визвольної боротьби. Сучасні населенні пункти нашого регіону, яку вони мають історію свого утворення і звідкіля прийшли ті перші поселенці? На всі ці питання ви знайдете відповідь у нашій книзі, але з акцентом на виникнення історії Єлисаветградщини, приміських сіл та події, які відбувалися на землях нашого краю. За цим напрямком, у автора нашої книги Валентина Карпова, раніше вийшли з друку, (видавництво «Код») два історіографічних дослідження Єлисаветградщини: «Біля витоків козацтва» 2011 р. та «Козацькому роду нема переводу» 2012 р. Педагоги давно оцінили переваги викладання історії краю на основі географії малої батьківщини та людей, які там живуть, (або жили), роблячи наголос на певні принципи.

Так 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України підтримала внесений Кабінетом міністрів законопроект про засудження комуністичного та нацистського тоталітарних режимів і заборонила їх пропаганду. Скоро більшістю голосів народних депутатів України, місто Кіровоград в черговий раз змінить свою назву, а от якою вона буде - залежить від самих кіровоградців.

Пам'ятаєте іронічне висловлювання Дені Дідро: «Ціла нація, відмежована від нас великим проміжком часу, видається нам жменькою славетних людей, імена яких зберегла для нас історія. Не важко переконати нас, що афінською вулицею й кроку не можна було ступити, не наштовхнувшись на котрогось Аристида…». Не менш цікавим є й Єлисаветградський край.

Валентин Карпов часто звертається до інформації відомих істориків: В. Босько та Ю. Матівоса, Б. Шевченко та М. Галицького, В. Бондаря та В. Погрібного, О. Ратушняка та Г. Клочека, К.Шляхового й Наталії Яковенко (до речі нашої землячки з Бобринецького району): «Все, що мало місце на території України, всі, хто тут народився (незалежно від етнічного походження), належать передусім Україні», а отже й Кіровоградщині. Тому поруч повинні йти історичні оповіді про духовні скарби єлисаветградців, про засновника Сербської держави Карагеоргія, ім'я якого пов'язане з Новомиргородом, де на початку XIX ст. мешкала найчисленніша сербська діаспора в Російській імперії; про Омеляна Пугачова, котрий у 1770-му р. служив у нашому місті, де нібито й зародились ідеї майбутнього повстання під іменем Петра III; про польських композиторів та письменників, зокрема Кароля Шимановського, Міхала Хіромансього й Ярослава Івашкевича: «Це - земля, яка мене сформувала». Не маємо права забувати цілої плеяди відомих представників єврейського народу, які прославилися далеко від місць, де народилися. (До речі, перші 70 євреїв переселилися у 1881 році з України до США - саме з Єлисаветграда.) Такий підхід до краєзнавства та історії рідного краю йде на користь європейській орієнтації України. Викладена інформація привертає увагу світової спільноти до Кіровограду, до природи, до урану, до головної нашої цінності – людей.

Звертаємо увагу, що у цій книзі автор застосовує перевірений, літературний прийом – розмова з онуками. Раніше він уже використовував у попередніх виданнях, де на прикладах своїх предків, формував свідомість власних онуків. Прийом не новий, але він моделює зовнішні особливості явищ історичного буття, їх динаміку у формі конкретних образів, (дід Опанас і онуки), магістрально вимальовуються певні дії. Поряд з поняттям «персонаж» вживається - «образ характер», «образ людини», її взаємини з довкіллям, світоглядні позиції певної соціа-

льної групи або нації, залишаючись при цьому яскраво самобутнім і індивідуальним. Умовний образ діда Опанаса, вимальовано з кіровоградських людей похилого віку, багато чого там є і від самого автора. Образ Опанаса змальовано суворою і ніжною поезією батьківства, з однієї сторони він є батьком своїх дітей, з другої – дідом для всіх онуків. Дід Опанас не лише розповідає про безстрашних, українських людей, але і дає розгорнуті картини пишної і прекрасної природи. Яскраво описуються різні пори року, де вгадуються кіровоградські пейзажі та видна гаряча любов автора до рідної землі, віра в її силу й могутність, захоплення її красою і безкрайніми просторами.

Якось довелося мені прочитати книгу «Філософія спільної справи» одного із мислителів Русі - Миколи Федорова. Якщо коротко й спрощено, то ще в XI столітті Федоров писав, що всі люди, коли-небудь, може в іншому часі, що жили на Землі, повинні воскреснути - у фізичному змісті, за допомогою науки, яка рано або пізно переможе смерть. Звичайно, місця усім воскреслим людям - не вистачить, тому буде освоєний Космос. Філософія Федорова вплинула на Ціолковського й Корольова. Але я про інше, Федоров писав: «Історія є завжди відродження, а не суд, тому що предмет історії не живучі люди й події, а померлі, тобто перенісши вже вищу міру покарання, наприклад - страту. Ця думка дуже мене вразила. Ми й сьогодні мали й маємо, з різним ухилом - зовсім іншу історію, де випинається одне й соромливо ховається інше. Дуже багато фальсифікації, і тому такі люди як В. Карпов, конче потрібні нашому суспільству. Вони наче барометр, який показує шлях нашому народові…..

Коротков В.В.

Кожний третій мешканець Кіровограда знає громадського діяча Віталія Короткова (на фото), голову Кіровоградського обласного клубу «За правову державу». Це захоплююча і відповідальна людина, яка не стоїть осторонь видатних подій в державі. Маючи постійні диспути з вченими Кіровоградського краю, він констатує: - А ви знаєте, з часом я все більше стаю підтримувачем думок професора Валентина Карпова. Придивіться уважно до його слів у 1 - 2 главі нашої книги,

де він описує про штучне створення людства на планеті Земля та подальше самоудосконалення, коли через кожні три 532-річні періоди, кількісні зміни - переростають у якісні. Тоді відбуваються світоглядні зрушення в надрах громадської свідомості і етнос вступає на вищий щабель розвитку, але – по різному….
Я хочу прочитати на російській мові вірш Валентини Гончар:

У каждого в Душе свой остров,
Своя вода, мосты и берега.
Там корни, кроны, купола, погосты,
Желанья, мысли, действия, слова…
У каждого в Душе свои рассветы,
Свои закаты, звёзды, миражи…
Там зёрнышками пишутся сюжеты,
Цветут, иль гибнут хрупкие ростки.
У каждого в Душе свои полёты,
Свои падения, свои цвета.
Свои картины, песни, ноты.
Свои Огни, своя Мечта.
У каждого в Душе свои вопросы,
Свои стремления и свой ответ.
Дороги, повороты и заносы…
И так века - мы между: «да» и «нет»….

В. Карпов підіймає питання: «Чому на основі законів відкритих наукою, не можна пояснити походження Вселеної, нашого життя й розуму? Складно повірити, але, швидше за все, причина одна: те, чому нас учать у школі, у вузах, про що пишуть люди, присвятивши життя - науці, у більшості випадків - казка. Так, ви правильно зрозуміли – проста і банальна казка, адже в науці багато чого з того, що вважається непорушним, - усього лише теорія, з якою не згідні більшість світових учених. Але термін «більшість вчених», це не значить, що вони праві, бо завтра з'являться нові гіпотези, і «старі» підручники підуть із життя. Так поступово людство буде «підбиратися» до істини, а поки що ми перебуваємо далеко від неї ...

Знання історії рідного краю – це вияв любові до Батьківщини, запорука формування регіонального патріотизму, усвідомлення причетності твоїх пращурів до подій загальнодержавного значення. Дослідження сторінок історії своєї області переконує в міцному зв’язку поколінь, визначної ролі земляків у

становленні української нації, розкриває природні та історичні особливості мальовничого куточку України – Кіровоградщини.

«Дикий» степ – це образ малої батьківщини, сильної, могутньої і прекрасної. У такому степу можуть жити лише мужні люди, горді, сильні, сміливі, наділені широкою душею і щедрістю серця. «Дикий» степ – це батьківщина кіровоградських героїв, де скупо, але очно змальовано місце дій і їх настрій. В центрі книги, багато уваги приділяється героїчному образу наших предків, які боролися за справедливість і незалежність від загарбників. Автор показує народ не підневільним і покірним, а вільним і гордим, нещадним до ворогів Батьківщини і народу, а також до зрадників. Герої наділені відчуттям власної гідності, розумом, благородством, волелюбністю, здатною витерпіти будь-які муки в ім'я своєї Батьківщини.

За останні 15-20 років, Я знаю майже всіх керівників міста Кіровограда. Багато хто з них працював для суспільства, але деякі таке «витворяли», що навіть стидно писати. Половина депутатів міської ради (2000-2015 р.), це ганьба депутатського корпуса. Кіровоградці думають, що хтось інший повинен слідкувати за благоустроєм і добробутом міста. Ні, я думаю, наша діяльність повинна бути колективною. Подивіться на місто: від Підгайців - до Критого ринку, це європейська частина. У той же час сквер Слави з торгівлею на алеях – це кам'яний вік. Вулиця Дворцова, (Леніна), від Ковалівського парку й до 3-ої лікарні, - європейська частина. На цьому європейський вид нашого міста закінчується. За 100 метрів від центру по вулицях - не ходіть, ноги поламаєте. А ще недавно Єлисаветград був маленьким Парижем….

Історія нашого міста, закликає нас до покращення, як зовнішнього вигляду, так і внутрішнього змісту. Валентин Карпов, розповідає про мало відомі сторінки нашої історії, звертає увагу «на порозуміння» влади і суспільства, на мету і стратегію розвитку. Незважаючи на те, що в старі часи Єлисаветградська земля була тісно пов’язана з Московським царством. Ви повинні зрозуміти: «Історія завжди «присутня» у сучасному часі». Інший підхід буде однобічним. Наприклад, за царя Івана III-го почалося розширення Московської Росії. Потім був Петро перший з його імперськими замашками, де всім тлумачили: «Загарбницькі війни Петра І, були необхідні для держави». І далі

вже ніхто не думав зупинятися. Всі ресурси Росії використовувалися для того, аби щось завойовувати, когось пограбувати. Диво в тому, що облаштовувати відвойовані території Московське царство не встигало та й не хотіло. Московії приходилося оборонятися, як від внутрішнього спротиву, так і від зовнішніх недругів. Пам'ятаєте у Бердяєва: «Росія пришиблена своєю широчінню». Це видно і в завоюваннях, які комуністична країна не могла переварити при Сталіні, і в піднятому над головою черевиком, яким Хрущов стукав в ООН, і в бажанні ощасливити увесь світ соціалізмом при Брежнєві, і в розвалі Московської імперії при Горбачові, і в амбіціях Путіна по захвату українських територій, і цілим рядом дій керівників Московської верхівки з підозрою на «психічні» відхилення.

Українці в складі Московського царства, нормально ніколи не жили: то когось наздоганяли: «Перегонимо Америку», то в мирний час завойовували інші країни, то накопичували ядерну зброю й оборонялися від усього світу. Якщо провести аналіз із XIV до XIX століття, виходить, що Московська імперія за 530 р. воювала більше 330 років, тобто, через кожні 1,5 років – відбувалися чергові військові конфлікти за участю Москви. Таку психологію розбою й бандитизму заклав у свідомість московитів «незабутній» Олександр Невський. Який виховувався дикими і варварськими племенами, у запозиченні в Золотої Орди й насадженні в Московському улусі саме держави-завойовника, яка сколотила власну імперію на крові та брехні. І все це на протязі сотні років закладалося населенню великоросів, де скрізь проглядалося фінське плем'я. Інші «подвиги» керівників країни Моксель - від лукавого і є звичайною брехнею «істориків, які складали історію, переважно для власної значимості».

Валентин Карпов звертає увагу на перекручення історії, та як із племен мурома, меря, весь, мокша, мещера й інших, «утворився російський народ», так званні великороси. У IX – XII століттях не існувало Російської держава, і навіть князівства. За твердженням більшовицьких джерел, вся «великоросійська земля» у межиріччі Оки і Волги, від Мурома, Рязані, Калуги і до Білого моря й Вологди була заселена племенами з фіно-угорською мовою. Значить у IX – XII ст. не існувало так званого «російського народу», Московське царство штучно створили татари, до яких весь час московські князі їздили на поклін, -

зраджуючи власний народ. У 1832 р. Астольф де Кюстинін видав крилаті слова: «Поскреби росіянина і найдеш татарина». Слов'янські племена, на базі яких утворився український народ з однієї сторони і фінські племена мурома, меря, весь, мокша, мещера, які згодом стали основою великоросів з другої сторони, не мали в історії нічого спільно до середини XVI століття. Татарська навала на Київську Русь – була, бо в результаті монголо-татарських завоювань в 13 ст. виникла величезна феодальна держава Золота Орда. А в ті старі часи майбутня Єлисаветградська земля, тільки «зароджувалася в проекті» і не була пов'язана з Московським царством до 1547 року. Кримське ханство, як феодальне державне утворення, виникло в середині 15 ст. у результаті розпаду Золотої Орди, і проіснувало до 1783 року, (до завоювання Росією).

Як би там не було, чомусь Московська влада весь час замовчує багато сторінок з історії українського козацтва, наприклад, як запорожці 150 років підряд, (з 1500 по 1648 р.) наводили жах на Московію: «Нехай знають москалі, що тої слави козацької – ми повік не забудемо». Не дуже хочеться Росії того часу згадувати ,як козаки полонили Москву і як вони благали «укласти вічний мир» з запорозькими козаками та присягалися ніколи не порушувати кордони України-Русі. Московська влада старилися приховати та знищити ці сторінки історії. Ще в 1875 році Отто фон Бісмарк казав, для знищення Росії необхідно відділити і протиставити їй Україну, далі Росія сама розпадеться. (До речі - Бісмарк мав російські корні Рюриковичів)….

Депутат ВР України К. Яриніч передає слово відомому громадському діячу Кіровоградського регіону Сергію Катренко (на фото), який зазначає: - Вважається, що з глибини століть рухається потік людської думки, як імпульс освоєння і пізнання світу. Цей «потік» започаткували ще в дольодовиковий період перші люди - відкривачі вогню, потім були перші винахідники колеса, а далі до них долучилися будівники пірамід, вдумливі описувачі історії та храмові вчені Стародавнього Сходу, філософи Еллади, Риму й Середньовіччя, лондонські вчені, які утворили в XVII ст. Королівське наукове товариство. Безперечно, правий був Френсіс

Бекон, який свого часу заявив людству: «Знання - це сила!». Знання збільшує могутність людини, рятує її від нещасть, хвороб і лиха, створює численні можливості, зокрема досліджень Космосу, та дарує гостру, інтелектуальну насолоду.

С. Катренко звертає увагу на те, як В. Карпов пише про наш край, - там суцільний позитив. Люди, події, факти, а поруч - йдуть його оповіді про духовні скарби єлисаветградських старообрядців; засновника Сербської держави Карагеоргія, ім'я якого пов'язане з Новомиргородом, де на початку XIX ст. мешкала найчисленніша сербська діаспора в Російській імперії. Про Омеляна Пугачова, котрий у 1770-му служив у нашому місті, де нібито й зародились ідеї майбутнього повстання під іменем Петра III-го; польських композиторів та письменників, зокрема Кароля Шимановського, Міхала Хіроманського й Ярослава Івашкевича: «Це - земля, яка мене сформувала». А ще ціла плеяда відомих представників єврейського народу, які прославилися далеко від місць, де народилися. Такий підхід йде на користь європейській орієнтації України і привертає увагу світової спільноти до Кіровоградського краю

Карпов В.Є. ділиться інформацією з архівних документів про появу та функціонування перших концтаборів на нашій землі. Не про гітлерівських чи польської Березі Картузької, а про Єлисаветградські концентраційні табори 1921-1922 років, та 1941-1944 років. Досліджуючи перший радянський голодомор 1921-1923 років та вилучення більшовиками церковних цінностей з Єлисаветграда, дізнається, що «Ленін дозволив грабувати навіть мертвих». Автор висловлює припущення, що, виконуючи секретний пункт декрету Леніна, місцеві комуністи сплюндрували «склеп генерала Г.Емануеля (герой Вітчизняної війни 1812 року) в Єлисаветградії; усипальні генерала М.Раєвського та його родини в селі Розумівці Олександрівського р-ну; генерала О.Самсонова – однієї з найтрагічніших постатей Першої світової війни в селі Якимівці, Маловисківського району; генерала Д.Остен-Сакена в селі Приюті; могилу ученого В.Григоровича в Єлисаветграді та інше. Не багатьом відомо, що з наших же країв і всесильний голова Петроградської ради та голова виконкому Комінтерну - Григорій Овсійович Зінов'єв. Повне ім'я Євсей-Гершен Аронович Апфельбаум-Радомисльський, зберігся будинок, де народився більшовицький діяч в Кіро-

вограді. Є інформація про засновника комуністичної партії Німеччини - Аркадія Маслова (Ісаак Юхимович Чемеринський) – родом з Єлисаветградщини.

В книзі ви прочитаєте про єлисаветградський рід Шульгиних. Його представників та двоюрідних братів Якова Миколайовича та Василя Віталійовича, назавжди роз'єднала… Україна! Перший – визначний українофіл, історик та громадський діяч. Один із синів - Володимир загинув під Крутами, інший став першим українським міністром закордонних справ в уряді УНР. А їхній родич - Василь Шульгин – відомий монархіст, один із засновників Добровольчої (білої) армії, автор книг «Дні» та «1920». Ще його батько Віталій Якович заснував українофобську газету «Киевлянин».

А ще прецікава розповідь підземні тунелі і ходи під містом, як і куди можна ними пройти та чому не слід спускатися під землю. Життя, таким коротким воно здається для людини. А як хочеться багато зробити. Ще маленькою людина прагне самоутвердитися, пізнати нове, цікаве, корисне, а ставши дорослою, передати ці знання наступному поколінню. Чи ніколи ви не задумувалися над смислом життя? Як зробити так, щоб прожитий час не був марний, витрачений на якісь дрібниці?

Чи є сенс підраховувати скільки разів наше місто потрапляло на сторінки великої літератури? Назвемо декілька із них: Достоєвський, Фет, Тесленко, Карпенко-Карий, Кропивницький, Пікуль, Гончар, Толстой, Олеша, Гельбак, Микитенко, Сосюра, Паустовський, Тарковський, Винниченко, Еренбург, Дон Амінадо та інші. У когось спогади закарбувались одним-двома штрихами, іншим послужило прообразом або атмосферою майбутнього твору і т.д. Український поет Дмитро Павличко колись сказав: «Хто не народився на Кіровоградщині, той мусив бодай пройтися нею».

Валентин Карпов розповідає про церкви, храми та собори Кіровограду та релігійну культуру. Про старі і нові храми і вказує дорогу до них. Хто знає дорогу до храму, той поважає себе і свою націю.

Закінчуючи книгу «Подорож у часі», Валентин Карпов каже: - На 700 стор. книги не можливо викласти всі цікаві факти з історії Єлисаветграда. Для цього необхідно, що найменше – 10 таких книг і прикладом може слугувати Григорій Гусейнов, його

10 томів «Господні зерна», або інформація великого переліку Кіровоградських дослідників, краєзнавців, вчених і письменників. Чим більше читач буде отримувати корисної інформації, тим краще буде для всіх. Ще О.С. Пушкін писав, що «неповага до предків - є перша ознака дикості й аморальності». Саме вираження: «Іван, що не пам'ятає свій рід» означало порожню й нікчемну людину. Як гниле дерево не стоїть на землі, так і рід, що втратив родову пам'ять та самосвідомість - близький до викорінювання: «Моя сім'я і дорога родина, це тато, мама, бабця і дідусь. Сестричка, братик і любов єдина – Україна».

Короткі відомості про автора книги. *Карпов Валентин Євгенійович* унікальна людина й унікальний працівник офіцер запасу ЗС України, психолог, лікар та викладач ВНЗ. Провідний спеціаліст наукового вісника «Центр інноваційних технологій» та член товариства «Знання» України в Кіровоградській області. Член-кореспондент декількох Міжнародних Академії. Професор кафедри менеджменту МКА та Кіровоградського інституту МАУП. Академік МАК. Автор більше двох з половиною десятків науково-популярних книг та трьох підручників для Вишів по менеджменту. Наукові інтереси автора пов'язанні з професійною і психологічною діяльністю Людини та підготовкою фахівців з менеджменту безпеки, логістики та психології.

Відомий громадський діяч України, багаторазовий член Кіровоградських міських та обласних Громадських рад різних напрямків діяльності. Признаний авторитет з національно-патріотичного виховання молоді, головний отаман Кіровоградської ОГО «Центральний козацький округ». Лицар та гордість Українського козацтва. Більше 40 разів відзначався різнопланові нагородами, із них: Золотою Зіркою «Герой козацького народу», повний кавалер орденів «Козацька Слава» тощо. Має спеціальне звання: генерал-полковник козацтва…..

Де ж набратися мудрості, як не в книгах! В.Карпов виражає Подяку всім, хто зазначений в книзі й каже: «Шануємо друзів, батька й неньку і буде усе гладенько». Приємного читання.

Перша глава

Бесіда з онуками

Наш дід Опанас, маючи за плечима більше 65 р. прожитого віку та великий досвід з виховної роботи, останні роки свого життя призначив – онукам. На малюнку дід Опанас разом з наймолодшою онукою Софією. Опанас, як кожна людина, має родину, дітей й обов'язково онуків. Саме в дітях і онуках захований сенс життя, бо ніколи не наступить більш підходящий час для того, щоб бути щасливим, як зараз – сьогодні і обов'язково разом з ними. Ви ніколи незабудете свої безсонні ночі, коли сиділи біля ліжка своїх дітей й читали їм різні казки. А потім те ж саме робите з онуками, (коли вони хворіли), насолоджуючись красою українських слів, в яких з такою не чуваною нами й досі музичністю: грає, співає, бринить і гримить з сторінок тих книг – палітра краси.

Хто ж такий, отой загадковий дід Опанас? В образі діда Опанаса описується сам автор, на момент написання цієї книги. Як уже раніше зазначалося, розмова з онуками – це перевірений, літературний прийом де на прикладах своїх предків, формують свідомість наступного покоління. Прийом не новий, але він моделює зовнішні особливості явищ історичного буття, їх динаміку у формі конкретних образів та вимальовуються певні дії. В цьому прийомі вживається: «образ - характер», «образ - людина» та взаємини з довкіллям, світоглядні позиції певної соціальної групи або нації, залишаючись при цьому яскраво самобутніми і індивідуальними. Автор додає до умовного діда Опанаса риси багатьох кіровоградців похилого віку з суворою і ніжною поезією батьківства.

Опанас є батьком не лише для своїх дітей, (дідом для онуків), але теж саме й для інших дітей. Він яскраво описує різні пори року, де вгадуються кіровоградські пейзажі і на їх фоні - показує безстрашних, українських людей. У самому описі природи, видна гаряча любов Опанаса до рідної землі, віра в її силу і могутність. Захоплюючись безкрайніми просторами кірово-

градського степу, опираючись на архіви, описує історичні події на цій місцевості в минулі і сучасні часи.

Дід Опанас знає, що людина здатна на багато чого з того, що в більшості здається - позамежним. Просто рідко хто вміє використати свої зверхності. Опанас вже не один раз зазначав, що людині надприродні здатності не звалюються на голову нізвідки - їх необхідно розвивати регулярною й кропіткою роботою. Кожна людина на землі має колосальні мозкові можливості, однак лише одиниці можуть ними скористатися. Більше 20 років потому, учені А. Колмогоров і В. Іванов зуміли математично й логічно довести, що середньостатистична людина може запам'ятати всі знання світу: досконально вивчити всі існуючі науки, засвоїти всю світову літературу, опанувати всіма іноземними мовами, і при цьому буде задіяний лише незначний процент її мозку. Треба завжди пам'ятати, що людина - це Космос у мініатюрі. А зараз настав час пізнання світу – через бесіду, для самої маленької онуки – Софії, так вважає дід Опанас.

Народження дитини залежить від величезної кількості умов і випадків. Серед них не тільки телегонія: будова тіла, темперамент батьків, їхнє здоров'я, але й соціальний статус, спосіб життя, поводження й особисті нюанси, звички, місце проживання, мікро- і макро обставини, пора року й багато іншого. Однак є ще один важливий аспект - ступінь сексуального притягання батьків, що не піддається корегуванню. Часто люди не розуміють ваш вибір і смак: «Що він(а) у ній знайшов»? А ви божеволієте від надзвичайної краси й привабливості своєї половинки. У свій час один із царів Спарти - Архидам був оштрафований за те, що женився на некрасивій жінці, але він був щасливий з нею. Від щасливих союзів, з'являються на світ надзвичайно розумні і гарні діти, оце і є проста наука - каліпедія.

У державах з різнорідним населенням народжується більше гарних і розумних дітей, чим у країнах, де населення з покоління в покоління живе замкнуто, не відриваючись від своєї землі. Приплив свіжої крові, природний процес. Як приклад османська імперія, яка довгий час додавала до свого етносу «приплив свіжої крові» від різних народів, у підсумку - створили сучасну турецьку націю, що відрізняється міцною статурою.

Другий приклад - римляни, які скорили увесь древній світ, вибирали собі дружин серед представниць поневолених наро-

дів. Навіть більше - вони надали право громадянства жителям всіх захоплених країн, щоб сприяти шлюбам між переможцями й переможеними. Третій приклад з недавнього минулого США, як гігантський «казан рас і націй». Цим же шляхом в XXI ст. починає рухатися й сучасна Європа. Це, звичайно ж, не означає, що українець обов'язково повинен шукати собі дружину в Азії або Латинській Америці, у нас вже відбулося велике «змішування народів», (до цієї теми ми доторкнемося – пізніше)….

Ми відповідальні за тих, кого навчаємо і приручаємо. Діти з самого дитинства люблять книги. Спочатку для них – це просто купа друкованих аркушів і цікавих картинок. Але відкриваєш їх, поринаєш у казковий світ і розумієш, що ти перенісся у якесь таємниче царство, де кожен аркуш паперу, написаний у минулому й адресований у майбутнє. Це – лист у вічність, де діти успадковують священне знання. Українська книга завжди користувалася великою повагою. «Книги - це ріки, які наповнюють світ, це джерела мудрості», - писав давньоукраїнський літописець. Зрозуміло, чому в Київській Русі існували бібліотеки при церквах, монастирях, при князівських і боярських дворах, де різні люди пізнавали знання. Опанас щиро вважає, що телебачення й Інтернет ніколи не зможуть повноцінно замінити щасливих годин спілкування з онуками та книгою. Дуже часто люди забувають про свою неповторність, про цінності свого духовного світу. Люди які не займаються самовдосконаленням, деградують, стають нічим і ніким. На світі немає однакових людей, у кожному є щось своє, неповторне. Може це якась геніальна ідея, може просто посмішка, але своя - особлива.

Що таке людина, її життя, з чого все складається? Як не дивно, всього 4 елемента: водень, вуглець, кисень, азот - от 4 стовпи, на яких ґрунтується органічне життя. Без цих елементів воно неможливе. Всі елементи мають унікальні властивості, але головне в тім, що ймовірність випадкової комбінації цих елементів, (необхідних для виникнення життя), практично дорівнює нулю. Чому ж саме ці елементи і саме в потрібній пропор-

ції виявилися в нашому куточку Всесвіту, на планеті Земля і конкретно на українських просторах? Пояснити цей загадковий факт можна тільки чиїмось цілеспрямованим втручанням. Але якби воно проявлялося тільки в цьому!

Сучасна біологія не здатна допомогти зрозуміти таїнство зародження життя. Лежача в її основі еволюційна теорія нічого не пояснює. Були вивчені мільйони органічних сполук, але жодне з них не виявило схильності до перетворення в живу істоту. Знову виходить, таємниче «щось» дало поштовх, і органічні сполуки переступили грань між мертвою й живою природою – виникло життя. Дані останніх досліджень переконують, що загально прийнята теорія природного добору життя малює картину, на жаль, далеку від дійсності. Потім процес еволюції та появи нових видів, не відповідає теорії Ч.Дарвіна.

Так що ж відбувалося 10 млн., 20 млн. потому на наших землях, а деякі хочуть заглянути на 40 млн. років назад і запитати: - Звідкіля взялися сучасні люди і де ділися наші далекі предки з періоду «сивої» давнини? Так чи інакше, але всі науки, що вивчають історію розвитку життя на Землі, спотикаються на одному місці, - на самому «початок всього». Одні не здатні дати аргументованого пояснення виникненню життя взагалі, інші не можуть правдиво відповісти: як і коли з'явилася людина. Треті плутаються в людях і народах, що заселяли наш край. Всесвітнє буття, утворюється за допомогою трьох ланок:

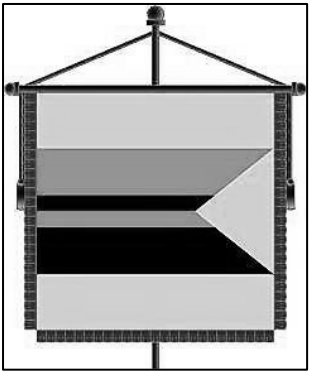
- ► - Всесвіту;
- ► - Життя;
- ► - Розуму.

Вивчаючи різні факти і теорії, бачимо, що «Всесвітня машина», як окремий механізм не може працювати самостійно й в потрібному режимі, необхідно - керуючий. Сучасні вчені давно із цим погодилися, увірувавши, що усе раніше створене й що маємо на цю годину, створювалося по замислу одного Творця, одні звуть його Богом, інші Творцем, треті Всевишнім розумом. Скільки людей – стільки й думок…

З усвідомленням своєї неповторності, в людині починається усвідомлення самого сенсу життя - як найвищої цінності. Варто згадати великого діяча української літератури І. Франко й одну його ідею: «Жива людина - є найбільшою коштовністю на землі, тому що вона - носій духу». Бережіть життя, бо немає нічого ціннішого від неї - на нашій землі.

Дід Опанас, погладив онуку по голівці і зазначив: «Нове життя у старі часи, завжди розпочиналося з простого, сільського весілля. Я вже не пам'ятаю свій рід 200-300 років назад, але в моїй голові залишилися певні спогади і я хочу передати їх тобі. А ти добавиш прожитий час свого життя і передаси далі своїм онукам. Отак і переплітаються легенди з хронологією життя, певних родинних зв'язків». І почав Опанас свою розповідь з природи, яка у ті старі часи була у селі Семенасте, (Семенівка), Новоукраїнського р-ну недалеко від Єлисаветграда, бо та місцевість являлася - «малою батьківщиною» діда.

Мала батьківщина

На фото штандарт міського голови Новоукраїнки в період становлення цього краю. Схід сонця влітку 1754 р., розпочинався так само, як і 2 - 3 роки назад - зранку, від дотику сонячних променів пробуджувалася природа: весело щебечуть птахи, листя розвертає до сонця свої зелені долоні, радісно пурхають яскраві метелики, починають роботу мурахи й жучки. Плоди дерев покриваються рум'янцем від зіткнення з теплими й ласкавими променями. І трави, харчуючись земними соками, набирають силу, піднімаються до сонця. До середини дня 1754 року, сонце зависає в зеніті, повітря розжарюється, тому краще грати в тіні, або ж купатися у водоймі. До вечора - жара спадає, сонечко утомилося й іде відпочивати, поступається місцем ранньому Місяцю. Якийсь час їх видно на небі одночасно. Потім до Місяця поступово приєднуються перші зірки, небо стає темнішим і глибшим. Легкий вітерець заколисує їх до завтрашнього світанку, денні птахи й метелики, жучки й мурахи ховаються, а на зміну їм вилітають нічні метелики й комарі. Життя не закінчу-

ється, воно дійшло до 2014 року, буде продовжуватися й далі.

Онуки діда Опанаса, як і всі діти, полюбляють літо, прикрасну пору, коли сонце дарує своє тепло найдовше всього в році, а короткі ночі радують своїм прохолодним подихом і сяйвом зірок у високому небі. Куди не глянь - вабить своїми фарбами густа розмаїтість природних шедеврів. Тут і городи, і поля, і сади тяжіють до землі - плодами й квітами.

Терпко пахнуть трави в степах, густо наливаються плоди в садах і рясно спіють ягоди в лісовій гущавині. М'який килим зелені, покрита земля, що простирається до обрію. І щоранку сонце, відкриваючи день, кидає свої перші промені на цей зелений килим, покритий нічною росою, що починає тремтіти й вигравати смарагдовими відтінками, приковуючи до себе погляд усього живого. Так день від 1754 року, поступово входить у свої права, а літо ще раз підкреслює свою красу. По гаях вечорами лунають дзвінкі пісні пташиних хорів, а серед степових трав нашого краю чути дзвінку мелодію цвіркунів. М'яко ллється з густого кленового гаю солов'їна пісня, широко розливається по полях, несеться до кожної хати с. Семенастого, несучи в собі затишок теплого літнього вечора...

А коли вже природа знемагає від жари, небеса проривають землю грозами й дощами, несучи природі свою життєву силу. Радується земля, купається у водах і росах, і все навколо оживає, розцвітає з новою силою. Радуються й люди Новоукраїнського краю - жаданій прохолоді від рясних злив, які зрошують землю й несуть новий багатий урожай. Прекрасні літні дні, теплі й безтурботні, немов самі мрії, не хочеться щоб вони коли небудь закінчувалися, (на фото сучасний герб Новоукраїнки)….

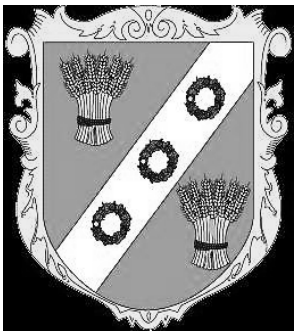

Онуки діда Опанаса прагнуть, щоб такі дні тривали довго й ніколи не закінчувалися - щоб вони плавно перейшли у вічність…. Дід каже: - Багато поколінь, вивчаючи наш рідний край, цікавляться історією заселення наших земель, зазирають у історичні довідники різної товщини, риються в архівах та опираються на спогади людей. Про історію заселення України і конкретно подій на землях

Єлисаветградщини, ми будемо розповідати трохи пізніше. Мала батьківщина діда Опанаса с. Семенасте, Новоукраїнського р-ну, Кіровоградської області нараховує багато тисячоліть.

Починаючи від доби палеоліту кожна з епох залишала на теренах цього краю свої відмітки. У Вікіпедії назначено: місто Новоукраїнка - районного значення в Кіровоградській області, засноване у 1770 році, але фактичним містом стало у 1938 р. Зараз адміністративний центр Новоукраїнського району, раніше ці землі входили до західної окраїни Вольностей війська Запорозького, зокрема до Буго-Гардівської паланки Нової Січі. Коротко, багато століть це була частина рідного, Дикого поля, у пізньому Середньовіччі і на початку Нових часів – це своєрідна нейтральна зона між Річчю Посполитою, Османською імперією, та Московською державою, колишньою країною Моксель.

Але дід Опанас вносить поправку: «… в 1754 році на правому березі р. Помічної, неподалік від впадання річок Грузької в Чорний Ташлик, та не далеко від поселень того часу, була споруджена фортеця - Павлівськ (пізніше – Новопавлівськ), яка згодом стало маленьким містечком Новоукраїнка, недалеко від Єлисаветграда», (біля 70 км.) Ці відомості взяті з монографії В.І.Тимофієнко «Міста Північного Причорномор'я в другій половині XVIII ст.» Монографія видана Інститутом історії Академії наук Української РСР російською мовою (К.: Наук.думка, 1984). Прапор того часу відображав знакові моменти історії м. Новоукраїнки, заснування його як полкового містечка Молдавського гусарського полку, мундири якого були синього кольору, та перейменування на честь Українського уланського полку, значок якого розміщений у полотнищі прапора.

(На фото попередній герб м. Новоукраїнки). Про офіційне заснування Новоукраїнки (перша назва Павлівськ) - як шанця (земляне укріплення) і полкового центру Молдавського гусарського полку, ми розповімо трохи нижче. Назва у будь-якому випадку походить від імені Павла, покровителем якого є святий апостол. Атрибутом апостола Павла вважається меч. На згадку про назву міста і для запоруки святого покровительства, у сучасному

гербі Новоукраїнки зображено образ святого апостола Павла, фото якого ви вже бачили. Золоті снопи у гербі свідчать про сільськогосподарську цінність місцевих ґрунтів:

- золото символізує: велич, пошану і багатство;
- срібло: чистоту, невинність і мир;
- синій колір: славу, честь і вірність;
- червоний колір: силу, мужність і любов.

Є така легенда, що Катерина ІІ на честь свого сина Павла Першого і назвала цю місцевість спочатку Павловськ. Але в той час було дуже багато нових поселень з назвою Павловськ і щоб відрізнити від інших - перейменувала в Ново-Павлівськ.

Новоукраїнський район знаходиться у південній частині Кіровоградської області. На півночі він межує з Маловисківським районом, на сході - з Кіровоградським і Компаніївським районами, на заході - з Добровеличківським районом, на півдні - з Бобринецьким районом Кіровоградської та Братським р-ном Миколаївської області. Більш детально про формування своєї малої батьківщини, дід Опанас вирішив розповісти онуці в історичній розповіді під назвою «Коловорот життя».

Коловорот життя

Відповідно до історичних довідок, на землях малої батьківщини діда Опанаса, (напередодні утворення Київської Русі), існувало 14 союзних племен слов'ян. Основу господарської діяльності східнослов’янських племен становило орне землеробство. Тому наші предки селилися поблизу річок, струмків та озер, поряд із заплавними луками - там, де були придатні й легкі для обробки землі. Поряд із землеробством традиційним для східних слов’ян було - тваринництво. Територія Новоукраїнки належала племінному союзу уличів, відвойована ними у боротьбі з печенігами, тому поселення на місцях сьогоднішніх населених пунктів: Новоукраїнка, Гладоси, Рівне, Семенасте й інші, почали формуватися саме з тих часів.

Землі перших слов'янських поселень, (а це і наші землі), арабські автори називали Артанія, Куявія (майбут. Київщина). А

оскільки центр цієї слов'янської спільноти був Київ, держава дістала назву Київська Русь. За правлінням Олега (882–912 р.) влада Києва поширилася і на землі уличів з нашим Диким степом. За правління Ольги і її сина Святослава через цей край йшли дружини руських воїнів за Дунай та багато іншого, про що ми будемо розповідати трохи пізніше..

Цим краєм проходив і сухопутній шлях з півдня від Чорного моря на Русь під назвою Грецький шлях. З XII ст. монголо-татарські завойовники хазяйнували на наших землях, несучи смерть і поневолення. Починаючи з XV ст. і до середини XVIII ст. в нашому краї розміщувалися зимівники запорізьких козаків, які прийшли на причорноморські степи на зміну кочовим племенам. В той час Новоукраїнський район входив до вольностей Війська Запорозького. Внаслідок невдалої війни з Туреччиною 1710–1713 років район підпав під владу Османської імперії, але після поразки турків у війні 1735–1739 р. ввійшов до складу Бугогардівської паланки Нової Січі. У 1753 р. (за сенатським указом від 18.08.1753 р.) ця територія була віддана Новослобідському козачому поселенню, з якого 14.05.1754 року був сформований Новослобідський козачий полк. З цієї дати починається стабільне заселення майбутніх земель Новоукраїнки. Сотенною слободою полку був Сухий Ташлик (с. Глодоси), у складі полку перебували також поселення Павловськ, (Павлівськ – майбутня Новоукраїнка), Чорний Ташлик (тепер у складі Новоукраїнки), Рівне, Семенасте й інші.

У 1764 р. Новослобідський козачий полк був переформований у Єлисаветградський пікінерний полк, а його територія ввійшла до складу Єлисаветградської провінції Новоросійської губернії, створеної за указом від 30.03.1764 року. Командував полком Микола Адабаш, що відобразилося у назві місцевості, де тепер знаходиться однойменна залізнична станція.

У 1769 р. в Єлисаветградській провінції був поселений Молдавський гусарський полк, сформований з турецьких підданих православного віросповідання, які перейшли на сторону

Росії під час російсько-турецької війни, розпочатої 1768 року. Полк складався із 16 поселенських рот. Штаб полку, разом із штабом 1-ї роти знаходились у Павлівському шанці (поселенні) а у Чорноташлицькому шанці розміщалася 4-та рота, у Сухоташлицькому шанці розміщалася 12-та рота. Командував пол.-ком Василь Звєрєв, назва села Звєрєвка в Новоукраїнському районі нагадує про свого колишнього власника.

У 1773 р. Павлівськ (з 1764 р. Ново-Павлівськ) офіційно отримав статус посаду, тобто неадміністративного міста, хоча фактично він був містом з початку свого існування і заснувався як фортеця, що й відрізняло в в той час міські поселення від сільських. А ось що писав про Павлівськ німецький вчений, природознавець, академ. Гільденштедт Йоган Антон, який подорожував нашим краєм у 1774 році: «Ще через 5 верст трапилася річка Помічна. Недалеко звідти розташована перша рота Молдавського гусарського полку. Там споруджений шанець, що називається Павловським, це укріплене поселення має форму правильного чотирикутника. Тут розташовані квартири начальства і канцелярія. Шанець розташований на підвищенні на південному березі Чорного Ташлика, між тими місцями, де в нього впадають річки Ташлик і Помічна. Остання впадає за сто сажнів від фортеці. Шанець оточений великим чотирикутним плацом, на якому поряд з фортецею знаходиться церква. З обох кінців плацу (зі сходу й заходу) розташовані помешкання 150 жителів. Їх житла правильно сплановані невеличкими вуличками. Половина поселення, (а саме східна частина) зараз зовсім безлюдна. Мешканці пішли до запорожців кілька днів тому. На протилежному березі Чорного Ташлика міститься поселення Чорноташлицький шанець. В ньому 120 сімей.

Береги Чорного Ташлика скелясті, складені з червонуватого польового шпату з домішками кварцу з багатьма чорними вкрапленнями у вигляді блискіток. Каміння здебільшого чорнувате. Треба думати, що ця обставина дала повід так назвати місцеву річку. Ташлик тут шириною в кілька кроків, мілкий, вода

тече спокійно. береги стрімкі. Положення шанцю: кілька сажнів вище рівня води в річці, досить високе. Це сприяє добрим можливостям для оборони. Південний берег Помічної, напевне, ще вищий. На валах розташовано, десять гармат. Початок поселенню зроблено 1769 року. Раніше тут ніхто не жив. Тут міститься штаб полку».

У 1775 - 1776 р. провінції Новоросійської губернії були поділені на повіти, більша частина рот Молдавського гусарського полку ввійшла до складу Катеринівського (з 1781 р. Ольвіопольського) повіту Єлисаветградської провінції.

У кінці 1782 р. всі провінції були скасовані, а 30 березня 1783 р. Новоросійська губернія об'єдналася з Азовською і стала називатися Катеринославським намісництвом, адміністративно-територіальний поділ якого визначився 22.01.1784 року.

4 вересня 1784 р. адміністративним центром Ольвіопольського повіту став Новомиргород, а повіт був перейменований на Новомиргородський. А 27.01.1795 р. Новомиргородський повіт увійшов до складу новоствореного Вознесенського намісництва, яке проіснувало до 12 грудня 1796 р. З Вознесенського і Катеринославського намісництв знову була сформована Новоросійська губернія, кордони і поділ якої були остаточно визначені указом від 29.08.1797 р., за яким територія Новомиргородського повіту була розподілена між Єлисаветградським і Ольвіопольським повітами.

8 жовтня 1802 р. Новоросійська губернія розділилася на три губернії, територія майбутньої Новоукраїнщини опинилася у Миколаївській губернії, яка 15.05.1803 р. у зв'язку з переведенням адміністративного центру до Херсону була перейменована на Херсонську.

Після указу 16 квітня 1817 р. про реформування Бугського козацького війська - у Бугську уланську дивізію, (крім Тираспольського полку), в усіх повітах Херсонської губернії почався процес створення нових військових поселень. У 1821 р. в Єлисаветградському повіті була розміщена 3-тя Українська уланська дивізія, сформована з полків Українського козацького війська, прославленого в боях Вітчизняної війни 1812 року та закордонних походах 1813-1814 років.

У Новопавлівську (Новоукраїнка) стояв 1-й ескадрон, а в Рівному - 2-й ескадрон першого Українського уланського полку

(з 1830 р. - Українського уланського полку, без номера) , у Сухому Ташлику (Глодосах) - 3-й ескадрон 2-го Українського уланського полку (з 1830 р. Новоархангельського уланського полку) цієї дивізії. Павлівський посад був полковим поселенням - тут знаходився штаб 1-го Українського уланського полку (колишнього 1-го Українського козацького полку), у зв'язку з чим у 1830 р. місто перейменували на Новоукраїнку. Військові поселення 2-го резервного кавалерійського корпусу, до складу якого входила 3-тя Українська уланська дивізія, були поділені на 8 округів. Новоукраїнка була центром 5-го кавалерійського округу, в якому були Рівне й Глодоси, підпорядковувалися 6-му кавалерійському округу з центром у Новоархангельську. Ескадронні поселення одночасно були волосними центрами своїх округів. У 5-му окрузі центром 1-ї волості була Новоукраїнка, 2-ї волості - Рівне, 3-ї волості - Новоукраїнськ (Злинка). У Глодосах був центр 3-ї волості 6-го округу.

Запровадження військових поселень і передача території у військове відомство привело до скасування Єлисаветградського повіту, що сталося 6 грудня 1828 р. Землі, не зайняті військовими, відійшли до новоствореного Бобринецького повіту.

Пройшло 29 років, за указом від 4 червня 1857 р. військові поселення почали ліквідовувати, згодом відновився Єлисаветградський повіт, правління якого було переведене з Бобринця до Єлисаветграда у 1865 р. Села, в яких стояли кавалеристи, були переведені у стан державних, ескадронні поселення стали волосними центрами повіту. Новоукраїнка з 1858 р. знову стала називатися Павлівським посадом (з доданням у дужках уточнення - Новоукраїнка), поселення Глодоси 29 січня 1863 р. отримало статус містечка, відновили малі міста Рівне та Семенасте, (воно буде існувати без змін до 1831 р). В подальшому Новоукраїнський терен буде перебувати у складі Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.

Так що ж собою представляє с. Семенасте? Твори історика Геродота внесли багато плутанини в етногенетичні розробки пізніших вчених. У ті часи Руссю називали всіх східних слов'ян, які мешкали на території України, хоча самі вони так себе тоді

ще не звали. Україну називали Сарматією, Рутенією, а потім Руссю. Русь – це історично унікальне слов'янське плем'я, етнотериторіальна одиниця, що шляхом історичних трансформацій перетворилася на велику слов'яноукраїнську державу Київську Русь. Слов'яни в своїй основі, увібрали різноетнічні субстрати, що особливо рельєфно простежувалась у VII-VIII ст. на рівні окремих племен. Відбулося велике переселення народів, етнічна сутність літописних племен значною мірою виявлялася в їхній етноніміці: самоназвах і назвах. У старі часи, мале поселення де проживали перші пра-прадіди нашого Опанаса та місцевість навколо нього - називали Борсукове, тому, що там було багато нерозораної землі, диких звірів, особливо борсуків…..

Наші прадіди розповідали, як у часи становлення Київської Русі, оселилися на цих вільних і красивих землях, перші молоді поселенці Семен і Настя. Були вони втікачами з якоїсь неволі. Згодом до них приєдналися інші втікачі і почав дивовижної краси шматочок землі забудовуватися різним людом й іменували себе «мужи земли Руською». З часом поняття «руси» перейшло в назву «укри» та українці і розселялися люди по всій Україні…..

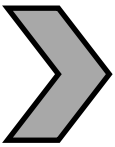
Пізніше село почали називали Борщеве, бо Катерина II його подарувала поручику Борщеву за вірну службу. А ще пізніше Семенасте називали Килиповське, за прізвищем земського начальника, поміщика Килиповського. Він був володарем Семенастівських земель до 1907 року, бо того року селяни вбили поміщика Килиповського: за що 50 чоловік з них було засуджено, а 11 чоловік - страчено. Пройшов час і село знову вернуло собі назву Семенасте, (трактується як Семен і Настя).

На початку 1800 років місцевість батьків і родичів діда Опанаса почали називати Семенастівська волость, це була адміністративно-територіальна одиниця Єлисаветградського повіту, Херсонської губернії із центром у маленькому містечку Семенасте. Указом царя Миколи I, у 1830 році с. Семенасте було переведене у розряд містечок і вважалось ним до 1922 року. За часів СРСР, це містечко втратить свої «міські пріори-

тети» і стане великим селом, через 50 років із великого села, люди роз'їдуться у різні боки і село стане занепадати.

Наприкінці 19 ст. у Семенастому було відкрито однокласну школу, в якій навчалось 25 селянських дітей. Селяни самі доглядали школу. У1859 році у містечку Семенасте (Килиповське) Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, мешкало 344 особи (165 чоловічої статі та 179 - жіночої), налічувалось 51 дворове господарство, існували православна церква й винокурний завод.

За переписом 1885 р. у Семенастому налічувалось вже у два рази більше селянських дворів - 111 шт., 2 поміщицьких господарства, 2 торговельних заклади. Селяни на своїх землях займались землеробством, у поміщицьких господарствах основною спеціалізацією було вівчарство. Станом на 1886 рік Семенастівська волость складалася з 9 поселень, 12 сільських громад. Населення - 3336 осіб, (1708 чоловічої статі та 1628 - жіночої), 592 дворових господарства. Земля волості складала:

Сільських громад	3688;	3111 десятин;
Приватної власності	18237;	6072 десятин;
Казенної власності	—	— десятин;
Іншої власності	156	47 десятин;
Загалом	22081	9230 десятин;

За даними 1894 року у селі Семенасте мешкало 394 чол. (205 чоловічої статі та 189 - жіночої), існували православна церква, земська школа на 26 учнів (23 хлопчики й 3 дівчинки), земська поштова станція, лавка тощо.

Основні поселення волості: с. Семенасте (Семенастівка), колишнє власницьке містечко при балках Семенастій і Любчик за 35 верст від повітового міста Єлисаветграда.

► Село Димино (Михайлівка), колишнє власницьке село на березі річці Сугоклія, 382 особи, 82 двори, була спец камера ув'язнення мирового судді та школа.

► Село Іванівка, колишнє власницьке село на березі річці Чорний Ташлик, 670 осіб, 137 двори, правосл. церква, школа.

► Село Захарівка — колишнє власницьке село при річці Чорний Ташлик,мала 643 особи, 127 дворових господарств.

За даними 1896 року у волості налічувалось 59 поселень, 1298 дворових господарств, населення становило 7285 осіб.

(Джерело мовою оригінала: ► *Волости и важнейшія селенія Европейской Россіи. По данным обследованія, произведеннаго статистичес. учрежденіями МВД, по порученію Статистическаго Совета. Изданіе Центр. Статист. Комитет. С-Петербург. 1886. VI.157 с.*

► *Списокъ населенныхъ местъ Херсонской губерніи. Статистическія данныя о каждом полесеніи. Изданіе Губернскаго Статкомитета. Херсонъ. 1896. XXIV. 544 стор.)*

У лютому 1918 року в с. Семенасте було встановлено Радянську владу. У 1927–1930 роках в селі було 5 колгоспів. У цих же роках було проведено розкуркулення селян, які просто добре працювали й заможно жили. Не обминув село і страшний голодомор 1932–1933 років. Жителі села вимирали від голоду цілими сім'ями. Теж саме повторилося у 1947 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 206 жителів села воювали проти фашистів. 63 з них удостоєні бойових нагород. На честь 105 земляків, загиблих в боях, встановлено пам'ятник. Також встановлено пам'ятник воїнам-визволителям села.

З 1945 по 1991 рік на території сіл Семенасте і Нерубаївка був один колгосп - «Ленінський шлях». Спеціалізація господарства: зернові та м'ясо-молочний напрямки. У 1991–1992 р. колгосп розпався на декілька фермерських господарств. У селі Семенасте є загальноосвітня школа I-II ст., фельдшерсько-акушерський пункт, 4 торговельні заклади і сільська рада. Ще в панські часи була окрема школа для дітей кріпаків та окрема двоповерхова школа для панських дітей. Після Жовтневого перевороту у панській школі відкрили клуб. Правду кажуть люди, хто сіє зерно, в того воно й проростає.

У підсумку скажемо: - Мала батьківщина діда Опанаса – село Семенасте має глибокі історичні корні, а Новоукраїнський район - один з найстаріших і найстабільніших районів в Кіровоградської області, він заснований 5 квітня 1921 р., в той час інші райони були утворені 7 березня 1923 р. Правда район кілька разів, (на строк менше року), припиняв своє існування, а потім поновлювався. Весь розвиток Новоукраїнки та навколишніх сіл, обумовлений їх історичним минулим, коли вони виділилися як важливі військово-поселенські та торгові пункти. Географічно, історично, культурно та економічно Новоукраїнський район являється органічною частиною Кіровоградщини.

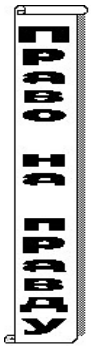
Не підлягає забуттю

Діда Опанаса позвала найменша онука Софія, підбігла, схватила його за руку і защебетала: «Діду, а що краще, бути розумним, чи мудрим»? Замислився дід і перепитав: «Чому ти запитуєш»? Онука, умостившись діду на коліна, почала скаржитися. Два дні потому мама її похвалила і назвала - розумною, а учора – поставила у куток і назвала «нерозумною дитиною». Простоявши 5 хвилин у кутку, онука перепитала у мами: «Мамо, а наш дід розумний»? Ні, наш дід – мудрий! Цілий день онука намагалася збагнути різницю між розумом і мудрістю. Потім вирішила, нехай дід сам знаходить пояснення отим «законовиристим» словам. Дід Опанас замислився на хвилинку і перепитав онуку: «За що тебе мама поставила у куток»? - За кота, відповіла онука. Посміхнувся дід Опанас і каже, коли ти допомагала мамі прибирати у хаті, вона назвала тебе – розумною дівчинкою, а коли ти почала тягати кота за хвоста і кіт пошкрябав тебе, мама поставила тебе у куток. Скажи онука, а дід буде тягати кота за хвоста? - Ні, дід не буде, бо він мудрий - каже онука. Правильно, мудра людина не буде тягати кота за хвоста, бо вона наперед знає про майбутні наслідки. У підсумку ти інколи буваєш нерозумною, а дід завжди – мудрий. Запам'ятай, розумна людина майже завжди знайде вихід із скрутного становища, а мудра людина, наперед застереже інших від непродуманих дій і передбачить наслідки….

Скажи діду, а у тебе також був свій дід? Замислився дід Опанас, пересадив онуку на друге коліно, (бо з роками його ноги перенесли дві операції, і вже не були такими міцними, як у молодості) і почав розповідати. Свої перші уроки мудрості, я почав отримувати дуже давно, коли - був у твоєму віці. Мій дід Ігнат Данилович Магро був родом із с. Семенасте, (Семенівка) недалеко від Єлисаветграда, там він одружився з красивою, але бідною молодицею – Катериною, сім'я якої по «велінню» Жовтневої революції, стала бідною «як церковна миша».

Батьки твоєї пра-бабусі Катерини, (умовно 1895 р.н.), Василь та Устина проживали у сусідньому селі Германівка, це поруч з с. Семенастим. Були вони з селянського заможного роду, мали свої землі, вітряк, власну худобу та коней. Самі працювали та й дітей своїх привчили до праці. Мій прадід Василь Магро прожив на білому світі 92 роки, (з 1833 по 1925 роки). Жовтнева революція 1917 р., зробила його сім'ю бідною, все зароблено майно, коней й худобу насильно відібрали ледачі злидарі, правда у них потім все конфіскувала комуна і передала до колгоспу, було йому на той час 84 р. У ці роки у діда Василя вже не було сил для відбудови нового господарства. Мовчки ходив він по пустому дворі, заглядав у пусті комори, перераховував і розподіляв картоплю, щоб була можливість дожити до весни. Прийшла весна, а сіяти немає чим, увесь посівний матеріал забрали більшовики. Настав страшний голод 1921-1923 років, баба Устина і дід Василь з пухлими від голоду ногами, сиділи на порозі хати із сумом дивилися у поле: «Якщо зараз не засіяти поле, в зиму – помремо». Побідував Василь та у 1925 р., тихо помер, баба Устина пережила його на два роки.

Голодомор в Україні особливо у південних областях України в 1921–23 р., був спричинений вивезенням хліба Радянською Росією, на тлі посухи та неврожаю на Кубані та Поволжі. Це був державний узаконений грабіж, названий науковим терміном «продрозверстка», розпочатий ще 1917 р. І з кожною новою інтервенцією Красної армії в райони України, тобто в 1918, 1919, 1920 роках, більшовики все більше лютували. У 1919 р. «продрозверстці» Червоної армії були надані спеціальні підрозділи для вилучення хліба і сільгосп. продуктів у населення України.

Мої прадіди по лінії твої пра-бабусі Катерини: Магро Єгор прожив 96 років, Магро Іван – 92 роки, а Магро Платон – 89 р., це були люди загартування сільською працею. Тільки сама прабабуся Катерина прожила 88 років (з 1895 по 1983 роки). Мені у 1980 році було 30 років і розпитуючи про своїх родичів, баба Катерина призналася, що коли в період Жовтневої революції 1917 р. були спалені церковні книги, (з записами і реєстрацією народжених), у дорослих людей рік народження визначали за їхніми словами. Паспортів тоді в колгоспах не видавали, а в

довідці записали бабу Катерину молодшу за віком. Слова баби Катерини: «Давно це було, я тоді попросила зменшити мені вік на 5-7 років, зараз вже й не пам'ятаю на скільки. Бо тоді до мене сватався молодий Гнат із сусіднього села Семенасте».

На початку 1920 року відбулася скромна, сільська свадьба молодих Гната та Катерини, які вже далі жили під спільним прізвищем Магро. Від шлюбу мого діда Гната Даниловича та Катерини Василівни, народилося двоє дітей: Микола Гнатович 12.05.1923 р.н. та моя мама Люда Гнатівна 31.05.1929 р.н. Старшого Магро Миколу у 1941 р. призвали до лав Червоної армії і у віці 18 р. відправили на фронт. Не посрамив Микола Магро честі своїх предків, неодноразово був пораненим із нагородами вернувся у рідне село Семенасте. Після Другої Світової війни він прожив не довго, поранення дало свої наслідки і 27.02.1946 року він помер, похований у с. Семенасте. Могили вже немає.

Голодомор 1947 року дуже сильно підкосив здоров'я мого діда Гната Даниловича Магро і він з часом помер. Баба Катерина Магро залишилася разом з дочкою Людою, якій у 1949 році було 20 років. До молодої і красивої молодички залицялися навколишні парубки, що і як там було, мені не відомо, але на при кінці 1949 року баба Катерина з дочкою Людою переїхали до Кіровограда й поселилися у мікрорайоні Чечора. На початку 1950 року на світ появився маленький хлопчик Валентин. Це був я, твій дід (Опанас) на колінах якого, ти зараз сидиш.

Притулилася онука до діда Опанас і каже: «Діду, а чому моє прізвище Карпова»? Не спіши, каже Опанас, зараз все взнаєш. У Кіровограді брава дівчина Люда, (твоя пра-бабуся) вийшла заміж за молодого хлопця Євгенія Карпова і прийняла нове прізвище. Від цього шлюбу пішли інші діти і так далі.

Тепер частина нашого роду Магро йшла далі в історії під прапором Карпових. Як з'ясувалося пізніше у роду Карпових було багато знаменитих людей, що прославилися ратними справами. Я коротко розповім тобі про двох героїв війни 1812 року проти наполеонівської Франції із роду Магро – це Данила і з роду Карпова – це Аким. Так вийшло, що ці два роди вже перетиналися в історичному сенсі і почалося це з початку 1800-х років. Почнемо із роду Карпових, бо ти зараз маєш до них саме пряме відношення.

Твій пра-прадід, генерал-лейтенант Аким Акимович Кар-

пов (Еким Екимович другий) прожив на світі 71 рік, з 1767 по 1838 р. (на фото). Власник трьох орденів Святого Георгія у нього була воістину бойова доля, (з огляду на те, що він не мав спеціальної, військової професії), але доля лиходійка зробила його військовим і кидала протягом 30 років з однієї війни на іншу. Аким Карпов був другою дитиною «штаб-офіцера Війська Запорізького» у слободі Дячкино. Освіту одержав - домашню. Планувалося, що він буде займатися мирною працею і тому до 1778 р. він нічим себе не виявив. «Просте» ім'я Еким, по батькові Екимович йому заміняється на прохання батька на більш благозвучне – Яким Акимович. Це було цілком у дусі того часу.

На службу він був записаний батьками - козаком в 1778 р. у віці 11 років і почав осягати всі «премудрості» нелегкого козачого життя. Перше бойове хрещення, молодий Аким Карпов одержав у Донському козачому полку М.Платова, у рядах якого служив з 1782 по 1786 рік. Брав участь у військових експедиціях за річку Кубань й у Чечні. В 1783 р., (у віці не повних 17 р.) - одержує свій перший військовий чин «полкового осавула», а через чотири роки – «армійського поручика». Після 4 р. служби на Північному Кавказі якийсь час виконував обов'язки медвединського розшукного начальника, але це йому не по душі й він проситься назад у Донське козацьке військо.

В 1787 році Акиму Карпову поручається формування перших у Донському козачому війську - двох рот кінної артилерії й навчання їх. У листопаді 1799 року, у віці 32 р., він становиться полковником. Зі створеної їм козачою артилерією в 1801 році брав участь у знаменитому поході донського козацтва в Індію, (похід до Оренбурга). Це військове підприємство було припинено у зв'язку з насильницькою смертю імператора Павла II. Однак для козачих полків Дону й особисто «кінно-артилерійських полків Карпова» далекий степовий похід став серйозним іспитом на військову зрілість.

Після цього, донський артилерист полковник Аким Карпов

2 роки: (І804-1805) знову проводить на Північному Кавказі, воюючи там з «немирними» горцями, що постійно порушували прикордонну лінію.

Потім пішла участь у Російсько-турецькій війні 1806-1812 років. Де Аким Карпов побував у вогні майже всіх її боїв, незмінно демонструючи мужність й «зразкову доблесть». На тій війні він відзначився як успішно діючий отаман Війська Донського й одержав генеральські еполети.

В 1807 році Карпов відзначається в боях під Журжей (отримує орден Святого Володимира 4-го ступеня з бантом), і в діях проти турків на території Сербії. Нагородою йому став орден Святого Георгія 4-го ступеня. На берегах Дунаю козача артилерія Карпова відзначилася при узятті ворожих укріплень Малайниці й Субік, удалим гарматним вогнем винищивши на водах Дунаю кілька великих суден ворога.

В 1808 р. А.Карпов знову проявляє геройство, беручи участь у бої під Брайловим, Гирсова й Кюстенджи. Нагороджується золотою зброєю - шаблею з написом «За хоробрість». Потім був бій під Татарицей, за яке він отримує орден Святого Володимира 3-го ступеня. В 1810 році козачий генерал бере участь у взятті двох фортець: Силістрія й Рущук, при блокаді Шумли і у Батинському бою.

В 1811 році він знову відрізняється за Дунаєм, на болгарській землі, «у поході до Балкан». З початком Вітчизняної війни 1812 року генерал-майор А. Карпов командує окремим козачим загоном у Багратионівській 2-й Західної армії, маючи одночасно й свій полк, що носив його ім'я: «Полк генерала Карпова». У його послужному списку значаться майже всі найважливіші бої з 1782 по 1812 роки….

Дід Опанас, трохи втомився і каже онуці: - Давай перепочинемо, поп'ємо чайку, а далі я тобі розповім про перетин в історії двох представників славних родів, але зараз мову поведу про Данила Магро.

Перший раз перетнулися шляхи другого твого пра-дідуся, козака Данила Магро з Єлисаветградщини у 1811 році, у козачому загоні Багратіонівської 2-гої Західної армії, на передодні важкого лиха, Великої Вітчизняної війни 1812 р. Генерал Наполеон Бонапарт, захопивши в 1799 р. у Франції владу і згодом проголосивши себе «імператором усіх французів», поліз підко-

рювати народи Європи. На своєму шляху до світового панування він поставив за мету завоювати Росію і роздробити її на частини. В ніч на 24 (12) червня 1812 р. армія Наполеона переправилася через річку Неман і розгорнула наступ на Москву і Петербург. У момент вторгнення на західних кордонах зосереджувалися армії: *перша* під командуванням М. Б. Барклай-де-Толлі, *друга* - П. І. Багратіона, *третя* - О. П. Тормасова. Остання перебувала на Волині між Любомлем і Старокостянтиновом. Французькі війська захопили у Волинській губернії Ковельський, Володимирський повіти і частину Луцького повіту.

Важливе місце в планах Наполеона займала Україна, яку планувалося підкорити і зробити своєю колонією. Крім того, французький імператор збирався українськими землями розплачуватися зі своїми союзниками за їх участь у загарбницьких походах. Наприклад польським магнатам на чолі з Понятовським він обіцяв повернути Правобережну Україну, австрійському імператорові - віддати Волинь і Галичину, а турецький султан, якщо вестиме війну з Росією, мав отримати Крим і Причорномор'я. Інші завойовані українські землі імператор передбачав розділити на кілька військово-адміністративних областей – «наполеонідів», на чолі яких стояли б його генерали і звідки він міг би викачувати для французької армії матеріальні ресурси.

Багато українських козаків, селян і міщан прагнули з зброєю в руках взяти участь у боротьбі з наполеонівськими військами. Оскільки ті мали велику чисельну перевагу, а рекрутська система не могла швидко дати необхідних поповнень регуляр-

ній армії, царський уряд змушений був піти назустріч народній ініціативі і дозволити в ряді губерній, у тому числі й українських, створити ополчення. 15 червня 1812 року надійшов попередній наказ про формування в Київській та Подільській губерніях 4 кінних козачих полків «з людей до козачої служби придатних і здавна навиками і бажаннями до неї відомих». Кожний полк мав складатися з 1200 козаків, 8 офіцерів, 88 унтер-офіцерів і 17 сурмачів. В Україні ополчення було 2 видів: козацьке й селянське. До кінних козацьких полків, які за своєю структурою були подібними до кавалерійських частин регулярної армії, залучалися чоловіки козацького стану. А селянські ополчення само організовувалися. Протягом 40 днів в Кам'янці-Подільському з рекрутів місцевого, а також Летичівського, Новоушицького, Проскурівського повітів був сформований 4-й Український козачий полк. Пообіцявши українським козакам повернути само врядування, рос. уряд закликав їх виступити проти Наполеона.

Лівобережна Україна дала 15 полків, (9 полтавських і 6 чернігівських), які налічували 18 тис. чол. Правобережна Україна дала 4 полки, (3 київських і подільський), що мали 4800 чол. Із Бузьких та Бугогардівських козаків нашого краю було сформовано три кінні козацькі полки кількістю біля 1700 осіб. Крім того, для проведення розвідувальної, конвойної, караульної служби і служби зв'язку, з лісових наглядачів і нічних сторожів північних українських губерній були створені загони «лісової варти» або, як їх стали називати, «лісових козаків», які налічували понад 1 тис. осіб. Одночасно з козацькими полками в Україні було сформовано 20 піших і кінних ополченських полків, які майже повністю складалися з селян. У цілому для боротьби проти наполеонівських загарбників Україна виставила, крім солдатів регулярної армії, - 70 тис. ополченців. Українське населення піклувалося також про матеріальне забезпечення фронту й тилу російської армії та будівництво оборонних споруд.

Солдати й офіцери кінних і піхотних полків: Київського, Полтавського, Луганського пікінерного полку, Єлисаветградського, Ізюмського, Катеринославського, Сумського, Харківського, Волинського, Чугуївського, Маріупольського та інших виявили високі зразки мужності й героїзму, за що багато з них були нагороджені військовими орденами. Серед видатних організаторів і керівників партизанських загонів були уродженці Украї-

ни і Єлисаветградщини також. Найбільш відомі серед них: С. Єремієнко, Є. Четвертак (Четвертаков), Ф. Потапов (Потапів на прізвисько Самусь), який взяв цей псевдонім на честь полковника Самуся, сподвижника Семена Палія по повстанню, був представником (солдат) Єлисаветградського полку.

Поранений в одному з ар'єргардних боїв після Смоленська, Потапов-Самусь опинився в тилу супротивника й після одужання відразу ж почав організацію партизанського загону, чисельність якого незабаром досягла 2 тис. осіб (за іншим даними, 3 тис.). Його ударну силу становила кінна група в 200 осіб, озброєних і одягнених у панцир французьких кірасирів. Загін Потапова-Самуся мав свою організацію, у ньому була встановлена сувора дисципліна. Самусь ввів систему оповіщення населення про наближення ворога за допомогою церковного дзвона й інших умовних знаків. Маяки й дзенькіт дзвонів різної мелодії повідомляли, коли й в якій кількості, на конях або пішими треба збиратися і йти в бій. В одному з боїв учасникам цього загону вдалося захопити гармату. Загін Самуся завдав значної шкоди французьким військам….

Початок війни 1812 р. твій пра-прадід Данило Магро зустрів під командуванням Акима Карпова у складі козацького загону, Багратіонівської 2-гої Західної армії. Відзначився хоробрістю при ар'єргардних діях та у бою на Бородінському полі за що отримав відзнаку військової доблесті, (це одна із високих солдатських нагород). Як приклад, перші нагороджені військовим срібним знаком Георгіївського хреста під час Вітчизняної війни 1812 р. були селяни-партизани Василь Кожин, Єрмолай Четвертак, Герасим Курінь та інші. У спільній боротьбі проти наполеонівської навали, разом з іншими народами, єлисаветградці зробили вагомий вклад у перемогу над Наполеоном.

18 жовтня 1812 р. Аким Карпов зі своїм козацьким загоном, (де був козак Данило Магро) відзначився у бою під селом Тарутине Калузької області, що відбувся між російськими військами під командуванням фельдмаршала Кутузова й французьких військ маршалом Мюратом. Кожний по своєму відзначився в Тарутинському бою на берегах ріки Чернишня, де було нанесено поразку наполеонівським військам. Після бою козаку Данилі Магро було видано військово-козацьку відзнаку, а Акиму Карпову вручили орден Святої Ганни (вищої) 1-го ступеня з

алмазами. Перемога при Тарутині була першою перемогою російських військ у Вітчизняній війні 1812 року, (після Бородінського бою). Ціль Тарутинського бою не була досягнута повністю, але її результат виявився успішним, і ще більше значення мав успіх для підйому духу російських військ. Цей успіх зміцнив дух російської армії і вона перейшла в контрнаступ. По переду були страшні зимні морози і бій в кінці листопада 1812 на річці Березина. Про мужність простих козаків, у літописах згадують дуже рідко, зате про дії генералів пишуть докладно.

Зі слів Данила Магро були зроблені нотатки відповідно боїв на річці Березина 1812 р.: «Російська армія останнім часом сильно голодувала, особливо на переході від Березини до Вільни, умови були жахливі. Як офіцери, так і солдати постійно мали потребу в продовольстві. В той же час мороз буквально винищував залишки французької армії; виснажені страшним тривалим голодом і змучені переходами по глибокому снігу, люди гинули тисячами від холоду і голоду. Зношені лахміття, у які вони загорталися і рвані потоптані чоботи не могли захистити від сильних морозів. Положення французької армії в той час було зовсім катастрофічним. Солдати підійшли до річки Березина, мимовільний жах опанував їхніми серцями. Уявіть собі широку звивисту ріку, всю покриту людськими трупами; деякі тільки починали замерзати. Тут було царство смерті, що блищала у всьому її руйнуванні...

Відійшовши в бік від місця переправи, бачили таку картину, жінка, що провалилася в річку й замерзла; одна рука її була відрубана й лежала поруч в замерлій крові, іншою рукою вона тримала грудну дитину на кризі. Крихітка була мертва. В очах жінки ще трималося життя і вона спрямовувала очі на чоловіка, що теж провалився у воду, на половину виліз на кригу, але втратив сили і замерз. Між ними на льоду лежало мертве дитя, яке жінка хотіла підштовхнути до чоловіка. Страшна трагедія однієї сім'ї, що хотіли втекти від наполеонівських солдат ...

Вітер і мороз були страшні, всі дороги замело снігом, по ближньому полю валандалися юрбами французи, які втратили розум від холоду. Ті, що по сильніші, подекуди розводили вогонь і сідали до нього, інші зрізали з убитих коней м'ясо й жарили його, або їли сирим. Навкруги, скільки бачили очі, лежали замерзлі і напівзамерзлі люди. Серед військових були й цивіль-

ні, жінки, діти й чоловіки з обмотаними соломою ногами, прикриті якимись ганчірками, без чобіт, з відмороженими ногами та побілілими руками»….

За успішне переслідування наполеонівської армії й остаточне вигнання французів з меж Росії генерал-майор А.Карпов нагороджується вкрай рідкої нагородою - орденом Святого великомученика й Георгія переможця 3-го ступеня. А простий козак Данило Магро вже молить Бога про захист й скоріше повернення додому, він вкрай знесилений цією війною.

Простий козак Данило Магро з Єлисоветградщини і козацький генерал з Дону Аким Карпов стають героями воєнної компанії 1812 року. Кожний у своїй стезі показав приклади мужності і військової доблесті на благо своєї Вітчизни. Сліди козака Данила Магро після війни 1812 р. віднайшлися через багато років у с. Семенасте, що під Єлисаветградом, де з часом він одружився і «дав потомство» майбутнім українським козакам. На превеликий жаль його могилу, як на Семенастому, так і на Германівському цвинтарі, знайти не вдалося.

А генерал-лейтенант Аким Карпов, у віці 71 рік, як один з «донських героїв», після своєї смерті був похований у фамільному склепі при церкві Трьох Святителів у Дячкинській слободі Донецького округу Війська Донського.

Пройдуть роки, людські роди Магро і Карпова будуть і далі робити добрі діла й розійдуться у різни боки, але доля їх знову зведе разом. Після Великої Вітчизняної Війни 1941-45 років, одна із гілок роду Карпових: Петро і Віра Карпови переїхали у 1949 р. з п. Ново-Зибково, Чернігівської області, (маючи 4 синів і 1 дочку) до м. Кіровограда. Один із їх синів – Євгеній Карпов про якого ми згадували раніше, одружився з Людою представницею козацького роду Магро з села Семенасте, Новоукраїнського району, Кіровоградської обл., яка на при кінці 1949 року також переїхала на постійне місце проживання до Кіровограда, вони зустрілися та одружилися.

(*Примітка*: «Свідоцтво про брак № 397816 від 15.04.1951 міського бюро ЗАГСу»). Від цього шлюбу народився - Я, (дід Опанас), від мене народився твій тато Антон, а вже від нього появилася на світ, маленька онука Софія, що сидить у мене на колінах. Ось так в історії за останні 200 р. перетиналися шляхи славних родин Магро і Карпова.

Онука Софія перепитала у діда Опанаса: «А що значить назва Ново-Зибково»? Часто назву дають від якихось подій, значень, або за прізвищем першого поселенця й тощо. Відповідно до Чернігівської губернії, то вона розташовувалася на лівобережжі Дніпра. Утворена в 1802 році в результаті поділу Малоросійської губернії на Чернігівську й Полтавську. В 1932 році ця губернія перетворена в Чернігівську область. (Ще є місто Новозибков у складі Брянської губернії).

Уперше слобода Зибкове - згадується в універсалі полковника Стародубського полку М. А. Миклашевського від 12 (23) вересня 1701 р. Деякі краєзнавці думають, що слобода Зибкове існувала вже в 1686 році. Є правонаступником Новоміського повіту; утворений в 1808 при перенесенні повітового центра в Новозибкове (з міста Нове Місце) і виведеного за штат, (нині Ново-Зибково велике село). Один з найважливіших центрів російського старообрядництва, відстань до Чернігова 154 верст. В 1708 р. розкольники билися зі шведами по власному почину й представили шведських полонених Петру I в Стародубі. Вони були не тільки помилувані государем за попередню втечу із центральних областей Великоросії від переслідування, але й обдаровані захопленими ними землями.

Довідка: У Чернігівській області проживало біля 1 160 000 українців, які становили 93,5% населення області і переважали у всіх районах і містах обласного підпорядкування, але ця область є лідером серед усіх регіонів України за загальними темпами депопуляції. За винятком смт. Радуль, смт. Добрянка Ріпкинського району та деяких сіл Новгород-Сіверського, Семенівського та Щорського районів.

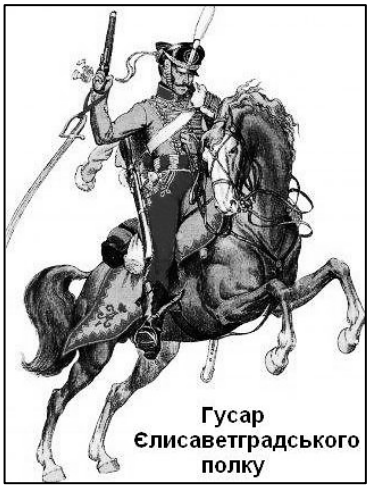
У 2001 р. найвищою питомою вагою українців (понад 97- 98%) відзначалися південні та центральні райони, а найнижчою був Чернігів (86,3%) та північні райони (90- 94%).

Ще є село Зибкове в Україні, Онуфріївському районі Кіровоградської області, за 24 км від залізничної станції Павлиш. Населення - біля 1700 чоловік. Село засновано у 1766 р. переселенцями з українськими корінням з Чернігівської, Московської та інших губерній Росії. У 1770-х роках нащадки Хорвата-Откуртича продали пос. Онуфріївка - Михайлу Івановичу Камбурлею, який був радником, сенатором й цивільним губерна-

тором Волині. Взимку 1805 р. поміщик І. Камбурлей переселив із своїх маєтків Орловської та Тамбовської губерній частину кріпосних селян. Пізніше десять сімей він виграв у карти у одного поміщика із Куртини, а інших кріпосних людей виміняв у якогось князя за породисту собаку, цих переселенців він розмістив на своїх землях, заснувавши села Камбурліївка (на честь свого прізвища) та Зибкове. І в наш час ці села, (в яких проживають нащадки вихідців з Росії), є переважно російськомовними.

От і виходить, як не крути, а від своєї історії, нікуди не дінешся. Тому перед закінченням викладення військових баталій 1812 р., дід Опанас вирішив розповісти онуці про патріотизм Єлисаветградського гусарського полку.

Гордість і слава Єлисаветграда

Гусар Єлисаветградського полку

Сідай швидше, говорить дід Опанас своїй онуці Софії, сьогодні я розповім тобі про славний Єлисаветградський, гусарський полк. Історія ця складена частково з архівних документів, а частково за легендами наших предків. Єлисаветградський гусарський полк був сформований у фортеці св. Єлизавети з поселень козачого полку під назвою «Єлисаветградський пікінерний полк» в березні 1764 року. Пізніше він носив різні назви, а в 1801 р. перейменували в «Єлисаветградський гусарський полк». Світова історія має багато сторінок, про які написані наукові дослідження, публіцистичні роботи, художні твори та зняті кінофільми. Саме до таких патріотичних прикладів, можемо віднести героїзм Єлисаветградського гусарського полку, який увіковічив себе славою у бойових діях проти наполеонівської Франції.

Зі вступом Росії у бойові дії проти Франції на передодні 1812 р. Єлисаветградський гусарський полк входив до передового ешелону російської армії і особовий склад брав участь фактично в усіх вирішальних кампаніях і битвах, покривши себе славою. Війни з Наполеоном для нього, як і для багатьох інших

військових підрозділів Єлисаветградщини, стали своєрідною бойовою школою, оскільки їм довелося воювати із сильними, прекрасно вишколеними частинами французької армії.

Відповідно до створеної антифранцузької коаліції 1805 р. та виконуючи взяті на себе зобов'язання, Росія спрямувала у Європу для війни з французами дві армії. Подільська армія генерала М.Кутузова мала підсилити австрійську армію ерцгерцога Фердинанда, а корпус генерала Л.Л. Бенігсена отримав завдання дислокуватися на кордоні з Прусією. Єдиного командувача російськими військами, задіяними у війні проти Наполеона, на той час не було.

У наслідок вдалих дій французької армії у серпні – вересні 1805 р., Наполеон у середині жовтня змусив капітулювати австрійську армію генерала К. Макка поблизу містечка Ульм. Після цього головнокомандувач французів спрямував війська проти сил М.І. Кутузова, які дислокувалися поблизу Бранау. Останній вирішив терміново відступити у район містечка Ламбах, оскільки його 46-тисячне військове з'єднання не могло діяти проти 220-тисячної французької армії.

Вирішальна битва між арміями Франції і Третьої антифранцузької коаліції, до складу якої входили Росія, Швеція, Великобританія, Неаполітанське королівство та Португалія, відбулася 20 листопада 1805 року під Аустерліцем, (нині містечко Славков у Чеській республіці). Сили союзників нараховували 85 тисяч чоловік: 60 тисяч спрямувала під Аустерліц Росія і 25 тисяч – Австрія. Загальне командування військами здійснював генерал М.І. Кутузов. Силам коаліції, Наполеон протиставив армію близько 220 тис. чоловік, при цьому на поле бою він вивів лише 73,5 тис. солдатів.

У складі російських військ у битві під Аустерліцем брали участь Павлоградський, Маріупольський і Єлисаветградський гусарські полки. Останній під командуванням шефа полку, генерала Єрофея Остена-Сакена, який вперше брав участь у ході війни 1805 року і входив до складу авангарду сил союзників. Більшість ескадронів полку перебували під командуванням генерала князя П.І. Багратіона, у корпусі генерала Ф.Ф. Буксгевдена. Під Аустерліц єлисаветградські гусари були перекинуті з м. Єлисаветграда, де вони до того дислокувалися ще з моменту створення полку.

Під час битви полк діяв у загоні генерала Ф.П. Уварова. Крім того, 40 гусар полку воювали проти французів у з'єднані генерала М.А. Мілорадовича. Єлисаветградцям, порівняно з іншими гусарськими частинами, довелося діяти в надскладних умовах. Тричі Єлисаветградський гусарський полк йшов в атаку на французьких кірасирів, і кожного разу французи, маневруючи, розступалися у сторони, підставляючи єлисаветградців під шквал картечного гарматного вогню. Але, не дивлячись на це, єлисаветградці мужньо стримували натиск французьких сил. Характеризуючи дії кавалерії у битві, генерал Ф.П. Уваров у рапорті від 25 листопада 1805 р. про гусарський полк із Єлисаветграда зазначив: «…при всех атаках на неприятеля и при отражении оного полк сражался с отличною храбростью…».

Хоробрість особового складу полку у битві під Аустерліцем відзначив і генерал М.І. Кутузов у рапорті царю Олександру першому. Він же подав імператору представлення, в якому зазначив нагороди для єлисаветградців: «барона Сакена (генерал-майора), нагородити Золотою шпагою с алмазами «За хоробрість», полковників Єлисаветградського полка Лисаневича и Всеволжського – орденами Св. Володимира 4-го ступеню».

Після невдалих дій під Аустерліцем, - Австрія вийшла з війни, уклавши Пресбурзький мирний договір 1805 року. Росія теж припинила бойові дії, але мирну угоду з Францією не підписала. Після подій під Аустерліцем, Єлисаветградський гусарський полк 19 січня 1806 р. прибув на Волинь і тимчасово розмістився в м. Ляховці, а згодом був переведений у м. П'ятигори.

15 вересня 1806 р. була утворена четверта антифранцузька коаліція у складі Росії, Прусії та Великої Британії. Її метою, як і раніше, було протистояння поширенню впливу Наполеона в Європі. Черговий військовий конфлікт розпочався 1806 року виступом Франції проти Пруссії. У бойових діях 1806 – 1807 р. Єлисаветградський гусарський полк знову брав активну участь. Командиром полку в цей час був полковник, а згодом генерал-майор Анастас Антонович Юрковський.

12 січня 1807 р. два ескадрони полку в складі авангарду військ союзників брали активну участь у боях за місто Лібштадт у Прусії. Наступного дня єлисаветградські гусари, перебуваючи в авангарді російської армії і брали участь у битві під Морунгеном. Вирішальне і найбільш криваве протистояння у війні дер-

жав четвертої антифранцузької коаліції з Наполеоном відбулося 26 – 27 січня 1807 року під Прейсіш-Ейлау в Східній Прусії (нині м. Багратіонівськ, Калінінградської обл., РФ). Це була перша битва у кар'єрі Наполеона Бонапарта, у якій його військовий «геній» не забезпечив французам перемоги. Можна стверджувати, що у підсумку битва хоча й не визначила переможця, але поле бою залишилося за французами, оскільки російська армія залишила свої позиції.

У перший день битви Єлисаветградський гусарський полк перебував у складі арьєргарду російських військ під командуванням генерала П.І.Багратіона. Завданням останнього було прикрити відступ основних сил російської армії від м. Ландсберг (нині міс. Гожув-Великопольські, Польща) до Прейсіш-Ейлау, де головнокомандувач генерал від кавалерії Л.Л. Беннігсен запланував дати французам вирішальний бій. 26 січня 1807 р. арьєргарду генерала П. І. Багратіона протистояло передове з'єднання французів на чолі з самим маршалом Мюратом, який вів війська у бій трьома колонами. Єлисаветградський гусарський полк діяв на правому фланзі диспозиції російського арьєргарду. Єлисаветградські гусари спільно з частинами Каргопольського та Інгерманландського драгунських і кірасирського Його Величності полків зустрілися з кавалерією генерала П.Ожеро на вкритому кригою озері Тенкніттен. Єлисаветградці, атакувавши французьку кінноту, значно вклинилися у її ряди та змусили відступати, але згодом російський арьєргард зазнав потужного удару противника і П.І. Багратіон з військами змушений був розпочати відхід, стримуючи французів.

Бій на озері Тенкніттен затримав на деякий час наступ противника на Прейсіш-Ейлау, дозволивши основним частинам російської армії розвернути бойові порядки на обраній позиції для генеральної битви, яка відбулася наступного дня. 27 січня 1807 р. битва видалася особливо запеклою і жорстокою. Поту-

жний артобстріл позицій, які здійснювали обидві сторони, змінювався хвилями кавалерійських атак французів. У ході битви кілька французьких ескадронів потужним ударом прорвали першу і другу лінії російської піхоти й опинилися перед резервним корпусом. Силами останнього, противника було зупинено влучним вогнем із рушниць. Остаточно кавалерія противника, яка прорвалася, була розбита єлисаветградськими гусарами і павлоградськими козаками. Генеральний удар російських військ, який розпочався після цього, було зупинено блискучою кавалерійською атакою маршала І.Мюрата, сили якого фактично врятували французьку армію від поразки. До кінця дня битва продовжувалася з перемінним успіхом, проте перемоги ні одній стороні св'яткути не довелося. Основним результатом битви стали величезні втрати з обох сторін. Єлисаветградський гусарський полк при Прейсіш-Ейлау втратив убитими 5 офіцерів, 126 нижніх чинів, пораненими 11 офіцерів і 56 нижніх чинів.

За особисту мужність і хоробрість «оказанных в сражении против французских войск 27-го января при Прейсиш-Эйлау» командир Єлисаветградського гусарського полку ген.-майор А.А. Юрковський був нагороджений орденом Святого Георгія III ступеня, а полковник Олексій Всеволжський – орденом Святого Георгія IV ступеня, 45 нижніх чинів отримали в нагороду знаки військового хреста «За труды и храбрость».

Після російсько-прусько-французької війни 1806–1807 р. впродовж 1807–1811 р. полк дислокувався неподалік Вілкоміра у місті Кайдани, Віленської губернії за 152 версти від Вільно, де його особовий склад поповнювався новобранцями й займався бойовими навчаннями. Напередодні Вітчизняної війни 1812 р., полк (у квітні 1812 р.) було переведено у Вілкомір. У цей час у полку служило 1 314 рядових і офіцерів, ще полк мав у штаті 1 тис. 146 кавалерійських і 78 артилерійських (тяглових) коней.

Напередодні війни 1812 р. Єлисаветградський гусарський полк, очолюваний полковником Герасимом Шостаковим, (при офіційному командирі полку на той час генерала О. Всеволжського) у складі 2-го піхотного корпусу генерала К.Ф. Баговута увійшов до складу 1-ї Західної армії генерала М.Б. Барклая-де-Толля. Вночі 12.06.1812 р. французька армія через понтонні переправи перебралася на правий берег р. Неман, після чого трьома колонами почала просуватися російськими територія-

ми. У напрямку м. Вільно, Наполеоном було направлено 1-ший піхотний корпус маршала Л. Даву, спільно з 4-м кавалерійським корпусом маршала І. Мюрата. А 3-й корпус маршала М. Нея рушив у напрямку м. Скоруні, при цьому 2-й корпус маршала Ш. Удіно, пішов у напрямку м. Янів. Вдень 12 червня, Наполеон прибув у м. Ковно. Війська 1-ї Західної армії генерала М.Б. Барклая-де-Толля отримали наказ відступати до м. Свенцяни.

Від початку війни 1812 р. у бойових діях участь брали 8 ескадронів полку. Єлисаветградські гусари, разом з козаками 1-го Бузького козачого полку, зустріли передові загони французів відразу ж після їхнього переходу на російський берег р. Неману 12 червня 1812 р. Сутички вище названих полків з французькими частинами тривали впродовж 13 – 15 червня 1812. Саме у цей час єлисаветградські гусари спільно з бузькими козаками стримували наступ корпусів маршалів Л.Даву та І.Мюрата поблизу пос. Жижморів, забезпечуючи відхід армії до м. Свенцян.

16 червня 1812 р. французи взяли під контроль м.Вільно, після чого 2-й піхотний корпус генерала К.Ф. Баговута з боями відступив до Свенцян. Саме там командувач 1-ї Західної армії планував влаштувати генеральний бій. Битва не відбулася, 1-а Західна армія відступила вглиб країни, у район укріпленого табору поблизу м. Дриса. Впродовж 21–23 червня 1812, ескадрон полку (фото) під командуванням штаб-ротмістра Леонтовича брав участь у боях під Кочергішками, де вдалою контратакою відкинув наступаючу кавалерію французів. 9 липня 1812 р., після прибуття полку в Дриський табір, єлисаветградські гусари отримали короткочасний перепочинок. Проте, уже 13 липня частина полку брала участь у сутичці з французами біля села Шарковщизна, під час якої гусари взяли у полон 73 французьких солдата. 15 липня 1812 року рішенням військової ради за участю імператора Олександра І, з району Дриського укріпленого табору, війська 1-ї Західної армії генерала М.Б. Барклая-де-Толля відвели під Вітебськ, де вони з'єдналися з частинами 2-ї Західної армії генерала П.І. Багратіона.

Під час подальшого відступу 1-ї Західної армії генерала М.Б. Барклая-де-Толля, Єлисаветградський гусарський полк постійно брав участь в арьєргардних боях, прикриваючи відступ основних російських частин, 14 липня 1812 р. єлисаветградці відбивали французькі атаки поблизу с. Кокувачине. Після того, як війська М.Б. Барклая-де-Толля, переправившись на правий берег р. Лучоса не змогли об'єднатися з армією князя П.І. Багратіона, відступ продовжився. Аби найдовше затримати, наступаючі французькі сили, Єлисаветградський арьєргард було посилено. 15 липня відбувся бій на підступах до Вітебська, у якому Єлисаветградські гусари брали активну участь, демонструючи приклад хоробрості і мужності.

На початку серпня 1812 року під Смоленськом відбулося об'єднання армій генералів М.Б. Барклая-де-Толля та П.І. Багратіона. Там же 18–19 серпня 1812 р. відбулася Смоленська битва, у результаті якої місто довелося здати французам.

Напередодні Смоленської битви, в ніч з 11 на 12 серпня 1812 р. війська 1-ї і 2-ї Західних армій, минувши село Усвяття, відійшли до м. Дорогобуж. Головні сили 1-ї Західної армії генерала М.Б. Барклая-де-Толля взяли під контроль нову Смоленську дорогу, готуючись боронити місто від французів. 2-й піхотний корпус генерала К.Ф. Баговута, у складі якого продовжував воювати Єлисаветградський полк, спільно з 1-м кавалерійським корпусом генерал-лейтенанта Ф.П. Уварова отримали завдання розгорнути частини на підступах до м. Смоленська, аби на кілька днів затримати просування 4-го французького корпуса генерала Є. Богарне.

19 серпня 1812 р., за десять кілометрів від Смоленська, поблизу села Валутина Гора відбулася кривава битва, у якій зійшлися французький корпус маршала Нея та арьєргард російської армії під командуванням генерала П.О. Тучкова, підсилений кавалерійським корпусом генерала В.В. Орлова-Денисова та дивізією генерала П.П. Коновніцина. У складі арьєргарду, який дав бій французам, хоробро воював полк Єлисаветградських гусарів. Битва дала можливість основним силам 1-ї Західної армії переправитися через Дніпро, відійти і зайняти нові позиції.

Після того, як загальне командування російської армією було передане генералу М.І. Кутузову, Єлисаветградський гу-

сарський полк увійшов до складу 3-ї бригади генерал-майора О.М. Всеволжського (колишнього командира полку). (*Примітка*: На цей час полком продовжував командувати полковник Г.О. Шостаков. Напередодні битви при Бородіно Єлисаветградський гусарський полк перебував у складі 1-ї Західної армії, у 1-му резервному кавалерійському корпусі генерала Ф.П. Уварова). 26 серпня 1812 року біля села Бородіно за 124 км від Москви розпочалася одна з най масштабніших битв світової історії 1812 років. Головні події битви під Бородіно відбувалися навколо Багратіонових флешей, а потім – батареї генерала М.М. Раєвського. На Бородинському полі Єлисаветградський гусарський полк зайняв позицію на правому фланзі розгорнутих російських військових сил, за 2-м піхотним корпусом.

У ході битви тиск збоку французів на позиції російських частин генералів П.І. Багратіона і М.М. Раєвського посилювався. Побачивши це, М.І. Кутузов віддав наказ генералам М.І. Платову та Ф.П. Уварову спільними зусиллями провести розвідку й організувати силами ввіреної їм кавалерії атаку на лівому фланзі диспозиції сторін. Виконуючи це завдання, корпус Ф.П. Уварова, перейшовши річку Колочу, усіма силами вдарив у французький фланг. Атака вдалася, зав'язався запеклий бій, у ході якого французи почали відступати, місцями відступ ворога нагадував панічну втечу. Такого ефекту вдалося досягти завдяки раптовості маневру. Удар генерала Ф.П. Уварова змусив Наполеона кинути проти російської кавалерії свіжі сили, тим самим ослабивши тиск у центрі баталії…..

У війні 1812 р. до складу регулярної російської армії входила ціла низка українських полків: Київський, Харківський, Чернігівський, Ніжинський. Драгунські полки: Охтирський, Маріупольський, Єлисаветградський (драгунський). Окрім Єлисаветградського гусарського полку, ще були: Полтавський, Одеський, Волинський, піхотні полки Чугуївський уланський та інші. Українські драгунські та гусарські полки складали основну частину легкої російської кавалерії, яка завжди вдало громила

ворога, виявляючи мужність і відвагу. У цей же час з Херсонщини виступило проти ворога Бузьке козацьке військо, створене із запорозьких козаків (розформоване за царя Павла І і знову відновлене за Олександра І в 1803 році). У Вітчизняній війні мужньо діяли всі три п'ятисотенні полки Бузького козацького війська. (На малюнку співвідношення сил та втрат сторін у Бородінській битві 1812 р.)

7 вересня 1812 р. в Бородінській битві (з обох боків брали участь понад 250 тис. воїнів та гриміли залпи 1200 гармат) Полтавський піхотний полк безстрашно обороняв Курганну висоту - (знамениту батарею Раєвського), Волинський піхотний - село Семенівське, Київський, Чернігівський, Одеський, Малоросійський піхотні - Багратіонові флеші. На найбільш відповідальних напрямах героїчно билися Охтирські гусари, які не тільки самовіддано відбивали атаки і контратакували ворога.

У списку унтер-офіцерів і рядових Охтирського гусарського полку, нагороджених орденами за подвиги, здійснені в Бородінській битві, знаходимо імена Івана Бойченка, Йосипа Василенка, Івана Знахаренка, Андрія Завертайла, Івана Шкоди, Івана Омельяненка, які першими врізались у ворожі колони. Поряд з Охтирцями діяли доблесні воїни Чернігівського драгунського полку: Тарас Харченко, Сидір Шило, Микита Власенко та Петро Мелешко атакували ворожу батарею, захопили гармати і відкрили з них вогонь по ворогу. Група солдатів Київського піхотного полку взяла в полон французького генерала. А велика кількість Єлисаветградських гусар отримали в нагороду георгіївські срібні труби з написом: «За відзнаку при поразці і вигнанні ворога з меж Росії 1812 року» та знаками на ківери з написом «За відзнаку».

Кожен із цих полків пишається подвигами своїх вояків і своїм прапором - береже його, немов зіницю ока. Адже для військових частин, прапор – це дуже вагома складова. На жаль дослідженням прапорів дореволюційних військових формувань на Єлисаветградщині раніше ніхто не займався. Незважаючи та те, що на території Єлисаветграда існували різні полки, що носили ім’я - Єлисаветградських. Як приклад, Єлисаветградський гарнізон, Єлисаветградський гусарський полк, Єлисаветградський уланський полк, Єлисаветградське кавалерійське училище й тощо. Був іще один Єлисаветградський піхотний полк, але він чекає окремого дослідження.

Для з’ясування першого офіційного прапора Єлисаветградського гусарського полку, прийшлося добре «попотіти». В архівах інформації – обмаль, в Інтернеті було його зображення, але з’ясувалося, що в історії полку було декілька прапорів….. Існує цікава історія прапора Єлисаветградського уланського полку. До 1812 року прапори різних полків були різноманітними

і мали дуже багато білого кольору. Після перемоги Росії у Вітчизняній війні 1812 р. на найвищому рівні було прийнято рішення про присвоєння усім прапорам набір однакового кольору. Цар Олександр перший вирішив, що білий колір символізує поразку і наказав скасувати його на стягах. Натомість ввели два стандартних кольори: жовтий (колір імператорських гвардійських полків) та зелений (армійських полків, колір мундира). Ця кольорова гама фактично узаконила перемогу росіян над французами. В середині XIX ст. армійські прапори вже «позеленіли». Зокрема гусари отримали знамена, як і улани (а до цього в гусар штандартів не існувало).

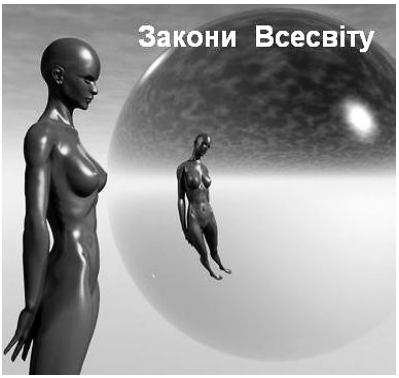
Як приклад, прапор Єлисаветградського гарнізонного полку, там кожна рота мала свій прапор. Полковим прапором вважався білий, на якому основні кольори – пюсовий і рожевий зберігаються, а кавалерський хрест був білим. У центрі на оранжевому колі в обрамленні вічнозеленого вінка з блакитною стрічкою – зображення двоголового орла. (*Примітка*: «Пюсовий» колір - це колір роздавленої блохи, яка насмокталася крові… Такий прапор видавався завжди першій роті в полку, яка було завжди попереду). З цим прапором, точніше, такою кольоровою гамою практично завершилась історія Єлисаветградського гарнізону. Він перейшов до Херсона і був переформований на початку XIX сторіччя.

Інший приклад, прапор Єлисаветградського кавалерійського училища. Стандартний стяг: із сріблястою монограмою Миколи Другого і зображеннями державного герба Російської імперії в обрамленні червоних вензелів на білому тлі та іконою Христа Спасителя й написом «С нами Бог» (на зворотній частині полотнища). Слід підмітити, що Кавалерійській штандарт, завжди був трохи меншим за прапор піхоти. На початку XX ст. вся армія отримала прапори нового типу з таким же малюнком, але з відмінностями по полках. У Єлисаветградців колір канта був яскраво-червоний. Ще одна їх відмінність – срібний колір ґудзиків. Це перший і єдиний штандарт Єлисаветградського кавалерійського училища, подарований імператором Миколою другим. Коротка розповідь про героїзм наших предків закінчена. А 5 жовтня 2012 р. громадськість Кіровограду приймала учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Війна 1812 року в контексті вітчизняної і європейської історії», прис-

вяченої 200-річчю цієї історичної події. 7 жовтня 2012 р. були організовані екскурсійні поїздки в села Болтишку (маєток генерала Розумовського) і Разумовку Олександрівського району Кіровоградської обл., а також в м. Кам'янку, райцентр Черкаської області. Генетична пам'ять має бути збережена нашими сучасниками – нащадками героїв Вітчизняної війни 1812 року…

Діду, запитала онука у Опанаса: «А до війни 1812 р. інші люди жили на нашій землі»? Так, але про це я розповім завтра.

Закони Всесвіту від діда Опанаса.

Зранку, молодша онука сіла біля вікна, виглядаючи діда Опанаса: «Мамо, чому наш дід так довго не приходить? Він казав, що візьме мене на річку ловити рибу»… Нарешті на подвір'ї з'явився Опанас. - Діду, кричить онука, чого ти так довго не йшов? Посміхнувся дід, взяв свої вудки в одну руку, іншу протягнув до онуки і разом вони пішли до річки. Дід Опанас любив милуватися красою зелених кущів і золотими кронами беріз, кучерявими верболозами на березі Інгулу і прозорістю неба над верховіттям дерев. Опинившись на березі річки, всі свої проблеми і турботи ви залишаєте десь там в іншому, буденному житті. А тут спокій, благодать і маленький рай на землі. Особливо заспокійливо на діда впливала падаюча вода с високих камінь….

Умостившись на березі річки і закинувши вудки, дід Опанас почав здалека. До вище зазначених прадідів, на нашій землі, давно-давно до них жили інші народи, а до цих людей – ще були різні первісні люди. Так повелося, що життя на землі зародилося дуже давно і всі люди підкорялися законам Всесвіту. Спочатку первісні люди, потім наші прадіди міцними коренями зрослися з цією дивною красою, під назвою Україна. Знали і любили рідну історію, розуміли потреби природи, зріднилися з духом свого народу, з його життям і традиціями. Допитливість, щирість, доброта стали характерними якостями твоїх дідів і батьків. Усім твоїм предкам притаманне глибоке

почуття патріотизму, відданість державі і простота у відносинах з людьми. Вони вміли бачити і слухати людей, землю й природу, накопичували безліч відомостей про птахів та тварин, про звички та особливості життя річкових і озерних риб. Свої знання передавали від старших – до молодших, а потім молодь з такими звичками і звичаями вступала в свідоме життя….

Потерши лоба, задумливо подивився на небо, дід Опанас продовжив. Давно це було онука, коли нас ще не було на Землі, уже існував Космос і було багато різних законів Космосу, але сьогодні я розповім тобі тільки про деякі прості закони Всесвіту. Ці закони, це сила сьогоднішнього світу, вони впливають на кожну людину на нашій землі і проявляються в подіях і ситуаціях, які виникають у нашому повсякденному житті:

1. *Закон Створення думок.* Наша думка створює все, за нею йде слово і дія. За діями – наступають наслідки. Знаючи цей закон, людина може все створювати, контролюючи свої думки й направляючи їх у потрібне русло. Людина не має право пливти по життю, як щепка у воді: куди приб'є течія – те і буде.

2. *Закон Реалізації.* Будь-яка думка має право на реалізацію. Якщо людину радують її думки, значить треба дати їм реалізуватися. Не заважайте їм, своїми сумнівами. Все має право бути так, як забажала людина!

3. *Закон Часу.* У кожної людини є час, щоб загальмувати або скасувати реалізацію народженої думки. До речі саме для цього й існує час. У зв'язку з розвитком Всесвіту, відрізок часу на скасування втілення думки скорочується з кожним днем. Дуже добре, що є відрізок часу перед втіленням наших думок. Представ онуко, якби кожна наша думка виконувалася миттєво? Тому, якщо починаєш думати про небажане, негативне, - швидко міняй хід думок, (убік бажаного), поки є на це час.

4. *Закон Вибору свободи й волі.* Кожний має право думати так, як йому хочеться, а отже створювати те, що йому хочеться. Немає оцінок, немає правил, немає обмежень, є повна воля вибору. Хочеш, щоб виконувалися твої бажання? Дозволяй і не засуджуй бажання інших. Якщо ти не дозволяєш іншим, то автоматично не дозволяєш собі.

5. *Закон Території.* Не одна чужа думка не ввійде у наше життя без нашого уявного дозволу. Усе, що ми спостерігаємо, створене, або дозволене тільки нами! Ніхто не винуватий у тім,

що відбувається у нашому житті. Все відбувається тільки з нашого усвідомленого, або не усвідомленого дозволу. Так що навіть не витрачай енергію на з'ясування причин.

6. *Закон Гармонії.* Всесвіт ставиться до всіх однаково. У нього немає обраних. Усе Єдино. Людина повинна навчитися розслаблятися й одержувати радість від життя. Абсолютно не потрібно вислужуватися й бути гарним перед кимсь іншим.

7. *Закон Групи.* Всі люди є елементом чогось. Ніщо не буває по одинці. Нічого немає кінцевого або початкового. Кожна людина – це Всесвіт з своїм мікро і макросвітом. Те, що вгорі, подібно тому, що внизу. Те, що внизу, подібно тому, що вгорі. Одного цього знання вже досить, щоб творити дива. Просто прийми цей факт

8. *Закон Розвитку.*

Всесвіт і всі її елементи й складові розвиваються. Завжди так Було, Є й Буде. Запам'ятай онуко, щоб не трапилося, ти все встигнеш. Люди завжди розвивалися й це приємна даність….

Далі у діда йшло ще 100 законів, але він не хотів перевантажувати онуку: «Ми не можемо знати, що добро, а що зло, але пам'ятай: нав'язане добро - це зло». Людина несе 100% відповідальність за все, що відбувається в її житті. За те, що лають, за те, що в її житті такий поганий начальник, родич, друг, за те, що в її країні такий уряд і т.д. Людина сама, своїми думками, емоціями, діями притягує і матеріалізує своє оточення. У погоні за щастям людина завжди забуває про те, що ми в цьому світі - усього лише гості, а Всесвіт існував мільйони років до нас й буде існувати ще мільйони років після, будучи стійким і самодостатнім організмом, захищеним від руйнування, своїми певними законами. Незнання і нерозуміння цих законів, не звільняє людей від відповідальності. Люди повинні зрозуміти, що наша Земля - це школа, яку треба закінчити з позитивними оцінками.

Риби у цей день не було, дід Опанас пробурчав: «Пізно прийшли. День жаркий, тому риба пішла спати». Скрутивши вудки, старий з онукою потихенько пішли до своєї хати. По дорозі домовились, що завтра набагато раніше вони знову прийдуть на це саме місце і дід розповість онуці про появу перших людей на планеті Земля, які він виклав у книзі «Акценти сивої давнини», (1 та 2 том, разом 992 сторінки) видавництво «Код», 2012 рік, м. Кіровоград.

Ривок у прірву

Щоб не переказувати інформацію про появу першого людства на планеті Земля, Опанас вирішив пропонувати читачам, взяти в Кіровоградських бібліотеках 1 та 2 том книги «Акценти сивої давнини» і прочитати. …Людина - це вінець вищих небесних сил, скаже віруючий. Ні, заперечить йому переконаний матеріаліст. Людина утворилася від мавпи в процесі тривалої еволюції мільйони років тому. - Ви обоє праві 50Х50, скаже їм інтелектуал, але все по порядку. Протягом тисячоріч люди вірили, що їхні далекі предки були створені Богом(ами), Всевишнім, Творцем. Цей процес досить докладно описаний не тільки в книзі «Акценти сивої давнини», але й у Біблії (Старий Завіт, книга Буття), тощо. Найшлися інші думки: «Людина – сама утворилася від мавп». І останні 200-300 років, люди сперечаються між собою.

Виходячи із останньої версії, високоорганізований клас мавп треба вважати не людиноподібними, а «промисловою базою» для людства, (бо людину створювали не з «нуля», а саме на основі класу мавп, використовуючи існуючий гомінід – шляхом його вдосконалення). Далі вже йшли генетичні технології, про які ми не один раз розповідали читачам, як приклад, у книзі Буття (вірш 26-27) сказано: «І сказав Бог: створимо людину по образу Нашому, по подобою Нашому. І створив Господь Бог людину із праху земного, і вклав у нього дихання життя, і стала людина живою».

Штучне запліднення у пробірці в період «сивої» давнини – сьогодні виглядає не реальним, але з релігійної точки зору, - Адам став першою людиною із пробірки. Далі започатковується жива порода богоподібних істот, яких ще не було на других планетах і немає в нашій Галактиці на мільярди кілометрів і на довгі світлові роки. Звичайно, за простір поза межами планетарної системи нашого улюбленого Сонця - розписуватися не будемо. Бо навряд чи ми одні і єдині у Всесвіті. Від кого залежить наша доля, і хто її визначає? Конкретних відповідей, ми й досі

не отримали. Є маса гіпотез і припущень, але те, що людство Землі – це глобальний, штучний експеримент, сумніву не має.

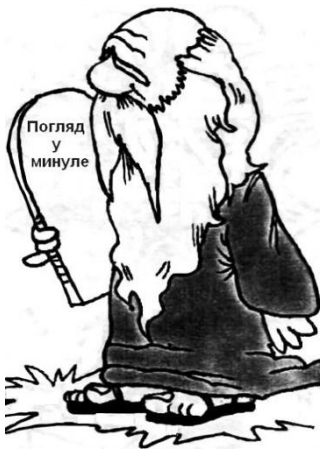
Хто ж ті сміливці, які проводили подібні експерименти? Якщо раніше у створенні людства, відбулися помилки, то хто, той невідомий експериментатор, який продовжує створювати «свій сценарій і раз – за разом смикає за вірьовки». Люди у нього начебто – іграшки, весь час ходять по колу, роблять помилки як діти, поки не «вгадають» правильний вибір, або поки не приведуть до катастрофи нашу планету й не знищать самі - себе.

Дослідники і інтелектуали посилаються на древні міфи й перекази різних народів, де: «прибулі з небес Боги, створили людей на Землі». Є така штука, як хромосоми, які є всередині кожної живої клітини і визначають фізичні та інтелектуальні характеристики потомства. Це і називається продовженням роду, продукуванням потомства «по образу і подобі нашій». Створення живої істоти з нуля, на порожньому місці – це одне. А «перероблення» новоствореної істоти із «первинної живої бази» - це вже інше. Ми з'ясували, що нашу планету в період «сивої» давнини, використовували прибульці з інших планет, як сировинну базу. Значить потрібен «живий матеріал» для відповідної роботи….

Коли головному прибульцю - «Богу» Енкі доповіли, що є план «створення» живої істоти із людиноподібних мавп, для важкої роботи, він погодився. Ідея створювати новий вид не з нуля, а використати існуючих гомінід, шляхом його вдосконалення «по образу і подобою свого». Йдеться про божественний елемент, який описується як субстанція і земний елемент, під назвою мавпи, як «глина». У перекладі з наукової мови: «змішування божественних генів аннунаків із земними генами мавпоподібної істоти шляхом запліднення яйцеклітин самок». Сам процес тривав досить довго, були й тупикові версії: не керовані, агресивні, не бажаючи працювати «мавпоподібні види», але шляхом експериментів, в історії отримали нову живу істоту і назвали її – людиною.

Для важкої роботи, потрібні розумні, сильні і великі люди. Біблія розповідає: «У той минулий час були на землі велетні, особливо ж відтоді, як сини Божі стали входити до новостворених дочок людських і вони стали народжувати їм дітей ...». В

інших частинах Біблії, Старого Завіту, кн. Буття, знаходимо: «Коли новостворені люди почали множитися на землі, і народилися в них дочки, і тоді сини Божі побачили дочок людських, які вони гарні, й брали їх собі в дружин, яку хто забажав». Далі: «Творець також навчив людей з'єднуватися між собою для продовження роду по їхній власній волі, і молода людська раса стала стрімко розростатися на поверхні землі…..».

Ось тут і криється пастка, по різним даним ми п'ята раса на нашій планеті, до невдалої проби можна віднести 4-х попередників, що по невідомим причинам зникли з планети Земля. Кілька років назад, учені провели серію досліджень і з'ясували, що весь наш світ може бути не тільки експериментом, але й дійсною «комп'ютерною голограмою». Іншими словами планета Земля, як і вся Сонячна система - не що інше, як чийсь витвір фантазії. На думку тих же вчених, ця «програма» часто дає незапланований збій. Що ж відбувається і чим це може скінчитися? Чому сьогодні ми маємо грізні симптоми глобального виродження людства? Давайте придивимося уважно до людей поруч з вами. Ви нічого не помічаєте? Дивно, людська деградація почалося давно і на тлі загальних, окремих успіхів, практично залишається - непоміченою... Неймовірно те, що такий експеримент ставиться вже не в перший раз на планеті Земля.

На початку утворення 5-ї раси, у ранньої людини, внутрішньоутробний період розвитку тривав 1,5 - 2 роки. Біблійна легенда про перших земних довгожителів, каже: «… їхнє життя тривало по 800-900 р., а зачаття й народження першої дитини відбувалося в 120-150 років». Тепер питання: «У скільки років «намагається» завагітніти сучасна молода дівчина»?

Втративши принцип природного добору, людина мимоволі змінила свій генетичний код убік його ослаблення, що спричинило скорочення життя й дуже раннє й украй непродуктивне статеве дозрівання, а звідси й невластиву ймовірність зачаття. А як же може бути по іншому, коли 15-17 річні діти – народжу-

ють маленьких дітей з порушеним генетичним кодом. Низька якість виробленого потомства виражається не тільки в тім, що воно не може протистояти несприятливим зовнішнім факторам й існувати самостійно, воно фактично паразитує на суспільстві, чого природа категорично не хоче допускати.

Некерований процес неминуче приведе до ліквідації людства, як найбільш непристосованої частини земних представників. Цей вибух, буде поштовхом до еволюційної трансформації наступного представника людиноподібних мавп.

Якщо уважно придивитися до жителів Кіровограду, то ми бачимо, як забруднена екологія і породження технічного прогресу викликають масові розлади здоров'я, а інформаційна агресія веде до виродження кіровоградців, тому що руйнується імунна система. Шляхом еволюції природа створила природні інформаційні зв'язки й канали, які служать єдиній меті – збереженню виду. Тривалий психологічний дискомфорт створює стресовий стан, що завжди граничить зі страхом, а той може вилитися в агресію до навколишніх людей. Інформаційне сміття вноситься в наше інформаційне поле і змінює програму збереження людського виду. Давайте разом розглянемо 1-2 приклади на кіровоградських жителях всього за 2 покоління. Коли будете йти містом Кіровограда, уважно придивіться до його людей. Зверніть увагу на те, як багато з'явилося у нашому місті сивих людей. Ще 40-50 р. тому люди з білосніжною головою були рідкістю, як правило це були громадяни солідного віку й викликали повагу. Зараз же 20-30-літні молоді люди із сивиною - уже явище розповсюджене. Показником генетичного неблагополуччя стає масове ожиріння, тощо.

Розповсюдженим серед людей на кіровоградських вул. стали косоокість, кривий ніс, різний колір очей, ослаблений зір і слух. Поява людей з дуже маленькими зіницями наводить на думку, що в недалекому майбутньому можливе народження дітей взагалі без зорового отвору в очному яблуці. Народження альбіносів, раннє облисіння й знебарвлення (сивина) свідчать про втрату організмом захисних якостей, тощо. Ці явища обу-

мовлені порушенням обмінних процесів, втратою барвного пігменту й подальшими мутаціями. В найближчому майбутньому у світі неухильно будуть наростати алкоголізм, наркоманія, злочинність, нові хвороби, захворюваність, смертність й агресивність. Всі прийдешні представники нових живих видів будуть мати менші габарити, меншу тривалість життя, меншу виживаність, але в кількісному відношенні їх буде значно більше. Все більше буде народжуватися дітей з гіпертрофованою головою, (у 2,3 і 4 рази). Причин більш, ніж достатньо, а наслідки - люди все більше здобувають «лемурійський вид». Набута генетична інформація буде передаватися наступним поколінням й посилена в потомстві: «Яке насіння, таке й плем'я».

Опоненти скажуть: «Ну й що, все тече – все міняється, вже скільки людських рас змінилося на планеті». Так, спочатку зникли лемури, потім динозаври, за ними пропали атланти, а згодом люди пропадуть разом зі слонами, носорогами й кіньми. Генетичний код розмивається у всіх живих видів одночасно. Як видно, постійного нічого немає. Судячи зі стрімкості, з якої розкручується спіраль людської еволюції, існування людства на цій фазі залишилося недовгим й закінчиться видовим руйнуванням. Людство, або перейде на новий щабель розвитку, або само знищиться.

Але в людській історії були цивілізації, які не хотіли миритися з «запрограмованим самознищенням». Вони шукали різні виходи, одні «перебиралися» жити на інші планети, інші стрімко «спускалися» під землю. Розумна частина людства створила «підпланетну імперію», або підземний світ землі й зникла з поверхні землі. Сьогодні можна було б списати контакти з підземним світом - на вигадку, якби не сотні свідків, які стверджували, що відвідували підземні міста, спілкувалися з їх мешканцями і бачили різноманітні чудеса техніки. Представники підземної цивілізації не хочуть вступати в контакт із людьми, які проживають на поверхні землі, (але такі зустрічі відбуваються).

Припустимо що мільйони років тому, на теренах сучасної України існувала високотехнологічна цивілізація, в період якої сталися глобальні катаклізми, які змінили клімат планети. Щоб вижити, (якщо поверхня планети не придатна для життя і переліт на іншу планету не можливий), залишається тільки знайти «підземний притулок» під землею. Є свідчення не тільки давніх

років, а й відкриття вчених 20-21 ст., які стверджують, що під землею із глибокої стародавності й до наших днів існували й існують загадкові підземні цивілізації.

Дослідження, проведені фахівцями NASA разом з вченими інших країн, виявили великі підземні міста, а також підземні розгалужені мережі тунелів і галерей, що простираються на десятки й навіть тисячу кілометрів в Європі, Україні, Алтаї, Уралі, Тянь-Шані, Сахарі й Південній Америці. І це не ті древні наземні міста, що зруйнувалися й згодом їхні руїни покрилися землею й лісами та «провалилися» під землю. Це самостійно збудовані підземні міста невідомої цивілізації, їхня інфраструктура споруджена невідомим нам способом прямо в підземних скельних породах. Вхід туди, як правило замаскований і важкодоступний. Наприклад польський дослідник Ян Паєнк заявляє, що під землею сучасної Польщі і України прокладена ціла мережа тунелів, які ведуть у будь-яку країну світу. Ці тунелі створені за допомогою високої технології, не відомі людям і проходять не тільки під поверхнею суші, але й під ложем морів й океанів. Тунелі не просто пробиті в землі, а начебто випалені в підземних скельних породах і їхні стінки являють собою застиглий розплав гірських порід - гладкі, як скло й мають надзвичайну міцність.

Як приклад, старі кіровоградці, які в молоді роки працювали в Кіровоградській урановій шахті «Інгульська», ще за часів СРСР, натрапляли на такі тунелі. Зразу під землю спускалися працівники КДБ, (потім СБУ) проводили обстеження і підривали, (завалювали) всі ходи-виходи, а потім бетонували. Щось подібне до тих тунелів і ходів є під м. Кіровоградом, (але про підземні кіровоградські тунелі у нас буде окрема розмова у 8 главі «Край легенд і катаклізмів»).

Як вважають окремі вчені й дослідники, по цих підземних комунікаціях планети, «проноситься літаючий «транспорт» з одного кінця континенту - в інший. Додаткові дослідження виявили такі тунелі в Еквадорі, Південній Австралії, США, Новій Зеландії. Крім цього, у багатьох частинах світу виявлені вертикальні, абсолютно прямі (як стріла) колодязі з подібними, оплавленими стінками. Ці колодязі, мають різну глибину від десятків до декількох сотень метрів і виходять на поверхню землі. Декілька подібних отворів є в Європі, але ми маємо

підозру, що подібні «замасковані ходи» знаходяться і на Кіровоградській землі….

Хуан Мориц, аргентинський етнолог, одним з перших почав вивчати багатокілометрові тунелі в Південній Америці. У червні 1965 р. в Еквадорі в провінції Морона-Сантьяго він виявив і наніс на карту нікому не відому систему підземних тунелів загальною довжиною в сотні кілометрів. Вони простираються глибоко під землею і являють собою гігантський лабіринт явно не природного походження. Це виглядає так: у товщі скелі прорубаний величезний проріз із нього вглиб скелі є спуск на послідовно розташовані горизонтальні платформи, цей спуск приводить на глибину 240 м. Тут перебувають тунелі прямокутного перетину й мінливої ширини. Вони звертають строго під прямим кутом. Стіни такі гладкі, немов відшліфовані. Стелі ідеально рівні й нібито покриті лаком. Строго періодично розташовані вентиляційні шахти діаметром близько 70 см. Є більші приміщення розміром з середній театральний зал. В одному з таких залів були виявлені меблі, що нагадують стіл і сім стільців у вигляді трону. Зроблено ці меблі з невідомого матеріалу, схожого на пластик. У цьому ж залі були знайдені литі із золота фігури викопних ящерів, слонів, крокодилів. Тут же Хуан Мориц виявив величезну кількість металевих пластин, на яких вигравірувані письмена. На деяких пластинах відбиті астрономічні поняття й ідеї космічних подорожей. Всі пластини, за розміром зовсім однакові, начебто «викроєні по мірці» з листів металу, зроблених за допомогою засобів високої технології….

Відкриття Х.Мориця відкриває завісу того, хто споруджував тунелі, їхній рівень знань й орієнтовно – епоху. Все це підігріло ажіотаж до бестселера Робера Шарру «Таємниці Анд» про підземні світи невідомої цивілізації. інший дослідник непізнаного, репортер Маріо Рохес Абендаро, заявив, що Шарру і професор фізики Каліфорнійського університету Нарцисо Гоновессе нітрохи не помиляються, запевняючи, що під землею існують колосальних розмірів тунелі, що ведуть у світозарні міста альтернативної цивілізації. Науковці ще в 1946 році знали і засекретили відомості про підземні дискольоти та диво машини, якими пропалюються необхідні для комфортного проживання й технологічної діяльності порожнини в надрах землі.

Можна, звичайно, було б скептично ставитися до такої

інформації, якби не вперті факти сьогодення і спадщина безіменних літописців видатних мислителів всіх часів і народів. Важко повірити, що такі видатні особистості, як Платон, Плутарх, Аристотель, Гегель, Кант, Тейяр ДЕ Шарден та інші, вигадали «казки» з цього приводу. В наші часи вже не одна експедиція відправлялася до підземної імперії, але серце підземної країни з якихось причин не відкрилося їм. У зв'язку із цим красномовна й повчальна трагічна історія зі зниклою експедицією у складі перуанських, французьких, американських учених, що спробувала осінню 1952 р. пройти по тунелю, ведучому в підземні поселення невідомої цивілізації, вхід куди був виявлений при розборі руїн на окраїні священного міста інків - Куско. Матеріали під назвою «ривок у прірву» зразу засекретили і тільки недавно люди отримали дозвіл до окремих архівних матеріалів.

Маріо Рохес Абендаро про ці сумні підсумки «ривка у прірву», розповідає наступне: «Кому ще вірити, якщо не авторитетним археологам? Я особисто знайомий із цими вченими з Перу. Вони й повідали мені, що «Підпланетна імперія» досить привільно простирається під морями, океанами, джунглями й пустелями. Якщо бажаєте пробратися в заборонні для землян підземні міста, шукай лази не тільки в древніх індійських поселеннях, але й по всьому світу. Я розповім вам про окрему групу вчених 1952 р., тих нещасних, першо-розвідувачів підземного світу, яка складалася із 16 вчених різних спеціальностей. Стартували вони з нижнього бокового вівтаря одного із храмів Куско. Розраховували довго не затримуватися, лише для початку, взяли запасів провіанту й батарей для електричних ліхтарів - на тиждень. Очікування повернення експедиції розтяглося на п'ятнадцять днів. Коли ліміт часу був вичерпаний, на поверхню здійнявся один зі членів групи - француз Пилип Ламотье. Украй виснажений, він не міг повідомити нічого виразного про долю товаришів. Лікарі поставили діагноз - запалення мозкових оболонок - менінгіт. У кишені штормівки археолога знайшли дивний трофей - кукурудзяний качан, відлитий із золота в натуральну величину, покритий митецькими зображенням дивовижних птахів і звірів. На сьогоднішній день, цей раритет виставлений в археологічному музеї Куско».

Згодом П.Ламотье чудом оправився від страшної недуги і археологією більше не займався. Про товаришів своїх сказав,

що вони потрапили в полон до людей невідомої цивілізації, тому що підземні правителі не зацікавлені в розголошенні таємниць їхнього побуту й технічних досягнень. На питання, як йому вдалося втекти, француз відповів, що люди з підземної імперії самі дали йому волю з розрахунку, що він розповість людям землі, про найсуворіші заборони перейти кордони їхньої імперії. Здивувала й шокувала фантазія П.Ламотье, що заявив про те, що «геніальний Марконі живий й працює нарівні з іншими геніями минулого часу в підземній імперії. Виходить, що мешканці підземель безсмертні? Правда Платон залишив відомості про тривалість їхнього життя, що воно в десятки разів триваліше за життя середнього землянина. Але вічного безсмертя немає, є тільки активне довголіття. Щоб кошмар не повторився, той злощасний лаз ретельно забетонували, для вірності прикривши непід'ємним металевим щитом…

Наш Кіровоградський край особливий, на цьому великому роздоріжжі тисячоліттями перетинались шляхи, відкриті древніми поселенцями в усі сторони світу. Чимало пам'яток сивої давнини ще й до нашого часу залишаються недослідженими, що нерідко породжує численні домисли та легенди. Подібних тунелів багато і в нашій області. Як писав В. Бучневич, найбільша кількість провалів, підземних тунелів й ходів, припадала в старі часи на Єлисаветград, Олександрівку, Олександрію, Кременчук та Полтаву. Мабуть правий Аристотель, коли писав: «одні люди, тобто ми з вами живемо на поверхні, інші – під землею. Ці люди зовні не відрізняються від нас, але внутрішньо – вони інші і не має нічого дивного, що живуть вони під землею. Свої міста були ними зроблені високотехнічними засобами й мудрістю своєю завойовували підземні чертоги, заглиблюючись нижче й нижче, незважаючи на температуру й тиск».

Ось виписка з приватних архівних документів під умовною назвою «Мандрівка по Клинцівським тунелям». Кіровоградець Віталій Коротков: - За часів мого прадіда, щороку, коли земля зігрівалася весняним сонцем, часто на землях під Клинцями, утворювалися провали під землю у вигляді чималих «колодязів». Часто, вони були дуже глибокі і звідти тхнуло якоюсь гидотою. Одного разу мужики не полінилися, «позарилися» на скарби і на мотузці опустилися у такий отвір. Там виявили підземні ходи, які йшли у різні боки, по одному із них мужики пішли

у напрямку Єлисаветграда і згодом натрапили на підземну печеру з якимись ходами. Зверху, через тріщини у землі, проникало повітря й світло. Окремі земляні ходи були обвалені, в інших випадках люди йшли у повний зріст. За один день їх неможливо пройти, це дуже кропітка робота. Тоді вирішили мужики піти по широкому тунелю у бік Єлисаветграда, цей тунель зі складним переплетінням ходів, майже доверху заповнених дрібними камінцями і кістками тварин.

Далі мужики натрапили на цікавий хід, який стрімко «спускався» в низ. Він незабаром звузився до рівня конуса, став горловиною, у яку можна було просунути тільки долоню. Горловина виявилася монолітною із невідомого сплаву, відбити кусочок не вдалося. Повернули назад, це скільки треба трудитися, щоб створити подібне? Люди часто знаходили тунелі і ходи під церквами й старими домами.

Закінчуючи першу главу, ми звертаємо увагу, що Кіровоградська місцевість знаходиться у кратері величезного вулкана, який вивергнувся кілька мільйонів років тому і утворив величезну впадину з центром поблизу сучасної Олександрівки. Від того часу залишилося багато загадок, й досі не розгадано таємницю так званого Чорного озера. Воно начебто бездонне і має підземні джерела, які пов’язані з всесвітньою, водною системою нашої планети. У Нехрещеному яру, поблизу сучасного села Великий Кут Знам'янського району у 1819 році, місцева гора розкололася надвоє, утворився отвір в землі до 10 метрів і стрімко наповнився водою. Ще є підтвердження, що на місці сучасної Кіровоградщини, у дуже старі часи – було море. Куди поділася вода старовинного моря? На превеликий жаль, цією важливою науковою роботою ніхто не займався.

Як бачимо, є всі підстави припустити, що Єлисаветградщина – особлива земля і ми живемо в таємничому краї. В усі віки людина жадає одного – дива, у слов’ян «диво» - це те, що вражає: незвичайне, краса, «неповторність й тощо. Саме про історичні «витвори» нашої давнини дід Опанас хоче розповісти у цій книзі. Незалежно від того, де ми живемо, чи в місті, чи в селі, ми завжди відчуваємо тепло рідної оселі і це тепло Опанас намагається передати своїй маленькій онуці. На завтра дід пообіцяв, що продовжить свою розповідь з давніх українських племен і народів, які проживали на території «Дикого степу».

Друга глава

Тіні забутих предків

Заглядаючи в минуле

Думи мої – думи, одні цінні – інші не дуже, вони бувають легкими і важкими. Перевів погляд з неба – на дерева і зауважив Опанас: «Іван-політник прийшов, значить осінь червону з собою приніс. То ж діти мої очікуйте, дні ще й далі будуть теплими, але почастішають дощі, вітри ще не такі холодні, і здається, що літо нікуди не піде». Дні все далі ставатимуть коротші, і сонце припікатиме менше, треба готуватися до осені. Як тільки не описували осінь в народі, і віршами, і прикметами відбивали осінню природу. По перших числах вересня дивилися, яка буде зима. Уже перші заморозки не змушують себе довго чекати й проявляються з 5 вересня, т.зв. «луповські заморозки». А якщо в небі побачити журавлів, що відлітають зграєю, то знак - зима прийде рано.

Настав час косити овес, і роблять це на 8 вересня, як раз на Наталю-Овсяницу, разом з днем Петра-Павла-Рябиника. Горобину відламують й підвішують під дах, частину ягоди необхідно залишати для зимових птахів. А 11 вересня приходить Іван Пісний - батько осіни хрещений, ще називали його Іван-політник, він - тепло із собою забирає у далекі краї. Із цього дня, Іван усі зграї птахів, відганяє за море - шукати тепла, 13 вересня офіційний день відльоту журавлів. Пам’ятайте, перші прохолодні деньки пробудуть недовго, тому що спереду ласкава пора – «бабине літо» 2015 року.

Вийшов дід Опанас до міста і диву дається, на вулицях поменшало народу, на площі волають поодинокі псевдо патріоти: «Слава Україні!», немов бабуїни на ліанах, які тримають «камінь за пазухою». Не визначившись у житті, не знайшовши свого призначення, не вгамувавши свої амбіції, ці люди виходять на вулиці і збирають натовп, провокують несвідомих громадян. Де ж ви були, коли вас чекали на Майдані, для чого ви «після бою» розмахуєте руками і всіляко уникаєте від призову на Схід країни у АТО. Це там зараз потрібні сильні і мужні лю-

ди для захисту України, це там треба проявляти свій патріотизм. Ви ні разу не замислилися, чому розумні люди, інтелігенція та інші свідомі українці, стороняться вас? Не хочуть приймати участь у ваших акціях, які паплюжать честь і гідність людини. Національно-патріотичні ідеї бороняться іншим шляхом, а ще ви забули про самоповагу. Де проявляються особистісні, ціннісні судження, щодо самого себе. Іншими словами: задоволення собою, само сприйняття, почуття власної гідності, узгодженість між реальним та ідеальним «Я». Висока самоповага свідчить про віру в себе, про те, що індивід позитивно ставиться до себе, як до особистості. Низька самоповага вказує, на почуття неповноцінності, зневаги до себе, негативну оцінку власної особистості. Ці люди ніколи не були і не будуть українцями по духу, у них відсутня генетична пам'ять предків, вони не усвідомлюють дії новітньої історії.

На при великий жаль, не тільки отакі псевдо патріоти не знають історії своєї країни, але й багато українців - знати не бажають. Усім їм нудно читати книги навіть по історії рідного краю, а обмірковувати прочитане й критично осмислювати, - так взагалі нестерпна праця: «Кому потрібні оті книжки, від них болить голова, наче з похмілля». Краще «зайти» в Інтернет і там знайти набір простих і нескладних істин. Ці «істини» вони сприймають, як дитяче харчування для беззубих діточок і ковтають - не жуючи. Тому Я, дід Опанас даю вам усім новий Закон: «Право любові й поваги». Тільки так ви зможете залишитися людьми і поважати один - одного. І ще прошу вас - ніколи не забувайте дорогу до Храму….

Якщо вірити сьогоднішнім історикам, які використовують уже відфільтровані знання, то людина навчилася виплавляти залізо лише в І тис. нашої ери. А 360 - 408 мільйонів років тому, не було не тільки цвяхів, але й людей, або будь-яких інших ссавців. В той же час Веди стверджують, що 360-400 млн. років тому, поруч жили: гуманоїди і розумні люди. У 1830 р. на північному заході від Філадельфії, на глибині 60-70 футів був знайдений прямокутний, акуратно отесаний шматок мармуру із чітко зображеними на ньому буквами. Вік знахідки 35-40 мільйонів років. В 1979 році археолог Филі виявив у Танзанії, у застиглій вулканічній лаві, безліч відбитків стоп людських ніг. Дослідження самих високопрофесійних фахівців показало, що ці відбитки

не можна відрізнити від відбитків стоп сучасної людини, а вік становить біля 4 млн. років тому. Але, оскільки цифра 4 млн. років ніяк не вписується в теорію Ч.Дарвіна, діячі від антропології відразу заявили, що це якийсь гуманоїд пройшов зі стислими пальцями. На питання, як бути, усі сліди були залишені не однією людиною, а великим натовпом. Відповіді не було. Значить нам треба уважно переглянути теорію Ч.Дарвіна і визначити, як і коли появилися перші люди у Європі, конкретно на землях сучасної України.

Предки українців

Це ж так треба боятися і не любити Україну, щоб усіма силами паплюжити і нищити народ. Дід Опанас, опираючись на народну мудрість, заявляє: «Біля джерел світової цивілізації стояли наші праукраїнці». Є притча святого Соломона: «Вугілля за пазухою не заховаєш, рано чи пізно, правда пропалить дірку». З коханням до України. Україно, серце моє, ти повстала й звільнилась, з гір Карпат несеться Гімн-волі, з центру держави - несеться пісня українська, а Схід – палає в боротьбі. Але я вірю в щасливу зірку - України. Я вірю у твоє майбутнє, Україно, бо ти – це історія народу, який упродовж багатьох років боровся за незалежність і свободу. Я знаю, що рідна земля заслуговує щасливої долі. Знаю, що незабаром над нею засіяє зірка щастя, радості й добробуту. Я просто - вірю!

Є багато гіпотез походження, відповідно - назви нашої країни – України і самого народу – українців. Ми вже не один раз розкривали цю тему. Всі вони більшою чи меншою мірою базуються на свідченнях етнічних сусідів, які є загадковими за походженням, або й просто упередженими. Давайте разом звернемося до наукових тлумачень, зовсім інших авторів, і неупереджено заглибимося в історію нашого народу.

До давніх українських племен належали: черезпеняни, хижани, доленчани, дошани, нелетичі, плоні, ратери, речани, спревани, стородоряни, укри і рани (украни, котрі пізніше переселились на схід до своїх одноплемінників укрів, які жили на

лівому березі Дніпра, Трубежа, Супою, Сули, Пела і Ворскли, а згодом дали історичну назву Україні), а також замчиці, земличі, стодоряни, нелетичі, плоні, дошани тощо.

А от деякі «історики» запевняють, що до Х ст. нашої ери на території сучасної України якихось слов'янських племен не було зовсім, і не існувало Києва (?), Чернігова (?), Переяслава (?) та інших міст. А мешкали на цій землі сармати, готи, хазари та ще на сході – фіни (?). Далі псевдо історики заявляють, що до 1917 року не було й такого народу - як українці й української мови (?). Ким же ми були і якою мовою розмовляли? На це в них є готова відповідь. Київська Русь чи Південна (мала) Русь поклала початок існування русинського народу і русинської мови, які є слов'янськими в своїй основі й близькими до литвинської (білоруської). Так званих «русскіх людей» ці історики вважають окремим московським народом, нащадком фіно-угорців із їхньою мовою і культурою. До слов'ян ця етнічно різноманітна суміш не має будь-якого стосунку. Спасибі не шановні добродії, хоч за признання слов'ян.

Щоб якось виправдати своє «русскоє» чи хоча б псевдо «слов'янське» походження, московські вчені із лабораторії популяційної генетики людини, медико-генетичного центру Російської академії медичних наук, шість років (з 2000 по 2006 роки) вивчали ДНК «русскіх» і «россіян» та їхніх сусідів і отримали цілковито несподіваний результат: генетичний фонд «русскіх людей» Росії на 93 відсотки найближче відноситься до мордвинів, марійців, удмуртів, комі (практично це один і той же народ), аналогічний - фінам і татарам (башкирам, чувашам). Але чесно вказують, близько 5% москалів відносяться і до братів-слов'ян: білорусів і поляків, також 0,5% - до чехів і українців. І найнесподіваніше. Так звані «русскіє люди», які мешкають у Брянській, Смоленській і Курській областях, мають близькість 0,3% - до москалів, а більшість – до українців. (Примітка: В VI–III тис. до нашої ери на цих землях мешкали балтські племена: курші і голядь, котрі пізніше асимілювалися з українськими племенами:сіверянами,украпами і древанами, або (деревлянами).

Далі – більше, оті псевдо історики, заявляють, що м. Львів не являється українським містом, його жителі й досі не вміють розмовляти українською мовою. Тоді ж ким були галичани і волиняни, а загалом і всі мешканці України від Сану й до Дону?

На це конкретної відповіді – не має. Далі вони доводять, що справжніми «русскімі людьми» (Русинами) є нинішні білорусилитвини і нинішні українці. Які інші українці? Знову відповіді – не має. Москалі, як уже згадувалося, – це угро-фіно-тюркський народ, має свою, відмінну од Русі - історію і культуру. Знову, на пів правда, на пів брехня, як за часів царської Росії.

Ми (українці) офіційно заявляємо, що першою державою чи союзом племен на території сучасної України була Україна - Аратта, що в IX–VIII тис. до нашої ери, охоплювала територію по обох берегах Дніпра, верхнього і середнього Дністра, Південного Бугу, аж до нижнього і середнього Дону. Про це державне утворення, як, до речі, багатонаціональне, бо до нього входили всі арійські народи, можна сказати небагато. Всі вони належали до арійської (ведійської) віри і розмовляли на той час ще близькими, зрозумілими один для одного - мовами. Оті, ранішні арійці вважали себе рівними Богам, бо й були їхніми дітьми, злиті з навколишньою природою, не вживали в їжу м'ясо, не відчували будь-якого страху ні перед чим (страх і рабство посіяла релігія), володіли всіма природними явищами і могли жити безмежно довго, однак смерть сприймали як радісну подію, бо отримували можливість перейти в інший світ (досконаліший) і перевтілитися в інше тіло. Душу чи дух вони вважали - вічними.

В арійців були чисті тіла, думки й справи. Вони мали здатність «бачити» свою, як зараз кажуть, свідомість і підсвідомість, «читати» чужі думки і передавати без мови інформацію на сотні і тисячі кілометрів, й володіли телепортацією. Серед арійців - украніе ніколи не існувало зла, недовір'я, лихих помислів і задумів. Недарма їх називали «світлими» (душею), шляхетними, щедрими і щирими. Ключовий термін, який потребує виправлення, пов'язаний з походженням європейської людини. Йдеться про Арійську расу. Навколо цього терміна нагромаджено чи не найбільше зловорожих замовчувань, фальсифікацій і відвертої брехні. «Ар'я», це слово перекладають як «шляхетний, гостинний, благородний, культурний, землероб». Первинним, а тому істинним його значенням є слово «арий-ярий», тобто сонячний (від Ар-Яр-Ра-Ярило, що означає Сонце, або Сонячний Бог). Для народження любої раси потрібні відповідні умови, порівняно ізольована територія для злиття народів.

Прабатьківщина аріїв

Якби нам довелося мандрувати на машині часу, зануритися в минуле на 25 тисяч років і опуститися на нинішній Північний полюс, то ми б не побачили там крижаної пустелі. Синє, покрите купчастими хмарами, небо вгорі, теплий південно-західний вітерець не поспіхом рухає їх на схід. Острівці гаїв і лісів оточують береги озер і річок, а між ними поля, покриті густими посівами колосових. На високих берегах річок чи озер, між дерев, садів міста і села, розбудовані колами від центральної площі до окраїн, забудовані дво і триповерховими житлами, сліпучо-білі, з гостроверхими дахами, покриті стріхою або чимось схожим на черепицю. Іноді будинки вимазували яскраво-жовтою глиною, обсаджували квітковими клумбами, обгороджували плетеними тинами. Стіни хат розмальовані зсередини синьою, червоною, жовтою фарбою із зображенням птахів, звірів, квітів тощо.

Ось, опершись на тин, про щось розмовляють дві світлокосі, стрункі молоді жінки у білих вишитих сорочках і довгих темних сукнях, розшитих жовтими і синіми узорами. Таких жінок можна побачити і зараз, від Дніпра до Вісли, Лаби і Дунаю, якщо вони, звичайно, одягнуть національний одяг, демонструючи його в музейних селах і містечках.

Прислухаємося до їхньої мови. Ви її спочатку не дуже зрозумієте, хоч і чуєте знайомі слова, в діалектах української, чеської, хорватської чи якоїсь іншої слов'янської мови, або й навіть литовської, баварської чи данської мов. То розмовляли прадавні аріянки, а точніше, українки, бо рід аріїв йшов по жіночій лінії. Стародавні слов'яни ще тоді, 25 тисяч років назад заселяли південний схід Аріяни, гігантського острова-архіпелагу. Різні слов'янські племена, які пізніше розділилися на східних, західних і південних, розуміли одні одних так, як ми нині розуміємо білорусів, або жителів західних областей України і східних, якщо, звичайно, останні остаточно не «зросійщилися», як

жителі Донбасу, Луганську чи частина Харкова.

Мовна близькість між слов'янськими, германськими, кельтськими, латинськими, литовськими племенами чи жителями північної Індії, котрі ще в II тис. до н. е. зберігали давню (арійську) мову та народами, що нині розмовляють на фарсі, була такою схожою, як між українською, польською, чеською, хорватською чи болгарською мовами. В ті далекі часи, не володів ніхто в Арії так званою російською (вона виникла як суміш фінських, татарських і слов'янських мов - значно пізніше), також французькою, іспанською, румунською чи італійською, бо ці мови з'явилися внаслідок змішання кельтських (галльських) і германських (готських), або інших мов. Раніше між ним було багато спільних слів, але пізніше вони вийшли з ужитку.

Взагалі мова як засіб спілкування для давніх аріїв не була головною, хоч і була достатньо розвиненою. Найчастіше вони користувалися посиланням сигнальної мови – інформації, зчитували їх один в одного телепортацією і «записували» інформацію чи знання у власну «пам'ять», як це нині роблять комп'ютери чи Інтернет. Таким чином, не можна було будь-якому аріянину приховати хоч якусь інформацію у глибинах власного мозку, тим більше злі наміри, «чорні» думки, лихі «плани». Все було відкритим, а тому аріяни завжди посміхалися, щиро і відкрито спілкувалися. Вони не боялися майбутнього, бо знали власне майбутнє і минуле. Аріяни ніколи не хворіли, бо були ясновидцями і цілителями. Їм знайоме було кохання, що передавалося сигналами, або «зчитували», як інформацію один у одного. До речі, дещо з цього зберегли нинішні нащадки аріян, та й не тільки вони, бо таке вміння мали і жителі інших цивілізацій на планеті Земля, атланти, жителі давньої нинішньої Антарктиди ,що затонула посеред Індійського океану.

Аріяни знали письмо, мали алфавіт, схожий до нинішнього – японського й китайського. Якщо мозок сучасної людини використовується на 4%, генії і таланти використовують його на 6–8 процентів, то мозок аріяна працював більше 90 відсотків. Тому знання просто «записувалися»у безмежній пам'яті аріяна, який вільно, напряму спілкувався із космічними вчителями - (Богами). Земля аріян ніколи не знала війни, бо в той час не було за що воювати, та й задумати щось лихе, при повній відкритості, видавалося неможливим.

Володіючи здібністю регулювати погоду, аріяни могли спрямовувати у потрібному напрямку вітри, дощі або викликати сонячну днину. Сільським господарством аріяни займалися переважно для насолоди, бо, споживаючи виключно рослинну їжу, вони легко знаходили її в навколишній природі. До того ж аріяни вміли «засвоювати» енергію сонця, використовували її, як і вітер та воду, у вигляді «екологічно» чистої енергії.

Аміли-аріяни спілкувалися з тваринами, птахами, плазунами і навіть деревами і рибами, бо знали і розуміли їхні «мови». Наприклад, якщо аріяни бажали попити молока дикої корови чи кози, то вільно з ними «домовлялися», і цілком «добровільно відбирали» у них цей продукт.

Щодо заняття мистецтвом, то кожен аріянин і аріянка володіли будь-якими його видами, як і співами, танцями. На близькі чи далекі відстані аріяни переміщалися, не експлуатуючи коней або ще когось, а просто злітали в повітря, нехтуючи земним тяжінням, використовуючи раніше зазначену телепортацію.

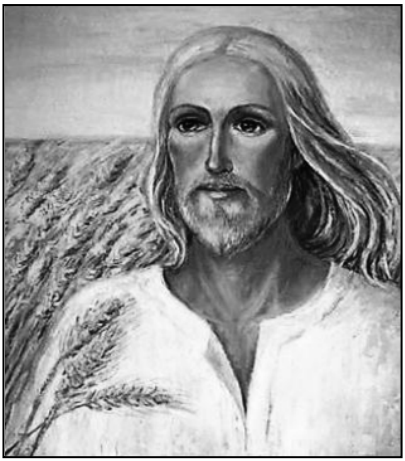
Окрім космічних Вчителів аріяни керувалися Божественним Законом – Правою, який править Всесвітом. Вірили в Яву – проявлене життя людей і всіх земних істот; в Наву – духовний світ померлих пращурів. Аріяни були переконані, що коли людина закінчить свій земний шлях, її тіло вмирає і переходить до Нави, а її душа піднімається до божественного світу Прави – на Луки Сварожі (в рай), і там, з волі Сварога, отримує нове тіло, щоб повернутися до життя (в Яву). Таким чином відбувається кругообіг душ через три світи: Прави, Яви і Нави.

У сучасному науковому світі терміном «арійці» зазвичай позначають лише один фрагмент розвитку Арійської раси, а саме - племена, які в середині II тис. до н. е. прийшли з України в Іран і в Індію. *«Працями кількох поколінь учених коло пошуків прабатьківщини аріїв, від Індії - до Скандинавії, звузилося до низин Дніпра.* Заслуга в цьому належить німцю К. Ріттеру, англ. Г. Чайльду, австрійцю П. Кречмеру, болгарину В. Георгієву, українцю В. Даниленку, американці М. Гімбутас, росіянину О. Н. Трубачову». Ми розрізняємо:

1) - арійську расову спільноту;

2) - арійську (індоєвропейську) мовну сім'ю народів, яка кількісно значно перевищує власну Арійську расу. Очевидно, арійська раса є причиною, а арійська мовна сім'я – наслідком.

Загадковий гаплотип українців

Арійці, що з часом стали панами цілого світа, не були плем'ям одної раси так само, як немає расової спільноти поміж самими слов'янськими племенами. Одні розрізняють арійців за розміром і будовою черепа, очей, обличчя, ширини носа, врешті волосся. Інші за мовою й таке різне, але всі разом взяті ознаки слов'ян ділять на чотири расові відміни. Що ж тоді говорити про різноманітність расових одмін у межах всієї велетенської арійської сім'ї.

Розселюючись із своєї прабатьківщини, арійці дійшли на сході до ріки Інд і верхів'я Паміру в Азії, та зайняли цілу Малу Азію; на заході дійшли до Скандинавії, Британських островів, Атлантичного океану та Середземного моря. Ви повинні зрозуміти, що слово Арійці це загальна назва предків не всіх українців, бо українська нація складається з багатьох народів. Як же тоді називали отих перших аріїв? Наведемо кілька усталених назв, про які ви вже чули:

1). Люди холоду, або люди льодовикової крайки.

2). Люди «нетутешніх» знань.

3). Люди шляхетної, творчої праці.

4). Землероби, орачі, «орії».

5). Люди-напівбоги; посланці богів, царі (українське слово «цар», «сай», «саєнко» - від слова «арій»).

6). Люди п'ятої раси.

7). Діти Сонця, (сонячні Боги) тощо.

Водночас у літературі про аріїв простежується чимало суперечливого. В окультній літературі, та й у політичному житті фашистської Німеччини термін «арій» тлумачився вже виключно з расових позицій, як арій-надлюдина (оберменш). Так Блаватська казала, що аріями були «захисники давньої Трої», див. (Блаватская Е. П. Тайная доктрина.Т. 2. С. 463.), а В. Хвойка – відносив їх до жителів Трипілля, див. (Космос давньої України.

— К., 1992). Леся Українка та М. Грушевський, а слідом за ними й інші вітчизняні автори називають землі України - прабатьківщиною аріїв, ототожнюючи архаїчних аріїв із індоєвропейськими народами. М. Реріх відстоює погляди про «індійський шлях» аріїв, які нібито прийшли до Європи - з берегів Гангу.

Остання точка зору заслуговує на увагу, але...:

По-перше, все ж таки незрозуміло, звідки прийшли тоді арії до Індії.

По-друге, науковці виявили, що їхній санскрит найближчий до слов'янських мов, особливо до української. Тут найбільша кількість збігів.

По-третє, дослідження показали, що багато санскритських слів вживалися стародавніми європейськими народами задовго до індійської Рігведи. Тож М.Реріх – помилився.

Одні вчені прив’язували слово «арії» до певної місцевості. Наприклад, дністрянці чи тиверці, як частина арійців-українців, які жили в Західній Україні коло ріки Дністер, «тиверці» походили від старої назви Дністра –Тирас. А «лужани» отримали назву від поселення Луги, (поля Луги) коло річки Стримба. Сьогодні тут знаходиться село Марківці.

Інші вчені спробували витлумачити слово «аріїв» з расових позицій і вперше це було зроблено ще авторами давньоперського збірника «Зенд-Авеста», що з'явився на світ у IV ст. наш. ери. За це вхопилися німці, і докладали чимало зусиль, щоб показати себе найарієзованішим народом.

Треті – настоювали на інших хибних уявленнях та домислах стосовно аріїв. Недавно в Інтернеті потрапив на очі зразок «арійської теорії» досить відомого П. Глоби. Ось її положення:
1) - символ аріїв - Ведмідь, бо вони прилетіли на Землю (час уже не встановити) із зірок Великої Ведмедиці;
2) - більше 40 тисяч років тому на материку Арктида в Північному Льодовитому океані існувала цивілізація аріїв. За сивої давнини той материк називався «Хайр» (перекладається з давньоперської, як «ведмідь»);
3) - в результаті якогось катаклізму Арктида опустилася на дно водночас (?) із Атлантидою, Пацифідою, Лемурією (тут П.Глоба сплутав хронологію);
4) - арії, що врятувалися, вийшли на Урал і створили в Поволжі, на великій території від Уралу до Каспію, державу Хайрат,

де через багато тисяч років з'явився пророк Заратустра — Син Зірки. (Примітка: дивно, що по теорії П.Глоби, Заратустра виявився волжанином).

5) - Слова «хайр» та «арії» відповідно до П.Глоби, стародавня назва Уральських гір. Звідти арії поширилися по всій Євразії, від Англії - до Індії, див.: Глоба П. П., Глоба Т,М. «О чем молчит Луна». -Л. 1991. С.23).

З часом нові знання в цій галузі - породили нові версії:

А). Арії йшли до Європи не з Індії, а навпаки, і батьківщина їхня, це північ Європи (Скандинавія, Ірландія).

Б). Батьківщина аріїв - не Індія і не Північна Європа, а Центральна та Східна Європа, як приклад, литовські ліси та степи Причорномор'я. Звідси арії подалися на схід, на південь і захід. Суть арійців чи оріїв не в генах, а в їх духовному потенціалі. Недарма ж вони закарбувалися в історичній пам'яті - як проводирі, вчителі й навіть напівбоги народів, які подолали стадію дикунства, простого збиральництва, полювання й зробилися осілими хліборобами, ремісниками, тобто стали на шлях цивілізації. З самого початку арії були особливим етносом, навіть супер етносом з власними мовою, вірою, культурою - тощо.

Поступово арії як етнічне утворення «всмоктувалися» базовим народом на тих землях, куди приходили. Жінки завжди вибирали «елітних» чоловіків для продовження свого роду. На чисто жіночій інтуїції, вони вважали: «Від здорового і сильного чоловіка, буде життєздатне потомство». Тому арії й щезли як етнічний організм, склавши духовну основу багатьом «арієзованим» народам.

Арії та арієзовані народи баражували Землю й далі, точніше Євразію, йшли із заходу й північного заходу - на південь і схід, (до самої Індії), звідти повернули на захід і північний захід. Проте варто наголосити, що найважливішою «віхою» їх шляху була все-таки Північна Припонтида тобто земля нашої України.

(*Примітка*: Територія Північної Припонтиди, це нинішні землі України, Кубані й Кавказу. Основні події, описані в древній історії - розгортаються саме тут. У більш пізніх сюжетах,

події зміщаються на захід, безпосередньо в райони Середземномор'я, аж до Геркулесових стовпів на півдні Іспанії. А спочатку відомий міфічний герой Геракл діяв в нашій з вами землі - Припонтиді. От звідки прабатьки українців! А от звідки, по Геродоту – царі світу: на березі Дніпра, жінка Апи народила від бога Папая трьох синів, і поділили вони владу в Скіфії. Для нас важливо не тільки де, у якому регіоні відбувалися ці славні події, але й те, що вони собою представляли й хто в них брав участь. По суті, це події арійської історії сивої давнини. Так хто були зазначені сини Папая, які згодом стали скіфськими царями? Липоксай, Арпоксай і Колаксай. Що таке слово «Ксай, сай, цар» - це арій, виходить, що термін «скіфи» варто читати арії).

Продовжуючи, скажемо, що арії в Пів.Припонтиду не просто «приходили», вони тут досить тривалий, історичний час жили і творили, поширюючи серед тамтешньої людності свій інтелект і духовність. Так, наприкінці III тис. до н. е., цей край, стане землею обітованою, притулком арієзованих народів, що прийдуть зі сходу для звершення великих справ, перетворення всієї Європи. Ось чому гаплотипи арійський предків - скрізь однакові. Та й чому їм бути іншими? Рід - один і той самий, під назвою «R1a1».

Показово не те, що спадковий гаплотип «R1a1» належить арійцям, показово те, що «R1a1» виходить із гаплотипів українців та передається іншим сучасним народам, які мають відношення до аріїв. Ось що вкрай важливо. Генетика довела: «наші предки, (або арійський «Рід R1a1»), мають до трьох чвертей сучасних українців і передається він по жіночій лінії».

Деякі наукові книги пишуть, що ранні жителі Трипільської культури, які жили там 5000 років назад і раніше, були «видавлені звідти міграцією «індоєвропейців» приблизно 4000 років тому». Але ми бачимо, що це не так. Праслов’яни - і є ті самі «ранні жителі», які на 2 тис. років раніше зазначеного терміну, (тобто 7000 р. назад) вже там були. Вчені цих книг називають їх «індоєвропейці», але тоді ніяких «індоєвропейців» і вспомині не було, нащадки цих праслов’ян прийшли в Індію лише через 2,0-2,5 тис. років після описуваного періоду їхнього життя у Трипільській культурі. Дід Опанас робить паузу і висловлює декілька слів про прикмети трипільської спільноти.

Трипільська цивілізація – це умовна назва спільності пле-

мен, які мешкали на землях сучасної України, Молдови й частини Румунії з 5 400 до 2 750 р. до н. е. З одного боку, здавалося б, неймовірно давно. А з іншого, якщо вважати, що тривалість покоління становить 25 років, це лише 300–180 поколінь тому! Припускаємо, що трипільська культура формувалась в умовах первісно общинного ладу з притаманним йому колективним виробництвом та споживанням, головною причиною яких була безсилість окремої особи, а не усуспільнення засобів виробництва, як на цьому наполягала до останнього часу офіційна археологія.

Жінка того часу, зв'язана дітьми, а від того і більш осідла, менше схильна до переміщення у пошуках їжі, стала винахідником землеробства, мала консервативніші погляди щодо родових звичаїв, традицій та обрядів. Існування людини поза общиною було майже неможливим. І не тому, що вижити фізично поза общиною було вкрай важко, а радше, кожен почував себе часткою колективу. Рідство визначали по матері, брат матері ходив у найближчих родичах нарівні з батьком.

Проходив час, матріархат змінився патріархатом. Розвиток скотарства, орного землеробства, рибальства і ремесел створив умови для кількісно меншої, ніж родова община, виробничої одиниці, підніс значення праці чоловіка. Жінку витіснено зі сфери основного виробництва та обмежено переважно хатньою роботою. Перехід до патріархату супроводжується майновою диференціацією. Чоловіки намагаються передавати власність у спадок синам і т. д. На думку історика Л.Файнберга, майнове розшарування трипільського суспільства відбувалося одночасно з аналогічними процесами у Єгипті, Індії, Месопотамії у IV-III тис. до н. е. Саме майнова нерівність спричинила виникнення патріархального рабства та поділ суспільства на класи. Трипільці дуже близько підійшли до цих метаморфоз.

Родовід став батьківським, патріархальні сім'ї об'єднувались у патріархальний рід. Рід та його підрозділи перебрали на себе захисну, шлюбно-регулятивну та релігійно-обрядову функції. Але були порушені гармонічні стосунки «аріянської цивілізації» з космічними Вчителями. Почалося змішування племен.

Змішування племен і народів

До приходу аріян в Європу вся територія із заходу на схід, аж до річки Дон, якою тоді проходив кордон із Азією, була заселена людьми. Це була суміш кроманьйонців і неандертальців (40–10 тис. років до н. е.), котрі, зрозуміло, знаходилися на нижчому рівні розвитку. (Хоч серед цих племен виготовлялися твори первісного мистецтва – скульптура, графіка, живопис, прикраси, тощо). Приблизно 15 тисяч років до н. ери почалося похолодання. Придніпров'я, Волинь – Подільська височина, степи Північного Причорномор'я і частина сучасної території Кіровоградського краю, стали нагадувати тундру. З'явилися північні олені, песці, у Чорному морі – тюлені. Згадайте стару назву річки Інгул – Єнічал, (нове озеро) яке згодом стала – Пантікапес, переклад з монгольської – панти (молоді рога оленів) і з латинської – ловля, (ловити). Льодовик з півночі гнав арійські племена зі своєї прабатьківщини на південь. Щойно пройшовши Ютландський перешийок, (нині півострів), давньослов'янці розселилися від Рейну - до Одри і далі на південь - до Дунаю, до них приєдналися литовські племена. Далі аріями, (давні українці і литовські племена) розтягнулися поселеннями від нижньої Лаби - до Вісли, Західної Двіни, Прип'яті, верхнього Дністра і середнього Дніпра. Від нижньої Одри, вздовж Карпат і до нижнього Дністра та Південного Бугу осіли предки сучасних болгар (склавін), сербів і хорватів. Давньочеські, словацькі і словенські, (хорутанські племена) осіли по Валаві і Середньому Дунаю. Пізніше всі вони перемістилися далеко на південь Балканського півострова і Малої Азії. А давні поляки осіли на Волині.

У той час льодовик досяг сучасних українських міст Львова, Ковеля, Луцька, Житомира. Кременчука, Миргорода, Сум. Зникло Азовське море, зменшилося Чорне море, а рівень світового океану знизився - більше 100 метрів. Мандруючи на південь під тиском холоднечі, давні аріяни - (це переважно давні

слов'яни-українці), частково предки литовців, балти, кельти, германці обігнули зі сходу Кавказькі гори і опинилися у нинішньому Західному Ірані (Аріяні) та верхів'ях Тігру і Єфрату.

На той період у середній течії цих рік жили кочові племена аккадів, халдеїв, гуттів і негрів. Саме вони спостерігали, як прибулі з півночі люди - були світлоокими, білошкірими, розмовляли незрозумілою співучою мовою, їхнє військо їхало на конях і возах. Їх прозвали – сумеріанами і відмічено, що вони мирні хлібороби, творці музики і пісень, людської гідності і правдомовності. Зрозуміло, що згодом сумеріани перевищили своєю культурою тамтешніх кочівників, мисливців та пастухів.

З'ясувалося, що сумеріяни (аріяни) були чудовими астрономами, математиками, філософами, законодавцями, інженерами, митцями, ювелірами, творцями культових обрядів, законів моралі і понять про Бога та Всесвіт. Вони поділили рік на 12 місяців, добу – на 24 години, коло – на 360 градусів. Аріяни (сумеріяни) також знали про закономірність сонячного і місячного затемнень. Їм була відома основа рахунків і ваги. Вони ділили рік на 364 дні.

Важлива така деталь. Уже у той час арії-сумеріяни мали два типи возів: один з двома, а інший – з чотирма колесами. Колеса були міцні, а вози – тяжкі. До речі, деякі праукраїнці рухалися на таких возах з півночі – Скандинавії, на південь, через нинішню територію України, аж до Месопотамії. Звичайно у вози були впряжені коні, які служили аріянам ще з періоду сивої давнини.

(*Примітка*: разом із аріянами до Месопотамії, Шумерії, Сірії, Туреччини, Палестини прибули й близькі до них племена, названі місцевим населенням гітітами і гіксосами. У їхніх пізніших похованнях були знайдені, поряд із скелетами людей, кістяки коней і вози. Мертвих вони пошановували і поминали так, як нині роблять сучасні українці).

Мігруючи зі своєї прабатьківщини, давньоарійські племена постійно змішувалися з іншими племенами і народами. Спочатку з кроманйоно-семітами, що дається взнаки й до сьогодні і іншими європейськими народами. На свою біду аріяни, а пізніше, їхні нащадки українці, розчинили у своєму середовищі немалу силу і різних тюркомовних народів. Ця руйнівна, некерована, протидержавна – «дика сила», час від часу в періоди ли-

холіть, вибухала кривавими бешкетами, сліпою різаниною і в сучасний час. Ці «дикі сили» постійно руйнують хліборобську культуру, національні основи і моральні засади українців, беручи собі в союзники - таку ж дику і руйнівну силу, північно-східних сусідів, що сформувалися із неймовірної мішанини фіно-монголо-татарської людності, із незначною домішкою слов'янської крові.

Саме це на початку XX ст. (1917 р.) стало причиною так званої більшовицької кривавої різанини в Російській імперії під назвою громадянська війна, а потім заколоти переросли на суцільний терор і комуністичні людожерські експерименти продовжилися на довгих 75 років. Але все це трапиться в майбутньому, а поки що повернемося на кілька тисячоліть до нашої ери.

Отже, відступаючи на південь під тиском катастрофічного похолодання, аріяни (арійці) зберегли в цілому себе, як сукупність різних племен: германських, кельтських, латинських, балтських, литовських і слов'янських. На жаль, внаслідок пережитого всепланетного стресу багато своїх розумових здібностей вони втратили. З пам'яті «стерлося» багато з того, як жили їхні предки і спілкувалися з небесними Вчителями («Богами») протягом минулих тисячоліть і загалом вся історія планети Земля і Всесвіту. Хоча багато чого збереглося в генетичній пам'яті. До речі, те ж саме сталося з мешканцями інших цивілізацій.

На Близький Схід і Малу Азію, Іран і далі аж до Північної Індії разом із арійцями-українцями пішли і прибалтійські (литовські племена). На південні Балкани пішли предки сучасних болгар, сербів, хорватів і македонців. Предки чехів, словаків і слованців розмістилися на середньому Дунаї. Серед них упереміш жили і кельти, зрідка германські племена, хоч більшість із них оселилися разом із слов'янами між Дніпром і нижнім Доном у Причорномор'ї та частині Дикого поля. Згодом, коли потеплішало, скандинави повернулися туди, де живуть і нині.

Цікаво, що в часи вже Римської імперії предки болгарів, хорватів і сербів, які у 5–6 ст. нашої ери мешкали у нинішніх

областях Західної України і Поділля - аж до середнього Дніпра, постійно і масово намагалися переселитися на Балкани, пам'ятаючи про свою другу батьківщину.

Деяка частина аріїв (українців) пішла на захід нинішньої Північної Африки, перетнувши зі сходу на захід Єгипетське царство, що починало формуватися. Цікаво, що арійці, які осіли на берегах Нілу, брали участь у створенні цієї держави і перші царі Єгипту були арійцями (предками українських, литовських, а можливо і германських племен). Тодішня Північна Африка в часи всепланетного похолодання нагадувала лісостепи нинішньої Південної України і Північного Кавказу. Там арії (українці) навіть почали займатися землеробством на берегах річок. (На фото український тип дівчинки Софії). Можна собі уявити, типові українські села з водяними млинами, ставками, садками, білими хатами, (на два-три поверхи), криті очеретом чи соломою і тамтешніх жителів у вишитих сорочках і широких білих полотняних штанях. Сьогодні, це уявити майже неможливо, але так було, і в сучасний час ми бачимо подібне: в степах Північного Казахстану, Алтаю, Далекого Сходу, прерії США, Канади, Парагваю, Аргентини та Австралії.

Через кілька століть арійці (арії) звідти майже всі виселилися, знову повернувшись до Європи, але в побуті, мові, звичаях місцевих племен туарегів, вони залишили багато чого арійського. Наприклад, туареги називають річку – «вода» (з наголосом на першому складі), молодь збирається на «вечорниці», співають пісень, де багато слів і звучання нагадують українські народні пісні. В одязі жінок-туарегок є багато елементів вишивки (червоного-чорного), що нагадують наші українські вишиванки.

Варто нагадати, що в багатьох будовах, зведених на території Єгипту, зокрема і перебудові пірамід брали участь арійські майстри-архітектори. Деякі з них володіли вмінням пересувати важкі кам'яні брили – «силою своєї думки», спрямовуючи енергію з такою силою, що обтесані камені лягали так,

як цього бажав давній арійський муляр. Навіть зараз на початку 3-го тис. нашої ери таке не під силу і найсучаснішій техніці.

Непроста доля тих арійців (аріян-українців та предків литовців), які пішли на схід. Рухаючись через сучасні Вірменію, Іран, Афганістан, Північну Індію, аж до підніжжя Гімалаїв, вони передавали тамтешнім народам свою культуру, мову, звичаї, світорозуміння. Сучасні мови: західна і східна фарсі, а також вірменська - мають арійське коріння. Мова санскрит, що побутувала в північній Індії кілька тисячоліть, – це східний діалект тієї ж арійської мови.

Звертаємо увагу, що переселенці з півночі (сумеріяни-аріяни), прибувши в Месопотамію, спочатку будували хати-ліплянки, цебто, плели стіни хат із гнучких прутів, гілля і обмазували їх глиною, а потім білили. Згодом вони почали розбудовувати і міста. Назви їхніх міст були зафіксовані на картах Стародавнього світу – це, зокрема, Ур, Кіш, Ума, Кута. Міста жили, як окремі держави, мали своїх ковалів, золотарів, зброярів, мельників, учителів. На чолі кожного сумеріянського (аріянського) селища стояв старшина чи староста, або, як нині кажуть в Україні – голова. В інших селищах, голову називали «татес» (сучасне литовське – «таутас», або латвійське – «тевс»), «петес» в значенні слова: тато, опікун, годувальник.

Аріяни в епоху сивої давнини зуміли приборкати примхливі ріки Єфрат і Тигр, створюючи штучні земляні вали, що оберігали їхні міста від повеней. Згодом вони це будуть робити і в Україні на різних річках…

Наступило 5-3 тис. р. до нашої ери, на планеті розпочалося велике потепління. Колишні степи нинішньої Північної Африки перетворилися у пустелю Сахару. Лісотундра на території сучасної України стала південним степом, який швидко просунувся на північ до сучасного Мінська, Новгорода і Москви. На землях сучасної Кіровоградщини – формується Дикий степ.

Розпочиналася нова епоха в житті тодішніх арійців-аріян, які намагаються повернутися до своєї прабатьківщини, але не все робиться, як хочеться. Північно-Льодовитий океан залишився ще скутий кригою, принаймні на рівні Шпіцбергена, Землі Франса-Йосифа і північної частини Нової Землі. Північний Полюс залишився на тому ж місці, куди він перемістилися за 10 тис. р. до н. е. - з північної Якутії. Формуються нові народи…..

Маяки далекої культури

Трипільська культура існувала на території України, Молдови і Східної Трансильванії в 5400–2750 роках до н. ери, дід Опанас назвав її тінню далекої культури. Чи були трипільці пращурами українців? Якщо «так», то в українців є всі підстави розглядати цю культуру як свою. Якщо «ні», то українці просто прагнуть приписати собі чуже, «притягти за вуха» високу цивілізацію. Говорячи «трипільці», ми маємо на увазі не націю, не якийсь особливий народ, а сукупність різних племен, що створили на території України свою цивілізацію. Мешканці цієї цивілізації не були представниками якогось певного етносу, однак були носіями спільного, більш-менш єдиного менталітету. Ми вважаємо трипільців – найбільш раннім осілим населенням на території України.

Народ обрав цей край тому, що знайшов тут найліпшу для сільського господарства землю. Ніде в Євразії – ні на схід, ні на північ, ні на захід – немає такого багатющого чорнозему. Йти з цієї території, шукати землю кращу, більш родючу – безглуздо. Щоб покинути таке багатство, потрібно бути сліпим. Сліпими давні народності не були. І тому їхні нащадки нікуди звідси не йшли – незважаючи на всі катаклізми, вони продовжували жити там, де жили сотні років, продовжували вирощувати той же хліб, розводити тих же свійських тварин. І коли Московія почала стверджувати, що ці народи кинули чудову українську землю і почали масово переселятися в глухомань та болота країни Моксель – це була брехня. Не могли землеробські племена слов'ян покинути власні доглянуті землі і добровільно піти в болотисті, тайгові і заселені чужими племенами – місця. Не було в цьому ніякої потреби, це спричинило б їхню загибель. І дід Опанас сподівається, що читач зрозуміє всю московську систему хитрощів, маніпуляцій і облуди, коли вони фальсифікували історію України-Русі. Де за їхніми словами: «прийшли слов'яни, змішалися з дикими фінськими племенами і утворили великоросійський народ, який згодом став «велико-

росами». Абсолютно не маючи історичного права на слово - «Русь»….

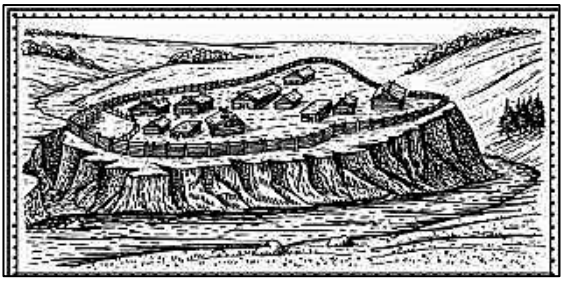
Довгий час трипільці, а точніше арії (арійці-українці) займали простори степового Право і Лівобережжя України, район Києва, розселяючись по Дикому степу нинішньої Кіровоградщини. Разом із ними тут мешкали предки прибалтійських племен: (жемайти, аукшайти, дзуки, голінди, пруси, курші, латгали і латгальці), а також предки деяких германських і польських племен. Крім знання землеробства, арії знали основи астрології, секрети плавки металів, плуг, колісницю, мали свою писемність. Яка із початкового стану, переросла в головну мету пізнання.

Українці-арійці часів трипільської культури розбудовували великі міста – до 40 гектарів площею, але в умовах степу трипільці найчастіше через 50–100 років покидали старі міста, виснаживши навколишні землі, й освоювали нові поля, будуючи там нові міста і селища. Арії селилися найчастіше по берегах річок, часом перегороджуючи їх, утворюючи ставки і водяні млини. Звичайно, на ставках і річках у великій кількості плавала домашня і дика водоплавна птиця.

Як і в Межиріччі, арії (арійці-українці) в часи Трипільської культури на території, що пізніше назветься Україною, вирощували тверду і м'яку пшеницю, ячмінь, жито, бобові, просо, коноплі, займалися скотарством. Обробляли землю, застосовували мотику з кам'яним чи роговим кінцем, іноді з мідним робочим навершям. Рибалили і полювали вони - рідко. У гончарних печах аріяни (арійці-українці) виготовляли керамічний посуд – кухонний, столовий та культовий. Розписували його найчастіше чорною, темно-червоною, білою та жовтою фарбами, прикрашали складним орнаментом, що відображав язичницькі й космогонічні погляди.

На відміну од північних і північно-східних сусідів, предків сучасних фінських народів, котрі використовували, як одяг, шкури тварин, трипільці-арійці мали ткацькі верстати, а тому одягалися в домоткані вбрання, мали кілька видів взуття. Жінки-аріянки користувалися своєрідними дзеркальцями, прикрасами, мали до десяти моделей власних зачісок.

Міфологія трипільців включала Богиню-Матір (символ материнства й земної родючості), Бика (символ сили і родючості, неба і небесних явищ), Змія (знак вічного руху) тощо.

Трипільське суспільство було конфедерацією племінних союзів, але найголовнішою була для них сім'я. Аріяни-трипільці підтримували зв'язки, іноді й родинні зі своїми одноплемінниками, яких немало розпорошилося в Малій Азії, Ірані, Близькому Сході, Фессалонії, Трансільванії, Кавказі. Свою незалежність трипільці постійно захищали від різного роду диких кочівників із північного сходу. Тому структура суспільства в аріян за типом була схожа на військову псевдодемократію, а населені пункти пристосовувалися до оборони.

В епоху бронзи, тобто за 2750–1200 років до нашої ери на територію нинішньої України із північних Балкан та Середнього Дунаю прийшли землеробсько-скотарські племена, можна сказати предки сучасних південних слов'ян. У верхів'ях Прип'яті, Західного Бугу і Дністра проживала невелика кількість племен елінів, латинян та інших народів. Ареал осілості трипільців займав величезний простір – від Трансильванії - до Дніпра, і від Волині - до узбережжя Чорного моря. «Трипілля» - це умовна назва, так зветься містечко під Києвом, де 1897 року чеський археолог Вікентій Хвойка виявив перші сліди цієї культури. В Румунії ця культура називається Кукутени і разюче схожа з культурою островів Егейського моря. Це дало привід стверджувати, що в той час від Криту і до Дніпра був спільний культурний простір. Можливо, не лише культурний, але й етнічний.

Хто до кого прийшов – «ми» заселили Середземномор'я, або «вони» Придніпров'я? На це питання дід Опанас вже відповідав в своїх попередніх книгах. Рідко якому народові не хотілося б привласнити собі історичні винаходи, приклад - колесо. Однак у той час ,як світ вважає, що перше зображення колеса зустрічається на шумерських фресках півдня Месопотамії, а це 3200 р. до н. е., на трипільських керамічних фігурках - колесо присутнє в 5000-х роках до н. е. І зображення коня в археологічних матеріалах Трипілля зустрічається набагато частіше, ніж в інших культурах того часу. Як і статуетки інших свійських

тварин: корів, биків, собак, свиней, кішок, тощо. У кожному трипільському будинку стояв ткацький верстат, іноді навіть два. Трипільські жінки були великими майстринями з виготовлення сорочок, суконь, спідниць. Вони прикрашали свої вироби оригінальним кольоровим орнаментом. Зверху на сукню трипільські модниці зодягали намисто з мідних, кам'яних, скляних, (я не помилився - скляних) намистинок, морських і річкових черепашок. Трипільці розумілися й на прикрасах із золота та срібла. Чи мали трипільці писемність – улюблена тема диспутів українських ерудитів. Часто-густо можна зустріти такі повідомлення: «На підставі дешифрувань написів трипільської культури маємо повне право твердити, що не фінікійці були винахідниками буквено-звукового алфавіту. *Його за багато сторіч до найстародавніших зразків фінікійського письма винайшли племена, які жили на території сучасної України й відомі під ім'ям трипільців*».

Квітуча трипільська держава із великими запасами харчових продуктів постійно приваблювала войовничих та голодних сусідів зі сходу, північного сходу і північного заходу. Тому аріяни вигадували нові види оборонної і наступальної зброї: мечі, удосконалені списи, панцирі, щити тощо.

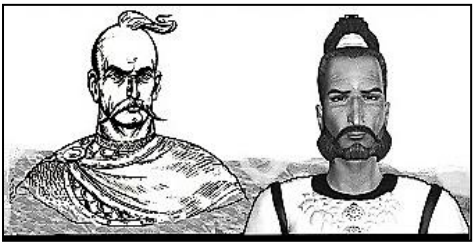
У середині II тис. до нашої ери в аріян-трипільців і арійців-праіранців з'явилася нова зброя – легка бойова колісниця. Також наприкінці II тисячоліття на території сучасної України, від Тиси і Карпат - до Сіверського Дінця, нижньої і серединної течії Десни та пониззя Дону завершився процес формування праслов'янських, прабалтійських і прагерманських племен. Поштовхом для їх розселення стала поява зі сходу, а потім і тиск так званих кіммерійських племен. Це спонукало кельтів і прагерманців піти на захід і розселитися серед давніших германських племен по берегах Рейну (Райни) і Ельби (Лаби). За ними рушили на північ і північний схід прибалтійські, (литовські) племена, які розселилися на північних берегах Прип'яті, Німана, Вілії, верхнього Дніпра, Десни і Даугави. На північному сході вони частково змішувалися з фінськими племенами лівів, утворивши з цієї суміші пізніше латвійський народ (латиші). Литовське плем'я голіндів у верхів'ях Десни розділилося навпіл. Одні пішли на захід й осіли на лівому березі Німана поріг із прусами і ятвягами, а інші залишилися на місці. Пізніше їх давньоукраїнські

літописці назвуть голяддю, поки цей народ не розчинився в слов'янській і фінській більшості.

Для Кіровоградських жителів буде цікава доля литовських племен, котрі поселилися на північних берегах Прип'яті і її притоках (крім середнього Бугу), правому березі верхнього Дніпра, по берегах Березини і нижній течії Німану та Вілії. Починаючи з III-IV ст. до н. ери, тут почали оселятися вихідці з нинішнього українського Полісся. Поступове змішання праукраїнців і прибалтів призвело до появи нових племен – дреговичів і полочан та інших предків сучасних білорусів.

Жодне трипільське поселення не існувало на одному місці понад три покоління. Це зрозуміло, бо його мешканці вирубували довкола ліси, вибивали дичину, виснажували під посівами землю. Але дивно те, що, полишаючи старе місце проживання, вони спалювали всі поселення. Навіщо? Думаємо, як жертва Богам. Словом – «разрушим до основания, а затем...».

Наші предки навчилися виживати в різних умовах, для них була характерна готовність почати життя з нової сторінки, а мова й ментальність – виживали за будь-яких умов. Ось і виходить: не може бути, щоб від трипільської культури в українській спадщині нічого не залишилося. І не може бути, щоб в українців не залишилося бодай чогось від «трипільського менталітету». Українці, як не крути, їхні нащадки, які увібрали в себе їхні гени, успадкували їхні базисні архетипи. Як то кажуть – по татку й дитятко! Ось ми і знайшли прабатьківщину праслов'ян, вони ж – арії, вони ж предки племен і народів, які заселяли землі сучасної Кіровоградщини. А зараз вдивіться в малюнок і зробіть порівняння предків українських аріїв і предків «індоєвропейців» які утворилися від змішування племен і народів в Індії та Ірані. Ми – українці, предки тих народів. Але допитливий читач може задати питання: «А як же Кавказ, Анатолія, Близький Схід, Аравійський півострів в плані прабатьківщини аріїв, роду «R1a1» і праслов'ян»? Давайте звернемося до думок інших вчених.

► Візьмемо Вірменію. Вік загального предка роду «R1a1» роз-

почався в цій місцевості - 4400 років тому.

► Мала Азія, Анатолійський півострів. Це було історичне перехрестя на шляхах між Близьким Сходом, Європою та Азією. Це був одним із перших кандидатів для «індоєвропейської прабатьківщини». Однак загальний предок «R1a1» жив там бл. 4500 років назад. Отже східні слов'яни і вірмени, мали загального арійського предка, або той самий, або предки (дуже близькі за часом), в межах декількох поколінь. Це необхідно досліджувати в майбутньому і це вже буде зовсім інша історія.

► Додатково гаплотипи роду «R1a1» виявлено на Аравійському півострові (країни Оманської затоки – Катар, Арабські Емірати), і ще – на Кріті. Наші предки, або нащадки наших предків, побували там в стародавні часи, і тому виявлені сучасні власники «R1a1» в цих краях. Значить, міграційна хвиля йшла з Європи, повернула на Кавказ - в Малу Азію, і вже потім дійшла до Аравії.

► Відповідно до острова Кріт. У науковій літературі було опубліковану серію гаплотипів з цього острова. Вони були зібрані у жителів плато Ласіті, на якому за легендами рятувалися їх предки під час виверження і вибуху вулкана Санторін 3600 років тому, і решта гаплотипів були зібрані на прилеглій території префектури Геракліон. Розрахунок часу життя загального предка на Кріті проводився кількома різними способами, але результат один – український предок аріїв з'явився там 4400 років тому, це приблизно за 800 років до вибуху вулкана Санторін. Ця величина відповідає середньому часу європейського розселення роду «R1a1». Прийшов час підбити *підсумки* і коротко зазначити шлях аріїв і Трипільського переселення народів:

1). ДНК наших сучасних людей показують, що найдавніші корені аріїв, роду «R1a1», давністю 12 тис. років, вже перебували на Балканах, Сербії, Косово, Боснії, Македонії. Через 6 тис. років цей рід розшириться на північний схід, на Північні Карпати і Україну, утворивши праслов'янську, Трипільську культуру і поклавши початок великого переселення народів у 4 – 3 тисячолітті до н. ери.

2). Нащадки українських предків, з гаплотипом «R1a1» в їх ДНК, пройшли до південного Уралу, побудували там міста і городища 4000-3800 років тому, одне з них (в кінці 1980-х років) здобуло популярність ,як Аркаім, і далі під іменем аріїв пішли в Індію та Іран, принісши туди 3500 років назад свої праслов'янські гаплотипи. На сьогоднішній день, це - єдина, але значуща лінія зав'язки, що дозволяє назвати весь рід «R1a1» - родом аріїв з земель сьогоднішньої України. Ця ж зв'язка приводить у відповідність місце балканської прабатьківщини, потік міграції аріїв - праслов'ян, динамічний ланцюг археологічних культур і відповідний потік індоєвропейських мов і показує місце і час появи частки «індо» - в терміні «індоєвропейці».

3). Ці зв'язки, переконливо показують, що не праслов'яни розмовляли «індоіранськими» мовами, а навпаки, нащадки праслов'ян принесли свої арійські мови в Індію та Іран, причому часи появи цих мов в Індії та Ірані, встановлені лінгвістами, повністю узгоджуються з часом приходу туди нащадків праслов'ян, часом, записаним у вигляді мутацій в ДНК наших сучасників роду «R1a1».

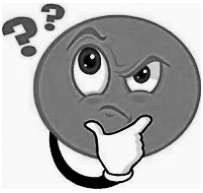
4). Наш слов'янський предок пішов в Східну Європу, проніс туди *гаплогрупи R1* і заробивши останню (до теперішнього часу) мутацію «M17/M198». Оселився 12 тисяч років тому на Балканах, від Дінарських Альп - аж до Адріатичного узбережжя. Від цих народів – пішли коріння сучасних аріїв гаплогрупи «R1a1» і ми українці - прямі нащадки тих, хто прийшов на Балкани. Мова, якою вони розмовляли - була арійською.

5). Окремого розгляду потребує маршрут розселення нашого арійського предка на наступні 6 тис. років за Балкани. В Центральну Європу, Атлантику, Скандинавію тощо. Необхідно розповісти про заселення Карпат, окремих регіонів України, Білорусії та Росії. Початок великого переселення народів - 10 тис. років тому, перевал - 4 тисяч років тому. Як показали дані ДНК-генеалогії, приблизно через 6 тисяч років після розселення аріїв, членів роду «R1a1», в Дінарських Альпах, Боснії, Сербії, Косово почалось їхнє активне пересування на захід, північ, північний схід тощо, але то вже інша тема. Закінчуючи цей розділ, дід Опанас прийняв рішення розповісти своїй онуці про еру скіфів, скіфські племена та хто такі – сармати, готи і гуни, їхній вплив на культуру сьогоднішніх українців.

Акценти генетичної пам'яті

Дід Опанас вважає, що батьківщина для кожного з нас бере початок від тепла рідної домівки, тихої материнської пісні та чистої рідної мови. І хоч би де ми не перебували, куди б не пролягли наші нелегкі життєві дороги, ми завжди, хоча б у думках, повертаємось до рідних місць. Та щоб по-справжньому любити свій рідний край, його треба добре знати:

Коли беру літопис краю,
Який творили земляки,
Я ніби знов перегортаю
Твоєї слави сторінки…..

На Семена-літопроводця, погода встановлює теплі деньки, того й дивишся, що літо передумає й повернеться назад. Дні ясні, сонце бархатисте, м'яко зігріває, але варто зайти за хмару, як відразу віє прохолодним вітерцем. Михайлівські ранки - 19 вересня завжди приносять прохолодне повітря, трава покрита мокрою й холодною росою. Сонце піднімається не високо, та й теплом не балує, а 21 вересня люди починають зустрічати осінь по-другому колу. Попрацювати треба швидко, своєчасно зібрати цибулю та інший врожай, бо інакше після 24 вересня, (на Федора) - літо закінчується.

Після дня Федора, погода – як циган: може бути холодно, а може бути і тепло. На 26 вересня, (день Корнія) починає підмерзати і підходить третя зустріч з осінню настає Воздвиження, холод зрушує тепло з місця. Десь далеко ведмідь лягає в сплячку, птахи відлітають, а тварини міняють одежинку. Гусячий відліт настає 28 вересня, в цей день баби ріпу смикають, знімають бадилля, обрізають корінь, мужики стрижуть овець, щоб зиму теплі валянки встигнути зваляти, багато ще має бути зроблено іншої роботи на передодні холодних днів. Бо скоро жовтень барвистий прийде, і тепло у вересні залишить.

Ось таким осіннім днем у VI столітті до нашої ери, кількома течіями прийшли арійці у Причорномор'я, дикі степи майбутньої України та почали селитися біля річок: Бористен – грецька назва Дніпра; Гіпаніс - Південний Буг; Пантікапес (рибний шлях) – сучасний Інгул; Тірас – Дністер; Танаїс - Дон та інші. Біля великого озера Єнічел, що знаходилося у Дикому степу і

від якого пішов наш Інгул, стародавні греки вели торгівлю з народом, (який називали – скіфами),а товаром слугувала риба, гончарні вироби, зброя і що дуже дивно – не окостенілі роги молодих маралів.

Скіфські племена були неоднорідними і складалися з племен каліпедів - це грецька назва «прекрасно-конні»; алазони; скіфи-орачі це однозначно арійці-праукраїнці та скіфи-кочівники, а ще були царські скіфи, що переважно походили від аріянської аристократії. Саме вони і об'єднали всі племена у єдину державу – Велику Скіфію. Як і всяка держава, Скіфія вела війни. Час від часу скіфські армії проривалися на південь, на Близький Схід, Малу Азію, і навіть діставали до Месопотамії та Єгипту. Траплялися сутички із північними та північно-західними сусідами, які згодом отримали назву праукраїнці-арійці. Іноді скіфи здійснювали походи на захід і руйнували міста і села праболгар, пасербів, прахорватів та інших народів. До речі, саме предки сучасних сербів, східна гілка яких мешкала тоді на нинішній південній Тернопільщині, Хмельниччині, Вінниччині і Кіровоградщині, аж до Дніпра - дали скіфам рішучу відсіч. Тоді скіфи не змогли встояти проти арійців і заключили з ними перемир'я, згодом пішли на «союз» із пасербами та арійцями, почали брали їх за оплату до свого війська, одружувались з їхніми дочками і брали в зяті їхніх синів тощо. Характерно, що праукраїнці-арійці завжди воювали своїми загонами, не допускаючи чужоплемінців, і тільки під командою своїх воєноначальників.

В той же час жителі Карпат – це переважно предки нинішніх хорватів, праболгар, які мешкали на території нинішньої Волині, Київщини і Чернігівщини погодилися на сплату податків царським скіфам. Коли був мир, скіфія процвітала, люди вже освоїли метод лиття металів, у тому числі й кольорових по воскових моделях. Розвивали й інше ремесло. Скіфи ще жили патріархально-родовим ладом: земля, пасовиська й угіддя належали общині, основу якої складали невеликі сім'ї, що у свою чергу володіли великою кількістю худоби та майна.

У VII столітті до нашої ери оріони - скіфи запровадили у

державі монархічний режим. Обов'язки суддів на себе взяли царі. Їхню владу дещо обмежував вищий законодавчий орган країни – народні збори (рада скіфів), які мали право усувати від влади царів і призначати нових. Територія Великої Скіфії поділялася на три царства – *басилеї*, якими управляв головний цар зі своїми синами. У свою чергу, царства ділилися на округи - *номи*. У всіх царствах можна було розмовляти мовами: арійською, праукраїнською та грецькою. Під впливом скіфів-аріїв (праукраїнців), велика частина скіфів перейшла до хліборобства і перетворилася на панівну еліту мешканців Степу й Лісостепу. Скіфів-землеробів Геродот називав «скіфами-плугатарями». Саме вони за кілька століть звели величезні городища, захищені земляними валами, ровами й частоколами.

Займалися скіфи і садівництвом, ремеслами, особливо розквітало виробництво озброєння. Цікавим був скіфський щит – шедевр військово-конструктурської думки. Він мав овальну форму і прикріплявся на спині кіннотника. На повному скаку верхи, цей щит піднімав вершника, немов крило над кінською спиною, зменшуючи його вагу і прискорюючи його біг скакуна.

До Великої Скіфії, як окрема її область, входила земля скіфів-орачів, що лежала у межиріччі Дністра і Дніпра. На південь від території скіфів-орачів між Гіпанісом (Південним Бугом) і Борисфеном (Дніпром) простягалася земля алазонів. На межі цих двох народів знаходилася загадкова місцина Ексампей (Екзампай), яку греки називали Священними Шляхами, бо саме тут був загальноскіфський сакральний центр, де сходилися шляхи з усіх країв Великої Скіфії. Вчені прийшли до висновку, скіфський сакральний центр знаходився на землях сучасної Кіровоградської області, бо вже не один раз місцина Ексампей за своїми ординатами інших авторів співпадає з позначками нашої області.

Давньогрецький історик Геродот записав, що в Ексампеї стояв велетенський казан, відлитий за наказом царя Аріанта з наміром своєрідного перепису населення – кожний підвладний йому скіф мав принести по наконечнику стріли, з яких і був

відлитий пам'ятник величі й могутності скіфської держави та її володаря. Місцевість Екзампай займала вододіл Чорного Ташлика та Мертвоводу, вершина якого з позначкою 269 метрів над рівнем моря знаходиться біля села Вільні Луки, Кропивницької сільради, Новоукраїнського району, Кіровоградської області. Це узвишшя серед степів і було центром скіфського Космосу, де був встановлений священний казан Аріанта. Сакральний центр співпадав з географічним центром Великої Скіфії, описаної Геродотом - як тетрагон, що майже вписується у межі сучасної України. Не випадково, що й географічний центр нашої держави, (за однією з методик його визначення) знаходиться біля селища Добровеличківки – центром сусіднього з Новоукраїнським району. Отже, як не крути, Екзампай – найдавніша назва нинішньої Кіровоградщини.

Зробимо маленький відступ для зрозуміння скіфського ідеологічного уявлення. У своїх релігійних уявленнях скіфи досягли досить високого ступеня обожнення космічних сил і явищ природи в антропоморфних образах. Пантеон скіфських божеств не поступався пантеонам більшості стародавніх цивілізацій. На чолі скіфського пантеону стояла богиня Табіті, що відповідала грецькій Гестії - богині домашнього вогнища. В ній, на думку вчених, втілювалося уявлення про родинну й родову єдність. Присягання царськими Гестіями (божествами царського вогнища) вважалося у скіфів - найстрашнішим.

Головним чоловічим божеством був бог Папай, що відповідав Зевсу. Згідно з етногонічною легендою, він був родоначальником скіфів. Дружиною Папая вважалася богиня землі - Апі, напівжінка-напівзмія, а матір була прародичкою скіфів. Образ змієногої богині зустрічається на золотих бляшках та багатьох інших речах скіфського вжитку.

Бог сонця Гойтосір ототожнюється з грецьким Аполлоном, богиня Аргімпаса - з Афродітою. Бог Фагімасад, ототожнювавний з Посейдоном, був утіленням водних стихій і покровителем конярства. Серед скіфських божеств почесне місце посідав грецький Геракл, близький, за етногонічною легендою, до першого чоловіка Таргітая, родоначальника скіфів. Антропоморфні зображення Папая, Апі, Аргімпаси, Геракла є на золотих бляхах і бронзових навершях скіфів. В інших образах можна бачити символи бога сонця Гойтосіра, (сонячного знака). Якихось

спеціальних храмів у скіфів не існувало; в жертву богам приносили худобу, найчастіше коней.

Особливе місце в релігії скіфів посідав бог війни, названий у Геродота по-грецьки - Арес, без відповідного йому скіфського імені. Втіленням його був старовинний залізний меч. Лише на честь цього божества споруджували спеціальні святилища у вигляді великих пірамід із хмизу з майданчиком вгорі, на якому встановлювали меч. В жертву богу війни приносили не тільки худобу, а й людей - кожного сотого з військовополонених.

На честь бога війни щорічно проводилися свята з ушануванням воїнів, що відзначились у боях, почесним келихом вина. На таких святах влаштовувалися ритуальні танці та змагання, сцени з яких (боротьба, стрільба з лука) зображені на золотих бляшках. У скіфів існували особливі, священні місця. Одне з них пов'язане з Гілеєю (Поліссям) в пониззі Дніпра, де за легендою, проживала змієнога прародичка скіфів. Інші святилища знаходилися: на р. Гіпаніс (Півд. Буг) де впадало гірке джерело з тією ж назвою, у місцевості Ексампей, (землі Кіровоградщини) недалеко від р. Пантікапес (Інгул), біля великої кількості озер Єнічел. Під час розкопок низку городищ знайдено спеціальні жертовники зі слідами вогню, на Пастирському й Мотронинському городищах - Черкащині, мали вигляд круглого підвищення з діаметром близько 1 м, на якому було мископодібне заглиблення з сімома концентричними колами. Поверхня жертовників обпалена, навколо знайдено багато вугілля, обвуглені колоски пшениці, кістки тварин. На городищі Караван (Сівер. Донець) відкрито жертовник, у вигляді глиняної «тарілки» з діаметром 1,5 м, заввишки 25 см, до якої вела доріжка, викладена камінням. На жертовнику зберігся товстий шар обгорілої соломи, а поруч купа попелу, в якому знайдено коржики з глини з домішкою злаків та моделі зерен хлібних злаків і бобових рослин, виготовлені з додаванням борошна. Ідея родючості втілювалася й у виліплених з глини примітивних фігурках різних домашніх тварин. Цілий ряд обрядів і магічних дій пов'язувався з землеробством і культом родючості. Щорічне велике свято влаштовувалося на честь «священних дарів»: плуга, ярма, сокири і чаші, що нібито впали з неба. Це було свято пробудження природи, під час якого, як вважали, відбувався шлюб богів Папая з Апі

(землею). Свято мало загальноскіфський характер і було близьке, як кочовим, так і землеробським народам Скіфії. Функції жерців належали царям і родоплемінній аристократії.

(*Примітка*: Коротко про Ексампей - історична місцевість на порубіжжі земель алазонів і скіфів-орачів, між ріками Гіпаніс (Півд. Буг), Пантікапес (Інгул), Бористен (Дніпро) і Тіраса (нині Дністер). За джерелами Геродота, назва місцевості перекладалася зі скіфського тлумачення - як «Священні шляхи», а такими вважалися торгівельні шляхи, або пов'язані з вшануванням святинь. Саме тут, за легендами, нібито був встановлений символ об'єднання скіфський племен - величезний казан, за наказом царя Аріанта, про який ми додатково напишемо в кінці цього розділу. Деякі дослідники вважають Ексампей місцем проведення щорічних скіфських свят, про які згадує Геродот і на цій підставі розміщують його ближче до центру «скіфського квадрата», у верхів'ях р. Пантікапес (Інгул), Тясмин (Інгулець), оце і є ключ для географії Давньої України. Але є й інша думка.

Достовірно відомо, що колись була Ексампей-річка, яка впадала в Гіпаніс з лівого боку і не де-небудь, а за чотири дні плавання вгору від моря. Але що мав на увазі Геродот під словом «море» – лиман чи Понт Евксінський? Та й берегова лінія звідтоді кілька разів змінювалася (все ж таки минуло ледь чи не три тисячі літ) – то від чого ж починати вести відлік днів? До всього ж тоді і тепер були різні плавзасоби, тож і різну відстань вони проходили за день плавби. І ось уже 250 років сперечаються спеціалісти про те, де ж був, де впадав у Гіпаніс (Півд. Буг) загадкова р. Ексампей і як вона сьогодні має зватися? А раптом вона взагалі висохла, і слід її навіки загубився на лоні землі? Геродот ще називав вісім великих рік скіфів: Істр – Дунай, Тірас – Дністер, Гіпаніс – Півд. Буг, Борисфен – Дніпро, Танаїс – Дон. А ось ріки Пантікапес, Гіпокірсіс та Герос – неозначені ним. Серед неозначених є і гірка р. Ексампей, що впадає (чи тисячоліття тому впадала) у третю ріку Скіфії і своїм ймменням дала назву краю, що згодом греки нарекли як Святі Дороги. Але ми придержуємося того, що місцевість Ексампей – це наш Кіровоградський край. Кінець примітки).

Є третя група дослідників, які вважають, що скіфський Ексампей – це і є теперішня річка Синюха. В довідниках можна прочитати, що Синюха – ліва притока Південного Бугу, довжина

111 км, площа басейну 16 725 кв. км., тече в межах Кіровоградської та Миколаївської областей. Утворюється злиттям трьох річок – Гірського Тікича, Гнилого Тікича та Великої Висі. Злившись докупи, три різні річки далі течуть до Південного Бугу - як одна річка під ймменням Синюха. Тече Придніпровською височиною, місцями порожиста, на ній стоять смт. Новоархангельськ та в гирлі - місто Первомайськ.

Скіфський Ексампей, що означало скіфською мовою це слово в період сивої давнини? Можливо, щось таке на кшталт «солоний край», «солона вода», адже ті краї споконвіку славилися і солоними, і гіркими водами. І яка з трьох річок – Гірський Тікич, Гнилий Тікич та Велика Вись – і є верхів'ям Синюхи? Найсолонішою з них у давнину була Велика Вись, в її долині знаходились солоні озера, з яких ще скіфи добували сіль, до всього ж там багато солонців, а ґрунтові води надто гіркі. (Не забуваймо: скіфський Ексампей був таким гірким, що від нього цілий край «страждав» гіркотою.) Все це й дало підстави авторові книги «Загадки Понта Эвксинского» М. Агубнову оголосити верхів'я Великої Висі загадковою скіфською річкою Ексампей. А тому, мовляв, і навколишня місцевість теж звалася Ексампей. В релігійний і торговий центр Скіфії, постійно прибували, або Гіпанісом на трієрах, або степами грецькі купці, там знаходилось головне святилище Скіфії, тож там – і тільки там – стояв її знаменитий казан, званий казаном Аріанта.

Де жили скіфи-орачі ви вже знаєте, а землі алазонів знаходились в районі зближення Дністра та Південного Бугу (це за Геродотом) і тяглися до теперішнього Гайсину (це їхні північні межі), далі до Саврані – південна межа. За цією версією, саме гирло Ексампею, себто теперішня р. Велика Вись (чи може р. Синюха) були в межах калліпідських країв. Сьогодні Велика Вись – річка в Кіровоградській області та на її межі з Черкаською областю, лівий витік Синюхи, довжина 166 км, площа басейну 2860 кв. км. То хто ж з них – Синюха чи її лівий витік Велика Вись – колись був скіфською річкою Ексампей? Щоб не казали, але всі вони мають відношення до Кіровоградщини….

Був яскравий сонячний день, Геродот підійшов до бойової трієри на три ряди весел, яка йшла з Ольвії аж десь у верхів'я Гіпанісу, до пограниччя алазонів та скіфів-орачів: якраз до того краю в межиріччі р. Гіпанісу та Борисфену, що його скіфи нази-

вають Ексампеєм. Бувалі ольвіополіти порадили Геродоту неодмінно скористатися такою нагодою:

по-перше, не щодня туди ходять трієри;

по-друге, це значно дешевше й зручніше, як з купцями;

по-третє, з військовиками надійніше й безпечніше – як-не-як, а команда їхнього судна, що однаково добре ходить морем і ріками, складається з 200 чоловік: 170 веслярів (швидкість), 20 матросів і 10 воїнів. На випадок чого – це добрий захист, бо в тих краях, в межиріччі Істру, Гіпанісу і Пантікапесу всього можна чекати, та й невідомо що коїться на оз. Єнічал;

по-четверте, бойовий вітрильник – це хоч і просте, але ж надійне, легке в маневрах і досить швидкісне судно – що можна краще побажати мандрівникові, який зібрався в чужоземні краї ледь чи не на край ойкумени?

Бойова трієра на р. Пантікапес (Інгул) та на озерах Єнічал нікого не здивує, бо місцеві племена бачили й більші витрильники, але Геродота лякав місцевий люд, серед них у Скіфії трапляються й дикі, і навіть канібали, як ті кляті андрофаги, що грецькою мовою означають «людоїди». Але навіть вони не зважуються нападати на військове судно - трієру, на якому три ряди весел, наче живі, ритмічно піднімаються й опускаються. А спіймавши у свої вітрила попутний еол (вітер), трієра летить як на крилах. Геродот дуже хотів потрапити в Ексампей, аби на власні очі побачити диво-казан Аріанта, а тут справді така нагода! Коли ще так поталанить?

Десять років мандруватиме він світом (455 – 445 р.) Відпливши кораблем до фінікійського міста Тір, Геродот об'їздив величезні простори від Лівії - до Вавилона, Ассирії і Екбатана. У Єгипті він пробув три місяці, потім – Мала Азія, Геллеспонт і Північне Причорномор'я, за ними будуть грецькі держави Балканського півострова і острови Егейського моря. Повернувшись до Афін, які стануть йому другою батьківщиною, Геродот напише свою «Історію» в дев'яти книгах.

У четвертій книзі розповість про Скіфію – скіфський логос, що стане основним джерелом історії сивої давнини нашої України та інших народів, які жили в той час і на тих землях. Вже сучасники зарахують працю Геродота до найзнаменитіших творів історіографії, а Ціцерон удостоїть його звання «батько історії». Як збагнути Скіфію в грецькій трієрі і дивлячись здалеку на її

терени? Треба йди до них, до скіфів і пізнавати цей народ….

Найвищої величі досягла Скіфія в IV ст. до нашої ери, коли її столиця знаходилася на території сучасної Запорізької області, а кількість населення міста сягала 680 тисяч осіб. Тоді скіфи вели жваву торгівлю з грецькими колоніями Ольвією, Македонією, Істрією, римськими провінціями та іншими.

Цікаві моменти були в релігії скіфів, їхнє багатобожжя в дечому нагадувало вірування аріян-праукраїнців, хоч обидва ці народи і були змішані в один, але вірували вони, кожен своїм богам. Скіфи фактично підійшли впритул до створення національно-державної релігії із загальнодержавним пантеоном вищих богів. Їхні вірування були своєрідним синтезом вірувань трипільської культури, скотарських тотемів та стародавньої міфології. Відступництво од віри предків, нехтування законами й звичаями - жорстоко каралися. Скіфські племена знову починають міграцію. Якась частина скіфів перебралася до Криму, щоб зберегти свою ідентичність. Скіфські царі перенесли в Неаполь і свою столицю. Це сталося у III столітті до нашої ери.

Під ударами готів Скіфія розпалася на окремі частини у нижньому Подніпров'ї, Дикому степу, Подунав'ї та в Криму. Зробимо маленький відступ про становлення Московії.

В цей час, «поряд» на північний схід від Скіфії мешкали в II та III ст. н.е., рибальсько-мисливські фіно-угорські племена. У нелегких природних умовах, лісах і болотах, у верхів'ях Волги і Оки жили предки фінських племен: меря, мурома, мещера, а північніше – чудь, на захід – весь. Саме тут через 1,5 тисячі років ці племена, а пізніше ще й «потатарщені», складуть основу нового народу – московітів (нинішній «рускій народ»). І тільки згодом, у 1147 році історики знайдуть першу пам'ятку про маленьке поселення на річці Москва. Потім стародавня Фінська прабатьківщина, (на своїх землях) спородить села, які згодом стануть Ростов, Суздаль, Муром тощо. Великоросів ще немає й вспомині, навколо на тисячі кілометрів розкинулися болота, де мешкають племена мокша, мурома, меря, весь та інші.

Плем'я «великоросів», предки російського народу з'являться близько XV – XVII ст.. серед вище названих, напівдиких племен і почнуть «розтікатися» навколо. Проте ще довго не буде російської держави, бо в IX – XII ст. немає основи, самого російського народу. У 1253 р. вчений Вільгельм де Рубрук згадує про країну Сартаха (згодом – Моксель), яка крім татарських племен, ще мала два народи: моксель – які їли свинину і мердиніс – мусульмани. І тільки через багато-багато років з'явиться назва «Ростовська-суздальська земля». Ці дані є навіть у Великій Радянській Енциклопедії, де ерзянсько-фінська та фінсько-угорська мови згодом стають мовою Московії. Отже вся «великоросійська земля» від Мурома, Рязані й Калуги – і до Біломор'я та Вологди в IX – XIII ст. була заселена фінськими племенами, які розмовляли вище названою сумішшю мов – основою російської мови. Ніколи не було ні «великоросів», ні «малоросів», а була країна Моксель і була Київська Русь. Тут, як мовиться, ні додати, ні відняти.

Ми заявляємо, що слов'янські племена: поляни, древляни, тиверці та інші (вище згадані), на базі яких утворився український народ з однієї сторони та фінські племена: мурома, меря, весь, мещера, мокша тощо, які згодом стали основою російського народу з другої сторони, не мали в історії ніяких спільних стосунків, військових конфліктів і господарських відносин до XVI століття. І самі російські історики це підтвердили…..

Від скіфських предків, переходимо до сарматів. У часи Геродота, до сходу від р. Дону жили вже не скіфи, - а сармати. Відповідно до легенди, переданої Геродотом, вони відбулися, (народилися) від амазонок, що вступили в шлюб зі скіфськими юнаками. Ця інформація відбиває високе положення жінок у сарматів. Саме в цей час почали формуватися племена, які кочували степами нинішньої України від однієї річки – до іншої, таким чином вони хвилями рухалися на захід, проходячи річки: Дністер і Буг, Прип'ять і Прут, Інгул і Інгулець, Дніпро та інші великі і малі водоймища. Новосформовані, змішані племена мали багато спільного із скіфами, котрі їм були близькі за мовою і культурою. Окремі групи сарматів почали селитися на території Європейської Скіфії.

В V-I століттях до н.е. сармати були мирними сусідами Скіфів. Скіфські купці, направляючись у східні країни, вільно

проходили через сарматські землі. У війні з персами, сармати були надійними союзниками скіфів. У часи Атея союзницькі відносини зберігалися, сарматські загони перебували на службі у війську й при дворі скіфського царя.

Проходив час і незважаючи на явне споріднення даних племен-народів, сармати почали проявляли ворожість стосовно скіфів за території, панівне положення тощо. В III столітті до н.е. дружні відносини цих народів змінилися ворожнечею й військовими походами сарматів на Скіфів. Агресивна войовничість молодих сарматських союзів збіглася за часом з ослабленням Скіфського царства. Наприкінці IV ст. до н. е. скіфи зазнали поразки від правителя Фракії - Лисимахи. Фракійські й кельтські племена галатів тіснили скіфів із заходу, не краще становище було і в інших регіонах. Скіфи терпіли поразки в наслідок занепаду господарства й відокремлення від Скіфів частини завойованих раніше земель і племен. Як ми вже казали, новоутворені та змішані племена скіфів забажали самостійності і автономності. Цим скористалися сармати: «розділяй і власнуй», ось таким був їхній лозунг.

Сарматське суспільство було соціально розшарованим і воєнізованим. Головним предметом їхнього культу був меч. Сарматські племена набували досвід у війнах, вони створили важку кавалерію, яка через деякий час успішно протистояла македонській фаланзі й римським легіонам. Сарматська кіннота, яка наступала клином (згодом цей військовий стрій наслідували європейські лицарі), вважалася непереможною.

Поступово, серед сарматських народів виділилися алани, які: «стягли всі близькі племена сарматів під своє родове ім'я» і з часом стали називатися – аланами. Ось уже ці сармато-алани - вщент розбили скіфів. Новоутворений народ вже не мав ніякого відношення до аріїв. Головним заняттям цих племен та народів була війна та загарбницькі дії під час військових походів, а в мирний час розведення: коней, овець, кіз і частково рогатої худоби.

Жінки і дівчата сарматки на рівні з чоловіками, вправно володіли зброєю. Від тих часів до нас дійшла легенда про дівчат-амазонок, які їздили верхи на конях, брали участь у військових походах. Своєю агресивністю сармати не давали спокою далеким і близьким країнам: Індії, Закавказзю, Криму,

Малій Азії. Однак сармати-алани, маючи спільні кордони з оріянами (праукраїнцями) старалися жили мирно. Із будь-якими чужинськими племенами тих і пізніших часів землероби-українці (арійці) знаходили спільну мову. Найперше тому що перебували на значно вищому культурному рівні розвитку, ніж скіфи, або сармати-алани. Наприклад, серед скіфської аристократії вони швидко посіли чільні місця. Те ж саме сталося із сарматами, котрі мешкали в Південноукраїнських степах близько 500 років тому.

Поступово частина племен та народів сарматів асимілювалася серед українських праслов'ян. Наші предки дечому від них навчилися: деревообробці, бронзовому литву, обробці шкіри тощо. До вже розвиненого серед праукраїнок прядіння і ткацтва додалися і особливості сарматських майстринь. Дещо із цього збереглося в ткацтві нинішніх українців-гуцулів, бойків, лемків, хорватів і сербів.

Особлива любов сарматів-аланів до коней передалася і праукраїнцям, як, до речі вівчарство та розведення корів. Є такий приклад, у далеких походах кожен сармат мав кілька запасних коней, тому їхнє військо могло пересуватися на 150–200 кілометрів за добу. Як тут не згадати монголо-татарську орду, де вершники мали по декілька коней, або кінні рейди нашого Нестора Махна у Таврійських і Приазовських степах.

Сарматські племена та народи, близько 125 року до н.е. створили потужну, хоча й не дуже міцну федерацію. Очевидно, це була типова для кочівників рання держава на чолі із плем'ям царських сарматів. Однак повторити державний досвід скіфів, цим сарматам не вдалося - із середини II століття до н. е. вони вже діяли як самостійні союзи. Так у степах між Доном і Дніпром, (поряд з праукраїнцями) кочував народ - роксолани, на заході, між Дніпром і Дунаєм - проживали люди язиги, а третій союз сарматів рушив до Західної Європи, а звідти, далі – до Африки….

Сармати не пройшли безвісти для України, від них збереглися залишки живої мови, культури, способу життя тощо. Створювалися соціально-господарчі прошарки в межах одного народу. Власники великих стад кочують зі своїми стадами, переганяючи стада з випасеного лугу на місце іншого випасу, передавали свій досвід. Безхудобні люди, обробляючи земельні

ділянки, лишалися на місці і утворювали верстви (касти) праукраїнського суспільства. Скіфи та сармати передали назви більших рік нашим предкам слов'янам, а саме: Дністер, раніше Дънестр - сарматське слово Danastr або Danaistr; так Дніпро – вимовлявся Дънепр - Danaper; а Дон (вода/ріка) назва пішла від сарматського «danu». Щоб там не казали, але центр Скіфії був саме в Україні. І якщо деякі псевдо вчені кажуть про «іранізацію або тюркизацію» скіфів, то хіба що такою мірою, як була насильна русифікація українців.

У культурі скіфів яскраво виділяються риси, які успадкували українці. Їм було властиве побратимство, яке побутувало у Запорозькій Січі. Поминальний обряд «тризна», який справлявся на могилі померлого. На археологічних знахідках скіфських курганів є зображення людей. Із золотої пекторалі дивляться на нас слов'янські очі наших пращурів. Їхнє волосся підстрижене «під макітерку», одяг вишитий на плечах, рукавах і грудях, а штани широкі (шаровари) та багато іншого.

Ми з «Дикого поля»

Відомий бібліотекар Кіровоградського краю - Матвієнко Л. В., якось при зустрічі з дідом Опанасом, з гордістю зазначила: «Так, ми з «Дикого поля», і не скриваємо цього». Мабуть вона права, бо коли задумаєшся про праукраїнців, які проживали на теренах сучасної Кіровоградщини, кажеш: «Господи,як усе переплелося. На південь пролягає битий шлях. Через степи, села, і діброви. Хто перший торував його в віках. Які точились тут колись розмови? Чия ступала вперше тут нога. І відпечатались чиї копита? Все замела далеких літ пурга, метелиця століть несамовита»…. Що за дивні назви: Чорний та Чумацький шляхи; Дике поле; річки Гіпаніс, Бористен і Пантікапес; звідкіля взялася назва - озеро Єнічел? Чому саме з Єлисаветграда, - Чумацький шлях ішов повз село Клинці? «Все це я бачив на власні очі» – на тисячоліття закарбує Геродот. Та ще багато іншого, цікавого й загадкового ….

(*Примітка*: Дід Опанас вже не один раз звертає увагу на старовинні назви: р. Гіпаніс – це сучасний Південний Буг, річка Бористен – сучасний Дніпро, а річка Пантікапес – це сучасний Інгул. По-скіфському Пантікапес – це: рибний шлях. Ці річки у верхів'ї були зв'язані з озером Єнічел, де стародавні греки вели торгівлю з скіфами, і одним із товарів - була риба. Єнічел, (нове озеро) згадується з історичних джерел X-XI ст. турецькими завойовниками, що здійснювали набіги у ці краї з берегів Чорного моря. Їх вразила велика кількість озер, розташованих по течії річки. Пізніше ця назва трансформувалась в сучасний Інгул, який протікає через Єлисаветград-Кіровоград.

Дуже цікавою є друга гіпотеза назви р. Пантікапес (Інгул) - це сполучення двох слів: монгольського слова «панти», яке означає молоді не окостенілі роги марала і латинського «капіо» - ловля. Дослівно – «ловля пантів», а сучасною мовою – ловля оленів. У ті часи в лісистих долинах річки Інгул та навколишніх територіях - водилися олені та марали.

А от Чумацький шлях має декілька значень:

1). Чумацький шлях - це власна назва галактики, у якій розташована наша Сонячна система, а також усі зорі, які ми бачимо неозброєним оком. В період «сивої давнини» люди вважали, що це дорога ангелів, по якій ті могли підніматися на небеса. Вони також думали, що це дірка у небі, яка дозволяє людям, що живуть на Землі побачити, що відбувається далі за небом, де живуть Боги.

2). Чумацький шлях – це торгово-візницький шлях, яким чумаки з 16-го по 19 ст. возили сіль з чорноморського узбережжя Криму, а з України - хліб та інші сільськогосподарські продукти. Згідно з легендою, чумаки їздили в Крим по сіль, орієнтуючись вночі на світлу смугу на небі. Цей шлях пролягав лівим берегом Дніпра, через запорозькі степи до Перекопу, а звідти - в Крим. Втратив своє значення в 1870-80 роках у зв'язку з розвитком залізниць і річкового транспорту та припинення чумацького промислу. Часто замість Чумацького шляху вони вживали назву Молочний шлях.

3). Чумацький Шлях - це срібна ювілейна монета номіналом 20 грн., випущена Національним банком України. Присвячена чумацтву та торговому промислу, поширеному в Україні з XVII до XIX ст., яке своєрідним побутом і звичаями, багатим

фольклором привертало увагу багатьох письменників і художників. Серед них І.Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, Т.Шевченко, І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І.Айвазовський, К.Трутовський, С.Васильківський та інші.

4). Чумацький шлях - це український етно-рок гурт, заснований 4 липня 2008 р. Рок-група Чумацький шлях стала лауреатом фестивалю Червона рута у 2011 році.

5). У Маріуполі «Чумацький шлях» - це картина українського художника А. Куїнджі, написана у 1875 р. Картина зберігається в Третьяковській галереї. Сюжет картини географічно пов'язаний з Маріуполем, де народився і виріс художник.

6). «Чумацький шлях» - це ще й анімаційний фільм для дітей, створений 1980 р. у Київській студії «Наукфільм», режисер Володимир Гончаров та інше.

Чорний шлях, який йшов по водорозділу між Бугом і Дніпром. Від Чорного шляху йшли відгалуження на північ та захід. Чорний шлях починався в Польщі, йшов на Львів, Умань, Торговицю, через річку Синюху, Вільшанку, Добровеличківку, поряд з Малою та Великою Виссю, біля Елисаветграда повертав на Бобринець, далі йшов до витоку Ташлика і Бугу та Караванного шляху. Частина Чорного шляху – це дороги, які проходили на землях сучасної Кіровоградщини.

Спогади Тараса Шевченко: - *Чорний шлях*, як його не знати. Він проходив повз наше село, повз самісіньку хату, бо хата стоїть саме край села, кособока, старенька, як бабуся з підсліпуватими очима. Цим шляхом ходили тато і мати на панське поле, як його не знати, отого Чорного шляху!

Інші люди стверджували, що *Чорний шлях* дістав свою назву від Чорного лісу. Чорним шляхом користувалися київські князі Олег, Ігор, Святослав. В XV-XVII століттях Чорний шлях набуває великого стратегічного значення: його широко використовують кримські татари для розбійницьких нападів на Україну. І тепер ще багато ділянок сучасних доріг в Кіровоградській області зовуть Чорним шляхом.

Дике поле – історична назва українських і російських степів Причорномор'я і Приазов'я, (межиріччя Дністра і Дона), земель Черкаської, Кіровоградської, Вінницької, Одеської областей, де в XIV-XVI ст. збиралися втікачі від феодального визиску і ставали козаками). Кінець примітки.

У автора цієї книги Валентина Карпова, є декілька видань з історії нашого краю та історії людства[1-2-3] про які говорилося раніше. Про наші землі *Дикого поля* згадується ще за часів царя Дарія: - Коли скіфські племена відбили перший в історії наших земель завойовницький напад – перського царя Дарія в IV ст. до н. е. Ця подія відображена в книгах: Б.Прилежаева-Барская «В Северном Причерноморье» 1958 р. та «Дерево пам'яті» 1990 р. Є й інші видання, але про них ми будемо розповідати в процесі написання книги.

Дике поле, або частина земель сучасної Кіровоградщини, то була остання з відомих персам вільна земля і цар Дарій бажав увічнити себе у величних скульптурах, як переможця вільної землі Скіфії. Але тоді він ще не знав: - Хто з мечем приходив на наші землі, той від меча і помирав. Непереможна армія персів, втекла з ганьбою із наших степів. А цар Дарій втік з частиною війська за Дунай, залишивши на загибель своїх воїнів. Своїм радникам він сказав, що завоювати скіфів неможливо, бо волю вони люблять більше ніж золото, і що їм завжди допомагає рідна земля. Так закінчилася бувальщина про похід перського царя Дарія до Скіфії. Потім були монголо-татарські завойовники, поляки, шведи, французи, німці. Чого тільки коштувало українському народові – комуністичне минуле СРСР. Про те, як героїчно наші предки відбили загарбницькі походи інтервентів на нашу слов'янську землю, мало тепер хто пам'ятає….

Між широким Дніпром і Південним Бугом розкинулася щедра земля майбутньої Кіровоградщини. Великі р. Інгул і Синюха обіймають її, а перетинають десятки малих і говірких річок і річечок, мов намисто розсипане по всьому краї, а серед них – чарівна і прудка Ятрань. В усі часи люди селились виключно біля води, ця місцевість із своїми водами, історична. На грецькій мові Ятрань - це (ятер) лікар. Чому саме так назвали річку? Бо тут на її берегах росла величезна кількість лікарських рослин, які греки використовували в медицині. Та й вода чиста, мов сльоза, повітря цілюще, наповнене дмухняним ароматом. На звивистих берегах Ятрані розташовано немало сіл. Найбільше – с. Перегонівка, (Голованіський р-н), згадується у

[1]Карпов В.Є. «Біля витоків козацтва». Кіровоград. 2011 р. 704 с.
[2]Карпов В.Є. «Козацькому роду нема переводу». Кіровоград. 2012. 492 с.
[3]Карпов В.Є. «Акценти сивої давнини» 1 та 2 том. Кіровоград. 2014. 992 с.

письмових документах 1760 р., ще давніша Лебединка 1682 р., у 1860-х р. XVIII ст. виникло Покотилове (Новоархангельський р-н). А ще є на річці Ятрань - село Ятрань (Новоархангельський р-н). Корінням своїм воно теж пірнає у XVIII ст. У ті далекі часи на берегах Ятрані поселився козак Когут і назвав село Когутівкою**.** Пізніше село дістало назву Ятрань**.**

Село Свердликове (Новоархангельський р-н) розташоване на правому березі річки Синюхи, за 10 км на північний схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Тальне. На околиці села виявлено могильник черняхівської культури. Також біля села Свердликове знайдені сліди поселень Київської Русі (IX-XII ст.) Село у 1860-х р. XVIII ст. заснували вихідці з Сербії. Одні з перших згадок в документах датовані1774 р. — академік Петербурзької академії наук Йоган Гільденштейн пише про це поселення у записках «Подорож Єлизаветградською провінцією».

Інше село Баштанка, (Новопавлівка) було засноване в XIX ст. Свою назву одержало від подібних назв сіл: Павлівка, Петропавлівка, які виникали в цей час на «казенних» ділянках землі. Спочатку цей населений пункт у Новоархангельському районі мав назву «Четвертий участок». Згідно архівних даних це село було засновано в 1810 році з Олександрійського повіту, колишнього села Петрова. Павло Тріска в 1810 році просив Херсонського бургомістра Рахманова дозволити йому зі своєю сім'єю з 8 осіб та визволеними 119 товаришами з Малоросії влаштувати будь-де йому садибу. З дозволу генерала Ришельє йому було відведено 23 тисячі десятин землі на правому боці річки Висунь. Назви вулиць давались по категорії людей, по їх минулому, по роду занять, наприклад: Одеська, Козинка, Штундівка, Чабанка, Прищепівка. (Є й інші цікаві легенди та міфи).

На наших землях залишилось немало назв, які нагадують про тисячолітнє існування (до V ст.) грецьких поселень**.** Насамперед, це місто Ольвіополь (тепер Первомайськ). Від скіфського царя Скіля залишилася ще й сьогодні назва села Скалівські хутори (Новоархангельський район).

На рубежі нової ери, на територіях, про які йде мова, з'являються перші слов'янські племена. Чи не найбільшими з них були племена *уличів*. По Іпатському літопису уличі «сиділи по Бугу і по Дніпру і було без ліку їх і сиділи... - аж до моря... Край

той греки називали Великий Скуф». Перша літературна згадка про територію нашої області належить Київському літопису. Записом, датованим осінню 1190 року, літописець повідомляє про одну з численних сутичок руського війська з половецькими людьми. Події розгортаються в басейнах річок Мала та Велика Вись, а перемогу над половцями, руські війська здобули у верхів'ї річки Інгулець: «Того ж року Святослав зі сватом своїм Рюриком, утишивши землю Руську, а половців підкоривши під волю свою і порадившись пішли удвох на лови по Дніпру в човнах на устя Тясмину і, тут, лови діявши, наловили безліч звірів. І тоді вони на забавлялися обидва і пробули у приязні і у веселості всі дні, і вернулися до себе»….

Ця літописна згадка про мужність і хоробрість наших пращурів, що боронили південні кордони Київської Русі не випадкова. Ця ж тема широко відтворена в усній поезії нашого народу: в думах, піснях, легендах. Значна їх частина пов'язана з конкретними місцями та подіями, що розгорталися на землях нинішньої Кіровоградщини, чи з історичними особами, що діяли на її території. Адже цей степовий край уподовж кількох століть був кордоном нашої Батьківщини, ареною постійної боротьби проти різноманітних нападників, що загрожували їй. Якщо спробувати визначити бодай орієнтовно хронологічні рамки цієї боротьби, то вони сягають раннього періоду Київської Русі, а завершуються, очевидно, останнім походом на Єлисаветградщину татарської орди на чолі з ханом Керим-Гіреєм в 1768-1769 рр. Ці події відображені в таких думах та народних піснях*:* «Івась Вдовиченко-Коновченко», **«**Сторожа біля Чорного лісу і полонена дівчина», «Ой, над Бугом над рікою», «Ой, за річкою та й за Синюхою», «Ой, летів пугач».

З навалою татаро-монгольських завойовників життя між Інгулом і Інгульцем по суті завмирає на кілька століть. Наші степи перетворюються у так зване «*Дике поле*», на якому лише гасали кочівники та випасали табуни своїх коней. Здичавіли

колись оброблювані ділянки, покрились дерном, а пізніше – ковилою. «*Дике поле*» – історична назва українських і російських степів Причорномор'я і Приазов'я (межиріччя Дністра і Дона), де в XIV-XVI ст. збиралися втікачі від феодального визиску і ставали козаками. Південний кордон освоєння території України, яка входила на той час в склад Великого князівства Литовського, приблизно проходив *на Правобережжі* землями Черкаської, Кіровоградської, Вінницької, Одеської областей, на Лівобережжі Дніпра – по річці Сула. Ось як відображено цей період в російській, художній літературі М.В.Гоголь:

1). «... тоді увесь південь, увесь той простір, що становить теперішню «Новоросію», до самого Чорного моря був зеленою незайманою пустелею. Ніколи плуг не проходив по незмірних хвилях диких рослин. Самі тільки коні, ховаючись у них, як у лісі, толочили їх. Нічого в природі не могло бути кращого за них. Вся поверхня землі являла собою зелено-золотий океан, по якому бризнули мільйони різних квітів... Хай вам чорт, степи, які ви хороші!», так змалював Дике поле - Гоголь.

2). О.Єфименко. Татарські напади. Древо пам'яті. 1990. «О, звичайно, на самих кордонах українських там, де починається *Дике поле*, - безмежний, безлюдний степ, ті сміливі люди, що зважились там оселитися ні на хвилину не забувають про татар. Та й як їх забути? Хай поховалися їх слободи й хутори у гущавині терну й бур'яну, по глибоких балках та хіба не знайде їх гостре око ногайця? Як вовки повсякчас гасають хижаки по степах, придивляються, де б пограбувати безборонний хутір, відігнати табун коней, або черідку скоту, забрати в полон неозброєну людину, щоб продати її в Криму в тяжку неволю»……

Деякі історики пишуть: «Довгі роки Київська держава ходила у монголо-татарському ярмі». - Визволення від гніту прийшло несподівано. Ми кажемо: «Нічого несподіваного не буває, історія розвивається по спіралі». На початку XIV ст. створилася могутня і обширна держава, яка займала територію від Балтійського до Чорного моря. Князь Ольгерд закликав під

свої знамена ополчення із селян і міщан, які жили на берегах Синюхи, Південного Бугу, Ятрані. З ними він вийшов назустріч золотординцям. Для битви було обрано місцевість на правому боці урочища Синя Вода, через яке протікає річка Синюха.

Влітку 1363 р. литовський князь Ольгерд вщент розбив на р. Сині води, (тепер Синюха) татарське військо, поклавши край пануванню ординців у Південно-Західній Русі. Місцем цієї битви вважається околиця села Добрянки, (Вільшанський район). Поле, де відбулася битва, місцеві жителі до цих пір звуть «татаркою», (татарським).

Битва на Синій Воді залишила про себе чимало слідів у письмових джерелах. Зокрема у Густинському літопису відзначається, що Ольгерд: «пішов у поле і побив на Синій воді татар, трьох братів: князя Качибея, Кутлубучу і Дмитра».

Цікаво описана ця битва в книзі польського церковного історика А.Похилевича «Сказания о населенных местностях Киевской губернии». Золотоординцям було завдано поразки, від якої вони так і не змогли отямитись. Відбулася ця битва за 17 років до Куликовської битви (1380). Минуло вже більше 650 літ з дня славної перемоги українського народу над монголо-татарськими ордами. Наша історія замовчує цей факт, в той час, як Куликовська битва називається росіянами: «першою серйозною спробою визволитись від татарського іга». Чому ми не боролися за свою історичну значимість?

Бурхливе XIV століття, коли гриміли бої на Синіх водах і Білобережжі, характеризувалося періодом, коли на просторах нинішньої Кіровоградщини поселився люд хана Тохтамиша.
Тому зрозуміло старі татарські назви в наших поселеннях: Чечеліївка, Камбурліївка, Гебердіївка, де мали маєтності представники хана на Єлисаветградщині. Від часів Катерини II на картах Кіровоградської області збереглися села Чечеліївка (Петрівський р-н), Камбурліївка (Онуфріївський р-н) та інші….

Розповідаючи про наше *Дике поле*, ми не можемо оминути феномен, який не має аналогів у світі – *українське козацтво* і потребує окремої глави. На дворі стоїть 14 ст., починається новий день, зволожений щедрою росою, степ дихав пахучим настоєм диких трав... На неприбраному сухостої і отавах то тут, то там блукали табуни коней, череди худоби, отари овець. Поодиноко видно постать маленьких пастухів, які до різі в очах

вдивлялися в степ. Настав день, немилосердно пече сонце і ніде від нього сховатися. Із-за обрія, де проходив великий шлях мандрували численні орди народів, що вийшли з безводних степів Середньої Азії, шукаючи собі щасливішої долі на просторах плідної землі сучасної України. Які вони різні: скіфи, а за ними готи і сармати, гунни й авари, хозари й печеніги, а потім половці – всі вони побували тут, на наших землях. Одні перепочивши – йшли далі, інші залишалися і починали розбудовувати свої хутора.

З часом новостворені хутори починають об'єднуватися в союзи, виживаючи одні - одних з благодатних українських земель, аж поки не з'явилися кровожерливі татарські орди, що знищили своїх попередників і сплюндрували слов'янські землі. Останніми з'явились турки-османи, які прибрали до рук своїх одновірців татар і з зазіханням поглядали на багатющі сусідні землі, які межували з Київською Руссю.

Тим часом Московські, напівдикі племена линули до Чорного моря, шукаючи шляхів до заморських країв. На землях сьогоднішньої України зіткнулись два світи: азіатський і європейський, магометанська і християнська релігія, між якими зав'язалася уперта багатовікова боротьба за території.

З стародавніх часів у Дикому полі панував кочовий спосіб життя і осідле життя (цивілізація) установлювалось з великими проблемами. Ви вже зрозуміли, що серед племен, які населяли Дике поле (землі сучасної Кіровоградщини), перебували: арії, туареги, трипільці, скіфи, сармати, гуни, половці, поляни (жителі Поля), хазари, древляни, тиверці тощо. Поряд з праукраїнцями, Диким полем кочував народ - роксолани, на заході, між Дніпром і Дунаєм - проживали люди язиги, були тут і прибалтійські племен: жемайти, аукшайти, дзуки, голінди, пруси, курші, латгали і латгальці, а також предки деяких германських і польських племен та багато-багато інших народів.

Господи, кого тільки не було на землях Центральної України. Все життя Дикого поля це взаємодія і боротьба між кочовим і осідлим способом життя. На зміну Великої Хазарії прийшла Київська Русь, на зміну Київській Русі прийшла Монгольська імперія, на зміну монголів і татар прийшла Річ Посполита, а за нею Російська (царська) імперія, в часи якої кочове життя на цих теренах в стародавньому варіанті припинило своє існуван-

ня. Але очевидно, що і в комуністичну епоху кочове життя українців продовжувало своє існування в нових формах (неокочівники) і землі колишнього Дикого поля дають для цього

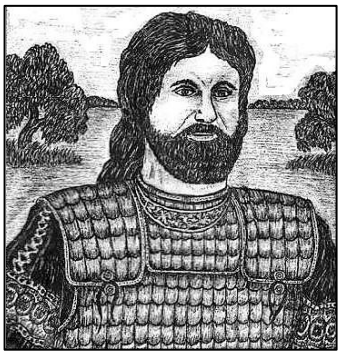

чудову нагоду. Завдяки своєму розташуванню цей регіон здавна належав до числа залюднених. Однак від початку І тис. до н. ери і до серед. ІІ тис. н. е. він став ареною напруженої боротьби осілих землеробських племен і степових кочівників. Серед них останніми були монголо-татари. На зміну монголам прийшла царська Росія, а потім комуністичний режим СРСР. Після спустошень монголо - татарських орд, за причорноморськими степами на тривалий час закріпилася назва «Дике поле». В найширшому розумінні цього слова, ще в часи середньовіччя постійно обговорювалась проблема взаємовідносин у Дикому полі, степової сільської і кочівничої культури з одного боку і міської культури з другого боку. Значна частина населення Центральної України аж до ХХ ст. жила переважно в сільській місцевості і в цьому розумінні теж являли собою людей поля, (нехай уже не дикого, але сільської місцевості) і проявлялась це в особливостях психології, (наприклад в порівнянні з жителями міської когорти Північно-Східної Русі, Західної України, Польщі і Литви).

Історичне минуле України, зокрема сучасної Кіровоградської області, тісно пов'язане з історією західноєвропейської цивілізації, яка є фундаментом існування Європейського союзу. З деяким запізненням, трансформуючись і адаптуючись до місцевих умов, явища західного світу у своєму розвитку досягали степів Центральної України. Військовий, політичний і культурний конфлікт європейських країн з Османською імперією того часу, затягнув у свій вир не лише Україну, а й інші держави Західної Європи, Італію, Польщу, Австрію, Угорщину, Словаччину. Таким чином, ще в період раннього, нового часу історичний розвиток Центральної України і деяких західноєвропейських країн мав одну суттєву спільну рису – вони були ареною цивілізаційного протистояння Заходу зі Сходом.

Центральна Україна займає особливе місце в історії між-

слов'янських стосунків. Свого часу регіон сучасної Кіровоградської області заселяли та обживали поряд із українцями вихідці з Польщі, Росії, Німеччини та країн Балканського півострова. На території Дикого поля зараз знаходяться Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська Харківська та Херсонська області України. Геродот із Галікарнасу зібрав і записав історичні відомості - цілеспрямовано, щоб події, які були і минули в Україні, з плином часу не потрапили в небуття.

Священний казан Аріанта

Щоб не відриватися від теми «Скіфія», ми вирішили проаналізувати всі параметри великого казана царя Аріанта, описаного Геродотом, тим паче, що раніше обіцяли нашим читачам. (На мал. Скіфський цар у священній гілеї – одяг, за С. Торопом). Візьмемо алгоритми розрахунку священного казана в порівнянні з іншими великими античними і середньовічними посудинами та прив'яжемо до так названого «перепису населення» Скіфії. По легенді, близько 650 р. до н.е. скіфський цар Аріант задумав порахувати, скільки людей живе на території Скіфії, але ніяк не міг придумати, яким чином це зробити.

І отут йому приснився сон: привів він військо до границь Скіфії, щоб захистити країну від ворожої орди. Був великий бій, і вороги почали тіснити скіфів. Тоді всі скіфські воїни, не змовляючись, дістали із сагайдаків стріли й одночасно вистрілили - ворог був повалений, а стріли застромилися в поле, як колоски. У сні цар кинувся збирати оті «колоски», але швидко зрозумів, що це даремно - стільки стріл йому не зібрати.

Прокинувшись, Аріант став радитися з волхвами: що ж означав його сон? Волхви вирішили, що в такий спосіб Боги підказують цареві, як порахувати скіфів. І Аріант віддав наказ: за кожного живого скіфа принести бронзовий наконечник стріли, а хто не принесе, того чекає гнів Богів і вірна смерть. Стали прибувати посланці з городищ і сіл і привозити наконечники. Волхви ретельно їх перераховували, але на якомусь етапі в

них виникла проблема: наконечники все прибували, а чисел таких скіфи вже не знали. Волхви боялися гніву царя, і коли доповіли, Аріант дуже обрадувався, що кількість його підданих більше, ніж чисел на світі, і на згадку про це повелів виплавити з наконечників казан. Ще кілька років звозили скіфи в Эксампей наконечники стріл, і всі вони переплавлялися й додавалися до казана (скіфи виплавляли казани знизу нагору). У результаті вийшов казан, що вразив розмірами Геродота.

Давньогрецький історик пише: казан Аріанта в шість разів більше, ніж казан Павсанія, пожертвуваний богам, що стояв при вході в Понт (Чорне море). Він уміщає 3600 амфор (144 тис. літрів), а товщина його стінок - шість пальців.

Порівняльну масу й розміри казана обчислив В. Коваль, склавши для цього спеціальну комп'ютерну програму. Вийшло, що його діаметр становив 8,2 м., а важив він 22 т. Розділивши передбачувану масу казана на масу наконечника скіфської стріли (10 г), історик прийшов до висновку, що в часи Аріанта - передбачається, що мова йде про VII ст.. до н.е., - населення Скіфії становило більше 12 мільйонів чоловік! Правда це, чи ні – давайте з'ясуємо.

1. Стародавня історія України подарувала нам задачу – підрахунок кількості населення Великої Скіфії, що проживали в теперішній Центральній Україні за результатами першого «перепису населення», проведеного царем Аріантом. Оригінальність і складність ситуації полягає в тому, що умови зашифровано у вигляді опису великого ритуального казана. Від його прочитання і розуміння залежить і розв'язок задачі. Геродот каже: «Яке число населення Скіфії, я не спромігся вточнити, але чув різні твердження про їхнє число, одне – ніби населення її дуже велике, а інше – ніби справжніх скіфів досить мало. Проте одну річ мені показали наочно. Там стояв казан, у 6 разів більший від кратера, що його присвятив Павсаній, син Клеомброта, в гирлі Понту Евксіну. Хто його ще не бачив, я поясню, що це таке. Цей казан у Скіфії вільно вміщує шістсот амфор і завтовшки має шість пальців. Як кажуть тубільці, його було зроблено з наконечників стріл, про це ми казали раніше.

2. На перший погляд, задача досить проста:

2.1) - знаючи місткість амфор, знайти внутрішній об'єм казана;

2.2) - враховуючи його форму, розрахувати базовий розмір –

внутрішній діаметр;
2.3) - додавши товщину стінки в 6 пальців, обчислити об‘єм разом з металом;
2.4) - знайти різницю об‘ємів, що дасть об‘єм металу, з якого був виготовлений казан;
2.5) - помножити його на питому вагу металу, з якого виготовлялись наконечники стріл – одержимо загальну вагу казана;
2.6) - додати до цієї ваги 10%, враховуючи ніжку, верхівки стінки понад рідиною, зовнішній орнамент, ще 5% на ливник;
2.7) - результат поділити на середню вагу тогочасних наконечників – матимемо відповідь, скільки скіфів їх здавало;
2.8.) - помножити на певний коефіцієнт «сімейності», одержуємо кількість населення Скіфії.

Алгоритм прозорий, але жоден з параметрів не є однозначним. Тому ця варіаційна задача досі задовільно не була розв‘язана. Часто зустрічаються посилання на розрахунки К.К. Марченка і О.М. Щеглова. За аналог вони брали форму казана близьку до півкулі з кургану Солоха IV ст. до н.е., вагу наконечників стріл від 3,2 до 3,9 г, місткість амфор від 19,6 до 32,4 літра. Вийшло 36 варіантів відповідей, див. таблиця 1:

Варіант	казан вміщає (л)	Вага казана (кг)	Кількість наконечник.	Кількість скіфів-воїнів
min	11760	21654	6155000	6 млн. чол.
max	19440	41771	13009000	13 млн. чол.

Існує оціночна перевірка: Дарій привів у Скіфію 700 тисяч воїнів, отже на порядок менше. Якщо ж брати співвідношення воїнів до всього населення як 1 : 5 (що перевірено даними по середньовічних степових народах), то загальна кількість населення Скіфії сягала від 30 і до 65 млн. чоловік, що звичайно, є абсурдним.

В 1989 р. К.К. Марченко і О.М. Щеглов опублікували результати повторних, уточнених розрахунків, детально описавши процедуру вибору початкових параметрів і даючи їм відповідну оцінку. За зразок вони брали той же казан, вважаючи, що «форма і пропорції казанів, як встановлено, мало змінювались», хоча більш поширеними були якраз казани зі звуженою верх-

ньою частиною. Вага наконечників вказана як 4,5 грм.

Фактично ж було взято 48 наконечників з кургану Солоха загальною вагою 168,88 г, отже один важив 3,5 грм». Дактиль брався не енциклопедичний в 19,3 мм, а в трьох варіантах:

а) - іонійський малоазійський – 21,77 мм;

б) - дорійський – 20,41 мм;

в) - аттичний – 18,37 мм.

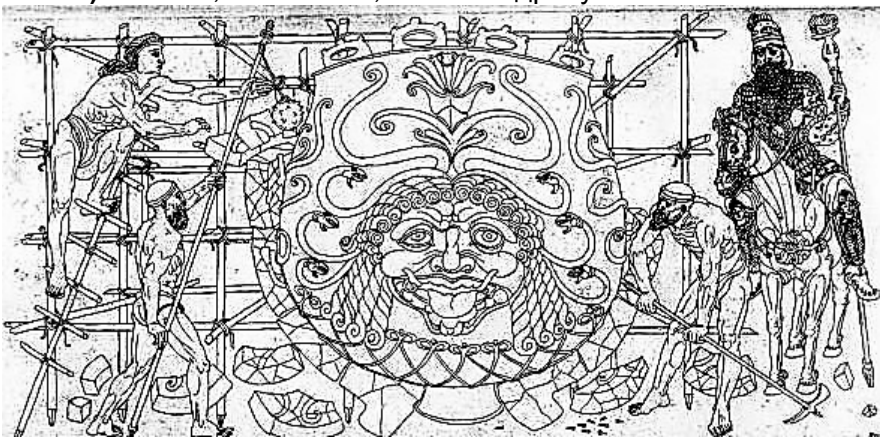
Амфори добирались за хронологічним принципом:

а) - лесбоська 2-ї пол. VI ст. до н.е. – 32,4 л.;

б) - хіоська VI – поч. V ст. до н.е. – 25,3–25,8 л;

в) - хіоська 2-ї чверті V ст. до н.е., 8 хоїв – 22,4 л;

г) - така ж, 7 хоїв – 19,6 л. Підрахували:

Казан і на цей раз вийшов грандіозний – висота від 4 до 9,5 м., (малюнок для порівняння – це висота від 1 до 3-поверхового будинку), вага від 7 до 46 тонн, товщина стінки від 110,22 мм до 130,62 мм, місткість – від 12 до 20 тонн. Кількість скіфів, які здали по наконечнику, від 3,4 до 15,6 млн. чоловік.

Автори визнали, – цілком очевидно, що незалежно від того, чи цар залучив для своїх підрахунків лише воїнів, чи всіх чоловіків, одержані дані *неправдоподібні* і зробили абсолютно песимістичний висновок: «…*користуватись в дослідженнях наведеними Геродотом числовими та технологічними характеристиками не можна, оскільки вони під собою не мають жодних реальних підстав*». [Марченко, Щеглов, 1989, с. 121].

3. Виникає питання: чи варто взагалі робити спроби підійти до тексту Геродота з точки зору раціональності і вдаватись

до прикладної математики? Хоча Геродот описує цей гігантський казан досить докладно, залишається сумнівним, чи взагалі така споруда могла існувати. Відомості Геродота могли бути почерпнуті з розповіді ольвіополів, за їхнім переказом, казан міг би стати басейном для плавання.

Не викликає сумніву і те, що технологічне виготовлення такого казана в скіфський час було неможливе. Очевидно, неможливим було й виготовлення ще однієї, найімовірніше такої ж литої величезної посудини, яка також начебто вміщувала 600 амфор. Найбільшою посудиною античного часу серед тих, що збереглися до наших днів, є казан кінця VI ст. до н. е. з Вісь. Його висота дорівнює 1,64 м при діаметрі 1,27 м, вага – 208 кг.

Таким чином, перш ніж приступати до будь-яких нових перерахунків, необхідно знайти контраргументи для відновлення довіри взагалі до існування цієї унікальної загально скіфської пам'ятки та її аналогів. Для цього слід уважніше підійти до розміру, які дає Геродот, аби ні в кого з *його сучасників* не виникали сумніви в тому, про що він розповідає. Порівняння дій царя Аріанта, який встановив великий казан у священному центрі Скіфії - Екзампаї, із загальновідомим тоді вчинком Павсанія – спартанського царя, який з власної ініціативи зробив посвятний напис на мідному казані, встановленому еллінами *на честь Богів* у гирлі Понту Евксинського, біля м. Візантія після перемоги над персами у Дельфах.

Геродот прибув до Скіфії під час своїх подорожей між 455 і 445 р. до н.е., тобто приблизно через 60-70 років (2-3 покоління) після походу Дарія між 515-512 р. до н.е. Отже, за натяком Геродота - виходить, що знаменитий перепис скіфів також відбувся після перемоги над персами, а великий казан ,як пам'ятник ,був символом могутності Скіфії. Факт існування пам'ятника навряд чи заперечувався б дослідниками, коли б … не його розміри. Між тим, вже попередня вказівка Геродота, що скіфський казан ушестеро більший від кратера в гирлі Понту, була апеляцією до відомого всім його сучасникам факту (місткості).

Так у Бахмутській улоговині Донбасу археологами знайдено стародавню копальню ще XIV–XIII ст. до н.е . Ця місцевість дістала назву Картамиське рудо виявлення. За підрахунками вчених тут добули 60 тис. тонн руди, із якої виплавили 3 тис. тонн міді. На їхню думку, цього металу мало вистачити на

всю Євразію. Хоча це було до утворення Скіфії, але різко змінює уявлення про місцеві ресурси міді, як складової частини бронзи, з якої скіфи виливали казани. Є й прямі аналогії з історії стародавнього світу для порівняння.

Так, після захоплення ассірійським царем Саргоном II в 714 р. до н.е. (за 2 століття до походу Дарія на скіфів) урартського храму Муцацир, серед його трофеїв виявилось більше 100 т. міді в злитках, 25212 бронзових щитів та 305412 бронзових мечів і кинджалів, які вже тоді поступались залізним (те ж саме відбувалось у Скіфії). Там же зберігались 3 великих бронзових казани з кришками по 50 мір рідини та грандіозний бронзовий бак місткістю 80 мір, *наповнений вином*, яке використовувалось урартськими царями для узливання богу Халді.

Враховуючи, що урартська міра рідин «акархи» дорівнювала» 120–150 л, місткість казанів сягала 6–7,5 тн, а баку з вином 9,6–12 тн. (Якщо ж ассірійці робили перерахунок на власні міри рідини (40,4 л), то місткість казанів була 2,02 тн, а баку з вином 3,232 тн.) Той факт, що античні автори – Арістотель, Євстафій, Афіней, Павсаній, Мела, Вітрувій – основну увагу звертали перш за все на річку з гірким джерелом у Скіфії, а не на великий казан, свідчить про те, що розміри його, ні в кого не викликали почуття надмірності *за його габаритами,* на відміну від пізніших дослідників, які традиційно ось уже протягом декількох століть і донині дискутують з цього приводу

4. Для повноти картини «з казаном» слід врахувати ще один скептичний підхід. У розповіді Геродота кидається у вічі сакральна послідовність: «6-600-6» – казан у шестеро більший, вільно вміщує шістсот амфор, завтовшки має шість пальців – містичний ряд цифр, які характеризують параметри Священного казана. Він може відбивати певні вимоги, пов‘язані з усталеною шестидесятковою системою числення щодо традиційних предметів побуту, адже й досі весь посуд комплектується по 6, (чи по 12) одиниць, зокрема 6 тарілок, 6 чашок, 6 блюдець, ложок, виделок, ножів тощо. Квіти ж даруються по 1,3,5,7... , тобто непарній кількості живим, а парне число 2,4,6 і т.д. кладеться на могилу. Можна вважати це забобонами, проте люди не можуть це ігнорувати. Так М.Скржинська, проаналізувавши дані скіфської розповіді Геродота, склала таблицю

чисел, які він використовує: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 20, 40, 50, 60, 100, 150, 200, 600, 1000, 4000, 700000. Цей перелік, на її думку, свідчить про те, що греки користувалися десятковою системою числення, хоча їм була знайома і шестидесяткова, запозичена зі Сходу. Вона застосовувалась у системі мір, ваги, в грошовому обігу. Де число ж 600, при шестидесятковій системі числення по відношенню до реальних об'єктів, фактично сприймалось як велике заокруглене число, подібно до того, як у нас - 1000 (наприклад, вираз «тисячу раз». Виходить, що послідовність «6-600-6» треба сприймати сьогодні подібно до низки чисел «10-1000-10», тобто як орієнтир, а не реальність.

Таким чином, робимо скептичний висновок: «з культовою метою скіфи могли виготовити посудину видатних розмірів, але її об'єм і товщина, повідомлені Геродотом, не відповідають дійсності, а являють собою набір традиційних цифр, що дають уявлення про щось велике». Зрештою, сам цар Аріант не міг поставити ливарникам задачу з двома вимогами: **1)** - вилити казан тільки з тих наконечників стріл, які принесли воїни, **2)** - при цьому він мав би вміщати 600 амфор місткістю від 19,6 до 32,4 л. Та й Геродот цього не стверджує. Він лише констатує те, що було реальністю середини V ст. до н.е. – великий Священний казан вільно, з запасом вміщав 600 роздаточних норм вина, тобто реально мав трохи більшу місткість.

5. Іншим важливим параметром, від якого не менше залежить реалістичний розв'язок задачі царя Аріанта, є товщина стінки казана 6 дакталів, або 6 пальців. Це потребує детальнішого аналізу. З наведених прикладів видно, що товщина стінок вже знайдених великих металевих посудин була значно менша навіть 1 дактиля. Для того, щоб забезпечити жорсткість для утримання рідини об'ємом 1,3 $м^3$ достатньо було 3 мм металу – якщо ця посудина регулярно не нагрівалась до кипіння, як бронзові скіфські казани. Додатковими ребрами жорсткості в казанах служили *елементи опуклого орнаменту, концентричні валики, регулярні трикутники, кола, вензелі та інше.*

Можливість розігріти на вогнищі з хмизу і кісток тварин великий казан з товщиною стінки в 6 дактилів (11,6 см) вельми

сумнівна і через значну різницю температур вела б до розриву стінок. Значить казан розігріти на вогнищі до температури кипіння води – не реально.

Тепер відповідно до числа воїнів, кількість населення Скіфії – з розрахунку 1 : 5 (воїнів - до всіх жителів), тобто в п'ять раз більша, ніж число зданих наконечників. З'ясували, що 190–310 тисяч тих, хто здав по наконечнику – цілком реальні числа, принаймні менші контрольних 700 тис. воїнів персів, та й кількість населення Великої Скіфії 0,95 – 1,5 млн. чоловік – в межах припустимого. Якщо наконечники стріл здавали не тільки воїни, а усі скіфи, то при співвідношенні воїнів і решти як 1 : 1 чисельність населення в усіх варіантах зменшиться наполовину: від 475 до 775 тис. чол.

Динаміка населення скіфів-номадів у Степовій Скіфії така:

► VII ст. до н.е. – 20 тис. чол.;

► VI ст. до н.е. – 50 тис. чол.;

► V ст. до н.е. – 141 тис. чол.;

► IV ст. до н.е. – 414 тис. чол.;

► середня чисельність за VII–IV ст. до н.е. – 201 тис. чол.

Отже, цифри одного порядку з наведеними вище і узгоджуються між собою. Якщо скіфів-номадів на межі VI–V ст. до н.е. було» 140 тис., то разом із лісостеповим населенням загальне число в 475–775 тис. здається досить пропорційним, покладаючись на зауваження Геродота, що він чув два твердження:

одне – «ніби населення її (Скіфії) дуже велике»,

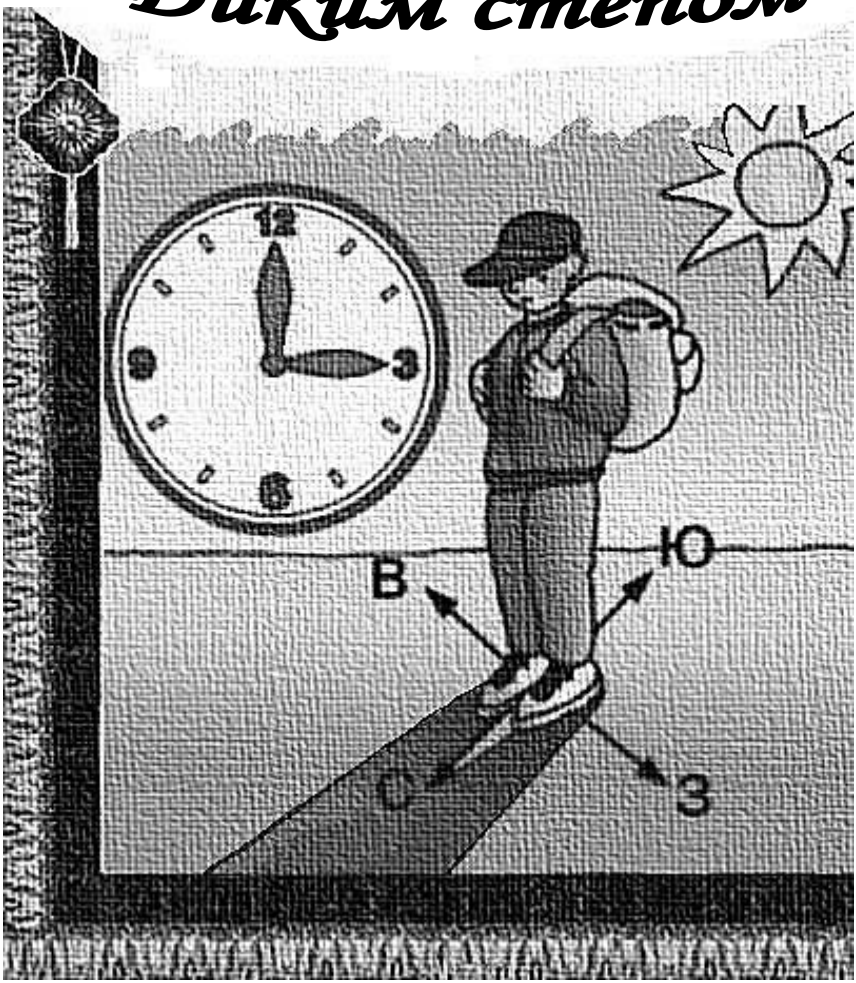
друге – ніби справжніх скіфів досить мало».

Згадаємо про наказ царя Аріанта, що стосувався «всіх скіфів", а не лише воїнів, чим підкреслювався соборний характер пам'ятки. При співвідношенні трударів і воїнів як 1:1, і такому ж воїнів-степовиків та озброєних лісо степовиків (воно може уточнюватись) кількість населення Великої Скіфії вийде 1,575 млн. (1,6 млн.), воїнів - 315 тис, з них номадів біля 100–160 тис. Населення Степової Скіфії 500–800 тис. чол.). За демографічними даними максимальна чисельність населення Степової Скіфії могла становити 678 тис. чоловік.

Для порівняння з казаном царя Аріанта, в Кіровоградській області було знайдено один з найбільших царських, скіфських казанів вагою близько 122 кг, що відповідає переплавці 26 тис. наконечників стріл, (вагою по 4,7 грм).

Третя глава

Мандрівка Диким степом

Сторінки із нашого минулого

Що виникає у вашій уяві, коли ви чуєте: «український степ»? Безкрайні простори, вкриті рослинами, широкий простір, свобода. Так склалося, що дуже велика територія нашої країни знаходиться саме в степовій зоні. Степ, або степова природна зона в Україні, розташована на південь від лісостепової й простягається на південь до Азово-Чорноморського узбережжя та Кримських гір майже на 500 км. Степ займає майже 300 000 кв. км. (40%) української суцільної етнічної території і 460 тисяч кв. км (48%) всіх українських земель. На території сучасної України степ займає 240 тисяч кв. км, або 40% від усієї території країни і являється найбільшим зональним природним комплексом.

Український письменник Олесь Гончар яскраво описав степ у романі «Таврія»: «Уже кілька днів свистів таврійський сироко; зблякнув степ, стемнів, пожух... Лопалася розпечена земля, лежала в таких тріщинах, що коні ламали ноги на ходу. Трава, вигораючи, згорталася й лягала на степ, збиваючись як повсть. Із цілинних земель гарячі вітри вже розносили по Таврії насіння тирси, найміцнішої трави із сімейства ковили. Здавалося, що з усієї степової рослинності тільки вона, тирса зможе перенести люту спеку, вижити і продовжити себе в потомстві». Усе живе знемагало від немилосердної спеки в літньому степу.

Степ Центральної України із давніх часів заселяли різні народи, проте вони тривалий час були малолюдними і не охоплені господарською діяльністю. Кочівники займалися переважно полюванням, випасанням худоби та рибальством. Аж до XVII століття через малолюдність і небезпеку степ називали Диким полем. Найінтенсивніше освоєння степу відбулося в IX–XIX ст. Могутній, широкий та красивий, степ водночас ніколи не був для пересічного українця просто частиною природи. На другій сторінці малюнок степових доріг Єлисаветградщини.

Дід Опанас любить розповідати про український степ. У його уявленні степ – ніби жива істота, що пережила багато поколінь українців та увібрала у себе всю історію української нації, ставши частиною нашого світобачення, хранителем нашої культури та дійовою особою знакових історичних подій.

Для діда Опанаса степ набув майже сакрального значення, став символом прагнення волі та внутрішньої свободи особистості. Особливо гостро це відчувається у зв'язку з тим, що на долю української нації перепало дуже багато страждань , принижень та болю. Чим більше притиснень зазнавали українці, тим більш жаданим для них була свобода, тим більшою насмішкою виглядали широкі простори українського степу ніби натякаючи на те, що в українців є все, що потрібно, щоб бути вільними і щасливими.

І розповів дід Опанас своїй онуці стару легенду. В дуже старі і сурові часи, Христос роздавав усім народам землю: роздав усю та лишив тільки сьогоднішню Україну. А пізно в вечорі прийшли українці і сказали: «Боже, дай і нам шматок землі».

- А що ви робили до того, коли всі народи брали землю?,- спитав Христос.

- А ми молилися Тобі...

- Ну, оскільки ви молилися Мені, то я вам віддаю ту частину, яку залишив собі. І віддав їм сьогоднішню Україну!

Одна чверть світового запасу чорнозему знаходиться в Україні. Працьовитість наших людей притягала у всі часи колонізаторів: і з Півдня, і зі Сходу, і з Півночі. Ми знаємо, що нас називали і малоросами, і мужиками якимись третьосортними

людьми. Щодо українців – цей термін пішов гуляти від поляків, які робили штучні теорії нібито Україна – це окраїна Польщі. Потім цю ініціативу блискуче перейняла Московська держава і також почала називати нас окраїною своєї держави. А може це вони знаходяться на окраїні великого, арійського народу? Не ми, а вони вчилися у нас і пізнавали науки, не ми, а вони засилали посланців в Київську Русь, щоб взяти наших жінок за дружину, як одних із кращих і освічених у світі. Жаль, що ми повірили і допустили ворогів до себе в державу. Ось це і є найголовнішою причиною нашого занепаду.

Багата наша історія. Скільки ще її сторінок невідомі народові. І добре, що тепер історична правда повертаються до нас, нащадків наших славних пращурів. Слухаємо В.Бровченко:

Я – з колишнього Дикого поля...
Де зродилася пісня і мова
Та з народами визріло братство,
Де сопілки душа калинова
Нам дорожча була за багатство.
...Я з колишнього Дикого поля,
Де раби не водилися зроду.

Коли людині зле, варто вийти в широкий степ, вдихнути повною груддю тонкий та солодкий запах степових квітів, доторкнутися до землі, закрити очі, відчути голоси своїх предків та послухати своє серце, що б'ється в такт зі степом, з природою, з свободою. Подивіться на дороги, які перехрещуються у дикому степу, чорт вас забирай, які вони гарні – оті степові дороги…

Українська народна пісня:
Ой там в степу при дорозі
Шумлять, гудуть дрібні лози.
Ой там молод козак блудить,
Під ним сивий коник нудить….

Вечірній, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом; суворою лінією стоять на ньому сторожові могили, насипані, може татарвою, а може, волелюбним козацтвом, що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал; весною могили оборюють, і ціле літо зеленіють вони густою пахучою травою; росте на них подорожник, біленькі невісточки, чіпкий спориш, розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мох-

натою червоною квіткою будяк, скромні, лагідні незабудки, нерозлучні брат-і-сестра, і весняними вечорами, коли відсиріє від степової вологи - земля, голублять душу і серце людини свіжі і ніжні степові запахи і тихо шепочуть трави, облиті сяйвом місяця, що, мов червона діжа, викочується із-за мовчазних могил і фарбує степ у густо-малиновий темнуватий колір. І хто знає, хто може підслухати, хто розгадає таємну мову природи, хто скаже, про що шепочуть зелені трави – мовчазним, чорним могилам? Перефразовуючи П.Воронько, дід Опанас каже:

Дороги «дикого» степу…
Порослі терном, задуті снігами.
Узуті в сирицю, криваві, роззуті що
до ніг праслов'янських племен:
Полянам, древлянам і всім безіменним.
Дороги козацькі, повстанські дороги.
Крізь дикі поля й ненаситні пороги.
Дороги Хмельницького, Гонти, Шевченка
Гудуть наче мідь, прадавніх століть…

По отим дорогам, в IV столітті до н.е. перський цар Дарія вдерся на землі сучасної України (513 р. до н. е.) Для захисту своїх родин, піднялися та згуртувалися скіфські племена і нарешті відбили перший в історії наших земель завойовницький напад на своїй території. Ці події відображені в книгах: Б.Прилежаева-Барская «В Северном Причерноморье» 1958 р. та «Дерево пам'яті» 1990 р. Хто напоумив перського царя рушити походом на праукраїнців?

Кілька внутрішніх причин змусили перського царя до походу на цю країну, але були й зовнішні причини, що не давали спокою Дарію. **1).** Намагання Дарія покарати скіфів за попередні вторгнення в Азію і за поразку, завдану ними мідійцям.

2). Скіфія була остання з відомих персам вільна земля і цар Дарій бажав увічнити себе у величних скульптурах, як переможця вільної землі праукраїнців.

3). Дарій мав намір підкорити скіфів, зробити їх своїми данниками і тим самим усунути небезпеку їхнього нового вторгнення.

Дарій довго вагався, бо знав скіфів як волелюбний народ, але жадібність – перемогла і він почав збирати військо. З величезним військом Дарій вступив до умовних кордонів Скіфії по

річці Дунай, він не зустрів ніякого опору, лише поодинокі вершники ледь виднілися далеко в степу. Перед лицем навислої загрози скіфи звернулися за допомогою до сусідніх народів. Три народи погодилися допомогти скіфам, а останні – відмовили, мотивуючи тим, що похід персів не спрямований проти них. Насправді вони були заінтересовані в послабленні скіфів — свого могутнього й агресивного сусіда.

Не маючи достатніх сил, щоб вступити у відкритий бій з персами, скіфи вдалися до тактики відступу й заманювання противника в глиб дикого степу. На своєму шляху вони засипали криниці, джерела, знищували трави. Своє майно та будинки – спалювали, а худобу відправили разом з сім'ями на північ, у землеробські райони Лісостепової Скіфії.

За два тижні все перське військо переправилось на лівий берег Дунаю по мосту, який збудував мілетський тиран Гістіей. По закінченні переправи, Гістіей запитав у Дарія: «Ми стережемо міст аж до твого повернення, але коли це буде?». Замість відповіді Дарій узяв у свого колісничного батіг і нав'язав на ремені рівно 60 вузлів: «Розв'язуватимеш щодня по вузлі»,- сказав він Гістіеві й простяг йому батіг. - Якщо я не повернуся, поки ти порозв'язуєш усі вузли, значить мені сподобалося у цій країні і я вирішив тут перезимувати. Тоді ви маєте право зруйнувати цей міст і пустити колоди за водою, а самі повертатися додому, до своїх жінок і дітей.

Від річки Порати (Прут) - до Бористену (Дніпро) цар не бачив жодного скіфа, а якщо траплялися села чи городища, то вони були спалені, а на згарищах блукали тільки ошалілі від щойно згаслих пожеж коти та собаки. Серце Дарія раділо, бо в попередніх походах, ще жодне плем'я не відступало перед персами так безоглядно і стрімко, як це робили скіфи. Якщо вони так тікатимуть й далі, то він за місяць підкорить увесь цей неосяжний край, подумав Дарій. Йшли дні, а скіфського війська ніде не було видно, степ та степ навколо, коні ситі, але настала проблема з водою. Запасів води від річки – до річки, катастрофічно не хватало, провідники заспокоювали Дарія, що скіфи не зможуть утікати без кінця, бо далі тече велика ріка Гіпаніс (Півд. Буг), за нею рибний шлях річки Пантікапес (Інгул) з великими озерами Єнічал, а потім широка і глибока ріка Бористен (Дніпро). Далі скіфи не втечуть.

Слід зазначити, що головним супротивником персів у цій боротьбі виступили царські скіфи. Вони розділили свої сили на три загони, відповідно до племінного поділу. Основні сили скіфів очолював цар Іданфірс; другий загін під началом царя Скопасиса включав союзні сили савроматів; третій загін, очолюваний Таксакисом, з'єднався з гелонами й будинами. Рухаючись слідом за ар'єргардом скіфів, військо Дарія заглиблювалося все далі і далі в безмежні простори дикого степу.

Скіфи, порадилися і рушили на північ та захід країни, (через землі народів), які відмовили їм у допомозі, щоб втягнути їх у війну. Виснаживши сили у безплідних переслідуваннях, Дарій вперше біля Бористену (Дніпро) побачив скіфське військо і послав до їхнього царя Іданфірса гінця з пропозицією припинити відступ і розпочати битву, або визнавши себе слабшим, підкоритися і стати данником перського царя: «Чому, ти лякливий скіф, зайцем втікаєш від мене? Спинись, давай поміряємося силою, а там нехай Боги вирішують, кому віддати перевагу: тобі чи мені»!

На це скіфський цар Іданфірс гордо відповів: «Знай перс, я і раніш ніколи не тікав зі страху ні від кого з людей, і тепер не тікаю від тебе, нині я не зробив нічого в порівнянні з тим, що, як правило, роблять в мирний час, а чому я не кваплюся битися з тобою, я й це тобі роз'ясню: у нас нема ні міст, ні засіяної землі, з-за якої ми поквапилися б битися з вами зі страху, щоб вони не були захоплені й спустошені. Коли мені треба, я прискорю бій, а ще у нас є могили предків: ось спробуйте розшукати їх і зруйнувати, тоді дізнаєтесь, чи будемо ми битися з вами заради могил, чи ні. Далі слухай перс, господарями ж своїми я визнаю лише Зевса, мого предка, і Гестію, царицю скіфів. А тобі, замість землі й води, я посилаю дари, які належить тобі одержати і задуматися над їх значенням. Нарешті третє, за те, що ти називаєш себе моїм володарем, ти мені ще поплатишся».

Скіфи надіслали Дарію символічно-образливі «дари»: птицю, мишу, жабу і п'ять стріл. Значення цих дарів було таке: «Якщо ви, перси, не полетите на небеса, перетворившись на птахів, якщо не сховаєтесь у землю подібно до мишей, або не стрибнете в озера, перетворившись на жаб, то не повернетеся назад, і будете вбиті цими стрілами».

Жоден перс і жоден ольвійський провідник не знали де

скіфи ховають своїх небіжчиків, тому зруйнувати скіфські могили не змогли. Далі переслідувати скіфів стало ще важче. В персів закінчилися харчі та корм для худоби, вони мусили відходити далеко праворуч і ліворуч від свого напрямку для знаходження їжі, а це закінчувалося плачевно, скіфи нападали на них та винищували. До того ж смуга випаленої землі ставала дедалі ширшою. У війську персів почався панічний страх, вони майже забили своїх коней та вже непотрібних в'ючних ослів на їжу. В кінці першого місяця війни не стало й конини. Серед персів почалося замішання та акти непокори. Вони кожного вечора обкопували свій стан 8 рядами крутих ровів і валів, остерігаючись нічних нападів скіфів. Голодні та налякані перси вже не думали про перемогу над скіфами, їм хотілося як найшвидше втекти до дому.

Так минув ще один тиждень, у Дарія стискалося серце, коли він згадував про батіг із шістдесятьма вузлами. На тому батозі лишилося менш як двадцять вузликів. Через неповних три тижні Гістіей зруйнує міст і попливе назад, вирішивши, що він, Дарій, уже підкорив Скіфію й надумав зазимувати там. Знову шле Дарій гінця до скіфів: «Нерозумний скіфе! Мене ще ніхто в світі не перемагав! Якщо не маєш сили й зваги в серці – пришли мені, своєму володареві, звичні в такому разі дари: воду у срібному глекові й землю у золотій мисі. І я допущу тебе до себе й дозволю на знак верховної ласки до тебе, поцілувати носак мого царського чобота. Я був і буду твоїм господарем, а ти був і лишишся моїм вірним рабом».

Скіфський цар вельми розлютився , але тоді лише махнув рукою на перса, бо зрозумів, що скіфи почали отримувати перемогу, без вирішальної битви. Перси вагалися, а скіфів уже добрий тиждень ніхто не бачив в степу, вони наче згоріли у цих неосяжних, спалених сонцем - степах. Так пройшов ще один страшний тиждень, голод у перському війську скосив багато людей, у стані почалося людоїдство. Настав критичний момент, і Дарій скрегоче зубами, дає наказ повернути своє військо назад, але якою дорогою повертатися до Дунаю? Якщо по своїм слідам, то це суцільно спалений степ, що робити?

Інших доріг назад, до Дунаю, провідники не знали, через те перси мусили рухатися тією самою випаленою смугою, якою досі йшли на схід по слідам скіфського війська. Дорога назад

була страшна, персидська армія, яка вважалася непереможною, втекла з ганьбою із скіфських степів, так і не прийнявши вирішальної битви. Цар Дарій втік з частиною війська за Дунай, залишивши на загибель своїх воїнів в диких степах. Своїм радникам він сказав, що завоювати скіфів неможливо, бо волю вони люблять більше ніж золото, і що їм завжди допомагає рідна земля. Так закінчується бувальщина про похід перського царя Дарія на Скіфію. Як же далі розвивалися події, об'єдналися племена праукраїнців в одну могутню державу, чи продовжували жити кожен сам по собі? Ні не об'єдналися, підступний напад персів, не додав розуму скіфським царям і таке було в нашій історії – не один раз. Навіть на початку XXI ст., жадоба до влади, багатства та нехтування безпекою держави, привело до війни з Росією в кінці 2013 р. Як і в котрий раз, волелюбний український народ – піднявся на захист держави і вигнав царських запроданців. Зараз (2014-2015 р.) в Україні йде війна, на якій гинуть кращі сини, за честь і незалежність українського народу. В той же час, поряд окопалися різні ділки-бізнесмени, крадуть народне добро, продають державні секрети, все, чим можна пожитися. Вони забули приклади з минулого і не хочуть задумуватися про майбутнє. Запроданців, крадіїв та аморальних людей, ніхто і ніколи не поважав, від них старалися відхрестися і позбутися. А на сьогоднішнього «імператора» В.Путіна чекає безславний кінець і прокляття на весь його рід…

Закінчувався 513 р. до н. е., змушений визнати свою невдачу в боротьбі зі скіфами, Дарій поспішив залишити Скіфію. Дарій своєю війною, розбалансував економіку, показав героїв і боягузів, визначив пріоритети праукраїнців. Для міждержавних зв'язків, поразка Дарія і успішне закінчення скіфської кампанії, мало величезне значення; зміцнило політичний авторитет скіфів і принесло їм славу «непереможних». За 60 - 70 років, що минули з часу походу, згадки про нього набули характеру героїчного епосу, яким і записав його Геродот: «Да бы правду потомки знали и в веках не пропали».

Після війни з Дарієм, скіфи почали придивлятися до своїх царів прискіпливо. У VI-V ст. до н. е. межею між Скіфією і Фракією була річка Дунай. Скіфам доводилося рахуватися з могутністю західних сусідів, що утворили сильне політичне об'єднання. Відомо, що скіфський цар Аріапейт (початок V ст. до н. е.) був одружений на дочці фракійського царя Тірея. Таким чином, добросусідські відносини скіфів і фракійців скріпляли вузи династійного шлюбу. Але старий Аріапейт – помер, після його смерті відносини між скіфами й фракійцями ускладнились.

Скіфський цар Скіл, що зрадив звичаї своєї країни, був вигнаний із Скіфії і, рятуючись від переслідувань свого брата Октамасада, втік до Фракії. В той же час у скіфів шукав притулку брат фракійського царя Сіталка. Ці обставини ледве не призвели до нової війни. Врешті конфлікт уладнали. Обмежилися взаємною видачею зрадників та царів-втікачів, їхнім родичам. Звідси випливає, що обидві сторони (Скіфія і Фракія) брали активну участь у політичних інтригах і династійних суперечках своїх сусідів, намагаючись використати їх у власних інтересах. Скіфські царі почали вести зухвалу політику.

Наприкінці V, на початку IV ст. до н. е. на ринку в Афінах з'явилася велика кількість рабів гетів і трибалів з числа фракійських народів. Це сталося в результаті посиленого натиску скіфів на Фракію. Останні почали вчиняти набіги на скіфську територію. Настав момент, коли скіфам вкрай необхідне – об'єднання племен. Як видно з повідомлень Геродота, Скіфія не була моноетнічною державою (на її території проживало не менше 16 народів). Влада царів була спадкоємною і сильною. Панувало в скіфів уявлення про божественне походження царського роду. Царі виконували також судові, а частково й жрецькі функції . Непокора наказові царя каралася смертю. Найтяжчим злочином в Скіфії вважався замах на життя царя - чаклуванням, (чаклунів боялися – понад усе)…

У IV ст. до н. е. на чолі Скіфії стояв цар Атей, який об'єднав під своєю владою всі скіфські племена. Боротьба з фракійцями на заході становила основний зміст заключного етапу його довголітнього правління. Відомо, що скіфи, очолювані Атеєм, в союзі з македонським царем Філіппом II, (батьком Александра Македонського) завдали поразки царству одрисів і поширили свої володіння за Дунай. (На мал. монета із зобра-

Вид спереду (аверс) Вид ззаду (реверс)

женням Атея). Пізніше відносини між Атеєм і Філіпом Македонським різко погіршали і навіть стали ворожими. Почалася війна, яка проходила з перемінним успіхом. Врешті перемогу здобув Філіп Македонський, розбивши в генеральній битві у 339 р. до н. е. військо скіфів. У цьому бою загинув і цар Атей, якому на той час було понад 90 років. Македонці полонили більше 20 тис. скіфських жінок і дітей, захопили 20 тис. племінних кобил.

Через вісім років (331 р. до н. е.) намісник Македонського у Фракії - Зопіріон здійснив похід у Скіфію й обложив Ольвію, відбулася сутичка, зібравши данину, Зопіріон почав відступ. На зворотному шляху 30-тисячне військо Зопіріона було знищене скіфами. Після Зопіріона, намісником Македонського у Фракії, став Лісімах, який з часом вдерся до Скіфії, одержав перемогу над скіфами, захопив велику здобич і полонених, повернувся у Фракію. Скіфи почали платити данину. Таким чином, боротьба на західному кордоні праукраїнців, не припинялася протягом усього IV ст. до н. е.

Поразка, завдана скіфам Філіпом Македонським, стала початком кінця їх могутності, відкривши цілу смугу наступних невдач і поразок. Після цієї битви район на захід від р. Дністер практично вже не контролювався скіфами й опинився під владою гетських племен. Почалося знущання над волелюбним народом, злість проти ворогів зростала з кожним роком. Формувалися окремі загони месників, навіть підлітки і жінки прониклися патріотичним духом і всяческі протидіяли ворогам.

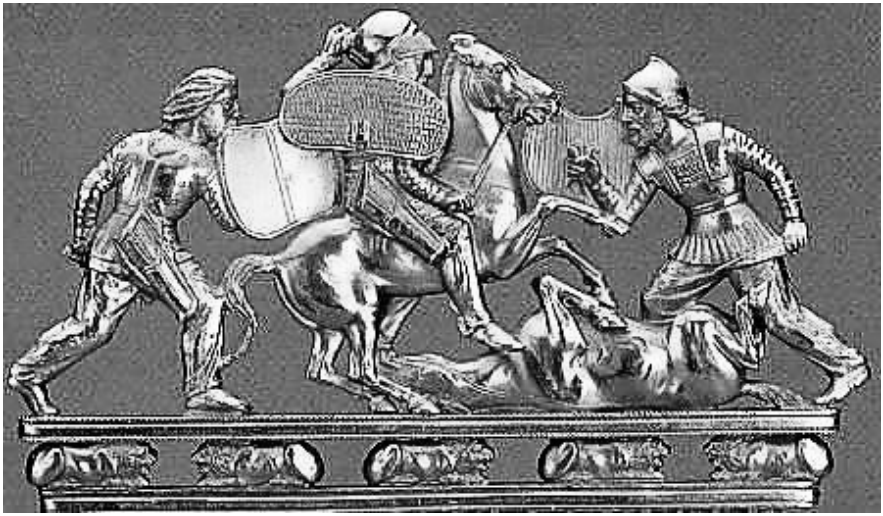

Загарблення скіфів спрямовувалося в глиб країни. Постійним об'єктом нападів стали лісостепові племена, в тому числі й ті, що входили до складу Скіфії. Тому населення цієї території змушене було створити оборонну систему з великих укріплених городищ, де могли сховатися люди разом з худобою. В цей час спостерігається спустіння цілого ряду городищ Правобережного лісостепу. Водночас тут з'явилися скіфські степові поховання в катакомбах, що свідчить про проникнення сюди кочового скіфського населення. Скіфи не здавалися, вздовж лівого берега Дніпра, вони заходили далеко на північ, аж до широти Києва, здійснювали походи в країну сіндів. На якийсь час їм вдалося підкорити племена меотів. Але влада їх над цими племенами не була тривалою.

Скіфи потерпали від загарбників, але й самі вели війни проти інших народів, часто порушуючи мирні домовленості. Як розклад, відносини скіфів з античними містами Північного Причорномор'я у VI-V ст. до н. е. мали переважно мирний характер і регулювалися договорами. Скіфи були заінтересовані в торговельних зв'язках з грецькою метрополією та її колоніями. Мир та злагода тривали не довго, наприкінці скіфського періоду ці відносини значно погіршали. У II ст. до н. е. цар Сайтофарн вимагав від Ольвії непосильну данину для себе й своїх воєначальників, загрожуючи в противному разі захопити і зруйнувати місто. Почалося протистояння. Пізніше скіфи примусили Ольвію визнати свою залежність від них.

Скіфи не давали спокою Боспорському царству, незважаючи на свою могутність, воно також змушене було сплачувати скіфам регулярну данину. Лукіан Самосатський (II ст. н. е.) повідомляє про від'їзд скіфського посольства на Боспор з приводу тримісячної затримки у виплаті данини. Несплата її могла спричинити війну. Про одну з таких воєн при Перісаді згадує у своїй промові Демосфен (IV ст. до н. е.).

Таким чином, скіфське об'єднання до кінця зберегло свій завойовницький характер, заснований на прямому підкоренні залежного населення і саме ж потерпало від загарбницьких

війн інших держав. У кінці IV ст. до н.е. гніт і воєнний тиск скіфів на підвладні племена й античні міста стає особливо жорстоким і нестерпним. Підкорені племена починають визвольну війну.

Як ми вже розповідали раніше, кінець пануванню скіфів у Північному Причорномор'ї поклали племена сарматів у III ст. до н. е., які прийшлі з-за Дону. Ослаблена війнами і внутрішніми суперечностями «Велика Скіфія» як складне міжплемінне об'єднання розпалась. Скіфи були витіснені у Крим, вони зберегли за собою невелику територію на Нижньому Дніпрі, де продовжували жити ще протягом кількох століть уже як «Мала Скіфія». На початку III ст . н.е. остаточно припинила своє існування і «Мала Скіфія». Хоча назва «Скіфія» щодо території Північного Причорномор'я зберігалася і в пізніші часи .

Велика Скіфія проіснувала майже 400 років, з VII до кінця III ст . до н.е., коли під натиском одного із скіфських племен - сарматів - змушені були покинути майже всю територію сучасної України. Із загибеллю Великої Скіфії у III ст . до н.е. роль основного історичного й культурного фактора на теренах України перейшла від скіфів до сарматів, які утворили тут Сарматську державу, що проіснувала шість століть. Державно-політична організація сарматів, майже нічим не відрізнялися від скіфської. Єдиною відмінністю, якщо спиратися на античні джерела, було особливе становище в сарматському суспільстві – до жінок. Загальна назва «Сарматія» збереглася аж до часів Козаччини.

Утворення Київської Русі

Слухати діда Опанаса можна годинами, він може доволі переконливо стверджувати, що кілька тисячоліть тому на сучасних землях Україні, зокрема, на території нашого краю, перебували стародавні індійці, які досить тісно контактували з місцевим населенням. І досі українці мають прізвища, які дивовижно перегукуються з індійськими: Сахно, Пересада, Шамрай, Самрай, Шудра і Шудря. Деякі науковці продовжують замовчувати відкриття українських археологів – величезних протоміст на землях українського центру: Черкаській, Кіровоградській, Київській та інших областях. За кількістю своїх жителів ці протоміста на кілька порядків переважали відомі історичні міста Месопотамії, Єгипту та навіть Індії. Тут були свої святилища і обсерваторії, власна писемність з буквенно-звуковим алфавітом. Як приклад, знайдені трипільські написи датуються III-II тис. до н.е., а в кінці III на початку I тис. до н.е. тут почало формуватись основне ядро протослов'янських племен (Літ. Україна.-1991. - 9 травня).

Діду, спросила онука, а коли утворилася київська Русь? Утворення та розвиток Київської Русі, розпочався у IX – першій третині XII ст. Наприкінці VIII – X ст. відбулося об'єднання східнослов'янських союзів племен: полян, древлян, сіверян, уличів, тиверців, дулібів, бужан, волинян та інших навколо Києва. Почався подальший процес зміцнення ранньофеодальної держави – Київської Русі. Передумови утворення державності:

а) економічні (розвиток продуктивних сил, землеробства, скотарства, ремесел, торгівлі, зростання міст);

б) соціально-політичні (розклад родоплемінних відносин, відокремлення правлячої верхівки – князів, старшин тощо).

Проіснувала ця держава, як відносно єдина структура, приблизно 250 років, (з 882 по 1132 р.). Київська Русь була історично першою організованою формою об'єднання українців. Питання про коріння нації й початок її державності завжди були для українців надзвичайно важливими, бо вони пов'язані з визначенням історичної долі самої нації, формуванням її націо-

нальної самосвідомості, і, в кінцевому підсумку, послуговує обґрунтуванню національно-культурної її єдності, укріпленню духовної міцності та створенню громадянського суспільства. Єдність української політичної нації, консолідація суспільства залежить насамперед від чіткої визначеності вихідних засад, на які спирається нація, що вирішила створити власну державу.

Держава слов'ян охоплювала значну територію. Її простори простягалися від Балтійського моря - до Чорного моря, від Закарпаття - до Волго-Донського межиріччя, що становило 800 тис. кв. км., (майже половина її земель знаходилася у межах сучасної України) із кількістю населення від 3 до 12 млн. осіб. Київська Русь була могутньою державою на той час й відповідала загальноєвропейському рівню. Провідну роль у її творенні відіграв слов'янський люд, а не чужинці, наприклад варяги (нормани), як намагаються трактувати творці та прихильники «норманської теорії».

Життєвий простір України був складений:

1) - з внутрішнього простору, власне її територія в державних кордонах, як вони склалися на цей час;

2) - та зовнішнього — напрями реалізації інтересів нашої держави щодо близького оточення та світової спільноти.

Для нас важливо окреслити саме перше питання, що пов'язане з неоднорідністю ментальних структур та історичного досвіду населення різних регіонів держави і конкретно земель сучасної Кіровоградщини.

З точки зору українсько-центричної моделі (української державності) різні регіони внутрішнього життєвого простору нашої держави мали неоднакову цінність для її самоідентифікації. Особливо важливими в цьому плані є землі, в яких формувалась нація: Київщина, Полтавщина, Елисаветградщина; Галичина, Чернігівщина, Поділля тощо. Історичним ядром української нації, була Київська земля, саме на ній та навколишніх теренах склалась перша форма української державності — Київська Русь. Державне об'єднання під назвою Київська Русь не було мононаціональним, й тому у XII ст. воно розпалось на більш стійкі та компактні державні утворення.

За політичною формою правління Київська Русь – це ранньофеодальна монархія. На чолі держави стояв великий київський князь, він також був володарем усієї землі Руської. Зале-

жні від великого князя, інші «світлі князі» та бояри володіли князівськими та удільними вотчинами. Дрібні феодали, які перебували в їхній залежності, були власниками окремих міст і сіл у Київській Русі. Власність, у той час була спадковою.

За допомогою дружини Великий київський князь завойовував нові землі, із підвладних земель щорічно збирав данину – полюддя. Найбільш знатні дружинники разом із придворною аристократією становили боярську раду, яка була постійним дорадчим органом при великому князеві.

Основною категорією населення Київської Русі були феодально-залежні селяни – *смерди*, які вели власне господарство, працювали на феодала, сплачували князеві данину, виконували інші повинності тощо. У феодальній державі існували різні форми залежності смердів. *Закупи* – це селяни, які потрапили в залежність через позику. Сплативши, або відробивши позику, вони ставали вільними. *Рядовичі* – селяни, які укладали «ряд» (договір) і потрапляли в залежність. Мешкали у дворі феодала і працювали *холопи, челядь*, тобто раби, але поширення класичного рабства у Київській Русі не простежується, оскільки це у той час було вже економічно невигідним. З XIV ст. почало формуватися козацтво.

Після розпаду давньоруської держави в XIII ст., стимульованого татаро-монгольським нашестям, політичний центр української нації змістився на захід, у Галицько-Волинське князівство (ще в XIV ст. воно продовжувало існувати). Пізніше українські землі тривалий час були під владою чужих держав. Це зумовило певні ментальні й мовні відмінності між західними та східними українцями.

(*Примітка*: У XVIII ст. відбулася колонізація українців, які підпали під владу Російської імперії. Внаслідок процесів урбації й асиміляційної політики Росії, (а потім більшовицької імперії), населення в регіонах Донбасу та в Криму, стало переважно російськомовним. У Криму, що був приєднаний до України в 1954 р., корінний народ (кримські татари) в 1944 р. був депортований, а півострів радянська влада заселила переселенцями з інших регіонів СРСР. Тривалий час українці, що складали переважну більшість населення України, хоча й усвідомлювали себе єдиним народом, однак проживали в різних державних утвореннях, зазнаючи величезного асиміляційного тис-

ку з боку тих націй, які панували в цих державах. Почали існувати більш або менш значні регіональні відмінності між українським населенням, що безсумнівно, позначається й сьогодні на процесах національної консолідації. Особливо істотними є відмінності між північно-західними та південно-східними регіонами країни, що за певних умов можуть набути небезпечних проявів, загрозливих для української державності). Кінець примітки.

Соціально-економічні відносини у державі регулювалися «Руською правдою» – збірником судових законів, укладеним за князя Я. Мудрого. Цей нормативний кодекс забезпечував недоторканість феодальної власності, відображав правові норми у державі. Так обмежувалась кровна помста, а у пізніших редакціях смертна кара взагалі була відсутня. Відомо понад 100 списків «Руської правди», складених у XIII-XVIII 136т.., вони мали великий вплив на подальший розвиток феодального права в Україні, Росії, Білорусії, Литві та Польщі.

(*Друга примітка*: Основними джерелами права в Україні того часу були: звичаєве право, договори Русі з Візантією, княже законодавство, канонічне право та «Руська правда». Найдавнішим джерелом права було звичаєве право. Іншим джерелом права були русько-візантійські договори 911, 944 та 971 рр. Найвизначнішою пам'яткою права періоду Київської Русі у 9-14 ст. була «Руська правда» - звід законів, як основне джерело пізнання суспільного ладу, держави і права Давньоруської держави).

(*Третя примітка*: Ярослав (І-ший) Володимирович Мудрий, значиться як Великий князь Київський (1016–1018, 1019–1054). Був другим сином хрестителя Русі, князя Володимира Святославича з династії Рюриковичів від полоцької княжни Рогнеди. У Повісті минулих літ, у статті за 980 рік є запис про шлюб Володимира і Рогніди, після чого перераховуються 4 сина від цього шлюбу: Ізяслав, Мстислав, Ярослав і Всеволод . У записі за 1054 р. вказано про смерть Ярослава, за давньоруською традицією прожив 75 років оскільки вік тоді рахувався неповними роками. Значить 1054-75=979, тобто Ярослав народився десь 978 чи 979 року. На його вшанування названі вулиці в містах: Львів, Біла Церква, Васильків, Жидачів, Мостиська, Борщів, Тлумач, Кам'янка-Бузька, Петропавлівська Борщагівка. Встановлені пам'ятники у Києві, Харкові, Полтаві, Білій Церкві.

Всі князі Київської Русі, згідно з нормами феодального права, як нащадки великого київського князя мали рівні права на спадщину предка. Це означало, що всі повинні відповідати за долю держави, призводило також до феодальної міжусобної боротьби, щоб зрівнятись у правах із київським князем. Велич та сила Київської Русі, зростання її авторитету на міжнародній арені примножувалося зусиллями багатьох великих князів, які управляли державою протягом 250 років.

Літописи по зовнішнім зв'язкам, торгівля та обмін між племенами та народами, свідчення знахідок візантійських амфор, арабських монет-дирхемів в с. Арнаутовому, а також зразків давньоруської зброї та кінської збруї в с. Овсяниківці та с. Аджамці свідчать про входження північних районів Кіровоградщини до складу Київської Русі в IX-XIIIст. Є дуже цікава згадка про територію нинішньої Кіровоградської області у Київському літописі. В ній літописець повідомляє про одну з численних сутичок руського війська з половецьким датованим осінню 1190 року. Події розгортаються в басейнах річок Мала та Велика Вись, а перемогу над половцями війська Київської Русі здобули

у верхів'ї річки Інгулець: «Того ж року Святослав зі сватом своїм Рюриком, утишивши землю Руську, а половців підкоривши під волю свою і порадившись пішли удвох на лови по Дніпру в човнах на устя Тясмину і, тут лови діявши, наловили безліч звірів. І тоді вони на забавлялися обидва і пробули у приязні і у веселості всі дні, і вернулися до себе»….

Літописні згадки про мужність і хоробрість наших пращурів, що боронили кордони Київської Русі, ми відносимо до генетичної пам'яті. Ця ж тема широко відтворена в усній поезії нашого народу, в думах, піснях і легендах. Значна їх частина пов'язана з конкретними місцями та подіями, що розгорталися на землях нинішньої Кіровоградщини та з історичними особами, що діяли на її території. Адже цей степовий край уподовж кількох століть був кордоном нашої Батьківщини, ареною постійної боротьби проти різноманітних нападників, що загрожували їй. Якщо спробувати визначити бодай орієнтовно хронологічні рамки цієї боротьби, то вони сягають від раннього періоду Київської Русі, а завершуються останнім походом на Єлисаветградщину татарської орди на чолі з ханом Керим-Гіреєм в 1768-1769 рр. Але, як показали події:

1) - більшовицька Росія на при кінці 1980 і початку 1990-х років розпалася на окремі держави. Не стало колишнього гіганта на глиняних ногах – СРСР (26 грудня 1991 р.) і Україна знову отримала незалежність. Розпад СРСР привів до утворення 15 самостійних держав. На даний час серед істориків немає єдиного погляду на те, що стало основною причиною розпаду СРСР, а також, чи можливо було запобігти цьому процесу. Афганська війна та холодна війна між державами, безперервна допомога країнам соціалістичного табору, розвиток ВПК на шкоду іншим сферам економіки - розоряли бюджет СРСР. Операцієя під назвою «Загибель імперії» - завершилася.

2) - події кінця 2013 і початку 2014 років, розпочалися з військової агресії путінської Росії проти незалежної України, наш «великий брат» Російська Федерація не може жити у спокої, імперські амбіції її керівників, які ностальгують за «старими часами», приведуть в найближчий час до повного розвалу цієї держави. Сьогоднішня Росія повернеться у рамки кордонів «Московського царства» та країни Моксель, вже сьогодні вимальовуються нові народи, які не хочуть бути у складі федерації.

На півночі Сибіру й Далекого Сходу вимальовується держава Саха (Якутія). На південь від Великої Якутії можуть виокремитися три національні республіки, корінні народи яких вже становлять абсолютну більшість мешканців, або їхня частка має позитивну динаміку для досягнення відповідного результату в недалекому майбутньому, це нинішні республіки Буряад-Орон (Бурятія), Тива та Алтай. За умови виходу зі складу РФ «навіть Великої Тюменської області, Комі й Татарстану з Башкортостаном, азійська та європейська частини Російської Федерації будуть розірвані надвоє. Настав час для аналогічного розриву й самої азійської частини РФ.

Сучасний Сибірський федеральний округ, що за таких обставин стане самостійною державою, цілком зіставною за параметрами зі своїм південним сусідом Казахстаном. Площа такої федерації буде становити 1,92 млн. км, а населення на 1 січня 2014 року дорівнювало 16,4 млн. осіб. Для порівняння площа Казахстану 2,7 млн. км. і має 17,2 млн. мешканців.

Водночас розпадається козацький Дон, до якого свого часу належали майже вся сучасна Ростовська область, велика частина Волгоградської та Кубань (сучасний Краснодарський край та Республіка Адигея). У разі розпаду Російської Федерації та втрати Москвою своїх нафтогазових колоній не відворотним є й вихід із її складу - Калінінградської області. Оточена країнами ЄС, ця область стане ще однією балтійською самостійною державою під умовною назвою «Пруссія».

Маємо надію, що до складу України повернеться Східна Слобожанщина: це 12 південних районів Воронезької та 11 південно-східних районів Бєлгородської областей, де до 1930-х років усі переписи населення фіксували абсолютну більшість українського населення. За площею та чисельністю населення, ці території зіставні з низкою наших областей в Україні.

З огляду на викладене вище, видно, що Росія (Московія), (з певними корективами) фактично повернеться до кордонів, які Московське царство мало на момент своєї появи у 1547 році, збереже до 2,23 млн. км. території, на яких на початок 2014 р. проживало 66 млн. осіб. Росію (Московію), вочевидь, чекатиме соціально-економічний та психологічний шок.

Історія повторюється, сьогоднішня Російська Федерація розпадеться, як у свій час розпадалися інші держави.

Експансія українських земель

Кожне суспільство вважається більш-менш консолідованим, якщо окремі його елементи (соціальні групи, класи, особи) орієнтовані більше на зв'язки між собою, ніж на зв'язки з зовнішніми структурами. Тому ідея суспільних зв'язків в Київської Русі, була важливим державотворчим чинником. Стосовно Київської Русі можна говорити про три типи ідеології консолідації:

1) - ідеології, яка грунтується на можливості вирішувати проблеми одного народу за рахунок інших, хоча і полегшує комунікаційні взаємодії в межах держави;

2) - національно-визвольна ідеологія, мова йде про боротьбу за право нації продуктивно і самостійно вирішувати свої проблеми, але яка мала орієнтувати на певну самоізоляцію;

3) - національно-прогресивна ідеологія, яка орієнтує націю на вирішення своїх проблем, при узгодженні власних інтересів - з інтересами інших націй.

Національний інтерес в цьому контексті слід розуміти, як природну потребу і прагнення суспільства Київської Русі досягти такого стану, який забезпечив би їй нормальне існування й розвиток. Де усвідомлені національні інтереси становлять основу внутрішньої та зовнішньої політики держави, визначають ідеологію державної системи.

Розпад великих імперій – закономірне явище у світовій історії. Цей процес характерний для різних періодів людської цивілізації, не оминув він й Київську Русь, яка після Ярослава Мудрого похитнулася. Правління Володимира Мономаха та його сина Мстислава на деякий час призупинили чвари в державі. Але після їх смерті незгоди серед численних представників Мономаховичів розпочалися ще з більшою силою і не припинялися аж до татаро-монгольської навали.

Наведемо приклад, Новгородський літопис розміщує у IX ст. на територіях, що примикали до теперішньої Кіровоградської області та частково проживало в області слов’янське плем’я

уличів (угличів), не захотіло миритися (підкорятися) київському князю Володимиру, і були розгромлені дружинами на чолі з варягом Свенельдом (X ст.) До речі, уличі називали наш Інгул – річкою «Угол». Відбувся бій: «не на життя, а на смерть», уличі програли битву і переселилися до Чорного моря, а також в межиріччя Південного Бугу та Дністра. Звільнені ними землі, швидко зайняли кочівники тюркського походження, які згодом стали повноправними господарями «Дикого степу». З тюрками і печенігами, чорними клобуками, половцями та татарами пов'язане і значне число тюркських гідронімів - назв рік, відомих на території краю (р.Сугоклея, Аджамка, Сухий та Плетений Ташлик та інші.)

Кіровоградщина стає дійсним «Диким полем», куди їдуть київські князі на лови звірів та птахів. Ми вже розповідали про київський літопис 1190 р. про полювання князя Святослава на р. Тясмині де йде опис краю, як місцевість дику та необжиту. Територія Дикого степу стає своєрідною буферною зоною між землеробським населенням України та кочівниками, які поступово осідали на приморських землях. Сказане являє собою певне узагальнення нинішнього стану, вивчення найдавнішого минулого Кіровограда та його найближчих околиць. Ще недослідженими залишаються пам'ятки різного часу, як на території міста так і за його межами, але вже сьогодні можна твердити про давню заселеність краю, про існування традицій, які передавалися місцевим населенням від епохи до епохи.

Наша територія, на якій продовжувала формувалася українська народність, називалась Русь. Народ називав себе руським, русинами, а свою мову – руською. Разом з тим у XII ст. уперше з'явився термін «Україна», який став етнонімом наших земель. Так в літописному оповіданні про смерть переяславського князя Володимира Глібовича в 1187 р. Народ жалкував за князем, і літописець записав «О нем же Оукраина много постона». У 1189 р. той же київський літописець називає Україною - пониззя Галицької землі. Він пише, що князь Ростислав «приїхав до України Галицької, взяв два городи Галицькі». А у XIII ст. літопис відносить Україну до прикордонної з Польщею території Галицько-Волинського князівства по Західному Бугу: «Данило тоді вернувся додому і поїхав із братом Васильком і забрав Берестій, і Угровськ, і Верешин, і Столп'є, і

Кошов, і всю Україну». Назва «Україна» протягом наступних століть у зв'язку з формуванням українського народу набуває нового значення. З XVI ст. вона використовується в офіційних актових матеріалах стосовно територіальних одиниць більшої частини краю. Так, у постанові сейму Речі Посполитої (1580 року) зазначалося, що селянські заворушення охопили: «Україну Руську, Київську, Волинську, Подільську й Брацлавську". Назву «Україна» знаходимо в листах Богдана Хмельницького, творах Гійома Боплана «Опис України», П'єра Шевальє «Історія війни козаків проти Польщі» тощо. У науково-публіцистичній літературі існують різні тлумачення походження терміна «Україна». Одні автори пов'язують цю назву з прикордонними землями південно-західної Русі, інші – зі словом «край», «країна»; у значенні «рідний край», «рідна країна», «рідна земля». Власні думки має і наш автор, які виклав в книзі: «В пошуках істини» 532 стор., 2014 р. видавництво «Код» м. Кіровоград.

Дід Опанас зробив перерву, підкріпився, дав спочити своїй онуці й почав розповідати далі про *монголо-татарську навалу на Київську Русь.*

► У 20-х р. XIII ст. на сході Європи з'являються азійські кочівники – монголи, які об'єдналися у середньовічну Монгольську державу на чолі з Чингізханом, розпочали підпорядковувати собі численні народи Північного Китаю, Сибіру, Середньої Азії та інші території. Захопивши східноєвропейські землі, монголи, (їх ще називали татари) у 1222 р. розгромили половців.

Останні звернулися до інших князів за допомогою. Порадившись, русичі спільно з половецьким ханом Котяном виступили в похід, долаючи опір авангардних сил завойовників. Головна битва відбулася 31 травня 1223 р. на берегах р. Калки, яка впадає в Азовське море. Через чвари, неузгодженість, відсутність єдиного командування, амбіційність русько-половецьке військо зазнало поразки.

Галичани на чолі з Данилом і Мстиславом першими кинулись у бій. Воювали хоробро, але в бою половці зламалися і

почали тікати, галичани заступили їм дорогу і поставили вимогу вступити в бій. Половецькі князі, які перші почали відступати, кинулися з мечами на галичан і почали їх знищувати. В рядах половецько-галицького війська розпочалася сеча між своїми.

Цим скористалися загарбники й розбили інші наші полки. Татари ще довго переслідували переможених русичів, половців і галичан, але через Дніпро не пішли. Згодом татари відступили до Азії, на жаль, не назавжди. У 1237 р. розпочався їх новий похід у Європу під проводом хана Батия. Вони спустошили Волзьку Болгарію, міста Північно-східної Русі. Не зумівши пробратися до Новгорода, татари повернули на південь. Як страшна чорна хмара, йшла татарська орда, знищуючи на своєму шляху все: людей і міста. Після них земля ставала спустошеною, як після сарани.

У 1239 р. було завойовано Переяславщину й Чернігівщину. Далі монголо-татари рушили на схід уздовж Десни і Сейму, де знищили міста-фортеці, збудовані для захисту від половців: Путивль, Рильськ, Глухів та інші. У 1240 р. Батий з'явився під Києвом, де Данило залишив свого намісника, воєводу Дмитра, і обложив місто з усіх сторін. Київ мав тоді воістину циклопічні фортифікації, рівних яким не існувало в східнослов'янському світі. Три ряди могутніх валів із дубовими стінами на них оточували центр міста. Не дочекавшись запропонованої здачі міста, татари розпочали штурм. Лише зосередивши всі свої полки, застосувавши могутню облогову техніку, монгольський хан після двотижневого штурму з граничним напруженням сил зміг оволодіти Києвом. Розбили стінобитними машинами міські мури, кинулися на вулиці Києва, ламаючи відчайдушний опір киян. Останнім острівком оборони була Десятинна церква, де загинули всі її захисники. У полон був узятий воєвода Дмитро, але за хоробрість, татарський хан дарував йому життя і залишив при собі. Це було друге пограбування Києва, (перше - в 1169 р. суздальським князем - Андрієм Боголюбським).

Оволодівши Києвом, татари вирушили на Волинь і Галичину. Пограбували й зруйнували там усі міста: Володимир, Кам'янець, Ізяслав, Галич та інші. А такі міста, як Крем'янець і Данилів вистояли. Залишивши їх, татари поспішили на захід, спустошивши Закарпатську Русь, угорську, сербську, польську й болгарську землі. Але відчайдушний опір праукраїнців та

інших слов'янських народів, важкі переходи через Карпати, не дозволили завойовникам піти далі в Європу. У 1242 р. чехи двічі розбивають татарське військо і хан повертає на схід. Орда ще раз проходить через землі праукраїнців, і згодом осідають на Волзі, заснувавши державу із столицею в м. Сарай. Татарська доба 1230-1330 р. стала провідним фактором еволюції українських земель. До тогочасних реалій життя на українських землях слід додати також залучення місцевих військових контингентів до монгольських виправ, ханську інвеституру князів і втручання Орди в політику останніх. Наслідки татарської навали не обмежились колосальними людськими й матеріальними втратами. Йшлося про епохальну подію - катастрофу, що на кілька століть істотно уповільнила історичні процеси в Україні.

► *Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського.* Протягом XIV ст. велика частина території колишньої Київської держави – спочатку Берестейщина, Пінщина, потім Волинь, Чернігово-Сіверщина, Київ і Поділля перейшли під владу Литовського князівства. Тривалий час литовські племена не могли об'єднатися і жили розпорошено, кожне під проводом племінних князів. Оскільки їх країна була небагатою, то землі ці не приваблювали сусідів. У свою чергу, ліси й болота не забезпечували племена усім необхідним. Це спонукало литовців здійснювати грабіжницькі набіги на сусідні народи.

З XII століття становище литовських племен погіршилося. У безпосередній близькості від литовців почав посилюватись Лівонський, а потім Тевтонський орден. У 1230 р. Конрад Мазовецький відправив загін Тевтонського ордену для захоплення литовських земель Ці лицарі заснували місто Марієнбург як форпост наступу на Литву та Жмудь. У 1237 р., після об'єднання Тевтонського і Лівонського орденів, натиск на Литву посилився. Лицарі намагалися під прапором поширення християнства політично підкорити - литовців. Крім німців, на литовські племена насідали й руські князі, зокрема Роман, а також князі полоцькі. В свою чергу, литовці посили військові дії проти Пінщини.

Життя вносить свої корективи. На початку XIII століття літописи згадують імена перших князів – Мендовга та Довспрунка. Після тривалих міжусобиць Мендовг об'єднав під своєю владою великі території навколо Гродно, Слоніма, Новгородки, а також землі в гирлі річки Березини, або Аукшайтію, Жемайтію і Жмудь. У 1251 р. Мендовг уклав союз із Пруссією, охрестився й коронувався як король Литви. Зі смертю князя Мендовга, Литву знову почали роздирати міжусобиці. Нове об'єднання відбулося за князювання Гедиміна в 1316-1341 рр., який заснував столицю держави м. Вільнюс. Він приєднав до своєї держави м. Мінськ і Турове – Пінське князівство, Берестейщину й Волинь. Цій експансії не могли протистояти ані західна Русь, ані Русь південна, т.б. Україна. Після смерті Гедиміна в 1341 р. Великим князем Литовським став його син - Ольгерд, (на фото), що був

талановитим політиком і організатором. Головну увагу Ольгерд звернув на експансію в бік руських земель, просуваючись на південь і південний схід. У 1350 -1355р. Литовське князівство підкорило більшу частину Чернігівщини і Новгород-Сіверщини, де князювати почали брати Ольгерда. У 1360-х рр. Ольгерд захопив Київщину і посадив у м. Києві свого сина Володимира. Тоді ж Переяславщина опинилася під литовською владою. Історія Києва у XIII ст. недостатньо висвітлена, але безперечною є його залежність від татар. Таким чином, призначення Ольгердом до Києва сина Володимира викликало незадоволення татар і їх похід проти Ольгерда. Відбувся бій біля річки Синя Вода в 1362 р., забігаючи вперед, ми повідомляємо, що Ольгерд розгромив татар і примусив їх відступити. (*Примітка*: Синя вода, (р. Синюха) тече в межах Новоархангельського і Вільшанського районів Кіровоградської обл. та Первомайського району Миколаївської обл. Ліва притока Південного Бугу).

Зробимо необхідне пояснення. Ординці здійснили низку нападів на землі литовських правителів. Останні у 1358 році навіть запропонували переселити лицарів Тевтонського ордену з Балтики на Поділля задля боротьби з кочівниками. Розв'язка

відбулася 1362-1363 роках. Влітку правитель улусів, до складу яких входили українські землі, вирушив походом на Сарайаль-Джедід: (Новий Сарай або Сарай Берке - заснована внуком Чингісхана. Берке - столиця Золотої Орди в нижній течії Волги, знищена Тамерланом у 1395 році) на Поволжі.

Цим не забарився скористатися литовський князь Ольгерд. Його війська здійснили похід на Схід у район річки Тихої Сосни й захопили місто Коршев, (не ідентифікований досі населений пункт, розташований орієнтовно на березі правої притоки Дону - Тихої або Бистрої Сосни). Напрямок наступу було обрано не випадково. В цю пору року ординці, як правило, залишали сухий степ і переміщувалися в зону ризикованого кочування – лісостеп. Отже, князівській армії не треба було розшукувати ворожі поселення в широкому степу. А відсутність більшості ординських вояків, котрі у цей час якраз перебували у поході на Волзі, забезпечила швидку перемогу.

Дії литовського правителя у війні 1362 року досить сильно нагадують стратегію, яку використовував іще князь Данило Галицький у війні проти хана Куремси. Головний її принцип полягав у тому, що під час битви зі степовиками не можна було покладатися винятково на оборону. Сподіватися на успіх варто було тільки за умови активних наступальних дій, причому в кількох напрямках одночасно.

В районі річки Сині Води (Синюха в Кіровоградській обл.) війська Великого князівства Литовського перестріли чамбули трьох татарських беїв:

- Кутлубуги, в минулому радника хана Джанібека та правителя «Лівобережної тьми»;

- Кочубея, правителя «Правобережної тьми»;

- Деметрія, правителя «тьми» в Дністровсько-Прутсько-Дунайському міжріччі.

Монголо-татари вишикувалися трьома полками, намагаючись оточити супротивника. Проте Ольгерд розділив військо по фронту на кілька тактичних одиниць. Це дало змогу не тільки збільшити фронт, але й наносити більше ударів. Так почалася битва, що стала доленосною подією для української історії. Варто зауважити, що безумовно ефективна тактика, застосована князем Ольгердом у битві на Синіх Водах, була досить складною для виконання феодальною армією, а тим більше створе-

ною із військових підрозділів різних земель, які не мали досвіду взаємодії в бою. От як цей епізод описав у другій половині XVI сторіччя польський хроніст Мацей Стрийковський: «Татари з шаленим завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом із луків, сточили кілька сутичок, але завдали мало втрат через правильний її шик та швидке маневрування. А литва з русинами та білорусами враз із шаблями та списами наскочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини та змішали їм танці півколом…. Не змігши довше витримати лобового натиску спільного війська, (русичів-литовців-білорусів), татари почали мішатися та перелякані тікати в розлогі поля». (*Примітка:* Помимо литовців, велика кількість люду, які билися на річці Сині Води - були з України і Білорусі).

Не будемо детально описувати хід цієї битви, підкреслимо, що внаслідок Синьоводської перемоги українські землі були звільнені від 122-річного золотоординського іга. Київське, Подільське та Чернігово-Сіверське князівства увійшли до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського (Волинь мала литовського князя ще з 1340 року). Саме з цього часу Правобережна Україна була звільнена від «ординського іга». Літописи пишуть, що розбитих під Синіми Водами ординців гнали аж до Дону і Волги. Битва на р. Синя вода, звільнила Україну від Золотої Орди за 18 років до подій на Куликовському полі. Стало цікаво: а чому ж українцям так багато розповідають про Куликовську битву і нічого не кажуть про Синьоводську? (Примітка: У Куликовській битві приймали участь 5 полків, із них 3 полки були з України і Білорусі. Через два роки після Куликовської битви Орда спалила Москву і князь Дмитро знову визнав себе її данником)….

Перемога над ординцями на р. Синя вода відкрила литовцям шлях на Поділля, яке раніше належало до Галицького князівства, але коли прийшли татари, опинилися під їхньою владою. Згодом з ослабленням татар, які поділилися на кілька орд, Поділля стало жити власним життям. Після перемоги над татарами Ольгерд призначив туди своїх племінників, (синів Коріята) - Юрія, Олександра та Костянтина. У літописах збереглася дуже цінна згадка про те, що ці князі почали захищати Поділля і перестали сплачувати дань татарським баскакам. Цим пояснювалися успіхи литовської експансії на українських землях – не як окупанти приходили вони, ламаючи старі звичаї і поводячись, як завойовники, а як люди, що шукали спільної мови з місцевим населенням. Як не дивно, але в загалі Коріятовичі обороняли народ від татар, побудували фортеці: Бакоту, Смотрич та Кам'янець, який став столицею Поділля. Після смерті Ольгерда в 1377 р. між його синами розпочалася боротьба за великокнязівський престол. Головною причиною сутички було те, що Ольгерд, оминаючи старших синів, призначив своїм спадкоємцем Ягайла, сина від другої дружини. Незважаючи на це, Велике князівство Литовське стало найбільшою державою в Європі на той час.

Після занепаду Київської держави, а згодом і Галицько-Волинської Русі, у XIV ст. територія України зазнає впливу но-

вих держав. Становище українців під владою нових володарів не було однаковим. У складі Великого князівства Литовського вони зберегли певні політичні та релігійні свободи, а відтак могли вільно розвивати свою культуру і мову. Але в Литви та українського народу з кінця XIV ст. з'явився могутній суперник – Польща, яка захопила частину території України, зокрема Галичину. Вже на початку XV ст. польсько-латинська стихія мала у Литві істотні переваги над українською православною спільнотою. Руський, а правильно українсько-білоруський компонент слабшав і обмежувався лише частковою опозицією. Коли ж більшість українських земель опинилися безпосередньо під Польщею, почав дуже швидко наростати конфлікт, оскільки Польща принесла на українські землі зовсім інший соціальний уклад, порівняно з тим, що був у Литовській державі. І тому протистояння було неминуче. Воно почалося наприкінці XVI ст. після об'єднання Литви з Польщею. У ньому найактивнішу роль відігравало українське козацтво – суспільна верства, що забезпечила своєму народу можливість зберегти деякі політичні і соціальні привілеї та не втратити їх у чужому національному середовищі. Висвітлення подій козачини в Україні потребує окремої теми.

(*Примітка:* Синьоводська битва можливо була між 24 вересня та 25 грудня 1362 р., але деякі історики повідомляють:
► польський історик 16 ст. Мацей Стрийковський датував її 1329 роком. У праці «Хроніка польської, литовської, жмудської і всієї Русі», виданій 1582 року в Кенігсбергу, історик детальніше висвітлив битву на Синіх Водах, і датує її вже 1331 роком;
► Володимир Антонович у «Нарисі історії Великого князівства Литовського до середини 15 століття» зазначив її 1362 роком;
► Матвій Любавський у своїх працях вказує битву під 1363 р.;
► Михайло Грушевський висловив думку, що поблизу фортеці Торговиці (тепер село Новоархангельського району Кіровоградської області) відбулася битва у 1363 р.;
► Синьоводській битві було присвячено дві наукові конференції, які відбулися 1997 та 1998 року в Кіровограді. 2005 року за матеріалами цих конференцій Інститут історії України НАН України видав збірник статей «Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях». Ймовірним місцем битви нині вважається урочище Татарка між селами Добрянка та Тишківка.

Українські історичні території

Дике Поле на мапі Боплана 1648

Як раніше зазначав дід Опанас, все життя «Дикого поля» це взаємодія і боротьба між різними способами життя та різними народами: сарматами, скіфами, гунами, хазарами, болгарами і греками тощо. (Малюнок з мапи Боплана «Дике поле» за 1648 рік). Україна – Богом дана країна, де родюча земля, лірична музика, духовні пісні, весела вдача і мудрість людей. Трудолюбиві люди з розвиненими творчими здібностями, прагненням споруджувати, а не руйнувати, тяжінням до порядку. Народ терплячий, часто довго роздумує, обережний, але часом стає рішучий, надзвичайно довірливий і тому по декілька разів «наступає на одні і ті самі граблі». Наділений практичним розумом, в господарських справах завжди намагається бути самостійним, у відповідальних справах покладається на колективну думку. На протязі ХХ тисяч років - незадоволений владою…..

Сідай ближче до світла, каже дід Опанас своїй онуці, зараз я розповім тобі цікаву «казку» про Соборність. - За глибокими морями, за високими горами колись дуже давно розкинулася серед садів і полів могутня держава – Україна. Та напав на неї страшний грізний Змій. Застогнала земля від горя, полилася українська кров та гіркі сльози матерів. Змій людей полонив, а на землю наслав густі тумани, сонечко за хмари заховав. Усі ходили засмучені, убиті горем. І не було просвітку в житті людей, не було надії на

краще життя. Довго так страждав український народ та людям набридло таке існування. Вони зрозуміли, що потрібно боротися за Волю та Незалежність ціною власного життя. Як вирішили, так і зробили. Вибрали з-поміж себе молодого козака Іванка й відправили шукати печеру, у якій Змій заховав їхнє щастя-долю – Соборність.

Довго мандрував Іванко світами. Збився з дороги та й заблукав. Проте згадав слова свого дідуся Тараса, який проводжав козака в далеку дорогу: «Шлях знаходить той, хто шукає». Подивився Іванко на зорі, послухався до серця й віднайшов ту стежку, що до печери веде. Аж ось і «тридесяте королівство», дивиться – стоїть печера, а вхід до неї замурований. Іван зіскочив з коня і став відкидати важке каміння. Зайшов він до тієї печери, а там Змій лютий-прелютий. Удень і вночі не спить, нашу Соборність охороняє, всіх відганяє.

Довго козак бився із Змієм, більше ніж 70 років! Тільки земля гула та грім гримів. Відчув Іванко, що втрачає силу. Знову згадав слова свого дідуся: «За рідний край життя віддай!» Зібрався з силами і своєю шаблею посік Змія на мак. Раптом вхід до печери відкрився, і побачив хлопець перед собою Соборність – у вигляді дівчини, невигаданої краси. Скільки не їздив, скільки не ходив, а такої чарівної красуні ніде не бачив. Соборність - гарна, а її вбрання ще краще: вишита сорочка з тонкого полотна, барвистий вінок із жовто-блакитними стрічками та червоне намисто з калини.

Дівчина Соборність підійшла до Іванка-лицаря і промовила: - Ти визволив мене, славний козаче, і за це я тобі дуже вдячна. Виконаю твою мрію та мрію українського народу – станете ви самостійною країною, щасливо житимете та радітимете, й незалежну державу будуватимете.

Іванко дівчину взяв, на вороного коня посадив і в рідний край повіз. Довго вони їхали, небезпеки долали, та все ж привіз він Соборність в Україну. Люди з великої радості не знали, що й казати, як дякувати долі, що козак звільнив із тяжкого полону дівчину Соборність. Скільки років чекали цього дня!

Одразу ж український народ проголосив на весь світ, що з цього часу він - вільний і Незалежний, а Україна – є Соборною. Соборність покликала в державу рідних сестер: Волю, Чесність та Справедливість. І ніколи, та й ніде у світі не було добріших

і мудріших правительок, ніж вони разом узяті. Сьогодні ми маємо День незалежності. Ми йшли до нього століттями, ми воістину вистраждали його, бо завжди, навіть за найменш сприятливих обставин, ми декілька разів проголошували свою державність в XX столітті:

► 22 січня 1918 року (IV Універсал Центральної Ради);

► 30 червня 1941 року у Львові (Акт відновлення Української держави);

► 5 жовтня того ж року у Києві, 24 серпня 1991 року (Акт проголошення незалежності України);

► В листопаді 1918 року проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР);

► Проголошення незалежності Карпатської України (березень 1939 року).

Ми підписували маніфести, універсали, акти, створювали уряди, обирали президентів, прем'єрів. Ми йшли до найголовнішого Свята вперто й послідовно. Для віками гнобленої нації це не просто день, це – День свободи, солодшого слова від якого не знайти. Сьогодні є чимало тих, хто говорить про «молоду Українську державу», яка нагадує, мовляв, чи то дитину, чи то підлітка, як державу, яка тільки спинається на ноги. Але такі твердження не мають під собою історичного підґрунтя, вони зумовлюються цілковитим незнанням власної історії. А між тим ще великий О.Довженко стверджував, що народ, який не знає своєї історії, є народом сліпців.

Розвіявся густий туман, вийшло на небо ясне сонечко й освітило землю. Відтоді щасливо зажила Україна, розквітла, а з нею й увесь народ. Ще й тепер вони живуть-поживають, добра та щастя наживають, усі труднощі разом долають.

Диктаторський режим в українців непопулярний. Народ звик підпорядковуватися військовій демократії, обираючи собі отамана (князя, гетьмана) одного з кращих, сильніших, розумних і найсміливіших. Кожен з нас, хто нині живе і працює, творить і воює, з нетерпінням хотів би знати про завтрашній день, заглянути в майбутнє: а що буде завтра, через місяць, чи рік?

Про наше майбутнє зашифрована інформація в катренах Нострадамуса, баченнях Нємчина, Кейсі, Ванги, пророчиці Самбетти, багатьох сучасних провидців - справжніх і фальшивих. Ось що довелось дізнатись, читаючи про наше майбутнє,

слухаючи також розповіді живих провидців. Як стверджують провидці, у третьому тисячолітті не буде імперій (Росія ще розпадеться на декілька держав), всі нації житимуть вільно, поважаючи одна одну, розвиваючи свою самобутність, мову, культуру. Заглянувши в майбутнє, дід Опанас повертає нас у минуле і хоче показати українському народу – його велич, що ми мали колись мали, бо сьогодні нам є що втрачати.

Сучасні провидці плутають стару Русь - Велику українську державу - з Росією Петра першого та Катерини другої, з попом Феофаном, (Петровим прислужником), який фактично правив Московією, або Татарією, як до того називались землі сучасної європейської Росії. Та й сьогоднішня Російська Федерація стала на шлях самознищення, про їх неодноразово попереджали язичницькі волхви, за глум над їхніми ідолами і віруваннями, прокляли Московію на тисячу років.

Українська історія, як і все у світі, розвивається циклічно. Цикл триває 720 років – третя частина прецесійної епохи настане у 2160 р. Пік найвищого піднесення передбачається у 24 столітті, підвалини якого закладаються зараз. Русь-Україна за 8-10 тисячоліть мала кілька злетів. Зокрема: Трипілля (Оріяна, Аратта), кінець V ст. початок III тис. до нашої ери. Скіфія VI-IV ст. до н.е., Русколань, Антія II-V ст. до н.е., і Русь X-XII ст. до н.е. У ці періоди Україна ставала на чолі світової цивілізації. Трипільська цивілізація Аррата – попередник і фундамент України, існувала задовго до Вавилону, Єгипетських пірамід, Древньої Еллади, ще до виникнення Шумерії.

Йшли часи, на зміну Великої Хазарії прийшла Київська Русь, на зміну Київській Русі - Монгольська імперія, на зміну цій імперії - Річ Посполита, далі Україна козацько-гетьманська, а потім Російська імперія, за якою настала більшовицька експансія. Отримавши власну незалежність у 1991 р., через 23 роки в Україні знову з'явився черговий завойовник, амбіозний наполеончик Путін, який до «поросячого вереску» хоче повернути більшовицьке минуле. Є дві речі, які сильні різняться: «хотіти і могти», каже дід Опанас. Від I тис. до н. е. й до початку XXI тис. н. е. наша земля була ареною напруженої боротьби. Маючи за плечами XX тисяч років невпинної боротьби, опираючись на генетичну пам'ять предків, сучасні українці – гідні вільної і незалежної країни.

Діти Підкарпатської Русі 1920 р.

(Фото, діти з підкарпат. Русі 1920 р.) Етнокультурні регіони стають складовою ідентичності населення України-Русі починаючи з 11 століття. Про них згадується в давньоукраїнських літописах, виокремлюючи із загальної спільності: Рустію, Галицьку землю, Надбужжя, Холмщину (Забужжя), Підляшшя (Підлісся), Перемишлянщину, Надросся, Переяславщину, Київщину, Надпоріжжя, Підкарпатську Русь і так д. У 12-13 ст. історичні документи фіксують нові утворення: Червону Русь, Покуття, Поділля, Волинь, Чернігівщину, Полісся, а у пізніші часи, з 14 до 16 ст.: Запорожжя, Басарабія, Північне Причорномор'я, Берестейщину, а у 17-18 ст.: Донщину, Гетьманщину, Задунайську Січ, Слобожанщину, Новоросію, Таврію, Кубанщину, тощо.

У теперішній час у складі України можна умовно виділити низку історико-географічних регіонів, які складались протягом століть під впливом різноманітних факторів: кліматичних, політичних, географічних, історичних, етнічних. Протягом часу кор.-дони, назви і чисельність таких регіонів мінялись; зокрема, в теперішній час зазвичай вживаються назви регіонів, які походять від назв існуючих більше півстоліття областей: Львівщина, Хмельниччина, Луганщина, Сумщина, Одещина тощо. Це свідчить про те, що формуються нові регіони з своїми внутрішніми зв'язками навколо обласних центрів. У той же час ще широко вживаються і назви регіонів, які складались протягом попередніх століть. Наприклад, Галичина, Буковина, Слобожанщина, Поділля. Однозначний перелік регіонів України скласти важко, але більшість історичних областей є загальновизнаними.

Поряд із сучасними адміністративно-територіальними одиницями України існують і наші історичні землі – різні за величиною і без чітких меж – т.зв. краї. У минулому вони були окремими державними утвореннями чи адміністративними одиницями, територіями оборонного призначення або нового господарського освоєння. Вони різняться матеріальною та духовною культурою українців, що зумовлено впливом природного середовища та взаємозв’язками з іншими народами.

Землі басейну середнього Дніпра і Західної України належать до «старих» історичних країв. На них український народ проживає здавна, створивши в минулому низку власних держав. Південна і Східна Україна є «новими» землями, набутими українцями у роки козаччини і після її ліквідації. Саме ж українське козацтво виникло на пограниччі Середньої Наддніпрянщини і Степової України. Політично й організаційно Оформившись у гетьманську державу, воно поширило свій вплив на серцевинну територію України, а його волелюбні діяння стали легендарними для всього українського народу, незалежно від місця його проживання. Навіть через сотні років, мужній і вільний дух козака, є прикладом для сьогоднішніх українців.

Процес формування регіональної етнічності можна поділити на три основних етапи:

Перший етап охоплює 6 - 10 ст. і пов'язаний із етно-племенними утвореннями, що виявилося, зокрема, у їх самоназвах. Останні свідчать про усвідомлення людьми їхньої причетності до окремих племен, племінних союзів або суб'єтнічних утворень у складі окремих племен. Спільною їхньою назвою наприкінці першого періоду стає етнонім «русь, русичі, руські люди» тощо. (*Примітка:* Русь, русичі - народ, що дав своє ім'я раннім державам східних слов'ян, відомих як Київська Русь).

Другий етап тривав у 11-14 ст. з процесом дроблення держави на окремі етнотериторіальні частини, головною одиницею серед яких була земля. Вона являла собою територіально-політичне утворення, що на першому етапі залишалося залежним від центральної київської влади, а в міру здобуття «княжого столу» набувала більшої самостійності й незалежності.

Однією з перших таких земель стала Київщина, далі території Дикого поля, де зароджувалися етнічні групи Русі, далі Галичина, Чернігівщина, Сіверщина, частково Переяславщина, Підкарпатська Русь, Холмщина, Перемишлянщина, Берестейщина, Підляшшя, Волинь, Поділля, Надбужжя. Головним проявом етнокультурної інтеграції було поширення спільного Русь, (Київська Русь). Отже, структура етнічності другого етапу, мала велике розмаїття варіативності і відзначалася багатьма спільними ознаками.

Третій етап 15 -19 ст. характеризується регіональною етнічністю населення України, у зв'язку з колонізацією її окремих земель сусідніми державами. Наприклад, Великим князівством Литовським, Річчю Посполитою, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Румунією, Росією, а згодом, у 16-18 ст., колонізацією українцями «вільних», «свободных та слободных» земель Сходу та Південного Сходу. Колонізація українських земель іншими державами і народами, територіально розмежувала людність України, стримуючи процес її етнокультурної консолідації. Історично склалося так, що на території України формувалася складна система різноманітних історично-етнографічних та етнокультурних регіональних одиниць: одні з них повторювали кордони літописних східнослов'янських племен, інші - союзів племен, треті — земель, четверті - кордони колонізованих сусідніми країнами районів, п'яті — межі новоосвоєних українським населенням земель. В Україні історично склалося 15 історично-етнографічних регіонів: Середня Наддніпрянщина, Полісся, Волинь, Поділля, Галичина, Підкарпатська Русь (Підкарпатська Україна), Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запорізька Січ, Донщи-

на, Слобожанщина і Сіверщина. Серед найдавніших земель відомі: Надбужжя, Холмщина, Перемишльщина, Галицька земля, Наддністрянщина, Надпруття, Подесіння, Надросся, Надтясминщина, Переяславщина, Надпоріжжя, Буджак, Надслуччя, Подоння. Серед земель, освоєних українським людом, найбільш відомі «задніпровські місця»: Українська лінія, Нова Слобода, Нова Сербія, Слов'яносербія, Новоросія. Серед земель, що колись становили єдиний етнічний масив України: Кубанщина, Мармарощина, Берестейщина, Сновська земля.

ДІВЧАТА З КАНЕВА

Розглянемо деякі із них:

► *Середня Наддніпрянщина*. Цю територію називають «серцем» України, бо тут знаходиться її багатовіковий політичний і культурний центр – столиця м. Київ. На цих землях колись жили племена полян, деревлян і сіверян. Полянська земля стала ядром формування Київської Русі. Багато поселень тут відомі з літописних часів – княжі столиці Чернігів і Переяслав, міста Вишгород, Любеч, Чорнобиль, Коростень, Овруч. Низка міст і містечок були козацькими пол.-ковими містами, а Чигирин, Батурин і Глухів – гетьманськими столицями. Середня Наддніпрянщина, або Центральна Україна зробила вагомий внесок у становлення української писемності та культури. Полтавський і київський діалекти стали основою української літературної мови. У Полтаві народився засновник нової української літератури Іван Котляревський, у с. Моринці Черкаської області – Тарас Шевченко. Новоград-Волинський (колишній Звягель) – батьківщина Лесі Українки, а м. Бориспіль – автора слів національного гімну України Павла Чубинського. У 1667 р. Середня Наддніпрянщина була поділена по Дніпру між Польщею та Росією, відтоді з'явилися поняття Правобережної та Лівобережної України, (або Право та Лівобережжя).

Історичними землями Правобережжя є Київщина, Поділля і Брацлавщина. Історична Київщина займає частини сучасних Київської та Черкаської областей і майже всю Житомирську область. Там існували Київське князівство (спочатку як самостійне, а потім у складі Литви), Київське воєводство (у Польській державі) та Київська губернія (в Російській імперії).

► *Поділля* лежить між середньою течією Дністра і Південним Бугом. Воно відоме ще з середини XIV ст. як удільне князівство у Литовській державі, а потім – воєводство в Польщі і губернія в Росії. Західне Поділля було об'єднане з Галичиною і потрапило до Австрійської імперії. Адміністративним центром і культурним осередком Поділля було м. Кам'янець-Подільський. Його фортеця тривалий час стримувала навали турків і татар. Загалом Поділля було густо вкрите замковими твердинями, до наших днів збереглися їх залишки у Сатанові, Летичеві, Меджибожі, Барі. Поділля на сході відоме під назвою *Брацлавщина*. Брацлавське воєводство існувало в Польщі у XVI – XVIII ст. Невелике містечко Брацлав було центром воєводства лише три десятиліття, (надалі ним стала Вінниця), однак назва землі збереглася в історичній пам'яті народу й дотепер.

► *Гетьманщина*. На Лівобережній Україні найдовше (до 80-х р. XVIII ст.) зберігалися ознаки гетьманської державності, тому інша її назва – Гетьманщина. Після її ліквідації територія

краю була поділена на Чернігівську і Полтавську губернії. Північ Лівобережжя відомий також як Сіверщина з центром у Новгороді-Сіверському. Частина її знаходиться й тепер у Росії.

ГУЦУЛ 1901 р.

► *Західна Україна*. Західною Україною називають ті українські етнічні землі, які в результаті проведення державного кордону у 1920 р. опинилися за межами радянської України: в Польщі (Галичина і Волинь), Чехословаччині (Закарпаття) та Румунії (Буковина). Більша частина цих земель була приєднана до України в період Другої світової війни, однак окраїнні історичні краї залишилися у складі сусідніх з нею держав. Давніми мешканцями західноукраїнських земель були племена дулібів, волинян, бужан і білих хорватів. У княжі часи тут існували Галицька (столиця – Галич) і Волинська (Володимир) землі, а далі – Галицько-Волинська держава. Найдавнішими містами краю є: Белз, Луцьк, Теребовля, Берестя (Брест), а також збудовані за правління Данила Галицького нові столиці: Холм і Львів.

СКІФИ з Дикого степу

► *Південна Україна.* Степова Україна і Крим є особливим регіоном. Там вперше (починаючи з VII ст. до н. е.) на території нашої країни виникли держави і політичні об'єднання, сформовані прийшлими народами, з однієї сторони кочовими: Велика Скіфія, Мала Скіфія, об'єднання сарматів, готів та гунів, та з другої сторони - греками. Греки створили на чорноморському узбережжі міські торгово-ремісничі осередки та міста-держави (Ольвію – на Південному Бузі, Тіру – на Дністрі, Каркінітіду, Теодосію, Херсонес – у Криму), а також Боспорське царство, що проіснувало до IV ст. У XIII-XV ст. Крим став державною територією Кримського ханства (зі столицею в м. Бахчисараї), яке разом з Туреччиною поширило свій вплив на землі Північного Причорномор'я, (звідси інша назва Південної України – Ханщина). Чимало українців

Греки з «Дикого поля»

опинилися тоді в Криму, як здобич татар. На мал. стародавні греки, які проживали на землях «Дикого поля»: Маріупольські, Балаклавські нащадки представники греків що оселилися тут у древні часи. Є вираз: «Шлях з варягів - у греки», так у Древній Русі означав торговельний шлях із Скандинавії - у Візантію, що пролягав через Північну Русь, Прибалтику й Київську Русь, звичайно він йшов по ріках й озерам. Часто греки опинялися й на р. Пантікапес, (сучасний Інгул) та закупляли рибу біля озер Єнічел.

В подальшому, українська колонізація Степової України завдячує насамперед Запорожжю, де перебувало декілька Запорозьких Січей та поширювалися «вольності» козацького війська. Козацтво в українських степах з'явилося наприкінці XIV ст., а перша Запорізька Січ, як його політичне ядро, виникла в середині XVI ст. на остр. Мала Хортиця за дніпровими порогами. Наступні Січі засновувалися вниз за течією Дніпра аж до його гирла, більшість з них перебували у дніпровських плавнях (зараз залиті водами Каховського водосховища). Землі запорозьких козаків лежали обабіч Дніпра: на заході – до Південного Бугу та його притоки Синюхи, на сході – до р. Кальміуса і Азовського моря. На запорозьких землях під Жовтими Водами в 1648 р. розпочалася переможна хода козацьких військ під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

► *Новоросія*. У XVIII ст. всі південноукраїнські землі під назвою Новоросія відійшли до Росії. В освоєнні та заселенні «дикого краю», (або дикого степу) крім українських козаків і селян, взяли участь росіяни, німці, серби, болгари, албанці, греки, значний відсоток міських мешканців - складали євреї. Поряд з давніми містами, (оборонними фортецями і торговими осередками) виникли нові, торгово-адміністративні центри, морські порти, промислові осередки тощо.

РУСИН 1876 р.

► *Бессарабія* – земля між Буковиною, річками Дністром і Прутом, гирлом Дунаю і Чорним морем. Протягом століть вона залежала від сусідніх країн. У 1940 р Бессарабія була передана з Румунії до СРСР. Дві її частини: північна (Хотинщина) і південна (Буджак) – відійшли до України, на решті території, заселеній переважно молдаванами, було створено Молдавську РСР. Назва «Бессарабія», або «Цара бессарабська», тобто «земля Бессараба» відома з кінця XV - поч. XVI ст. У волосько-болгарських грамотах XV ст., так називали Валахію разом із Придунайськими землями. Пізніші історичні документи цю назву поширюють і на Буджак та Ногайські степи, які заселяли уличі….

► *Східна Україна.* Історичними землями на сході української етнічної території є: Слобожанщина, Донщина і Кубань.

1). *Слобожанщина* (Слобідська Україна) заселялася українськими козаками з XVII ст. Українці селилися слободами, від чого походить назва землі. Значний вплив на побут населення мали росіяни, що жили поруч. Найбільші поселення – Суми, Охтирка, Харків, Ізюм – були центрами полків, які мали самоврядування у Російській державі. Згодом їх об'єднали в губернію з центром у Харкові. Поступово це місто виросло у найбільший культурний і промисловий центр Східної України (певний час Харків був і столицею всієї радянської України). У межах України Слобожанщина займає частину Сумської області, всю Харківщину і північну частину Луганської області. Частина Слобожанщини залишилася в сусідніх з Україною російських областях. Уродженцем Слобожанщини є видатний український філософ Григорій Сковорода.

2). *Донщина*, (область Війська Донського) лежить у басейні р. Дону, заселена росіянами і українцями. Нині у межі України входить частина Донщини, що охоплює схід Донецької, - і південь Луганської областей. У XIX ст. з розвитком кам'яновугільної і металургійної промисловості на стику Донщини і Катеринославщини сформувався потужний промисловий район Донбас, найбільшими центрами якого стали: Юзівка, (сучасний

Донецьк), Луганськ, Бахмут (сучасний Артемівськ), Макіївка, Горлівка та ін.

3). *Кубань* (Кубанщина), як історична земля почала формуватися з кінця XVIII ст., (на фото кубанські козаки). Першими українськими поселенцями були запорозькі козаки, які отримали широку автономію, займалися землеробством та обороняли південні рубежі Російської держави. У XIX стол. українська колонізація сягнула Закубання, (нині Краснодарський край Росії). Українці Кубані зберегли культурні традиції нашого народу, що проявляються у мові, піснях, танцях, побуті тощо.

Етнографічні групи українців сьогоднішнього дня складаються з окремих груп людей, що належить до конкретного етносу. Часто такі групи мають самоназву і виступають українськими субетносами. Серед них найбільшими є: поляни, кияни, руси, лемки, долиняни, бойки, гуцули, покутяни, ополяни, подоляни, волиняни, батюки, холмщаки, підгіряни, підляшуки, пінчуки, поліщуки, литвини, польовики, черкаси, переяславці, полтавці, кирдани, севруки, слобожанці, степовики, задунайці, кубанці, донці та інші групи з нечіткою етнічною самосвідомістю, але з певними культурно-побутовими особливостями.

Нам слід запам'ятати, що історичні землі – це різні за величиною частини української етнічної території, які виконували в минулому різні суспільні функції та збереглися в історичній пам'яті народу. Історичними землями України є:

► Середня Наддніпрянщина, (Правобережжя – Київщина, Поділля і Брацлавщина, а Лівобережжя – Сіверщина);

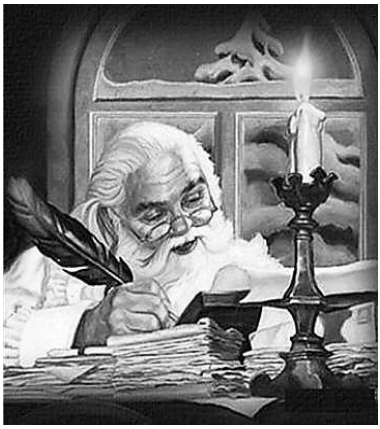
► Західна Україна: (Галичина з Покуттям, Волинь, Закарпаття, Буковина);

► Південна Україна: (Запорожжя, Таврія (Крим), Бессарабія, Буджак);

► Східна Україна (Слобожанщина, Донщина, Кубань).

За межами сучасної України знаходяться частини Волині (Берестейщина, Підляшшя, Холмщина), Галичини (Надсяння, Північна Лемківщина), Закарпаття (Пряшівщина, Мармарощина), Слобожанщина, Донщина, а також Кубань.

Легендарна Лебедія

Онука діда Опанаса зачарованими очима дивилися на свого дідуся і в думках була поруч з героями, про яких велась розмова. Мабуть все їй здавалося чарівною казкою, не хай так, думав Опанас, бо історія України, виховання патріотизму і поваги до Вітчизни, приходять до людей через казки, легенди, міфи та книги. З тих пір як існує людська цивілізація складено безліч легенд і оповідей, сумних і ліричних, світлих і радісних, романтичних і чарівних. Всі ці історії говорять про те, як сильно й натхненно впливає слово на людину та її свідомість. Першочерговим у формуванні особистості - є особистий вплив. Яскрава емоційна розповідь здатна не тільки розкрити зміст морального поняття, а й викликати у дітей позитивне ставлення до вчинків, які відповідають цій моральній нормі і впливають на поведінку. Опанас розумів, що приклад - це виховний метод великої сили. Приклад діє на рівні першої сигнальної системи, а слово на рівні другої системи, закріпляє інформацію. Приклад дає конкретні зразки для наслідування і тим самим активно формує саму свідомість, почуття, переконання, активізує діяльність. Мудрий український народ каже: «Важко привести людей до добра - повчаючи, легше – це зробити прикладом»...

Повертаючи думки онуки до попереднього переказу, дід Опанас нагадує, як після Кревської унії 14 серпня 1385 року почалося політичне зближення між Литвою та Польщею. Удільні князівства на території Великої Литви було ліквідовано, замість них поставили в областях, литовських намісників. Першого намісника Київщини було призначено у 1394 році.

У 1440 р. Київське удільне князівство, в якому тоді перебувала північно-східна окраїна нинішньої Кіровоградської обл., було відновлено у складі Литви, а у 1471 р. здобуло статус Київського воєводства Великого Князівства Литовського. Як до Єлисаветградщини, то Брацлавське Поділля (частина земель

сучасної Кіровоградщини, розташовані за річкою Синюхою) ще на початку 1430-х р. ввійшло до складу Великого Князівства Литовського, а у 1566 році стало основою Брацлавського воєводства.

Чи були ще в Україні подібні до Кревської унії від 1385 р? Так, були. За Люблінською унією 28 червня 1569 р. Литва і Польща об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту, про яку ми згадували раніше. Згідно з адміністративним поділом того часу, землі сучасної Кіровоградщини відійшли до Королівства польського і були поділені:

► Землі сучасних Гайворонського, Ульяновського, Голованівського районів, правобережні (відносно р Синюхи) частини Новоархангельського і Вільшанського районів, потрапили до Звенигородського повіту Брацлавського воєводства.

► Північні виступи територій Новомиргородського та Олександрівського районів, відійшли до Чигиринського староства Київського воєводства.

► Решта земель – до козацької автономії, яке набирало силу на теренах майбутньої Єлисаветградщини.

З початком Визвольної війни 1648-1654 років полум'я козацьких повстань знищило польську адміністрацію і на українських землях був запроваджений полковий адміністративно-територіальний устрій.

Звернімося до свідчення одного з найавторитетніших очевидців козацького життя - французького інженера та картографа Гійома де Боплана. Він перебував в Україні в 1630 - 1647 роках, будував тут фортеці, укріплення, проектував палаци. Боплан об'їздив і вивчив усю Україну, написав чудову книжку про неї, і найголовніше - виготовив карту, куди наніс населені пункти, річки, ліси, шляхи, острови, урочища, болота тощо. Боплан відзначив, що карту він «склав особисто внаслідок точних вимірів, які проводив в усіх закутках тієї землі».

На карті Боплана знаходимо річки Дніпро, Південний Буг, Інгул, Синюху, Тясмин, Велику Вись. У той час територія Правобережної України, що входила до складу Польщі, переважно була заселена - на Київщині, Волині, Поділлі, Брацлавщині. Увесь південь, між Дніпром, Південним Бугом і Дністром, майже пустував, правда були поодинокі, невеличкі хуторці. Лише нескінченне, багате рослинним і тваринним світом – Дике поле

розлягалося там. Великий польовий простір, притягував до себе посполитих людей, які жили у селах, що належали польським магнатам. Не витримуючи утисків, тікали люди в незаселені, вільні степи. Саме тут, на берегах Інгулу, Великої Висі, Синюхи, Тясмину й з'явилися перші втікачі, які згодом нарекли себе козаками, тобто вільними людьми.

Густинський літопис: «Наш народ, засмакувавши собі із добичі, наставив собі старійшину з-посеред себе, на ймення Козака, од нього чи бо і самі потім козаками нареклися і почали самі часто в татарську землю ходити і звідти багаті здобитки приносити. День же одо дня примножилося їх, так що з часом намножилося». Цікаво описаний тваринний світ – коні, у книзі Гійома де Боплана. Француз не знає, як вони називаються — просто дикі коні. А ось Дмитро Яворницький цих тварин називав тарпанами: «У XVIII столітті безліч диких коней водилося у місцевостях по лівому березі річки Інгул». Степовий тарпан був поширений здебільшого у південній Європі, в степах України зберігся до кінця XIX ст., (останнього вбито у 1879 році за 35 кілометрів від Асканії-Нової). Тобто, тарпани, в основному, водилися у Лебедії і були предметом полювання: Їхнє м'ясо смачне, а шкіра міцна і тепла. Приручення ці справді дикі коні не піддавалися. Зовні вони були більше схожі на віслюків, мали дивне мишасте забарвлення, великі вуха, але безрогі. Безрогу худобу, у наших краях називають гулими, бо замість рогів у них на лобі ростуть - гулі.

(*Примітка*: Є переказ про Лебідію. У далекі часи майже невідоме історичній науці плем'я уличів, яке мешкало на наших землях, змушене було переселитися під тиском завойовників з берегів Інгулу - за далекий Урал. Пройшло багато часу, із покоління – в покоління передавалися легенди про чудові землі на берегах р. Пантікапес (Інгул) та озер Єнічел. Нащадки уличів добровільно залишили безплідні пустелі північної Монголії і повернулися на береги родючого Приінгулля. Привів їх сюди воєвода на ім’я Лебідь. Зупинилися вони на річці, якій дали свою назву Вогул, згодом вона трансформувалася в Інгул. Ось чому Костянтин Порфирородний називає на своїй мові річку Хінгулус (Інгул), згодом цей край, де поселилися уличі-вогуличі, назвали Лебедією. І ця назва назавжди залишилася на нашій землі). Ото ж маємо ще одну назву Кіровоградського краю.

З часу зникнення уличів з Приінгулля, країна Лебедія дещо занепала, особливо після того, як цими землями пронісся страшний чорний смерч монголо-татарської навали, перетворивши колись квітучий степ - у Дике поле. Життя на цій землі на деякий час завмерло. Але їй судилося вписати одну з найяскравіших сторінок в історію України. Саме в цих благодатних, хоч і запустілих у результаті татарських погромів краях, зародилося Українське козацтво.

Українська Радянська Енциклопедія про Лебедію зазначає: «Лебедія, Леведія - давня історична область, яка охоплювала пониззя Дону і південно-східну частину теперішньої України на сході, а за деякими даними, і на заході Дніпра». Тут жили волхви…, загадкові люди, які знали таємниці природи, вірувань та були віщими. Саме вони заклали першу демократію, колективне правління, організували перші народні збори - віче, на яких вирішувалися важливі громадські справи і які з часом відновили козаки. Історія вільних людей, по волі Божій, які в різні історичні епохи виступали під самими різними назвами і самоназвами. З часу появи царства Ординського у центральній Україні, на теренах древньої Скіфії у XIII-XIV ст. одною з найбільш відомих самоназв для людей, які продовжували сповідувати вчення про вільних людей по волі Божій в нових історичних умовах, - стала самоназва «казак» (козак).

Козак - особисто вільна, вільнонаймана людина - вільної праці. У такому значенні поняття «козак» в документах старорускою мовою згадується ще в 1395 році, в «Справі про межі Кирилівського монастиря». А в тюркомовних документах слово «козак» з близьким значенням (вільна людина, кочівник, найманець) зустрічається ще раніше, з (середини XIII ст. в тюркомовному Codex Cumanicus), де вважалося, що дане поняття запозичене русичами, саме з мов тюркомовних народів. Ми поділяємо історію вільних людей, (козацтво світу) на кілька етапів:

1). Доординський період (до XIII ст.). Історія вільних людей світу в «до козацькі» часи. В цей час вільні люди вже існували, (якщо детальніше, то вони існують з часу появи людства), але слово «козак» - в якості самоназви, тоді ще не використовували. Такого слово "козак" в ці часи, ще не придумали, якщо і існувало, то використовувалося в інших, більш вузьких значеннях. Доординський період швидше за все закінчується з

утворенням монголо-татарського царства і об'єднанням багатонаціонального суспільства Вел. Степу в єдину державу XIII ст.

2). Ординський період (XIII-XVI ст.). Поява згадок слова «козак» в значенні вільна людина, або людина вільної праці, (воїн-найманець) в різних джерелах. Поширення поняття «козак» в мовах різних народів, які входили до складу ординського суспільства. Поняття «козак» стає відомим в усьому Євразійському світові, а інколи навіть за його межами, напр. в Західній Європі, Америці, Африці і Близькому Сході. Формується поняття про козака, як про вільну, незалежну людину, різного походження, яка може сповідувати будь-яку мову і віру та належати до будь-якої культурної традиції;

3). Європейський абсолютизм XVI-XX ст. Гоніння на козацтво, вільних людей Степу. Подальше розселення козаків і поширення поняття козак по всьому світу. Щоб зберегти власну самоідентифікацію, в цих умовах багато з них змушені, сформувати окрему суспільну верству населення. Наприклад, (Річ Посполита, Російська імперія) або окремий народ (Казахстан, Османська імперія). В цей час багато козаків, зокрема козаків України, насильно позбавляють права називати себе козаками, вільними людьми (дивись творчість Т.Шевченка). Частина щоб відстояти власну свободу береться за зброю, але програє. В XX ст. це вступає в протиріччя з розвитком суспільства Степу в цілому, що показує суперечність між ідеєю козацтва, як вільних людей і спробою їх розглядати у вузькому сенсі, як окрему верству населення чи народ. Поняття «козак» на певний час набуває негативного відтінку, (людина, яка відбирає волю у інших).

4). Відродження козацтва (XX - XXI ст.). В кінці XX ст. по всьому світу починається повернення до стародавніх ідей побудови суспільства, як спільноти вільних людей. В цих умовах переосмислення стародавньої спадщини усіх народів світу, зокрема народів Євразії, що викликає новий інтерес в усьому світі до ідей козацтва, спільноти вільних людей світу тощо. В багатьох країнах світу, особливо країнах Великого Степу, спостерігається поява численних спільнот, людей і організацій, які пов'язують себе з козацтвом. В умовах відродження козацтва, на прикладі України, стає все більш очевидним, що лише концепція волі і вільних людей світу, дозволяє правильно зрозуміти це багатогранне явище.

Як запорожці Москву полонили

Часи козаччини — це героїчні сторінки в історії України, славних подвигів і слави, героїв-лицарів, величі і краси козацької звитяги, Запорізької Січі й Гетьманщини. Напевно одна із самих цікавих і найбільш досліджуваних і дискусійних сторінок історії України. Одні вважають козаків національними героями, інші – розбійниками з великої дороги. Як би там не було, чомусь Московська влада весь час замовчує багато сторінок з історії козацтва, наприклад, як запорожці 150 р. підряд, (з 1500 по 1648 р.) наводили жах на Московію: «Нехай знають москалі, що тої слави козацької – ми повік незабудемо». Кожний чув про Б.Хмельницького, Івана Сірко або Івана Мазепу, але тільки окремі люди зможуть назвати хоча б кілька віх з життя цих історичних фігур. Вони із розумним виглядом, зверхньо судять про життя і славу козаків. А слова «козак», «Січ», «честь і слава» - асоціюють з оселедцем і клоунадою сучасних заполітизованих «горе козаків».

Така тенденція спостерігається протягом двох десятків років новітньої української державності. Сторінки козацької історії, особливо до періоду Б. Хмельницького, (які й дотепер залишаються в тіні), містять вражаючі факти, про які по тим, або іншим причинам прийнято було мовчати. Є одна цікава тема, історія козацько-московських конфліктів, яка почалася з 1500-х років. Багато хто чув про розгром московського війська під Конотопом, або про україно-російський конфлікт 1708-1709 р., а от про те, що Москва півтора століття тремтіла від козацької шаблі, широкі маси - майже не знають...

Не дуже хочеться Московському царству згадувати про те, як вони благали «укласти вічний мир» з запорозькими козаками та присягалися ніколи не порушувати кордони України-Русі. Ці сторінки історії старилися приховати – знищити і обумовлено багатьма роками радянської й російсько-імперської пропаганди. Що ж відбувалося у роки «сивої» давнини?

У IX – XII ст. не існувало так званого «російського народу», бо слов'янські племена, на базі яких утворився український народ з однієї сторони і фінські племена мурома, меря, весь, мокша, мещера й інші, які згодом стали основою великоросів з другої сторони,не мали в історії нічого спільно до середини XVI століття. В ті старі часи Єлисаветградська земля, тільки «зароджувалася в проекті» і не була тісно пов'язана з Московським царством.

Ви повинні зрозуміти: «Історія завжди «присутня» у сучасному часі». Інший підхід буде просто однобічним. Наприклад, до 1500 р. ні позитивних, ні навіть помірно-нейтральних почуттів козацтво до свого північного сусіда не проявляло (як і він - до них). За царя Івана III почалося розширення Московської Росії. Потім був Петро I з його імперськими замашками, де всім тлумачили: «Захватницькі війни Петра I, були необхідні для розквіту держави». І далі вже ніхто не думав зупинятися. Отже, спробуємо розповісти про основні віхи московсько-українських конфліктів до часів Хмельниччини. Козацтво того часу, при будь-якій можливості не гидувало поживитися московським добром і продемонструвати йому свою військову міць. Відзначимо, що козаки того періоду були підданими Великого князівства Литовського й Польського королівства.

Першим серйозним козацько-московським конфліктом можна вважати війну між Великим князівством Литовським і Московією на рубежі XV-XVI століть. Більшу роль у залученні козацтва у війну з Московією грала українська еліта, зокрема черкаський і канівський староста Остафій Дашкович, чий авторитет серед козаків був високий, оскільки у свій час він прославився як організатор і керівник удалих походів на Крим. Організовуючи в1515 року похід проти Москви, О.Дашкович і київський воєвода Андрій Немирич ставили своєю метою відвоювати Чернігово-Сіверщину, що тоді перебувала під владою Великого князя московського. Втім, цим планам не призначено було здійснитися, оскільки козацьке військо сильно підвели

татари, які також брали участь у поході, але почали грабувати українське населення Чернігово-Сіверщини, як тільки козаки вигнали відтіля московітів. Козаки посварися з татарами і силою вигнали їх з етнічних земель. Похід на Москву не відбувся, бо у козаків не хватало численності у військах.

Уже в 1521 році козаки на чолі з О. Дашковичем повторили спробу походу на Московію. Цього разу удача посміхнулася козацтву, бо вони дійшли майже до Москви. Великий князь московський Василь III навіть змушений був бігти на північ, покинувши свою столицю напризволяще і знову козакам вдруге не вдалося полонити Москву. Військова здобич була такою великою, що більшість козаків вже не хотіла воювати, аби не втратити попереднього. О.Дашкович «скрегоче зубами», був змушений звернути військовий похід проти Московії. Чергова (третя) Московська війна, (відома як Ливонська) почалася в 1558 році. З тих пор приблизно чверть століття військові акції козаків проти Москви були нерозривно пов'язані із блискучим стратегом - російським воєводою Філоном Кмитою-Чорнобильським. Перша перемога козацької зброї під керівництвом Кмити-Чернобильського над країною Моксель, (Московією) датується 1562 р., коли козаки розгромили московське військо під Черніговом і взяли місто. Після цього вони завдали нищівної поразки загонам князя Мещерського й просунулися на північ - до Стародуба. В четвертий раз (1563 р.) на Московію ходив Михайло Вишневецький, двоюрідний брат знаменитого Дмитра Вишневецького (Байди). Під час його походу козаки ввірвалися у м. Новгород-Сіверський і Почеп, захопили багату здобич і полонених, а згодом повернули назад.

Через чотири роки, (1567 р.) вже в четвертий раз, козаки під предводительством князів Костянтина Вишневецького, Януша Збаражського й Романа Сангушка, пішли походом на Москву і розгромили московське військо біля озера Суши. Одержали ряд локальних перемог під Вітебським, Улой та Кривином. Ве-

лика здобич в котрий раз перемогла і козаки в котрий раз не взяли Москву. Правда Москва зазнала шкоди приблизно на 40 тисяч рублів - величезну на той час суму.

Наступним п'ятим епізодом козацько-московського протистояння й, зокрема, під предводительством оршанського старости Ф. Кміти, була кампанія польського короля Стефана Баторія 1579-1581 років, практично наприкінці Ливонської війни (1558-1583). У розпорядженні Ф. Кміти було біля 1 тисячі козаків. Більшість їх розмістилося в його таборі під Оршою. Крім того, під Полоцьком, де був розгорнутий основний театр воєнних дій, розміщалося ще 300 козаків, у замку Динемборк, під керівництвом Бориса Жаби, - теж 300 коз., а в інших селищах, неподалік від Полоцька, ще близько 400 коз. Уже на початку 1579 р. козаки взяли замки Кашцяни й Червоне, що не вдавалося зробити регулярній армії Речі Посполитої. Далі впали перед козацькою шаблею й міста-фортеці Туров і Сокіл, чимало сил приклали українські козаки й для облоги основної московської твердині – Полоцька. Але місто встояло, тоді розлючені козаки, під загальним командуванням Ф.Кмити здійснили спустошливий похід на Смоленщину. Олександр Гваньїні в «Хроніці європейської Сарматії» пише, що козаки «спалили до двох тисяч московських сіл». Звичайно, це перебільшення, однак полонених було стільки, що козаки не знали, що з ними робити...

Без активної участі козаків не обійшовся й наступний, шостий похід проти Москви, (1580 рік). На той час епіцентр бойових дій перемістився з Полоцька - у Великі Луки. Це був ключ від північноросійських земель, по влучному висловленню російського історика М.Карамзіна. Стефан Баторій ударив по Великих Луках із заходу, але прорахувався, тому що саме цього чекали московіти. Війська Речі Посполитої були відкинуті на декілька десятків верст назад. Тоді Ф.Кміта вдарив з козаками

по військах Івана Грозного з півдня, - спочатку перед козаками впали Стародуб і Почеп, пізніше козаки з'явилися під стінами Смоленська. Відбувся бій між козаками і москалями, під Смоленськом козаки наголову розбили восьмитисячне московське військо. Далі, вдало маневруючи, Кміта-Чорнобильський вибив московські загони з міст Велиж й Усвяти, відрізавши в такий спосіб шлях московітам до Великих Лук. Незабаром упало й

саме місто Великі Луки. Під час штурму міста відрізнилися козацькі проводирі Гаврило Бируля, отамани Сверговський, Димко й інші. Захвативши велику здобич, козаки в котрий раз повернули назад, не дорахувавшись померлих побратимів. У завершальному 1582-1583 році Ливонської війни Филон Кміта в сьомий раз здійснив, черговий, успішний рейд по землям країни Моксель (Московщини) разом з Виленським воєводою - Миколою Радзивілом. Московіти уникали відкритих боїв, і всі сили, що залишилися після падіння Великих Лук, стягали до Пскова. Козаки дійшли до верхів'їв Волги і незабаром приєдналися до основних сил Речі Посполитої. Саме м. Псков устояв, незважаючи на майже постійні штурми. Однак це не занадто вплинуло на хід війни, - Москва програла її, як стратегічно, так і геополітично. В котрий козаки повертались до своїх домівок з великою здобиччю.

В 1598 році в Московському царстві почалася громадянська війна, викликана династичними й суспільно-політичними звадами, так звана Смута. Звичайно, цим не могла не скористатися Варшава, і вона знову звернулася до козаків про допомогу. Це було логічно, бо від участі козацького війська – визначалася перемога самої Варшави.

По-перше, Польща прагнула помиритися з козацтвом після широкомасштабного повстання під керівництвом Северина Наливайко.

По-друге Польща дуже добре пам'ятала попередні роки, коли саме козаки відігравали важливу роль у військових походах Речі Посполитої.

Нам слід трохи відступити і сказати, саме в цей час інша частина козаків брали участь у поході самозванців Лжедмитрія першого і Лжедмитрія другого у походах на Москву. Ці два горе авантюристи ставали (ненадовго) - царями Московії. Після двох невдалих спроб опанувати Москвою, (назвемо їх восьмою і дев'ятою) використовуючи байки про воскреслого сина Івана Грозного - Дмитрія, польський король Сигізмунд III в 1609 році вдався до прямої військової інтервенції в Московські землі.

Спочатку королівське військо, де була більша частина запорозьких козаків, ударило по Смоленську. Але місто було добре захищене, тому король із головними силами литовців і козаків - пішов на Москву. По дорозі його війська на чолі з гетьманом Жолкевським зустрілися біля села Клушино з царським військом під проводом брата царя князя Д. Шуйського і розбили його. У результаті 17 червня 1610 цар Шуйський був скинутий і в Москві почалися заворушення. Влада перейшла до Тимчасового боярського уряду, яке складалося з семи представників великої знаті, - так званої «Самбірщини». Боярський уряд уклав договір з гетьманом Жолкевським, визнавши московським царем польського королевича Владислава IV (сина Сигізмунда III) За логікою речей, на цьому війна повинна була б закінчитися. Запорозьке козацтво із тріумфом і великою здобиччю повернулися додому...

У серпні 1610 року перед королівським наметом сина Сигізмунда III, розбитому на Дівочому полі поблизу Москви, московіти били чолом і присягалися: «у вічному мирі», але сам король Сигізмунд III, про сумний досвід престолонаслідування обох Лжедмитриїв, на цю церемонію - не приїхав. Не маючи «твердої руки» на землях Московії, спалахнув новий польсько-московський конфлікт. На нашу думку була одна, дуже цікава деталь. Коли запорозькі козаки з великою здобиччю поїхали до дому, поляки виявилися малосильними перед Московією. Москалі, (які боялися козаків, як чорт – ладану) просто скористалися такою нагодою. 19 березня 1611 у Москві спалахнуло стихійне повстання городян проти поляків, з запеклими вуличними сутичками.

Центром народно-визвольної боротьби на землях Московії стає Нижній Новгород. Політична програма ополчення, викладена в кінці 1611 в спеціальній грамоті, полягала в тому, щоб

вигнати «польських і литовських людей», не визнавати російським царем королевича Владислава. К.Мінін і Д.Пожарський очолили ополчення росіян у 1612 році. А вже 26 жовтня 1612 р. польський загін у Кремлі змушений був капітулювати, московська владна верхівка знову порушила клятву й розірвала польсько-московську угоду від 1610 р. Польський історик XVII ст.. Кобержіцький зазначив: «Поляки зазнали таку значну втрату, що її нічим не можна було винагородити. Колесо фортуни повернулося, і надія опанувати цілим Московським царством – провалилася». Москва обрала царем Михайла Романова. У Варшаві цю звістку сприйняли, як образу й стали готуватися до нової війни. Козацтво обрадувалося цьому, оскільки знало, що без їх допомоги Речі Посполитої - не впоратися. Цього разу козаки діяли під командуванням гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. (*Примітка*: Військовий конфлікт між Річчю Посполитою та Московським царством, за участю запорозьких козаків який тривав 1617-1618 р. за здобуття польським королевичем Владиславом - Ваза корони московського царя. Війна завершилась підписанням Деулінського перемир'я. Розглядається як завершальний етап польсько-московської війни 1609-1618 р., де приймали участь запорозькі козаки).

Аби врятувати свою репутацію і виправити ситуацію, польський уряд звернувся по допомогу до Війська Запорозького. В березні 1618 року дванадцять запорозьких сотників зустрілись із королевичем Владиславом і пообіцяли привести йому 20-тисячне військо. Підготовку до московського походу обговорювали на двох загальних радах козаків у червні 1618 року. На цих переговорах козаки, вимагали припинити утиски православного населення. Після переговорів українське козацтво під керівництвом гетьмана Петра Сагайдачного розробило план майбутнього походу. У другій половині червня 1618 року, 6 полків 20 тис. козацького війська під проводом Сагайдачного в десятий раз вирушили до Москви. З собою запорожці взяли 17 гармат невеликого калібру, решту артилерії, аби

не уповільнювати рух, залишили у Києві. Після переправи через Дніпро, військо козаків вийшло на Муравський шлях, що вів від Криму - правобережжям Дніпра - у напрямку Тули.

Найбільш активні операції були проведені в червні 1618 р., коли Сагайдачний повів на Москву 20 тисяч козаків. Як за принципом доміно, перед гетьманом Сагайдачним і полковником М.Дорошенко впали міста Ливна, Єлець, Данков, Лебедян, Скопин, Ряжськ, Шацьк. Як приклад, 16 липня 1618 року запорожці підійшли під Єлець, добре укріплену прикордонну фортецю. Козацькі війська виманили російські полки в поле для битви і розбили москалів. Протягом наступної ночі козаки штурмували фортецю із залишками російського війська в ній і після трьох атак увірвались за мури та захопили фортецю. Після цього до козаків вийшли Єлецькі священики і попросили запорожців не руйнувати місто, натомість вони віддадуть царського посланника С. Хрущова разом із «казною» у 30000 рублів, що призначалась як «посула» кримському ханові. Козаки прийняли капітуляцію і відправили невеликий загін для проведення арештів та реквізиції «залишків майна».

На переріз козакам цар Михайло Романов направив 7тис. військо під керівництвом Дмитра Пожарського та князя Григорія Волконського. Це військо мусило завадити просування козаків до Москви. Але Д. Пожарський, що не побоявся в 1612 р. піти проти переважаючих сил поляків, позначився хворим. 16 вересня 1618, перші 400 козаків-піхотинців сіли на човни для переправи і до кінця дня близько тисячі запорожців висадились вище та нижче того місця, де стояло військо московського воєводи. Невдовзі після здійснення переправи козацькі війська стали табором поблизу Черкізово і визначили дату штурму Москви.

6 жовтня 1618 військо на чолі з П. Сагайдачним вирушило Каширським шляхом у бік Москви. В районі Донського монастиря їм заступило дорогу московське військо на чолі з Василем Бутурліним. Цар вислав проти Сагайдачного 6 000 вершників, всі наявні московські резерви. Під час бою запорожці знищили передні загони супротивника, і решта російської кінноти почала рятуватися втечею. Через два дні (8.10.1618) козаки приєдналися до основних сил Речі Посполитої під Тушиним, а 10-11 жовтня 1618 відбувся генеральний штурм Москви, який тривав протягом декількох годин з третьої ночі і до світанку. Козакам

вдалося увірватись до міста зі сторони Арбатських воріт, проте, не отримавши належну підтримку з боку поляків, атака зупинилася. Не бачачи можливості продовження атаки, польські підрозділи із невеликими втратами відступили від міста.

Важка воєнна обстановка змусила московську владу піти на переговори, що вперше відбулися 31 жовтня 1618 поблизу Тверських воріт. Протягом листопада 1618 велись тривалі переговори між польськими та московськими послами. Кожна із сторін очікувала скорішого виснаження свого супротивника. Тим часом окремі загони запорожців продовжували атакувати російські міста на північ та північний-захід від Москви, розорюючи Ярославський та Вологодський уїзди, тим самим підриваючи економічні ресурси росіян.

Цим самим Сагайдачний не давав можливості царському війську одержати підкріплення. Поки козаки господарювали південніше Москви, захопивши кілька міст, поляки почали мирні переговори із царем. Незважаючи на опір Сагайдачного й королевича Владислава Вази, 11 грудня 1618 р. було підписано Деулинське перемир'я між Московським Царством і Річчю Посполитою, по якому до останнього відійшли Смоленщина, Чернігівщина, Новгород-Сіверський, Стародуб і ще кілька великих міст. Королевич Владислав Сигизмундович був не в захваті від миру з Москвою, тому що прагнув повернути собі царство. А Сагайдачному з кожним днем ставало важко тримати в руках козацьке військо, чисельність якого наприкінці 1618 р. досягла 40 тис. чоловік. Це значить, що окремі козацькі загони самі приймали рішення, яку контрибуцію знімати на свою користь.

Тому й не дивно, що козаки ще довго «гуляли» по Московській землі, збираючи данину. Фінальним акордом козацько московських конфліктів кін. XVI серед. XVII ст. стала Смоленська війна 1632-1634 р., яку ми умовно назвемо «одинадцятою спробою» війни з Москвою. За участь у ній козаки вторгували в Речі Посполитої чимало привілеїв, і серед них визнання православної Київської митрополії. А новообраний король Владислав Ваза в листі від 6 грудня 1632 р. обіцяв козацтву вирішити всі їхні проблеми на найближчому вальному (загальному) сеймі. Звичайно ж, козаки охоче відправилися на нову війну (одинадцяту) війну з Московським царством. Уже в лютому 1633 р. козаки штурмували Путивль і Новгород-Сіверський, щоправда,

безрезультатно; а от з облогою Валуйок козакам повезло більше. Під час цієї облоги козаків очолював майбутній проводир антипольського повстання 1638 року Яків Острянин.

Найбільше активно виявили себе козаки в епіцентрі воєнних дій - під Смоленськом, що на той час контролювався поляками, але були заблоковані московським військом. Появу запорожців під Смоленськом, поляки сприйняли - як порятунок. І були праві: за лічені дні українські козаки зняли московську блокаду, а військо М.Шеїна перейшло до оборони. Після цього, як і в часи Смути, козацькі загони відправилися в рейд - від Путивля - до Вязьми, наносячи поразку за поразкою московським загонам. Втім, у другій половині 1633 р. московитам вдалося поплюндрувати східні українські терени, оволодіти Миргородом, Полтавою, Борзною. Козацтво разом із польськими загонами спинило московський наступ у битві під Миргородом і на початок 1634 р. опанувало ситуацією на Чернігово-Сіверщині. Через це Московський цар не зміг перекинути підкріплення під Смоленськ, і захисники міста капітулювали. У червні 1634 року Московське царство було вимушене укласти принизливий для себе мирний договір.

Як бачимо історія України, зокрема часів козачини, це не тільки морські походи на Туреччину, національно-визвольна боротьба Б. Хмельницького, але й досить активна запорожців у війні проти Московського царства. Звичайно, до цих подій можна ставитися по-різному, але неприпустимо їх забувати, адже вони невід'ємна складова нашої історії. А відповідно до вислову, козаки були розбійниками: «Мабуть так, бо любе військо на війні, не застраховане від подібних дій».

Події старих часів, завжди кликали до боротьби за незалежність і сьогодні спонукають до пошуку: чому козаки вели такі спустошливі війни з Москвою, чому українці усвідомлюючи, що йдуть на вірну загибель, тримали оборону від Московської експансії - до останньої краплі крові? Мабуть тому, що омріяну незалежність України, православну віру вони ставили вище за власне життя. Козаки своїми діями проти москалів показували: не лізьте до нас і не чіпайте нас, бо будуть вам непереливки. Козацькі битви - стали початком національно-визвольних змагань українського народу. Ціна була дуже висока: але жоден козак не випустив із рук зброю - до останнього подиху.

Не цураємося старого

Кіровоградщина – край, багатий на культурну спадщину попередніх поколінь, на цінності археологічного, етнографічного, історичного, наукового і художнього значення, які є скарбницею української культури. Саме на цій землі протягом віків відбувалися важливі історичні події, в яких вигартувався український народ, сформувалися засади і традиції української державності. Ми вам вже розповіли про експансію українських земель та передумови утворення державності, щоб наша книга мала наукову респектабельність, ми вирішили ще раз переглянути старі карти. І ось перед нами лежить стара карта нинішніх українських земель від 1554 р., (ще за 200 років до побудови фортеці св. Єлисавети). Дніпро там намальований під назвою Борисфен, а наш Інгул названий Пантікапес. Дивимось на Крим та Приазов`я, Тартарію та Росію-Московію, а ще бачимо озера Єнічел, де згодом будуть «колупатися» археологи і ходити туристи. На місці нашої Кіровоградської області – видно лише Чорний ліс та виділяється населений пункт «Swinigrod». Якщо взяти до уваги, що Свінігрод зображений географічно точно,то це нинішній Світловодський район, імовірно слобода Свинарка, про яку згадує у своїх подорожніх записках відомий учений Йоганн Антон Гільденштадт, (або Звенигородка, Черкаської області, яка відома з 1354 року).

► Ось карта Коронетті середніх віків. На теренах Кіровоградщини зазначена тільки Торговиця, яка існує й дотепер у Новоархангельському районі, Кіровоградської області та м. Крилов. (*Примітка*: Місто Крилов, разом з багатьма іншими поселеннями на початку 1960-х років було затоплене Кременчуцьким водосховищем. Фрагмент Крилова уцілів у селі Нагорному Світловодського району). Оскільки датою виникнення Крилова зазначено 1615 рік, то карта Коронетті напевне пізніших часів.

► Карта Гійома Сансена від 1674 року. Вся сучасна Кіровоградська область – «Дике поле» з різними поселеннями.

► Генеральна карта Даниїл де Боскета за 1751 рік. Склав військовий інженер Даниїл де Боскет, на якій детально промальовані основні геграфічні об'єкти від Києва по річці Дніпро - до Очакова. Знаходимо поселення на місці майбутньої фортеці св. Єлисавети, довкола бачимо: Кущівку, Лелеківку, Завадівку, а далі Грузьке, Ташлик, Юхівка, Злинка, Вись, Аджамка, Суботці,

► Карта Нової Сербії 1752-1764 років, вже стоїть фортеця св. Єлисавети, а довкола поруч з вищеназваними поселеннями, вказані: Федвар (нині Підлісне), Вуковар (нині Букварка), Суботці, Цибулів, Мошорине. Каніж, Мартоноша і Сента (тепер Родниківка). Ці населені пункти розташовані далеченько від нинішніх меж міста Єлисаветграда і були виділені, тому, що там розміщувалися військові гарнізони і для укладача карти - були важливі передусім ці точки.

► А ще нам «попалася» на очі карта Дніпро-Бузького межиріччя, складена в 1754 році з фрагментів різних карт. Певно, то були мапи ранішніх часів, бо про наші місця можна дізнатися лише те, що р. Грузька впадає в р Інгул не з нинішнього боку, а довкола назви Нова Сербія, зазначені жилища «запорожских казаков» и «татары качують».

► Через декілька днів нам надали для перегляду ксерокопію карти Федора Шуберта від 1868 р. Там навколо міста Єлисаветграда вказані околиці: Чечора, Арнаутовка, Никонорівка, Балка, Лелеківка, Кущівка, Завадівка, навколишні села Мамайка (тепер Підгайці), Черняхівка, Соколівка, Клинці тощо.

► А в Кіровоградському обласному архіві є Генеральний план земельного розмежування 18 століття. Документ серйозний, помилилися б десь із назвою,то власники угідь - по судах затягали б тих винних землемірів. Навколо центральної частини м. Єлисаветграда бачимо: Балашівка, Лелеківка, Соколівка, Арнаутовка, Масляниківка. Ось збоку якась Інгульська дача та приблизно в районі нинішньої Катранівки і трохи далі видно Писарівка, (хутір писаря Глоби) орієнтовно біля с. Савинівки.

Історична довідка. За переписом населення 1745 року (за 9 років до формального виникнення м. Єлисаветграда) на території Нової Сербії та Новослободського козачого полку (тобто на теренах нашої області) було зазначено два міста: Архангельськ (нині Новоархангельськ) та Крилов. А ще

У майбутньому Єлисаветградському повіті в 1745 році нараховувалося 22 населених пункти, де жили 2 тисячі 220 людей. Ми недаремно виписували назви населених пунктів поблизу фортеці св. Єлисавети та околиць м. Єлисаветграда.

Краєзнавець Леонід Багацький, який живе в мікрорайоні Лелеківка, у статті «Дике поле в наших душах» наводить назви інших поселень, (чи може хуторів) на території земель сучасної Кіровоградщини. А Юрій Матівос пропагує назву Новокозачин, він каже, таке поселення було нижче нинішньої 1-ї поліклініки у м. Єлисаветграді. Далі Ю.Матівос посилається на російського вченого Йоганна-Антона Гільденштедта, який до фактичного створення м. Єлисаветграда описав поселення довкола фортеці. Якийсь блогер чи то жартома,чи з гордістю написав, що англійською мовою це матиме дуже презентабельний вигляд: New Cossack Sity. Козаки завжди були у моді, як захисники України від напасників, сміливі та вільнолюбні люди…..

Одначе автор книг, історик і краєзнавець Сергій Шевченко стверджує, що Новокозачин населяли розкольники, що втекли сюди від переслідувань за віру - з Росії. Знову проглядаються ледь помітні відбитки Московської держави. Щоб усіх помирити, хтось сказав: «Дайте назву нашому місту – Єлдибеш». Так в старі часи іменували місто турки й татари,бо Єлисаветград їм було важко вимовити. – Ні, сказали інші, це дикість.

А як вам Хейхат? Хейхат - це «Дике Поле» в перекладі з арабської. Араби ніби не значаться серед завойовників українських земель. Та від Дикого Поля щосили відбиваються деякі історики. Ніби слово «дикий» - це відсталий. Але назви «дика груша», «дика качка», «дика квітка» викликають позитивні почуття, як символи природності і свободи. Назви населених пунктів-справа суто світська, тож сперечайтеся з розумом.

На території нашої області є багато цікавих інших назв, наприклад в Онуфріївському районі на березі Дніпра розташоване село Дереївка. Існує цікавий переказ про походження назви села від козака Дерія та його дружини. Або ось народний переказ про назву села Куцеволівка. Одним з першопоселенців був тут селянин на ім’я Куц, характер чоловік мав крутий, але справедливий. Оселялися в селі тільки з його дозволу: «На те воля Куца». Звідти і пішла назва с. Куцеволівка. Щоб не сперечатися, давайте перейдемо до глави «Роздуми неба і степу».

Четверта глава

Роздуми неба і степу

Пресловуті «мирні» договори

Дід Опанас разом з своєю онукою сидів на березі річки Сугоклея, біля водоймища, що знаходиться в Парку Перемоги, або за іншою назвою «Міський сад» м. Кіровограда. Цей сад існує вже більше 200 років і розкинувся він уздовж вищеназваної річки ріки та штучного водоймища. Дме легкий вітерець. Ранкова прохолода стелиться над землею. Природа завмирає, ніби готуючись до чуда. Чується шурхіт в кущах і гілках дерев, перше несміливе цвіріньканння птахів. Все більше визирає сонце з-за обрію, вже половину його диска видно над землею. Сонячний диск розгорається все яскравіше, піднімається вище, розсилаючи в усі боки свої теплі промені. Ось вже показалося повне коло, і стало до сліз боляче на нього дивитися. А ще через кілька миттєвостей сонце ніби відірвалося від землі і поплило в блакитному небі, наповнивши все живе силою та енергією. Настав новий день.

Багата не розгаданими таємницями Кіровоградська земля наче не прочитана книга, що терпляче чекає на свого мудрого і дбайливого читача. Рядок за рядком читачі старанно і наполегливо вчитуються у загадкову і, безперечно, багату історію українського степового краю. Ось послухайте нову історію від діда Опанаса про наш лісостеп.

На галявину «Міського саду» вітер заніс насіння. Під осінніми дощами насіння припадало до матері-землі, бо тільки вона його розуміла. Шукаючи захисту від холоду, прикрилося опалим листям і заснуло під снігом. Під ласкавим сонцем весни виросли пагінці. Гартувалися під літніми зливами, підставляли свої голівки сонцю, набирали сили і краси у своїх кронах. Зросли молоді деревця - берізка, дуб, липа і клен.

Струнків берізці сподобався кремезний дуб, що захищав її від холодного вітру. Тому вона несміливо горнулася до нього. Та берізку ще змалку покохав широколистий клен. Він виріс поряд і піднявся над нею, радів, коли міг своєю кроною, як парасолькою, захистити її від градобою і жорсткого вітру. Коли ж

листочки клена торкалися довгих кіс берізки, він був найщасливіший з усіх дерев лісу.

- І що гарного в тому дубі бачить берізка? Чи може я їй не до вподоби? - думав ревниво клен.

І спало йому на гадку наряджатися кожної пори року в інший святковий наряд. Навесні крона клена обліплена маленькими листочками, а в їх черешках знаходиться молочний сік, у чотири рази солодший від березового. А ще прикрашають клена, зеленувато-жовті суцвіття. Влітку листя клена стає великим, наче людська долоня, і кольору вже іншого, темно-зеленого. Та найкраще виглядає клен восени, коли починає міняти барви свого листя. Не знайдете двох схожих кольором кленових листків. Люди милуються його красою, однак берізка більше хилиться від вітру до дуба, ніж до нього. Засумував з цього приводу клен. Помітив дуб душевний смуток клена і перший заговорив до нього: - Друже мій вірний! Не тримай на мене зла через берізку. Вона наша спільна подруга, адже поруч нас живе і я в разі потреби її захищаю.

Але понад усе кохаю липу, жити не зміг би, якщо б хтось посмів забрати від мене мою наречену. Зітхнув заспокоєний клен на повні груди, зашумів листям і простяг щасливий свою вдячну руку - обняти справжнього друга….

Ростуть собі мирно поруч вірні друзі: дуб, клен і їхні под.-руги липа та берізка. Щороку вдягається клен у нові шати, міняє їх. Але берізка і далі більше задивляється на дуба. Це помічає клен і знову тужить, ще більше любить берізку. Коли ж восени сумний клен скидає додолу свої барвисті листочки, то це біль його душі від нерозділеного кохання. Та він вірить, що настане весна і все зміниться на краще. Отак буває й у людей…..

Ще не було указу цариці про заснування фортеці святої Єлисавети у «Дикому полі», а ранньої весни 1745 року кілька сот старообрядців-розкольників із Стародубщини, Чернігівської губернії вирушали у далеку дорогу до р. Пантікапес (Інгул) та рибних озер Єнічел. Доля вже вкотре зле насміялася над ними: (Д.Н.Бантиш-Каменський «История Малой России». Генваря 20 (1752 г.) поручено гетману отправить 2 тысячи малороссійских казаков для построения крепости святой Елисаветы). А 5 квітня 1753 р. прийшов указ із Сенату, де додатково сказано: - В удобных местах селить старожилов и оных выходящих из Польши.

И учредить их казаками. А.Пашутин з цього приводу добавляє: «К крепости принадлежало…козачье поселение, называвшееся Слободским казачим полком».

Історія - наука досить дивна, оскільки часто базується не на точних фактах, а на міфах і легендах, якими буяють літописи й інші історичні документи. Настільки хиткий світоглядний фундамент дозволяє переписувати історію села, міста, або країни на очах чи ледве не кожного нового покоління….

Перші розкольники почали селиться поблизу хуторів, біля водоймищ Інгулу і з них потім утворять «военное поселение Новоказачин», що зіллється з майбутньою Єлисатградською фортецією. Друга хвиля старообрядців-розкольників розбудують села Клинці, Калинівку, Злинку та інші поселення в Кіровоградському районі, Кіровоградської області. Коротко зупинимося на с. Клинці. За твердження Кіровоградського дослідника Віталія Короткова, село Клинці було засновано, приблизно 1745-1747 роках, (на фото будівництво храму в с. Клинці). Жителів села в 1859 році було 662 чоловіка і 668 жінок, всього 284 господарства. В 1886 році - 1043 мужчини, 1073 жінки, всього 385 господарств, існували православна церква та лавка. До кінця 19 століття в селі вже було 996 дворів і біля 3,5 тисячі жителів. Але тільки 100 чоловік вміли читати, писати і розбирались в 4-х діях арифметики. У 1754-59 та в 1761-64 роках село входило до складу Новослобідського козацького полку. За 12 верст була розташована залізнична станція. Історія заселення території села Клинці не має точного дослідження. В старі часи, край був південною околицею Київського князівства, між сучасною Знам'янкою та Світловодськом - були мисливські угіддя київських князів, (відомості в київських літописах). Потім ці землі були під владою Золотої Орди, після цього були відвойовані литовською державою. Із створенням Кримського ханства Клинцівські землі формально належали йому, (зокрема Очаківській орді), але фактично тут господарювали козаки. З 1705 року, згідно розме-

Строительство церкви в Клинцах

жування між Росією, Польщею та Туреччиною, ці землі відійшли до Росії, але без права заселення. А з 1731 року з правом заселення. Татарські завойовники залишили після себе географічні назви: Аджамка – гірка вода, Інгул – вода багата на коловороти, Кизильгур – червона вода, Ташлик – вода з камінним дном. Від Кременчука - до Бендер описується річка Аджамка як місце де дуже важко знайти брід для коней, (дно усіяно камінням), а коні не п'ють воду з цієї річки із-за її гіркоти.

Була ще слобода Клинці, заснована у 1747 р. на р. Інгул, біля українських поселень, (поруч з майбутньою місцевістю), де в 1752 р. почнуть будувати фортецю Св. Елисавети. Цю слободу почнуть створювати українські старовіри, які почали повертатися з іншими жителями слободи Клинці, з Чернігівської губернії, (зараз місто Клинці Брянської області) з колишніх українських поселень.

(*Примітка:* Слободу Клинці, (але в Брянському краю, раніше утворили в 1705-1707 р.) українські старообрядці, втікачі на релігійному ґрунті. На початку 1700-х років, на місцевості розташування сучасного м. Клині, (Брянської області) знаходилися українські села Глухівка та Стодола, які належали місцевому поміщику, вихідцю із української козацької старшини, Івану Бороздна. У с. Стодола, на річці Туросні була насипана гребля та знаходився водяний млин. У 1705-1707 р., козак Іван Бороздна відвів поруч із с. Стодолою ділянку землі для поселення ватаги українських старовірів, що втекли від царських переслідувань. Осадчим старостою нової розкольницької слобідки, (козак І. Бороздна) призначив одного із старообрядців - Василя Клинцова. По його прізвищу новозбудована слобода отримала назву Клинці. Слобода з часом виросла в велике село Клинці, а потім переросло у місто з відповідною назвою.

Село Стодола увійшло до складу нових Клинців, і втратило свою назву. Повсякчасно у с. Стодола жили українці, а в нових Клинцях – росіяни. Вони на свій лад назвали річку Туросна – Московкою, (в межах слободи), пізніше цю назву затвердили. На честь українців, головна вулиця мала назву Кумпанівка, в пам'ять про те, що за часів Гетьманщини тут жили козаки компанійських полків. Згодом її перейменували в вул. Пушкінську.

Далі Віталій Коротков розповідає, як у 1649 році в Росії пройшла церковна реформа, так званий розкол. Людей, які

були незгодні з новою церковною політикою, новими церковними обрядами, почали називати розкольниками, або старообрядцями. Царська держава переслідувала цих людей і вони були вимушені тікати на окраїни Московського царства, або закордон. Дві частини старообрядців переселилися на землі «Дикого поля», а третя частина - втекла на територію Польського королівства, в район міста Гомель, де Дніпро і річка Сож створюють так званий річковий острів Вітка.

В 1703 – 1707 роках Петро І проводить декілька військових походів у ці краї, бере в полон 30 тис. розкольників і переселяє їх на територія Росії в Стародубський повіт. Там вони засновують розкольниці слободи в центрі в Ардоні, (Брянської області). У 1707-1709 р. купець Василь Клинцов, (про якого ми вже говорили) в цій місцевості, засновує декілька парусинових мануфактур на яких заставили працювати розкольників. Але не всі розкольники були згодні з політикою В. Клинцова, вони стали вимагати «виходу із слободи» і в 1740–1750 роки частина з них повернулася, інші переселилися в наш «Дикий край» і заснували села: Злинку (Маловисківського району), Клинці та Червоний Яр (Кіровоградського району), Новий Стародуб (Петровського району), Зибке, Камбурліївку (Онуфрієвського району).

Самі перші переселенці в кількості 25 сімей поселилися у 1745 р. на території теперішнього Кіровоградського району, яку згодом назвуть село Клинці. Перша вулиця старообрядців в селі мала назву Топіловка, тому що підтоплювалася водами р. Інгул, (зараз це вулиці Річна та Інгульська). До 1917 р. всі корінні жителі села, старообрядці-розкольники були між собою родичами, тому можна зробити висновок, що і перші поселенці (25 сімей) були теж родичами. Село є на карті 1756 р. «Розмежування земель Нової Сербії з другими землями». Підтвердженням того, що це були люди однієї віри є те, що в Клинцівській церкві священик молився за «клинцівських, красноярських і половину медерівських» людей і дозволяв їм одружуватися із жителями тільки цих сіл, (церковна заборона була скасована тільки в 1949 році).

За першою партією старообрядців, почали у 1746-1747 роках прибувати їхні родичі та старообрядці-росіяни, яким відводилися клини землі в районі вулиці перших поселенців, згодом цей район отримає назву - Топилівка.

Від 1785-1800 р. село почало заселятися з декількох сторін людьми з другою вірою, це видно з інших напрямків релігії. Згодом в селі побудували дві церкви і одну молельню. Була ще третя частина населення с. Клинці, які отримували «клин землі». Це одставні солдати та козаки, їм за 25 років служби царю давали наділи землі «клини», не тільки в Клинцях, але й в навколишніх селах. Наприклад, в Клинцях є назва вулиць: Перша, Третя, П'ята та Сьома сотня, а в селі Калинівка – є вулиця Гусарівка, в с. Покровському – є вул. Солдатчина та інші відповідні назви. Те ж саме бачимо і в селі Аджамка.

Всі поселенці будували будинки з глини та білого каміння, а також шляхом валькування, (вальок - це кусок глини, який укладався в стіну, а потом пресувався, (трамбувався) ногами. Дерево в будівництві використовувалося рідко, із-за дороговизни і відсутності. Будинки будувалися одно та двокімнатними, з глухою стіною на північ та вікнами на південь. Опалення пічне. Дворові будівлі часто будувалися татарським способом, без горища, з глиняним дахом. Окремо будувалися підвали з білого каміння, (під будинками) з арочними взводами - для безпеки. Бані будували на відстані від будинків, але поближче до води, на випадок пожежі тощо.

Однією із самих старих будівель в с. Клинці можна назвати будинок священика Купріяна Самикова, який побудовано у 1912 року, таких будинків більше не збереглося. Будинок збудований на кам'яному фундаменті із тесаного білого каменю, критий металевою бляхою. Після арешту і висилки господаря до Сибіру у 1918 р., в будинку розмістилася школа, потім шкільна їдальня, яка діє до цього часу. Інші власні житлові будинки жителів села, особливих відмінностей не мають.

Через село Клинці протікає три річки, є три водосховища (Клинцівській став, потім став Паніотова та Ямка) є джерело, а Ольговський ставок межує з місцевою р. Протечею. На р. Інгулі знаходиться річковий острів та його старі русла: Старіци і Промоіни), під селом розміщене велике підземне озеро.

Віталій Коротков згадує: **1)** – як 60 років потому, босоногими хлоп'ятами бігали напитися холодної та «вкісної» води до джерела, яке витікало з підземного озера. Зважаючи на відсутність видимого витоку прісної води з озера, до нього завжди приходили старожили, бо вважали воду – цілющою. Перші ста-

рообрядці знайшли вхід в печери під Клинцями, де є озеро із прозорою і холодною водою. Кожна печера має свої особливості і красива по-своєму. Мільйони років «трудилася» природа, щоб створити під Клинцівською землею - печерні шедеври. Атмосферу цих печер можливо порівняти хіба що з космосом. Вічна тиша, темрява і спокій, а ще тихий гомін цілющої води. Це неможливо описати – це потрібно відчути. А щодо візуальних, світлових вражень, то за словами В. Короткова така краса можлива лише у казках. На при великий жаль, у неспокійні 1930 – 1940 роки, чекісти завалили вибухом - вхід в печери.

2) - річка Інгул в Клинцях декілька разів міняла своє русло. Старі русла дуже гарно видно з гори. Біля Хутора (частина села Клинці) є річний острів площею 12 га. Глибина річки в деяких місцях досягає 4 метрів, при ширині 8-12 метрів. Через річку є броди і містки. Дуже характерні зниження і підйом рівня води в зв'язку з пуском води в Кіровоградських водосховищах. В центрі села в Інгул - впадає невелика річка Пісарєвка, довжиною 6 км. Розпочинається вона в невеликому лісі за с. Бережинка, на ній знаходяться 4 ставка. На краю села виникають плавні і заболочені місця - мочари, де водиться багато живності і навіть є декілька сімей лебедів.

В 90 роках XX століття підприємиць Паніотов на р. Пісарєвка побудував дамбу і утворився новий став. Річка Писарівка (Писарка), отримала назву від козацького писаря Деряба, який жив в районі села Бережинка. На берегах Писарівни розміщені Бережинські та Шпіровські дачі, Дубіна, Ілюхіна гірка та інші важливі місця.

(*Примітка*: Старообрядство, сукупність релігійних течій й організацій у руслі російської православної традиції, що відкидають розпочату в 1650-1660 р. патріархом Никоном і царем Олексієм Михайловичем - церковну реформу. Про існування українських с. Глухівка, Стодола та слободи Клинцова та інших старообрядницьких поселень на Стародубщині, царський уряд не знав до вторгнення в «Малоросію» шведських загарбників. Жителі вищеназваних сіл та слободи Клинцова, вели партизанську війну зі шведами. Петро І високо оцінив їх патріотичні дії у боротьбі з ворогом і не тільки простив їх, але й наділив землями своїм Указом від 1715 р.)

Закінчуючи свій спомин В. Коротков розповів, як напроти

батьківської хати жив заможній чоловік. У нього був паровий млин. Його не розкуркулили лише тому, що млин передав (на папері) у колгосп. Але разом із сином самі мололи і від людей брали «мірчук» борошна (плата). Гірко про це згадувати, але одного разу мій батько пробрався через шпиці млинового колеса і назмітав борошняного пилу у карман. Приніс додому. Мати добре побила за те, що пішов красти, проте спекла кілька млинців. Малий батько подав один млинець на піч старій бабусі. Вона гірко заплакала і повернула йому назад. Ще кілька разів він пробирався у млин і змітав із сит борошняний пил. Господар, можливо, і бачив, але не кричав на нього, бо малий батько йому влітку допомагав пасти гусей, а сестра доглядала дітей.

Далі В.Коротков каже, село Клинці належало по черзі до Аджамської, Лозоватської, а потім Покровської волості, Олександрійського повіту, Херсонської губернії. А вже згодом відійшло до Кіровоградського району. До села Клинці належали два хутори Тартаковського та Ельберта (потім Андрєєва), які були на удільних оброчних землях, на правій стороні річки Аджамки.

У с. Клинці місцеві старообрядці заснували свою друкарню. Вона існувала з 1752 до 1770 р. і випускала «не зіпсовану» церковною реформою 1648 року, богослужебну літературу. Це не дивно, оскільки старообрядці мали у Свято-Єлисаветській фортеці великі привілеї, а головне, їх не переслідували за вірність давнім традиціям.

Сусідами Клинців були с. Калинівка, Завадівка, Покровка, Шпірово (зникло в 80х роках ХХ ст..), Козирівка (Логуново). В Херсонській губернії в останні роки XIX століття був здійснений переділ казенної землі і були засновані нові села:

- на Покровській дачі - Любонадєждовка 1888 рік,
- на Клинцівській дачі - Ольгівка 1890 р., Рибчина 1889 рік,
- на Лозоватській дачі - Первозванівка та Неопалимівка,
- на Аджамській дачі – Нововолодимирівка та Новоолександрівка. В «Статистическом обозрении» за 1897 рік по Херсонському земству жителям цих сіл рекомендується таке: «Соседние села Клинцы и Калиновка давно уже занимаются промышленным садоводством и получают благодаря хорошему сбыту в городе Елисаветграде - солидные барыши, вишневые сады имеются не только в усадьбах, но и в полевой земле, их почва чрезвычайно благоприятна для разведения садов».

Новокозацька слобода

Продовжуючи тему, розпочату Віталієм Коротковим про українських старообрядців, розкольників тощо, Юрій Матівос (на фото) у книжці «Місто над сивим Інгулом» каже. Окремі предки розкольників жили на щедрих землях Стародубщини ще з часів Київської Русі, (Літопис Руський. К.,1989, с.140). Займалися хліборобством, тваринництвом, лісовим промислом. Прийшли чорні орди хана Батия, сплюндрували цей благодатний край. Але він ожив, відродився, особливо за часів Хмельниччини, коли гетьман створював козацькі полки. Один такий полк у 1654 року заснував Стародубську слободу. Складалося поселення із одинадцяти козацьких сотень, загалом 150 тис. населення). Було те населення, як і все козацтво, глибоко релігійними людьми, сповідувало православ'я. Полковий центр Стародуб лежав на перехресті торгових шляхів, звідси купці їхали у Московщину, Польщу, Прибалтику, Німеччину. Слобода переросла у місто і мало Магдебурзьке право, де купці вважалися привілейованим прошарком.

А потім настав 1666 рік. Він круто змінив мирний, діловий і релігійний устрій Стародубщини. Саме тоді московський Собор, якому фактично підлягала вже Українська церква, (див. І.І.Огієнко. Українська церква. К., 1993, стор.177-179) прийняв постанову про запровадження нових богослужбових книг та нового чина обрядів. У православній церкві відбувся розкол. Так сталося, що Стародубщина була одним із центрів розколу. Сюди його заніс московський священик Косьма, (Кузьма). Він переконав у необхідності опору нововведенню свого давнього друга полковника Гаврила Іванова.

Російський цар Петро І, проти необмеженої влади якого виступали старовіри, жорстоко розправлявся з ними. Згідно з його Указом були переписані і взяті на облік усі слободи Стародубщини, запроваджено особливий одяг, встановлено мито на бороди. На груди розкольникам навішували мідні знаки з написом: «Борода - лишняя тягота, с бороды пошлина взята». (Энциклопедический словарь Ф.Брокгауза, И.Ефрона, т.25, с.297).

Такої наруги прихильники старої віри Христової стерпіти не змогли. Тим більше прочули, що царський уряд, завойовуючи нові землі на півдні, заохочував їх заселення жителями з північних губерній Лівобережжя.

Ю.Матівос погоджується з В.Коротковим, що перші партії переселенців із Стародубщини з'явилися на берегах р. Інгул у середині 1740-1750 роках. Тоді сюди переїхали переселенці з слободи Клинці, що на Стародубщині Вони перенесли на нові землі назви своїх поселень, у яких мешкали на малій батьківщині. Дещо пізніше у межиріччі Інгулу та Сугоклеї поселилася чергова група стародубців. Тут на правому березі Інгулу вони заснували слободу, яку назвали Знаменською, бо перевезли з собою дерев'яну церкву в ім'я Знамення Господнього.

Але очікуваного спокійного життя переселенці не знайшли. Як вже зазначалося, на місцевості де зараз стоїть м. Кіровоград, були заселені та обжиті хутора з вільних людей, козаків та згодом і переселенців. І тільки весною 1752 року на берегах р. Інгулу, біля цих хуторів, виникло поселення під назвою Нова Сербія. Царський уряд Росії, підносячи щедрий дарунок балканцям, відвів їм величезну територію від Новоархангельська - до Нового Стародуба сучасного Петрівського району.

Прикордонна лінія новоутвореної держави - в державі пролягла за 20 верст від місця, визначеного під будівництво майбутньої фортеці. Відповідний царський Указ вийшов у 1752 році, і відразу сюди почали направляти людей для спорудження фортеці. (*Примітка:* День народження фортеці вважається 1752 р., бо вже у 1754 р., біля фортеці була проведена перша ярмарка с\г виробників і мануфактурників. З 1788 року, постійно проводилося 4 ярмарки. Особливо великим попитом користувався Георгіївський, на ньому збиралися купці з Московської, Київської, Володимирської губерній, Бердичева, Криму тощо).

Господарем поселень, біля майбутньої фортеці, які тут існували здавна, був начальник Нової Сербії – Хорват. Комендантом, не збудованої фортеці став Глібов, вони мали звання генерала, та не вони були фактичними володарями колоній. Уже в березні місяці 1752 р. імператриця видала указ, згідно з яким генералам наказувалося: «свести с занятых под Ново и Славяно-Сербию всех тех казаков, или неведомых кошу пришельцев, которые в первой половине 18 ст. там поселились».

Простіше кажучи, перші поселенці цього краю з обжитих місць виганялись. Їхні оселі, садиби займали колонізатори. Що правда, дуже швидко уряду стало зрозуміло, що жителі гір не можуть стати степовиками і господарями щедрих чорноземів. Як кажуть у народі, сметана це одне, а кисле молоко зовсім інше. І вже у 1755 році першим поселенцям дозволили повернутися на старі місця. Розкольники поселилися цього разу на правому березі Інгулу, бо колишню їхню слободу зайняли греки. З того часу і почалося інтенсивне заселення майбутнього міста на обох берегах р. Інгулу. Виростали Грецькі, Солдатські слободи, Поділ, Молдаванка, Мотузянка, Красноглазівка, Никонорівка, Гончарівка, Ковалівка, (буде окрема тема). Тут же виникає, за твердженням О. Пашутіна «казачье поселение, называвшееся слободским казачьим полком и находившееся вне Новой Сербии». Те поселення назвали Новокозачин. (Живописная Россия, частина II, С-Петербург, Москва, 1898, с.171).

Тут знаходилися церкви з дорогоцінним начинням та рукописами богослужбових книг (див. А.Пашутин… стор.3-4). Переселенцям справді були створені всі умови для нормального життя: «Особливо великою свободою користувалися розкольники, які поселилися у південному краї, - зазначав сучасник, - завдяки прихильності до них Потьомкіна, який хотів виклопотати їм в уряду особливого єпископа». (Большая энциклопедия. Под ред. С.Н.Южакова. С-Петербург. Т.16, стор.163).

Невдовзі сусідами старовірів стали вихідці із Слобожанщини. У березні 1753 року Сенат постановив дозволяти переселятися у верхів'я Інгулу, «живущих в заднепровских местах старожилов и выходящих из Польши… и учредить их казаками так, как слободские полки состоят». Так було покладено основу Слобідського козацького полку, що зайняв смугу землі від Дніпра - до Бугу за 20 км. на південь від кордону Нової Сербії. Першу будову новосели - слобожанці заклали у мальовничій місцевості на правому боці балки, яку назвали Криничуватою. Бо було тут багато криниць з чистою, мов сльоза, холодною і цілющою водою. А дном балки протікала невеличка дзюркотлива річка, ліва притока Інгулу. Від багатьох інших вона відрізнялася тим, що не замерзала навіть в найлютіші морози. Живилася річка - джерелами, що били з-під землі, очищали її русло, не давали скувати кригою. Тому й назвали її - річкою Біянка.

Місцевість для побудови житла, переселенці обрали не випадково. Вдосталь води, масткі чорноземні грунти сприяли розвитку землеробства, городництва, садівництва. А нескінченні лісові насадження, поля були переповнені медоносами, що давало величезні можливості займатися бджолярством. Недалеко, (декілька верст) знаходився знаменитий Чорний ліс, звідки новосели завозили будівельний матеріал. Про скотарство, хліборобство, полювання і казати нічого, більш підходящого місця для розвитку цих галузей - не знайдеш.

Слобода на берегах Біянки розвивалася досить інтенсивно. У 1757 році тут було споруджено вже до 30 будинків, виникло кілька вулиць. Найперша з них - Харківська. Потім були: Полтавська, Запорізька, Січова. Ці вулиці, між іншим, під такими ж назвами існують і досі, перейменувати їх не наважилися ні російські чиновники, ні радянські ідеологи. І місцевість не втратила своєї привабливості. Ще у середині XIX ст. у кінці вулиці Харківської, купець Писецький розбив великий масив під дачі, які у спекотливі літні місяці - наймали заможні городяни.

Неподалік було викопано криницю, до неї у 1872 році прокладено бруковану вулицю Колодязну. Нею жителі міста Єлисаветграда ходили по воду до Криничуватських джерел. Вода тут багата різними мінералами і нічим не поступається знаменитій Миргородській. (Пригадайте,як В.Коротков розповідав про підземне озеро, цілющої і прохолодної води в районі с. Клинці). Дачі, криниці, сади й городи (левади) і сьогодні служать людям. Ось яким побачив цю частину Єлисаветграда, російський вчений-природознавець, академік Йоган Гільденштед (німець за походженням). Здійснюючи наукові подорожі Україною, він 1774 року відвідав Єлисаветградську провінцію і детально описав місто над Інгулом: «Саженів на 100 вище ретраншементу, на східному боці р. Інгулу лежить слобода Ковалівка, у якій налічується близько 50 будинків, а майже за версту на північному заході від неї – знаходиться цвинтар, на якому буде побудована церква. Далі видніється хутір, він знаходиться на височині, близько яру Кринична балка, в якому також є близько 50 будинків. Їх називають Криничатий хутір»….

Зараз ми запропонуємо читачам цікаву розповідь про початок заселення Новокозацької слободи та однієї з перших вулиць, майбутнього міста Кіровограда. Історія така, у 1989 р.

до редакції газети: «Кіровоградська правда», надійшов лист. Автор І.Д.Волков, повідомив, що на вул. Харківській під № 29 у м. Кіровограді є будинок, споруджений у 1753 році. Підтвердження - документ, спростувати який неможливо: спеціальний знак, виготовлений, очевидно, із сплавів кількох металів. На лицьовій стороні його викарбувано дату - 1753, вензель, дванадцятикутну зірку і надпис «Взаимное страхованіе». Що значать ці слова?

(На фото, частина міста Кіровограда 2014 рік).

Працівникам сучасних страхових установ подібний термін невідомий. Це зрозуміло: адже державне страхування у Росії виникло лиш у 1786 році. До цього існувало взаємне страхування, засноване на принципі взаємності. Воно об'єднувало усіх бажаючих у створенні загального страхового фонду, за рахунок якого і проводилася виплата страхової винагороди. Історично ця форма страхових організацій бере початок із стародавніх часів. У дореволюційній Росії існувало чимало товариств, які діяли, переважно, у галузі страхування будівель від пожеж.

Членам товариства видавався спеціальний металевий знак, (пізніше його замінив паперовий договір), який і служив підставою для відшкодування, у разі потреби, збитків. Прибивався той знак великими цвяхами на торець сволока (балка, що підтримує стелю в будівлях) із зовнішнього боку. Відірвати його звідти, не пошкодивши, було практично неможливо: метал

ковкий, сволок, як правило, виготовлявся з дуба чи інших твердих порід дерева. У вогні метал не плавився. Отже, перенести знак з будинку - на будинок неможливо. Так само, як не було рації перевозити його з одного населеного пункту в інший: у такому разі він втрачав свою силу, бо товариство у кожному селі чи місті було своє, воно мало й свій знак.

Таким чином, будинок № 29 по вул. Харківській у м. Кіровограді, без сумніву, споруджений у 1753 році. Хто був першим господарем його, встановити важко. А в середині XIX століття будинок придбав Ілля Степанович Сесмій, нащадок одного з козаків Слобідського полку. Потім будинок перейшов у власність його сина Івана, той перед смертю розділив будівлю між дітьми. Дім, за словами його останньої господарки Фросини Іванівни Литвинової (Сесмій), не перебудовувався, лиш у тих місцях, де просідав, його лагодили. Матеріалом для будівництва служили дуб, в'ялена верба, очерет і глина. Стіни, стеля, збереглися з тих часів. І знак з вензелем 1753 - теж. Кіровоградські дослідники, з дозволу Фросини Іванівни зняли його, як безцінний експонат для музею, але при цьому – пошкодили: «Хотіли - як краще, вийшло, як завжди»….

Із переселенців, що осідали на берегах Інгулу, і формувався Слобідський козацький полк. Історик Наталія Полонська - Василенко, яка досліджувала історію Слобідського полку, зазначає: «При організації слобідського поселення, не було нічого заздалегідь обміркованого й спланованого». Уряд діяв навпомацки і боязко, віддавати поселення в «малороссийское управление» не наважувався, знаючи характер і звичаї козаків. Аби не трапилося чогось непередбаченого, Сенат постановив, що: «для лучшего смотрения всех тех новых, поселяющихся казаками… малороссийских обывателей… нужно назначить великороссийского офіцера». І призначив начальником полку, капітана Микиту Бикова.

Доки у Сенаті і Київському генерал-губернаторстві радилися, що робити і як облаштовувати новоприбулих слобожан, вони самі почали розробляти організаційні структури. Оскільки капітан Биков був далеким від розуміння козацького самоуправління і діяв методами армійського керівництва – наказами, на прохання козаків, його усунули з посади. За давнім звичаєм, у полках демократичним методом (майдан) було обрано полкову

старшину і полковника. Ним став Микола Одобаш, (або Адабаш). Він був турком, вихрещеним у православ'я, довгий час служив в Угорському полку, пізніше у Новосербському. Адабаш очолював Слобідський полк у 1757-1760 роках. Його змінив на цьому посту колезький асесор Яким Литвинов, але через два роки він помер і полковником знову призначили Адабаша. На цій посаді він перебував до ліквідації полку у 1764 році….

Кіровоградська дослідниця «Історії рідного міста» Людмила Плаксієнко (на фото) зазначає: - У міста над «сивим» Інгулом складна та надто заплутана історія, особливо в ранній стадії його розвитку. У вогні великої пожежі, що сталася у місті 10 липня 1798 року, згоріли майже всі документи адміністративних установ і церковні книги. То ж більше півстоліття з тієї історії випадає не по нашій причині. Деякі псевдо дослідники пишуть: «Прийшли росіяни і збудували місто, а до цього - був дикий степ», інші заявляють: «Історія України починається з жовтня 1917 року». Ні так не буде: «Кіровоградці - повинні знати правду», і про страшний злочин проти людства, і про геноцид українського народу та інше.

Л.Плаксієнко наголошує, що на землях, наданих під поселення сербів, вже не один рік проживало українське населення, яке прийшло сюди самостійно, задовго до будівництва фортеці. Українці у 1745-1750 роках засновували чимало населених пунктів та хуторців, почали господарювати та освоювати ці землі. Царський Сенат аж ніяк не брав до уваги той факт, що українського тубільного населення, на момент початку будівництва фортеці, було значно більше, ніж прибулого іноземного. Так, на 1752 р. у Задніпровських місцях нараховувалося близько 4000 дворів, а це приблизно 12 тисяч осіб чоловічої статі, що в 3-4 рази більше, ніж було всього новосербських колоністів у перші роки існування Нової Сербії. Із цих 4000 дворів, - 195 належало вихідцям із Польщі (переважно українцям) та Молдавії, 643 двори належали так званим старожилам українським селянам, які досить давно осіли на цих територіях, і більшість 3170 дворів належали вихідцям із Малоросійських, Слободських, Мир-

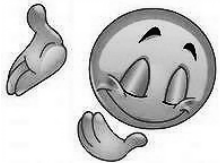
городських і Полтавських полків та козакам Запоріжжя.

Населення навколо р. Інгул починає протидіяти Сенатським Указам і розпорядженням, тікає за межі Російської імперії в Польщу, також на Запоріжжя і на території, які були південніше Нової Сербії. Царський уряд, намагаючись стримати втікачів, видавав накази про їхнє затримання, але його заходи були марними, вони були неспроможні спинити рух населення. Уряд приймає компромісне рішення і організовує з української людності, яке проживало на землях навколо сучасного Кіровограду, Новослобідський козацький полк, за прикладом козацьких пол.-ків Слобідської України. Організація цього полку сприяла б не тільки господарському освоєнню краю, а й дозволила б залучити українську людність на військову службу, забезпечила б охорону російських кордонів. У Нової Сербії та Новослобідського полку було чимало спільного. Російський Сенат у своїх Указах, для більшої зручності називав ці два поселення однією спільною назвою «Нова Сербія», або «Новосербське поселення». Але в кількох Указах зустрічаємо, як Сенат розрізняв ці два поселення, наприклад, був Указ Сенату від 22 лютого 1755 р. про запровадження карантинних будинків при прикордонних митницях. У цьому указі назви Нова Сербія і Новослобідський полк називаються окремо. В іншому Указі від 14 серпня 1761 року Сенат, щодо Новослобідського полку вжив назву «казацкое поселение за рубежом Новой Сербии». На ці два поселення покладалися однакові функції - це охорона кордонів Російської держави та боротьба з гайдамацтвом. А під час Семилітньої війни (1756-1763 р.) новосербці та новослобожани брали участь - у складі Новосербського корпусу.

Певний час населення Нової Сербії і Новослобідського полку були підпорядковані Гарнізонній канцелярії, яка знаходилася в фортеці св. Єлисавети і в свою чергу підпорядковувалась коменданту фортеці. У 1759 р. була створена канцелярія Новосербського корпусу, яка мала вплив на всі сфери життя Нової Сербії, і їй підпорядковувалися полкові канцелярії сербських полків. Очолював канцелярію Новосербського корпусу І. Хорват. Полкова канцелярія Новослобідського формування мала владу над сотенними канцеляріями і підпорядковувалась гарнізонній канцелярії. Стосовно адміністративного устрою були певні відмінності. Хоча Новослобідський полк також скла-

дався із сотень-слобід, як і обидва Новосербські полки та Гусарський і Пандурський полки, складалися з поселень-рот, але сотні в Новослобідському полку не були розмежовані. Під розмежуванням треба розуміти розподіл землі Новослобідського полку на сотні і чітке наділення землею козаків і старшини пол.-ку по «пропорции его звания».

На території Новослобідського полку, окрім підлеглої полковій старшині людності, розташовувалися ще розкольничі слободи, які не підпорядковувалися Новослобідській канцелярії, мали свого особистого начальника і підпорядковувались коменданту фортеці та його канцелярії. На організацію Новосербського поселення уряд витратив чималі гроші. Загальна сума становить до 700 тисяч рублів державної казни:

► - у 1752 р. - 55 тисяч рублів,
► - у 1753 р. - 50 тисяч рублів,
► - у 1754 р. – 104 тисячі рублів,
► - у 1755 р. - 51 тисяча рублів,
► - у 1756 р. - 50 тисяч рублів.

Сума досить значна, як на ті часи, і ми чомусь не дивуємося, що різнопланове керівництво за тих часів не змогло устояти проти спокуси: «Запустити свої руки, до державної скарбниці».

Народжені у віках

Так повелося ще з часів Петра І, кожен новий правитель починав свою діяльність, здебільшого, з адміністративно-територіальних експериментів. Більшовики не відступили від традицій монархів, хоча й повалили їхній трон. Але кордони імперії залишили недоторканими, все ж різні великі і малі «наполеончики» царської Росії, потім комуністи, а зараз РФ, всі марили покласти до своїх ніг якщо не увесь світ, то хоч - Європу.

Ми зараз розглядаємо колонізаційні процеси Південної України і намагаємося висвітлити особливості колонізації степової України на прикладі Нової Сербії (1751-1764 р.) та Новослобідського козацького полку (1753-1764). Питання про новосербську

колонізацію українських територій та заселення незалюднених Задніпровських місць, новослобідським козацтвом - не нове в українській історичній науці. Свого часу цієї проблеми торкалися такі відомі історики, як А. Скальковський, Н. Полонська-Василенко, С. Шамрай, Д. Багалій, В. Кабузан, О. Посунько, В. Пірко, В. Босько, Ю. Матівос та інші.

Онука діда Опанаса перебила його розповідь і запитала: «Діду, а скільки назв мало наше місто»? Дід почухав ліве вухо, подивився у вікно і тихо сказав: - Як відомо, наше місто носило кілька назв - Новокозачин, Єлизаветград, Зінов'ївськ, Кірове та Кіровоград. У 2015 році Верховна Рада України прийняла закон про заборону комуністичної та нацистської символіки, це відповідає Конституції і нардепам треба внести зміни в Основний закон, тому м. Кіровоград скоро поміняє свою назву. А от якою вона буде – залежить від доброї волі жителів міста….

Всі події старого часу - відповідали тим назвам. Якщо візьмемо назву Єлисаветград, то в історичній літературі існує кілька форм написань. Одні у назві вживають літеру «з» (Єлизаветград), інші літеру «с» (Єлисаветград). В «Укр.Радян. Енцикл.» (друге видання), вживаються обидва варіанти. То як правильно? Плутанину вніс такий собі пан Скальковський. Річ у тім, що фортецю справді називали іменем святої Єлисавети - так написано у царському Указі. Та перебування «святої» на цих землях, - дуже сумнівне. На першому гербі міста, затвердженому 6 серпня 1845 року, зображено державний Російський герб, а також фортецю, а на ній вензель імператриці Єлизавети. До чого тут свята? Виникає сумнів щодо того - чиє ім'я носила фортеця? Одні історики, всупереч істини, «ведуть» початок міста - від фортеці, і в її назву вставляють оте святе «с», мовляв, вона походить не від цариці і послідовники сприймали таку вигадку за дійсність. Сьогодні пишуть - Єлисаветград…

Приблизно з 1754 до 1764 р., у безпосередній близькості, на землях навколо сучасного Кіровограду, знаходилось кілька поселень: Новослобідський козацький полк (Новокозачин), Грецька та Солдатська слободи, а також фортеця св. Єлисавети.

У 1764 році на території усієї України вводився поділ на провінції. Декілька поселень біля фортеці, об’єднали в одну слободу, яка становиться центром Єлисаветинської провінції, зазначає «Історія міст і сіл УРСР…». З точки зору адміністра-

тивного та територіального поділу,- це абсолютно правильно. Але - що за нісенітниця, чому не вказано - яка слобода стала основною і послугувала центром провінції і чому її назвали Єлисаветинською. Виходить - від назви фортеці? Чия була прихоть, хто придумав таку назву? І ми це сприймаємо, як ще один доказ фальсифікації історії. Тоді виникає питання, коли провінція у складі кількох населених слобод та фортеці одержали статус міста із назвою Єлисаветград? А.Пашутин зазначає: «Поселения около крепости св.Елисаветы, как равно и самая крепость… вошли… под названием Елисаветградской провинции в состав Новороссийской губернии, в которую по высочайшему указу 22 марта 1764 года, была переименована Новая Сербия». (На фото гренадерська бляха на Пандурській шапці з надписом «Нова Сербія» 1732-1961 р.)

Гренадерская бляха на Пандурские шапки с надписью «Новая сербия» 1732 – 1761 год.

(*Примітка*: Нова Сербія - військово-адміністративна одиниця в Російській імперії (розташована на території сучасної Центральної України, створена урядом у північно-західній частині), також територія Кодацької і Буго-гардівської паланок Війська Запорізького, куди в 1751-1764 р. прибули вихідці із Сербії, Чорногорії, Валахії, Македонії й інших балканських регіонів).

В 1751 році до російського посланника у Відні звернувся полковник австрійської служби Іван Самойлович Хорват (фото) із проханням про дозвіл йому й іншим сербам оселитися в Росії. 13 (26) липня 1751 року імператрицею Єлизаветою було оголошено Хорватові, у відповідь на його прохання, що «скільки б із сербського народу в Російську Імперію перейти не побажало, всі вони як єдиновірні, у службу й підданство прийняті будуть». 10 жовтня 1751 року в Київ прибула перша колона переселенців - з 77 чол., на чолі з Хорватом. Протягом місяця прибуло ще кілька

дрібних груп. Усього прибуло 276 чол., з них військових - 107 ч., інші - домочадці й слуги. Починаючи з 1752 року, переселенці стали прибувати регулярно. Їм були відведені для поселення землі в задніпровських степах, між ріками Синюха, Дніпро та Інгул. Колоністи були розселені номерними ротами, для яких були вибудувані шанці, (поселення) з яких згодом у Новоросії виросли значні містечка. Виділена земля була наділена особовому складу поротно - рядовим 20 - 30 чвертей, прапорщикам - 50, поручикам - 80, капітанам - 100. Столицею Нової Сербії стало військове місто - шанець Новомиргород.

(Фото гусар Сербського полку 1741-1761)

У той час Новоросія складалася із центра - військового міста та фортеці св. Елисавети, самої Нової Сербії та військових поселень - шанців південніше Нової Сербії. Її стратегічне значення було обумовлено тим, що вона перебувала на шляху набігів кримських татар по їхньому улюбленому маршруті та була важливим плацдармом для перекидання російських військ на південь і у Крим. В 1754 р. в Нову Сербію були переселені українські козаки, з яких був сформований Новослобідський козацький полк. 22 березня 1764 року Сенат прийняв документ, який докорінно змінив адміністративно-територіальний поділ півдня України. Сенатським указом, насамперед, скасовувалася Нова Сербія.

А 13 квітня 1764 р. землі Нової Сербії ввійшли до складу Новоросійської губернії, яка була створена Катериною II. Наприкінці XVIII ст. жителі її були приписані до державних селян, офіцери одержали дворянство, маєтки тощо. Але чомусь не прижилися масово на чужій для них землі: серби, хорвати й чорногорці. Не вміли вони ні орати, ні сіяти, ні обходити поля. «Я не знав, що робити, - зізнався один із керівників Нової Сербії, пан Пишчевич, - і з якого кінця що починати, хазяїном ніколи не був, і що бувало почну робити, то воно йде навиворіт». Нова Сербія припинила своє існування, її організатор І. Хорват за зловживання був висланий до Вологди, (про це ми напишемо трохи пізніше). На території колишньої Новосербії було сформовано два гусарські полки: Чорний і Жовтий. Їх назва

походить від кольору форми. Обидва полки мали білий верхній одяг (кафтани та єпанчі), а нижній - (камзоли і штани) різнокольоровий: в одному полку він був чорний, у другому жовтий. (Фото офіцера Сербського гусарського полку 1741 - 1761 р.). Чорний гусарський полк був розквартирований поблизу фортеці свят. Єлисавети, Жовтий - західніше від нього. Призначений генерал-губернатором Новоросійської губернії Олексій Мельгунов, ознайомившись з Єлизаветинською провінцією, доносив у столицю, що «знайшов у тім краю таких людей, які до жодного уряду не належать і суть вони те саме, що й американці, але до військової служби признаються здібними й охочими». Бачите, шановні земляки, як оцінював наших Єлисаветградських предків царський генерал - вони, мовляв, «те саме, що й американці», з тією лиш різницею, що здатні служити завойовникам….

Південна частина колишнього Новослобідського полку була передана Молдавському гусарському полку. Ще з 1741 року уряд російської цариці Анни Іоанівни дозволив селитися на пільгових умовах у задніпровських степах - втікачам з України і Росії, а також молдованам про яких ми вже писали. Засновані ними слободи виникли на території Новослобідського козацького полку. Найперша - на берегах річки Біянки, яка називалася Молдаванкою. Пізніше була заснована Грузька слобода, поблизу фортеці св. Єлисавети. З переселенців із Молдавії і був сформований Молдавський гусарський полк. Штаб - квартира його знаходилася у фортеці Павлівській. (На фото рядовий Сербського гусарського полку 1763 - 1776 рр.) Після того, як розформували Новослобідський козацький полк, ліквідували Новосербію і створили Єлизаветинську провінцію, життя слобожан увійшло у нове русло. Оскільки основою населення слободи були купці та ремісники, вона

швидко розбудувалася, впорядкувалася, в основному із сходу. Щоправда, ніякого плану забудови тоді ще не існувало, архітектуру будівель визначали самі господарі. Будівельним матеріалом служив ліс, очерет, глина, для покриття солома, рідше очерет і вже зовсім поодинокі хати вкривалися гонтою, були вони міцні й добротні. 4 січня 1752 року сенатори Російської імперії доповіли імператриці Єлизаветі: «питання про заснування фортеці св.. Єлисавети» - вирішено, вона погодилася з цим та доручила розробити план нової фортеці. Мапу нової фортеці було розроблено прапорщиком геодезії Ом. Гур'євим, курсантами Київських гарнізонних полків сержантом С. Леонтьєвим та рядовим І.Федоровим. 21 вересня 1752 р. карту надали на розгляд імператриці Єлизаветі і почалося будівництво ….

У жалуваній грамоті засновнику Нової Сербії Івану Хорвату: «… сдѣлать въ нынѣшнем году земляную крѣпость, которую именовать крѣпостью Святыя Елисаветы…» від 11 (22) січня 1752 року. Вибір цього імені був зумовлений тим, що свята Єлисавета була небесною покровителькою імператриці Єлизавети. Дехто вважає, що назва Єлисаветград виникла природнім шляхом як синонім до вислову «Фортеця святої Єлисавети». Із 1784 року в офіційний обіг входить власна назва місто - Єлисаветград. Як мінялася назва сучасного Єлисаветграда -Кіровограда, ми вже розповідали, але не зазначували по рокам. Наша версія, з 1751 року – по 1755 р. перша офіційна назва - Подол, з 1755 по 1784 роки – Новокозачинський Подол, з 1784 року – Єлисаветград, з 1924 року - Зинов'євськ, з 1934 року – Кірове, а з 1939 року – Кіровоград. З 2000 року йде боротьба місцевих жителів за повернення історичної назви місту. Тільки якої? Ми повинні зазначити, що Ю. Матівос пише: «У 1755 році розкольникам дозволили повернутися назад, до тих місць, з яких було вигнано на початку 1750-х років. (Мається на увазі землі біля сучасного Кіровограда). Так як їхня слобода та будинки були зайнята греками, вони поселилися на правому березі р. Інгулу. Із розкольників «негайно було утворено військове поселення Новокозачин». (Живописная Россия. Т.V, частина II, С. Петербург. - Москва, 1898, стор.171).

За не довгі роки свого існування Новокозачинський Подол, (або по Ю. Матівосу) - Новокозачин пройшов початковий, найскладніший шлях своєї історії. Після утворення провінції

його офіційно називали Подолом. У Новокозачинському Подолі на 1773 рік налічувалося близько 600 будинків, які були розташовані правильними вулицями, там жили купці та ремісники, які підпорядковувалися цивільній владі. Там же знаходилася торговельна площа, забудована лавками (магазинами), ратуша, церква православного віросповідання та розкольницька. Останні складали більшу половину жителів Подолу, ділилися на кілька полків і користувалися недоторканістю.

Територія Новокозачинського Подолу у значній мірі складає центр сьогоднішнього міста Кіровограда. Щоправда, із будинків того часу не збереглося практично жодного, бо цегляних тоді ще не будували. (Є цегляні будівлі пізнішого часу). Все ж загальні обриси вулиць, кварталів дають уявлення як жили наші предки у далекому XVIII ст. м. Єлисаветграді

Одночасно із козацькою слободою розросталися й інші. Перш за все Пермська, або Солдатська слобода на правому березі Інгулу. Таку назву поселення одержало від Пермського, драгунського (карабінерного) полку, який тут знаходився. Для військовослужбовців зводилися більш надійні будинки, цивільному населенню заборонялося у цьому місці будуватися, навіть купувати готові будинки. У Пермській слободі налічувалося 120 будинків. Там знаходився великий госпіталь. Про ті часи нагадують назви вулиць - Пермська, Солдатська, (за радянських часів - перейменували на «20 років міліції»).

Пістрявим і колоритним є поселення, теж на правому березі, яке називали Грецькою слободою. Перші грецькі поселенці з'явилися тут, як свідчать документи, у 1754 році. Було їх небагато - усього лиш близько 50 осіб. Походили вони з Македонії, Австрії, Венеції, Криму. Одним з перших відомих греків, що прибули на береги Інгулу, був Дмитро Юр'єв. 1 квітня 1755 року він одержав ордер на поселення біля фортеці. Греки займалися переважно торгівлею, рідше ремеслами. Була у них дерев'яна церква на ім'я царя Костянтина. З часом вона зруйнувалася і на її місці у 1812 році спорудили цегляна церкву Володимирської Божої Матері. Вона існує й до тепер. Пізніше Грецьку слободу назвали Биківським районом, він існує й зараз.

У західній частині поселення знаходилася Пулковська або Артилерійська слобода, її розбудували також греки. З часом це буде єдина грецька слобода, до тих пір, поки не заснують сло-

боду Одеса, над Чорним морем і тоді греки покинуть свої домівки і переїдуть до Одеси, (вона стане їх рідною стихією). Будинки греків, а їх налічувалося 180, були передані артилерійським солдатам і офіцерам Пулковського артилерійського полку. Тут теж знаходилася церква в ім'я Божої Матері. Але будували її не греки, а старовіри, які жили тут задовго до греків. Ось таким був центр Єлизаветинської провінції до 1775 року.

Завдяки щоденнику академіка Й. Гільденштедта, згадаємо поселення у тому порядку, як їх надає учений. - На східному боці р. Інгулу лежить цивільне поселення, що зветься Подолом. У ньому нараховується близько 600 будинків, розташованих правильними вулицями, там живуть купці та ремісники, підпорядковані магістрату. Там розташована торгова площа, забудована лавками, ратуша та церквами.

На західному боці Інгулу, нижче фортеці, уздовж берега тягнеться передмістя, що зветься Пермським табором, тому що колись там стояв табором Пермський полк. У ньому близько 120 будинків, зайнятих солдатами, тому його називали також Солдатською слободою. Там розміщений великий госпіталь, відразу за фортецею…

Південна частина західного передмістя - називається Грецькою слободою. Тут більшістю живуть грецькі купці і є церква в ім’я царя Костянтина, про яку ми вже згадували.

Північна частина західного передмістя, Пулковська або Артилерійська слобода лежить вище фортеці і має до 180 будинків, які належать грекам і орендуються артилерійськими офіцерами і солдатами. І тут є церква в ім’я Божої Матері…

На східному боці р. Інгулу лежить слобода Ковалівка, у якій є 50 будинків, а майже за версту, поблизу яру розкинулося маленьке поселення «Кринична балка», яке має до 50 будинків, це поселення згодом назвуть Криничатий хутір….

Давайте розглянемо розташування слобод, які Гільденштедт називає Пулковською або Артилерійською та Грецькою. Жоден дослідник, крім нього, поселень під такою назвою не згадує. З кінця XVIII ст. у документах тут фіксуються вулиці Верхня та Нижня Биківські, Знаменська, Церковна, Павлівська, провулки Рівненський, Обривний, Андріївський. Академік Гільденштедт, детально описуючи слободи, хутори, кількість будинків на них, матеріали, з яких вони збудовані, інші дрібниці, ані

словом не обмовився про Биківські забудови. Бо на час його перебування тут, тобто у 1774 році, ніяких Биківських поселень ще не існувало. «Фортеці належить певна ділянка землі, пише академік. – Вона займає місцевість з обох берегів р. Інгулу від гирла річки Грузької - до гирл Аджамки і Сугоклеї. Більша частина цієї землі роздана жителям фортеці – частково офіцерам, частково городянам, які забудували її хуторами та слобідками». Академік Гільденштедт чітко відокремлює цивільні поселення - від фортеці св.Єлисавети. У нас виникає питання: Куди ж з часом поділися Пулковська і Грецька слободи і звідки взялися дві Биківські слободи? І друге питання: - Звідкіля О. Пашутін написав в «Историческом очерке г. Елисаветграда» що «основанием города послужила крепость св. Елисаветы… и с торжеством заложена 18 июня 1754 года»?

Нам так же невідомо з чиєї подачі, протягом понад століття сентенція залишається загальноприйнятою, що не підлягає сумніву. Хоча жоден прихильник такої думки не вкаже першоджерело – звідки дані взято. А між тим справжні джерела-архівні, свідчать протилежне. У Державному архіві Кіровоградської області зберігається «Описание г. Елисаветграда, сделанное в 1796 г. городским магистратом». Там чорним по білому написано: «Город Елисаветград начало своё имеет с 1752 года». Перше довідкове видання Росії – «Энциклопедический словарь под редакцией А. Старчевского», виданий у Петербурзі, свідчить: «Елисаветград основан в 1752 году вместе с ныне упраздненной крепостью св. Елисаветы». Нарешті, академічне Петербурзьке видання 1898 р. «Живописная Россия», т.V, ч. II: «История Елисаветграда начинается с 1752 года». Яких ще доказів треба додати, щоб переконати наших прихильників консервативної, застарілої думки щодо часу заснування міста. Чому в історії м. Кіровограда вкрадено 2 роки? Нам кажуть, 2 роки в самій історії, це ніщо – пісчинка. Ні, в історії, як і в спорті, враховуються навіть секунди. Ми думаємо, що тут немає бажання наших чиновників, та й «хлопотно» для них.

Колись у тому самому «Историческом очерке…», хтось

перший написав, не подумавши, що фортецю почали будувати 18 червня 1754 р., а вже 24 червня 1754 р. у ній відбувся перший ярмарок, на який прибули для торгівлі худобою і кіньми турки, татари, запорожці та інший люд, без посилання на першоджерело. Неперевірені дані перенесено у «Історію міст і сіл УРСР. Кіровоградська область», після неї «ця нісенітниця» пурхає з видання у видання, різні доповіді, публікації, виступи. А ось у «Записках Одесского общества истории и древностей», які віднесемо до першоджерела, датою проведення ярмарку називається 24 липня 1754 року. Різниця майже у місяць. Але не це головне. Український історик Н. Полонська-Василенко, яка дуже детально вивчала заселення нашого краю у половині XVIII ст. і користувалася «Записками Одесского общества…», відзначає: «Мабуть, на місці, де була збудована фортеця, вже жило якесь населення, інакше тяжко уявити, що через півтора місяця після офіційної закладки фортеці, тут уже відбувся ярмарок». Ми знову звертаємо увагу, що ярмарки проводилися 4 рази на рік. Як можна через півтора місяці, у щойно закладеній фортеці розпочинати широкомасштабні торги? На тих ярмарках прибували: турки, кримчаки, від яких спорудження важливого стратегічного об'єкту – фортеці трималося у суворій таємниці. Значить ярмарки проводилися у людних містах (слободі) які вже стояли не один десяток років напередодні будівництва фортеці св. Єлисавети.

Отож, уважно аналізуємо документи та письмові джерела. Безсумнівно: будівництво фортеці почалося у червні 1754 року. Але Указ імператриці, яким генералів Глєбова і Хорвата зобов'язано «вместе сделать земляную крепость, которую именовать крепостью св. Елисаветы», підписаний 4 січня 1752 року. 11 січня 1752 р. Хорват отримав вищезазначений Указ та «Жалувану грамоту» на заснування у межиріччі Дніпра і Синюхи та верхів'ях р. Інгулу – Інгульця, колонії під назвою Нова Сербія, а Глєбов – наказ залюднювати Приінгульські степи. Ви вже знаєте, що Хорват привів перших поселенців із Балкан ранньої весни 1752 року. Тоді ж «підтягнулися» на береги Інгулу «вільні» піддані Російської імперії з інших місцевостей.

Офіційної назви поселень на місці сучасного Кіровограда до перебування тут академіка Гільденштедта не фіксує жодне письмове джерело. Вся історія міста пов'язується виключно з

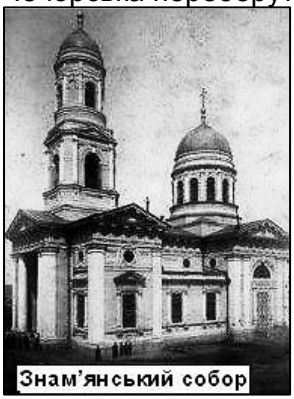
фортецею, не зазначено, що сама фортеця виросла із різних поселень, розташованих поряд з нею. Правда О. Пашутін згадує одну назву – Пермське поселення. Стосовно іншого сказано невиразно – «составляющее теперь часть г. Елисаветграда под названием Быкова или Греческого» поселення. Пашктін був головою міста у другій половині XIX століття. А у XVIII-му столітті, поселення вже називають – просто Грецькою слободою. Але й академік Гільденштедт змушений визнати: «К крепости принадлежало также казачье поселение, называющееся Слободским казачим полком». Практично та саме написано у енциклопедії А. Старчевського: «Первые жители Елисаветграда были русские старообрядцы, бежавшие в разное время в Польшу, а потом вызванные оттуда и зачисленные в полки, с предоставлением им прав торговли».

Повертаючись до Ю.Матівоса та дивлячись «Живописная Россия», читаємо: «Крепость была заложена 18 июня 1754 г. В то время здесь было небольшое… раскольничье поселение, занятое пришлыми сербами; прогнанные с насиженных мест раскольники большею частью выселились в Турцию и польскую Украину, но в следующем 1755 году им было разрешено вернуться… Возвратившиеся раскольники поселились близ Елисаветинской крепости, и из них немедленно было образовано военное поселение Ново-Козачьин…».

Звернімо увагу на деякі визначення автора. «На той час тут було поселення». Тобто, на час закладення фортеці – 1754 рік. Поселенців «вигнали з насиджених місць». Отже, на той час розкольники встигли обжитися, «насидіти» нові місця де ще не було фортеці. Виходить, що прибули переселенці туди раніше за 1754 рік, та й селилися вони поблизу річки Інгул біля корінних людей, які там давно жили….

Тепер декілька слів про поселення Чечора, яке тісно пов'язано з Новокозачином. Для цього процитуємо академіка Гільденштедта, де йдеться про Пулковську слободу. «Там є церква в ім'я Божої Матері». Це та сама церква, яка за даними довідника «Весь Елисаветград» (1910 р.), називалася Знаменською і вважалася в місті найдавнішою, збудованою на початку XVIII ст. Саме у 1730 р., інша частина розкольників-втікачів із містечка Вєтки на р. Сожі, (Білорусь) заснували на одній з галявин Чорного лісу поселення Знам'янку. Невдовзі частина цих

переселенців у 1751-1752 р. разом із своїми сусідами з міста Чечорська переберуться на береги (лівий та правий) р. Інгулу і

Знам'янський собор

розселилися там, а через 2 роки на цій місцевості розпочалося будівництво фортеці св. Єлисавети. Так на правобережжі нашої р. Інгул, виникли перші дві слободи Чечора і Знаменка (Знам'янка). На фото 1900 р. - Знам'янський собор. За два роки, поки царські військові шукали місце для фортеці, між місцевим населенням та прийшлими поселенцями виникали серйозні сутички. Не довго думаючи, Знаменських та інших переселенців, (так званих «безуказних»), вирішили висилити, (повернути) на старі місця проживання. Уявіть картину: коли облаштованих людей силою починають висиляти з їхніх домівок – йде протистояння. (Подібна депортація кримських татар відбулася за сталінських часів).

У справу втрутився гетьман України К. Розумовський. На його прохання фаворит цариці П. Шувалов порушив у Сенаті питання про узаконення прав російських підданих на проживання на берегах Інгулу. Сенат постановив утворити «червону лінію» – кордон між Новою Сербією та територією місцевих жителів, а між ними поселити «живущих в заднепровских местах старожилов и выходящих из Польши… и учредить их казаками так, как слободские полки состоят, а не под владельцами». Так восени 1753 року було засновано козачий Слобідський полк, який у народі називали - Новокозачий. Про що ми вам раніше

Козаки Новослобідського полку

уже розповідали. Адміністративний центр полку розмістили у вже обжитій, «насидженій» слободі Знаменці – поряд з Грецькою та Чечорською слободою. Для штабу полку звели будинок неподалік Знаменської церкви, (тепер том розташована обласна санепідемстанція). 2 листопада 1753 року сенат постановив: «…для лучшего смотрения всех тех новых, поселяющихся казаками малорос-

сийских обывателей и выходящих из Польши, нужно назначить великороссийского офицера». І призначив капітана Микиту Бикова, який до цього служив інтендантом Архангельського полку і мав досвід військово-господарської та адміністративної роботи. У його обов'язки входило вести облік поселенців, розглядати спори, виділяти землі для забудови, давати дозвіл на торгівлю тощо. Новокозачин став адміністративно-територіальним центром полку, до складу якого входило 27 населених пунктів із 6536 жителів – всі піддані Росії. Найбільше проживало у слободах: Зеленій – 792, Аджамці – 399, Грузькій – 341, Плетеному Ташлику – 358, Інгульській (Лелеківці) – 241, Бешці (Олександрія) – 216. Трохи меншими були слободи Вись, Калинівка, Клинці, Інгуло-Кам'янка. За загальною кількістю людей Слобідський полк набагато переважав Нову Сербію. Ось коротко і все про Новоказачин. Освіжаючи вашу пам'ять, скажемо, що своє існування Слобідський полк припинив у 1764 році (разом з Новосербією). Натомість її територію було перетворено у Нову Росію, точніше - у Новоросійську губернію.

Тему про перші слобідські поселення на землях навколо майбутньої фортеці св. Єлисавети, поновимо у розділі «Адміністративні реформи 1775». Щоб не втрачати хронологію по рокам, коротко - про період утворення козацьких зимівників.

Лист турецькому султану

Крім літописної історії утворення поселень нашого краю, найбільш чисельними є легенди і перекази про історію масового заселення території нашої Кіровоградщини в період козацької доби. Територія теперішньої Кіровоградщини майже повністю збігається із землями «старої» Бугогардівської паланки, яка займала степи між лівим берегом Півд. Бугу, та правим берегом Інгульця - з одного боку, та Дніпром і Новосербським кордоном, з іншого боку. По території Бугогардівської паланки - протікали притоки Південь. Бугу: Інгул, Мертва вода, Синюха. В межах Півден. Бугу було 373 зимівника.

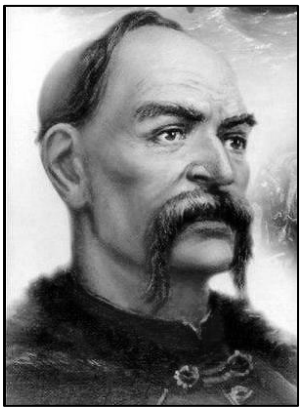
Крім того, тут були села: Соколи, Вербове, Балацьке, Мигія, Корабельне, Громоклія та інші. Центром паланки був - Гард, відомий пан Скальковський пояснює, що «Гард в южной Украине - место для рыбных ловель, от чего урочище получило своё название Гард, вероятно и всё устройство рыболовных мест; ибо находим, что запорожцы для постройки Гарду получали лес из Бершадской губернии».

Територія півдня України, до складу якої входила також і територія Бугогардівської паланки, завжди являла собою ласий кусень для тих держав, що її оточували. А це були Росія з півночі, (з Новосербією), з заходу - Польща та Отоманська імперія, з півдня - Кримське ханство та Єдісанська і Єчікульська ногайські орди, що кочували степами Північ. Причорномор'я. Лівобережна Україна тоді вже входила до складу Російської імперії, хоч і являла собою своєрідну автономію. Ось чому за ці багатющі землі весь час точилася боротьба.

(*Примітка*: Автор цієї книги був одним із відбудовників Українського козацтва на теренах Кіровоградщини у непрості 1990-2000 р, а генетичну пам'ять предків відтворили у новітній «Буго-Гардівській паланці». З неї розпочалися інші козацькі товариства Кіровоградського краю. Більше 10 років В. Карпов займав провідні, старшинські посади у «Буго-Гардівській паланці», а потім паланка почала дробитися й виникли нові обласні організації: «Центральний козацький округ», «Козаки Інгулу», «Реєстрове козацтво» тощо). Всі вони відроджували славну велич Українського козацтва, (на фото картина худ. Іллі Рєпіна

«Запорожці пишуть листа турецькому султану». Та не всі знають, що цей шедевр відображає події, які відбувалися у нашому Єлисаветградському краї, більше 300 р. тому, коли на цій землі був славний кошовий Січі Запорозької - Іван Сірко…

Був теплий квітень 1663 року. Полковник Торговицького полку Іван Сірко (на фото) приймав у себе командира півтисячного загону московської раті та донського козака Григорія Косачова. Той приніс звістку, що кримські і ногайські татари кількістю до 10 тисяч воїнів стали табором в урочищі Цибульник під Криловим (поблизу нинішнього Світловодська) і готують напад на Січ. Відбувся бій, і хоч було у Сірка людей вп'ятеро менше, ніж татар, перемогу святкували козаки. ...Не було, певне, заклятішого ворога у запорожців, ніж турецький султан Мухаммед IV. Він систематично робив набіги на Україну, винищив тисячі людей, зрівняв з землею 17 міст в т.ч. такі як Ладижин і Умань. Грабіжник ставив перед собою завдання розгромити запорозьке військо і спустошити козацький Кіш. Але перш ніж відправити військо на Запоріжжя, султан вирішив залякати козаків і послав їм листа, де «повелівав» запорозьким козакам здатися добровільно. Іван Сірко, прочитавши листа, гучно розреготався. А далі скликав кошову раду і в присутності усього коша козаки написали відповідь турецькому султану. Переказ того листа, ми робити не будемо.

За висловом відомого російського історика XIX століття Соловйова «останнє татарське нашестя мало місце в 1769 р.» Тоді, 7 січня, (1769) кримський хан Крим-Гірей на чолі багатотисячної орди вирушив у похід. Коли поглянути на карту, то помітно, що значна частина кривавого маршруту агресора пролягала територією нинішньої Кіровоградської області.

Цікавими є нотатки Барона де Тота «Про татарський набіг 1769 року на Ново-Сербію». Барон де Тот на час описаних ним подій виконував функції французького резидента при дворі кримського хана: «Армія рухалась у напрямку до Бугу, ми перешли його по кризі і зупинилися табором. Це була наша перша зупинка в запорізьких степах». Скільки б не було таких зупинок в Ди-

кому степу, ординські не були впевненні, що доживуть до ранку

Як бачимо, ці землі – ні з точки зору француза, ні з точки зору татар – «нічийними» не вважалися. В ті часи наша фортеця св.Єлисавети, крім форпосту проти козацьких вольностей, мала бути ще й укріпленням на випадок татарських набігів. Але татари вважали за краще обходити стороною небезпечні місця. Зупинившись на ночівлю на березі річки Аджамки, вирішили обійти фортецю. Ось як описує цей похід В.Пікуль у своєму романі «Фаворит»: «Аджамка имела до тысячи дворов, но жители укрылись за стенами Елисаветградской крепости, штурмовать которую Крым-Гирей не решился, а смельчаки - ногаи бежали, убоясь русских пушек. В Аджамке татары нашли обилие фуража и пищи, много дров для отопления жилищ. Отовсюду сгонялись большие стада животных и толпы ясырей (пленных). На долю каждого татарина досталось пять-шесть невольников, около 60 овец и 20 волов, ни один татарин не чувствовал себя обременённым…».

Барон де Тот пише, що не дивлячись на всі намагання розшукати жителів Аджамки, цього зробити не вдалося і тільки другого дня, коли підпалено було всі скирди хліба і сіна «ті нещасні», щоб врятувати себе і результати своєї праці, змушені були з'явитися. «Наказ про спалення Аджамки було виконано наскільки поспішно і вогонь розповсюдився по будинках з соломʼяними дахами з такою силою і швидкістю, що ми самі ледве встигли вийти з полумʼя»,- повідомляє де Тот. Півтораста сіл було спалено подібним чином і величезна хмара диму розповсюдилась на 20 миль... Страшні часи довелося пережити нашим предкам в цих мальовничих степах.

У творі З.Тулуб «Людолови» барвисто змальовуються степи, що були протягом кількох сторіч ареною кривавих битв слов'ян проти кримських татар: «Знаючи хижацький звичай татар,- говориться в романі,- козаки пильно стерегли степ. І до наших часів збереглися в степу високі могили, з яких удень і вночі стежили вони, чи не з'явиться на обрії чорна хмара-орда. Безкраї степи були безмовними свідками багатьох трагічних історій, тяжких мук і лихої долі бранців, що потрапляли в аркани татар-людоловів».

Про один з епізодів боротьби козаків з татарським військом розповідає легенда, пов'язана з Високою могилою, що роз-

ташована між селами Антонівкою і Роздільним, Долинського району. Тут, на березі Інгулу, ординське військо натрапило на козацький загін. У нерівному бою козаки здобули перемогу, полонивши багато татар. Відсвяткувавши успіх в бою, козаки змусили полонених ординців наносити шапками землю і возвели велику могилу-сторожу серед поля. Так з'явилася в степу Висока могила, що й сьогодні вражає своїми розмірами, а місцеві жителі кажуть, що в добру погоду з неї видно м. Долинськ за три десятки кілометрів від могили. Повз Високу могилу тягся з Єлисаветграда давній-предавній Чумацький шлях, яким проїжджав і малий Т.Шевченко з чумаками. З Єлисаветграда Чумацький шлях ішов повз село Клинці, перетинав Аджамську балку, повз Фирсові могили та йшов на Інгуло-Кам'янку.

А кілометрів за 6 від Інгуло-Кам'янки в широкій балці, недалеко с.Новосавицького, Долинського р-ну знаходилася нічна стоянка чумаків з колодязем та просторими випасами по балках. Звідси шлях тягнувся повз Високу могилу і на мілководний переїзд через річку Березівку, що лежав між селами Антонівкою Долинського р-ну та Жовтневим Устинівського р-ну. Вище цього переїзду на пагорбі був побудований собор, який під час подорожі Тараса ще стояв. Більше 150 км пройшов тоді Тарас з чумаками по землі сучасної Кіровоградської області. Побачив він тут дикий степ, покритий ковилою-тирсою та побував на Високій могилі.

Цікаве дослідження з історії поселення провів Федір Плотнір (газета «Єлисавет» 20.05.1992). Він повідомляє, що на правому березі річечки Свинарної, на крутій горі стояла висока могила. З неї по долині проглядався простір майже до Чорного лісу, а також далеко було видно на південь - за Донський шлях та на північний схід. У наш час могилу ту майже розгорнули бульдозерами. Ось біля того сторожового пункту ранньої осені 1728 р. побудував свою землянку запорізький козак Петрик, заснований ним хутір дістав назву Петриківка. Скоро на цих родючих землях оселилися інші втікачі з Придніпров'я, Поділля та російські старообрядці. Свою нинішню назву селище отримало в 1821 р. на честь російського полку, який 1813 р. відзначився в боях за визволення Праги від наполеонівських військ. У часи Коліївщини, жителі с. Петриківці брали участь у походах Максима Залізняка, тощо.

Якщо їхати напростець від фортеці св. Єлисавети - і до містечка Олександрія, на пів дорозі зустрінемо поселення під назвою Нова Прага. (*Примітка*: перша назва Нової Праги — Петриківка, до того – називали Петриківський зимівник. Поселення розросталося за рахунок втікачів: тут збиралися ті, хто прагнув волі та землі, або хотів зберегти вірність своїм релігійним переконанням, (крім українців), це серби, чорногорці та інші, які з часом злилися з місцевим населенням. У 1754-1759 та 1761-1764 р. Петриківка, під назвою Мурзинка входила до складу Новослобідського козацького полку. У 1822 р. Петриківка увійшла до складу аракчеєвських військових поселень і була перейменована у Нову Прагу. Напевно, це пов'язано з тим, що тут тоді розмістився Празький полк, який під час війни з Наполеоном розбив великий загін французького війська. Сталося це у Празі. *Для ознайомлення*: у степовій Україні, багато населених пунктів мають у своїх назвах слово «*нова*», «*новий*». Наприклад: Новомиргород, Новгородка, Новогеоргіївськ, Новоукраїнка, Новий Стародуб, Нова Каховка). Кінець примітки.

Військові частини в Новій Празі та близьких поселеннях знаходилися аж до початку ХХ ст., коли їх було направлено в діючу армію на Далекий Схід – на російсько-японську війну. В Новій Празі до наших часів збереглися (з деякими перебудовами) поселенські хати та приміщення, де тепер розташовані поліклініка, сільська хлібопекарня. Нова Прага – селище з цікавою історією, бо чи багато у нас знайдеться таких поселень, які були б засновані запорожцями, а потім стали важливим військовим поселенням. (На фото пам'ятник на честь маневрів російської армії і приїзду російського імператора, що відбувалися поблизу Нової Праги у 1888 році. Закладений у 1888, відкритий у 1893 році). В різні часи у Новій Празі побували три царських самодержавців, знамениті Пушкін і Горький, маршали Конєв і Ротмістров. В селищі навіть один час перебувала шабля Наполеона, а скільки інших славних людей залишили свої сліди у Новій Празі….

Саме нашому земляку - Григорію Честахівському дове-

лося проводжати в останню путь Великого Кобзаря. З його ініціативи і під його керівництвом прах Шевченка перевезли з Петербурга - до Канівської гори і поховали там.

Автор популярної пісні «Їхав козак за Дунай» - Семен Климовський похований неподалік від Нової Праги й інші. Вільні козаки не хотіли миритися із підневільною долею. Козацька вольниця кликала їх до зброї, а тому чимало наших предків поповнювали гайдамацькі загони Чорного та Чутівського лісів. Як приклад, коротка розповідь про козака Мамая. Хто ж він – козак Мамай? Версій про його походження – багато.

Ми зупинимося на картині «Козак Мамай». Чи справді це реальна особа, чи мав Мамай свій прототип і кого саме? Відома картина «Козак Мамай» зберігається в Державному музеї українського образотворчого мистецтва. Цікаві відомості знаходимо в газеті «Народне слово» за 1991 р. Не будемо переказувати, відмітимо лише, що серед матеріалів гайдамацького руху, в середині XVIII ст. на теренах сучасного Кіровоградського краю, діяв козак-гайдамака під іменем Марко Мамай. З 1740 р. Марко Мамай поселився в с.Ухівці біля Цибулева (нині Знам'янський р-н). Тут він ставить хату, де живе з дружиною. Серед селян Мамай користується повагою. Протягом двох років, козаки обирають його своїм отаманом. Згодом Мамай переселився в с.Калантаївку, звідки й пішов у гайдамаки. В 1750 р. він був полонений під Чорним лісом. Гайдамацький ватажок Мамай був повішений, а вже мертвим - четвертований. Його голову в шапці - було виставлено на мосту в Торговиці, що на Синюсі, на острах іншим гайдамакам. Однак страта гайдамацького ватажка Мамая не перешкодила повстанському руху. Побратим Андрій Марченко, одягнувши шапку Мамая, продовжував гайдамакувати під його іменем. Так передавалася генетична пам'ять, від покоління – до покоління.

Пам'ять про гайдамацького ватажка Мамая збереглася в топоніміці: його іменем було названо дуб в Холодному Яру. У с.Цибулевому на Кіровоградщині, топонім Мамаїв Яр пов'язаний з легендою, що мов би в ньому знайшов отаман Мамай свій останній притулок. В різних історичних джерелах є згадки про гайдамаків в: Бірках, Бовтишці, Нерубайці, Ставидлах, Осоті та інших селах Олександрівського району. Автор цієї книги, на власні очі бачив дуже «стару» мапу з козацькою позначкою

про похід гайдамаків від Мотронівського монастиря - до Умані і коли гайдамаки проходили Осотою, там для збереження закопали свої скарби в одному місці, а частину зброї – в іншому. Пізніше цю зброю було знайдено і передано в Ермітаж, а скарби залишилися на старому місці. Цю мапу, як реліквію зберігає потомствений козак, відомий громадський діяч Кіровоградщини, полковник козацтва Сергій Катренко…

Масове заселення території сучасної Кіровоградщини відбувалося на початку та в середині XVIII століття. В степах народжуються фортеці, форпости, шанці – Архангельськ (нині Новоархангельськ), Миргород (Новомиргород), Давидовка (Петроострів), Цибулеве тощо. На початку 18 ст. виникли козацькі зимівники на берегах лівої притоки Інгулу – Аджамці. Вони дали назву однойменному селу. У 1745 - 47 р. засноване село Грузьке, яке у 1754-59 й 1761-64 роках входило до складу Новослобідського козацького полку, приблизно з 1750-х років появились Калинівка, Овсяниківка, Покровське, Компаніївка….

Друге за величиною місто області – Олександрія. Перші відомості про нього належать до 1751 р. Виникло воно на території Дикого поля. За ім'ям засновника козака Уса, спочатку називалося Усівкою, (його предок Ус значиться у першому козацьк. реєстрі 1581 р). За переписом 1752 р. в Усівці було 109 дворів, у 1759 році збудували першу православну церкву Святителя Миколая У 1752-1764 роках в Усівці розміщується 3-я рота новосербського Пандурського полку. Після створення в 1752 році Нової Сербії населений пункт став укріпленням і почав називатися Бечея, або Беча (вона нагадувала новим мешканцям – сербам про місцевість, звідки вони прийшли). Шанець Бечея був тоді оперезаний глибоким ровом і обнесений високими земляними валами. В 1784 р. укріплення Бечея - стало повітовим містом з назвою Олександрійськ, (на честь великого князя Олександра), а пізніше отримало сучасну назву. За часів Січі засновано Анд-

ріївну, Вогнівку, Голованівку (Бекша), Дівоче поле, Звенигородку, Косівку, Червонокам'янку, тощо.

Особлива біографія у с. Попельнасте. У письмових джерелах село згадується вперше 1765 р. На території села у балці Княжі Байраки 2 травня 1648 р. відбулася історична битва часів визвольної війни 1648-1654 років. Війська Б. Хмельницького здобули тут першу перемогу над поляками, яскраво описану в літописі Григорія Грабянки. У тій битві «все польськоє військо єдино мечем убіенно, а другое - в плен... заведено», пише літописець. В історію ця битва увійшла під назвою Жовтоводської, бо відбулася в урочищі Жовті Води. Нехай не обіжаються жителі сучасного м. Жовті Води, Дніпропетровської області, але ніякого відношення до цієї битва - не мають.

Опис запорозьких земель

Дід Опанас цілеспрямовано розкриває перед своїми онуками усю історію України, починаючи від перших народів з епохи «сивої» давнини, славних сторінок Запорізької Січі - і до дня встановлення Незалежності. Своє безсмертя, як рядової людини, дід Опанас вбачає у невмирущості свого роду, адже саме він повинен передати малим онукам всю правду про свій народ, свою націю, навчив їх любити Україну, її героїчну легенду і ліричну пісню. (На фото найменша онука діда – Софія, співпереживає з героями дідових переказів). Ось чому дід Опанас у своїх творах стає справжнім літописцем свого роду й української нації. Кожна людина завжди з великою любов'ю і душевним трепетом згадує те місце, де вона народилася, де промайнуло її босоноге дитинство з дивосвітом-казкою у затишній батьківській оселі. То родинне вогнище, маленька батьківщина кожної людини. У кожного з вас теж є своє родинне вогнище, є дім, в якому ви живете, де живуть ваші мама, тато, бабуся, дідусь, ваші братики й сестрички. А от коли скласти «маленькі батьківщини» кожного з вас, то вийде наша велика держава – Україна.

Навіть далеко від рідної домівки, людина живе надією, що побуває на місцевості свого дитинства. Раніше зазначений кіровоградець Віталій Коротков розповідає: - Так трапилося, що я через багато років приїхав у рідне село Клинці. Мені вже було 65 років, разом зі мною приїхали мої онуки. Вийшли з машини і серце закалатало: «То дарма, що вже немає хати, але є земля, де вона стояла і де я босоніж вибігав своє дитинство. Одвезіть мене на батькове подвір'я», - просив Віталій Коротков. Поїхали сільською вулицею, ось лежить купа заваленої хати, сльози самі потекли з очей Віталія.

Далі розповідає водій машини, Віталій не дочекавшись, поки зупиниться машина, швидко зліз і побіг до поваленої хати, обійшов піч, обмацав камінці, уламки цегли, потім вичвалав на пагорб, де стояла стара груша-дичка. Ми стояли внизу і тихо говорили; «А тягне-таки людину в рідні краї». Недарма в народі мовиться: «Там земля мила, де мати народила». Як тут не згадати вірша Василя Симоненка:

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна матір рідну вибирати.
За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.
І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.
Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину….

Із знання свого родоводу починається кожна людина. А коріння її закладене в батьківській домівці, в материнській пісні. Усіх членів сім'ї завжди об'єднував живлющий родинний вогник. Від матері - до доньки передавалися старанно вишиті рушники, сорочки; від батька - до сина – земля та любов до неї, вміння відчувати не тільки її біль, а й чути голос радості ….

Природа восени напередодні жовтня місяця ще не знайшла витончено-строкатого відтінку, її й відразу не помітно, от тільки верхівок дерев у позолоті стало більше й подекуди проявляються в листі - червоні відтінки. Перші дощі пройшли й наступає пора недовгого повернення літа – це жіноче літо. Теплі осінні деньки будуть тривати не довго, швидше за все, до

перших чисел жовтня. Літо ще небагато погостює, порадує колишнім теплом і тільки тоді піде спочивати.

Наступає перший день зустрічі осіни - 14 вересня. У цей день, (по старому календарі - 1 вересня) разом з осінню зустрічали Новий (старий) рік. Семен - літопроводець завжди літо проводжав, а селяни на цей день закінчували всі свої роботи. Готові до зими: їжа, хата, зібраний врожай, настав час відпочити. Оздоблені, у яскравих платтячках дівиці співали пісні та заривали в землю виловлених мух, тим самим проводжаючи літо, а за ними парубки підглядали, супутницю собі вибирали. В 20 числах вересня встановлюється тепла, майже літня, погода з помірним сонцем. Листя дерев і чагарників міняють фарбування на жовті й жовто-червоні кольори й до кінця місяця починають помітно обпадати. Найчастіше це відбувається вночі, коли температура повітря низька, а також при впливі посилених, але ще теплих денних вітрів. Обходили навкруги рідну хату та дивилися, що полагодити напередодні зими.

Про рідну землю і власну хату співано в багатьох піснях. Тільки в рідних стінах людина почуває себе господарем. Наші предки, заселяючи нові землі, вибирали най живописні місця, біля води, з багатими угіддями, зручні для оборони від ворога. Адже там мали постійно жити в безпеці їхні родини. Рідна хата! Оспівана в піснях, вона завжди буде символом добра і надії, її незгасимий вогник світитиметься теплом маминої любові та вірою в добро. Хто б що не говорив, Вітчизни без рідної домівки не було й не може бути. Як мовиться в пісні, батьківщина починається з рідного порога, а отже, - з отчого дому ….

Трохи перепочивши, дід Опанас притуливши до себе онуків, продовжив свою розповідь, як на початку січня 1757 року у фортеці святої Єлисавети зібралися на з'їзд уповноважені змішаної комісії для опису запорозьких земель і розмежування їх з Новою Сербією і Новослобідським полком. Комісія була створена за наказом цариці Єлизавети. Цілий рік кошовий атаман Данило Гладкий з осавулом Калнишем та писарем Чугуєвцем просиділи у столиці, чекаючи прийому у гетьмана чи в імператриці. А відрядили їх січовики до берегів Неви, аби вони відстояли право запорожців на свої законні володіння, які останнім часом уряд почав сильно урізати. Петро Калнишевський, був військовим осавулом, потім суддею Війська Запорозького

низового. У 1762 р. обраний кошовим отаманом, але того ж року після зустрічі в Москві з царицею Катериною II - усунутий з посади. (Фото Петра Калнишевського). У січні 1765 року, всупереч царській волі, козацька старшина знову обрала його кошовим отаманом. За відвагу у російсько-турецькій війні 1768–1774 роках військо Запорозьке отримало подяку від цариці. Кошовий отаман Калнишевський став кавалером найвищого ордену Російської імперії - Андрія Первозванного, йому було присвоєно військовий чин генерал-лейтенанта.

Що відбувалося у ті часи і чому козаки вирішили піти на поклін до цариці? З 1769 року запорожці беруть участь у війні з Османською імперією. Саме в цей час відбуваються останні бунти пов`язані з ліквідацією Січі 1775 році. Під час Дунайських експедицій 1771-1774 рр. запорожці виступили проти введення системи повноважних писарів, яка порушувала традиції козацького права, отже проти нової системи бюрократичного урядування та впливу найвищого російського командування. Після закінчення російсько-турецької війни частина козаків, що брала участь у Дунайських експедиціях, на Січ не повернулась, а лишилась на Дунаї.

Так, з експедиції 1774 р. під керівництвом І.Мандрова, яка нараховувала 1015 чол., з Акерману вийшло 788 чол., тобто, 227 запорожців залишились відразу в межах Османської імперії. Отже, можемо констатувати існування у запорожців - як простих козаків, так і січової старшини - думки про можливість переходу до Туреччини. А.О.Скальковський зауважував, що «не раз чути було в Коші, що є охочі підбурити «сірого», щоб насильно обрати іншого кошового, а саме Пилипа Федорова, а потім із ним втекти до Туреччини». Чи були ці чутки відомі російському керівництву, можемо тільки здогадуватися та співставляти поодинокі вислови, але підтвердження в історичних джерелах, ми не знайшли.

(*Примітка*: Останні припущення цікаво порівняти з рапортом П.А.Текелія пану Г.О.Потьомкіну від липня 1775 р., в якому повідомлялось «будто Запорожцы начали уже селиться и на

принадлежащей по трактатам татарам земле». П.А.Текелій, в свою чергу, звернувся до князя О.Прозоровського з проханням повідомити де саме ті поселення засновані. Однак Прозоровський відповів, що писав «в бывшей их Кош, то оные и сошли, кроме же сего и по предложениям моим (П.Текелія) отделенными деташаментами дабы запорожцы таково на вепринадлежащей нам земле заводили селения нигде не примечено». Отже, російські керівники не захотіли повірити про переселення козаків у межі Османської імперії. Чому? Можливо, через впевненість, що вжили всіх можливих заходів, щоб такого не було.

В усякому разі офіційні листування з приводу втечі запорожців за кордон розпочнуться тільки весною 1776 р., а вже у вересні 1776 р. граф П.О.Румянцев-Задунайський писав князю О.О.Прозоровському: «к недоумению моєму, между прочим прочитал я в рапорте вашем о бывших запорожцах, что они в околичности Очакова и числом великим в виде промышленников на рыбачьих лодках оказываются». Забігаючи наперед, скажемо, деякі запорозькі козаки перейшли за кордон, а згодом і відновили Запорозьку Січ на території ворожої держави - Османської імперії). Кінець примітки….

Тогочасні події на землях навколо фортеці св. Єлизавети відбувалися так, спочатку на Синюсі спорудили Новоархангельський шанець, а далі такий же – Орловський, біля Бугу. На початку 1751 року сам гетьман повідомив кошового, що північні землі Бугогардівської паланки, від Бугу до Дніпра, верхів'я Висі та Інгульця, аж до самого Омельника, віддаються сербським переселенцям, які прибули в Росію з полковником Хорватом. А це майже половина території Бугогардівської паланки. Ще більшого утиску зазнали запорожці, коли у верхів'ї р. Інгулу було споруджено фортецю св.Єлисавети. Нові поселенці вели себе зверхньо щодо запорожців: не пускали їх рибалити, спустошували оброблену землю, чинили наругу над церквами. Почалося протистояння, а це могло привести до військових сутичок. Тому було вирішено зібрати з'їзд та створити уповноважену комісію.

З'їзд зібрали, уповноважену комісію створили, та робота у комісії не йшла. Відправлений до Петербурга - Петро Калниш, фактично приїхав ні з чим. Хіба що з новим прізвищем – Калнишевський. Якось, сидячі за чаркою, гетьман Розумовський, (який сам був звичайним собі селянським парубком Кирилом

Розумом), дорікав осавулу Калнишу: «як то він може носити таке неоковирне прізвище – Калниш. Додай лише закінчення – і ти вже не якийсь там простачок-січовик, а благородний пан.

Після повернення, П. Калнишевський збирає на нараду козацьку старшину, ясна річ, результати поїздки не задовольнили козаків. І Петро Калнишевський знову зібрався у далеку дорогу, до царських палаців. Тепер він не просто поїхав, а повіз подарунки столичним вельможам від козацького Коша: найкращих коней-скакунів, рибу, навіть рідкісні заморські дива – каву та верблюдів. Знову більше року оббивали царські пороги запорозькі посланці, і все – безрезультатно. Поле битви його розтягнулося від фортеці св.Єлисавети до Петербурга, а противники були різного рангу: від коменданта фортеці Муравйова і сербського полковника Хорвата - до імператорів Росії. А цих імператорів Петро Калнишевський пережив аж дев'ятеро, (від Петра І - до Павла І). Тут принагідно сказати, що сам він жив у трьох століттях: народився 1690 року (17 століття), помер – 1803 (19 століття). Булаву кошового отамана вперше одержав у віці 72 років – у 1762 році. Він – єдиний кошовий Січі, який обирався на цю посаду десять разів підряд.

(*Примітка:* Протягом 7 років Петро Калнишевський намагався захистити від загарбання вольності запорозькі. У 1766 р. Петро Калнишевський під час поїздки до Петербургу, яка мала на меті вирішити земельні спори запорожців, був доведений до «повної безнадійності домогтися чогось від російського уряду» і мусив визнати, що залишається одне - перейти всім Військом запорозьким під владу султана. У 1768 р. вибухнуло відоме повстання на Запорозькій Січі проти кошового отамана Петра Калнишевського на захист ув`язнених козаків, за участь у Коліївщині. На другий день бунту, від козаків відокремилися повстанці і вирішили обрати свою, нову старшину, потім забрали свою частину військового скарбу, гармати, коней і податись кудись із Запорожжя: схилялись до думки - перейти до турків).

Не добившись позитивного результату за столом переговорів у Петербурзі, кошовий Петро Калнишевський різко міняє тактику. Він добре зрозумів, які методи взяв на озброєння царський уряд для освоєння завойованих земель: сюди, у вільні степи України, посилено переселяли людей чи не з усього світу. Серби, поляки, болгари, молдавани, німці, не кажучи вже

про росіян, які тисячами переїздили на благодатні землі запорозькі, селилися у «дикому» краї - назавжди. Калнишевський обрав єдино правильний у тих умовах засіб протистояння царським завойовникам – залюднювати запорозькі землі та «дикі» поля переселенцями - українцями. Чим більше буде українського люду, тим більше буде - нескорених.

Тому особливо багато поселень виникло у другій половині XVIII ст., у теперішніх Бобринецькому, Компаніївському, Долинському, Єлисаветградському, Новгородківському районах. А щоб в уряді не виникло підозр відносно інтенсивного заселення земель, Калнишевський, як кошовий отаман, оголосив їх своєю власністю. Заявив на весь світ: «Це мої землі і я віддаю їх під поселення українському народові». Народ почув його слова і почалося переселення. Сам він ще раніше, до обрання кошовим отаманом, облюбував собі місце на березі Інгульця, у давньому козацькому зимівнику, назвали його тоді - Петровим. За Калнишевського воно переросло в село, а нині є районним центром, (газета Народне слово. 17.03.1992 р.).

Калнишевський часто відвідував зимівники: Кущівський курінь на Інгулі. Бував у гостях у козака Лелеки, зробив дарунок місцевій церкві. Під час роботи «тієї злополучної» комісії він жив саме у цих зимівниках, це за його порадою почали козаки будувати під зимівниками – підземні ходи у напрямку великих поселень того часу. Згодом ті підземні ходи об'єднають з підземними ходами, як під поселенням навколо фортеці св. Єлисавети, так і з ходами-виходами з самої фортеці. Дальновидний розум Калнишевського був оцінений під час татарської навали, коли підземні ходи надавали змогу прибиратися у ворожий стан. (Про підземні ходи під м. Кіровоградом ми розповімо трохи пізніше).

Мабуть ніхто в Україні так не розумів підступності російського царизму, як Петро Калнишевський. Але у відкриту війну «кидати рукавичку» Росії він не міг – сила була не на його боці, тому він твердо проводив у життя свою лінію, спрямовану на

залюднення земель Дикого поля - українським людом і зміцнення Запорозької Січі.

(*Примітка:* Кущівка, як зимівник козака Куща, у 1674 році, на місці, де р. Біянка зливається з р. Інгулом. Існують народні перекази про козака Куща. Його нащадок, Гаврило Кущівський, залишив в історії помітний слід. Він почав службу в Плотнирівському курені низового Війська Запорозького у 1751 р., мав добру на той час освіту, як записано у характеристиці, виданій йому козацьким Кошем: «По усмотрению его годности определен был от Войска полковым писарем - в Кальмиус и тамо все жительство свое провождал честно, добропорядочно, обходительно, без малейшего порока». Відслуживши 10 р. у Січовому війську, Гаврило повернувся у батьківський край – до Кущівки. Тепер це вже був не зимівник, а велика козацька слобода, яка входила до поселень Новослобідського козацького полку).

Царські рескрипти

Царський рескрипт Г.О.Потьомкіну (на фото) від Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі датують 21.07.1774 р. але Г. Потьомкін «притримував» його до більш зручного часу, а саме до закінчення селянської війни під проводом О.Пугачова. (*Примітка:* Григорій Потьомкін народився13 (24) вересня 1739 р. в с. Чижово, Смоленська обл.. Росія, помер 5 (16) жовтня 1791 р., російський державний і військовий діяч, дипломат, князь. Прозваний запорізькими козаками прізвиськом Гриць Нечеса. З 1756 р. навчався в Московській університетській гімназії, звідки в 1760 р. виключений. Військову службу розпочав у кінній гвардії. За участь у палацовому перевороті 1762 р., внаслідок якого Катерина II здобула російський престол, отримав чин гвардійського підпоручика. Учасник Російсько-турецької війни 1768-74 років, з 1768 р. генерал-майор, з 1771 р. генерал-поручик. За непідтвердженими даними, морганатичний чоловік Катерини II. У 1784 році нагороджений чином генерал-фельдмаршала). Кінець примітки.

22 березня 1775 року імператриця доручила П.Румянцеву

підготувати військові заходи проти Запорозької Січі: «Запорожцы столько причинили обид и разорения жителям Новоросийской губернии, что превосходит все терпение. Смирить их, конечно, должно, и я непременно то сделать намерена». 23 квітня 1775 р. на так званій Раді при височайшому дворі доля Запорозької Січі була остаточно вирішена. З проектом скасування Січі за допомогою збройних сил виступив Г.О.Потьомкін. Тоді ж було розроблено детальний план військової експедиції, якою мусив керувати Текелій Петро Абрамович. У царському листі Г.Потьомкіну, який датується після 7 травня 1775 р., Катерина друга писала: «Заготовь же и Манифест, который тогда и публиковать, когда время будет. И в нем-то вносить нужно все их буйствы, почему вредность таковое общество уничтожается».

Сам хід військової операції по знищенню Січі відомий на підставі донесення П.А.Текелія – цариці Катерині II, складеного 6 червня 1775 р. У даному випадку нам цікавий такий епізод із цього донесення: «Сомневаюсь я, что о настоящем предприятии не стали бы сии люди (запорожці) думать, а потому или приготовления ко вреду иметь, или к побегу способы избирать, и тем тревожиться, и чтоб кошевой Калнишевский и писарь Глоба уйтить не могли, к отвращению того положил скорейший марш...». Отже, П.А.Текелій (на фото) мав завдання відразу заарештувати П. Калнишевського та І.Глобу. Прізвище П. Головатого не було названо. Воно згадано в донесенні трохи нижче, після того, як детально описано події 4 червня 1775 р.: « ...а по прибитий в лагерь взят он (кошовий), писарь Глоба, и как сказывают их же единомышленник судья Головатий под караул». Отже, арешт П.Головатого - то була ініціатива П. А.Текелія, оскільки суддя виявився - «единомышленником», однак в яких саме проявах - не сказано. Ми не знайдемо про це натяків і в інших документах, хоча сам термін «единомышленник» по відношенню до запорозької старшини неодноразово зустрічається в листуванні тодішніх керівників Новоросійського краю. Так, в своєму ордері на ім'я Текелі від 18 червня 1775 р., Г.Потьомкін писав «Правление хозяйст-

венное сей новой части (Запорозької Січі) денежные суммы, так же иждивение кошевого и его сомышленников препоручить генералу майору и кавалеру Муромцову, и чтоб по учинении всему этому оценки прислать ко мне ведомость». Отже, тодішнім керівникам Новоросійського краю було відомо про якісь злочинні наміри кошової старшини, які заслуговували на тяжке покарання, їх доля була вирішена до ліквідації Запорозької Січі.

Говорити про царські події «атакування Січі» неможливо без згадки про «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтиевича Коржа» - уникального документу, який містить у собі важливу за змістом і характером передачі інформацію. Завдяки історичним авторитетам, спогади Коржа стали основою для відображення подій «атакування Січі», цей твір так охоче і часто не цитують усні оповідання, як очевидця старого запорозького життя».

Детально описуючи зустрічі П.А.Текелія з кошовою старшиною, М.Л.Корж вказує на доволі мирний перебіг подій: після знайомства, екскурсій по Січі та обіду - П.А.Текелій прочитав кошовому, судді та писарю Указ імператриці і запропонував їм готуватися до поїздки в Петербург, (туди відвезені були тільки П.Калнишевський та І.Глоба, а суддя, якого М.Корж називає Касап, захворів і помер). Після присяги на вірність козацьке військо «видя, что старшина их отправлена в столицу, а заведенные московские обычаи и порядки не по их вкусу, сильно поколебались, и начали казаки думы думать, да гадать, як би москаля у шоры убрать, а самим десь дальше мандрувать и придумали вот що»…. Далі старий запорожець розповідає, що ж саме надумали козаки. Слід звернути увагу на те, що ніякої альтернативної думки у січовиків не виникло (враховуючи надзвичайну детальність цього розділу, автор обов`язково б на це вказав). Козаки звернулися до П.А.Текелія з проханням надати їм білети (перепустки), щоб йти до Чорного моря на рибальство. Через таку хитрість «вся уже сирома, со всех 40 куреней, получая билеты под предлогом Телигула, убралась почти вся под Турка, кроме слепых, кривых и престарелых». Отже, самі запорожці бачили один вихід із такої скрутної ситуації, це переселення в межі Османської імперії….

Події наступних місяців на землях колишньої Запорозької

Січі виявляються доволі мирними. Російські документальні джерела з фонду Г.О.Потьомкіна (Рос. Державного Військово-історичного архіву), не містять жодної згадки про будь-який спротив запорожців, або непокору російським керівникам. Ми кажемо, спротив був, але великого, військового протистояння – не було, хоча подібні дії очікувалися. Так, в ордері полковнику Норову при призначенні комендантом колишньої Запорозької Січі (від 27 липня 1775 р.) генерал-майор М.Муромцов зазначав у першому пункті: «Имеет крайнее примечание на поступки бывших Запорожцев и их старшину, навязываясь скрытым образом, а ежи что усмотрите с них противное должному усердие и повиновение правительству, или необыкновенные скопища клонящиеся к бунту, как от многих лет по распутному своєму житью делали будучи на воле; а как теперь оне должны быть приводимы в порядок и будучи к сему не обвыклыми, тем более возмущения опасаться должно, почему в подобном случае. Не давая усиливаться, такое зло вначале уничтожить возьмите ваши меры со всею скоростью, поступая как с неприятелем, дать знать, ежели в том нужда потребуется, и ближним воинским командам». Однак, такої потреби не виникло.

Правда є натяк на можливий бунт запорожців пов`язаний із справою колишнього писаря Фридрика. Цей епізод детально переданий у книзі А.В.Бойко, присвяченій запорозьким зимівникам останньої чверті XVIII ст. Сам документ – це рапорт Текелія, пану Г.Потьомкіну від 9 вересня 1775 р. зберігається у фонді Потьомкіна і передає наступний перебіг подій. 20 серпня 1775 р. П.А.Текелій отримав рапорт від генерал майора Чорби, в якому повідомлялось про розповсюдження чуток на колишніх запорозьких землях про якогось Метелку, який з великим військом прямує на Січ. У ході слідства з`ясувалось, що ці чутки пішли від родичів колишнього отамана П.Калнишевського, таких собі Левка Косого та Прокопа Малого, які, в свою чергу почули їх від чумаків, що йшли з Кальміусу. Прокоп Малий «пересказывал те речи Калнышевского стаднику Петру Курдюку, прибавил от себя, что идет Метелка до Сечи, подобен Пугачу и кажется пушки же у себя имеет весьма большие...».

Чутки стали ширитися, до них додалося , що «идет Метелка на москаля», що в Кримських горах зібралось до 2 тисяч запорожців, які можуть приєднатися до війська Метелки, і ра-

зом їх буде до 60 тисяч чоловік. Всі, хто були причетні до розповсюдження цих чуток, (ті хто говорили і ті, хто слухали), були тяжко покарані. Прогнані через 1000 шпіцрутенів по 2-4 рази і відправлені на каторжні роботи до фортець Нової Дніпровської лінії. Важливо, що покарання було публічним, його мусили бачити ті запорожці, які розповсюджували інші чутки, (не такі страшні»). На думку російських урядовців - чутки, а саме: «что запорожцы на малых лотках отправились в Кинбурн, а там пойдут на больших судах вместе с регулярними войсками...то хотя и сие так же неосновательно и измышленное, однако не столь важно и вредно...». П.А.Текелій вжив всіх можливих заходів, щоб ці чутки не поширювались далі, і в той же час видав наказ своїм підлеглим, щоб уважно стежили за подібними розмовами і відразу доносили про те керівництву.

Чутки про Метелку цікаво порівняти з тими подіями, що відбулися взимку та навесні 1775 р. на Волзі. Так, взимку 1775 р. там йшла «молва о народном заступнике Подметайле», який має продовжити справу Пугачова. Тому 24 травня 1775 р. вийшов наказ графа П.І.Паніна (на підставі указу військової колегії) про «воровскую шайку Метельки Железного лба», яка з`явилась в Астраханському краї, і про заходи щодо її знищення. Заборонялось під страхом покарання розповсюджувати чутки про Метельку, який виявився пугачовським отаманом Іваном Заметаєвим.

Тепер можна згадати про лист Г.О.Потьомкіна до цариці Катерини II від 21 квітня 1776 р. «Вашему Императорскому Величеству известно все дерзновенные поступки бывшего сечи Запорожской кошевого Петра Калнышевского и его сообщников судьи Павла Головатого и писаря Ивана Глобы, коих вероломное буйство столь велико, что не дерзаю уже я, Всемилостевейшая Государыня исчислением онаго трогать нежное и человеколюбивое Ваше сердце, а при том и не нахожу ни малой надобности приступать к каковым-либо из следованиям, имея явственным доводом оригинальные к старшинам ордера, изьявляющие великость преступления их предосвященным Вашего Императорского Величества престолом, которые по всем гражданским и политическим законам заслужили по всей справедливости смертную казнь».

На які злочини посилався Г. О. Потьомкін, можемо лише

здогадуватися: чи то були наміри організувати бунт на зразок повстання Пугачова, чи спроба перейти зі всім військом під владу турецького султану, (що врешті і сталося)? Останні припущення цікаво співставити з рапортом П.Текелія до Потьомкіна від липня 1775 р., в якому повідомлялось «будто Запорожцы начали уже селиться и на принадлежащей по трактатам татарам земле». П.Текелій, в свою чергу, звернувся до князя О.Прозоровського з проханням повідомити де саме ті поселення засновані. Однак О.О.Прозоровський відповів, що писав «в бывшей их Кош, то оные и сошли, кроме же сего и по предложениям моим отделенными деташаментами дабы запорожцы таково на непринадлежащей нам земле заводили селения нигде не примечено».

В якості додатку вважаємо потрібним надрукувати неодноразово згадуваний у науковій літературі, але не опублікований до сих пір рапорт П.Текелія до Г.Потьомкіна від 9 вересня 1775 року, що зберігається у РДВІА .

Додаток: Сентября 28 дня 1775 года.

Его сиятельству Высокопревосходительному господину генерал-аншефу, Государственной военной коллегии вице президенту, ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА генерал адьютанту, действительному камергеру, лейб-гвардии Преображенского полку подполковнику, Новороссийской и Азовской губернии генерал губернатора, войск в них поселенных главному командиру, генералу от легкой конницы, и разных орденов кавалеру графу Григорию Александровичу Потемкину. **Рапорт**

По рапорту господина генерал майора Чорбы, от 20 августа ко мне дошедшему, открылись через писаря бывшего запорожского в деревне Петровой жительствующего, Афанасия Фридриха, носимые между здешнего народа пустые и неосновательные слухи о некоем человеке прозванием Метелки; которые говорил он Фридрих будучи Єлисаведградского полку в пятой на десять рот деревне Зеленой, у тамошного попа Данилы Михайлова при офицерах того же полку: прапорщиках Яновском и Глобовском и вахмистре Глобовском (брате) же публично, из которых офицеров Яновской об оном донес рапортом команде, а последние купно с попом Михайловым о том засви-

детельствовали.

По следствию же нашлось: что сии неосновательные слухи произошли первоначально, бывшего атамана Калнишевского от родственника ево Левки Косого, вымышленные, которых объявил он другому свойственному же Прокопу Малому, а сей далее, и пересказывая друг - другу примноживали пустоту в прибавок слыханного как то: Левко Косой объявил Прокопу Малому, что идет какое то войско, составляющее из донцов, калмык, татар и запорожцев, а откуда и куда не сказывал, а о сем де он слыхал от проезжающих польских из Калтмиуса чумаков, а кто оне точно и откуда уроженцы не знает. Прокоп же Малой пересказывал те речи Калнишевского стаднику Петру Курдюку, прибавил от себя, что тот Метелко подобен Пугачу и кажется из Сечи; пушки же у себя имеет весьма большие, каждую тянут 80 волов. Курдюк, будучи на речки Саксагани в зимовниках сказал казакам Алексею Поповическому, Савке Кореневскому и Трохиму Перехристу, что Метелка (Пугачев) идет прямо до Сечи с войском и переправляется из за Дону чрез реку Донец и уже недалеко на Калмиуском степу. Напротив сего объявления Алексей Поповический и Савка Кореневский соответствовали сими словами: «дай Бог, авось либо лучше, или хуже будет», а Перехрист сказывал писарю Фридриху прибавил что идет метла на москаля: и переправляется с войском из-за Дону чрез речки; и когда при начале Перехристом сего объявления случился быть тут же Елисаветградского пикинерного полку вахмистр Степанов, то он Фридрихе Перехристу говорить запретил и отозвавши на сторону распросил об оном. Фридрих: когда рассказал сия Якову Кравцу то сей к тому будто слыханное же, прибавил что запорожцы в Крымских горах до 2 тысяч собрались, а где о запорожцах слыхал - сказал не упомнит, а тот же Фридрих объявляя о том в Зеленой слободе пред выше упомянутыми офицерами прибавил о числе войск собраным Метлою идущих якобы оного до 60 тыс. Оба же Фридрих и Кравец размышляя о сем далее в сомнении своем изъявили сожаление сими словами «вот беда на нас новая не дай бог если и те запорожцы преклонятся к Метле, то старшинам нашим в живых не быть, да и на всех невинных запорожцев будет недоверия».

Далее по рапорту: Из чего видеть можно что они и сами

заключали вред, но единственно сожалея о запорожцах, а не целости всего народа, и не дали знать стоящим здесь начальникам воинских команд по порядку, и если не извещено о сем было чрез рапорт прапорщика Яневского чтобы они и более приумножили между собою возмущения.

А как сии слухи сколь в своем содержании ложны, столь для простого народа по их легкомыслию суеверны; разглашаемы были не иначе как по пустому их мнению во злость противу нынешней запорожцев и их начальников перемены; то в прекращение того и чтоб вывесть таковы зловредные их вымыслы и пресечь сомнении не только штрафом, но и удалением от сообщества. Определил я учинить следующее «1-е свойственников бывшего атамана Калнышевского - Левка Косого, как первоначального вымышленника сих басен, и последующих ему - Прокопа Малого, стадника Петра Курдюка как оне друг от друга принимая ложные речи разнесли с прибавкою в другие места, а казаков Алексея Поповического и Савку Кореневского за то что они приняли оные слухи с удовольствием и желанием события тому: прогнать шпицрутен чрез 1000 человек по три раза; 2-е - Петровского жителя Трохима Перехриста поверившего тем речам и пересказавшего в слободе Петровой писарю Фридриху, что якобы Метелка идет на москаля, а Якова Кравца что он прибавил о двух тысячах собравшихся запорожцах, прогнать же шпицрутен чрез 1000 человек по два раза; 3-е писаря Фридриха как он по своей между общества отличности и знанию грамоте, заключая что сии слухи клонятся ко вреду общества, не объявил команде по порядку и утверждая как будто настоящее и сбывшее уже дело говорил публично в слободе Зеленой хотя и при офицерах пикинерных, но не с таким духом чтоб сей вред прекращен был, но еще увеличивал как выше писано - до шестидесяти тысяч; штрафовать же шпицрутен чрез 1000 человек - четыре раза; 4-е а сверх того всех их удалить на новою линию в крепостные роботы на два года, дабы они с другими запорожцами сообщения не имели; 5-е казака Андрея Тимошевского который ни в чем не винился, и Петро Курдюк на очных ставках оправдал его тем что когда он рассказывал о Метелке то сей Тимошевский был при кухне в стороне, и оных речей не слышал освободить без наказания, 6-е других привлеченных по сему делу: а именно Данилу Чеклянку

и дячка Никиту Келембету которые из Сечи возвратившись, принесли известии что запорожцы на малых лотках отправлены в Кинбурн. А там пойдут на больших судах вместе с регулярными войсками, для некоторой предосторожности то хотя сие так же не основательно и измышленное, однако не столь важно и вредно оставить без наказания, а чтоб он Тимошевский, Чекляка и Келембет видели тяжесть штрафа, выше писаным Косому и Фридриху с товарищи и были бы свидетелями оного. То поставить их при произведении вышеупомянутой экзекуции: по исполнении же оной: Косого, Малого, Курдюка, Поповичевского, Кореневского, Перехриста, Кравца и Фридриха, для отсылки на новою линию отправить при ордере к сечевскому коменданту г-ну подполковнику Норову. А Тимошевского, Чеклянку и Келембета отпустить в их жилища с подтверждением дабы они впредь ни каковых пустошей и зловредных вымыслов не плодили, и других бы от того воздерживали бы, помышляли б только о благосостоянии общества, а не о развратах. Пребывали бы верными, раболепны и послушны Всевысочайшему ее Императорскому Величества соизволению и если впредь от кого что противное, развратное и неосновательное услышат, доносили бы команде о чем Вашему Сиятельству имею честь представить. А за секрет дал я о сем знать господам генерал майорам и кавалерам Черткову и Муромцову, из которых господину Черткову предписал чтоб он распределил их по крепостям в работы по его рассмотрению и меня о том уведомил. Я сие осмелился учинить для скорости чтоб не дать распространится слуху вдаль. 9 сентября 1775 года.

Подпись: *Генерал-поручик Петр Текелий.*

Дід Опанас закінчив читати копію рапорту Г.Потьомкіну і поклав його в шухляду. Онука зразу перепитала: «Діду, а скільки всього було Запорозьких Січей»? Опанас, погладив свою бороду і почав перераховувати: - За свідченням Д.Яворницького існували вісім козацьких Січей: Хортицька 1556–1557 років; Томаківська 1563–1593; Базавлуцька 1593 –1638; Микитинська 1639–1652; Чортомлицька 1652–1709; Кам'янська 1709–1711; Олешківська 1711–1734; Нова (Підпільненська) 1734–1775 р. А автор цієї книги В. Карпов, на основі досліджень зазначає, що певен час в Україні існувала ще й Задунайська Січ 1775–1828 років. Виходить, що Запорозьких Січей було – дев’ять.

Бентежний струмок любові

2000 рік. Кіровоградські голуби на площі Кірова

Кіровоград на фото 2000 р., характерною ознакою площі Кірова, були - голуби. Кормити їх сходилися малі і дорослі, чоловіки і жінки. У дикій природі сизий голуб зазвичай селиться на прибережних скелях, у гірських ущелинах, або уздовж обривистих берегів річок, часто поблизу від чагарників, або сільськогосподарських угідь. Їхні на пів домашні нащадки легко адаптувалися до життя біля людського житла, оскільки кам'яні споруди нагадують природні житла, а харчові відходи служать надійною кормовою базою у будь-який час року. Та чи так вже затишно голубам у нашому місті? У нас не має відповіді на це питання, але голубів знищили, а громадськості доповіли, що їх «вивели», бо вони псували фасади будівель і особливо зовніній вигляд - постамент Кірову…..

«Дикий» степ в окрузі Єлисаветграду вабив кожного, хто хоч раз відвідував його, насамперед широкими чорноземними ланами, чаруючими пахощами цілющого настою степового різнотрав'я, віковими ясенами та дубами, чудодійними озерами, розлогими й густо поростими чагарями байраками, скелястими гранітними каньйонами по долинах тутешніх річок з мелодійно-поетичними назвами: Синюха, Синиця, Сугоклія, Громоклія, Біянка, Тясмин, Плетений Ташлик, Боковенька, Вись, Інгул, Інгулець, Ятрань... Сільські топоніми населених пунктів, не менш мелодійні: Лелеківка, Липняжка, Чистопілля, Журавлинка, Оситняжка, Компаніївка, Краснопілка, Небелівка, Семенасте, Павлиш, Хмельове та багато – багато інших назв.

До того періоду, як була утворена (1939 р.) Кіровоградсь-

ка область, (за часів царату) теперішня її територія переважно входила в межі Херсонської губернії, меншою мірою (західні райони) - Подільської, і вже зовсім незначною (північні) Київської, хоча, якщо бути до кінця точним, то приєднане до нашої області, ще з моменту побудови КремГЕСу - с. Власівка, єдина кіровоградська територія на лівобережжі і належало воно до Полтавської області. Тогочасні губернські межі здебільшого проходили по річкових руслах Дніпра, Тясмину, Висі, Синюхи, Бугу, тощо. Дореволюційний Єлисаветград мав 61 500 мешканців, і це без врахування тих населених пунктів, що нині входять до його складу, бо лише в одній Лелеківці налічувалося понад 3 тис. душ. На самому початку ХХ століття, Єлисаветград хоча

Кіровоград, вул. К.-Маркса

й дещо переважав за кількістю населення губернський Херсон, усе-таки мав статус лише повітового міста, тим самим зрівнюючись у правах зі значно меншими містами, але такими ж повітовими, як Бобринець (14 300) та Олександрія (14 000). Взагалі ж, на території сучасної Кіровоградщини було не так багато населених пунктів чисельністю понад 5 000 жителів. Окрім вже названих трьох міст, можна ще навести Новомиргород (9 400), але без Златополя – (близько 10 000), що підпорядковувався тоді Київській губернії, бо саме по річці Велика Вись, що розділяла цих два міста, проходила межа між уже згаданими губерніями), Новогеоргіївськ-Крилів (11 600), торгові посади Новоукраїнка

(або Павлівськ, з населенням понад 16000 чол.), Нова Прага (12600 чол.), Новоархангельськ (або Архангород з 6300 мешканцями), містечка Рівне (15100 чол.), Глодоси (або Сухий Ташлик - понад 10000 чол.), Злинка (10000 чол.), Новгородка (або Куцівка, 8 200 чол.), Димитрівка (7700 чол.).

Села: Велика Виска (7000 чол.), Цибулеве (6 500 чол.) Вершино-Кам'янка (6200 чол.) Плетений Ташлик (6100 чол., Панчеве, Піщаний Брід і Тишківка (всі по 6000 чол.), Губівка (5300 чол.), Кальниболота (5000 чол.). Наприклад, містечко Мала Виска із потужним спиртовим заводом налічувало лише близько 4 000 чол., а село Знам'янка поруч із найбільшою у цих краях за обсягами вантажопотоків станцією - 4 300 мешканців. Але все це лише за даними перепису 1897 року і стосується населених пунктів тільки Херсонської губернії за російським виданням «Повний географічний опис нашої Вітчизни» під редакцією В. Семенова-Тянь-Шанського (том XIV «Новоросія і Крим» СПБ, 1910). На фото стара вулиця Садова з трамвайними лініями у місті Єлисаветграді.

Оскільки даних інших переписів населення немає, то можемо припустити, що тутешні населені пункти безумовно розвивалися як чисельно, так і архітектурно, врешті досягли сучасних розмірів. Хоча, якщо говорити про те ж саме містечко Рівне, або інші - з перелічених малих топонімів, то периферійна доля відіграла з ними злий жарт, оскільки більшість із них рег-

ресувала, але то вже за часів «совдепівської» адміністративної централізації влади з усіма її репресіями, голодоморами, війнами та асимілятивними відтоками освіченого й працьовитого степового люду, на грандіозні будови - переважно в азійській частині тоталітарної імперії...

На фото фонтан на площі біля Єлисаветградської управи.

Пройде декілька десятків років і відбудуться такі зміни:

► У 1873-му році:

– Введено в дію залізницю Знам ’янка - Миколаїв.

– Засноване Єлисаветградське Товариство поширення грамотності й ремесел – одна з перших та найуспішніших благодійних організацій Російської імперії.

В Єлисаветграді засновано міські початкові училища:

- імені О .С.Пушкіна (Пермське), розміщувалось на вул. Поштовій, у 1910 навчалося 323 дитини;
- імені В .О.Жуковського (Биківське). Учнів – 133;
- імені графа Коцебу (Кущівське), попечитель О .І.Волохін.

► У 1883-му році:

– Спалахнула епідемія холери в Єлисаветграді: захворіло 1718, померло 532 чол.

– При Єлисаветградському земському реальному училищі викладач історії В.М.Ястребов відкрив музей, який мріяв зробити загальноміським.

► У 1893-му році:

В Єлисаветградському повіті була 291 початкова школа з 14887 учнями:

- земських шкіл – 71 шт. - (6743 учня),
- церковнопарафіяльних – 118 шт. - (4544 учня),
- шкіл грамотності – 102 шт. - (3600 учнів).

– Замість дерев'яної Знаменської церкви на кошти єлисаветградського купця Дем'яна Купченка побудований кам'яний трьох престольний храм з кам'яним будинком для церковно - парафіяльної школи. Вартість споруди 80 тис. руб. Академік портретного живопису Петро Крестоносцев (1837-1907) виконав портрети фундатора Знаменської церкви та його дружини Євдокії, які зберігаються в обласному художньому музеї.

На фото вулиця старого Єлисаветграда з такими знайомими будинками, придивіться уважно і вгадайте, як зараз називається ця вулиця?

► У 1898-му році:

– В Єлисаветграді відкрито знамениту музичну школу Нейгаузів, з якої згодом вийдуть відомі митці.

– Створено Єлисаветградську громадську бібліотеку благодійного Товариства поширення грамотності й ремесел .

► У 1908-му році:

– В Єлисаветграді запрацювала міська електростанція, споруджена за проектом інженера Є.Ф.Тамма.

– Завод Ельворті в Єлисаветграді перейшов під контроль АК «Р. і Т. Ельворті», яке мало близько 60 агенцій (відділень) для збуту продукції у різних містах європейської частини Росії, Сибіру та Кавказу.

– Вся центральна частина Єлисаветграда почала освітлюватися дуговими ліхтарями (90 штук).

– Припинила своє існування газета «Глас Народа», яка видавалася в Єлисаветграді «Союзом русского народа» з 1907 року, (спочатку під назвою «Союз», потім «Пробуждение»).

► У 1913-му році:

– Населення Єлисаветграда становило 77 тисяч чол.

– На заводі Ельворті працювало 2362 робітники.

– В Єлисаветграді налічувалось 9 книгарень і 6 бібліотек.

– В Єлисаветградському повіті було випито 348 618 відер горілки на суму 2 944 295 руб.

– В Єлисаветграді створюється Товариство захисту жінок.

– Надруковано список абонентів Єлисаветградської телефонної мережі (всього 332 номери).

– Фребелівський дитячий садок Е.В.Яновської в Єлисаветграді оголосив прийом дітей віком від 4 до 8 років. У цьому дошкільному закладі було три групи. У програму занять входили: фребелівські роботи, рухливі ігри зі співом, ліплення, малювання, гімнастика, діяв дитячий оркестр. Для старших двох груп передбачено вивчення російської мови і арифметики. Плата за навчання складала 40 руб. на півріччя. (На фото Кіровоград з видом на гастроном «Дзеркальний»). Зрозуміло, що в період формування Єлисаветградщини, не кожна місцевість могла собі дозволити друк поштових листівок - продукції зі своїми краєвидами. В Єлисавеграді була власна друкарня. Тож завдяки видавництву, з'явилися цілі серії листівок із краєвидами залізничних станцій Знам'янка, Помічна, Користівка, Доли-

нська, причому - із зображеннями не лише самих цих населених пунктів, а й найближчих сіл та економічних здобутків.

На фото Петербурзький готель у Єлисаветграді.

«Старий» Єлисаветград займав особливу географічну позицію ще від часів свого заснування. Торгівля збіжжям та вовною, сільськогосподарські машинобудівна й переробна промисловість неабияк виділяли, звичайне повітове місто з-поміж інших йому подібних, приваблюючи сюди різношерсте, доволі сите міщанство із числа освічених і досвідчених відставних військовиків. Тут ще від самого заснування квартирував потужний гарнізон з військовим шпиталем, широкою мережею інтендантських складів, кавалерійським юнкерським училищем.

Місто мало свої потужні банки - державний та міський громадський, що звісно ж, неабияк позитивно відбивалося на його бюджеті. Зайве когось переконувати, що такому розвиненому населеному пункту мали бути притаманними і відповідні духовні запити - пропорційні його можливостям. Звідси ж і доволі велика, з огляду на кількість населення, густота навчальних закладів - 40 шт., книгарень -10 шт., бібліотек - 6 шт., міський театр, приміщенням якого міг похвалитися далеко не кожен губернський центр. А ще ж чудеса тодішньої техніки: водопровід, електричний трамвай (один із перших на території імперії),

доволі широка мережа міського телефону, лікарня Червоного Хреста, збудована за найпередовішими тогочасними технологгіями з електрикою та біоасенізацією.

Вже самі назви центральних вулиць міста підтверджували його прогресивний поступ: Велика Перспективна, Дворцова та інші. Тож не даремно, ще тоді за Єлисаветградом закріпилася слава «степової столиці», або «українських Афін» з огляду на тутешні театральні традиції ...

Саме тоді, чи не на кожному єлисаветградському розі стояли театральні тумби з численними афішами, павільйони книжкової торгівлі поруч із міським бульваром, (так називалася у ті часи територія, де нині розкинулася площа Кірова) котру нарешті перейменувати на майдан Свободи, як того прагнули городяни вкупі із численними гостями міста у морозні дні та вечори помаранчевої революції. На фото, трамвай біля залізничного вокзалу міста Єлисавеграда.

Можемо спостерігати велику кількість трамвайних вагонів та гурти людей на трамвайних зупинках, телеграфні стовпи, величезну кількість вивісок на всіляких торговельних точках. Майже скрізь бачимо бруківку, а в районі будинку Заславського - ще й мостовий настил, що також свідчить про високий рівень міської культури. А велика кількість різно-конфесійних храмів - про достатній рівень релігійної толерантності його мешканців. Тут мирно співіснували православні собори й синагоги, католи-

цький костел, лютеранська кірха, старовірська церква, численні молитовні будинки. І до всього доходили душа і серце першого голови Єлисаветградської, міської управи – О.Пашутіна (фото).

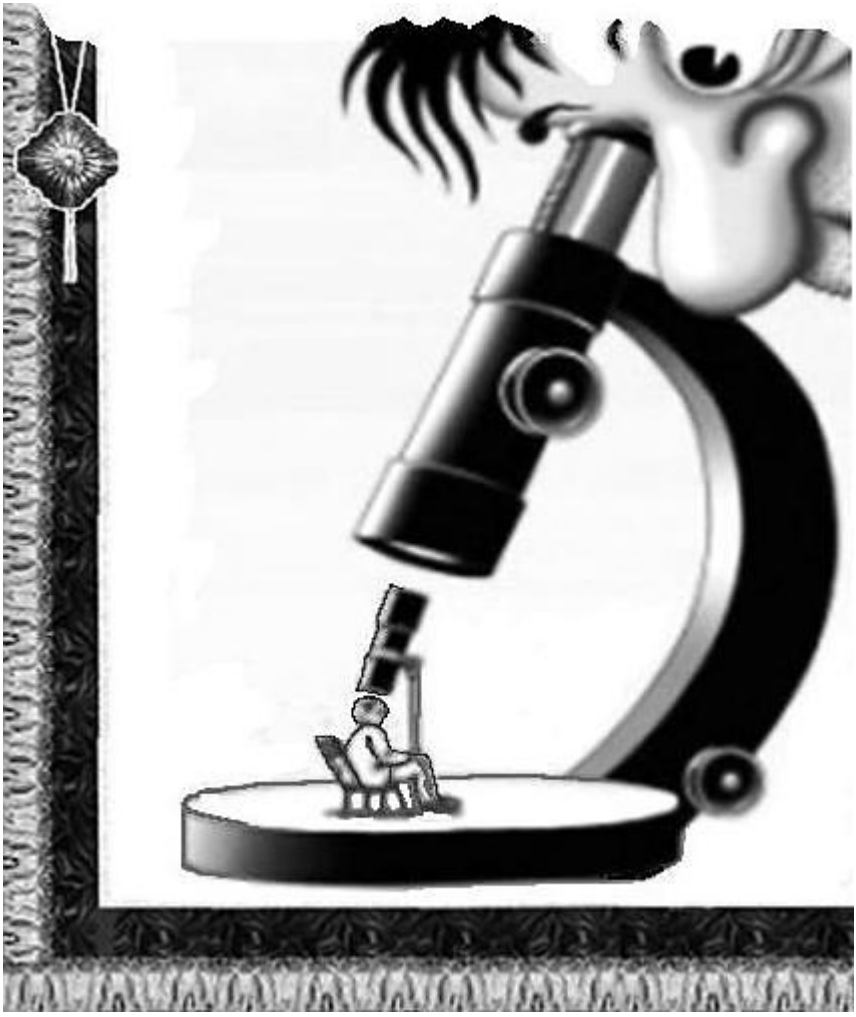

Кіровоградський краєзнавець Юрій Мативос в історичному нарисі «Місто на сивому Інгулі» так описує діяльність Олександра Пашутина: «Про службові справи міського голови нема чого й говорити. Під час перебування його градоначальником у місті, високого рівня досягли: медицина, культура, з'явився трамвай, водопровід, обладнано кілька ринків, побудовано багато адміністративних будинків. До початку 1920-х років, Єлисаветград був одним із самих упоряджених міст півдня України. Найкращу характеристику О.Пашутину дав колишній херсонський губернатор Олександр Эрдели: «Я добре знав і знаю Олександра Миколайовича, він дуже скромний, соромливий, хто небагато знаком з його діяльністю, знає, як багато він попрацював для Елисаветграда». За свою службу й суспільну діяльність Олександр Пашутін був визнаний гідним декількох орденів, у їхньому числі двох Святого Володимира. У вересні 1888 року громадськість міста врочисто відзначала десятилітній ювілей перебування Пашутина в посаді міського голови. У той час у місті перебував імператор Росії - Олександр III, що приймав участь у чергових військових маневрах, які проводилися під Єлисаветградом. Він нагородив Пашутіна перснем, прикрашеним діамантом, і привласнив йому звання «потомственого почесного громадянина» Єлисаветграда.

Неоціненний внесок О. Пашутина зроблений у культурне життя міста. Саме з-під його пера вийшла книга «Історичний нарис Єлисаветграда», у якій у повному обсязі передавалася історія міста за роки його існування. До речі, названа праця й донині, - є єдиним письмовим джерелом для істориків, що цікавляться минулим міста над «сивим» Інгулом. Помер Пашутін в 1912 р. й був похований на цвинтарі біля Успенського собору. На жаль, могила видатного градоначальника не збереглася. При більшовиках храм зруйнували, а на його місці спорудили помпезний будинок, зараз там міська рада Кіровограда.

П'ята глава

Сторінки із минулого

Втрачені зв'язки поколінь

І запитала онука у діда Опанаса: «Діду, а куди діваються померлі люди»? Цікаве питання онуки поставило діда в трудне становище. Дійсно куди діваються душі померлих бранців та невинно вбитих, і чому новонароджена - має пам'ять предків?

Людина завжди пам'ятає, звідки вона прийшла в життя і де її коріння. Шлях звільнення кожного народу густо кропився людською кров'ю в віках та втраченими надіями. І спробував Опанас сказати так: - Коли душа розлучається з тілом, людина - навіть якщо непритомна, чи смерть її захопила зненацька, чи уві сні - на якусь мить, що триває частку секунди, усвідомлює, що помирає. І хоч би як вона була готова до смерті, хоч би чекала на смерть і не боялася її, - в саму мить смерті відчуває ні з чим незрівнянну загрозу.

Відразу після смерті душа стає на Суд Святої Справедливості. Закінчилося, здавалось би невичерпне досі Боже Милосердя. Хто переступає межу життя, опиняється супроти Справедливості самотній та оголений, чекаючи вироку. Одні кажуть - перед Богом, другі – перед Вищим Розумом, треті вказують на інші явища. Як би там не було, душа померлого - виходить із тіла і деякий час стоїть поряд, вона не віддаляється від тіла, від земної кулі, і не летить у Космос. Це останні хвилини перед її карою чи нагородою, коли їй дозволено невидимо залишати-

ся між людьми. Родичі готуються до поховання тіла. Під словом «похорон» треба розуміти той період часу, який, згідно з обрядом, ритуалом чи звичаєм - відділяє смерть від поховання тіла. Скажімо, якщо католик через якісь трагічні обставини не був похований - третього дня після смерті, душа його після закінчення цього часу все одно змушена віддалитися від землі й піднятися в небо.

Душі спочилих праведників та воїнів знаходяться на Небі духовному, у паралельному нашому фізичному – тонкому стані, закритому для тілесних очей. Цей світ у біблійній мові називається світом невидимим, ангельським. Про переставлених «на той світ» людських душ, уже є вся інформація де записані їхні дії. Земля це місце для випробувань. Творець дав нам тіло як інструмент, за допомогою якого ми можемо робити, або добрі, або злі справи, тим самим засвідчуючи, проявляючи свою віру, адже «віра, коли діл не має, – мертва в собі».

Душі, котрій присуджено Чистилище, ні родина, ні близькі уже нічим окрім молитви і добрих справ не можуть допомогти. Душа невимовно страждає, бо не може сказати людям, що їхні сльози жодної користі і полегші їй не дають - лише утруднюють і без того важкий перехід; що людські страждання – ніщо в порівняно з тими муками, які доводиться терпіти самій душі.

О! Якби люди знали, якби спробували відчути увесь розпач такої душі! Бути біля свого тіла ще три дні, поруч зі своїми рідними, благати у них допомоги, знати, що ці останні хвилини зв'язку зі світом ось-ось проминуть, і не мати змоги вимовити ні одного слова. Душа бачить у своїх близьких навіть те, що вони приховують у середині себе, як правило - це жалість близьких до самих себе. Душа бачить, як люди заглиблені у власну біль, схиляються над мертвим тілом, в якому вже немає душі!

Під час похорону свого тіла, душа здебільшого невимовно страждає. Адже це її останні хвилини на земній кулі. І що вона бачить? Родина умліває від власного розпачу, а близькі і знайомі з більшою чи меншою байдужістю ідуть за труною і думають, якби швидше покинути цю процесію, бо душа вже вміє читати їхні думки... Ті ж, котрі залишаються, поговоривши про обставини смерті небіжчика, переходять до інших тем. І добре ще якщо не обмовляють спочилого і родину! Ніхто не думає про молитву. Ніхто не хоче мовчанням підтримати душу, чи

хоча б під час ходу на цвинтар, свідомо підтримати душу, котра з розпачем і болем кружляє серед них. Ніхто не усвідомлює, що вона знає і все бачить, чує й страждає так, як лише душа страждати може!

Від першої миті розлуки з тілом душа розуміє усю велич і могутність світу, до якого увійшла, на противагу до злиденності і мізерності всього, що залишила на землі. З часу поховання тіла будь-який контакт душі з землею припиняється і душа іде у присуджене їй місце, де починається її нагорода чи спокута за гріхи. Тепер вже з вражаючою ясністю душа усвідомлює, що заслужила. Пануюча незмінна і найдосконаліша Істина на Небі, та, що на землі часто здається людині зайвою, далекою і недосяжною - тепер, коли немає повернення, коли не можна від неї відвернутися, стає такою простою і зрозумілою.

Приречена на Чистилище душа, перш ніж втратить в першому колі усвідомлення цілісності свого існування, тривалості кари, що її чекає, і якості вічної нагороди, протягом усього часу від смерті і до поховання - знає, що мусить відпокутувати усі провини і відпрацювати усе, що занедбала на землі. Також вона бачить, що добрі діла не проминули даремно. Кожен добрий вчинок, хоча би найменша перемога - над грішною природою, був зафіксований і зарахований на її користь.

Люба моя онука, ти повинна зрозуміти, що душа після смерті зберігає усі свої почуття. Немає тіла, яке завдавало їй фізичного болю, але залишається біль душевний, і про глибину цього болю, земна людина не має ані найменшого поняття. Життя людське коротке і минуще…..

За матеріалами інших дослідників, по дорозі до с. Клинці було розкопано Велику могилу (курган), у якій знайшли поховання періоду II-III тис. до н. е., виявили стоянки, печери, землянки, а також залишки поселень. Їх особливо багато було у верхів'ї Інгулу, бо село Клинці знаходиться на кордоні степу та лісостепу і довгі часи це вважалось не дуже хорошим місцем для постійних переселень, але люди тут селилися з глибокої давнини. Багато було скіфів-орачів, давніх трипільців, половців, печенігів, тощо. Пізніше біля с. Клинці проходив Чорний шлях, відрізок до Боковеньок, та дорога на Очаків. Господи, скільки люду перебувало на цих землях та скільки поколінь змінилось.

З приводу переселення старообрядців до місцевості майбутнього с. Клинці, Кіровоградського району в ті старі часи, С. Орел каже: - Перші старообрядці поселилися в майбутніх Клинцях приблизно в 1750-ті роки, а вже через 100 років, вони серйозно почали впроваджувати навчання своїх дітей під егідою релігії. Старообрядці та їхня релігія (церква) в уяві С.Орел завжди вирізнялася якоюсь особливою таємничістю і скромністю. Відсутність помпезності, показного блиску, певний аскетизм, уміння триматися свого, відособленого гурту і за всім цим відчувається щось невловиме, таке, про що не кричать, або взагалі не говорять уголос, але воно важливе та невід'ємне і обов'язково об'єднує людей….

Уже пізніше, познайомившись з історією православної старообрядницької церкви, стали зрозумілі величезні жертви священиків і мирян цієї церкви, які протягом кількох століть зазнавали жахливих переслідувань і це наклало свій енергетичний відбиток на всю громаду. Ще зовсім недавно (2003 р.) старообрядницькими приходами керував один із чотирьох архієреїв церкви - єпископ Київський і всієї України - Савватій. Родом владика був із села Аджамки, Кіровоградської області, із селянської української родини. З маминою піснею вбирав у душу потяг до краси і гармонії, благочестя і духовності. Не отримавши з дитинства релігійного виховання, Степан Козка (Савватій) обрав професію художника. Але душа просила духовного, горнулася до молитви, до поетичного слова, до музики. Першим його наставником став священик старообрядницької громади із села Клинців Кіровоградського району отець Яків. Шлях до віри був непростим - через тяжку хворобу, відкриття внутрішнього духовного зору, наполегливу самоосвіту. З часом змінив на священицькому посту свого наставника, опікуватись довелося кількома приходами.

Віра, релігія, церковне благочестя мають позитивно впливати на суспільство. Сама присутність церкви своїм прикладом зміцнює позитивні засади спільноти, релігійні громади, в ній не повинно бути байдужих до суспільних бід. Церква - незалежна у своєму духовному служінні, відділена від держави і не політизована (останнє якраз і є найбільшою перешкодою до об'єднання православних церков). Своїми молитвами, благочинністю і порадами вона повинна всіляко допомагати, але не втручатися

у справи держави. Так само й держава мусить оберігати церкву, допомагати в її облаштуванні, але не диктувати свої умови. Тоді в гармонійному єднанні церкви і держави відкриються великі можливості, особливо у справі відродження благочинності і патріотизму нашого суспільства….

Багато років минуло з того часу, як Україна втратила одну з найбільших перлин своєї Півночі - Стародубщину (на той час: Мглинський, Новозибківський, Стародубський і Суразький повіти Чернігівської губернії). Протягом багатьох століть ці землі входили до основного українського етнічного масиву, а потім унаслідок поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 років, несправедливо залишилися поза межами УРСР, а відтак і поза державним кордоном сучасної України. Не будемо довго розповідати про історію старообрядців с. Клинці, звернемо увагу на освіту клинцівських жителів. Перша школа в Клинцях була відкрита в 1886 р., де завідуючим і законовчителем був Діонісій Клєментієв, (вчитель селянин Спірідон Поляков). Заняття в школі було з грудня по березень, навчалося 13 хлопчиків.

А от жителі села Любонадєждівка написали листа в земство, що в них немає школи, а в Покровську земську школу їх не пускають, вимагають 6 карбованців на рік, а це дуже багато, тому дітей навчають по хатах за 20-30 копійок на місяць плюс харчі, жителі с. Первозванівки та Неопалимівки мали право ходити до школи в Завадівське училище за 3 карбованці в рік. (Зверніть увагу, у ті часи дітей навчали за 20-30 коп. у місяць).

Пройшло 37 років і в 1923 р. була відкрита перша початкова школа, завідуючим став житель с. Клинці – Т.А.Кушнєров. В школі працювали 3 вчителя, з них одна жінка та два чоловіка.

В школі навчалися учні за віком:

до 14 років – 5 чоловік,
до 13 років – 18 чоловік,
до 12 років – 22 чоловіка,
до 11 років – 16 чоловік,
до 9 – 10 років – 9 чоловік.

Час нестримно плине… Кожен рік школа відкривала двері первачкам, проводжала в широку дорогу під назвою «Життя» своїх випускників. Зміни відбувалися в суспільстві села Клинці, час впливав на Клинцівську школу та її учнів.

Великі принади Єлисаветградщини

Географічні назви Єлисаветградського краю – один з багатьох елементів культури нашого народу. Середовище, в якому живе людина, це не тільки квартира, робота, транспорт, дача тощо. Це і чисельні назви, до яких ми звикли, з якими органічно зжилися, але без яких неможливо визначити місцезнаходження будь-якого об'єкту. Що буде, якщо всі відомі об'єкти раптом втратять або ж одночасно змінять свої назви. Почнеться хаос. Водночас географічні назви не тільки визначають адресу об'єктів, але й виховують, створюють певну «ауру», що в свою чергу так чи інакше впливає на життя людини.

Географічні назви в минулому ніколи не давалися випадково. Недаремно в далекому минулому свої села люди в Україні називали Щастям, Зіронькою, Розумницею, Веселим Кутом, Добролюбівкою, Братолюбівкою, тощо. І жодної тобі Ковбасівки, чи щось подібне. На жаль, все змінилося в Україні за радянських часів. Для знищення душі народу необхідно було зруйну-

вати його культурне середовище. А це не лише українська церква і школа, не тільки мова й українські імена, але й географічні назви. Так виникли абсолютно не пов'язані з Україною географічні назви типу Кіровоград, Леніно, Сталіно, Комсомольськ, Новомосковськ, Дніпродзержинськ і багато-багато інших. Вони не тільки спотворили топонімічне поле нашої країни і нації, але й нанесли величезну шкоду духовному стану нашого народу. Особливо шкідливі вони нині, коли всі знають, що комуністичні вожді були збоченцями і серійними вбивцями.

Скільки років Києву, історичній столиці України? Або, чи знаємо ми рік «народження» Єлисаветграда? «Дитяче» запитання для школяра? Тест на знання історії України? Чи може перевірка знань з минулого нашої держави для «академіків від історії»? Все разом. Зі шкільної чи студентської лави ми знаємо, що Києву 1500 років. Ця дата була затверджена ще в СРСР за часів правління Брежнєва і Щербицького. Зрозуміло, що 1500 річчя Києва було «науково» обґрунтовано відповідними науковими установами і відповідними «корифеями», які керують історичною наукою і донині. Хіба можуть вони при вселюдно заявити нині, що всі їхні «наукові» розробки нічого не варті і визначалися лише тодішньою політичною номенклатурою і кон'юнктурою, а також бажанням керівників держави, які ніякого відношення до історії - як науки не мали? Очевидно, що ні.

Всім відомі під Києвом - знамениті Змійові вали. Могутня фортифікаційна споруда давніх часів. Її протяжність лише в Київській області складає понад 800 км. Навіть нині висота цієї української «Китайської стіни» досягає 10 метрів. Під час же спорудження висота валів досягала 16 метрів, тобто висоти 7-поверхового будинку! Крім того, зверху ще на декілька метрів простяглися до неба могутні дубові колоди, забиті чи закопані сторчма. За залишками цих дубових колод, радіовуглецевим аналізом, вчені і визначили, що цим валам як мінімум 2700-2800 років. Що ж тоді виходить, Київ має більше років? Так, ще 2800 років тому якісь невідомі «пришельці з Космосу» звели до неба величезні циклопічні споруди, за обсягом робіт співзмірні зі спорудженням Великої китайської стіни чи єгипетських пірамід для захисту з півдня якогось поселення. Хто хотів в такі фантастичні речі може повірити? Чи потрібно були ці відомості «старшому брату» - Московії, якого ще й в проекті не було? Ні.

Для будь-якої людини, яка знайома з формальною логікою ці факти говорять лише одне. Вже як мінімум 2800 років тому на місці сучасного Києва існувала столиця могутньої держави, на захист якої з півдня від кочових племен і були споруджені грандіозні Змійові вали. І не в один ряд. Це була розгалужена система фортифікаційного захисту Києва. Причина створення, захист держави від наскоків войовничих степових кочівників. Різниця лише в тому, що китайці захищали свою імперію з півночі, а ми (українці) з півдня. Ось і все.

Тепер відповідно до Єлисаветграда. В Україні більше 20 назв адміністративних центрів (областей), але проведені опитування засвідчують, що з тих, хто в них народився і живе, мають доволі туманні уявлення. Є люди, для яких назва їхнього рідного міста суцільна загадка. Дехто абсолютно неправильно трактує походження назв, або рік «народження» своїх міст. Офіційно кажуть: «Нинішній Кіровоград виник у 1754 р. як фортеця». Люба споруда починається з закладки перших каменів. Якщо фортецю збудували за наказом імператриці Єлизавети, то 30 липня 1752 року був затверджений проект фортеці і перед початком будівництва (на охорону) виділено 200 запорізьких козаків. Для чого цариці Єлисаветі, віддавати наказ про охорону пустого місця в «дикому степу». (*Примітка*: Дивна була та цариця, яка таємно вийшла за простого українського козака Розума. Що то був за чоловік, якими характерними особливостями він володів, якщо зміг завоювати серце імператриці, можна лише здогадуватися. В крайньому разі це був безпрецедентний випадок у світовій історії і ще одна нерозгадана загадка української нації).

І послала цариця для будівництва фортеці в «Дикий степ» дисциплінованих німців, бо російські гусари більше займалися побиттям євреїв, пиятикою і картами. Ті ж самі німці та їхні нащадки відігравали помітні ролі у заснуванні міста на Інгулі – Єлисаветграда. Саме вони командували спорудженням фортеці св. Єлисавети та гарнізоном, обрали назву для нашого міста, а потім керували ним, розбудовували і робили схожим його на справжню європейську оазу в «Дикому степу».

Будівництвом укріплення керував інженер-полковник Менцеліус. Серед комендантів фортеці були Юст, Ірман, Корф, Герінг, Дувінг, Петерсон, Гессій, Фрігель (виконуючий обов'язки).

В школі для офіцерських дітей при укріпленні вивчалася німецька мова (учитель Корнеліус). З-поміж командирів гарнізонних батальйонів Єлисаветграда зустрічаємо прізвища Маркварта й Каннеберга. З усіх 9 комендантів створеної 1764 р. Єлисаветградської провінції, німцями були 5 душ: Фрізель, Корф, Герінг, Гессій, Дувінг. Та й німкеня цариця Катерина II, затвердила назву нашого міста на честь своєї попередниці – Єлисавети.

У 1833–1852 р. в міській думі головували Андрехт, Поппе, Гайлі, в 1854 – 1864 роках поліцмейстерами служили Тигерстет та Герценберг. 1842 року почалося брукування міста за підрядом, отриманим відставним полковником Штральбертом.

Домінування німців, інших вихідців із зарубіжної Європи, їх нащадків спостерігалося в керівництві другого резервного кавалерійського корпусу в Єлисаветграді під час аракчеєвських поселень. У 1835–1850 р. командиром корпусу служив генерал від кавалерії барон Дмитрій Остен-Сакен, учасник всіх воєн Росії з 1812 по 1855 роки. В «Історичному нарисі Єлисаветграда» О. Пашутіна йдеться, що йому, як корпусному командиру і начальнику військового поселення, місто завдячує будівництвом, зокрема, міських присутніх місць (приміщення теперішньої обласної ради і держадміністрації), великого мосту через р. Інгул, розведенням міських садів і бульварів, засадженням деревами передмістя та вулиць В. Пермської й Петрівської (тепер Шевченка), початком брукування інших вулиць, тощо.

У свята дні й неділю генерал Д. Остен-Сакен із сім'єю й штабом ходив до Успенського корпусного собору (тепер там міськрада). За його дорученням архітектор Достоєвський, який називав Остен-Сакена ідеально чесним, зробив креслення решітки для збудованої церкви Покрови пресвятої Богородиці на Ковалівці. Наближеним до нього був відставний полковник Поппе, який, зокрема, вирішував питання здачі в оренду частини генеральського помістя «Притулок» (у ньому командир житиме, вийшовши у відставку). Генерал любив бали в міському зібранні з хорошим струнним оркестром, вважаючи їх важливим засобом єднання і пожвавлення життя громади. Влітку відправлявся до казенного (міського) саду, де знаходилася дача в «готичному смаку». Він опікувався і впорядкуванням усього саду, Д. Остен-Сакен цікавився організацією землеробського господарства в регіоні.

Цікавою є історія нагородження Остен-Сакена. Одного разу, помітивши, що його військо «погано» ходило церемоніальним маршем в гарну погоду, він наказав робити це саме в негоду. Але вийшло так, що 1847 р. церемоніальним маршем залишився невдоволеним прибулий до міста сам цар. Зате маневри військ виявилися вдалими, за що Остен-Сакен отримав з його рук Володимирську стрічку. У 1864 році саме цей німець став першим почесним громадянином Єлисаветграда.

Командир корпусу спочатку був одночасно і начальником Новоросійського військового поселення. У 1849 році, ці посади розділили і звідтоді «особим» начальником над Новоросійськими військовими поселеннями до їх ліквідації (у 1860-х роках) був генерал-лейтенант Пістелькорс. Фон Гольфрейх, який після Остен-Сакена став корпусним командиром, симпатизував своїм землякам-німцям, «котрим і був наповнений його штаб». Про цього генерала від кавалерії, ад'ютанта Барклая де Толлі в російсько-французькій війні добре відгукується мемуарист К. Скальковський. Невдовзі й того замінив генерал від кавалерії барон І. Оффенберг. Дослужившись до цього звання і маючи дружину-росіянку, він так і не оволодів повною мірою офіційною мовою імперії Романових. Командир використовував своє службове становище, турбуючись про дозвіл на будівництво в місті церкви рідної йому лютеранської віри. Найбільші пожертви на збудовану 1854 року в Єлисаветграді кірху зробили генерали Фітінгоф та Кноринг.

Із 1845 року і на час будівництва військового містечка начальником штабу 2-го кав.корпусу служив В. Лауниць, учасник турецької (1828 р.) та польської (1831 р.) кампаній. Тодішній архітектор Достоєвський пише, що в місті одні називали його пасторським синком, вірогідно через терпляче прагнення до досягнення підвищень і багатства, інші – скаженою собакою. Згодом він став начальником штабу всієї резервної кавалерії в Кременчуці і вже приїжджав до Єлисаветграда у якості вищестоящого керівника. На 1849 рік начальником корпусного штабу був генерал граф Ламберт.

Подібним був етнічний склад командирів, старших офіцерів у підпорядкованій Єлисаветграду дивізії та полку в Крилові (згодом затоплений Кременчуцьким водосховищем), де служив поет П. Фет: начальник дивізії Фітінгоф, одружений «на остзей-

ській графині», полковий командир барон К. Бюлер, ескадронні командири Р. Крюднер та Оконор, генерал А. Ессен, майор Вейнберг, полковий ад'ютант Бедер та інші. Ми не беремося стверджувати, що абсолютно всі вищезгадані військовики були етнічними німцями. Але це не завадить дійти висновку про їх помітне, чи й визначальне місце в ряді періодів, перш за все військової історії Єлисаветграда, а також його благоустрою за перші 100 років існування

Землі Єлисаветградщини, являли велику принаду для нападу чужинців, земля тут полита кров'ю наших предків... Візьмемо для прикладу степи Олександрівщини, які тримають у вічній схованці тисячі людських доль, або знаменитий Холодний Яр, який збирав найхоробріших лицарів волі, усіх, хто не терпів шляхетської наруги і кріпацького поневолення. Тарас Шевченко засуджував соціальну несправедливість, гноблення «українського люду» панами, викриває хто зневажливо ставився до визвольних рухів, і висловлював жаль із приводу того, що нащадки гайдамаків не піднімаються на боротьбу. Звинувачував дворянських літераторів у фальсифікації минулого України.

Боріться - поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Стара Осота, Бірки та інші населені пункти району. А скільки легенд і переказів зберегла пам'ять людська про неповторні дні славного минулого. У цьому місці Тясмин розливається широким плесом. Красиве, неповторне воно в обрамлені мальовничих берегів.

Бірки Олександрівського району. (Бірки – множини від слова «бір», що означає сосновий ліс). Вони славляться не тільки красою і цілющим повітрям. До сьогодні вітер і дощі нагадують бірчанам трагедію, що розігралась колись у піщаних кучугурах. Після негоди люди знаходили і знаходять тут уламки древніх мечів, шматки візерунчастої кахлі. Копаючи погреби і колодязі, бірчани натрапляють на обгорілі колоди, цеглини, старі монети із зображенням невідомих воїнів. Що це? Відгомін яких подій? Здавна відповідь на ці запитання бірчани черпали з легенд, які від покоління - до покоління передаються в селі:

Сотні літ тому, у часи володарювання князів Київських,

стояло над Тясмином місто – велике й багате. З трьох боків захищало його води р. Тясмину, з четвертого – високий вал. Звалося це місто – Бірградом. Жили в місті ремісники й землероби, навідувались сюди купці і кочівники. Але не вони визначали долю Бірграда. Бо було це, насамперед, місто-воїн, сторож південних кордонів Київської Русі. Постійно надходила біда до Бірграда з півдня – з степів половецьких. Не раз і не два жителі міста ціною крові своєї зупиняли наскоки кочівників. Але найстрашніша біда прийшла звідти, звідки її не чекали.

Одного разу гонець приніс повідомлення: з півночі в степ надходить велика орда, яка вже потоптала священний Київ, кров'ю і стогоном сповнила всю землю. Ось-ось незвані гості будуть на берегах голубої Тесьми. Мовчки вислухала громада похмуру звістку. Ніхто не здригнувся, не залементував. Порішили: битися до останньої краплі крові, смерть прийняти у місті своєму, а не гибіти у поганській неволі. А щоб не зміг ворог бенкетувати на тілах їхніх, щоб не знайшли поживу хижі загарбники, надумали бірчани всі свої коштовності потопити у найглибшому місці річки. Увечері зібралася громада знову. Цього разу на березі Тесьми. Ніби на свято прибралися жінки і діти, у повному бойовому вбранні стояли воїни. Жоден купець світу не втримався б від захопленого вигуку, уздрівши багатства, які принесли і привезли ці люди з собою до води. І ось настав очікуваний момент. До берега кіньми підвезли священний вантаж – величезний цар-дзвін з головної дзвіниці церкви. Мить – і він опустився у чорну вечірню воду. Дзвін, який був душею міста, який десятки літ кликав на свято і битву. За «царським» дзвоном, опустився у воду - другий дзвін, третій, четвертий... А далі у розгойдану глибочінь посипався барвистий дощ золотих монет, тарілок, перснів, підвісок... Летіло у воду те, що добувалося роками важкої праці. Місто прощалося з багатством назавжди. А на ранок під валами вже гарцювали перші вершники орди. Зав'язалася жорстока січа. Мужньо билися бірчани, навіть жінки і діти гинули на вежах зі зброєю в

руках. Та нерівними були сили – з диким торжеством увірвалися нападники до міста. Та що це? Ніде – нічого. Пустота. Лиш поскрипують двері в порожніх хатинах та тріщить полум'я на закривавлених валах. Жах охопив передніх ординців, навколо лежали одні мерці. Орда відсахнулась від стін порожнього Бірграда, коні понесли похмурих нападників у степ. Місто, яке не могло стримати ворога живим, перемогло його мертвим. З тих пір минуло сотні літ. Заросло лісом, затяглось піском древнє попелище Бірграда, поміняв русло Тясмин, назавжди поховавши під берегами незліченні скарби незламних духом - воїнів. Тільки дощі та вітри відкривають час від часу завісу над мертвим містом, нагадуючи нащадкам про давню трагедію. І відбулося це на теперішніх землях Кіровоградського краю.

(*Примітка*: р. Тясмин (у давніх текстах вживається назва Біла Річка), тече в Кіровоградській та Черкаській обл. України, права притока Дніпра. Річка бере початок в північній частині села Любомирка Олександрівського району. Спочатку тече на південь та південний захід, в с. Соснівка повертає на північний захід і тече в цьому напрямку до села Райгород Кам'янського району. Потім напрямок змінюється на північний, а в м. Сміла річка повертає на північний схід. У селі Бузуків Тясмин ще раз повертає, тепер на південний схід і тече в цьому напрямку до самого Чигирина. Далі річка протікає в східному напрямку).

У першій половині XVII століття на лівому березі Тясмина виникло поселення. 1785 року воно стало містечком Олександрівкою. За народним переказом назва походить від імені першого поселенця Олександра. В середині XVIII століття тут була споруджена церква. У грамоті, виданій в 1785 році польським королем Станіславом Августом, власником Олександрівки став Феліціан Пилявський, вона вперше згадується як містечко.

У 1787 році Олександрівка перейшла у власність російського князя Г. Потьомкіна, який подарував її своєму родичу підполковнику Ф. Бжозовському. Той, в свою чергу, продав містечко разом із кріпаками декільком поміщикам. А чому б Потьомкіну не зробити щедрий подарунок – своєму родичу, адже у володінні «світлішого» була майже вся Правобережна Україна. Під час повстання декабристів 1825 року командир 27-ї кінно-артилерійської роти, що дислокувалася в Олександрівці, підполковник А. Єнтальцев був членом Кам'янської управи Пів-

денного товариства. За це він був засуджений на каторгу і відправлений у Сибір. Разом з ним на поселення виїхала і дружина - Олександра Василівна

У 1855 році селяни Олександрівки, що входила тоді до Чигиринського повіту Київської губернії, протестуючи проти сваволі поміщиків, взяли активну участь у Київській козаччині. У 1860 році в Олександрівці була відкрита перша церковнопарафіяльна школа. Після реформи 1861 року найродючіші землі залишилися у поміщиків. У 1839 році в містечку був збудований цукровий завод, а в середині XIX ст. - тютюнова фабрика, пивоварний і два цегельних заводи. Через погані умови праці, мізерну зарплату, тривалий робочий день на цукровому заводі часто відбувалися робітничі страйки (1874, 1902, 1905 р.). У 1957 році Олександрівка стала селищем міського типу. В селищі діє Свято-Успенська церква (УПЦ), громади адвентистів сьомого дня, євангельських християн-баптистів). Кінець примітки.

Івангород Олександрівського району. Виник ще за часів польського панування. Переказ розповідає, що в одного польського пана був наймит на ім'я Іван. І дуже хотілося сіромасі стати вільним. Не раз просив Іван пана дати волю. І ось після чергового прохання пан «змилостивився» і сказав: «Поший сорочку із волової шкіри, одягни і носи. Як зносиш, так і станеш вільним». Заплакав Іван, - коли ж зносити сорочку з волової шкіри? Й життя не вистачить. Але добрий чоловік порадив: «А ти на ніч ляж у гній у воловій сорочці. Сорочка попріє, полопається...». Так і зробив Іван. Наступного місяця прийшов до пана у «зношеній» сорочці. За винахідливість дав пан волю Іванові, а той побудував хату. Так і виник Івангород – «Іванів город».

На перетині річки Великої Висі та її притоки Гептурки, більше як 250 років тому запорозький козак Тресяга збудував першу хату, поклавши таким чином початок новому зимівнику Новий Миргород. Перша згадка про Новомиргород датується 1740 р., під назвою Тресяги, як зимовник запорозьких козаків. До речі, за переказами ще 600 літ тому, нині мілководна річка Гептурка, була такою глибокою і широкою, що аж до Турії (село в Новомиргородському р-ні) заходили кораблі і вели жваву торгівлю. Невдовзі до зимівника Тресяги потягнулися селяни-переселенці й козаки Миргородського полку. Перше військове поселення збудували козаки полковника Василя Капніста з

Миргородського полку, паралельно фортеці св.. Єлисавети.

У 1752 році адміністративним центром Нової Сербії стає поселення Новий Миргород з статусом шанця.У1773 році Новомиргороду надали статус міста, а з 1784 року він отримує статус посаду. У 1850 році дід відомої української письменниці Зінаїди Тулуб, записав легенду про історію Златополя. Колишня прикордонна корчма, поставлена польським магнатом Любомським, на межі Польщі з Росією й наречена ним же Гуляйполе. Об'їжджаючи свої нові володіння, князь Потьомкін, відвідав й Гуляйпільську корчму. Хитрі поляки, аби задобрити нового господаря, піднесли йому в дарунок діжечку золотих червонців. Розчулений Потьомкін вигукнув: «То це ж не Гуляйполе, а Золоте поле». З того часу й стали звати містечко, що виросло навколо корчми – Златополем.

Початок заселення *Златополя* - з 1659 р. У 1686 р. після підписання Вічного миру між Росією та Польщею, місто під новою назвою Гуляйполе, увійшло до складу Речі Посполитої. До 1792 року місто було власністю князів Любомирських, а пізніше стає власністю князя Потьомкіна.

Продовжуючи історію Новомиргорода, зазначаємо, що з 1803 року Новомиргород стає повітовим містом Херсонської губернії, а трохи згодом отримує статус заштатного міста. У 1834 році місто отримало статус військового містечка Бобринецького повіту. У 1836 році в місті розмістилося управління двох округів Новоросійського військового поселення. З 1859 р. Новомиргород знову стає заштатним містом. У 1914 році в Новомиргороді побудовано залізницю та зведено залізничний вокзал. 25 березня 1918 року місто зайняли німецько-австрійські війська з військами Центральної Ради. В листопаді 1918 р. Директорія отримує владу в Новомиргороді. 10 травня 1919 року місто захоплюють загони отамана Григор'єва, а з серпня у місто входять денікінці. В січні 1920 року в місті встановлено владу Рад.

У 1923 році Новомиргород стає районним центром Єлисаветградського округу. 1 серпня 1941 року фашистські війська окупували Новомиргород та Златопіль. 11 березня 1944 року міста звільнили від гітлерівських військ. В 1959 році Новомиргород був об'єднаний з Златополем, та селами Виноградівкою та Катеринівкою. 26 липня 2001 року місто внесено до списку історичних населених місць України.

З історією обох міст пов'язані життя і діяльність багатьох видатних людей. В гімназії викладачем історії працював кириломефодієвиць Олександр Тулуб, тут чумацькою валкою проїжджав малий Тарас Шевченко. Про це він писав у своїх творах. Тут навчався письменник М. Зеров, народився декабрист Євген Оболенський, служив поручиком у гусарському полку творець вічної «Енеїди» Іван Котляревський. Вподовж кількох років проходив військову службу російський поет Афанасій Фет, бував О. Пушкін. Уродженцями були Борис Гончаренко, Юрій Мокрієв, Євген Поповкін, Петро Біба та інші.

Вільшанський район. У битвах на Синіх Водах в 1362 р., біля сучасних сіл Добрянка і Тишківка (версія), були вщент розгромлені татаро-монгольські полчища. Інтенсивне ж заселення цих земель припадає на XVII і XVIII ст., це були селяни, вихідці із Поділля та Київщини, які тікали від нестерпного гніту польської шляхти. Першими військово-козацькими поселенцями лівобережжя р. Синюхи були запорозькі козаки, які мали тут зимівники і хутори. До 1750 року згадані землі входили до складу Низового Запорозького війська - Бугогардівської паланки; в 1750-1764 р. увійшли до складу Нової Сербії; з 1764 р. - в Єлисаветградську провінцію. Тож на Генеральних картах Новоросійської губернії, і польських картах 1770-1795 років уже подаються назви річок та населених пунктів на правобережжі річки Синюхи в межах нинішнього Вільшанського району, села Вовча Балка і Плоска; на притоці Синюхи Бузникувата с. Казимирівка і Бузникувате; на притоці Вербовець - с. Коритня, а трохи південніше притока мала назву Карлівка із селом Вівсяники. На карті позначені також села: Сухий Ташлик, Куца Балка, Катеринка, Гардовські слободи, або «Богатирка» (сучасні Олешки).

За легендами і переказами, що дійшли до нас, с. Коритня та Плоске названі забузькими тому, що вони засновані селянами, які переселилися в згадану місцевість із однойменних сіл із-за Бугу. В 1773 р., коли точилася затяжна війна між Туреччиною і Болгарією, яку вів болгарський народ за свою незалежність, близько 500 болгар звернулися до російського царя з проханням надати їм притулок, захистити від яничарів. Так, супроводжені драгунами графа Рум'янцева з'явилися сім'ї болгар у фортеці Єлизавети. Їм було милостиво дозволено заселяти безкраї дикі степи і надано можливість зайняти стільки

землі, скільки за день зможуть здолати запряжені у вози з домашнім скарбом їх воли, (на фото граф Румянцев). Ось так зв'язана доля болгар з Вільшанським районом на Кіровоградщині. Назви болгарських сіл, промовляють самі за себе: Добре, Добрянка, Станкувате, Дорожинка тощо. Відтоді урочище дістало назву «Вільшанка». Це був один з опорних пунктів на кордоні з Польщею і Туреччиною. Через села Бузникувате, Дорожинка, Березова Балка, Людвінка та Куца Балка пролягав шлях із Торговиці (нині Ново-архангельський район) - на Богопіллі (м. Первомайськ). У 80-х роках XVIII ст. болгар включено до складу Бузького козацького війська. З 1818 р. по 1857 рік село було військовим поселенням: тут знаходився штаб 4-го полку Бузької уланської дивізії, а згодом - штаби 12-го округу Новоросійського військового поселення й 3-го ескадрону кавалерії. Вони мали чітко визначене завдання: стояти на варті рубежів царської Росії. Не дивно, що сюди приїздили для огляду та ревізій поселян воєнний міністр граф Аракчеев, а також графи Вітт і Нікітін.

У 1820 році село відвідали цар Олександр I, а в 1828-му - імператриця Олександра Федорівна. Тоді ж 60 вільшанців у складі 4-го Бузького полку брали участь у російсько-турецькій війні. Після війни кантоністський дивізіон було розпущено. Поселенці не ділилися на дивізіони, але продовжували носити встановлену для них форму одягу 4-го Бузького уланського полку, названого Овідіопольським уланським. Військові поселенці займалися виключно сільським господарством, а Вільшанка продовжувала бути центром 12-го округу військових поселень і 13-ї волості, до яких з часом були включені: Голта, Кумарово, Врадіївка, Криве Озеро, Благодатне, (нині Миколаївської обл.).

Після введення столипінської реформи із сільської общини Вільшанки відокремилися заможні господарства, які закупили понад третину общинної землі. Напередодні Першої світової війни на один двір заможного селянина припадало 20,7 десятини землі, селянина-бідняка - 3,3 десятини. Селянські господарства перебували в важкому становищі через брак реманенту й

робочої сили: під час Першої світової війни майже 400 чоловік мобілізували в армію, а влітку 1916 року чисельний загін працездатних подався на будівництво окопів у Бесарабську губернію.

Відомо дві легенди про заснування Добровеличківки. У часи Запорозької Січі тут розташовувався Величківський курінь, старшим у курені був Омелько Величківський. Прізвища його козаків дуже близькі до тих, які й нині зустрічаються в селищі. Друга версія про те, що до заснування селища прилучився біглий коваль Величко, який поселився на річці Добра. Річечка ця й досі протікає через селище, несучи за своїми водами тисячолітню історію краю. Згодом поряд заснувався хутір, названий Добровеличківкою. Його заселяли українські селяни з-за річки Висі, що рятувалися від польсько-шляхетського гніту. Нині ж Добровеличківка - селище з 7 тис. населенням і мабуть є щось символічне в тому, що центр України знаходиться на північно-східній околиці районного центру Добровеличківки – селищі з такою доброю назвою. А поруч ще й села Любомирка, Дружелюбівка. Добро, любов, дружба – це те, що завжди було притаманне українському народу.

Місто Мала Виска виникло в другій половині XVIII ст. Спочатку селище називалося Кудашевим – за прізвищем поміщиці Кудашевої, якій Катерина II подарувала 918 селян і понад 8 тис десятин землі. Нинішню назву місто отримало від річки Малої Висі, на берегах якої розташовано. За розповідями старожилів на місці нинішнього міста був хутір Никодима. Козак Никодим мав велику сім'ю і кожному відбудовував нову хату. Всі вони займалися землеробством, мисливством, збирали мед диких бджіл. В річці - багато риби, в степах водились зграї дичини. Родючий чорнозем степу і хороший клімат приваблювали селян, так виникло поселення. Згодом хутір став шанцем Єлисаветградського пікінерського полку….

Зелена моя колиска,
Селище рідне моє
З гарною назвою Виска
Посеред степу встає.
Звідки береш ти соки
Щоб лан золотий колосивсь?
Що ж у тобі високе
Вись моя, матінко Вись? (В. Бровченко. Вись).

Адміністративні реформи – як сверблячка

Досліджуючи історію м. Кіровограда, треба чітко усвідомлювати, що першими переселенцями на р. Інгул були виключно «шукачі кращої долі», або представники вільного стану, які не належали поміщикам, державі та монастирям, та купці й ремісники З початком будівництва фортеці св. Єлисавети виникла проблема робочої сили – необхідно було знайти десять тисяч будівельників та 600 їздових з кіньми і возами. Таку кількість людей могли постачати тільки місцеві та військові люди, (прийняті, або покозачені). Ось чому уряд змушений був дозволити селянам-втікачам з Лівобережжя та української Польщі селитися на нових землях дикого поля і «учреждать их казаками», вони ставали військовослужбовцями і вже не могли повернутися назад без дозволу адміністрації.

В 1775 р. запровадили чергові царські, адміністративно-територіальні зміни. Слід зазначити, що вони відбувалися надто часто - чи то у зв'язку з результатом численних воєн, які вела Росія, чи у зв'язку з приходом до трону чергового монарха. Зараз ми ведемо мову про зміни, внаслідок сприятливого для Росії - Кючук-Кайнарджійського договору, укладеного між Туреччиною і Росією 10 липня 1774 року. У результаті до Росії відійшли значні південні території, вона закріпилася на Чорному морі. Тепер з'явилася чергова нагода загарбати усі землі Вольностей запорозьких козаків. Для цього треба було знищити Січ, що було й зроблено у 1775 році. Територію колишньої Січі приєднали до Новоросійської губернії, це був форштадт фортеці найменовані містом Єлисаветградом. (Але фортеця св. Єлисавети у цей перелік не попадала). До складу форштадту увійшли слободи Новокозачин (пізніше Поділ), Пермська, Грецька, Пулкова (пізніше Бикова), тільки пізніше приєднають фортецю св.Єлисавети. З 1775 р. у місті Єлисаветград встановилася фактично військова диктатура. Її довгий час уособлював один із фаворитів Катерини II - «найсвітліший» князь, фельдмаршал Григорій Потьомкін. Скоро цариця призначить Г. Потьомкіна

генерал-губернатором Новоросійським, Азовським і Астраханським. Протягом двох років 1787-1788 Потьомкін жив у фортеці св. Єлисавети. Для нього було спеціально споруджено будинок

з 14 кімнат. Пізніше, повертаючись із дипломатичної місії в Туреччину, у цьому будинку зупинявся Михайло Кутузов (на фото). Повний титул Потьомкіна такий: «Його світлість Високоповелительний генерал-фельдмаршал, державної військової колегії президент, головно командуючий легкою кавалерією регулярною і нерегулярною, флотом Чорноморським та іншими сухопутними і морськими силами, сенатор, Катеринославський і Таврійський генерал-губернатор, Її Імператорської Величності генерал-адъютант, дійсний камерген, військовий генерал-інспектор, лейб-гвардії Преображенського полку підполковник, корпусу кавалерградського та полків Катеринославського гренадерного, Смоленського драгунського ,шеф Московської Оружейної палати головний начальник і різних орденів кавалер, князь Григорій Олександрович Потьомкін –Таврійський», (фото Г.О.Потьомкіна нами було зазначено в попередньому розділі).

Не встигли керівники міста та провінції Єлисаветграду звикнути до нової назви, як у країні відбулася чергова царська, адміністративно-територіальна реформа, або як ми її називаємо – «сверблячка». Замість Новоросійської губернії Указом від 22 січня 1784 р. було утворено Катеринославське намісництво. (*Примітка*: Намісництво, це адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління. Термін «повіт» походить від слова «віче» і дослівно означає район. Провінція – це земля, територія, область). А Єлисаветградську провінцію перетворили у Єлисаветградський повіт того намісництва. При цьому міський форштадт та слободу Новокозачин, (біля фортеці) офіційно затвердили повітовим містом - Єлисаветград.

Не довго Єлисаветграду довелося перебувати у складі Катеринославського намісництва. 13 жовтня 1791 р. у Херсоні несподівано помер Потьомкін. Його місце посів граф Зубов і з його ініціативи була створена Вознесенська губернія і Єлиза-

ветградський повіт відійшов до неї. Не встиг Зубов розгорнути свою бурхливу діяльність, як 6 листопада 1796 року не стало

Катерини - другої. Імператор Павло (1-е фото) почав ламати усе, що будувала його мати. Він ліквідував Катеринославське намісництво, повернув губернію і її центр перейменував у Новоросійськ. Таким чином повітове місто Єлисаветград з провінцією знову увійшли до Катеринославської губернії. А на горизонті уже «маячили» чергові зміни. Наступний цар Олександр I (2-е фото) указом від 8 жовтня 1802 року розділив Новоросійську губернію на три: Миколаївську, Катеринославську (місту повернули стару назву) та Таврійську. А Єлисаветград віднесли до Миколаївської губернії. Через вісім місяців губернським містом став Херсон і тоді м. Єлисаветград, відповідно, віднесли до Херсонської губернії. (До речі, всі губернатори Херсонської губернії свої штаб-квартири облаштували в м. Одесі).

Але й це була не остання адміністративна сверблячка у імператорів. Після війни з Францією у 1812 році у Малоросії (так офіційно у російських документах на той час називали Україну), запровадили так звані військові поселення для захисту імперії. Це була особлива організація окремих частин військ у Росії, при якій солдати поєднували військову службу з веденням сільського господарства. Поселення впроваджувалися з метою створення резерву навчених військ без збільшення витрат на армію. Формувалися поселення із солдатів, які прослужили в армії не менше шести років, та місцевих жителів-селян. Дітей поселенців з семи років зараховували до кантоністів, тобто військовозобов'язаних. У 1829 році до складу таких військових поселень було віднесено й місто Єлисаветград, він став центром військових поселень на півдні України. У місті розмістили штаб-квартиру кавалерійського корпусу. Повітова адміністрація була переведена до м. Бобринця. З 1834 року місто Єлисаветград повністю підпорядковується військовому відомству, навіть голова міської думи призначався з військових.

(*Примітка*: У 1765-1767 р. царським урядом проводився перепис населення і господарств півдня України. 1767 року запорізький полковник Андрій Кийнаш доповів козацькому Кошеві (управлінню), що недалеко від річки Сугоклія засноване поселення «Малий Бобринець». Наприкінці XVIII ст. Бобринець був досить великим населеним пунктом, щороку відбувалося чотири ярмарки у 1816 року у місті проживало 1910 чоловік. (На

фото герб м. Бобринця). Запровадження військових поселень 3-ої уланської Української дивізії у 1821 р. й передача частини земель Єлисаветградського повіту у військове відомство привело до його скасування й утворення з решти цивільних земель новоствореного Бобринецького повіту, що сталося 6 грудня 1828 року, а указом 5 червня 1857 році військові поселення почали скасовуватися, згодом відновився Єлисаветградський повіт, правління якого було переведене з м. Бобринця до м. Єлисаветграда у 1865 році. В м. Бобринці в 1860-их роках жили і працювали корифеї українського театру М. Кропивницький і брати Тобілевичі, М. Садовський, П. Саксаганський, які створили в місті аматорський, театральний гурток. У 1864 р. в обладнаному під театр приміщенні відбувалися спектаклі трупи Л. Млотковського.

У м. Бобринці в той час була єдина церква. Через десятки років на кошти княжни Дмитрянської була споруджена Свято-Миколаївська кам'яна церква. У 1912 р. освячено Вознесенський собор, будівництво якого тривало 14 років. Це була остання робота архітектора Якова Паученка). Кінець примітки.

…Про нелегке життя військових поселенців дикого поля свідчать документи, рапорт начальника усіх поселень Аракчеєва – царю: «Кантоністи мають нездоровий вигляд, навчання забирають у них всі сили. Вони погано одягнені, більшість з них хворі, харчування їхнє незадовільне. Поселенці, яких обдирають з усіх боків, вимушені працювати на казну чотири дні на тиждень, ледь у змозі прогодувати себе, а від них ще вимагають годувати трьох або чотирьох постояльців». А начальник військових поселень у Єлизаветградському повіті - граф Вітте

доносив у столицю, що поселені вахмістри, десятники і єфрейтори дозволяють собі бити навіть вагітних жінок, від чого ті народжують мертвих дітей, або помирають самі.

(*Примітка*: Сергій Юлійович Вітте - фото, (17.06.1849, - 28.02.1915, Петроград) керівник Південно-Західних залізниць (1880-1889), міністр фінансів і шляхів сполучення, голова Ради міністрів царської Росії з жовтня 1905 р. по квітень 1906 р., один з ініціаторів Маніфесту 17 жовтня 1905 року; революційне піднесення намагався пригасити політичними заходами без репресій з його іменем пов'язаний економічний ривок 1890-х років, водночас виступав прибічником великодержавницьких ідей. Титул графа одержав за вдале виконання дипломатичної місії у 1905 р. (Портсмутський договір), вигідного для Росії, що зазнала поразки в Російсько-японській війні). Кінець примітки.

Нестерпне становище поселень - постійна муштра, тілесні покарання, жорстока експлуатація, знущання над людьми призвели до того, що царський уряд у 1857 році змушений був ліквідувати всі військові поселення в Малоросії (Україні).

Царська сверблячка продовжується, 1861 рік прийнято називати роком реформ у Росії. Ці реформи торкнулися і міста Єлисаветграда. Він перетворюється на один із центрів інтенсивного розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві та промисловості. На той час у місті було 21 вулиця, 2502 будинки, із яких 197 мурованих, у них проживало 23725 душ. Промислове виробництво складало більше 30 заводів і фабрик з них 5 тютюнових, 18 салотопних (сальносвічних) та кілька миловарних, 6 шкіряних фабрик і ще було 2 олійні. (До речі, названі 2 олійні існували до середини 1970-х років на вулиці Пушкіна (Нижнебиківська) та вулиці Кірова (Михайлівська), майже в самому центрі міста Єлисавеграда.

Кінець XIX-го початок XX-го століть характерні особливо високим розвитком міста у всіх галузях. Зростала і кількість населення: за даними першого Всеросійського перепису 27 січня 1897 року у Єлизаветграді проживало 62482 мешканця, а на 1 січня 1913 року - понад 76 тисяч. Кількість жителів зростала

як за рахунок природнього приросту (у 1911 році у місті народилося 2978 дітей: 1529 хлоп. і 1449 дівчинки), так і за рахунок прибулих людей з інших місць. Хоча уродженці міста тоді складали більше половини загальної кількості населення - 56,4%. Найбільший соціальний прошарок становили міщани (ремісники) 81%, далі йшли селяни 19%. Дворянства було трохи більше 5%, купецтва – до 2%. За віросповіданням населення міста ділилося так: православних - понад 43 тисячі осіб, іудеїв - близько 30 тисяч, католиків – 1 тис. 746, протестантів - 612, магометанці – 385 та 120 старообрядців. До 70% православного населення складали - українці. Тепер декілька слів про освіту і культуру українців.

Дід Опанас звертає увагу, що українська культура й освіта започатковані надзвичайно давно. У 1616 році в Україні вже викладали вищу освіту, а в Росії в цей період - було темне царство; російські царі у 1600-1700 роках, навіть не вміли підписатися, були безграмотними і на документах державної ваги ставили хрестики. В 1654 р. сірійський представник вищого духовенства Павло Алепський, подорожуючи через Умань - до Києва, на території теперішнього Маловисківського району, (нашої області) був приємно вражений, побачив як дорослі і діти вміли молилися і добре співали, а ще його здивувало, що всі діти читали книги. Пройде 200 років з початку царської анексії і за переписом 1883 р., в Малій Висці з 3061 селянина лише 28 чол. будуть уміти читати і писати, а письменних жінок зовсім не було. Так російський царизм з періоду загарблення України, «дбав» про добробут і культуру українського народу. Чому ж тоді українська нація, з такою древньою культурою, історією і мовою дозволила себе закріпачити? На то існували причини іншого характеру.

(*Примітка*: Після смерті Д. Апостола в 1734 р. імператриця Ганна Іоанновна не дозволила обрати нового гетьмана в Україні, всю владу в Гетьманщині передала князеві Шаховському й правлінню гетьманського уряду. Козацька старшина прийнялася клопотатися про відновлення гетьманства. 22

лютого 1750 р. за рішенням Єлизавети Петрівни, правління гетьманського уряду було розпущено, а гетьманом обрали Кирила Розумовського - брата фаворита імператриці. При гетьманстві (1750-1764 р.) Розумовського українські справи були передані із сенату в колегію іноземних справ.

Нова імператриця Катерина II, прагнучи до уніфікації й централізації державного керування, в 1764 р. після звернення Разумовского із прощенням про введення спадковості гетьманства й розширення його прав, імператриця остаточно ліквідувала гетьманство в Україні. Вся повнота влади зосередилася в руках президента 2-й Малороссийской колегії (1764-1786 р.) генерал-губернатора П. Румянцева. Колегія складалася із 4-х російських представників, 4-х українських старшин, прокурора та двох секретарів (росіянина й українця).

Ще в 1754 р. був ліквідований один з важливих ознак автономії - державна митниця на границі між Гетьманщиною й Росією. Справі повного скорення України служили заходи російського уряду, здійснені в Слобожанщині. Улітку 1765 р. Катерина друга підписала маніфест про скасування на цих землях козацького устрою. Слобожанщина перетворювалася в Слобідську-Українську губернію. Її територія розділялася на 5 провінцій. Головним органом керування стала губернська канцелярія. Козацькі полки перетворювалися в гусарські. Козацькі старшини одержували російські військові звання, а прості козаки перетворювалися у військових обивателів. Заборонялися вільні переходи селян від одного пана до іншого.

Наступним антиукраїнським заходом царського уряду було знищення в 1775 р. Запорізької Січі - останнього оплоту української вольниці й захисника прав і воль України. Указом від 1783 р. селянство на Лівобережній Україні було закріпачено. В 1785 р. жалувана грамота дворянству, підписана Катериною II, поширила всі дворянські права й привілеї на українську старшину. Внаслідок цілеспрямованої антиукраїнської колоніальної політики російського царату до кінця 18 ст. більша частина України була перетворена в колонію Російської імперії. Під владою Росії виявилася більшість українських земель, які всіма силами прагнули зробити українців мало освідченним народом, витісняли мову і культуру, закривали початкові школи, забороняли друкувати українські книжки та інше.

Маю честь розповісти

(На фото Єлисаветградські вулиці до революції 1917 р.)

Початок ХХ ст. ознаменувався у м. Єлисаветграді бурхливими подіями. Революція 1905-1907 р. активізувала діяльність багатьох політичних сил. Підбурювані різними, в основному демагогічними обіцянками і заявами, робітники, селяни, дрібні ремісники проявляли акти непокори владі, які часто підігрівалися націоналістичним рухом, що призводило до погромів, розправ, арештів. Перша світова війна, що спалахнула 27.07. 1914 року, підлила масла у вогонь. Більшість підприємств перейшли на виконання замовлень армії, ціни непомірно зросли, робітників повально мобілізовували на фронт. Відбувалося поступове розшарування суспільства: місто наповнювалося військовими, селянами й переселенцями.

За такої заплутаної політичної і складної економічної обстановки у місто прийшов лютий 1917 року, коли у Петербурзі, натиску революційних сил не витримав останній монарх Російської імперії, яка душила у своїх міцних обіймах мільйони поневолених нею народів. У м. Єлисаветград повідомлення про відречення Миколи ІІ надійшло на третій день через пресу: «На вулицях небувале пожвавлення… біля контори газети «Голос Юга» тисячний натовп чекає випуску телеграм. О 5 годині дня 1917 р. з'являється маніфест про відречення імператора від престолу, в основному зустрінутий населенням з повним розумінням … Звістка про петроградські події у бідних прошарках суспільства викликала велику радість. На вулицях зовсім незнайомі люди вітали одне - одного. У місті увесь час дотримувався порядок». Це були рядки із газет, журналісти, звичайно, перебільшували. Радість була не загальною, вона охопила,

насамперед, робітників, селян та солдатів, які не брали участі у політичних сутичках. Зате їх використовували у своїх намірах представники різних партій. А їх у місті було аж 12 штук, це потім більшовики усі партії позакривають. Найчисельніших прихильників мали серед цивільного населення - єврейський національний блок, українські соціал-демократи та кадети, а серед військових - есери та більшовики. До речі, коли у жовтні 1917 року фракція більшовиків на засіданні Єлисаветградської Ради робітничих і селянських депутатів внесла резолюцію про визнання єдиним найвищим органом влади у країні Раду Народних Комісарів на чолі з Леніним, вона не була прийнята. Із присутніх 119 депутатів, проголосували: за - 17 чол., проти - 64, утримались – 38 чол. Далеко не всі були раді більшовикам в Єлисавеграді, на фото революційні події на вулицях міста.

Отже, м. Єлисаветград не визнав більшовицького перевороту 25 жовтня 1917 року. Та треба віддати належне більшовикам і їхньому лідеру: вони довго і вперто боролися за утвердження себе і своєї партії, як керівної сили суспільства. Ця боротьба особливо гостро відчувалася в Єлисаветграді. Невдовзі після повалення царизму у місті 7 березня 1917 року була створена Рада робітничих, а через деякий час і солдатських депутатів. Більшість у ній належала есерам, кадетам, українським соціал-демократам, які визнали головною владою в Україні Центральну Раду. Формально у місті діяла міська Дума, працював міський голова, але повноцінної влади в руках вони не мали - все проковтнула жовтнева стихія.

І все ж більшовики добилися свого: у грудні 1917 р. вони створили військово-революційний комітет, який у лютому 1918 року захопив владу. Відразу була припинена діяльність Думи, судових органів, поліції, ліквідовано місцеве самоврядування. Події тих часів у стислій інформації передала газета «Голос Юга», яка видавалася після більшовицького перевороту в місті Одесі. «У Єлисаветграді пасажири поїзда, що прибули туди 3 лютого, 1918 р. не могли добратися до міста, бо звідти чулася стрілянина. Виявилося, що почалося заворушення місцевих більшовиків. Напавши вночі на курінь січовиків, які відпочивали, повстанці роззброїли їх і заволоділи містом… Недовгим, одначе, було їхнє панування. Наступного дня невелика група січовиків почала нападати на більшовицькі загони, роззброювати їх і зразу озброювати прибічників української влади. Призвело це до того, що надвечір того ж дня (4 лютого 1918) місто опинилося під владою січовиків».

Одначе, недовгочасною виявилася і ця влада. Наступного дня стало відомо, що місто Єлисаветград знову у руках більшовиків. Та протрималися вони при владі трохи більше місяця. 21 березня 1918 Єлисаветград захопили австро-німецькі війська, виконуючи пункт Брестської угоди Центральної Ради з Німеччиною про військову допомогу Україні у боротьбі з більшовиками. Але й австріяки з німцями недовго пробули у місті. Люди дуже швидко зрозуміли цілі «визволителів». Німці з австрійцями розпочали відкритий грабунок Єлисаветградського повіту, вивозячи з нього все, що потрапляло під руку: хліб, худобу, харчі тощо. За кордон йшли перевантажені ешелони з награбованим, і тоді невдоволений народ «вибухнув». То з одного, то з іншого кінця міста надходили повідомлення про опір окупантам та убивство австро-німецьких вояків.

Цікаві факти. А у травні-червні 1918 р. відбулося одне з найбільших в Україні повстань у м. Канежі. На його придушення німці кинули дві дивізії. Окупанти розстріляли 117 мирних жителів з навколишніх сіл. Німці намагалися послати на подавлення Канежського повстання Українських Січових стрільців, що квартирували у Єлисаветграді. (*Примітка*: На виконання Брестської угоди, уряд Австрії взяв собі на допомогу легіон Українських Січових стрільців, який базувався на території, що належала Австро-Угорщині. Один із полків УСС дислокувався у

м. Єлисаветграді. Більше того, стрільці проводили патріотичну роботу в навколишніх селах, допомагали організовувати українські громади, народні школи, курси українознавства, влаштовувати національні свята. Така поведінка стрільців не сподобалася австрійцям і вони відправили легіон на Буковину).

Німецько-австрійські вояки не на довго залишалися у місті Єлисаветграді, 16 листопада 1918 їх звідси вигнали ті ж самі січові стрільці та українські вільні козаки, які перебували на службі уряду Української Народної Республіки. Але історія подарувала більшовикам ще один шанс утвердитися при владі. На початку лютого 1919 року з допомогою підрозділів Червоної Армії вони відновили радянську владу у Єлисаветграді. Та й цього разу не надовго: отаман Григор'єв, який допоміг більшовикам розгромити петлюрівців, вчинив заколот і розігнав повітовий ревком більшовиків під «три чорти».

Проте, бурхливий океан революції та громадянської війни у нашому місті не заспокоївся. П'ять місяців у ньому господарювала біла гвардія генерала Денікіна (на фото). Зрештою, все вирішили війська Червоної Армії, у кінці січня 1920 р. розгромили денікінців, добившись перемог на інших фронтах. Більшовики з третього заходу закріпилися при владі. З цього приводу дід Опанас зажадав з'ясувати, як розвивалися події у м. Єлисавет-

граді до початку Другої Світової війни і звернувся до державного архіву. Виявилося, що подібну інформацію треба шукати по іншим джерелам, по архівах СБУ та істориках-любителях.

Старі події під Кіровоградом

Далі дід Опанас здивовано констатує, що до 1917 р. не тільки в Україні, але й в Російській імперії не існувало державних архівів, документи перебували на відомчому зберіганні в адміністративних, військових, судових установах, в конфесійних, приватних та родинних архівах.

(На фото «старе місто Єлисаветград»).

Виявилося дуже проблематично поєднати всю інформацію до купи. Лише після здобуття Україною незалежності наприкінці 1917 р. була започаткована архівна реформа, що передбачала створення національного та губернських історичних архівів, губернських архівних комісій. Проте ці плани не були реалізовані і фактично архівне будівництво почало розгортатися за російським сценарієм, відповідно до ленінського декрету 1918 «Про реорганізацію та централізацію архівної справи в РСФРР».

Місцеві органи радянської влади вже на початку 1919 р. розіслали до всіх волосних ревкомів розпорядження, в якому говорилося: «Архіви всіх установ повинні бути цілком захищені від пошкодження та знищення, а працівники їх повинні продовжувати свою роботу». Архівна робота на периферії, якою була і

Єлисаветградщина, проводилася під керівництвом губернських архівних органів через своїх уповноважених по відповідних округах, які входили до відділів управління окрвиконкомів. Подальше удосконалення адміністративно-територіального поділу, ліквідація губерній і створення в Україні округів, привело і до реформування архівної системи. Вже в червні 1925 р. РНК УСРР затвердила структуру і штати Укрцентрархіву, його установ і окружних архівних управлінь. Окружне архівне управління в Єлисаветграді було створене на початку 1925 р.

Адміністративно-командна система, що остаточно сформувалася в СРСР наприкінці 1930-х років, підпорядкувала всі архіви наймогутнішому відомству - НКВС. Відповідна постанова була прийнята Президією Верховної Ради УРСР ще 16 квітня 1938 р., а наказ по НКВС УРСР від 17 січня 1939 р. це остаточно закріпив. Швидко знайти якісь документи, стало не можливо.

З джерел, опублікованих в різні часи, дід Опанас склав перелік дат і документів, які відносяться до подій 1917-1960 р. та етапів формування Кіровоградщини. Це приблизно так:

період 1917-1920 роки. За основу взято повість Ю.Яновського «Байгород» та події, що відбувалися в Єлисаветграді в лютому 1918 р. Юнацькі роки письменника співпали з буремним періодом епохи революцій 1917-1920 років. З 1909 до 1919 року Ю. Яновський мешкав в Єлисаветграді. До речі, будинок, в якому жив майбутній письменник зберігся до наших днів, про що нагадує меморіальна дошка. Єлисаветград дореволюційно - спокійне, тихе, затишне повітове містечко Херсонської губернії. Населення міста на 1897 р. становило 61,5тис. чоловік. Єлисаветград мав до десяти православних храмів, міську та земську лікарні, 40 навчальних закладів, кілька училищ, 4 ярмарки, друкарні, бібліотеки, театр. Велика кількість підприємств міста давали значний прибуток - 10 млн. карбованців. В ті роки Єлисаветграду вдалося познайомитися з багатьма конкурентами в боротьбі за владу : білими, червоними, анархістами, григор`євцями, січовими стрільцями, махновцями, повстанцями А.Гулого – Гуленка, запрошеними Центральною Радою німецькими військами.

Певний час тримали владу комісари Тимчасового уряду, представники Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, меншовицького Комітету по захисту революції. Сповна відчув Єлисаветград гіркий смак отаманщини в особі поганої пам`яті М.Григор`єва. Причиною такої «популярності» серед учасників громадянської війни було географічне розташування міста, що знаходилося на перетині важливих стратегічних шляхів, які з`єднували різні частини України. Єлисаветграду також «поталанило» потрапити в смугу «ешелонної війни». Поблизу були важливі транспортні вузли: Помічна та Знам`янка. Тому зміни влади в місті нерідко починалися з району залізничного вокзалу після прибуття чергового ешелону. Що ж насправді відбувалося в Єлисаветграді взимку 1918 року? Аби відповісти на це питання пропонуємо ще раз перегорнути сторінки повісті «Байгород» де достатньо точно окреслено район боїв: назви вулиць, де тривали сутички, назви споруд, що стали своєрідним форпостами. Залізничний вокзал, Ярмарочна площа, «корпуси величезного заводу», Балка, єврейське кладовище… Їх легко можна знайти на карті міста початку ХХ ст., вони зустрічаються в спогадах інших свідків.

Зверніть увагу на повстання проти анархістів «отаманші» Марусі, яке закінчилося перемогою міщан. Двічі більшовики влаштовували судові процеси проти Марії Никифорової в 1918 та 1919 р. і, щоразу проти неї висувалися звинувачення в пограбуванні м. Єлисаветграда. «Народне повстання» - саме під такою назвою згадуються події кінця лютого 1918 р. в архівних матеріалах Єлисаветградської міської управи. Вони висвітлювалися місцевою та одеською пресою. (*Примітка:* В Кіровограді було знайдено унікальну річ-фото, з автографом отаманши: «Не поминайте лихом. М. Никифорова». Оригінал фото знаходиться в колекції відомого в місті краєзнавця, колекціонера, доцента КДПУ - В.Постолатія. На його думку фото виконано відомим фотографом кінця ХІХ – початку ХХ ст. - В.Брилем). В описах про отаманшу Марусю, є багато заплутаних версій.

(*Примітка*: Справжня Маруся (на фото) була розстріляна в вересні 1919 р. Факт її страти підтверджено джерелами та свідченнями сучасників, які добре знали її. Проте вже після 1919 р., Росією починають гуляти чутки, які спростовують факт її смерті. Загони під керівництвом нових жінок Марусь діють на території Одещини, Черкащини, Полтавщини, поблизу Єлисаветграда, на Тамбовщині. Всі їх «подвиги» примушують воскреснути ім`я найзнаменитішої з них - Марусі Никифорової. Загалом, ім`я Маруся було дуже популярним серед жінок – ватажків загонів того часу). Кінець примітки.

Бої в Єлисаветграді між анархістами та жителями міста отримали достатньо широкий резонанс і викликали в деяких випадках діаметрально протилежні оцінки ситуації. Відзначимо, що єлисаветградці розглядали бої з анархістами виключно як захист рідного міста від зграї злочинців і дуже пишалися своєю перемогою. Підстави для гордості були: Маруся наводила жах на такі великі міста, як Брянськ, Воронеж, Ростов тощо: «Це були дні, коли здавалося, стерлися всі непорозуміння, кудись далеко відійшли всі минулі рахунки, забута була колишня ворожнеча, всі відчули себе рівними, потягнулися до свободи від загрози та насильства, під гнітом яких протікало все життя міста останнім часом»,- писала про ті дні Єлисаветградська преса.

Люди, які приїжджали до міста, і знали про перипетії повстання, надзвичайно дивувалися мужності єлисаветградців. Тодішні публіцисти назвали єлисаветградські бої «найгарнішими сторінками історії міста». (*Примітка:* Подібне згуртування люду трапилося в кінці 2013 та початку 2014 років, коли Російська Федерація під проводом «імперських амбіцій маленького наполеончика» В. Путіна, розпочала війну з Україною і це згуртувало українську націю»).

Учасникам боїв Биковського фронту (так називалися події в м. Єлисаветграді під час боїв з анархістами отаманші Марусі) вдячні жителі міста на добровільні внески збиралися поставити пам’ятник біля Знам’янської церкви, (нині там тубдиспансер).

Провели збір коштів на потреби загиблих та постраждалих під час боїв і встановили меморіальну дошку, - віддали шану.

Газета «Голос Півдня» по гарячих слідах намагалася визначити причини вдалих результатів повстання проти анархістів. Зокрема, автор статті «Потрійна помилка» зазначав, що при нападі на м. Єлисаветград, М.Никифорова не врахувала, що його населення: мешканці вулиць Пермської та Биківської, це нащадки колоністів та прикордонників, яким доводилося стримувати напади монголо-татар. Не менш волелюбні та войовничі, представники Чечори. Саме вони підняли на боротьбу все місто. Виходить, що у важку годину, у жителів м. Єлисаветграду обов'язково відбудуться прояви генетичної пам'яті предків.

Другий фактор жорстокої відсічі «летючим гастролерам» - це потужна та широка буржуазність міста Єлисаветграда». В місті було чимало дрібних, не надто багатих приватних власників, яким було що захищати. Автор іншої статті, також вміщеній в газеті «Голос Півдня» від 10 березня 1918 року під назвою «Поза законом» зазначив, що повстання створило місту Єлисаветграду історичну славу поборника закону та правопорядку. Спогади про зустрічі з Марусею ще довго гуляли містом, а всіх загиблих героїв було поховано у братській могилі на Кавалерійському бульварі. В квітні 1918 р. Єлисаветград відзначав

сумну дату - 40 днів з часу повстання та його жертв. Для живих учасників повстання, а також родин загиблих та поранених проводилися благодійні концерти, вистави, грандіозні видовища в цирку. У кінематографах - безкоштовні сеанси, Єлисаветград віддавав шану своїм героям.

Важливе значення при аналізі особливостей селянського руху має регіональний підхід, який дозволяє реконструювати події у межах певного району, здійснити порівняльний аналіз процесів у загальноукраїнському вимірі. Наприклад висвітлення українського повстанського руху на Єлисаветградщині в період революційної боротьби 1920-1921р. Першим про повстанський рух на землях сучасної Кіровоградщини згадав Юрій Горліс-Горський. У цей час Єлисаветщина вирізнялася активністю та розмахом повстанського руху різних напрямків: національного, анархокомуністичного, більшовицького. Найбільш потужними були саме антикомуністичні течії. Дані ДПУ свідчать, що протягом 1920–1923 р. Єлисаветградський та Олександрійський повіти були охоплені повстанством. Зокрема, у 1920 році місцеве селянство поповнило лави Степової дивізії уродженця краю К. Пестушка-Блакитного. У 1920–1921 р. в селі Цвітному за підтримки заможного селянства було сформовано загін Пилипа Хмари. Цікаво, що ядро загону становили колишні григор'євці та коцурівці. За хмарівцями серед селянства закріпилися неофіційні назва «гайдамаки». Повстанці користувалися підтримкою місцевого населення. Невдовзі П. Хмара реорганізує свій загін у «Чорноліський полк». А в Єлисаветградківці існувала організація, яка перебувала під впливом УПСР. Жителі сіл Олександрівщини продовжували підтримувати холодноярських отаманів. Повстанська активність, мережа підпільних організацій та чисельні повстанські формування діяли і в інших повітах, наприклад в Полтавщині.

В 1921 р. з метою підтримки антикомуністичного повстання, (Листопадового рейду) в Єлисаветграді було створено організацію «Народна помста» на чолі з Новицьким, який мав зв'яз-

ки з Ю.Тютюнником. Крім нього в місті діяв повстанком під керівництвом Г. Нестеренка-Орла. В цей період активністю на теренах краю вирізняються загони Л. Завгороднього, Деркача, Чорного Ворона та інших. Незважаючи на значний опір більшовики спромоглися утвердитися на теренах сучасної Кіровоградщини, завдяки чисельній перевазі сил регулярної Червоної армії, (неукраїнської - за своїм національним складом).

Аналіз джерел боротьби з «політичним бандитизмом» на теренах нашого краю засвідчує активність українських повстанців Приінгулля. Встановлення більшовицької влади, НЕП, аністія, хоча й послабили рух, але поки не призвели до його остаточної ліквідації. Серед Єлисаветградських повстанців залишився значний прошарок учасників, які «не могли примиритися із законами більшовицької влади», мало їм вірили. Проте навіть після розправи з повстанцями та амністії, села, які були центрами повстанського руху - перебували під пильним наглядом ДПУ, а згодом НКВС. Про це свідчать справи, які вдалося відшукати краєзнавцям в обласному архіві СБУ, присвячені діяльності загону Пилипа Хмари» та діяльності організації «Народна помста». В «чорний список» потрапили: с. Верблюжка – резиденція Григор'єв, с. Родніковка (Сентово) – місце організації махновцями селянського з'їзду, с. Піщаний Брід – мала батьківщина Галини Кузьменко – дружини Н. Махна. Хвиля арештів прокотилися Глодосами, а про с. Цвітне у доповідній записці місцевих чекістів вказувалося, що «село і досі перебуває під впливом релігії та куркулів»….

(*Примітка*: Більшовицько-українська війна, це збройний конфлікт між Радянською Росією та Українською Народною Республікою (УНР) в 1917–1921 роках за контроль над українськими землями, колишніми південно-західними губерніями Російської імперії. Складова частина громадянської війни на території колишньої Російській імперії. Формально була війною між прихильниками незалежної України зі столицею в Києві (УНР) і більшовицької маріонеткової держави - Української СРР до 1919 відомої, як Українська Народна Республіка Рад зі столицею в Харкові. Це призвела до значних втрат у тогочасному українському суспільстві і закінчилася поразкою УНР та більшовицькою окупацією України і входженням УСРР до складу Ра-

дянського Союзу в 1922 році. Є інша назва цього періоду, московсько-українська війна). Кінець примітки.

Постановою міжвідомчої губернської територіальної комісії від 5 квітня 1921 р. Єлисаветградський повіт був поділений на 9 районів: Бобринецький, Володимирівський, Єлисаветградський, Злинський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Плетено-Ташлицький, Устинівський та Федварський.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 24 червня 1921 року Володимирівський район ліквідовано, його волості ввійшли до складу Єлисаветградського району.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 22 лютого 1922 року Злинський, Плетено-Ташлицький та Устинівський райони також були ліквідовані. Замість 8 створено 5 районів – Бобринецький, Єлисаветградський, Новомиргородський, Новоукраїнський та Федварський.

24 травня 1922 року розширений пленум Єлисаветградського повітового виконкому прийняв постанову про ліквідацію районів і районних адміністративних установ. У липні 1922 року з ліквідацією районів у Єлисавєтградському повіті відбулося укрупнення волостей – замість 40 стало 24. Такий адміністративний поділ Єлисаветградського повіту існував до березня 1923 року.

Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ України» повіти і волості були ліквідовані. Єлисаветградський повіт реорганізувався в Єлисаветградський округ, до складу якого увійшли 13 районів: Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлисаветградський, Злинський, Компаніївський, Єлисаветградківський, Маловисківський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Рівненський, Устинівський та Хмелівський.

Цією ж постановою Олександрійський повіт був реорганізований в Олександрійський округ у складі 14 районів: Аджамського, Верблюзького, Глинського, Знам'янського, Користівського, Червонокам'янського, Лихівського, Новгородківського, Новогеоргіївського, Новопразького, Новостародубського, Онуфріївського, Троїцького та Цибулівського. (*Примітка:* Округ – це територіальна одиниця, утворена для адміністративного керування територією, районами, або поселеннями).

Заморожені надії

На мал. конфіскація зерна у с. Бережинка 1921р.

У кінці серпня 1920 року Всеукраїнська центральна комісія по боротьбі з дезертирством видала наказ про створення інституту п'яти та десяти хатників, відповідальних за те, щоб в їхньому селі ніхто не мав контактів з повсталими загонами. За порядок на селі вони відповідали особистим житлом та життям своєї родини. Після невдалого завершення війни регулярними частинами армії УНР, до справи взялися партизанські загони, які діяли на терені Єлисаветградщини. Ми не будемо детально змальовувати картини партизанських дій, зазначимо, що кілька років партизани вели боротьбу, як проти більшовицької влади, так і проти білогвардійців, знищували каральні загони та різноманітні установи. Отже, повстансько-партизанська боротьба передбачала своєрідну тактику, яка була вироблена під час подій 1917-1923 р. і потім стала хрестоматійною. У 1921-23 р. боротьба українських повстанців взагалі стала єдиною формою збройного спротиву українського народу. На наш погляд, ця сторінка історії потребує подальшого наукового дослідження.

Правда командири повстанських загонів, які формально не підпорядковувалися центральному, українському військовому керівництву, на той час перебували в розгубленості, не було узгодженості дій і продовжували сподіватися на нове загальне військове зрушення з Києва, яке дозволить звільнити Україну з під радянської окупації. Нажаль їхні сподівання не виправдалися. Спричинені війною та політикою «воєнного комунізму» економічна розруха та політична нестабільність посилювалася трагедією голоду 1921-1923 рр. Виникла нагальна необхідність рішучих дій. Запроваджена більшовиками у 1921 р. нова економічна політика, (НЕП) замінила продрозверстку – новим продподатком, створила умови для формування ринку, (базару)

кооперації, посилила стимули до праці та ділової активності. На фото: базарні ряди м. Єлисаветграда, де зараз стоїть будинок УТО Кіровоград, набережна р. Інгул. Саме на цьому місті, серед приїжджих селян велася агітаційна робота, передавалися листівки, зброя та інше.

Завдяки НЕПу в середині 1920-х років народне господарство України перевищило показники дореволюційного рівня. Бо людям дали право самим заробляти «на хліб» і працьовиті селяни почали трохи оживати. Але настав день 30 грудня 1922 р. коли було офіційно утворено Союз РСР. У травні 1925 р. затвердили новий текст Конституції УРСР, у якому було законодавчо закріплено вступ України до СРСР. Фактично відбулося торжество сталінського плану – Україна остаточно втратила свою незалежність, але селяни не здавалися. Катастрофічна посуха та неврожай 1921, різко загострили ситуацію з хлібом в районах Єлисаветградського краю, люди почали голодувати. Особливої гостроти голод набув у 1922 р. а у травні цього року голова ВУКВК - Г.Петровський звернувся до ВЦВК з проханням припинити вивіз продовольства з УРСР, аргументуючи це боротьбою з голодом: «якщо у Росії перелом відбувся у кращий бік, то в Україні – навпаки. На базарах розповсюдився продаж людського м'яса. На початку лютого 1921 р., на базарі м. Єлисаветграда, (що на верхньому фото), біля крамниці «М'ясо»,

селянин Гройсман із с. Верблюжка, продавав підозрілі куски м'яса. Після затримання і допиту – зізнався, що в полі знайшов труп замерлої людини, відрубав куски м'яса і привіз продавати до міста, бо дома плачуть малі і голодні діти.

На мал. конфіскація зерна у селян в селах Кіровоградщини представниками більшовицької влади у 1921 році.

Конфіскація зерна у селян

На 1 квітня голодуючих в Україні вже було більше 3 млн. Через тиждень у листі до М.Калініна - Г.Петровський з болем констатує: «Україна з початку 1922 р. і по травень місяць надіслала у прикріплені до неї голодні губернії РСФСР 960 вагонів продовольства, тобто дала в чотири рази більше зерна, ніж своїм голодуючим губерніям в Україні…».

Взимку 1922 – 1923 р. в Україні почалася друга хвиля голоду, в цей час додатково голодувало 2 млн. дітей. Деякі історики небезпідставно вважають, що головною причиною повторного голоду був інтенсивний вивіз хліба за межі України та створення штучного голодомору. Була ще одна причина трагедії 1921-1923 років. Посиливши руйнівну та спустошливу дію природних явищ (посухи та неврожаю), це численні конфіскації продовольства. Як приклад, дуже цікаву статистику про вивіз хліба з України до Росії знаходимо в телеграфних повідомленнях комісара Харківського залізничного вузла: 19 лютого 1918 року відправлено 2 потяги; 20-го лютого – 2 потяги; 21-го – 2 потяги; 22-го - 7 потягів; 23-го – 3 потяги; 24-го – 3 потяги; 26-го лютого – 2 потяги в складі 75 вагонів; 28-го лютого – 30 вагонів

продовольчих вантажів у Московську, 50 вагонів – у Петроградську і 154 вагони – у північні губернії Росії. 1 березня 1918 року до північних губерній Росії відправлено 40 вагонів, до Москви - 23 вагони борошна, вагон круп і вагон консервів. (На мал. більшовики відбирають врожай у селян Кіровоградського краю).

Офіційна центральна влада фактично вперше апробувала голод, як ефективний засіб придушення антибільшовицького, повстанського руху. Цей рух виник внаслідок продовження після громадянської війни політики воєнного комунізму. Повоєнне здійснення продрозкладки (експропріація) за допомогою армійських частин наштовхнулося на збройний опір селян. За офіційними даними, наприкінці 1920 р. – початку 1921 р. тільки у великих повстанських загонах налічувалося понад 100 тис. чоловік. Про масштаби селянського опору і серйозність загрози з його боку для радянської влади свідчить те, що на боротьбу з повстанцями було кинуто дві третини регулярних частин Червоної армії, які діяли проти Врангеля…

Наступив 1923 рік, який відзначився новими подіями в Україні та подальшою, адміністративною сверблячкою більшо-

виків-комуністів, які взяли за приклад стару, адміністративну сверблячку царської Росії. Постановою ВУЦВК від 7.03.1923 р. «Про адміністративно – територіальний поділ України» повіти і волості були ліквідовані. Єлисаветградський повіт реорганізувався в Єлисаветградський округ, до складу якого увійшли 13 районів, в тому числі Великовисківський, Єлисаветградський та Єлисаветградківський. Цією ж постановою Олександрійський повіт був реорганізований в Олександрійський округ у складі 14 районів, а саме: Аджамського, Знамянського, Новгородківського, Новопразького та інших. На фото вид Єлисаветградського базару, скоро місто змінить свою назву.

Настав 1924 рік, він приніс свої зміни, так 7 серпня 1924 року наше місто втратило свою назву – Єлисаветград. Нова назва - Зінов'євськ, пробуде до 27 грудня 1934 року. Повстанська активність селян, мережа підпільних організацій у самому місті, географічна близькість та тісні зв’язки з Холодним Яром, змусили чекістів приділити підвищену увагу Єлисаветграду - Зінов'євську. В одному із звітів чекістів було написано «населення Єлисаветградського та Олександрійського повітів сильно невдоволено більшовицькою владою та ставиться до неї вороже»….

У грудні 1924 року Аджамський район Олександрійського округу перейшов до складу Зінов’євського району. А в 1930 р. Зіновєвський район вже увійде до складу Зінов’євської міської Ради за винятком кількох сільрад, які передали Компаніївському району. Таким чином м. Зінов’євськ виділився у самостійну адміністративно-господарчу одиницю. Міська влада Зінов’євська, намагаючись не відстати від сталінських «реформ» взяла курс на форсовану модернізацію економіки у місті, щоб долучитися до «великого стрибка». Стержнем нового курсу була індустріалізація, тобто кількісне і якісне зростання промислово-

го потенціалу. Для такого зростання потрібні були значні кошти, сировина і робочі руки. Тягар матеріального забезпечення кардинальних перетворень в індустрії, знову ліг на плечі селянства. В результаті за здійснений індустріальний стрибок було заплачено дорогою ціною – життям людей. Жертвами стали селяни Зінов'євського краю, насильно розкуркуленні і доведені до голодомору 1932-1933 р. Селяни втратили відчуття хазяїна, тривалою деградацією і дезорганізацією аграрного сектора….

На підставі рішення IV Всеукраїнського з'їзду Рад про перехід на триступеневу систему управління та Постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 року був скасований губернський поділ. Крім того здійснено укрупнення округів за рахунок восьми (в тому числі Олександрійського) округів. До Зінов'євського округу приєднано 5 районів Олександрійського округу – Верблюзький, Знам'янський, Новгородківський, Новопразький та Цибулівський. Решта увійшла до Кременчуцького та Криворізького округів.

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 20 жовтня 1926 року був ліквідований Цибулівський район, його сільради розподілилися між Знам'янським і Єлисаветградківським районами.

9 грудня 1927 року рішенням Первомайського окрвиконкому утворено Вільшанський район. Восени 1928 р. в Первомайському окрузі був утворений Данилово-Балківський (з лютого 1932 року – Грушківсьний) – майбутній Ульяновський район Кіровоградської області.

Центральна влада ділила і дробила підвладні території, а умови життя не покращувалися. Руйнівні наслідки громадянської війни, яка суттєво дестабілізувала суспільство, робили здобутки радянської влади надзвичайно схожу на піррову перемогу. Після її закінчення більшовики, подібно до епірського царя Пірра, могли сказати: «Ще одна така перемога, і ми самі загинемо».

Започаткована у роки війни, політика воєнного комунізму з її продрозкладкою поглиблювала прірву між офіційною владою і основною масою населення – селянством. Люди перестали боятися і почали підійматися на боротьбу: «Геть більшовицьких тиранів».

У 1930 р. постановами ВУЦВК та РНК УРСР від 13 червня 1930 року 13 округів та 12 вересня 1930 року решта округів

ліквідовано, замість них встановлено двоступеневу систему управління (район – центр).

У зв'язку з цим на території Зінов'євського округу було створено 14 районів: Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлизаветградківський, Знам'янський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Новоукраїнський, Рівненський, Устинівський, Хмелівський. Зінов'євський район увійшов до складу Зінов'євської міської Ради за винятком кількох сільрад,які передали Компаніївському району. Таким чином Зінов'євськ виділився у самостійну адміністративно-господарчу одиницю. (Фото – голодомор).

19–24 березня 1930 р. значні заворушення відбулися в селі Турія Новомиргородського району, які призвели до ліквідації колгоспного ладу в цьому населеному пункті. У селі Спасове Новопразького району (нині Олександрійський район) відбувся виступ жінок проти закриття церкви. У липні 1930 року, в Устинівці відбувся селянський проти владний бунт, який ледь не призвів до ліквідації «більшовицької влади в окремо взятому райцентрі». Спровоковані свавіллям місцевої міліції, селяни погрожували «перебити владу, захопити пошту та телеграф, негайно перерізати всі телефонні проводи, щоб не надійшло підкріплення». Більшовицька влада відповіла селянам каральними акціями озброєних загонів ДПУ та міліції. Аналізуючи акції селянської боротьби з владою в 1930 р. на теренах нашого краю І. Д. Петренко зазначив: «виступи селян 1930 р. проти політики більшовицької партії були масовими, охопили всі без винятку села та хутори нинішньої Кіровоградщини, і примусили владу дещо пом'якшити свою політику».

Підійшли страшні 1932–1937 роки. З аркуша донесення генерального секретаря ЦК КП(б) України С. Косіора в Москву - Сталіну (25 апреля 1932 р.). «В Україні є окремі випадки й навіть окремі села голодуючих, однак це лише результат місцевого головотяпства, перегинів, особливо відносно колгоспів.

Всілякі розмови про «голод» на Україні треба категорично відкинути». Голод 1931-33 років був спричинений насильницькою суцільною колективізацією горезвісними хлібозаготівлями, людиноненависницькою політикою розкуркуленням, відвертим масовим терором тоталітарного режиму проти селян України. Причиною голоду вважають його штучний характер, тобто свідомо організований тодішнім політичним керівництвом. Існує думка, що голод був наперед спланований задля фізичного винищення саме українських селян. (Фото – пам'ятка).

Голод стався внаслідок насильницького запровадження комуністичної доктрини у сільському господарстві якої українські селяни не сприйняли, тієї що від діда-прадіда займалися хліборобством на власній землі. Голод 1932-1933 років для українців був тим, чим нацистський геноцид для євреїв, чи різанина 1915 р. для вірмен. Ця трагедія, масштаби якої просто неможливо усвідомити, завдала українській нації непоправного удару, соціальні, психологічні й демографічні наслідки якої дають знати по собі й сьогодні. На фото трупи на вулицях міста.

Голодомор 1933 року. Вулиці на окраїні м. Зінов'євськ-Єлисаветград

Під стінами міської управи

На фото невдоволенні жителі нашого міста під стінами управи. Спалахи селянської непокори 1932–1933 р. були приборкані репресіями та Голодомором. Це стало причиною згортання національного руху Опору на території України. Про період голодомору та його наслідки в м. Єлисаветграді, є детальна і цікава інформація у інших авторів. В зв'язку з тим, що Йосип Сталін об'явив Г.Зінов'єва «ворогом» радянської влади, місто Зінов'євськ «швидко» 27 грудня 1934 року перейменували в м. Кірово (і під цією назвою місто буде до 10 січня 1939 р.) Відповідно до назви міста Зінов'євськ ми надаємо коротку інформацію.

(*Примітка*: Григорій Овсійович Зінов'єв, справжнє ім'я Овсей-Гершен Ааронович Радомисльський (Апфельбаум). Народився у Єлисаветграді 11 вересня 1883 р. у заможній єврейській родині. У 1901 р. став членом РСДРП, з того ж року брав участь у революційному русі. Від 1919 до 1926 року він голова Виконкому Комінтерну. У 1924 році за ініціативою Г. Зінов'єва, м. Петроград було перейменовано на м. Ленінград. У 1922 році Г. Зінов'єв та Л. Каменєв запропонували призначити Сталіна на пост Генерального секретаря ЦК ВКП(б). Але вже у 1925 році Зінов'єв від імені «нової опозиції» виступає проти Сталіна. У 1926 році його було виключено з Політбюро, відсторонено від керівництва Виконкомом Комінтерну. У 1927 році, через контакти з Троцьким, Г. Зінов'єва вивели з ЦК, виключили з партії та вислали. У 1934 р. Зінов'єв був заарештований та засуджений до 10 років ув'язнення у справі «Московського центру». 24 серпня 1936 року будучи у тюрмі, повторно засуджений до розстрілу у сфабрикованій справі « антирадянського об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру. Розстріляний 25 серпня 1936, реабілітований у 1988 р). Кінець примітки.

В області за 5 днів прибрали всі спогади про Зінов'єва, розбили меморіальні дошки, викинули на смітник погруддя, а Зінов'євський район був перейменований - на Кіровський р-н.

Зміни – як у казці

На фото пам'ятник С. Кірову, встановлений у 1937 р. в м. Кіровограді, протиправно демонтований в 2014 р., як емоційна данина на події у м. Києві, (Майдан 2013-2014 р.) під назвою «Революція гідності». Фото 1948 року, скульптор М. Манізер….

1939 рік тільки розпочався, а вже 10 січня 1939 року, маємо нові зміни, наше місто Кірово отримує назву Кіровоград, дану на честь російського радянського політичного діяча Сер. Мир. Кірова (Кострікова), якого вбили за наказом Сталіна, бо він не міг витерпіти кращого за себе лідера і який за життя ніколи у нашому місті не був і жодним чином із ним не пов'язаний. Мабуть у Москві краще видно, що робиться у нас Новокозачині-Єлисавеграді-Зінов'євську-Кірово-Кіровограді і яку назву міста – хочуть жителі.

Діду, перепитала онука у Опанаса, так скільки назв було у нашого міста? І дід Опанас перечислив усі попередні назви м. Кіровограда: - До 1752 року на навколишніх землях нашого міста були козацькі зимівники та хутора, біля яких селилися різні переселенці і згодом утворилося облаштоване поселення.

З весни 1752 р. за царським бажанням, поселення назвали - Нова Сербія. Дивно те, що були поселення, які не входили в Нову Сербію;

З березня 1753 року царський Сенат, офіційно дозволив переселенцям, які вже поселилися на правому березі Інгулу закласти своє поселення: «и учредить их казаками слободских полков», яке отримало назву – Новокозачин. За словами Олек. Пашутіна, це поселення не входило до Нової Сербії. Згодом поселення розрослося і назвали – Новокозацькою слободою;

У 1752 році, (трохи в стороні від поселень) почалися вестися перші роботи по закладці фортеці св. Єлисавети, відповідно до царського Указу від березня місяця 1752 року, а вже з 1754 року біля поселень та не добудованої фортеці, почали проводити різні ярмарки і це внесло плутанину в «День народ-

ження» нашого міста;

10 (21) лютого 1784 по 7 серпня 1924 – м. Єлисаветград;

10 липня 1798 р., сталася велика пожежа, у місті згоріли майже всі документи адміністративних установ і церковні книги і це негативно сказалося на історії нашого міста;

7 серпня 1924 р. по 27 грудня 1934 р. – м. Зінов'євськ

27 грудня 1934 р. по 10 січня 1939 р. – м. Кірово;

З 10 січня 1939 і по 2015 рік – м. Кіровоград, далі зміна;

У 2000-2010 р. йшла інтенсивна робота по поверненню місту старої назви – м. Єлисаветград, але поки безуспішно.

(*Примітка:* Оскільки Григорій Зинов'єв вважався ворогом народу, у радянських джерелах за 1924-1934 роки часто назва «Зинов'євськ» не згадувалася. У них писали, що місто називалося Єлисаветградом до 1934 року. Тільки коли місто стало обласним центром, (10 січня1939 р.) була створена Кіровоградська область. Але була одна «заковирка», в державі утворилося дві Кіровські області, (перша в Україні, друга у Росії з обласним центром у місті Кіров). Так, як дві однакові області в СРСР вносили плутанину, вирішили м. Кірово в Україні – стане Кіровоградом. Відтоді колишній Єлисаветград існує під псевдонімом - псевдоніма і ніяк не може скинути цю машкару).

Настав 1939 рік. Станом на 10 січня 1939 р. Кіровоградська область налічує 21 адміністративний район, 12 міст, із яких 4 міста обласного значення, 27 селищ міського типу, 991 сільські населені пункти. У 1939 р. утворився Аджамський район, який виділився з Кіровського району та Кіровоградський сільський. Ці райони з невеликими змінами існували до 1959 року, коли з Аджамським районом знову провели зміни і він увійшов до складу Кіровоградського району. У період 1939–1940 р. Кіровоградська область посіла одне з провідних місць в Україні за рівнем сільськогосподарського виробництва. Це закономірно випливало з економічного укладу територій, а також структури населення, 81,3% якого складали сільські жителі. В області вироблялося 6% українського цукру, 7% тваринного масла, 4,2 відсотка олії, тощо. За результатами перепису населення 1939 року на Кіровоградщині проживало 1 млн. 107 тис. 400 осіб.

1940-1945 р. Характерною особливістю німецького окупаційного режиму стали, *по-перше,* його, запрограмованість на економічне пограбування України й експлуатацію його трудових

ресурсів; *по-друге*, надзвичайно жорстке поводження з місцевим населенням та військовополоненими, що супроводжувалося етноцидом і геноцидом.

За роки війни Кіровоградщина втратила 92 тис. 860 чоловік. Ціла серія книг присвячена цьому періоду. Ми зробили порівняння: за роки фашистської неволі, колишній СРСР втратив 35 млн. людей, а за період комуністичної окупації, було втрачено 60 млн. люду, це страшні цифри, за якими 95 млн. людських доль – фізично знищено в угоду якихось недолугих керівників держави, або як ми кажемо «малих наполеончиків з великими амбіція та психічними проявами». Втрати людей інших держав - не зазначено.

Битва народів СРСР проти фашистської навали під назвою Велика Вітчизняна війна, то була велика битва за ідеологію, яка загубила мільйони людей. Про масовий героїзм на фронтах війни, написано тисячі книг і всі вони підкреслюють ганебність цієї війни і велич народів колишнього СРСР. Коли в період Великої Вітчизняної війни утворився «Другий фронт» і наші війська перейшли кордони СРСР, і бої почали вестися на територіях інших держав. Змінилася назва - на Другу Світову війну, ця назва не подобається радянським ветеранам і учасникам війни, але треба змиритися. Бо в тій війні гинули не тільки люди з колишнього СРСР…….

Німецький райхскомісаріат «Україна»

Гітлерівцям територію Кіровоградщини вдалося захопити протягом одного тижня, з 30 липня по 7 серпня, а радянським воїнам відбивати її довелося майже півроку, з кінця вересня 1943-го - по середину березня 1944-го року….

6 січня 1941 року в села Новоандріївка, Рибчине, Веселе, Бережинка, Перше Травня вступили німецькі загарбники і розпочалося встановлення нового порядку, впровадження «генерального плану Ост». А 7 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися до Новгородки. Це означало плано-

мірну ліквідацію корінного населення на завойованих землях для поступової заміни його німецькими переселенцями. Разом з цим до головних економічних завдань відносились «негайне і повне використання окупованих територій в інтересах Німеччини. Використання окупованих районів повинно проводитися в першу чергу в галузі продовольства».

(Забігаючи наперед скажемо: перші бої за визволення Новгородківського району почалися в другій половині жовтня 1943 року, а повністю визволені села району були:
- 21 жовтня 1943 звільнено перший райцентр – Петрове;
- 24 листопада 1943 р. - Онуфріївку;
- У грудні 1943 р. - Знам'янку, Новогеоргіївськ, Олександрію;
- 5 січня 1944 р. - села Новоандріївка, Рибчине, Веселе, Бережинка, Перше Травня, Козирівка, тощо;
- 6 січня 1944 р.- села Тарасівка, Губівка, Ольгівка;
- 8 січня 1944 року був звільнений Кіровоград).

Все це буде потім, а зараз тільки осінь 1941 р. і німці в місті.

Наказ обласного військового комісара за № 1/2241:

Всем райвоенкомам Кировоградской области (рос.мова). Рядовой и младший начсостав, служивших в гражданской войне в частях первой конной армии и отряде Котовского

отправить в город Одессу, артиллерийский переулок № І, в распоряжение командира запасного кавалерийского полка.

О числе отправленных донести 21.7.1941.

Кировоградский облвоенком полковник Бычков

Начальник 1-й части ОВК, интендант 2 ранга Фрайман.

Варто додати, що згідно з наведеним вище приписом до Одеси вирушили 14 колишніх будьонівців на чолі з Л. Ковальовим та А. Семаком. Віддаленість та специфіка розташування пункту призначення команд визначали засіб пересування. До Олександрії, наприклад, майбутні солдати прибували гужовим транспортом. У Кіровоград їх доставляли автівки, а вже до Дніпродзержинська чи Одеси доводилося добиратися пароплавом або ж залізницею. Остання ж партія призваних у числі 325-и осіб рушила з міста 1 серпня 1941 р. до села Бережинка Кіровоградського району для участі у допоміжних роботах на військовому аеродромі. У Кіровоград дати відсіч передовим частинам вермахту, мав батальйон народного ополчення. Цей підрозділ був сформований у кількості 1 тис. багнетів переважно з військовозобов'язаних запасу третьої категорії (чоловіки у віці 45-60 років). Потихенько місто охоплював жах…..

Фото, німці пересуваються Кіровоградськими вулицями.

У Кіровограді, Олександрії, Павлиші окупанти створили табори для військовополонених. Тривали масові розстріли євреїв, циган, комсомольців, комуністів, радянських працівників. Відновлено діяльність «Просвіти», виходила газета «Український голос». На території Кам'янського, Знам'янського і Єли-

заветградківського районів діяли різні партизанські загони, за участю їхніх підрозділів у селах Кіровоградського, Великовисківського, Компаніївського, Аджамського, Єлизаветградківського районів здійснено 682 диверсійні акти….

Німецька окупація Кіровограда 1941-1943 р

А зараз ми коротко розглянемо адміністративно - територіальні вимоги представників фашистської Германії. В міру просування німецьких загарбників на схід колишнього СРСР, на місцях створювалась розгалужена управлінська система німецького зразка. Спочатку це були структури військової адміністрації, а після стабілізації ситуації в певному регіоні, тут формувалися цивільні органи влади. Всі «зайняті на Сході землі», крім тих, що входили до складу Генерального губернаторства, перебували у віданні райхскомісара в справах окупованих східних областей А. Розенберга. (На фото повалення пам'ятника Кірову 1941 р.).

Землі між Дністром і Бугом, всю Одеську, південні райони Вінницької та західні - Миколаївської областей увійшли до складу губернаторства «Трансністрія», додатково 6 повітів Молдавської РСР та Ізмаїльської обл.;

УРСР увійшла до губернаторства «Бессарабія»;

Північні райони МССР та деякі райони Чернівецької обл. увійшли до губернаторства «Буковина»;

30 серпня 1941 р. Румунія одержала мандат на тимчасове управління й економічне використання південно-українського регіону.

Найбільшим територіально-адміністративним утворенням на українських землях став райхскомісаріат «Україна», (скорочено РКУ) на чолі з Е. Кохом (площа - 332258 кв.км, населення 16,9 млн. осіб), що складався з 6 генеральних округів, або регіональних об’єднань:

1. «Волинь» (Ровенська, Волинська, Камя’нець-Подільська обл., південні райони Брестської та Пінської обл. БРСР).

2. «Житомир» (Житомирська, південні райони Вінницької та північні - Поліської обл. БРСР).

3. «Київ» (Київська і Полтавська обл.).

4. «Миколаїв» (Миколаївська без західних районів та Кіровоградська обл.)

5. «Таврія» (лівобережні райони Миколаївщини й Запорізька обл.).

6. «Дніпропетровськ» (Дніпропетровська та частина Запорізької обл.).

Всі генеральні округи поділялися на 114 областей, а ті - на 434 районів за радянським адміністративно-територіальним поділом.

5 окремих «крайзгебітів»: Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кам'янське, Кривий Ріг - мали своє, окреме управління.

Адмінапарат РКУ віддзеркалював структуру міністерства східних областей і мав 4 головні управління:

- центральне,
- політичне,
- господарське,
- технічне.

При апараті райхскомісаріату були постійно присутніми начальник СС і поліції, зв'язковий офіцер військового командування, уповноважені з закордонних справ, пошти і залізниць, моторизована рота, тощо. Генеральні комісаріати і гебітскомісаріати мали структуру, аналогічну райхскомісаріату. У складі районних та міських управ перебувала стандартна номенклатура відділів: загальний, фінансовий, промисловий, постачання, забезпечення робочою силою, охорони здоров'я, ветеринарний, будівництва, освітніх і культурних установ, пропаганди, поліційний.

Північно-східний регіон, а це 5 північних та східних областей України залишилися під управлінням військової адміністрації– т.зв. «військова зона». 1 вересня 1942 р. частина Лівобережжя та північна частина Криму були передані до складу РКУ. (На фото німці проводять реєстрацію населення Кіровограда). Територіальними органами воєнної комендатури були головні по-

льові комендатури за № 399 у Конотопі і № 397 під назвою «Донець», додатково були польові й гарнізонні комендатури. Жертвами ідеологічних та інших чисток, а також акцій «умиротворення» ставали: євреї, комуністи, комісари, військовополонені, партизани, підпільники, психічні й інфекційні хворі, діти-донори, заручники, громадяни, звинувачені в допомозі вище зазначеним особам.

Ідеї економічного пограбування українських територій, які передбачалось завоювати, викладені в плані «Ольденбург» та деталізовані в «Зеленій течці Герінга», а також в «Директивах з керівництва економікою в окупованих східних областях». Основним завданням усіх господарських заходів вважалося постачання продуктів харчування і промислової сировини Вермахту і Рейху, а також підготовка умов для наступної колонізації України. Для їхньої реалізації створювався Головний економічний штаб на чолі з Томасом, що складався з керівних груп;

► - групи «La» (продовольче постачання й сільське господар.;
► - групи «B» (промисловість, сировина для підприємств, фінанси й банківська справа, торгівля, автотранспорт);
► - групи «M» (потреби військових частин, воєнна економіка, транспорт).

На місцях, цьому штабу підпорядковувалось 5 господарських інспекцій (у кожній армійській групі при командувані тилу); 23 господарських команди в районі дислокації кожної охоронної дивізії; 15 філіалів у найважливіших пунктах сіль\госп. команд.
Задля повного контролю над виробничим процесом і потоком продукції, нацисти зберегли колгоспно-радгоспну систему, перейменувавши колишні колективні господарства на «громадські й державні». Обіцянки наділити селян землею так і залишилися невиконаними. Натомість в руслі колоніальної політики стимулювалися хутірські господарства під назвою «фолксдойче». 5 серпня 1941 р. Розенберг видав розпорядження про обов'язкову трудову повинність селян у віці від 15 до 60 років, кожен з яких мав відпрацювати 22 дні в якості «трудового

мінімуму». Компенсація трудових затрат була неадекватною: так на Кіровоградщині за один «трудодень» видавалося 460 грм. зернових та 54 коп.

За здану сільгосппродукцію селянам нараховувалися так звані «пункти» - умовні одиниці, за які вони могли придбати інші товари. За 1 ц зерна можна було отримати 10 «пунктів», за свиню вагою 110 кг давали 400 »пунктів», за 1 л молока - 1 «пункт» у той час, як 1 коробка сірників коштувала 100 «пунктів», а 1 кг. цукру – 100 «пунктів», 1 кг солі – 30 «пунктів», 1 м. простої тканини – 320 «пунктів», чоловічі штани 560 «пунктів», шкарпетки – 120 «пунктів», 1 костюм з грубого сукна - 1600 «пунктів».

Та якщо селяни ще могли якось звести кінці з кінцями за рахунок натурального господарювання, то мешканці міст були поставлені не межу виживання. Сотні тисяч громадян за безцінь продавали, або обмінювали меблі, одяг, родинні реліквії, коштовності на харчові продукти, долаючи значні відстані на «мінку» в селах. Часто поліція й гітлерівці реквізували придбані запаси й прирікали людей на голод. Ще однією можливістю купити їжу були базари, хоча ціни на них перевищували будь-

яку уяву: у квітні 1942 р. на Кіровоградському базарі 1 стакан пшона коштував 18 руб., 1 стакан гороху - 13 руб., 10 штук картоплин - 30 руб., 1 кг хліба - 75 руб. (Для порівняння, пайкова норма хліба дорівнювала 700 грм. на тиждень, а працюючі люди отримували 2 кг. хліба - на місяць). Відсутність продуктів харчування й системи охорони здоров'я викликали епідемії тифу, дизентерії, туберкульозу, масову смертність населення.

Важливим аспектом економічної політики стало використання трудових ресурсів України. Спеціальними розпорядженнями нижня вікова межа для потенційних працівників знижувались до 13, а потім і до 11 років. А управляючий Одеського району санкціонував використання на сільськогосподарських роботах 7-12 річних дітей.

Для реєстрації й наступного розподілу робочої сили створювалися біржі праці. За ухиляння від роботи передбачались різноманітні покарання: від штрафів та арештів - до смертної

кари. Так, 8 липня 1943 р. миколаївський генерал-комісар повідомив про страту шести 17-річних робітників (на фото), які втекли з важливого виробничого об'єкта. Упродовж 30 років гітлерівці планували вислати в Західний Сибір майже всіх поляків, 65% українців, 75% білорусів. Згідно з другим варіантом плану «Ост», кількість українців, поляків, білорусів, прибалтійців, яких передбачалося депортувати, або «ліквідувати», досягала 50 млн. осіб. Ще однією драматичною сторінкою окупації стало вивезення громадян України на роботи до Рейху. Від 2,2 до 2,4 млн. українських «остарбайтерів» працювали в роки війни на чужині, багато з них не дочекалися повернення на батьківщину. Для багатьох наших співвітчизників словосполучення «німецька каторга» стало не просто історичним поняттям, а частиною їхнього життя і пам'яті.

Кіровоград в окупаційний період

Кіровоград перебував у німецькій окупації 2 роки і 5 міс. - з 5 серпня 1941 р. по 8 січня 1944 р. За окупаційним адміністративно-територіальним поділом Кіровоградщина була поділена на кілька гебітів. «Кіровоградський дебіт» складався з Кіровоградського, Аджамського, Великовисківського та Компаніївського районів. Він входив до складу Миколаївського генеральства, яке було підпорядковане райхскомісаріату «Україна». Створена у перші дні окупації Кіровоградська міська управа була підлегла Кіровоградському гебітскомісаріату, який очолював німецький

гебітскомісар. У деяких питаннях вона підкорялася міському та польовому комендантам, якими теж були німецькі офіцери.

Фото 1941. Німці на окраїні м. Кіровограда.

Польова комендатура німців в м. Кіровограді знаходилася на розі вулиць Великої Перспективної та Дворцової (К.Маркса та Леніна), у приміщенні сучасної стоматполіклініки, де зараз знаходяться комерційні магазини.

Німецький комендант міста займав будинок № 4 по вул. Миргородській (Калініна), це другий будинок від вул. Шевченка, якщо йти вниз.Ще донедавна там була бухгалтерія наросвіти, а потім - дитсадок. Гебітскомісаріат та міська управа розміщувалися в адмінбудинку на площі Кірова. (*Примітка*: При наступі радянських військ у січні 1944 р., втікаючий комендант не встиг вивести награбоване. За твердженням покоївки коменданта, напередодні втечі він завіз будівний інструмент, а її саму відправив додому. На ранок другого дня коменданта вже не було і що дивно, на подвір'ї лежала куча будівничого сміття. Комендант щось заховав в будинку, (чи під будинком) де він жив. На дворі йшли воєнні бої і детально з'ясовувати, що і де було поховано, не було часу. А з часом, чекісти засудили покоївку за «співпрацю» з німецьким режимом і на 10 років відправили до Сибіру. У 1972 році син покоївки – Василь приїздив до Кіровограду і дуже цікавився будинком на вул. Миргородській № 4.)…

Апарат міської управи Кіровограда був сформований з ворогів радянського ладу, в основному української національної орієнтації та осіб німецького походження, так званих фольксдойче. У 1943 р. була перейменована на українську допоміжну управу і повністю втратила можливість самостійно вирішувати будь-яке питання. Але у вересні 1943 р. Кіровоградська міська управа успішно провела перейменування вулиць міста. На карті Кіровограда того часу зникли імена К.Маркса, Леніна, Сталіна та інших комуністичних лідерів. (На фото повалення німцями пам'ятника Кірову у Кіровограді та встановлення портрета А.Гітлера з двома пушками).

Дивно, що на відміну від сталінського режиму, німці не перейменували вулиці міста на ім'я Гітлера та його кумирів.

Намагаючись увічнити у назвах імена діячів української культури та історії, міська управа не стала за більшовицьким прикладом нашаровувати їх на об'єкти історичного центру міста, якими жили й дихали багато поколінь городян Кіровограда. Старовинним вулицям були повернені їх старі назви. Тільки вул. Шевченка, єдина з центральних вулиць, яка уникла відновлення історичної назви (раніше вулицю звали Петрівською). На відміну від царського режиму, авторитет Т.Шевченка залишався непохитним за німецьким режимом. Всі вулиці Кіровограда, вперше за історію міста, офіційно отримали назви українською мовою.

Діду, закричала онука діда Опанаса: «Скоріше скажи, які українські назви вулиць, зникли або були перейменовані в місті в період окупації Кіровограда»? – Не кричи так голосно, відповів дід Опанас. Зараз знайду старі записи і прочитаю.

На Ново-Миколаївці це були вулиці: Ново-Українська (тепер Варшавська), Гайдамацька - (Осипенко), Крюківська - (Сєрова), Нарізна (Бабушкіна), Румянцева - (Куйбишева), Білоцерківська - (Тельмана), Львівська - (Левановського), Троїцька - (Профінтерну), Ливарна - (Степанова), Гонти - (Воровського), Наливайка - (Колгоспна), Миколаївська - (Червонозорівська).

Провулки: Миколаївський - (Котовського) та Чугуївський- (1 січня).

На Некрасовці вул: Максима Залізняка - (Партизанська), Винниченка - (8-го березня), Придорожна - (Желябова).

На Кущівці вулиці: Полуботка - (9-го січня), Кущівська - (Герцена), Галицька - (Чернишевського).

На Арнаутовці вулиці: Лисенка - (Паризької Комуни), провулок Диканський - (Першотравневий).

На Озерній Балці вулиці: Запорозька - (Соціалістична);

На Балашівці вулиці: Кропивницького - (Дніпровська), Богуна - (І.Франка), Диканська - (Першотравнева).

У деяких з цих назв згодом знову виникла потреба, але прецедент 1941 року чи забувся чи імовірніше, взагалі не був відомим офіційним кіровоградським «назво творцям», тому назви отримали зовсім іншу прописку. Наприклад, невідомо з чиєї

подачі, Львівська вулиця опинилася на Лелеківці, Миколаївська вулиця - на Балашівці, Ливарна вулиця - у с. Новому, Чугуївська вулиця - на Кущівці, Чернігівська вулиця - на Катранівці.

Тільки з набуттям державної незалежності, знову з'явилися на карті міста вулиці Винниченка (проспект), Богуна та Гонти. Останні дві назви - аж у Лелеківці, яка ще не так давно була окремим населеним пунктом біля міста Єлисаветграда. Без вулиць залишились козацькі ватажки Северин Наливайко та Максим Залізняк. Не має місто у наш час і вулиці з ім'ям генія української музики - М.В.Лисенка.

В той же час багато вулиць, названих за радянських часів іменами видатних діячів російської культури, літератури, музики і науки, у період німецької окупації зберегли свої назви:

1). *На Балашівці:* Добролюбова, Салтикова-Щедрина, Тургєнєва, Павлова, Менделєєва, Ломоносова, Ціолковського, Бєлінського, Мічуріна, Короленка.

2). *На Ново-Миколаївці:* Нікітіна (тепер Маяковського), Некрасова, Чехова, Толстого, Пірогова, Лермонтова.

3). *На Некрасовці:* вул. Чайковського.

4). *На В.Балці:* вул. Мєчнікова.

5). Та ряд вулиць на *Кущівці й Ново-Олексіївці*.

Дивно, але при німецькій окупації зберегли назву міста хоча були спроби його перейменування. Саме 1941 вперше виникла пропозиція назвати Кіровоград - Тобілевичем, про що писалося тоді на шпальтах газети «Український голос». Виходить, що німецька влада в основному була байдужа до назв, аби тільки вони не рекламували більшовицьких вождів. Адже у цьому випадку вони не погодилися на перейменування. Німців вдовольняла фонетична звучність назви Кіровоград і вони затулили очі на походження цієї назви. Та й називати давнє, історичне місто - на сільський кшталт, ще й не місцевого «розливу», а якоюсь поліською, якщо не сказати білоруською за лексичною моделлю, було очевидно недоречно. Як бачимо, магія назви «Кіровоград» діяла не тільки на комуністів, а й на їх запеклих ворогів – німців, (на фото щит-вказівка з надписом).

Німці в Кіровограді на розі вул. Дворцової і Декабристів

На фото німці в Кіровограді на розі вул.. Дворцовій (Леніна) та Декабристів. Зліва на фото (третій будинок до вул. Шевченко) в період війни там перебувало німецьке гестапо. В підвалі цього будинку знаходилися різні в'язні і проводилися допити. «Будинок жаху» - так називали його в місті, там були обладнані камери, звідси люди відправлялися в концтабори й на розстріл. Після війни ніхто із мешканців довго не міг жити у ньому, та й зараз, у 2000 роки у цьому будинку відчувається негатив, а вночі чути стогони і плач, інколи можна побачити привидів….

Кіровоградські полонені у гестапо 1942 р.

Якщо ви від цього місця підніметесь до вул. Шевченко і пройдете до Кіровоградського державного педагогічного університету, то зразу за будинком офіцерів (МЧС) стоїть пам'ятник, там у роки війни був концтабір. І будинок жахів і місце концтабору, це неприємні спогади часів ВВВ.

Кіровоградські полонені у концтаборі 1942 р.

На фото Кіровоградський концтабір 1942 рік.
Інформація відповідно до будинку офіцерів (МЧС) на фото сучасний Кіровоградський будинок 2014 року та той же будинок чоловічої гімназії м. Єлисаветградграда 1857 року (інше фото).

Сучасний будинок офіцерів (МЧС) 2014 рік.

Чоловіча гімназія Єлисаветграда 1857 р.

(*Примітка*: у 1857-1862 р. уздовж вул. Петровської (Шевченко), були влаштовані шість московських кам'яних крамниць. Згодом шостий корпус крамниць в 1879 р. пристосований під чоловічу гімназію, а в 1887 р. була зроблена надбудова другого поверху. У роки радянської влади в будинку розмістився Будинок офіцерів Кіровоградського гарнізону, згодом МНС. Офіцерська їдальна у гімнастичному залі колишньої гімназії, славилася гарною кухнею й низькими цінами. На фасаді будинку укріплені меморіальні дошки, присвячені видатним вихованцям Елисаветградской чоловічої гімназії. З її стін вийшли академік Ігор Тамм (лауреат Нобелівської премії 1958 р.), вчені Б. Завадовський і Фауст Нікітін, талановитий інженер Г. Лангемак, який приймав участь у створенні легендарної «Катюші»; письменники: Амінадав Шполянский (Дон Амінадо), Ярослав Івашкевич і Михайло Хороманський, український політичний діяч і письменник Володимир Винниченко, ім'я якого носить зараз університет, актор Володимир Канделаки й композитор Юлій Мейтус). Кінець пр.

Перейдемо до німецької окупації Кіровоградського краю. Незважаючи на відсутність єдності у поглядах лідерів III Рейху на засоби і характер задоволення культурно-освітніх потреб населення окупованих територій, протекціоністською її назвати не можна. Щоправда, у різних територіально-адміністративних одиницях можливості для цього суттєво відрізнялися. Якщо в Галичині дитячі дошкільні установи були оточені турботою гро-

мадських та релігійних інституцій, то на решті території України через особливості окупаційного режиму вони перебували в незадовільному стані. Послідовним противником відновлення освітньої системи був Е. Кох, який усіляко обмежував доступ українців до навчальних закладів. На початку 1942 р. він підписав циркуляр, яким дозволив розпочати заняття тільки в 4-х класних «народних» школах для дітей - до 11 років. Плата за навчання в школах коливалась від 100 до 350 крб., крім того вимагалось внесення продуктів харчування.

Спеціальні органи ретельно відстежували відповідність програм, підручників, дидактичного матеріалу суворим ідеологічним приписам нацистів. Прискіпливістю відзначався й підбір педагогічних кадрів. У 7-річних школах помітне місце посідало вивчення німецької мови. До певного часу в освітніх установах викладався Закон Божий, існувала українська національна символіка. Та як тільки окупаційна влада відчувала наявність політичних мотивів у навчально-виховному процесі, вона вдавалася до заборонних санкцій. Саме за спроби «усунути німецький вплив» на маси й роботу, спрямовану на відродження самостійної України, було ліквідовано товариство «Просвіта». (Фото. Німці в м. Кіровограді на залізничному вокзалі 1942 рік).

В Україні були й так звані «бої місцевого характеру». Ситуація періоду Великої Вітчизняної війни, яка призвела до тимчасової ліквідації комуністичної влади в Україні та спричинила активізацію національного руху в Наддніпрянській Україні у формі пропагандистської діяльності похідних груп опору. Це сприяло відновленню національної хвилі повстанського руху. Так на Кіровоградщині діяли представники Південної похідної групи УРА. Обласним провідником був Осип Безпалко (Маріян Мартин). За його інформацією наприкінці 1942 р. націоналісти-підпільники у кількості більше 1000 осіб діяли в 15 містах та 543 селах обл. Найміцніші осередки, за спогадами останнього головного командира УПА - В.Кука, існували в Новоукраїнці та Олександрії.

З перших місяців окупації почалась збройна боротьба партизанів і підпільників. Загони імені Ворошилова, Щорса, Сталіна діяли на території Кам'янського, Знам'янського і Єлисаветградківського районів. У кінці 1941 року загинули керівники підпілля П.Василина, Є.Скабард, І.Нечаєв, П.І.Боєвець, І.С.Щученко. Великий загін діяв у районі Холодного Яру. У Кіровограді було 2 підпільно-диверсійні групи - ім. Ворошилова та ім. Кірова. Підпільники розповсюджували листівки, допомагали визволенню із німецьких в'язниць, здійснювали диверсії на заводах. Група ім. Ворошилова мала свої підрозділи в селах Кіровоградського, Великовисківського, Аджамського, Компаніївського, Єлисаветградківського та інших районів. За час своєї діяльності її члени організували 682 диверсійні акти, знищили 1600 гітлерівців, 72 паровози, 8 літаків, 96 авіамоторів, 11 танків, 2887 автомашин, кілька баз із пальним.

У вересні 1943 р. війська Червоної Армії підійшли до кордонів Кіровоградщини. Фашисти, готуючись до відступу, виво-

Кіровоград 1944 рік.
Наступ радянськ. військ

зили на Захід матеріальні цінності, чорнозем, пам'ятки історії й культури. Гітлерівці силоміць відправляли у Німеччину молодь. У період жорстоких боїв за Знам'янку вирішальну допомогу регулярним частинам надали партизани Чорного лісу. 1 грудня 1943 р. місто Знам'янка було визволене. У ході визволення області активно взаємодіяли з наступаючими військами партизани з'єднань імені Сталіна (командир Дубовий), загони «Москва» (Боровиков), ім. Ворошилова (А.Куценко).

Три дні тривали бої за Кіровоград. 8 січня 1944 р. обласний центр Кіровоград визволили війська 2-го Українського фронту. 23 в\з'єднання і частини отримали почесні найменування «Кіровоградські». Війська 3-го Українського фронту у березні 1944 р. визволили Долинський, Бобринецький, Новгородківський, Устинівський райони. Війська 2-го Українського фронту завершили очищення області на Заході. Останніми звільненими пунктами стали села Глиняне, Перчунове, Миколаївка Добровеличківського району (19 березня 1944).

У боях за визволення області 400 воїнів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Цим же званням були відзначені 135 наших земляків. Уродженець Гайворонського району Г.В.Балицький став Героєм Радянського Союзу та кавалером польського Золотого Хреста. Більш детально ви можете ознайомитися у книгах Кіровоградських авторів за цією темою.

Архів: Табори, тюрми та гетто на окупованій нацистами території Кіровоградської області.

► місто Кіровоград. **1)** Тюрма ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.3: тюрма на В-Биково, з серпня 1941; **2)** Табір цивільного населення ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.16: (Кущівський табір). **3)** Табір військовополонених. ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.122, арк. 8,9,144: на вул. Шевченка в колишніх казармах 43 полку. **4)** Табір № 305; там само, арк. 84 зв., 114,132: у будівлі колишньої тюрми ЦДАГО, ф.57, оп.4, спр.231, арк.. 25, 26: **5)** Табір для ВП та цив. нас., знищено 75 тис. чол., з них 54 тис. ВП ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.3, 17. **5.1.)** Табір ВП, з серпня 1941 MAF, RW6, v. 450, 451. **6)** Шталаг № 305, утримувалося у лютому 1942 – 22, 2 тис., у жовтні 1942 – 33,7 тис., у грудні 1942 – 16,8 тис., у лютому 1943 – 13,5 тис. **6.1.)** Відділення у Новоукраїнці; в жовтні 1941 – дулаг № 171.

► Компаніївський район, с. Тернова Балка. Табір цивільного

населення ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.124, арк.202: організований в березні 1943, існував до вересня 1943, утримувалися до 700 чол., усі розстріляні; (Далі) - ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр. 1, арк.92: Табір СД, за картотекою ДА РФ (ДАКО, ф.Р-1004, оп.1, спр.35, арк.63: табір для ВП і цив. нас., знищено 500 чол.)

► Маловисківський район, с. Мала Виска. Табір примусової праці для євреїв. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.41: в конюшнях Маловисківського цукрового заводу, табір євр. нас., працювали на благоустрої доріг.

► Новоархангельський район, с. Мар'янівка. Табір цивільного населення. ДАКО, ф.Р-1534, оп.2, спр.27, арк.1,2: табір для цив. нас., утримувалися 600 чол., усі знищені

► Новомиргородський район, містечко Златопіль. **1)** Табір цивільного населення. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.75: концтабір, у будинку дитколонії, утримувалися 1200 чол.
2) Гетто. ЦДАВО, ф.4328, оп.1, спр.1, арк. 61, 62, 67, 68: у лісі поблизу містечка утримувалися євреї.

► Олександрівський район, містечко Олександрівка. Пересильний табір. ЦДАВО, ф.4328, оп.1, спр.5, арк. 70: з 1059 чол., ув'язнених в табір для примусового вивезення до Німеччини, втекло 468, лютий 1943.

► Онуфріївський район. смт. Павлиш. Табір цивільного населення. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.79-79 зв.: спецтабір – 4-а бригада колгоспу «Комінтерн», табір ліквідований у 1942.

► Добровеличківський район: **1)** с. Добровеличківка, табір військовополонених. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1,арк.40, 40 зв. **2)** с. Липняжка , табір військовополонених ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.40, 40 зв.

► Златопільський район, с. Капітанівка - концтабір військовополонених. ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.48.

► Знам'янський район, **1)** м. Знам'янка, табір військовополонених. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.43 зв.: табір біля лісу. **2)** с. Богданівка - табір військовополонених. ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.61: два концтабори ВП № 1 та № 2.

► Новгородківський район, с. Новгородка - табір військовополонених. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.94.: табір ВП біля Новгородки, утримувалося близько 1 тис. чол.

► Новоархангельський район,с. Мар'янівка - табір військовополонених. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.117.

► Новогеоргіївський район: **1)** с. Подорожнє, табір військовополонених. ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.124, арк.174. **2)** Хутір Самусівка - табір військовополонених. ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.55,55 зв.

► Новоукраїнський район ст. Абадаш - табір військовополонених. ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.113, 113 зв.: за 5 км від Новоукраїнки, це філія табору № 305 (з січня 1942 р.) ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.86: тримали до 21 тис. чол.

► м. Олександрія, було три табори військовополонених. ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.124, арк.49 зв.: три табори ВП ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.47: три табори – за 5 км від Олександрії, **1)** на Байдаківському вуглерозрізі; **2)** на цегельному заводі на західній околиці міста; **3)** у казармах і конюшнях.

► Онуфріївський район с. Павлиш, табір військовополонених ДАКО, ф.Р-6656, оп.2, спр.1, арк.78,79: на території МТС, з вересня 1941.

► Тишківський район, с. Тишківка - табір військовополонених ДА РФ, ф.Р-7021, оп.66, спр.123, арк.190 зв.: існував у колгоспі «Шлях до Комуни»

Всі перелічені табори та тюрми відзначалися особливо тяжкими умовами утримання ув'язнених, як радянських військовополонених, так і цивільних громадян. Тому в них панували висока смертність через ненадання вчасної медичної допомоги, зокрема пораненим військовополоненим, постійне голодування, жорстока експлуатація під час виконання важких фізичних робіт, знущання та тортури охорони, навмисні розстріли. Табори для військовополонених були стаціонарними, або т.зв. шталаги. Типовим у цьому плані є шталаг № 305 у Кіровограді та його філія на ст. Абадаш.

Інші табори з менш жорстоким режимом утримання створювалися поруч з виробничими об'єктами і слугували для максимального використання військовополонених на некваліфікованих роботах у сільському господарстві чи на виробництві, в розбиранні завалів понищених війною будівель, на будівництві доріг та мостів, у кар'єрах та каменоломнях.

Типовим і відомим, зі свідків очевидців, а не документів, був табір для військовополонених при цукроварні містечка Олександрівка. До сотні полонених моряків-чорноморців, колишніх захисників Севастополя, нацисти використали на віднов-

ленні роботи заводу впродовж 1941 – 1942 р., а потім перевели в інше місце. Дехто з них утік. Трудовий табір існував і в місті Бобринці. Всі невільники працювали в каменоломні. Утримання громадян у таборах, створених нацистами, не передбачали якихось конкретних термінів перебування в них ув'язнених. Тож багато з них помирали в місцях позбавлення волі також через нервові виснаження та постійні стреси.

Багато ув'язнених зазнавали переміщень в інші табори, інколи за тисячі кілометрів від Батьківщини. Їх вивозили, зазвичай, до Німеччини та її союзників, або до підкорених гітлерівцями країн Європи. Чималій кількості з них вдалося дочекатися звільнення, але їхні випробовування на цьому не закінчилося: багато з них попрямували до радянських концтаборів в Сибіру, на Колимі. Для громадян єврейської національності створювали т.зв. гетто: ними були окремі вулиці, або навіть цілі квартали деяких населених пунктів, куди, обманом чи насильно, звозили євреїв з кількох районів. Доля майже всіх громадян єврейської національності – в'язнів гетто, трагічна: всіх їх нацисти знищували. Врятувалися одиниці. Так, єврейське гетто наприкінці 1941 року створили в містечку Олександрівка, обгородивши колючим дротом по периметру 2 провулки: Шкільний та Кривий. Взимку 1942 року там перебували до 300 мирних громадян з Кам'янського (нині Черкаська обл.) та Олександрівського районів. Весною, розпустивши чутку, що їх вивозитимуть на сільськогосподарські роботи до найближчого радгоспу, євреїв вивезли автомобілями до глинища в околицях Олександрівки та до урочища Загайки, де і розстріляли всіх: жінок, дітей, престарілих.

З Олександрівського гетто врятувалися 2 дівчини, втекли до сусіднього села, а з глинища, пораненим, виповз із під тіл убитих підліток. Безпосередньо документів про існування Олександрівське гетто не збереглося, зате чимало сторінок налічує кримінальна справа, розпочата 1968 року обласним управлінням КДБ щодо уродженця Аджамки, який весною 1942 року брав безпосередню участь у знищенні громадян єврейської національності, за що у 1969 році, засуджений до страти.

Зловісного характеру набула тюрма СД у Кіровограді по вул. Польовій. Сотні її в'язнів були розстріляні безпосередньо на подвір'ї в'язниці, інших відправили до не менш лиховісного

Бухенвальду. До цього часу не з'ясованими є обставини вбивства коменданта тюрми та втечі кількох ув'язнених восени 1943 року. Радянська міфологія твердила про нібито заздалегідь сплановане масове повстання в'язнів, мов би кероване членами більшовицького підпілля. Однак колишні вцілілі арештанти цієї тюрми, зокрема Василь Пундяк та Степан Глід, у своїх спогадах, що побачили світ у 1950-х р. у Великобританії та на початку 2000-х років в Україні, цю подію пояснюють, не змовляючись - як випадкову, за участю двох розконвойованих кримінальників, що вільно пересувалися не тільки коридорами й подвір'ям тюрми, а й заходили до кабінету коменданта, який їм довіряв.

Українська тюрма – місце ув'язнення за вироком т.зв. українських судів цивільних жителів. Така існувала в Кіровограді по вул. Гоголя. Будівлю не зовсім пристосували для утримання в'язнів, тож вони з неї часто тікали навіть групами. Табір цивільного населення – досить умовна назва місць позбавлення волі громадян з метою їх «перевиховання»: існував в Бобринці та в Аджамці. Умови праці й перебування у ньому підневільних склалися доволі тяжкими, про годування вже мова не йдеться. Відправлені громадяни до табору з сіл і міст області, видобували камінь з місцевого кар'єру та мостили ним дорогу Кіровоград - Кривий Ріг, (дорога життя).

(*Примітка*: Уперше термін «вітчизняна війна» щодо війни Німеччини і СРСР з'явився в тексті виступу В'ячеслава Молотова по радіо 23 червня 1941 року. Словосполучення «Велика Вітчизняна війна» використовується у деяких пострадянських країнах, зокрема, в Україні. В новітній українській історіографії та закордонній білоруській - воно замінюється терміном Радянсько-німецька війна. Поза межами колишнього СРСР «Велика Вітчизняна війна» практично не використовується. В англомовних країнах її замінює термін «Німецько-радянська війна», як складова Східного фронту. У радянській історіографії щодо хронологічних дат ВВВ - в енциклопедіях зафіксовано:

► Сталінський варіант: 22 червня 1941 р.- 9 травня 1945 р.

► Постсталінський - 22 червня 1941 р. - 9 серпня 1945 років.

► Юридично датою припинення війни між СРСР і Німеччиною є дата видання Указу Президії ВР СРСР від 25.01.1955 р).

На тлі важкої теми про Велику Вітчизняну війну і події на

землях нашої Кіровоградщини, дід Опанас вирішив розповісти своїй онуці, як за часів німецької окупації, кіровоградці грали у футбол з німцями. Якщо бути відвертими, то у період німецької окупації відбулося понад 150 футбольних матчів українців з командами загарбників. В архівній пресі залишилися свідоцтва результатів 113 матчів. У 61-му з них перемогли українці, 16 - пройшли унічию, а у 36-ти перемогу здобули німці.

Українські боксери також виходили на ринг з німецькими, відправляли німців і румунів в нокаути. Більше того, саме тоді в Одесі зародився український професійний бокс. Тоді 12 боксерів-професіоналів навіть отримували зарплату по 800 рейхсмарок в місяць за те, що займалися спортом і пропагували його. Історики вважають, що такий результат спортивних видовищ, звичайно, міг викликати заклопотаність в окупаційної адміністрації, але доказів цьому немає.

Так званий «матч смерті» 9 серпня 1942 року Київського «Старту» з командою люфтваффе Flakelf носив «товариський характер». За свідченням сина одного з гравців Михайла Путистіна - Владпена, його батько часто згадував, як після матчу 9 серпня 1942 він відзначав зі своїми товаришами перемогу над німцями у пивній. Спортивну форму червоного кольору українці вдягали не на знак солідарності з прапором СРСР, а тільки тому, що таку форму їм видала окупаційна влада. Немає жодних свідчень про те, що хтось із них став жертвою розстрілу безпосередньо після матчу з німецькими гравцями.

Відбувалися спортивні заходи у роки окупації і у Кіровограді. У фондах Держархіву області є підшивка газети «Українські вісті», органу міського комісаріату Кіровограда, за 1942 рік. У номері за 29 квітня газета писала: «При відділі освіти Міської Управи, організований спортивно-фізкультурний сектор, який буде керувати спортивною роботою у нашому місті. У понеділок, 26 квітня 1942 р, відбулася товариська футбольна зустріч між німецькою командою військової частини та місцевою футбольною командою. Рахунок матчу 2:2. Не дивлячись на несприятливу погоду, ця зустріч привернула увагу багатьох аматорів футболу. Серед присутніх були також голова Міської Управи пан Медведков та робітники цієї Управи, - пани: Костюков, Компанієць, Яковлев та багато військових, (німців)».

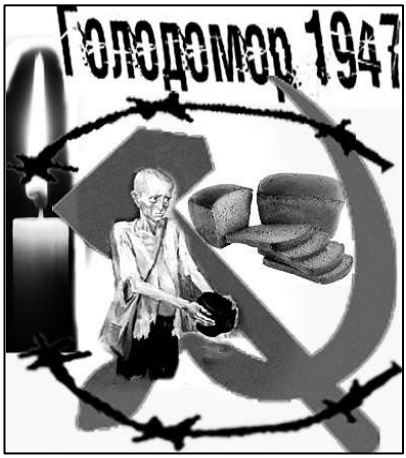
Про спортивне життя в окупованому Кіровограді йшла

мова і у замітці за 27 травня 1942 р: «Як повідомлялося, при Міській Управі організована спортивно-гімнастична секція, яка непогано зараз проводить спортивну роботу у місті. Майже щоденно на міському стадіоні відбуваються, цікаві футбольні зустрічі між місцевими командами та військовими (німцями), 20 травня 1942 р. відбулася товариська зустріч між німецькою командою «Опель» та другою міською збірною по футболу.

Гра закінчилася на користь німецької команди 3:1, а 21 травня 1942 грала перша збірна команда по футболу з однією з сильніших німецьких команд і перемогла її з рахунком 2:1. На стадіоні, крім футбольної гри, відбуваються змагання волейбольні та баскетбольні, в яких беруть участь жіночі команди. Незабаром, коли буде наданий міським комісаріатом у розпорядження спортивної секції зал бувшого товариства «Сільмаш», розпочнуть роботу інші спортивні секції – з боксу, акробатики, легкої атлетики тощо. Запис бажаючих брати участь у спорт. гімнастичних секціях - продовжуються.

Крім дорослих до секцій приймають підлітків від 12 до 14 років». Як відомо, нинішній стадіон «Зірка» був збудований у 1935 році, і усі футбольні зустрічі місцевих команд з німцями у роки окупації відбувалися саме на цьому стадіоні. А от скільки їх було, важко сказати. Судячи з повідомлення у газеті «Українські вісті», таких матчів було більше десятка.

Калейдоскоп Кіровоградських перемін

Не встигли кіровоградці оговтатися після Другої Світової війни та залікувати свої рани, як на них навалився голодомор 1946-1947 р., як помста Сталіна. Два роки голоду в Україні призвели до величезних людських жертв, до глибоких деформацій у розвитку країни, в свідомості трудящих мас. Старанно приховувана трагічна сторінка історії українського народу нарешті відкрита. Тоталітарний ста-

лінський режим за одну тільки згадку про голод 1946-47 р. нещадно карав, кваліфікуючи це як поширення наклепницьких вигадок про радянську владу. Всіляко витруювалась зі свідомості пам'ять про безвинно загиблих. Події пояснювались, згідно офіційної версії, наслідками відбудовчого процесу після завершення Великої Вітчизняної війни. Тоді над братськими могилами загиблих від голоду не дозволяли робити навіть скромних надгробків. Але до цих могил приходили люди, які дивом вижили і доживали свій вік наодинці з пам'яттю страшного голоду 1946-1947 р. Пам'ять про те, що було насправді, жила і живе в народі України.

Обставини 1946-47 р. були подібними до 1932-33 р., трагедія повторювалася. Під виглядом заготівель держава проводила повну реквізицію продовольства в Кіровоградських р-нах і тим самим прирікала людей на голод. Подібне відбувалося і в інш. областях України. Серед причин - виділяють особисті антипатії Сталіна до України. Не міг «вождь народів» пробачити роки німецької окупації українцям - він вважав, що українці погано боролися з ворогом на своїй території.

Ще одна причина - це утвердження соціалістичних режимів в Центральній та Східній Європі після визволення від фашизму. Туди безоплатно поставляли український хліб як допомогу, демонструючи гуманність соціалістичного режиму всьому світу. Отже, причинами голоду стали:

1) природні умови,
2) недостатня кількість робочих рук,
3) завищені плани заготівлі хліба,
4) вивезення хліба за кордон (за 1946 р. було вивезено 1 млн. 700 тис. пудів хліба).

Весною, (літом 1946 р.) 16 областей України, в тому числі Київська, Полтавська, Вінницька, Рівненська, Житомирська, Херсонська, Кіровоградська, Одеська, Запорізька, Миколаївська та інші, вразила посуха. Посуха загострила ще одну проблему - корми для худоби. Почався масовий падіж худоби, селяни здавали племінну худобу на м'ясо, в цей період плани заготівлі м'яса були перевиконані - вдвічі більше запланованого.

Маючи гіркий досвід 1930-х р., селяни почали тікати в міста, на новобудови, але їх швидко повертали назад через відсутність паспортів та довідок від сільрад про переїзд селянина.

Фактично це було відновлення царського кріпацтва. В цей же час відновив свою дію закон СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про 5 колосків», за яким можна було отримати до 10 років ув'язнення в таборах. За цим законом сотні-тисяч ні в чому не повинних людей було вислано до Сибіру. На весну 1947 р. становище ще більше погіршується. Президія ВР СРСР видає кілька указів: «Про кримінальну відповідальність за розкрадання держмайна, «Про посилення охорони особистої власності громадян» тощо. Покарання порушників, за цими законами, передбачало від 7 до 10 років таборів з конфіскацією майна. Незважаючи на це, заготівля хліба в Україні була виконана лише на 60%.

Отже, голод 1946-1947 р. мав ті ж самі ознаки, що й голод 1932-1933 р., носив штучний характер; було доведено до апогею вимирання населення, катастрофічне становище склалося в південних областях, поширювалися хвороби. Водночас проти населення була застосована нова хвиля репресій……

Минуле Кіровоградської області - це частина нашої великої історії, фрагмент нашої спільної української долі, яка була винятково складною завжди, а в XX ст. - особливо. Ми ніколи не забудемо, як в наших степах ішла кривава братовбивча січа. Майдани і вулиці міст Елисаветграда, Бобринця, Олександрії, Знам'янки, сіл і містечок краю бачили різні за кольором прапо-

ри: чорні стяги Махна, комуністичні - червоні та синьо-жовті українські. Кожен із них був символом певної політичної ідеї, за кожним стояли тисячі людських життів могутні соціальні пристрасті й протистояння, і то було страшне історичне дійство, бо людство не придумало нічого жорстокішого за громадянську війну, в якій одна родина розколювалася на частини, і ворогувала між собою. (На фото післявоєнний Кіровоград).

За переписом 17 січня 1939 р. населення Кіровоградської області складало І млн. 107 тис. 400 чоловік, тобто 3% від усього населення України. За територією Кіровоградщина була лише 1/25 частинкою України, а проте її вклад у народногосподарський комплекс, був досить помітним. У роки війни Кіровоградщина втратила 92 тис. 860 чоловік. У 1945 р. випуск валової продукції промисловості становив пише 28.4% від рівня 1940 р., продукції сільського господарства – 24%. Люди працювали самовіддано і відзнакою є нагородження області в листопаді 1958 р. державною нагородою СРСР, - орденом Леніна.

Необхідно зазначити, що саме в повоєнний період почали закладатися різні диспропорції, наслідки яких відлунюють і сьогодні. Прорахунки у розміщенні продуктивних сил обумовили виникнення монофункціональних населених пунктів, прив'язаних до одного конкретного виробництва - таких, як селища Смоліне, Липняжка, Побузьке, Завалля, Нове, де соціально-економічні проблеми особливо відчутними стали в останній період нашого сьогодення.

1945-1950 роки. (*Примітка*: Майже неймовірно, але керівником ЦК КП(б) України до смерті Сталіна ніколи не був українець, цю посаду в Україні до середини 1950-х р. займали росіяни І.Пятаков, В. Молотов, М. Хрущов, Л.Мельников, євреї Д.Мануїльський і Л.Каганович, поляки Ф.Коні і С.Косіор та німець Е.Квірінг).

Верховна Рада УРСР затвердила Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25 березня 1946 р. «Про перетворення Ради Народних Комісарів Української РСР на Раду Міністрів Української РСР і народних комісаріатів Української РСР - на міністерства Української РСР» та внесла зміни до відповідних статей Конституції УРСР. З повоєнного часу й до розвалу СРСР система виконавчих і розпорядчих органів залишалася майже незмінною. Вони лише косметично обновлювалися.

Велика Радянська Енциклопедія у 1953 році подає склад Кіровоградської області у кількості 31-го району. Такий склад області зберігався до 1954 року.

У січні 1954 року, на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 7 січня 1954 року про створення Черкаської області, Златопільський та Кам'янський райони відійшли до нової області.

У лютому 1954 року, згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 лютого 1954 року, до Черкаської області відійшов Чигиринський район, а Вільшанський, Гайворонський, Голованівський та Ульяновський (колишній Грушківський) р-ни Одеської області – до Кіровоградської області.

За Указами Президії Верховної Ради УРСР відбулося укрупнення районів області, а саме:

7 червня 1957 року ліквідовано Тишківський район – його територія ввійшла до складу Добровеличківського району;

25 вересня 1958 р. відбулося укрупнення Кіровоградського, Маловисківського та Новомиргородського р-нів за рахунок території сільрад ліквідованого Великовисківського району;

16 січня 1959 року ліквідовано Аджамський р-н, територія ввійшла до складу Кіровоградського району;

21 січня 1959 року ліквідовано Червонокам'янський район – територія ввійшла до складу Олександрійського району;

17 липня 1959 р. ліквідовано Підвисоцький район, його

територія була розподілена між Голованівським і Новоархангельським районами;

12 листопада 1959 року ліквідовані Витязівський, Єлисаветградківський і Піщанобрідський райони – території сільрад цих районів, залежно від розташування, відійшли до Бобринецького, Вільшанського, Знам'янського, Кіровоградського, Новоукраїнського, Олександрівського та Рівненського районів;

12 листопада 1959 року укрупнився Новомиргородський район – за рахунок міста Златополя і території дев'яти сільрад колишнього Златопільського району Черкаської області;

30 грудня 1959 року за Указом Президії Верховної Ради УРСР до складу Новомиргородського району була передана Пастерська сільрада Кам'янського району Черкаської області;

Межі Кіровоградської області остаточно визначилися на 1960 р., а територіально-адміністративна структура на 1968 р. 3 квітня 1962 року за рішенням № 238 Кіровоградського облвиконкому, Іваноблагодатнівська сільрада Маловисківського р-ну передана до складу Кіровоградського району, а Веселівська с\р Новомиргородського р-ну – до складу Маловисківського р-ну.

Наприкінці 1962 року до складу Кіровоградської області входило 24 райони. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 року відбулося подальше укрупнення районів області, у результаті якого було ліквідовано 20 районів: Вільшанський, Гайворонський, Голованівський, Компаніївський, Знам'янський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Онуфріївський, Рівненський, Устинівський та Хмелівський, їхня територія ввійшла до складу 20 укрупнених районів – Бобринецького, Добровеличківського, Долинського, Кіровоградського, Кремгесівського (колишнього Новогеоргіївського), Маловисківського, Новоархангельського, Новоукраїнського, Олександрівського, Олександрійського, Петрівського та Ульяновського районів.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 року було проведено розукрупнення районів Кіровоградської області – замість 12 районів, створено 18: Бобринецький, Гайворонський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Кремгесівський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександ-

рівський, Олександрійський, Петрівський та Ульяновський. А вже 1967 року були відновлені Вільшанський, Онуфріївський та Устинівський райони. (На фото місто Кремгес-Світловодськ).

У 1969 році місто Кремгес було перейменоване на Світловодськ, Кремгесівський район відповідно – на Світловодський. (*Примітка*: м. Кремгес до 1832 року з перервою у 1795-1806 р. був – Крилов, потім, до його перенесення на нове місце, став – Новогеоргіївськ, з 1954 року – просто селище гідробудівників без назви, у 1955-1961 роках – селище стало Хрущов, у 1961-1962 роках – місто Хрущов, (але тоді вийшов Указ, що прізвищами живих діячів – населенні пункти не називати) з 1962 року назву Хрущов змінили на місто Кремгес).

А зараз зупинимося на Кіровоградському районі. В середині 1960-х років до діючого так званого Кіровоградського сільського району були приєднані сільські ради з розукрупнених районів: Аджамського, Єлисаветградківського, Великовиськівського і Новомиргородського.

► *Аджамський район:* центр с. Аджамка (три сільради):
- Аджамська сільська рада перша – с. Аджамка, хут. Вовкова;
- Аджамська сільська рада (друга) – село Аджамка;
- Аджамська сільська рада (третя) – с. Аджамка, с. Крупське, село Привілля;

- Веселівська сільська рада – с.Веселівка, с.Зелений Гай, хутір Канатове, х.Черняхівка;
- Високобайрацька сільська рада – с. Андросове, с. Високі Байраки, с. Мала Мамайка, х.Рожнятівка, х.Червоний Кут;
- Гаївська сільська рада – с.Гаївка, с.Лозоватка, х.Буланівка, х.Дубовий, х.Ново-Григорівка;
- Клинцівська сільська рада – с.Клинці;
- Покровська сільська рада – с.Любонадєждівка, с.Покровське, х.Демешкове.

► *Великовисківський район*: центр – село Велика Виска:
- Володимирівська сільська рада – с. Володимирівка, с. Олександрівка;
- Іванівська сільська рада – с. Аврамівка, с. Іванівка;
- Івано-Благодатненська сіл.\ рада – с. Івано-Благодатне;
- Миколаївська сільська рада – с.Миколаївка, с.Ново-Олександрівка, х.Корлюгівка;
- Овсяниківська сільська рада – с.Андріївка, с.Овсяниківка;
- Олексіївська сільська рада – с.Водяне, с.Олексіївка, с.Ново-Михайлівка;
- Олено-Косогорівська сільська рада – с. Олено-Косогорівка, х.Квітка, х.Петрівський;
- Осикуватська сільська рада – с.Осикувате.

► *Єлисаветградківський район* – Петрівська сільська рада – с.Петрове, с. Василівка, Уллянівка;
- Пушкінська сільська рада – с. Пушкіне, с. Срібноярка;
- Оситнязька сільська рада – с. Оситняжка, с. Поклітаївка;
- Лозоватська сільська рада –с. Лозоватка, с. Підмогильне, с. Кандаурове.

► *Новопразький район* – Червоноярська сільська рада – с. Червоний Яр;
- Новоолександрівська сільська рада – с. Новоолександрівка, с. Нововолодимирівка, с. Медерово, с. Молодецьке.

Частина сільських рад до остаточного закріплення в Кіровоградському районі шукали собі місце в районах-сусідах, так, наприклад, Іванівська і Володимирівська - в Новомиргородському районі, Івано-Благодатницька - в Маловиськівському, а Покровська - в Новгородківському. Рекордсменом була Червоноярська сільська рада, яка зуміла побувати за короткий період - Новопразькому, Олександрійському, Новгородківському р-нах.

У 1960-х роках на території області почався видобуток уранових руд, розпочали свою роботу феронікелевий завод у Побужжі Голованівського району, кіровоградські «Друкмаш» і «Радій». Усі форми і методи організаторської роботи мали на меті примусити колективи підвідомчих підприємств і територій виконувати планові завдання, які були часто нереальними або, навпаки, непотрібними. Кіровоградські події 1960-1970 років заслуговують детального опису, але це вже зовсім інша історія.

Протягом 1970-1980-х р. система управління в УРСР не зазнавала суттєвих змін. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади залишався уряд - Рада Міністрів УРСР, що формувалася Верховною Радою УРСР на першій після виборів сесії. За адміністративно-територіальним поділом в УРСР у 1970-х р. діяло 10348 місцевих рад, у тому числі 25 обласних, 2 міста республіканського підпорядкування, 476 районих, 90 районних у містах, 385 міських – (міст обласного й районного підпорядкування), 772 селищних і 8598 сільських. За Конституцією УРСР, сесії обласних і міських (у містах з районним поділом), районних, сільських та селищних рад скликалися не рідше шести разів на рік, тобто один раз на два місяці.

1973 рік. До Кіровоградської міської ради була передана частина району, яка стала містом, а саме: Завадівка, Савинівка, Лелеківка, селище Нове, (фото - в'їзд до с. Нове). На сьогоднішній час у селищі проживає біля 10 тис. жителів і до сих пір не налагоджений транспортний зв'язок. До Кіровоградського району з Маловисківського району, передали Івано - Благодатне та санаторій «Лісова поляна». Частина земель Канізької сільської ради Новомиргородського району - до Володимирівської сільської ради. (*Примітка*: Володимирівка від 1859 р. мала назву Левшино Єлисаветградського повіту Херсонської губернії мешкало 442 особи, було 45 господарства та православна церква).

На розпутті зміни назв

Слідуючий етап Кіровоградщини з початку 1990-х років за всіма ознаками був перехідним, він знаменує болісні переходи. (На фото площа Кірова з фонтаном м. Кіровоград у 1960-95 роках). Спочатку ми явно переоцінювали свої територіально-адміністративні зміни, потім недооцінили можливості нашої економіки. Далі намагалися виправити помилки, пов'язані з поспішною лібералізацією, непродуманими підходами до приватизації, спробами створення сприятливого інвестиційного клімату, становлення грошово-кредитної і бюджетної систем. Але виправляючи старі помилки, ми продовжуємо допускатися й нових. Все це стало причиною тієї кризи, яка має місце в Україні ….

Нам необхідно, (хоч би коротко) визначити причини зміни назв пунктів, районів, сіл і містечок Кіровоградської області. Як приклад візьмемо Кіровоградський район, де налічувалось близько сотні населених пунктів в майже 40 сільських радах. Ця структура була доволі важкою для управління. Крім того в районі були назви двійники, наприклад – дві Олександрівки, два Крупських, дві Новоолександрівки, а також по дві назви Нововолодимирівка та Новомихайлівка, дві Новогригорівки, Новомиколаївка, було двоє Шевченкових, Новопавлівка, Новопетрівка, а також два села Новоєгорівка і с. Новопокровка, що вносило плутанину в почтову справу і т.д. Тому тодішня влада вирішила провести перейменування частини назви сіл для зникнення двійників, а також дати більш благозвучні назви цим пунктам.

Як це проходило? Звичайно, ця рознарядка приходила «зверху», але робилося під видом ініціативи «знизу». Якщо ініціатива «знизу» вела не туди - куди треба, могли відбутися

підтасовки. Так, наприклад, зі слів вчителя історії Соколівської школи, коли перейменовувалось с. Олександрівка, Черняхівської сільської ради, жителі села прийняли рішення дати назву селу Лугове. Однак, натомість отримали папери з назвою села - Липове, коли ображені жителі села звернулися до сільської ради, їм просто відповіли: «Протокол зборів вашого села про перейменування втрачено, але ми пам'ятаємо, що там було написано Липове, а не Лугове».

Село Новоолександрівка (Миколаївської сільської ради) отримало назву Українка, с. Шевченкове (Бережинської сільської ради) – с. Верхівці, село П'ята Іванівка (Могутнянська сільська рада) – с. Могутнє, а с. Крупське (Аджамської сільської ради) – с. Радянське. Друга частина сіл, які мали на думку влади неблагозвучну назву, отримали назву, яка більше підходила сучасному етапу розвитку суспільства. Так, наприклад, село Водяно (Олексіївська с/р) – перейменували на с. Мальовниче, с. Велика Мамайка (Великосеверинівська с/р) – на с. Підгайці. Селища навколо радгоспів також отримали власні назви, так, наприклад, селище радгосп ім. Кірова стало с. Вільне, селище радгосп ім. XVIII парт. з'їзду стало с. Степове, селище радгоспу Зоря - стало селом Зоря.

Цікава історія трапилася з назвою м. Світловодськ, яке ще до 1969 р. носило назву «КремГЕС» (на честь Кременчуцької ГЕС). У 1961 р., місцева влада вирішила назвати його «Хрущов» на честь тодішнього керівника СРСР. Проте сам Хрущов, категорично – заборонив і тоді місто назвали Світловодськом.

(*Примітка*: Кременчуцька гідроелектростанція (на фото) на Дніпрі у місті Світловодськ. Вона є 3-м ступенем каскаду гідроелектростанцій на річці Дніпро. Дамба, на якій розташована ГЕС, утворює найбільше водосховище на Дніпрі — Кременчуцьке, це одне з найбільших в Україні, багаторічного регулювання. Середньорічне виробництво електроенергії Кременчуцькою ГЕС дорівнює 1506 млн. кВт.год.)

Слід зазначити, що серед населених пунктів Кіровоградського району є назви, пов'язані із релігійною тематикою: село Первозванівка, с. Попівка, с. Неопалимівка, с. Любо-Надєждівка та інші. Однак, чомусь перейменовано було тільки село Божедаївка (Оситнязька с/р) – на село Пушкіно.

В Кіровоградському районі багато назв сіл носять поетичний характер – с. Паращине поле, с. Миколаївські сади, с. Срібноярка, с.Мальовниче, с.Оленокосогорове, с. Іваноблагодатне, с. Привілля, с. Сонячне. Населеним пунктам Кіровоградського району повезло в тому, що майже немає назв комуністичного характеру. З таких назв як, с. Карлівка, с. Ворошилове, с. Жовтневе, хутір Ленінський, с. Миронівка, хутір Червоний, с. Червоне - на сьогоднішній день збереглись тільки с. Крупське та с. Миронівка. А з назв, присвячених видатним людям, мають назву с. Шевченково та с. Пушкіно.

Цікава спроба змінити назву була в с. Первозванівці, вона деякий час, в 1940–1950 р., називалась Першозванівка. Наче і змінена одна буква «ш» на «в», але назва втрачає релігійне забарвлення. Підтвердження цього факту можна знайти в музеї історії Первозванівської школи, подивившись похвальний лист учениці Світлани Скалько.

В той же час, жителям Маловисківського району не повезло, бо там є село Ленінка, с. Кіровка, с. Леніно-Улянівка, с. Комсомольське, с.Улянівка та хутора Ленінський і Червона Поляна.

Однак в Кіровоградському районі є свої рекордсмени, наприклад, с. Крупське почергово мало назву: село Данцінг, потім Старий Данцінг, далі с. Карлівка, с. Ворошилове, с. Прибрежне, і знову стало с. Крупське (на фото герб села). Однак в народі його до сих пір називають с. Карлівкою, через існування там колись Карліської МТС, яка славилась якісним ремонтом техніки. (Примітка: За даними 1894 року: у селі Карлівка (Агтівка) мешкало 590 осіб, (налічувалось 94 дворових господарства, існували однокласне земське училище на 58 учнів, а у німецькій колонії Старий Данциг при селі Карлівка мешкало 284 особи, налічувалось 38 дворових

господарств, існували баптистський молитовний будинок, німецька церковно-парафіяльна школа на 33 учні (14 хлопчиків й 19 дівчаток). Проходить три роки і у 1897 р. кількість мешканців зросла до 691 особи, з яких 649 - православної віри).

Село Могутнє змінювало свою назву на – село Силевина, с. Іванівка, с. П'ятоіванівка і знову стало с. Могутнє. До речі, не дивлячись на зміни назв, люди часто продовжують називати села за старою назвою в пам'ять предків - Червоний Яр; далі Аджамка та Новоолександрівку називають просто – Поселок. А село Українка – називають Новопоселок, а самі старі місцеві жителі, назвають її Тиха Одеса. Подібне зустрічається і в інших районах. Довгий час жителі с. Новогригорівки, називали себе Одеським поселком. А жителі с.Савіновки називають своє село по-старому - Набокове.

В 1920-1930-х роках на території Кіровоградського району з'явились с. Привілля, с. Веселівка та с. Веселий Кут. Не дивлячись на зусилля комуністичної ідеології, ці села відмовилися міняти свою назву. Однак час невблаганний, села, мабуть як і люди, народжуються, але з часом і їм приходить кінець. Вже ніхто не народиться в селі Срібноярка, селі Холодний Ключ, с. Червоне, с. Шпірове, с. Масляниківка, бо ці села зникли. Крім того, на території Кіровоградського р-ну в результаті плинності часу зникли, (об'єднали) з іншими селами такі населені пункти:

с. Антонівка → с. Шевченкове; с. Буланівка → с. Гаївка; с. Веселівка → с. Петрове; х. Веселий → с. Шевченкове; с. Веселий Гай → с. Нова Павлівка; х. Червоний → с. Назарівка; х.Вовкова → с.Аджамка; х.Гус. Гай → с.Созонівка; с. Жовтневе → с. Шостаківка; х. Канатове → с. Веселівка; с.Коноплянка → с.Первозванівка; с.Лозуватка → с.Гаївка; х.Ленінський → с. Н.Павлівка; с.Пушкіне → с.Оситняжка; с. Мала Мамайка → с. Веселі Байраки; с. Миронівка → с. Володимирівка; село Новомихайлівка → с. Олексіївка; с.Підмогильне → с.Лозуватка; с.Прибережне → с. Крупське; х. Черняхівка → с. Веселівка.

Села зняті з обліку в Кіровоградському районі: с. Срібноярка - Оситняжська с/р; с. Холодний Ключ – Калинівська с/р; село Червоне – Крупська с/р; с. Шпірове – Бережинська с/р та село Масляниківка - Бережинська с/р.

Треба сказати, що на території Кіровоградського району,

поряд з українцями, компактно проживають росіяни, молдовани та інші народи. Однак назви їх населених пунктів не носять яскравого національного характеру. І навіть після Голодомору, коли на територію району було переселено з центральної Росії майже 2000 сімей, а з Білорусії майже 6000 сімей, назви населених пунктів не змінились на російські чи білоруські.

Історія Кіровоградської області за часів СРСР це в першу чергу історія її найбільших міст. До таких відносяться Кіровоград, Олександрія, Світловодськ, Знам'янка, та ще декілька. І треба зазначити, що незважаючи на територіальну близькість, а також спільну історію, є дещо різне між цими містами, адже у кожного з них, своя, унікальна історія. Якщо казати про те, чи був Кіровоград хорошим місцем для проживання у ті старі часи, то відповідь буде - позитивною. В цілому ж Кіровоградська область за часів Радянського Союзу розвивалася майже в повній відповідності до свого географічного положення. Кількість великих промислових підприємств була нижчою, ніж в сусідніх східних областях, але дещо вищою, ніж у сусідів з західного боку. В певній мірі розвивалося сільське господарство, адже для цього в області були і є всі необхідні ресурси: родюча земля, прийнятний клімат та працьовиті люди.

Пам'ятник та площа Б. Хмельницького в Кіровограді

Як бачимо, шлях до остаточного і органічного об'єднання всіх земель сучасної Кіровоградщини в єдине ціле був складним і довготривалим. Межі різних географічних зон, історичних територій і держав залишили тут свої вікопомні автографи. Кіровоградська земля пережила три основні історичні культуро-формуючі етапи: додержавний, позадержавний та державний. Останній ще можна розділити на періоди у відповідності до часу і держав, яким підпорядковувалися частини цього надзвичайно привабливого для сусідніх і перехожих світів – «дикого» краю. За складністю історичного поступу, багатством природних ресурсів, різноманітністю мальовничих ландшафтів, мультикультурністю походження населення Кіровоградська

область, становить собою своєрідну модель невеликої європейської держави.

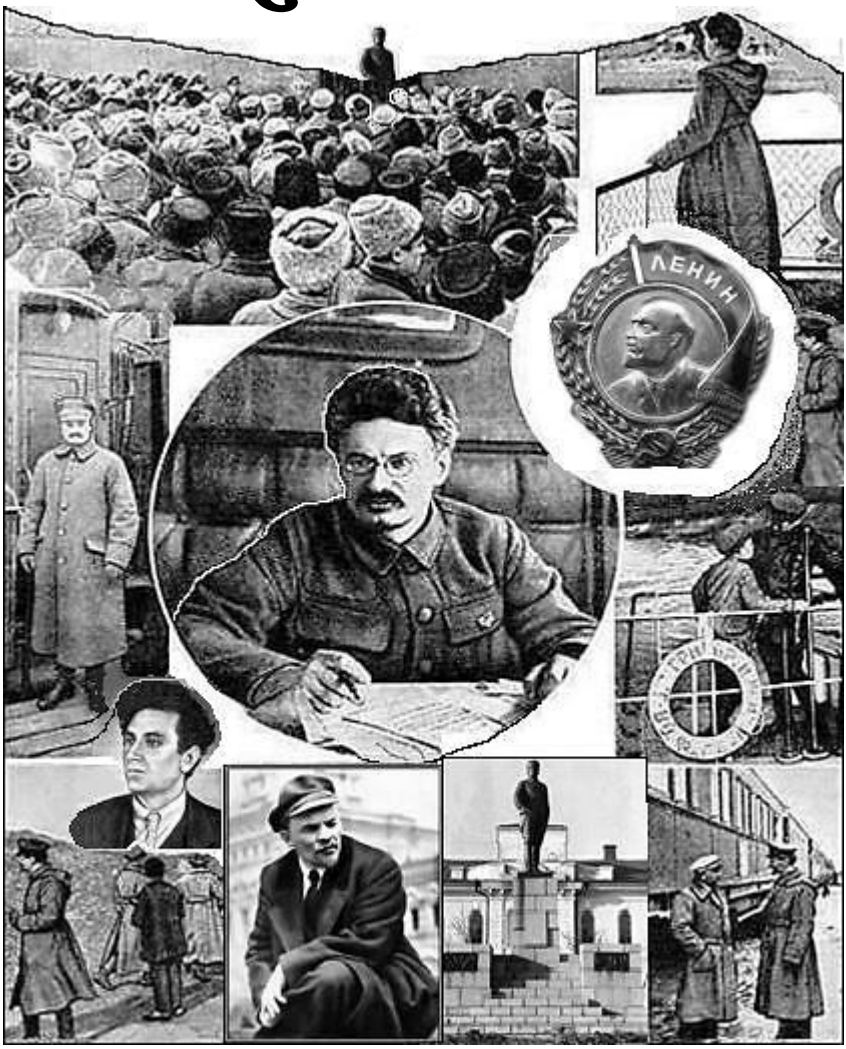
Закінчуючи цю главу, ми повідомляємо, що 8 січня 2015 р. у Кіровограді відкрили народний музей «Визволення Кіровоградщини від німецько-фашистських загарбників». В урочистостях з нагоди відкриття музею в приміщенні гімназії імені Тараса Шевченка взяли участь разом із прославленими кіровоградськими ветеранами – героями визволителями, голова Кіровоградської обласної ради Олександр Чорноіваненко, секретар міської ради Іван Марковський, керівники ветеранських організацій, краєзнавці, учнівська молодь, воїни Збройних Сил України та громадськість міста.

Фото з урочистих заходів від 8.01.2015 року м. Кіровоград. Іван Марковський вручив відзнаки Кіровоградської міської ради та її виконавчого комітету директору музею В. Присяжнюку, художнику А.Надєждіну, начальнику управління капітального будівництва Віктору Ксенічу. Після перерізання урочистої стрічки, директор музею Віктор Присяжнюк розповів, що в музеї створена картотека, яка налічує понад 30 тисяч визволителів нашого краю і є унікальні експонати, що збиралися близько 35 років. Вони ілюструють бойові дії на Кіровоградщині в період 1941-1944 років та створена зала учасників антитерористичної операції на Сході України в 2013-2015 роках.

Шоста глава

Цілком таємно

Як все було: правда без прикрас

Сьогоднішні властолюбці крадуть точно так само, як це робили в минулому столітті полум'яні революціонери на чолі з В. Леніним. Ніщо не нове під місяцем. Бюджетні гроші викрадалися й відправлялися на захід, у банки хазяїв цих крадіїв. Чомусь самим жорстоким правителем колишнього СРСР традиційно вважається Йосип Сталін, який порушив завіти Ільїча. Саме йому приписують створення мережі таборів (ГУЛАГ), саме він був ініціатором будівництва Біломорканалу силами ув'язнених, саме під його плакатами вмирали голодуючі діти в Україні. Про Леніна (Бланка) стараються писати і балакати набагато менше, ніж про Сталіна. А про те, що одне з перших будівництв в СРСР з застосуванням каторжних робіт ув'язнених, відбувалось під безпосереднім керівництвом Леніна, якось забувають. Також скромно промовчують те, що обидва вождя починали свою діяльність в одній команді. І зовсім не знають про те, що величезні державні кошти, виділені нібито на найважливіші питання будівництва, насправді, ішли за рубіж, у найбільші банки того часу. Всі матеріали фінансових відносин більшовиків з закордонними банками, довгий час були засекречені. Як би довго правду не тримали в таємниці, вона завжди стане: «достоянием гласности» ...

У нас виникає питання: «Чи можна було запобігти різних голодоморів в Україні, де третя частина людей – загинула»? Ми впевненні, що при зовсім іншому відношенні до України, людей можна було спасти, а ще краще не допустити геноциду українського народу. Про це ми поговоримо трохи пізніше.

На момент жовтневої революції 1917 р. у царський Росії був значний, золотовалютний запас, куди він дівся? Врожаю зернових культур в Росії з 1917 по 1921 роки хватало для недопущення голодомору в Україні в 1921-1922 роках. Зерно

навіть вивозили і продавали за кордон, куди ділися зароблені гроші? І взагалі, коли і як утворилися гроші на Русі? Про яку більшовицьку зраду державних інтересів, привласнення соціал-демократами коштів у особливо великих розмірах і суцільне зомбування людей, говорилося у російських газетах за 1917-1925 роки?

Златник Володимира Великого

1). Почнемо з слова – гроші, які вони були в Київській Русі і як впливали на формування майбутнього Єлисаветградського краю? До 980 р. в Україну-Русь, «чужі» гроші потрапляли завдяки торгівлі з іншими країнами. Згодом чужі монети стала зразком для перших київських монет, під назвою златники та сріблянники. Златники Володимира (на фото) були одними з найперших монет київського карбування. На аверсі першого типу монет вміщено напис «Владимир, а се его злато». На монетах другого типу інший напис: «Владимир на столе». У центральній частині аверсу зображення князя, зі скіпетром й хрестом. Над лівим плечем Володимира знак роду Рюриковичів - тризуб.

Сріблянник Володимира Великого

Сріблянник Святополка

Одночасно із златниками почалося виготовлення сріблянників (фото). Срібло у монетах не завжди було чисте, скоріше сплави. Сріблянники на відміну від златників, зазнали змін: на реверсі був тризуб, на аверсі напис «Владимиръ на столе, а се его сребро». До сріблянників Святополка чеканили подібні монети з іменем «Петрос» та зображенням апостола Петра на аверсі, (відомі 4 типи монет). На реверсі - двозуб, княжий знак Святополка, дає змогу датувати монети 1016-1028 р. Це підтверджується тим фактом, що Святополк при хрещенні отримав ім'я

Ярослав Мудрий 1019-1054

Петро. На монетах Ярослава Мудрого вміщено погруддя св. Георгія, навколо якого напис «Ярославе сребро». Фото Ярослава Мудрого 1019-1054 р. За вартістю, срібляники відповідали грошам – ногатам, (це південно-руська, монетно-вагова система X ст.) Ще відомі срібні, білонні та мідні монети, на їх аверсі вміщено зображення архангела Михаїла, а на реверсі - легенду «Господи, помози Михаилу». Населення Київської Русі використовували грошові одиниці: гривна, куна, різана, векша, (віверіця). У статті редакції «Руської Правди» так описували вартість грошей того періоду – до вартості худоби: «А за княжого коня, якщо він з плямою - 3 гривни, а за смердового коня - 2 гривни, за кобилу - 60 різан, а за вола – 1 гривну, а за корову - 40 різан, а за трирічного лошака - 15 кун, а за річне лоша - пів гривни, а за теля - 5 різан, за ягня – 1 ногата, за барана - 1ногата», (повторимо для розуміння:

► *гривня:* за річне лоша - пів гривні; за вола – 1 гривню; за смердового коня - 2 гривні, за княжого коня (якщо він з плямою) - 3 гривні;

► *куна*: за трирічного лошака - 15 кун,

► *різана*: за теля - 5 різан; за корову - 40 різан; за кобилу 60 різан;

► *ногата*: за ягня - 1 ногата, за барана - 1 ногата.

Аналіз цього та інших історико-правових документів дає змогу відтворити давньоруську монетно-грошову систему X ст.: 1 гривна відповідала 20 ногатам = 25 кунам = 50 різанам = 150 векшам (віверицям).

Термін «гривня» вживався для позначення вагової, грошово-вагової та грошово-лічильної одиниць Київської Русі. Термін «гривня» походить від назви прикраси - шийної гривни. За іншою версією, спочатку гривною називали голову худоби (гриву), що була еквівалентом вартості. Вперше гривна згадується у договорі Русі - з Візантією IX ст.

Через «кризу срібла» на сході Київської Русі на при кінці X ст. – початку XII ст. монети замінили гривни - злитки срібла чи

золота певної ваги та форми. Найпоширенішою на території Київської Русі була новгородська, прогнута гривна-паличка. Саме тому їх називають «лад'єподібними» (тобто човноподібними). Найбільш загадковим типом давньо-руських гривень - є чернігівський тип срібних зливків (злитків). Вони мають неправильну форму і виконані доволі неохайно на відміну від інших. Випускання цих гривень відбувалось періодично, залежно від потреби. Місцем їх карбування могли бути не тільки міста, а й сільські осади. Подібні зливки (злитки) «плавилися» з копалень, в більш пізніший час, коли добували «золоту руду» біля майбутнього поселення Клинці у «дикому» степу що під Єлисаветградом. Ще в старі часи в Україні-Русі виділяли 3 основні золотоносні провінції, які згодом назвуть: Карпатська, Український щит та Донецька. Провінція Українського щита - найбільш перспективна. Тут виявлено декілька родовищ (Клинцівське, Балка Широка, Балка Золота, Бердянське, Сергіївське, Майське та інші), понад 10 рудопроявів та близько 20 перспективних ділянок. Згодом з'ясують, що родовища золота зосереджені у трьох геоструктурних блоках: Середньо-Придніпровському, Кіровоградському та Подільському, (але це вже інша історія) ….

Народ Київської Русі був змушений платити данину Золотій Орді, що зумовило зменшення кількості срібла в державі. Монгольські хани почали карбувати власні монети — «теньгу». Саме від татар ми отримали всім відоме російське слово «деньги». Також випускалися зливки (злитки) срібла, які мали човниковоподібний вигляд із жолобком зверху - «суми». Ці так звані «суми» вироблялися зі срібла, зібраного на руських землях Київської Русі. Золотоординські монети були поширені у Середн. Подніпров'ї, степових районах Русі, у «дикому» степу України, (тобто землях сучасного Кіровоградського краю) та у Криму. Поширення у XIV ст. на українському грошовому ринку іноземних монет, зумовило кінець «без монетного періоду» грошового господарства Київської Русі. На той час торгівлею активно займалися не лише бояри, а й сам князь. Більшу частину року, перші правителі Київської

Юбілейна монета України 2001 року "Київська Русь"

Русі витрачали на збір данини у близьких і далеких землях своїх володінь, на перевезення її до Києва та на спорядження великої флотилії, що Дніпром везла до Константинополя невільників, хутра, льон, мед, віск та інший товар, який обмінювався на предмети розкошів. Навіть коли князі й бояри ставали більш осілими й прибрали у власність великі земельні володіння, значна частина продукції їхніх господарств призначалася для чужоземних ринків.

Для заняття торгівлею існували різноманітні можливості, оскільки в руських містах сформувався численний прошарок купців, а його найбільш впливові й заможні представники вели заморську торгівлю й користувалися однаковими з боярами - правами. Також було багато дрібних крамарів, які торгували на внутрішньому ринку й часто визискувалися та закабалялися заможнішими купцями. Економічні лиха загострили й без того напружені стосунки між багатим і бідним населенням містечок, поселень та хуторів, часто призводячи до соціальних вибухів. Тому було закономірно, що колись велична Київська Русь політично, економічно і соціально, почала занепадати.

(*Примітка*: Гривня – національна валюта України (на фото). Відповідно до Указу Президента України Л.Кучми та статей 99 і 102 Конституції України протягом вересня 1996 року в Україні була проведена грошова реформа. В обіг введено національну валюту України гривню та її соту частку - копійку. Літерний код валюти - UAH, цифрокод - 980, скорочена назва – грн.). «Гривнями» іноді називали також металеві амулети (медальйони), а срібна монета вартістю у 10 копійок мала назву «гривеник», зберігалася ця назва й за радянських часів, а в 2015 р. в Україні – втратила свою цінність.

2). У Росії, татарське слово «гроші» увійшло у оборот лише у епоху Івана Грозного, причому «срібло» і «гроші» вживалися в одному й тому самому сенсі…

На Русі до 1320-х р. найбільшої грошової одиницею (й ваговою) була гривня. Найбільшого поширення набула новгородська гривна - довгасті срібні бруски площею 20 кв. см. і вагою близько 200 грм. З XIII ст. вони почали називатися руб-

льової гривнею, оскільки змінилася технологія їх виготовлення. Спочатку відливали довгий зливок срібла, і потім рубався на однакові частини. З 1447 р. лиття зливків в Новгороді припиняється. Основною рахунковою одиницею стає карбованець, який виготовляється шляхом розливу розплавленого металу спеціальними формочками. Новий спосіб - полегшив виготовлення грошей й забезпечив збереження їх форми та значимості. З огляду на слабкість державної влади, відсутність економічної єдності між областями і «землями», на Русі перебували гроші московські, новгородські, псковські, тверські й іноземні.

В Російській державі, у Москві 1535 р. створили грошовий, (монетний) двір. Завдяки цьому карбування монет з приватних рук - «рук денежников» - перейшла до держави і посилився контроль над якістю монет. Справді, протягом 70 років (з 1535 по 1606 р.) їх карбування виконувалося бездоганно. У XVI ст., (московській державі) у спілкуванні перебували виключно срібні гроші, а основною російською грошовою одиницею стала «копейная грош», під назвою «копійка». У XVI-XVII ст. копійка була основним реально існуючим номіналом грошової системи. Позаяк у скарбниці - срібла бракувало, тому було вирішено замінити дорогий метал - міддю.

Цікаву грошову реформу провів Петро I, (1698 по 1724 р.) він випускає рівної гідності мідні і срібні монети, і навіть золоті, що отримали назву «червонці», (від польського слова – червоний, золотий). Основною вітчизняною грошовою одиницею став карбованець. Срібними грошима користувалися заможні верстви населення, а мідними - бідняки. «Медные алтины» виступали як розмінні монети. Проте створена Петром I грошова система не забезпечила стійкого грошового обігу в країні.

По-перше, скарбниця не мала необхідних запасів шляхетних металів для карбування золотих і срібних монет, що ускладнювалося неправильним співвідношенням між вартістю золотого і срібного рубля. Наприклад, в Росії це співвідношення було 1:13, у Лондоні і Гамбурзі воно 1:15. Тому карбування золотих і срібних монет постійно скорочувалося.

По-друге, бажаючи збільшити прибутки від карбування монет, держава постійно вдавалася до їх «псування». Через війну та недостатність дрібних срібних монет, стародавня російська грошова система - припинила своє існування.

Деномінація грошових знаків

Важливу роль у становленні та розвитку грошової системи Росії зіграв указ Катерини II від 30.03.1764. Він передбачав «а саме у всій Європі»є прийняття нового співвідношення між вартістю монет з золота і срібла - 1:15. Встановлювали точну вагу золотих і срібних монет. Срібний карбованець повинен бути з 405 часткою чистого срібла, а золотий – з 27 часткою чистого золота. Указ забороняв «псування» монет, тобто зміна їх вагового вмісту і проби. Завдяки цим заходам, золота монета (10 крб. імперіал і 5 крб. - півімперіал) збереглися до 1885 р., а срібні монети (карбованець, півкарбованця, 25, 20,15 і десяти коп.) ще довше. Усі платежі в Росії здійснювалися золотими, срібними, і мідними монетами. Карбування всіх монет було монополією держави. Для покриття державних витрат при Катерині II широко використовувалося карбування мідних монет. Упродовж років її правління - випустили на 80 млн. крб. На фото різні монети від 1 копійки й до 1 рубля.

Проте «псування» золотих і срібних монет, ні карбування мідних грошей не забезпечили надходження до скарбниці необхідних коштів на покриття державних витрат. З 1769 р. держава приймає рішення про випуск паперових грошей - асигнацій. На фото паперові гроші від 1898 р.

Отже, у Росії з 1769 р. почалася історія паперових грошей. Наскільки широко використовувався друкований верстат для емісії асигнацій за царювання Катерини II, дозволяють судити такі дані: наприкінці 1774 р. у спілкуванні перебувало асигнацій на 1 млн. крб., наприкінці 1786 р. - на 46 млн. крб., наприкінці 1796 -

вже на 157,7 млн крб., тобто. майже у 8 разів більше. У 1812-1815 р. сума випущених асигнацій становила 244,5 млн. крб., що у перерахунку на срібні рублі становила лише 57,6 млн. крб. Населення стало ігнорувати паперові гроші, надаючи перевагу монетам і це прискорювало їх подальше знецінення.

Міністр фінансів С.Ю. Вітте в 1895-1897 рр. підготовляє і проводить грошову реформу в Росії. На думку С.Ю. Вітте, до стабільної грошової довіри могло призвести лише введення постійного обміну банком паперових грошей - на металеві. Тож у результаті грошової реформи 1895-1897 р. у Росії було встановлено «золотий монометалізм». Основною грошовою одиницею став новий золотий карбованець, що мав 17,424 частки чистого золота.

Із початком Першої Світової війни, на території Росії розмін грошових знаків - на золото припинився. Емісія кредитових білетів стала використовуватися на фінансування військових витрат. У результаті вони перетворилися на паперові гроші з примусовим курсом. Росія вступила у смугу довготривалу й гостру інфляцію з її згубними наслідками для народного господарства та населення. Після березневої революції 1917 темпи інфляції зросли, оскільки Тимчасовий уряд друкував паперові гроші для покриття своїх витрат у необмеженій кількості. Кожен регіон намагався випускати «свої» гроші, як приклад (на фото) «25 рублей Архангельского отделения» та «100 рублей Дальновосточной Республики»). Міністри за рахунок інфляції, справляли насильницький перерозподіл грошових доходів, отже і матеріальних ресурсів народного господарства на свою

власну користь. Протягом 8 місяців існування Тимчасов.уряду кількість паперових грошей зросла майже у 2 рази, а купівельна здатність рубля впала у 4 рази. Гроші мали погану якість, випускалися рулонами і більше нагадували пляшкові етикетки. Щось подібне було в Україні на початку 1990-х років.

На фото нижче післяреволюційні гроші 1917-1918 років.

На фото нижче гроші Української Республіки зразка 1917-1918.

Для скорочення номінального обсягу грошей у країні провели дві деномінації: перша група у кінці 1921 р., а друга у кінці 1922 р. На 1 березня 1924 р. кількість радянських знаків у грошовому обігу - було фантастичним - 809,6 квадрильйона крб. Навіть при малому обороті грошей, (проведення розрахунків) доводилося оперувати мільйонами рублів. Червінець, як грошовий знак - був валютою міста, селянський ринок обслуговувався переважно паперовими грішми. Від знецінення останніх селяни несли великі матеріальні втрати. Виникла загроза скорочення сільськогосподарського виробництва та натуралізації селянського господарства. Втрати сімейних бюджетів робітників і селян становили від 50 до 100%. Усе це вимагало завершення розпочатої грошової реформи, 1 крб. казначейських квитків почали обмінювати на 50 тис. крб. грошових знаків.

Гроші на революцію

Давайте разом розглянемо тільки частину правди, яку так старанно приховували від нас. Відкинемо події царського періоду до 01.01.1917 року і запитаємо у більшовиків: «Де вони взяли гроші на жовтневу революцію 1917 р.»? Соціал-демократи здійснили самий справжній переворот у 1917 р.,, а перевороти й революції без фінансової підтримки не робляться. За всім цим стоїть головне паливо – ГРОШІ. (*Примітка*: Як приклад сучасна України. Оплачені мітинги й акції протесту давно стали звичним елементом української політики. Ще десять років тому організатори подібних заходів озвучували прайси на такі роботи. П'ять тисяч доларів - гарна акція в обласному центрі. Додай ще дві тисячі - на бійку. За штурм органів влади - окрема оплата, тому що люди ризикують одержати кілька діб арешту)….

Російські соціал-демократи одержували гроші з німецьких джерел і до 1917 року, але те що почало творитися у верхніх ешелонах влади після 1917 року, має тільки одну назву: «Злочин проти народів колишнього СРСР». У цій главі будуть пред'явлені документи, що зачіпають період 1917-1925 р. і прямо пов'язанні з подіями, не тільки в Україні, але й у Кіровоградській обл. Бо коли вожді більшовицького уряду 1917-1930 років, Ленін, Троцький, і їхні співучасники – виявилися німецькими агентами, це привело до фатальних подій і загибелі людей.

Л. Троцкий 1900 г.

Більшовицька революція 1917 р. була підготовлена вищим німецьким Генеральним штабом і фінансована Німецьким Імператорським Банком й іншими німецькими фінансовими установами. Трохи згодом, Ленін на II Конгресі Комінтерну в 1920 р. скаже, що комунізм ставить своїм завданням «руйнування парламентаризму» у Росії. Знищення народів, створення голодоморів - це планомірна робота уряду Леніна в 1917-1925 р., (на фото Л. Д. Троцький). Є таке слово «термідор», фактично - це назва одного з місяців календаря, що діяв у Франції з 1793 р. після пере-

моги Великої Французької революції, але в Росії після 1917 р. «термідор» - означає знищення революції і її завоювань руками самих революціонерів, а не їхніх супротивників. (Темідор - це Лев Троцький псевдоними: Перо, Антид ото, Сєдов, Старий й інше; від народження Лейб Давидович Бронштейн; 26.10.1879. село Янівка, (нині с. Береславка) Єлисаветградский повіт, Херсонська губернія. Помер – 21.09.940 р.

До 1927 р., коли «ліва опозиція» остаточно зазнала поразки у внутріпартійній боротьбі, її представники так і не змогли відповісти чітко на питання: «чи вже відбувся комунізм з ознаками капіталізму» у СРСР, чи він тільки назріває? Бо політика, процес боротьби, завоювання та утримання влади, і сама влада – це гроші. У політиці державного перевороту 1917 р., як сфері життєдіяльності людей, виявляються відмінності інтересів різних груп, які з одного боку - стикаються, а з іншого – кардинально розходяться….

Напередодні революції 1917 р. партія більшовиків перебувала у вкрай тяжкому фінансовому становищі. З 1 грудня 1916 р. - по 1 лютого 1917 р. у касу партії надійшли 1 тис. 117 руб. 50 коп. У березні 1917 А.Горький пожертвував 3 тис. руб. Центральний орган РПК(б) – «Правда» - у березні мала всього 8 тис. передплатників. Однак уже у квітні 1917, партія видавала 17 щоденних газет загальним тиражем в 320 тис. і загальним щотижневим тиражем 1 млн. 415 тис. екземплярів. До липня 1917 кількість виданих газет здійнялося до 41 шт., щоденний тираж - до 320 тис. екземплярів. До цього варто додати постійне друкування листівок, при тім що за один тираж листівок більшовики платили по 10 тис. рублів. Тоді ж ЦК придбав власну друкарню за 260 тис. руб. Тільки при двох обшуках, (у Василіостровському і Петербурзькому районах, 8 липня 1917) у двох відповідальних членів партії було вилучено близько 15 тис. руб. На питання: «Звідкіля взялися гроші»? Л.Троцький заявив, щомісячні членські внески становили в середньому 1 р. 50 коп., а сама партія нараховувала 24-25 тисяч чоловік. Беремо 25000 Х 1,50= 37500 руб. Щось не стикується у Л.Троцького.

Чи можлива взагалі революція без грошей? Любий погодиться, що в сучасному світі влаштувати революцію навіть при гострій соціальній напрузі зовсім без грошей - неможливо. Тому що політтехнологи, агітатори, організатори та інше - все далеко

не безкоштовно. Звичайно, (може цар, або президент) довести народ «до ручки» і викликати спонтанний вибух протесту. Але найчастіше за революціями стоять фінансові інтереси іншої групи людей. Гроші взагалі сьогодні - найефективніша зброя. Інша справа - скільки їх потрібно і як їх розумно використати?

Щоб краще зрозуміти сказане, ми зробимо порівняння з сьогоднішнім часом. Поставити масовку із трьохсот чоловік у центрі Києва, заплативши їм по ста гривень, можна. Тридцять тисяч - невеликі гроші, але й ефекту ніякого. Можна додати два нулики - юрба буде 3 тис. грн, але й витратити вже будуть три мільйони. Щоб досягти кумулятивного ефекту, щоб до оплаченої групи треба масово приєднати співчуваючих, тоді влада не могла так легко розігнати акцію протестувальників, двох нуликів буде обмаль. Необхідно три, а ще краще чотири нулі і це вже практично - перемога.

Три мільйони чоловік у Києві - це дуже серйозно. Особливо, якщо в організаторів побудована гарна мережа контроля цією масою, є агітатори й ті, хто буде «запалювати» юрбу. Але навіть кілька годин їхньої «роботи» коштують 300 млн. гривень, (це не 30 тисяч - з кишені провінційного бізнесмена). А революція - це не пара годин стояння на мітингу, або під Верховною Радою. Для мобілізації незадоволених людей і співчуваючих потрібно кілька днів. Так що сміло дописуйте ще 2 нулика.

Спонсорам революції потрібно не просто оплатити людей у Києві - їх потрібно в Київ доставити. І попередньо провести кампанію вербування. Все це необхідно робити швидко, інакше спецслужби припинять витівку в процесі і проведуть арешти. У таких справах слово «швидко» автоматично означає - дорожче. Плюс, окремої оплати зажадають штурмові бригади, які будуть боротися з міліцією, захоплювати органи влади й ризикувати всерйоз. Виходить, що наші витрати вже пішли за кілька мільярдів. А кошторис ще не закінчений, виходить провести переворот - набагато дешевше. Резюмуючи, можна сказати, що революція за гроші можлива - теоретично, але коштує дуже дорого. Занадто дорого для одного, або декілька чоловік. Список людей, які можуть собі дозволити оплатити цей процес, дуже маленький. І всі вони під контролем саме із цієї причини - щоб не задумали чого негарного, або подібного. У революцій немає в кінця, а світ такий великий…..

Сліди кайзерівських грошей

3 грудня 1917 р. статс-секретар Кюльман констатував у листі кайзерові: «Лише тоді, коли більшовики стали одержувати від нас постійний приплив фондів через різні канали й під різними ярликами, коли вони стали в стані поставити на ноги свій головний орган газету «Правду», вести енергійну пропаганду й значно розширити спочатку вузький базис своєї партії». 23.01. 1916 року Брокдорф-Ранцау повідомив Німецькому канцлерові, що Парвус «повернувся в Копенгаген після трьох тижнів перебування в Стокгольмі, де він зустрічався з російськими революціонерами. Сума в 1 млн. рублів, надана в його розпорядження, була негайно доставлена в Петроград і використається по призначенню».

(*Примітка*: Ключовою фігурою в схемі фінансування більшовиків був Парвус (псевдонім А. Л. Гельфанд). Подробиці про його діяльність стали відомі після Другої Світової війни із захопленням американцями архівів німецького МІСа).

По даним зовнішнього спостереження Департаменту поліції, 27 грудня 1916 року Ленін з'явився у німецькому посольстві в Берні і залишався там до 29 грудня 1916 р. А вже 8.04.1917 р. один з керівників німецької розвідки в Стокгольмі телеграфував у МЗС у Берлін: «Приїзд Леніна в Росію успішний. Він працює зовсім так, як ми цього хотіли». На вимогу Леніна в Стокгольмі було утворене Закордонне бюро ЦК у складі Ганецького, Радека й Злодійського. Бюро видавало друковані органи: «Вісник російської революції» й «Кореспонденція Правда». Як показують виявлені в 1961 р. документи, переписка Закордонного бюро з Парвусом ішла через Берлін шифрами німецького МИДА.

Уперше публічне обвинувачення більшовиків у зв'язках з німцями з'явилося в ході подій 3-5 липня 1917 р. в газеті «Живе слово» вийшла стаття колишнього депутата 2-гої Державної Думи від більшовиків – Алексинського, колишнього народовольця, який 14 років провів в Шлисельбургській тюрмі. В інших газетах під заголовком «Обвинувачення Леніна, Зинов'єва й інших більшовиків у державній зраді» надруковано повідомлення прокурора Петроградської судової палати, у якому говорилося: Володимир Ульянов (Ленін), Овсей-Герш Аронов Апфельбаум (Зинов'єв), Олександра Михайлівна Коллонтай, Мечи-

1918 г: Я.Э.Рудзутак, Л.Д.Троцкий, Я.М.Свердлов и Г.Е.Зиновьев.

слав Юльевич Козловський, Євгенія Маврикіївна Суменсон, Гельфанд (Парвус), Яків Фюрстенберг (Куба Ганецкий), мічман Ільїн (Розкольників), прапорщики Семашко й Рошаль обвинувачуються в тім, що в 1917 році, будучи росіянами, по попередній угоді, (з метою сприяння іноземним державам, що перебувають у війні з Росією та ворожих проти їх діях), увійшли з їхніми агентами в угоду - сприяти дезорганізації російської армії й тилу та ослаблення бойової готовності армії. На отримані від іноземних держав кошти організували пропаганду серед населення й військ, із закликом до негайної відмови від військових дій проти ворога. У тих же цілях, в період з 3- 5 липня 1917 р. організували в Петрограді збройне повстання проти існуючої в державі Верховної влади, що супроводжувалося цілим рядом убивств і насильств. Лозунги: «Краще бути під кайзером, ніж під царизмом» - говорять про державну зраду….

Відзначалося, що коли на початку війни Ленін і Зинов'єв, були арештовані в Австрії як російські піддані, в подальшому їх звільнили при активному посередництві Я.С.Ганецького (Фюрстенберга) і за особистим наказом австрійського прем'єра - Штрюка. Далі вони виїхали у Швейцарію, «де й стали видавати журнал «Соціал-демократ», у якому поширювали ідею про необхідність поразки Росії в дійсній війні». В одному з номерів цього журналу був заклик до російських громадян, фактично сприяти поразці Росії у війні. Доведено факт «великої переписки» між трьома людьми: Леніним, Колонтай, Козловським й двоюрідною сестрою Ганецького - Суменсон) з однієї сторони й вище названими Ганецьким і Парвусом з іншої сторони. Ця «невинна» переписка мала вказівки на комерційні справи, висилку різних товарів і грошові операції, але носила зашифрований шпигунський характер.

Далі відзначалося, «що деякі російські банки одержували зі скандинавських банків великі суми, виплачені різним особам; причому протягом тільки півроку Є. Суменсон зі свого поточного рахунку зняла 750 000 руб., внесених на її рахунок різними особами, (на її рахунку в цей час значиться залишок в 180 000 рублів)». Схема одержання грошей, була наступна: Парвус передавав їхньому главі Закордонного бюро РСДРП(б) Ганецькому, останній перераховував своїй двоюрідній сестрі Євгенії Суменсон, а Суменсон же знімала з рахунків і передавала гроші представникам партії, головним чином присяжному повіреному М. Ю. Козловському. Гроші переводилися з Берліна за посередництвом акціонерного товариства «Дисконто-Гезельшафт» у стокгольмський «Ниа Банк», а відтіля в «Сибірський Банк» у Петрограді, де сальдо на рахунку Козловського в липні 1917 р. становило більше 2 000 000 рублів.

Уже в середині квітня 1917 р., завдяки комендантові станції «Торнео» поручиком Борисовим, було перехоплено й доставлене в контррозвідку Петроградського військового округу кілька листів, адресованих у Копенгаген - Парвусу. Листи містили фрази: «робота просувається дуже успішно», «ми сподіваємося незабаром досягти мети», «будьте архи-обережні в зносинах» і т.д. Графологічна експертиза визначила руку Леніна. Розслідуванням займався видатний юрист Російської імперії - Павло Олександрович Александров.

1 червня 1917 р. французький капітан П. Лоран передав начальникові контррозвідки Петроградського військового округу підполковнику Б.В.Нікітіну телеграми, перехоплені союзними розвідками. Їхніми авторами й одержувачами були: В. Ленін, Г.Зинов'єв, М. Козловський, А. Колонтай, Е. Суменсон і Ганецький. Зокрема , у них йшла мова про великі суми, що проходили через руки Суменсон. Так, в одній з телеграм Суменсон писала: «Знову внесла 20 тисяч». Незабаром після цього Ганецький одержав від Леніна й Зинов'єва подяку: «Телеграми отримані. Спасибі, продовжуйте».

Усього Тимчасовий уряд Росії зібрав 21 том слідчих матеріалів, які були знищені більшовиками після жовтневого перевороту 1917 р. Справа в обвинуваченні більшовиків у шпигунстві було пригальмовано вже в середині серпня 1917, коли в Тимчасовому уряді взяло гору ліве крило, а міністра юстиції

Переверзєва замінив на посту, (колишній адвокат Троцького) - Зарудний. А вже спадкоємець Зарудного, такий собі Малянтович взагалі вважав, що більшовики непідсудні, тому що діяли з політичних, а не карних мотивів, і посилався на досвід 1905 р., коли багато чесних людей співчували Японії. (*Примітка*: Дивним чином, це нагадує недоторканість депутатів Верховної ради України - початку XXI ст..)

Слідчий А.Я. Вишинський (1917 р.) навіть підписав наказ про арешт В.Леніна. Однак В.Ленін замість законослухняного очікування судового засідання у 1917 році, подався у біга та переховувався, поки не почався переворот у жовтні 1917 року. (Знову дивним чином нагадують втечу наближених до В.Януковича – крадіїв-чиновників та подальші терористичні дії на Сході України на початку XXI ст..)

Автори Д. Волкогонов й А. Латишєв знайшли в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС раніше засекречений документ: Абсолютно секретно. Петроград, 16.11.1917 рік. Народний Комісар по Іноземних Справах. Голові Ради Народних Комісарів. Відповідно до резолюції, прийнятої на нараді народних комісарів, тт. Леніним, Троцьким, Подвойським, Дибенко й Володарським, ми зробили:

1. В архіві міністерства юстиції зі справи про «зраду» тт. Леніна, Зинов'єва, Козловського, Колонтай й інших, вилучений наказ німецького імператорського банку за № 7433 від 2-го березня 1917 р. про відпустку грошей тт. Леніну, Зинов'єву, Каменеву, Троцькому, Суменсон, Козловському й іншим за пропаганду в Росії. (Наказ знищено).

2. Перевірено всі книги банку «Ниа» у Стокгольмі, що містять рахунки тт. Леніна, Троцького, Зинов'єва й інших, відкриті по ордері Німецького Імператорського банку за № 2754. Книги ці передані тов. Мюллеру, спеціально відрядженому з Берліна.

Уповноважені Народного Комісара по Іноземних справах
Е. Поливанов (*підпис*), Ф. Залкинд (*підпис*).

Далі без коментарів. Ми пропонуємо звернути увагу на газетні статті того часу та переглянути деякі секретні документи відповідно державної зради більшовиками зразка 1917 - 1925 років.

У газетній статті «Більшовики й «німецьке золото», знай-

деній в архівах США, (автор В.А. Мальків), сказано, що В.Ленін повернувся в Росію 1917 р. із завданням німецького Генштабу підірвати військову міць країни зсередини й домогтися сепаратного миру. Якщо перегорнути хоча б 31-й том творів В. Леніна, (Російське видання) і швидко переглянути такі видання, як «Робоча газета», «Справа народу», «Єдність», «Живе слово», «Мова», «Голос солдата», «Петроградська газета» й інші, то зі змісту цих газет досить докладно вимальовується: «З гасел часто попадається напис на прапорах «геть Леніна». Газета «Російська воля» й інші у весь голос кричали «Ленін - зрадник» і рішуче вимагали «розслідування обставин проїзду Леніна й інших більшовиків через територію Німеччини».

Із секретного повідомлення посла Німеччини у Швейцарії Ромберга - канцлерові Бетману Гольвегу від 27 березня 1917 довідуємося про переговори «з російською довіреною особою» Вайсом (Цивиным), де сказано: «революція в Росії буде навесні цього року...». Вайс сказав також, що «в інтересах його партії порадить почати повстання, як тільки він побачить, що тенденція до миру - не може отримати верх». З листа Ромберга можна зрозуміти, що він упевнений в активізації роботи Цивина, тому він самим настійним образом рекомендував «надати в розпорядження Вайса-Цивина на квітень 1917 р. знову 30000 франків, які він у першу чергу хоче використати, щоб уможливити поїздку в Росію важливим товаришам по партії».

Далі ми рекомендуємо заглянути у збірник «Німецько-більшовицька конспірація», виданий Урядовим Комітетом суспільного освідомлення Сполучених Штатів Америки у Вашингтоні ще в жовтні 1918 року. Збірник містить серію документів і матеріалів (близько 70 одиниць) з коментарями про письмові зносини між німецьким і більшовицьким урядами, спецслужбами двох країн, а також доповідь Эдгара Сиссона, що є спеціальним представником зазначеного Комітету в Росії взимку 1917-1918 років.

До збірника прикладений висновок спеціального комітету, що ретельно досліджував документи на предмет їхньої вірогідності. Воно було зроблено фахівцями на чолі з видними американськими вченими - засновником архівної справи в США, редактором «Американської історичної асоціації» - Франкліним Джеймсоном і професором Чикагського університету, великим

фахівцем з Росії й знавцем російської мови Самуэлом Харпером, які підтвердили, що документи - є справжніми.

Кожна людина, повинна зрозуміти, що скільки правду не приховуєш, вона все рівно виходить на світ Божий. Так вийшло і з більшовицькими документами, які через десятки років стали відомі громадськості і показали, що вожді більшовицького уряду: Ленін, Троцький, і їхні співучасники - німецькі агенти.

Вони показують, що більшовицька революція була підготовлена Вищим німецьким Генеральним штабом і фінансована Німецьким Імператорським Банком й іншими німецькими фінансовими установами.

Вони показують, що Брест-Литовський договір, (про який ми коротко розповімо нижче) - зрадництво російського народу, підписаний німецькими агентами - Леніним і Троцьким; що поставлений комендант для «захисту» Петрограда проти німців, був німецьким агентом; що німецькі офіцери були секретно прийняті Більшовицьким Урядом як військові радники та спостерігачі у російській армії. Коротше кажучи, вони показують, що більшовицький Уряд зразка 1917-1925 років зовсім не російський Уряд, а уряд німецький і діяв він в інтересах Німеччини, а не російського народу.

Примітка. Російська Рада Народних Комісарів перебувала цілком під владою свого Голови, В.Ульянова (Леніна) та міністра закордонних справ - Л.Троцького, при підтримці посла в Німеччині А. Иоффе та фінансувалися з німецьких джерел. Для вас надається секретний документ-наказ Імперського Банку за № 7433 від 20 березня 1917 року представникам всіх Німецьких Банків у Швеції:

Цим повідомляється, що вимоги грошей, призначених для пропаганди в Росії, будуть отримані через Фінляндію. Ці вимоги будуть надходити від наступних осіб: Леніна, Зинов'єва, Троцького, Суменсон, Козловського, Колонтай, Сиверса й Меркаліна, яким рахунок був відкритий згідно з нашим приписанням за № 2574 в агентствах, часток німецьких підприємствах у Швеції, Норвегії й Швейцарії. Всі ці вимоги повинні супроводжуватися однієї із двох підписів наступних осіб: Диршау або Милькенберга. За умови додатка однієї зі згаданих підписів вищезгаданих

осіб, ці вимоги повинні бути виконані без усяких зволікань.

(- 7433, Імперський Банк).

► **Секретно**. Голові Ради Народних Комісарів 12.02.1918 Розвідницьке Відділення має честь повідомити, що знайдені в арештованій кап. Коншина два німецьких документи з позначками й штемпелями Петербурзького охоронного відділення представляють собою справжні накази Імперського Банку за № 7433 від 2 березня 1917 року про відкриття рахунків гг. Леніну, Суменсон, Козловському, Троцькому й іншим діячам на «пропаганду миру», по ордері Імперського Банку за № 2754….

При сприянні німецького керівництва у 1917-1918 роках в Червону Армію, здійснювалося вербування німецьких солдатів й офіцерів, які потім проводили шпигунську роботу. Так, голова Орловського губвиконкому й губкомітету партії - Волін від 29.11 1918 року повідомляв Леніну про отримані ним з України відомості «... Вербуємо добровольців (?) з німецької армії в Червону Армію... Наші представники в німецьких військах гарантовані від небезпеки і перебувають під охороною німців». Вислухавши Воліна, - Ленін порадив запропонувати німецьким солдатам «негайний союз з росіянами для найшвидшого відновлення Радянської влади на Україні й для арешту не тільки білогвардійців, але й «радівців» (прихильників самостійної української держави).

У ці роки із Червоної Армії щомісяця дезертирували до 200 тис. чоловік. Так, у телеграмі Сталіна Леніну-Склянскому з Петрограда від 30 травня 1919 року говориться, що «… третій Петроградський полк перейшов на сторону супротивника». А в телеграмі з Південно-Західного фронту від 16 червня 1920 р., спрямованої в Москву, повідомляється про перехід галицьких військ на сторону супротивника. У Москві була створена так названа міжнародна Червона гвардія для охорони урядових закладів, у яку входили як німці, так і австро-угорці. У складі Червоної Армії на командних постах було безліч німецьких й австрійських офіцерів, які не завжди були чесними по відношенню до Росії. Наприклад, начальником штабу Актюбінського фронту був австрійський офіцер Шпрайцер. Помічником командуючого Забайкальським фронтом - німецький офіцер Зингер. Командуючий 11-й армії - Геккер і багато інших.

Був узятий курс на формування з німців, військових підро-

зділів у складі Червоної Армії. Про це свідчить особиста телеграма Леніна - голові Сибірського ревкома від 13 січня 1920 р.: «Формування німецько-угорської дивізії із стійких і дисциплінованих елементів - украй доцільно. Якщо можливо, бажане створення кавалерійської німецько-угорської частини, бригади, якщо не можна – то дивізії...». З цього приводу генерал Гофман заявив: «Більшовики бояться, що їм не вдасться без допомоги німців удержатися проти Антанти й перебороти внутрішнє невдоволення, особливо селян в Україні».

Цікава інформація є в листі «Нахрихтен Бюро» від 4.12.17 Німецькі розвідоргани надали список у Народний комісаріат з Військових справ осіб російського походження, що перебували «на службі Німецької розвідницької частини». У зазначеному списку: Сахаров, Тер-Арутюнянц, Жук, Ільїнський, Головін, Занько, Ярчук, Чернявський, Постников, Трушин, Шнейерман, Гаврилов й інші. У листі повідомляється також, що «всі зазначені особи перебувають на постійному утриманні від Розвідувального відділення Німецького Генерального штабу».

Надаємо вам змогу ознайомитися з секретним листом від 9 грудня 1917 р. «Нахрихтен Бюро», адресоване Троцькому та холоднокровним розкриттям германо-більшовицького плану вбивства Каледіна й Алексєєва. А також доказом обставини, від яких відрікався Смольний узимку, коли більшовики озброїли німців і під виглядом російських солдат послали їх проти росіян на Дону та українців на територіях Центральної України. Лист також містить повний список учасників Липневої конспіративної наради в Кронштадті та з'ясуванням, що майор Фон-Бельке - німецький офіцер-шпигун, його шифрований підпис - Шотт.

► **Секретно.** Г.Г.С., Нахрихтен Бюро, Секцион Р, № 181. Терміново 9 грудня, 1917 р. Народному Комісарові по Іноземних справах - Л.Троцькому:

Відповідно до Вашого доручення. Розвідницьким відділенням 29 листопада 1917 був відряджений у Ростов майор Фон-Бельке, для розвідки за силами Донського Військового Уряду. Майором був організований також загін з військовополонених, які й брали участь у боях на Дону. У цьому випадку військовополонені, відповідно до вказівок, зробленим липневою нарадою в Кронштадті за участю: г. Леніна, Зинов'єва, Каменева, Раскольникова, Дибенко, Шишко, Антонова, Криленко, Во-

лодарського й Подвойського, були переодягнені в російську солдатську й матроську форму . Майор Фон-Бельке взяв участь у відряджанні, але плутані розпорядження офіційного командуючого Арнаутова й бездарна діяльність розвідника Туллака, паралізували план Фон-Бельке. Послані за наказом з Петербурга агенти вбити генералів: Каледіна, Алексєєва й Богаевського виявилися боягузами. До Караулова проїхали агенти. Зносини генерала Каледіна з англійцями й американцями – є безсумнівними, але вони обмежуються грошовою допомогою. Майор Фон-Бельке з паспортом фіна Уно Муурі повернувся в Петербург і виступить сьогодні з доповіддю в кабінеті Голови Ради народних комісарів в 10 час. вечора.

Зам Начальника відділення: Р. Бауер. Ад'ютант: - М. К.

Пройде певний час, наступить 1918 рік, на фронтах Першої Світової війни війська Антанти отримують значну стратегічну перевагу над військами Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини. 15 вересня 1918 р. союзницькі війська прорвали Балканський фронт, а 27 вересня 1918 розгорнувся широкомасштабний наступ на Західному фронті. 29 вересня капітулювала Болгарія, 30 жовтня з війни вийшла Османська імперія, а 3 листопада 1918 року у Падуї перемир'я підписала Австро-Угорщина – головний союзник кайзерівської Німеччини.

Зважаючи на загрозу перенесення військових дій на територію Німеччини, охоплену глибокою соціально-економічною та політичною кризою, німецьке верховне командування на чолі з Паулем фон Гінденбургом та Еріхом Людендорфом поставило вимогу кайзеру Вільгельму II припинити війну, підписати перемир'я з Антантою та запобігти вибуху революції в країні. 3 жовтня 1918 р. німецький уряд очолив ліберал - принц Максиміліан Баденський, який почав шукати шляхи досягнення перемир'я із союзниками на основі «14 пунктів» американського президента В. Вільсона та збереження монархії. Однак 4.11.18 р. у Німеччині спалахнула революція, внаслідок якої 9.11.1918 кайзер Вільгельм II зрікся престолу. Було проголошено німецьку республіку, а влада перейшла до соціал-демократичного уряду на чолі з Ф. Ебертом. 11.11.1918 р. об 11.00 год. у вагончику маршала Фоша було підписано перемир'я, Німеччина визнала себе переможеною. Так закінчилася перша Світова війна, але для України, попереду були дуже важкі випробування.

Додаток до Брестського миру

Лівим есерам, що вбили графа Мірбаха й фельдмаршала Эйхгорна, не вдалося зірвати секретні переговори більшовиків з німцями під назвою «Брестський мир». Для чого нам, цей пресловутий «Брестський мир»? Більшовики мали свій секретний план, але «самостійна» Україна разом із своїм селянством стояли у них, як «кістка і горлі». Варто сказати, що у 1918 р. не було ясно, хто зрештою переможе в цій тривалій і кривавій Громадянській війні в Росії. Більшовицький інтерес у Брест-Литовському миру від 3 березня 1918 р. був в демобілізації всієї старої царської армію та створеної на її руїнах - добровольчої Червоної гвардії. А ще був особистий інтерес про який ми вам розкажемо. (*Примітка*: Брестський мир, Брест-Литовський мирний договір - сепаратний міжнародний мирний договір, підписаний 3.03.1918 року в Брест-Литовське представниками Радянської Росії, з одного боку, і держав: Німеччини, Австро-Угорщині, Османській імперії й Болгарського царства - з іншої. Ознаменував поразку й вихід Росії з Першої Світової війни).

Радянську Росію врятувала не Червона армія, створена 23 лютого 1918 р. а секретна угода від 27 серпня 1918 року, як додаток до «Брестського миру». Вона набагато більш об'єктивно відбивала реальне співвідношення сил на цей період. З радянської сторони в підписанні другої, секретної Брестської угоди брали участь три «ідейних більшовика», три вихідці з багатих буржуазних єврейських родин, це повноважний представник у Німеччині Адольф Иоффе, син великого кримського відкупника, і два фінансових радники повпредства - Яків Ганецький (Фюрстенберг) та син багатого варшавського адвоката Мечислав Козловський, також з родини адвоката. (*Примітка*: Охоплена полум'ям революції й громадянської війни Росія, немов смажений телець, розпалювала апетити Заходу. Приклад тому Німеччина, що змусила більшовиків, «рвавшихся» будь-

якими засобами удержатися у владі, погодитися на виплату непомірних контрибуційних сум. Мова йшла про посилку в Німеччину 250 т. золота, сировини (вугілля, нафти, лісу), текстилю й продовольства - в обмін на її військовий нейтралітет. Зобов'язання Радянської Росії були зафіксовані в так званому «другому» Брестському миру, під назвою «Додаткові фінансово-економічні угоди» від 27 серпня 1918 р.)

Для прикладу розглянемо Ст. № 2: «З метою відшкодування втрат німецьких підданих у результаті війни, й одночасно з огляду на відповідні російські контр претензії, заявлені в ході переговорів, про розміри й вартість продовольства, реквізованого в Росії німецькими збройними силами після перемир'я, Росія погоджується виплатити Німеччині суму в 6 млрд. марок».

Тепер повернемося до фігурантів підписання цієї угоди. Характерно, що два останніх учасники проходили влітку та восени 1917 р. в справі про «більшовиків - агентів німецького Генерального штабу», поряд з Леніним, Троцьким, Зинов'євим, Коллонтай, Луначарським, Раскольниковим й іншими, причому Козловський був арештований й направлений до в'язниці.

(*Примітка:* М.Ю. Козловський (1876-1927) потім стане членом «малого» Раднаркому РСФСР і ВЦИК СРСР та помре своєю смертю. Я.С. Ганецький (Фюрстенберг) (1879-1937) пройде типовий для функціонера КПРС шлях: в 1919 р. буде в.о. голови Народного (Державного) банку РСФСР, в 1920-1922 р. – повновпред і торгпред РСФСР у Латвії, з 1923 - член колегії Наркомату зовнішньої торгівлі, в 1932-1935 роках голова Держ.об'єднання по музиці, естраді й цирку, з 1935 року директор Музею революції, в 1937 р. арештований як «троцькіст» і розстріляний. Був, щоправда ще один учасник цих переговорів - майбутній нарком зовнішн.торгу Леонід Красін, але він формально цей пакт не підписував, тому що мав статус усього лише «експерта»). Кінець примітки.

Досить дивно, що два ключових «героя» цієї епопеї: Козловський й Ганецький через рік по тому (у 1919) після гучного розслідування, знову появилися у будинку німецького Генерального штабу і провели там довгий час. Для чого і з якою ціллю вони там були, ми поки не з'ясували. Скажіть В. Ульянов мав відношення до зниклого царського золота, і чи були у нього власні закордонні рахунки в іноземних банках? Так – мав!

Загадкове казанське золото

Вивіз царського золота з Казані

Але спочатку давайте коротко розглянемо два питання: **1)** - куди поділося 17815,147 кг. казанського золота і **2)** - де взяти шість млрд. марок на виплату Брестської тайної угоди від 1918 р.? Почнемо з зниклого казанського золота і послідуючого голодомору 1921-1922 років в Україні. Більше 17,8 тон золота «зникли» зі сховища Казанського відділення Народного банку Росії в серпні 1918 року. Цінності й дотепер не виявлені. У МВС існувала оперативно-розшукова справа «Золоте руно», інформація на цю тему зберігається під грифом «абсолютно секретно». Ціна цієї пропажі сьогодні - більше 1 млрд. доларів США.

Можливо, ви знаєте подібні, великі скарби, але ми не знайшли у світовій історії ніяких згадувань про скарби такої величини. У всі ці роки до пошуку царського золота підключалися й шукачі скарбів, але поки - марно. Як згодом з'ясується, велика частина золотого запасу царської Росії буде вкрадено «серед білого дня» і закопано десь у передмісті Казані. Викрадене золото, через 2 роки стане причиною голодомору в Росії і особливо в Україні, де примусово будуть забирати зерно і хліб.

(*Примітка для порівняння*: всесвітньо відоме поховання Тутанхамона зберігало золоту гробницю фараона вагою в 110,4 кг. Природно, що артефакти фараона XVIII династії правителів Древнього Єгипту набагато цінніше в культурно-історичному змісті. Але у прикладному значенні цінність золота під Казанню зрівняти не має з чим.

► 22 січня 1918 р. Ленін своїм декретом оголосив про фінансову неспроможність Росії – дефолт.

► На 1 січня 2011 року царський золотий запас 1914 року оцінювався в $ 59 млрд. 934,2 млн.).

Усього до серпня 1918 року в Казані під контролем більшовиків зосередилося понад 73% золотого запасу Росії. Стратегічний запас золота неспокійно впливав на більшовицьку психіку і манув представників нової влади – як магніт. Приблизно у

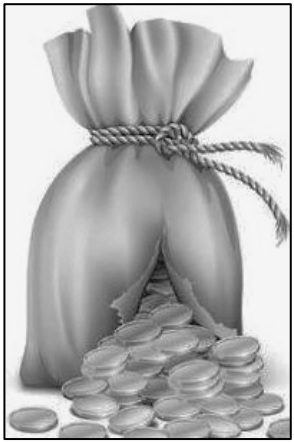
цей час у Берліні йшли переговори більшовиків з німцями про умови вивозу частини золота Росії в Німеччину, як контрибуція за умовами Брест-Литовського миру від березня 1918 р. Інша частина золота, під цією маркою - повинна була розміститися в іноземних банках на різні прізвища більшовицької верхівки.

Улітку 1918 р. «золоті комори» Казанського відділення Народного банку поблискували жовтими боками монет і злитків 444 т. 509 кг. 799 грамів золота на суму 574127751,46 царських золотих рублів. Народним - в ту пору йменувався Державний банк Росії. Чотири сталевих сейфи й скрині мала «золота комора» Казанського відділення, а також сім стелажів сховища були призначені для розміщення золота, два стелажі - для срібла. Вхід у комору надійно замикали сталеві двері від АТ «Артур Коппель», зварені по системі берлінської фірми «Понцер». Погрозу захоплення Казанського золота добре почував 49-літній керуючий Казанським відділенням Народного банку Петро Марьїн, що відповідав за царський золотий запас. І він не встоїть перед спокусою «погріти руки».

Вороги Німеччини - російські офіцери, що воювали з нею, - не могли простити ленінцям капітуляції перед військами кайзера. 17 липня 1918 року 50 бойовиків із всеросійської підпільної організації «Союз захисту Батьківщини й волі» під командуванням 42-літнього полковника О. Перхурова вирвалися на пароплаві з обложеного більшовиками - Ярославля, де безробітні офіцери організували антирадянський заколот. Загін Перхурова вирішив прориватися в Казань для продовження боротьби - як це було передбачено ще травневим (1918 р.) планом організації. Туди ж після придушення 8 липня 1918 повстання в Рибинськ направився й лідер цього «Союзу захисту ...», відомий терорист Б. Савинков. Організацію Савинкова фінансували дипломати Антанти. Погроза золотому сховищу Росії стала гранично конкретною, до нього окрім більшовиків, з різних боків тягнулися руки від білогвардійців – до авантюристів.

Куди діти і де сховати тонни царського золота? Цікаво відзначити, що оплату службовцям за допомогою золотих червон-

ців у відділені банку, зробили 21 серпня 1918 р., коли в місті командували більшовики. Про це говорить складений від руки акт «Витрати по евакуації цінностей з 5.08.1918 по 5.09.1918 р.». Біля дати 21.08.1918 є цифра оплати - 23 970 руб. 71 коп. й дивна виноска, у зміст якої слабо віриться: «Сюди входить і винагорода й за евакуацію грошей від 5.08.1918». В той же день, більшовик Ізмайлов рішуче написав розписку: «Отримано 05.08. 1918 для евакуації з Казані відповідно до наказу Голови Раднаркому Леніна й наказу головнокомандуючого фронтом Вацетиса - кредитними квитками гроші в ... мішках на суму тридцять мільйонів рублів …».

Додатково були складені ще два акти й дані дві розписки про те, що Ізмайлов й Андрушкевич забрали зі сховища 54 мішка з банкнотами на 95 млн. руб, з них 44 мішка з 65 мільйонами наявних й 100 ящиків золота підготували для евакуації. По банківських документах, у яких чітко прописані номери всіх ящиків і присутніх свідків, виходило, що золота комісари забрали рівно на 6 млн. золотих рублів. Залишені 698 ящиків із золотими злитками, що зберігалися в банку, Ізмайлов не брав. Злитки були різномастими, погано укладалися, тому більшовики брали лише однакові ящики з золота - в монетах.

Розпочалася загрузка золота на автомобілі, заплутував ситуацію з евакуацією, колишній керуючий Марьїн, який в 1929 році давав наступні показання: «Вантажних автомобілів вдалося дістати тільки чотири й 1 нафтовик (легковий автомобіль). На ці автомобілі ми поклали близько 200 ящиків золота в монетах на суму 12 млн. рублів». (Раніше була сума 6 млн. руб.) Ми виїхали на п'ятьох автомобілях з 16 стрілками й 2 кулеметами в супроводі 6 чоловік банківських службовців, уточнює Ізмайлов. Автомобільний «золотий караван» потягнувся до північного сходу від Казані, у підконтрольне більшовиками містечко Арск із татарським населенням, в 65 км. від губернського центра, звідки Ізмайлов подзвонив Марьїну й повідомив про благополучне прибуття вантажу. Далі автокараван відправився на

північ - до станції В'ятські Галявини. А потім поїздом через Котельнич й Ярославль - до Москви. (На фото золота монета з царського, казанського сховища). Після евакуації першої партії казанського золота, 6.08.1918 р. «помічник комісара по виконанню доручення особливої важності по вивозі цінностей» С. Ізмайлов подзвонив керуючому Казанським відділенням народного банку П. Марьїну, щоб довідатися обстановку в місті й повторити рейс. Але вже було пізно, в цей день 400 чол. офіцерів-добровольців підполковника Капеля зненацька вдарили з південно-східної окраїни Казані по Сукняній слободі, розташованої буквально у двох кілометрах від банківського сховища золотого запасу. У результаті боїв на окраїнах - утворився вакуум влади в самому центрі міста, юрба городян увірвалася в банк й почала грабіж. У банківських сейфах панувала повна плутанина, штовханина, люди билися за золото та гроші. Як приклад, у загальній паніці, що почалася в місті, біля будинку Оконишникова на Грузинській вулиці, відступаючі крадії кинули мішки з 7 523 064,41 руб.

(*Примітка*: Керуючому банком Марьїну не дуже хотілося описувати подробиці вакханалії з 6 на 7 серпня 1918 р. на вулицях міста й у самому банку. А також нагадувати слідчим, як у дні міжвластя він «скромно зізнався» банківському комісарові Введенському, що «добре» помилився, занизивши більшовику Ізмайлову суму готівки, яка була в сховищі)... Всі думали, що весь золотий запас, що залишився в Казані, потрапив у руки контрреволюціонерів, але з часом з'ясувалося, що велика частина ящиків з золотом – просто міфічно зникла….

12 серпня 1918 до казанської пристані на Волзі причалила баржа «Марс», вона мала стати *першим* транспортом по перевезенню більшовиками казанського золота в Самару. Слідом за баржею «Марс» 14 серпня 1918 року на пароплаві «Латник» у Самару відправилася *друга* частина золотого запасу, а *третім* транспортом – став пароплав «Олександр Невський», що вийшов з Казані 16 серпня 1918 р. із золотом. Звертаємо увагу, що супровідного акту про відправлення вантажу з точними цифрами відправленого золота у відкритому архіві не

має. По прибуттю в Самару, в Контору держбанку були пред'явлені документи на прибулі цінності і виявилися розбіжності. Із допиту Лепешинського: «Паперові гроші були прийняті негайно: золото відмовилися прийняти через те, що в коморах контори йшов ремонт. Турбуючись за схоронність золота на пароплаві, я звернувся до мічмана Єршова, просячи його поклопотатися перед Держбанком про якнайшвидше прийняття вантажу. Однак сприяння Єршова, результатів не мало, і золото пролежало в трюмах пароплава - довго. Не пам'ятаю точно скільки, але за цей час прибули з Казані другий і третій ешелони із цінностями. Другий у пароплаві, а третій - (на) якійсь баржі, що мала надпалубні каюти». Виходить, золото довго пролежало в трюмі – без відповідної охорони.

Через деякий час було проведено огляд 3 вантажів, що прибував. І отут виявиться більша нісенітниця між документами й вантажем, що скопився на волзьких пристанях. Цитуємо документ: «18 серпня 1918 року, складений Самарською Конторою дійсний акт у 2 екземплярах у тім, що прибуле з Казанського відділення на баржі «Марс» золото в дерев'яних ящиках, окутих залізом, у кількості п'ятисот тридцяти дев'яти (539) ящиків прийнято Конторою без перерахованого вмісту в ящиках».

Що за чортовиння? По казанському акту про відправлення 13 серпня на баржі «Марс» вказано золота на суму 20 490 000 руб., але у мішках, а в Самарі із цієї баржі - зняли ящики із золотою монетою на суму 32 340 000 руб. Нехай переплутали мішки з ящиками, але «лишніми» виявилися 11 850 000 руб. Запросили Казань по телеграфу. Відповідь була вражаючою: «…складений акт у день 14 серпня 1918 у Казані, свідчить, що на баржі «Марс» золото Московської контори банку не відправлялося зовсім»! Може переплутали рейси по відправці золота?

Далі бачимо з документів по вивозі золота першим, другим, третім транспортами, у них утримується дивовижна плутанина, з якої неможливо зрозуміти - у який день і скільки золота було вивезено насправді.

Вимальовується підозріла послідовність подій при виве-

зенні золота - взагалі. По невдоволенню фінансистів Самари, характеру казанських документів - стає ясно, що під керівництвом Фортунатова, Лебедєва й Марьїна було виведено з-під контролю - евакуацію золота. Але навіщо? І заради кого? От тут є над чим задуматися. Виходило, що «в мутній воді легше ловити золоту рибку». Тільки в нашій історії виходило, що частину золотого запасу царської Росії закопали у лісі під Казанню.

Автору цієї книги відомо, що у серпні 1918 р. зведений російсько-чеський загін у кількості 11 офіцерів, куди входили росіяни, чехи, поляки й словаки, відвіз на декількох кінних підводах золотий вантаж у ліс під Казанню, на відстань в 63 км. І Золото закопали на лісовій галявині, це зайняло більше 12-ти годин. Коли зведений загін вибрався на дорогу з лісу, то зштовхнувся з передовим роз'їздом червоних. У бою загинуло 10 чол., за винятком одного - поляка Костянтина Ветеско. Пораненого,стікаючого кров'ю, його підібрали співчуваючі селяни. Офіцера виходили, і він ще більше року жив на околицях Казані. Він цілком міг навідуватися в добре відоме йому місце.

З часом казанське золото обросло легендами, які розповідали по всій країні. Його шукають у лісах Сибіру, у європейських й японських банках, на дні Байкалу. Коли глибоководний апарат «Мир» виявив на дні озера Байкал блискучі предмети, як з'явилася версія, по якій зняли фільм: ешелон Колчака рухався по Кругобайкальській залізниці і частина вагонів із золотом зійшли з рейок й потонули в озері? (*Примітка*: На 1 червня 1918 року в Казані виявилося сконцентровано цінностей у золоті приблизно на 600 млн. царських золотих рублів, а також близько 200 млн. рублів срібла. До революції 1т. чистого золота коштувала приблизно 1,29 млн. царських рублів. Золотий зміст рубля відповідно до монетного уставу 1899 року становило 0,77423 гр. чистого золота). Більшовики були розлючені вивозом частини золотого запасу у них «під

Сховище Казанського банку з мішками грошей і золотих монет

носом» і старалися всіма силами повернути втрачене. Вони зробили таке повідомлення. Цитуємо текст військового коменданта Казані В. Лебедєва після відправлення золота в Самару. Вона була послана 28 серпня 1918 року: *«Казань. Всім! Всім радіостанціям. Доношу, що в даний момент відправлення золотого запасу, що належить Росії закінчилося. Мною з Казані відправлено:*

1) *Весь золотий запас у номінальній вартості 675 млн. руб.*
2) *Сто мільйонів рублів кредитними знаками.*
3) *На величезну суму - всяких інших цінностей.*
4) *Запаси золота, платини, срібла».*

(*Примітка*: Більшовики із Самари переправили золото спочатку в Уфу, потім у Челябінськ, далі в Омськ, де воно потрапило в руки Верховного правителя Росії - Колчака. Для перевозки золота знадобилося 5 залізничних ешелонів. З Омська ешелони продовжили шлях до Тихого океану і там, (або по дорозі) - зникли. Як удалося встановити, у період з 7 по 16 жовтня 1919 року адмірал підписав дві секретних фінансових угоди між Владивостоцьким відділенням Держбанку Росії й двома японськими банками – «Чосен банк» й «Йокогама Поспішай Банк», після чого величезна кількість золота була відправлена в Японію. Це були гроші для оплати за зброю й обмундирування).

Після поранення 30 серпня 1918 р. напівсліпою есеркою Каплан (Ф. Ройд) - голови Раднаркому Леніна, в країні був оголошений «червоний терор». Л.Троцький у листівках обіцяв розстріли усіх казанців, а нудьгуючий голова ЧК східного фронту Мартин Лацис у ці дні телеграфував у столицю Г. Петровскому: *«Казань порожня, жодного попа, жодного ченця, ні буржуя. Нікого розстріляти. Винесено всього шість смертних вироків».*

У Казані 10 вересня 1918 були показово розстріляні 11 ченців Зилантового монастиря на чолі з архімандритом Сергієм. Уже після роботи ревізорів у банку, 20 вересня 1918 р. затримали співробітників банку. Всі хто реально допомагали у вивозі сотень тонн золота, - тримали язика за зубами й фактично покривати аферу Марьїна. Як би там не було, але приблизно 400 ящиків із золотом, були закопані під Казанню у 1918 р. Розповідь про «Казанське золото» є цікавою, і потребує окремого розгляду. В 1939 році в радянське постійне представництво в Сербії з важливим повідомленням для уряду СРСР звер-

нулися два білогвардійських емігранти. Вони запропонували вказати на околицях Казані те місце, де була захована частина золотого запасу Росії. Але за свої послуги зажадали 45 % від вартості цього золота в іноземній валюті. Жадність взяла верх, представники СРСР сказали, що вони знайдуть золото самі.

(На фото сучасні кладошукачі під Казанню). У вересні 1948 року ув'язнений Бутирської в'язниці Хреников, рятуючи життя, зробив заяву, що йому відомі обставини приховання золота під Казанню. Як заявив ув'язнений, у білогвардійських військах він служив разом з поляком В. Ветеско. Чекісти вивідали все необхідне, Хреникова відправили до Гулагу, а самі поїхали у ліс під Казань. Розкопки, проведені в 1949 році робітниками МВС СРСР, результатів не дали, проводилися вони на швидку руку, без застосування спеціальних технічних засобів. Єдиним знаряддям пошуку була лопата, тоді жителі селища жартували, що комісари даремно ганяють селян перекопувати ліс.

В 2006-2008 роках у казанській газеті «Східний експрес» опублікували серію матеріалів про пропажу частини золотого запасу під Казанню, залучили телевізійних журналістів, які підготували серію програм за назвою «Шукачі». Випуск цієї програми за назвою «Казанський скарб» вийшов в ефір 12.12.2006. Восени 2010 року з ініціативи шукачів скарбів вийшла серія публікацій у газеті «Аргументи й факти». За твердженням шукачів скарбів, голова управління ФСБ по Республіці Татарстан Євгеній Вдовин, з однієї сторони та пізніше листом з Комітету з безпеці Державної думи РФ - Ібрагімов з другої сторони підтвердили: «Архівна оперативна справа «Золоте руно» містить секретну інформацію, допуск до якої має обмежене коло осіб...

Пройде зовсім небагато часу і украдене в Росії золото (у 1918 р.), відгукнеться в 1921-1922 роках голодомором в Україні. Більшовики будуть шукати шляхи збагачення, вони підуть на злочин, щоб задовольнити свої потреби і розрахуватися по боргам, в українців відберуть не тільки зерно й хліб, але й тисячі життів, ні в чому не повинних людей….

Афери з нижегородським золотом

Невдалий 1918 рік ще не закінчився, більша половина казанського золота «міфічно» зникла, а з ним зникли і надії на виплату контрибуції по таємній угоді Брестського миру від 1918 р. Де взяти таку гігантську суму в 6 млрд. марок? Нехай зерно і хліб більшовики заберуть у українських селян, а де взяти стільки золота? Після провалу по експропріації казанського золотого запасу царської Росії, більшовики звернули свої погляди на нижегородське золото, правда з ним дуже багато не ясностей. Навіть найбільш інформовані дослідники: Новицький, Юровський та Петров майже нічого не повідомляють про нижегородську «золоту кишеню», за винятком того, що там залишалося біля половини золотого запасу царської Росії.

Л.Н. Юровский у своєму дослідженні «Грошова політика радянської влади, 1917-1927 р.» вважав, що на листопад 1917 більшовики володіли золотим запасом царської Росії ціною в 1 млрд. 101 млн. золотих руб. Значить у Нижньому Новгороді повинно перебувати золота на 552 млн. золотих руб. При всіх цих підрахунках майже ніхто з дослідників не враховує «паперове золото» (облігації, акції, векселя, «романівки», «думки» та інші забезпечені золотом асигнації 1897-1917 р.).

(*Примітка*: До сьогоднішнього дня єдиним дослідженням з «нижегородського золота» в 1918-1922 роках залишаються дві статті доцента А.П. Ефімкина, опубліковані в 1987-1988 р. у журналі «Волга» (Саратов) В 1914 р. (перед початком Першої Світової війни) золотий запас Росії був найбільшим у світі).

3 вересня 1918 р. в Нижній Новгород прибуває урядова комісія більшовиків із трьох чоловік на чолі з комісаром А. Е. Мінкиним. За допомогою місцевої влади й рядових службовців нижегородської контори Народного банку, мобілізованих ЧК на цілодобову роботу з упакування золота в ящики й навантаженню на автомобілі, уже через троє діб, у ніч із 6-го на 7 вересня 1918, довгий конвой ретельно охоронюваних вантажівок напра-

вився на Московський вокзал, де вдалині від головного перону, на запасних шляхах стояв потяг із двома паровозами в голові. 120 чекістів і міліціонерів перетаскали 2400 ящиків із золотом у вагони, і на світанку 7 вересня 1918 перший «золотий ешелон» рушив у шлях на Москву. (*Примітка*: На зустрічі старих більшовиків у Горькому в 1957, тоді ще були живі учасники цієї акції, згадували, що потяг так був завантажений золотом, навіть два паровози ніяк не могли здвинути його з місця. Підігнали третій паровоз і ним підштовхнули вагони з золотом).

9 вересня 1918 р. точно таким же шляхом відправили з Н.Новгорода й другий «золотий ешелон» ще з 2400 ящиками забитих царським золотом Росії. (*Примітка*: Ветерани ленінської гвардії не знали, куди відправляється це золото. Так до самої своєї смерті вони були впевнені, що вагони із нижегородським золотом відправили у Москву, рятуючи від біло-чехів. У накладних паперах по відправці золота стоїть пункт призначення – Москва, але москвичі цього золота не бачили і не чули).

Обидва ешелони під Москвою зупинили, перерахували й переклали золоті злитки з дерев'яних ящиків - у стандартні металеві по 50 кг у кожному, додали «паперового золота» на 90 900 тис. золотих руб., і точно за графіком, 10 вересня 1918 р., перший ешелон відправили по Брянській (Білоруській) залізниці через Оршу - до Берліну (42 860 кг золота).

15 вересня 1918 газета «Вісті» на останній смузі помістила коротеньке повідомлення: «Перша партія золота, що підлягає виплаті Німеччині відповідно до російсько-німецької додаткової угоди, прибула в Оршу й прийнята вповноваженими німецького Імператорського банку».

Перший «золотий ешелон», ліві есери, що постійно стежили за угодою «Кайзер - Ленін» з самого початку у Нижньому Новгороді, задумали пустити під укіс. Як зізнався есер-бойовик Г. Семенов (Васильєв) на процесі в 1922 р. у Москві, його бойова група доглянула одне місце по виїзду із Н.Новгорода, інше

під Москвою, де вони заклали динаміт і підготували вантажівки, щоб після катастрофи - забрати частину золота собі, але з якихось причин операція зірвалася і ешелон без перешкод проїхав до Підмосков'я, а потім до Орши. Другий ешелон (на фото) з 50 675 кг «ленінського золота» в злитках і на 113 млн. 635 тис. паперових грошей «романівок» й «думок» без перешкод прибув в Оршу. На цих двох ешелонах відтік «ленінського золота» (металеві й паперові) у Німеччину - перервався. Третій «золотий ешелон», уже завантажений і готовий до відправлення 31 жовтня 1918 р., не говорячи вже про четвертий (30 листопада 1918), і тим більше п'ятий ешелон (31 грудня 1918) так і не доїхали до Орши.

11 листопада 1918 р. у Компенському лісі, недалеко від Парижа, були підписані Акт про капітуляції Німеччини й військове перемир'я з Антантою. Через два дні, 13 листопада 1918, ВЦИК РСФСР денонсував Брест-Литовський мир від 3 березня й «додаткові угоди» від 27 серпня 1918 р. Однак 93 535 кг чистого золота й на 203 млн. 635 тис. «паперових грошей», назавжди пішли з Росії та почавши своє дивне «життя» в іноземних банках, що триває й понині. Куди поділися золоті злитки, монети, різні «паперові гроші», облігації, які у 1917-1922 р. були перевезені в Західну Європу, Японію й США?

Адже й у страшному сні німцям, французам й японцям не могло приснитися таке дійство в Радянській Росії, коли 14 жовтня 1919 р. «вождь світового пролетаріату» - Ленін підписав постанову Комісії «малого» Раднаркому по припиненню використання грошових паперових ресурсів царської Росії – в країни. У комісію входять усе той же Я.С. Ганецький, по сумісництву в.о. комісара-керуючого Держбанком РСФСР; Н.К. Біляків, член колегії Нарком.шляхів; И.С. Тер-Габриєлян, член колегії Голов. нафти. *Завдання*: «…. провести облік «паперових грошей» усіх попередніх урядів Росії, окрім дорогоцінних металів та коштовностей ... у терміновому порядку знищити всі анульовані Рад.-наркомом процентні папери та гроші колишніх урядів Росії».
(На слід. фото різні золоті рублі по 25; 15; 10; та 7 руб.50 коп.)

Червонець 1899 року

Радянський червонець 1923 р.

Золота чверть 1876 року

Імперіал 1897 15 рублів

Пів.імперіала 7 руб. 50 коп.

А у листопаді 1919 р. у Нижньому Новгороді запалали печі - палили кредитні квитки, облігації позик, акції, купони царського казначейства, «паперові гроші» («романівки», «думки» й інші). «Мішками із цими паперами, - меланхолічно пише Андрій Єфімкін з посиланням на держархів Горьківської області, - всю зиму опалювалися дві міські лазні й будинок губ.фін.відділу. Прилягаюча до будинку, частина вулиці Великої Покрови покрилася чорними пластівцями паперового попелу. Так у трубу котельні вилітали різні зобов'язання, внут. борги царського й Тимчасового урядів та інше».

Щоб мішками з «паперовим золотом» - грішми, 5 місяців палити дві міські лазні й будинок губ.фін.відділу, треба було здорово потрудитися! В один банківський мішок уміщалося 2 млн. цінних паперів. Зважаючи на ті заходи, спалили раз в 100 більше, ніж відправили кайзерові у вересні 1918 р. Якби хватило розуму, могли б виставити через Фінляндію й Прибалтику на європейські біржі цінних паперів, адже царські «романівки» й «думки», та акції були тоді ще у великій ціні. Не додумалися, носилися тоді з комуністичним проектом декрету М. Ларіна (Лур'є), батька майбутньої дружини Миколи Бухаріна – Ганни: «Про скасування грошей у Радянській Росії». Тон задавав Вол. Ленін: «Коли ми переможемо у світовому масштабі, ми зробимо із золота суспільні відхожі місця на вулицях декількох самих більших міст світу». Йому вторили теоретики рангом нижче. Голова Комінтерну Г.Зинов'єв патетично викликував в 1920 р.: «Ми йдемо назустріч тому, щоб знищити всякі гроші». А самі тягнулися до грошей, «як коза – до капусти». Бо ми й сьогодні не знаємо, куди ж ділися два «ленінських» й один «колчаківсь-

кий» ешелони із золотом та цінними паперами загальною вартістю в 303 млн. 635 тис. золотих руб.?

По іншим напрямкам «Золотий потік» від більшовиків особливо зріс із січня 1920 р., коли Верховна рада Антанти, опираючись на Версальський мирний договір, офіційно скасувала фінансово-економічну блокаду Радянської Росії. А 16 й 20 березня 1920 р. більшовицький Раднарком приймає постанову - максимально використати балтійське «вікно» для імпорту промислових виробів (знаменита угода зі Швецією 15 травня 1920 р. про ввіз однієї тисячі паровозів і запчастин до них по зависоким цінам, на що з «нижегородської кишені» банку було виділено 300 млн. золотом «у вигляді злитків й монети»). Далі почали вивозити реквізоване (в українських селян) зерно за кордон, а звідтіль вести продовольство у великі міста Росії. Головним чином, всі операції проводилися через Ревельський морський порт. Також через цей порт за фіктивними адресами у березні-квітні 1920 р. з банку Нижнього Новгорода - в Ревель й у Вільно було відправлено 8 золотих посилок, (в загальній кількості) 2200 ящиків із золотою монетою та 665 ящиків із злитками чистого золота. Куди всі ящики далі ділися, нам не відомо, але саме з цього періоду були відкриті депозитні рахунки в іноземних банках, у цілого ряду більшовицьких керівників.

Балтійське «Вікно» обходилося більшовикам дорого: у всіх дипломатичних договорах з лімітрофами про «замирення»: Естонією, Литвою, Латвією, Фінляндією й Польщею. (Мирні договори 1920 р. з Естонією від 2 лютого; з Литвою від12 липня; з Латвією від11 серпня; з Фінляндією від 14 жовтня. З Польщею від 18 березня 1921 р. У всіх цих мирних договорах фігурували зобов'язання РСФСР поділитися частиною золотого запасу колишньої Російської імперії. (При цьому більшовики вже тоді використовували схеми «відкатів». У підсумку з «нижегородської банківської кишені» було відправлено в Ревель 15 млн. зол. руб. у Вільнюс - 3 млн. у Варшаву - цілих 30 млн. (половину золота внесла Україна, у якої люди в 1921 помирали з голоду). Всього більшовиками було вивезено 48 млн. золотом. Як приклад, золото вивозили ешелонами, тільки за 1920 рік, з

однієї «нижегородської кишені», його вивезли 148 тон, - на 274 млн. золотих руб.

У банк Нижнього Новгорода їдуть одна комісія за другою, комісари розкривають підряд всі конфісковані дорогоцінності, золоті монети й інше, яке навалом лежить в ящиках, сумках, баулах, коробках й т.д. Відповідно до інструкції Наркомфіна й Держ.охрани РСФСР - січень 1921 р.- «на предмет витягу з них золота в монеті, злитках і виробах та інше». Вже після січня 1921 р. реквізоване добро – перебрали, нижегородський банк, або як його називали «нижегородський Клондайк» - збіднів. Бо 10 лютого 1921 р. з банка Нижнього Новгорода - в Москву відправляється черговий «золотий ешелон». Але везуть уже не чисте золото в злитках або монетах, " а 7 великих мішків з під картоплі - з різними Георгіївськими хрестами (золоті, бронзові й солдатські - мідні), скриньку з конфіскованими в якоїсь мадам М. Бубнової фамільними коштовностями та «рижиками», 192 ящика станових цінностей петроградського ломбарду. Не гидують й іноземною золотою і срібною розмінною монето. Наприклад, конфіскували 200 ящиків сантехнічних перських кранів на «нужди революції».

4 липня 1921 р. погрузили в вагон, раніше зібране срібло (153 ящика) і більше 1000 пудів чистої електролітичної міді, (уже тоді Естонія мала потребу в цьому кольоровому металі).

5 березня 1922 р. вантажать у вагони залишки срібла: 375 ящиків з 10 і 20-копійчаними, срібними монетами. Додатково 363 ящика «різних коштовних дрібничок»: столове срібло на 200 чол. з колишньої царської яхти на Волзі; золотий кубок із крейсера «Рюрик»; чарки й підношення зі срібла, конфісковані в «будиночку Петра у Петергофі» і т.д.

8 липня й 9 серпня 1922 р. з нижегородського банка вивозять останнє: офіцерські ордена, солдатські медалі, різнопланове церковне начиння, не щадять і нижегородський художній музей. Але більшовикам і цього мало. 17 вересня 1922 р. В.Ленін пише записку заступнику наркома фінансів М. Владимирову: «Будьте люб'язні повідомити: **1)** скільки в нас залишилося золота? **2)** - скільки є інших

цінностей?. Відповідь від 9 серпня 1922 р. Л.Троцького (на фото): «Нічого не залишилося, дорогий Володимир Ілліч, з банку Нижнього Новгорода - вивезли останні цінності». Ленін надає наказ «почистити» всі інші «золоті комори» - у Казані й у Пермі. Організували збройні загони більшовиків і «почистили» у тих місцях. Знайшли в Іркутську залишків «скарбу Колчака» 2 т. 739 кг. золота, яке не встигли вивезти, в Омську виявили 32 т. 800 кг. золотого піску із сибірських копалень та 408 млн. «рижиків», прихованих робітниками Нижнеудинська. Почистили все і всіх, але більшовикам знову золота не хватає….

Куди ж все це незліченне багатство пішло? А пішло все за кордон - через Ревель, тепер головним чином у Швецію й Англію (з 16 березня 1921 р. уклали торговельну угоду, що передбачала вільний продаж російського золота на британській біржі «дорогоцінних металів»). До цієї угоди більшовики продавали золото в Лондоні за ціною на 15-20% нижче світових цін. По підрахунках В. Новицького, тільки через естонську границю більшовики вивезли золота на продаж на гігантську суму в 451 млн. золотих руб. (або 1 млрд. 202 млн. 660 тис. зол. франків), ще через інші границі (в Іран і Туреччину) на 74 млн. золотих руб. (або 192 млн. зол. франків).

На думку цього інформованого царського фінансиста, до кінця 1921 р. більшовики вже втратили 2/3 золотого запасу Росії. В ці роки різко знизився видобуток золота (в 1921 р. було добуто всього 2,5 т.) і до моменту введення НЕПу - скарбниці були порожні. Більшовики, ще не перемогли у світовому масштабі, а вже «озолотили» комори банків Лондона, Стокгольма, Нью-Йорка, Парижа. Повідкривали там свої депозитні рахунки, але то вже зовсім інша історія. Тепер, нехай сам читач відповість на запитання: - Чи можна було уникнути голодомору в Україні в 1921-1922 р., якби «чесні ленінці» менше крали і більше думали про власних, голодних людей? Ми впевненні – можна!

А як же було з золотою «сверблячкою в Єлисаветграді? Образ дореволюційного лихваря у Єлисаветраді асоціювався, насамперед, зі старою жінкою з роману Достоєвського «Злочин та кара», з її мізерністю та паразитичністю. У багатьох творах мистецтва лихварі – негативні герої, яких засуджували всі автори. Лихварство відображено у творах живопису різних епох – по різному, розглянемо Єлисаветградське лихварство.

Єлисаветградські кредити – як лихварство

Наприклад, в оповіданні Гоголя «Портрет» персонаж лихваря являє собою, в деякому розумінні, диявольську фігуру. Пушкін, описуючи пекло, зобразив лихваря, якого смажать на вогні чорти. Данте у своїй «Божественній комедії» зустрічав лихварів на кордоні «восьмого кола», з висячими на їхніх шиях гаманцями - символом їх ремесла, а з їх кишень стирчали монети. Не меншим негідником був і Єлисаветградський лихвар, за приклад візьмемо Єгіда Сановича. Він мав магазин з продажу картин та інших речей у центрі Єлисавеграда. Та торгівля була лише прикриттям, Є.Санович давав гроші у борг під астрономічні відсотки. Пропонував картини за ціною, яка у кілька разів перевищувала справжню. Змушував підписати рахунки та векселі на суми, що перевищували - як вартість товару, так і кількість грошей, які давав. Купивши таким чином картину, клієнт відразу продавав її тому ж таки Сановичу, але уже за копійки.

Основними клієнтами були юнкери Єлисавеградського кавалерійського училища. Маючи потребу в грошах, особливо перед випускними іспитами, вони підписували векселі, в які Є.Санович вносив майбутнє місце проходження служби, куди їх направляли після закінчення училища. А коли новоспечені офіцери приїжджали у полк, Санович заповняв ці вексельні бланки і пред'являв їх для сплати. Тим, хто не міг заплатити, пропонував підписати нові зобов'язання, але уже на більшу суму.

Лихварством Санович займався майже 20 років. У місті Єлисавеграді знали про його афери. Та влада чомусь не звертала на них уваги, хоча у Російській Імперії лихварство вважали аморальним, і закон переслідував перевищення певної процентної ставки. Про Сановича згадував у своїй книзі уродженець Єлисаветграда - Олександр Семененко, (обербургомістр Харкова часів окупації 1942-1943 років): «Санович - багетний магазин - давав під проценти грошенята юнкерам, брав векселі ніби за продані багети. Один юнкер застрелився, коли відкрилося, довелося сидіти Сановичу в арештантських ротах». Щоб

перестрахуватися від неповернення грошей, Санович давав у борг лише тим юнкерам, де були багаті батьки, родичі.

Найбільш відома жертва - Микола Миколайович Аркас, син автора «Історії України-Русі», командир полку Дієвої армії УНР, який 24 вересня 1901 р. за 2-м розрядом закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище. У результаті багаторічного «тісного співробітництва» з Сановичем він позбувся крупної суми. Два юнкери: один Горбачевський, другий князь Бебутов, застрелилися. Юнкер Романов був по руках та ногах пов'язаний борговими зобов'язаннями перед Сановичем. Та оскільки батько відмовився оплатити борги сина, юнкер застрелив його.

Коли про лихварство Сановича стало відомо начальнику кавалерійського училища, то він заборонив юнкерам відвідувати магазин Єгіди Сановича. Тоді лихвар влаштував окрему кімнату у магазині для прийому юнкерів, і впускав їх туди через чорний хід. У 1908 р. поліцмейстер Сухоруков провів розслідування щодо лихваря. Переконався, що Єгіда займається брудною справою, і став клопотати перед тимчасовим генерал-губернатором про виселення Сановича з міста. Але цього чомусь не сталося. Можна припустити, що лихвар дав комусь хабара у Херсоні.

У вересні 1910 р. один з позичальників - Костянтин Чебанов, (на той час штаб-капітан у запасі), звернувся до судової влади, звинувативши Сановича у лихварстві. Справа дійшла до суду у 1914 році. Окружний суд в Єлисаветграді розглядав її три дні поспіль - з 6 по 8 березня. Місцева газета «Голос Юга» для висвітлення процесу у трьох номерах виділила по одній сторінці, великого формату. Суд заслухав 28 свідків та потерпілих, третину з викликаних. Дехто відмовився свідчити проти Сановича, бо той, дізнавшись про слідство, став обробляти свідків та залякувати їх вбивством. Так не з'явилися на суд офіцери: Лукін, Крижановський, Алфьоров, Немцєв, Божанов, сотник Власов та багато інших.

Найбільш показовими на суді були свідчення Миколи Аркаса. У червні 1907 році, коли він уже завершив військову службу, М. Аркас приїхав у Єлисаветград до Сановича за грішми. Лихвар запропонував купити у нього картини, оцінивши їх в 800 руб, зарахувавши до цієї суми - старий борг Аркаса у роз-

мірі 500 рубів. Є.Санович узяв з Миколи Аркаса бланкових векселів на 2500 рубів строком на 10 місяців. Картини лихвар допоміг заставити у магазині Абрама Шупа за 100 руб. А вже через годину вони повернулися до магазину Сановича. У 1908 році за відстрочку платежу на 11 місяців Санович отримав від Миколи Аркаса 400 рублів.

24 грудня того ж року Єгіда Санович отримав від Миколи Аркаса ще 100 рублів і зарахував їх як «дорожні витрати». Потім за відстрочку платежу на 3 місяці за тими ж векселями на 2500 рублів взяв бланкових векселів на 4500 рублів, що склало майже 720 процентів. Вже 23 березня 1909 року Санович дав М. Аркасу 75 рублів, а за відстрочку платежу у розмірі 7000 рублів на один день, змусив видати йому векселів на 5100 рублів, а потім забрав цю суму.

У 1910 році Микола Аркас знову звернувся до Сановича. Той погодився позичити за умови, що Аркас візьме у нього 5 картин, один флакон одеколону, гаманець та дорожню сумку вартістю 65 рублів. М. Аркас погодився і узяв ще 195 рублів готівкою, підписавши вексель на 3000 рублів строком на півроку. На запитання прокурора чому він, потребуючи грошей, купував картини у Сановича, М.Аркас відповів, що таким чином робив «послугу за послугу». Одного разу, коли Санович приїхав до М.Аркаса за грішми, а тому не було чим платити, то продав свого коня. Санович дав підписати М.Аркасу двічі один і той же вексель, а потім забрав гроші за одним векселем з нього, а за іншим – з його батька, якого також звали Микола Аркас. Узявши у Сановича в загалі 1000 рублів, батько і син Аркаси у підсумку віддали лихварю 16 000 рублів.

До сім'ї Аркаса у Кишинів приїжджав шурин Сановича - Мармер, який просив змінити свої покази на користь лихваря. Мармер просив, якщо М. Аркас відмовиться від свідчень, то Санович не буде притягати його до відповідальності за наклеп і навіть показав розписку Сановича про це. Інша жертва - юнкер Микола Писарєв, у 1907 р. узяв 200 рублів на три місяці. Санович відібрав у нього вексель на 300 рублів і ломбардну квитан-

цію на закладені юнкером брильянтові речі вартістю 300 руб. Коли Писарєв розрахувався за векселем з Сановичем, то не отримав ломбардну квитанцію, вимагаючи ще грошей.

Подібним чином Санович отримав астрономічні проценти від позик, наданих юнкерам Захар'їну та Лашкевичу, військовому лікарю І.Брукендалову, купцю Хуторянському та багатьом іншим. Усім їм пропонував підписувати бланкові векселі та незаповнені рахунки. Говорив, що підпис нерозбірливий, і пропонував підписати ще один папірець. А потім пред'являв до оплати обидва екземпляри.

Давав Санович у борг не лише юнкерам. Один з клієнтів переписав на Єгіду Сановича свій магазин. Янкель Левензон був знайомий з Сановичем 15 років. Торгував дамськими шляпками у магазині, який знаходився по-сусідству з магазином Єгіди. Справи йшли погано, тоді Санович у січні 1906 р. позичив Левензону 500 рублів, взявши векселів на 800 рублів на три місяці. Згодом через борги Я.Левензон переписав свій магазин на дружину Сановича.

Потім Янкель Левензон кілька разів намагався застрелитися та повішатися. Свідчити у суді приїхав колишній юнкер, офіцер драгунського полку з Казанської губернії С.Гайдабажі. Також колишній юнкер В.Булгаков приїхав на суд з Польщі. Вони заявили, що Санович тримав усіх своїх боржників у «їжакових рукавицях». Власник магазину Хаїм Шмулевич пригадав, що якось у його магазин прийшов Санович з двома молодими людьми, очевидно юнкерами і відрекомендував їх - мільярдерами. Це були брати Ковальови. Х.Шмулевич відпустив їм в кредит речей на 1000 рублів. Ці речі потім опинилися у Сановича, а брати Ковальови згодом були розорені. І таких випадків у Єлисаветградщині – було безліч….

Три дні, з 6 по 8 березня 1914 року засідав Єлисаветградський суд. Присяжних не відпускали до дому, по закінченню суду, вони закрилися в окремій кімнаті і радилися чотири години. Спір розгорався так, що приходилось утихомирювати самих присяжних. Врешті, опів на третю годину ночі, вони оголосили свій вердикт: «Є. Санович винний і призначили йому тюремне ув'язнення на один рік з позбавленням особливих прав і переваг в суспільстві». Цей суд сколихнув суспільство, про моральні якості Є. Сановича, ще довго пам'ятали у місті….

Скарби батька Махна

Сідай зручніше, каже дід Опанас своїй онуці, зараз я тобі розповім про одну із загадкових постатей Громадянської війни в Україні – «батька Махна». (на фото Нестор Махно). Про бойовий шлях батька Н. Махна, ви знайдете розповідь у інших авторів, а от про те, як в м. Єлисаветграді «судили» самого Махна, знають мабуть не всі. Про позитивні дії Н.Махна, страх змушував ідейних супротивників більшовицької влади тримати язика за зубами, а радянська пропаганда безупинно «вимивала з мізків» думки, які не співпадали з партійними гаслами. Проте не завжди мітинги, збори і лекції приносили бажаний ефект.

Необхідний інструмент впливу на маси знайшли у студентів-юристів: імпровізовані, громадські судові засідання, в ході яких кожен студент пробував свої сили як обвинувач, захисник, суддя і винна людина. А професори у ході постановочних процесів оцінювали знання тих, або інших розділів права і ораторські здібності своїх учнів. У Росії подібна практика з'явилася у першій половині XIX ст., а згодом услід за юристами в змагання судового типу втягнулися й інші.

Рішення наповнити стару форму новим революційним змістом виникло з початком Громадянської війни одночасно в різних кінцях і у різних людей. А з 1925 року процес підготовки і показу громадських агітсудів стали регламентувати зверху, направляючи на місця інструкції і вказівки з їх правильної постановки. Вищий пілотаж - варіант суду, під час якого народними засідателями були присутні в залі – самі люди.

Єлисаветградські газети початку 1920 р. рябіли повідомленнями про подібне «Стратити заочно». У січневих номерах 1920 р. газети «Известия» знаходимо кілька інформацій про громадські суди, які влаштовувала влада у нашому місті. Так у номері за 6 січня 1920 під рубрикою «Хроніка» на першій сто-

рінці була надрукована замітка «Суд над «батьком Махно»: - Днями відбудеться «суд над Махном», який влаштовує в Єлисавеграді, де і коли відбудеться суд, повідомимо пізніше.

І вже через два дні газета писала, що 8 січня 1920 о п'ятій годині дня в приміщенні 1-го Радянського театру відбудеться публічний суд на Махном. Також були названі «юридичні артисти», які гратимуть ролі обвинувачів та захисників. Вхід обіцяли безкоштовним. Нестора Махна звинувачували у відкритті фронту Денікіну у 1919 р., і далі у всіх «смертних» гріхах. Врешті суд визнав його відвертим ворогом робітників, який паплюжив світле царство комунізму, і заклеймив його пролетарською зневагою, назвав його зрадником справи робітників і засудив до вищої міри покарання – розстрілу…..

А зараз перейдемо до розповіді «про скарби батька Махна». Кілька років тому до учителя історії однієї з районних шкіл в Кіровоградській обл. підійшла учениця «С», яка тримала в руках стару ржаву коробку. «Подивіться, що мої батьки знайшли, коли розбирали стару хату прабабусі». З першого ж погляду вчитель зрозумів, що коробка старовинна і була виготовлена ще до більшовицького перевороту 1917 року. Місцями вціліли літери й малюнки – назва та зображення цукерок, які колись там зберігалися. Але саме приголомшливе відкриття вчитель зробив, коли відкрив коробку, адже в його руках був справжній скарб. Величезна кількість різнобарвних паперових банкнот, починаючи від карбованців царя Миколи II і до грошей Тимчасового уряду Керенського, під назвою «общипана курка».

Було в коробці і безліч банкнот часів Громадянської війни, які належали різним військовим урядам. Зокрема, карбованці Півдня Росії, які друкувалися різними «козачими» урядами і які в народі називали «платовками», адже на них був зображений портрет донського отамана Платова. Потрапили у цю колекцію й гроші білогвардійського генерала Денікіна, із зображенням московського Царь-колокола, їх називали «колоколами».

На фоні великого розмаїття російських купюр дуже виріznялися наші, українські гроші, які були віддруковані протягом 1918-1919 років урядом Української Народної республіки, гетьманатом Павлом Скоропадським та Директорією Симона Петлюри. Особливо гарно виглядали перші українські грошові знаки, виконані за ескізами видатного українського художника

Георгія Нарбута.

Як з'ясувалося, коробку з грошима виявили у стіні, коли розбирали стару «лампачеву хату». Такий безцінний, з історичної точки зору скарб, хтось з пращурів цієї школярки заховав у роки Громадянської війни, а потім так і не дістав. Чому? Це вже назавжди залишиться таємницею. Проте, завдяки тому, що до грошей у коробці майже сторіччя не було доступу повітря та вологи, вони дуже добре збереглися.

Перебираючи грошові знаки, учитель історії перебував у стані ейфорії. Але тут на нього чекало ще одне сенсаційне відкриття – на перший погляд, такий собі звичайнісінький царський карбованець 1898 року, але він був з «наддруківками» зверху. На полях купюри, виднілися сині літери, витіснені невідомою печаткою: «Кримський загін товариша Володіна імені батька Махна. Свобода або смерть». З протилежної сторони купюри – емблема у дусі корсарів, в центрі серце, пронизане кинджалом, (на фото № 2).

Учителя осяйнула думка: «Невже це ті самі міфічні гроші батька Махна – відомого анархіста України, командира Повстанської армії, героя Громадянської війни? І хто цей «товарищ» Володін, який пов'язав себе з ім'ям «неістового» Нестора?». Після тривалих пошуків вчителю вдалося з'ясувати багато цікавого із маловідомих сторінок Громадянської війни. Ще влітку 1920 року в Криму за наказом батька Махна, (окрім інших загонів), діяв і загін Василя Герасимовича Володіна (1890 р.н.) Він також був командиром «мелітопольського напрямку» повстанської армії Нестора Махна. У царські часи Володін був ув'язнений, але після Лютневої революції 1917 року вирвався на волю й одразу ж сформував власний озброєний загін. А до ув'язнення і служби у Нестора Махна він займався в Одесі «нальотами

на буржуазію»...

Навесні 1920 року Володіна схопила Врангелівська контр розвідка. Кілька місяців він сидів у сімферопольській в'язниці, а потім йому знову посміхнулася доля. У липні 1920 р. Врангель намагався укласти з Махном військово-політичний союз, щоб спільними силами протистояти більшовикам. У зв'язку з цим він випустив Володіна з в'язниці і навіть присвоїв йому звання полковника. Проте, вже з вересня 1920 року, коли Махно вступив у союз з Червоною Армією, Володін із своїм загоном в 300 бійців безперервно завдавав ударів по бойових підрозділах генерала Врангеля, завдаючи значної шкоди у тилу колишнього союзника: заважав мобілізації, грабував військові обози і розстрілював білих офіцерів, які потрапляли в руки «народних месників». У 1920 р. загін був розбитий, а сам Володін потрапив в полон і за наказом генерала Кутєпова був страчений. За однією версію – розстріляний, за іншою – повішаний.

Отамана Володіна не стало. А от його купюри «ходили» в нашій області і потрапили у сховище - стіни саманної хатинки в одному з райцентрів сучасної Кіровоградщини. Як з'ясувалося, штемпель і саморобна печатка, якою було зроблено «наддруківку» на знайдених купюрах, досі зберігають в одній із музейних збірок у Херсоні. (*Примітка*: Штемпель являє собою металевий квадрат із написом, зробленим вручну, на зворотному боці припаяний звичайний металевий болт (така собі ручка). Печатка – кругла, теж саморобна. Знайшли її зовсім випадково у 1969 році. Вона просто лежала разом з радянськими печатками в кабінеті однієї з сільрад Новотроїцького району).

Для батьків тієї дівчинки «С», варто зазначити, що на сьогодні банкноти з «наддруківками» Повстанської армії Нестора Махна - становлять надзвичайну історичну цінність й користуються величезним попитом серед колекціонерів-боністів, які ладні викласти за кожен такий екземпляр чималу суму в доларах.

Зустрічаються також «наддруківки», зроблені іншими отаманами із найближчого оточення Нестора Махна, наприклад: Зіньковським-Задовим, Щусем, Куриленком, Волохом, Хмарою, Данченком, Башком, Левченком, Матяшем, Шкуродеровим, які зі своїми підрозділами пройшли від Умані до станції Гришине (нині Красноармійськ). У грудні 1919 року майже всі вони перебували поблизу Єлисаветграда, Новоукраїнки, Знам'янки, Хит-

ровки та інших населених пунктів нашої області. Може саме тоді гроші Махна й потрапили до місцевих мешканців.

Більшовики, які прагнули світової революції, не дуже зважали на Центральну Раду та УНР у Києві. У вересні 1917 р. для активізації роботи більшовицького осередку, до Єлисаветграда прибув відомий професійний партієць Закс (Гладнєв) і очолив партійний комітет. Далі у листопаді 1917 р. до нашого міста прибуває цілий більшовицький десант: представники Петроградського та Мінського військово - революційних комітетів, ревкомів Балтійського та Чорноморського флотів на чолі з самим Г. Зінов'євим. Місто прагнуло уникнути грабунку з боку більшовицьких частин, що відкочувалися під натиском німців та австрійців. Адже в місцевому банку зберігалося понад 50 млн. крб., евакуйованих сюди з Катеринослава та Кременчука. Та й акціонерне товариство заводу Ельворті під тиском начальника штабу південно-західного фронту червоних вимушено погодилося сплатити робітникам заводу 3,5 млн. крб. за 4 місяці страйку. Робітники не дозволили забрати ці гроші ревкому, не мали бажання віддавати їх якомусь проїжджому загону.

28 січня 1918 р. Єлисаветградський ревком, скориставшись тим, що на міську з\д станцію прибув Прутський полк, командний склад якого був більшовицьким, вирішив вдатися до збройного захоплення влади в місті. Безпосередні учасники тих подій у книзі, видрукуваній до 10-ї річниці революції, «Годы борьбы» згадували, що анархістка Маруся Никифорова приїхала до Єлисаветграда 28 січня з загоном, який входив до складу частин Червоної Армії тов. В. Антонова-Овсієнка, але його, як командира – не празднував. М.Никифорова розстріляла військового начальника полковника Владимирова у дворі Єлисаветградського військкомату за те, що він не видавав солдатам обмундирування. Той факт, що багато з солдат його вже одержали та продали на базарі і прийшли за новим, до уваги взято не було.

Читаємо далі у спогадах: «Вечором того ж дня Маруся влаштувала тихий розгром магазинів у Єлисаветграді: всі магазини було відчинено і звідти роздавали товари, кому завгодно». 29 січня 1918 її загін взяв участь у збройному захопленні влади місцевими більшовиками й роззброєнні гайдамаків. Вона вважала себе, за ленінським висловом - «архи - революційною»,

лаяла ревком за терпиме ставлення до буржуазії, але через декілька днів за вимогою парткому залишила Єлисаветград.

У цей час до Єлисаветграда прибув загін начальника резервних військ червоних - Беленкевича. Він наказав місту роззброїтися, але отримавши опір, змушений був і сам відступити на станцію Канатове, де відбулася зустріч з анархісткою М.Никифоровою. Бої єлисаветградців з загонами Беленкевича і М. Никифорової, (які пізніше описав Ю. Яновський у «Байгороді»), тривали декілька днів. Червоні і анархісти відступили до Знам'янки. В боях загинуло 86 і було поранено 140 чоловік. Вийшло так, що робітники Єлисаветграда, відстоюючи своє місто, воювали з робітниками з інших міст, а місцеві підприємці возили в окопи діжки з пивом…

До Єлисаветграда поспішав добре відомий бронепоїзд з загоном моряків Полупанова, який ввійшов на з\д станцію міста без бою. Відбувся мітинг. Полупанов корив єлисаветградських робітників, що підняли руку на братів по класу, привселюдно вилаяв командира Беленкевича, (якого згодом підібрав після єлисаветградської поразки на станції Знаменка). Грізні ультиматуми надійшли до м. Єлисаветграда з Шестаківки від червоного командарма Асеєва та від сумно відомого Муравйова із станції Знам'янка, до якої він щойно прибув, але спрацював фактор часу. До Єлисаветграда наближалися німці. В ніч на 19 (6) березня 1918 р. червоні війська тихо залишили місто. 21 (8) березня на з\д станцію Єлисаветграда з Новоукраїнки прибув перший німецький ешелон……

Загони анархістки М. Никифорової відступали через Олександрівський повіт, де на станції Цареконстантинівка 16 квітня 1918 р. відбулася зустріч старих знайомих - отаманші Марії з (нашим героєм) Н. Махно. Він умовив М. Никифорову та командира сибірського загону Петренка відбити у німців Гуляй-Поле і звільнити заарештованих товаришів, але від цього задуму довелося відмовитися. Гуляй-Поле було вже в німецькому тилу досить далеко від фронту….

Станом на 1919 р., отаманша Марія у війську батька Махна займалася культурно-виховною, просвітницькою роботою та справами милосердя. Але не все подобалося Н.Махно, так 1 травня 1919 р. батько Махно знову стягнув на мітингу у Гуляй-Полі з трибуни - Марію, яка вкотре говорила, що більшовики

зрадили революцію і між ними відбулася «гостра» розмова.

4 червня 1919 р. Троцький оголосив Махно поза законом. Наближався фінал. М. Никифорова почала вимагати у батька Махна залишок грошей для розгортання терористичної діяльності. Н. Махно вагався, але, врешті-решт, дав Марії 3 млн. крб., і вони на станції Великий Токмак попрощалися назавжди. На цих грошах отаманша Марія наказала «поставити власні штампи з відповідним надписами»….

Мабуть заради розваги, кожен підрозділ Махна ставив на банкноти власні тексти і жартівливі написи (рос.мова): «Бронепоезд «Гневный», «Первая Революционная Армия Повстанцев Украины», «Бей буржуев по роже, как Фома Кожин», «Гоп куме не журись, в Махна гроші завелись», «Большевики обещали вам мир, хлеб и свободу, а дали войну, голод, чрезвычайку и фальшивые деньги» та «На ці гроші не купиш і воші». Цілком можливо, що деякі махновські загони, самовільно ставили «наддруківки». Махно міг і не знати про те, що Україною гуляють «його гроші». Більш того, махновці не просто фальшували гроші, а ще й жартома вдесятеро збільшували їхній номінал, з 1 карб. робили 10, з 3-х карб. – 30 і т.д. До речі, купюра у 10 кар. – єдина, яка мала портрет самого Нестора Махна (фото). На інших проштампованих махновськими «художниками» банкнотах зустрічаються різноманітні малюнки» зірки, орли, портрети інших командирів, зображення тачанок і кулеметів. Іноді траплялися й написи та малюнки порнографічного характеру. Коли ж такі «гроші» потрапляли до батьки Махно, то він завжди сміявся та жартував. Це вкотре засвідчує, що махновці віддавали перевагу золотим царським грошам, або цінним речам.

(*Примітка*: Сучасні колекціонери вважають шедевром творчості «казначеїв» армії Н.Махна «наддруківку», зроблену на фоні тимчасового уряду Керенського, номіналом у 250 карб. Бо вони рідкісні, а особистість Махна настільки популярна, що вартість 1 такого «папірця» на антикварних ринках сягає кіль-

кох тисяч доларів США. І це у той час, коли справжній золотий червінець часів останнього російського царя Миколи ІІ у середньому вартує трохи більше 400 доларів. У 2010 р. декілька купюр тимчасового уряду Керенського, номіналом у 250 карб. з «наддруківкою» батька Махна, були продані за 120 тис. доларів. Цю вартість за махновські гроші, сучасні колекціонери готові викласти сьогодні, проте їхня справжня історична цінність, як невід'ємної складової нашої вітчизняної історії, є набагато більшою). Кінець примітки.

За 4 роки громадянської війни Нестор Махно отримав 12 поранень, в бою під ним було вбито 6 коней. А своє останнє поранення, за свідченнями очевидців, він отримав 22 серпня 1921 року поблизу села Піщаний Брід, (Добровеличківський район, Кіровоградської області). Винищувальний загін «червоних» безупинно переслідував махновців вже багато днів. Прибувши до Піщаного Броду**,** махновці спробували переправитися через річку Чорний Ташлик, але у збройній сутичці з більшовиками втратили близько 40 чоловік, серед них найближчі товариші Нестора Махна: Тарановський та Петренко.

Після прориву Махно із залишками свого загону пішли у південному напрямку від Піщаного Броду напрямки – на Лису Гору**,** (нині Первомайський район Миколаївської області). Здавалося, що порятунок вже близький, адже махновці перебували на відстані, недосяжній для пострілів переслідувачів.

Але сталася несподіванка: один із червоноармійців вистрілив навмання навздогін відступаючим махновцям і поранив Нестера Махна. Куля вдарила отаману трохи нижче потилиці і вийшла, розірвавши праву щоку від вуха до самого рота. Від цього пострілу на його обличчі, на все життя залишився шрам схожий на рубець від удару шаблі (фото). Із Піщаним Бродом Махна пов'язувало багато життєвих обставин та подій, що відбулися у роки Громадянської війни. Саме тут Нестор Іванович познайомився зі своєю майбутньою дружиною Галиною Кузьменко**.** А зовсім поряд із цим селом, у Добровеличківці, був розташований штаб його Революційної повстан-

ської армії України. І саме тут Махно видав Наказ №1, у якому задекларував основи післявоєнного устрою України…..

За кілька днів після трагічних подій, що сталися під Піщаним Бродом, махновці досягли Бессарабії і, шукаючи порятунку від червоноармійців, рано вранці 28 серпня переправилися вплав через Дністер на румунський берег. Їх було 78 чол., тих, хто до кінця залишилися вірними батькові Махно. Цей невеличкий загін – все, що залишилося від колись великої селянської повстанської армії. Армії, з якою свого часу мусили рахуватися всі воюючі сторони, що брали участь у Громадянській війні: більшовики, білогвардійці, петлюрівці, австро-німецькі інтервенти та війська Антанти, що перебували на території України.

А ще за 2 роки до того, восени 1919 р, Революційна повстанська армія України нараховувала до 103 тисяч багнетів, 20 тисяч шабель, 1435 кулеметів та 84 гармати. Військо Н. Махна складалося із 4 корпусів: Донецького, Азовського, Катеринославського та Кримського. Махновцями були захоплені такі великі міста, як Бердянськ, Катеринослав, Олександрівськ, (сучасне Запоріжжя), Нікополь, Маріуполь, Мелітополь, внаслідок чого білогвардійці змушені були терміново перекидати свої боєздатні частини з-під Москви - на південь України. Це у свою чергу, дозволило більшовикам отримати вирішальну перевагу та переламати хід війни на свою користь.

Проте «нетривалий роман» із червоними, закінчився для Махна досить традиційно. Після того, як махновські тачанки забезпечили перемогу в кампанії проти білогвардійців, комуністи у черговий раз оголосили Батьку поза законом. Разом із 6 сотнями соратників Нестор поспішно кинувся за кордон.

Судячи з усього, Махно не випадково вирішив відступати через Піщаний Брід. За оперативними даними ЧК, саме тут, на батьківщині його дружини, він завчасно приховав частину свого «золотого запасу» Революційної повстанської армії на «чорний день». Батько Махно намагався прихопити ці кошти з собою, але через те, що червоні фактично «дихали» йому в спину, він

зарив частину золота і поїхав з пустими руками. Співпрацівники ЧК вважали, що махновське золото «з ним не поїхало», а сучасна СБУ, припускає, що золото й досі залишається схованим десь на околицях Піщаного Броду.

Про реальний стан фінансових справ махновців свідчить такий факт. Перед тим, як перетнути румунський кордон, начальник контррозвідки Революційної повстанської армії Нестора Махна – відомий Льова Задов – зняв свій золотий перстень та передав його дружині Нестора Івановича, сказавши: «Це єдина цінна річ у нашому загоні бережи. Цей перстень знає шлях до золота твого чоловіка». До своєї смерті, дружина так і не могла збагнути, як перстень може «знати» дорогу до золота.

Махно, який ще недавно захоплював цілі потяги з царським золотом, прибув до Європи у рваній гімнастерці і без гроша у кишені. Чим дуже здивував російських емігрантів, які зуміли прихопити з собою цілі валізи золота і картинні галереї. Достовірно відомо, що перебуваючи в еміграції (у Румунії, в Польщі, Німеччині та Франції) Нестор Махно і його сім'я відчували гостру потребу у коштах, заробляючи на життя важкою працею. Зокрема Нестор Іванович працював різноробочим у друкарні та теслею на одній із паризьких кіностудій, а його дружина Галина – покоївкою у приватному пансіоні. Але Махно так і не розкрив дружині таємницю персня, боячись, що її вкрадуть і вона не витримає тортур. Це підтверджує те, що Махно пішов за кордон дійсно з пустими руками. Хоча за 4 роки Громадянської війни до Батьки потрапили величезні багатства. Так куди ж зникло золото Нестора Махна?

Золото Махна продовжує тривожити уми любителів пригод та легкої наживи, не тільки в Кіровоградській області. Подекуди на форумах скарбошукачів поширюються різного роду чутки про те, що нібито закопані Махном скарби, знайдені. У більшості випадків виявляється, що знайдені речі дійсно з часів Громадянської війни, проте не мають нічого спільного з золотим запасом Н. Махна. Одразу виникає запитання: чи не є розмови про скарб Махна лише витвором фантазії, гарною леген-

дою. Та, з іншого боку, якщо це лише вигадка, то куди ж зникли цінності від численних «експропріацій» батька Махна? Адже не таємниця, що анархісти активно поєднували революційну боротьбу - з масовим вилученням «на користь» Революційної армії грошей і цінностей у банків, ломбардів та кредитних товариств.

Відомо, що махновці як мінімум тричі зривали справжній «золотий джекпот», після взяття Катеринослава (Дніпропетровська) вони винесли з міських ломбардів величезні запаси золота та прикрас. Лише у держбанку було захоплено понад 15 пуд. золота (15 х 16 кг. + 240 кг.), який Махно зразу розпорядився «заховати до кращих часів». Чималий куш махновці увірвали і під час захоплення Маріуполя з громадян і банків, за взяття якого більшовики нагородили Нестора Махна - орденом Червоного Прапора з почесним четвертим номером…

А чого був вартий «золотий рейд» махновців по лінії постачання Добровольчої армії генерала Денікіна! Тоді, прорвавши білогвардійський фронт, махновські тачанки вийшли в глибокий тил білогвардійців і в містечку Синельникове (Дніпропетровська обл.) захопили два великі обози із грошима та різними цінностями. Цими грошовими знаками з «наддруківкою», Нестор Махно платив людям за різні послухи більше 3 років, а золотом Денікіна, Махно розрахувався з союзниками за поставки зброї та боєприпасів для своєї армії.

Розповідаючи про батька Махно, нам доречно зробити вставку про цінності з скарбниці отамана Миколи Григор'єва, який свого часу захопив Одесу та «експропріював» цінності з Одеського державного банку. В банку на балансі, до того, як григор'ївці здійснили наліт, числилося 124 кілограми золота у злитках та понад 300 тисяч карбованців у срібних монетах.

Тоді отаман Григор'єв почав власну гру, дуже швидко захопивши територію від Херсона – до Кременчука. Він набрався такої сміливості, що навіть почав схиляти хлопців Н. Махна на свою сторону, обіцяючи їм золоті гори. Такого віроломства Н.Махно стерпіти – не зміг. 27 квітня 1919 р. у селі Сентовому (нині с. Родниківка, Олександрівський р-н, Кіровоградська обл.) він скликав з'їзд повстанців, під час якого власноручно розстріляв М. Григор'єва. Потім Батько зробив наліт на станцію Олександрія, (що біля міста Кіровограда), де стояв під посиленою охороною «золотий ешелон» отамана Григор'єва з погра-

бованим одеським золотом і «експропріював його у невідомому напрямку». У результаті подібних дій в розпорядженні Махна накопичилися чималі багатства: банкноти, облігації,золото та срібло. Але йшла війна і отаман прекрасно розумів, що для перемоги потрібна зброя у великий кількості. На неї Махно не скупився: скуповував у німців та військ Антанти, коли вони полишали Україну. Звісно, такі покупки були нелегальними й коштували не дешево. А ще ж потрібно було поповнювати запаси продуктів, щоб годувати своїх бійців, утримувати коней, а ще озброїти на Єлисаветградських заводах – кілька сотень славнозвісних махновських тачанок, тощо.

Окрім того махновці практикували роздачу паперових грошей селянам та щедро платили за поставки продовольства і коней для повстанської армії. І це не дивно, адже Махно добре усвідомлював, що його головною опорою є селянство, тому й позиціонував себе як захисник інтересів трудового селянства.

Незважаючи на чималі витрати, гроші у Махна все ж залишалися й чималі. Зокрема, його найближчий соратник - Льова Задов під час допиту у чекістів зізнався слідству, що до початку 1921 року у полковій скарбниці Махна нараховувалося більше 3,8 мільйонів карбованців золотом. А це колосальна сума! Для порівняння, напередодні Першої світової війни вартість нового лінкора (військовий корабель) складала 1,2 млн. крб. золотом.

За свідченнями очевидців, у своєму обозі Н. Махно до останнього возив недоторканний арсенал – золота, це кілька корзин обшитих рогожею. Про цей загадковий багаж рядові махновці звичайно ж добре знали, деякі казали, що це і є золото Батька, але вкрасти – боялися.

У 1920 році армія Махна зазнала нищівного удару з боку Червоної армії під командуванням Фрунзе. Це сталося під селом Синельникове, де роком раніше махновці захопили білогвардійське золото. Проте, не зважаючи на поразку, Махно не віддав більшовикам своїх багатств – корзини з 15 тачанками

зникли в ночі «в невідомому напрямку», ніби розчинилися в Повітрі. Згодом самі махновці подейкували, як в степу знайшли трупи візників і охоронців під Дніпропетровськом. З тих пір скар-бницю повстанської армії Н.Махна так ніхто і не знайшов. Та й сам Нестор Іванович був змушений до кінця життя берегти таємницю зникнення золотого запасу. Його друзі пригадували: коли заходила розмова про скарби Революційної армії, Махно нічого не підтверджував і не заперечував, лише сумно посміхався і видихав.

Йому, переслідуваним новою владою, шлях до захованих багатств в Україні був назавжди закритим. Герой Громадянської війни, колишній командир Революційної повстанської армії України, у полковій скарбниці якого зберігалися багатомільйонні запаси золота та коштовностей, сам помер у злиднях. Здавалося, з його смертю у 1934 р. єдина ниточка, що могла б привести до зниклих скарбів, обірвалася назавжди. Та виявилося, що не так. Золото батьки Махна шукають не один десяток років. Першими, хто досить серйозно підійшов до пошуків скарбів Махна, були чекісти. Молодій «країні рад» потрібне золото, багато золота. Тож довідавшись від колишніх махновців про полкову скарбницю, вони взялися активно її відшуковувати… і досягли тут певних результатів.

Із колишнього «золотого запасу» махновської армії далеко за околицями Піщаного Броду, (на Кіровоградщині) вони знайшли понад 150 кг золотих монет, а також дорогоцінне каміння та різні вироби із золота, які до того ж мали історичну цінність. Але то була тільки мала частина захованого скарбу.

У 1924 році за завданням румунської служби розвідки «Сігуранци» спеціально було створено диверсійну групу, до якої входили колишні махновці на чолі з екс-начальником контр розвідки Революційної повстанської армії Львовою Задовим та його рідним братом Данилом. Група була перекинута на територію СРСР, щоб вивезти звідти махновську касу. Проте, планам румунських розвідників не судилося втілитися у життя. Як свідчать архівні матеріали, перетнувши Дністер, Задов запро-

понував своїм побратимам здатися. Кілька місяців після цього брати Задова просиділи у в'язниці Одеського ДПУ (Державне політичне управління), даючи чекістам свідчення. І ось тут сталося саме цікаве! Замість того, щоб засудити запеклих ворогів радянської влади до смертної кари та розстріляти, чекісти влаштували їх на службу в ДПУ, за якісь «послуги».

В ЧК - Льова Задов зробив непогану кар'єру, з часом він став полковником радянської держбезпеки. Протягом 13 років він керував закордонною розвідувальною мережею, розкрив декілька груп диверсантів. Неодноразово був нагороджений за сміливість, відвагу та успішне проведення закордонних спец. операцій. Так, у 1929 році йому навіть вручили маузер із золотою монограмою: «За бойові заслуги». А через 3 роки Одеський облвиконком нагородив його іменною зброєю – «За активну і нещадну боротьбу з контрреволюцією».

Абсолютно зрозуміло, що такі подарунки просто так не робилися. Подейкували, що поблажливе ставлення до Льови Задова - це фактично розплата «золотом Махна», проте у 1937 році Задова було звинувачено у зв'язках одночасно з румунською, польською та британською розвідками і страчено.

Фото з архіву: Льова Задов (центр) з своїми чекістами у 1935 р.

Також до рук чекістів потрапили й інші найближчі соратники Нестора Махна – начальник махновського штабу Віктор Білаш, відомі махновські командири Василь Куриленко та Іван Лепетченко, яких також активно допитували про місцезнаходження махновських скарбів.

Відомо, що у 1924 році ад'ютант Н.Махна - Іван Лепетченко був спеціально відправлений Батьком на територію України – до Гуляйполя, щоб вилучити заховані там цінності, які мали піти на фінансування антирадянської діяльності за кордоном. Проте, радянська розвідка цього разу спрацювала на випередження і захопила ад'ютанта. Під час пояснень, даних Лепетченком в ДПУ, він повідомив: «Перед від'їздом до Данцига - Махно сказав мені, щоб я забрав там, заховані ним гроші і переправив їх назад, за кордон». Зрозуміло, що подальші пошуки захованих цінностей проводилися вже під контролем чекістів і нарешті частина золота була знайдена.(Звичайно, не все, але одну із «золотих» схованок Махна - все таки ЧК виявили).

Надалі чекісти затіяли цікаву гру: Лепетченко із ще двома колишніми махновцями, (на той час працівниками ДПУ), їздили під виглядом повстанців по селах Гуляйполя і забирали у селян залишені Махном золоті заощадження. На їхню біду, в більшості з відвіданих ними хатин вже встигли побувати інші колишні махновці – отаман Олексій Чубенко і Семен Каретников, які й забрали більшу частину золотих цінностей. Чекістам дісталися лише невеличка частина коштовностей, а також щоденник Нестора Махна та його особисті речі.

Проте, затіяна чекістами гра - тривала. Чекіст М. Спектор – колишній махновець, втерся у довіру до Івана Лепетченка, запропонувавши йому поділити багатство, а потім разом виїхати за кордон. І.Лепетченко повірив М.Спектору і повідав, де на Кіровоградщині був захований ще один великий ящик з махновським золотом. Звичайно, золото йому вивезти - не вдалося.

Збереглися також документи ОДПУ, засновані на матеріалах допитів колишнього махновського командира Федора Каретникова, який повернувся в Україну наприкінці 1920-х років. Незабаром він був заарештований. Як найбільш наближений до Батьки та, відповідно, обізнаний у справах Махна, він повідомив чекістам, що золото отамана Григор'єва, яке було захоплене Махном на станції Олександрія і «експропріюване у неві-

домому напрямку», точніше закопане в ніч з 27 на 28 серпня 1919 року неподалік Дніпра, в одному із курганів в районі міста Нікополя. У ті дні Повстанську армію Махна тіснили частини білогвардійського генерала Слащьова, що спонукало Нестора Махна прийняти рішення надійно заховати цінності у землі.

Проте, пошуки, організовані чекістами, врешті-решт нічого не дали. Каретников, якого привезли до Нікополя, не зміг точно вказати місце розташування скарбу. А наприкінці 1950-х років ці місця були затоплені водами Каховського водосховища, назавжди поховавши таємницю золотого запасу Одеського державного банку, який «експропріював» отаман Григор'єв, а потім його «в невідомому напрямку» вивіз Н. Махно.

Старожили подейкували, що частина скарбів Махна, окрім Кіровоградщини, була прихована в Приазов'ї. Багато свідків вказували на територію нинішнього заповіднику «Кам'яній Могилі», як на можливе місце розташування скарбів. Діду Опанасу ще в середині 1950-х років минулого століття доводилося чути від своїх дідів з довколишніх сіл, колишніх учасників Революц. Повстан. армії про скарби Махна на землях Кіровоградщини.

Збереглися також відомості про те, що Махно закопав кілька відер із «експропрійованим» золотом, (яке забрав у Катеринославському ломбарді) - в селі Гаврилівка та у Дібрівському лісі, поблизу його рідного Гуляйполя (Запорізька область). В архівах НКВС є відомості про те, що вірні люди Махна, надіслані ним до с. Гаврилівки за скарбами, були перехоплені чекістами, і два відра золота – вилучені.

Старожили також розповідали про 2 ящики білогвардійського золота, закопаного Махном на околицях Маріуполя. Але найбільший скарб – величезну скриню з золотом, (оббиту залізом), Махно заховав під містом Старобільськом, Луганська обл. По розповідям, це та сама 25-фунтова залізна скриня, яку він завжди возив з собою в обозі на тачанці, як «неприкосновенный запас». До цієї скрині, що фактично була армійською скарбницею повстанців, мали доступ лише дві людини: сам Нестор Махно та його найближчий соратник Льова Задов.

За спогадами очевидців з повстанської армії, цей ящик із коштовностями перевозився на тачанці завжди відкритим – без замків, але під пильним наглядом. (Після однієї спроби вкрасти декілька пригоршин золотих монет, винних на очах усіх людей

– розстріляли, більше «бажаючих» не було). Традиція тримати залізний ящик без замків, з'явилася у махновців після того, як повстанський обоз мало не потрапив до рук червоного ескадрону. За переказами, Нестор Махно разом із Льовою Задовим були змушені кидати пригорщами срібні та золоті карбованці під ноги червоноармійцям, які вже наздоганяли їх. Це й зупинило переслідувачів, бо всі кинулися збирати гроші. Цей факт був використаний при екранізації відомої телевізійної саги «Дев'ять життів Нестора Махна».

Також достовірно відомо, що у 1920-му році Махно три дні перебував у Старобільську, даючи своїм бійцям можливість відновити сили. Але існує думка, що, скориставшись нагодою, батько Махно переховував свої скарби у місцевому монастирі та поблизу річки Айдар. Після Старобільського відпочику, махновці рухалися порожняком, без золота.

Звичайно, не можна виключати, що Махно втратив золото під час втечі, щось залишилося більшовикам, щось прихопили із собою колишні бойові товариші, які забажали залишитися в Україні. Але ж це була лише невеличка частка скарбів Повстанської армії батька Махна. Тим більше, що більшовикам так і не вдалося захопити велику полкову скарбницю повстанців.

Напрошується висновок – Махно не вивіз гроші з України. Це суперечило б його інтересам та й обоз, навантажений золотом та сріблом, під час відступу затримував би пересування його маленького загону. Згадайте, що разом з батьком Махно за кордон перебралося 78 чол. Як вважають історики, золото з великої полкової скарбниці та інші цінності Махно заховав у кількох місцях на території Україні.

Дід Опанас, опираючись на усну розповідь старих селян, стверджує, що частина скарбів Н.Махна прихована на території сучасної Кіровоградщини, зокрема в околицях с. Піщаний Брід (Добровеличківський район). Адже отаман невипадково обрав шлях для свого останнього відступу саме через це село, бо там народилася його дружина Галина Кузьменко і проживали її батьки. Там таємно було приховано «золото Махна»….

Але навіть чекісти не змогли «зламати» тещу та тестя Н. Махна. Золото продовжує надійно лежати в землі і чекає свого часу, коли сучасні дослідники знайдуть і направлять його на користь незалежної України.

Єлисаветградські експропріатори

Цікаву розповідь представив нам журналіст В.Поліщук. В одному з липневих номерів за 1915 рік єлисаветградська газета «Голос Юга» надрукувала історію, яка була характерною та типовою й для інших міст того часу. Опівдні до багатого будинку власника Красуліна в Єлисаветграді прийшов невідомий чоловік в офіцерській формі з шаблею та револьвером. На вигляд гостю було 45-50 років, з чорною бородою та хворобливого кольору плямистим обличчям. Господар запропонував присісти і поцікавився причиною візиту.

- Я член організації, яка бореться з німецьким засиллям, - заявив невідомий. – Нам потрібні гроші. Великі кошти. Ми знаємо, що ви багата людина. На мою долю випав жереб звернутися до вас від імені нашої організації з вимогою дати грошей.

Красулін слухав гостя з розкритим від здивування ротом. Він не перший в Єлисаветграді, до кого зверталися з подібними «проханнями» представники різних анархістських та революційних організацій. По місту ходили чутки, що ті, хто відмовляв рішучим проханням вимагачів, потім довго жалкували про це.

- Яку ж суму ви хочете отримати від мене? – запитав Красулін, перервавши хвилинне мовчання. І відповідь не забарилася: - Моя організація вирішила взяти у вас щонайменше 100 тисяч рублів! – рішуче заявив гість.

- Чому ж саме до мене ви звернулися за грошима? – ще раз спробував уточнити Красулін. - Так ви ж багата людина! Крім вас, ми проситимемо грошей й в інших Єлисаветградських багачів, до яких підуть члени нашої організації, - пояснив гість.

- Але таких грошей у мене немає! – розвів руками господар. Мій капітал у нерухомому майні та маєтку.

Гість напевне чекав на такий поворот справи: - Ви можете все це заставити!

- Для цього потрібний час, не менше місяця, - парирував господар.

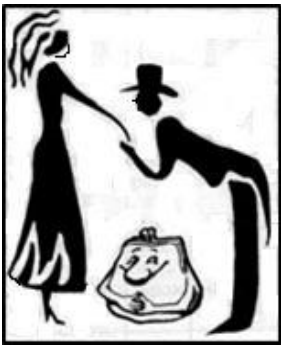
- Нам чекати немає коли, - різко і з образою відповів невідомий, перекладаючи від хвилювання револьвер з руки - в

руку. Красулін, не відводячи очей від зброї, спробував піднятися з крісла, щоб зателефонувати до поліції, чи втекти з кабінету на вулицю.

Невідомий теж встав, направив на Красуліна револьвер і заявив, що якщо господар заб'є тривогу, то він застрелить його, а собі пустить кулю в скроню.

Після тривалих торгів невідомий погодився узяти наявні у Красуліна 30 рублів, і пообіцяв зайти за рештою грошей наступного дня. Коли за гостем закрилися двері, спітнілий від хвилювання Красулін підняв слухавку телефону і повідомив до поліції про вимагача.

Біля будинку Красуліна по вулиці Московській в Єлисаветграді поліція влаштувала засідку. Коли наступного дня з'явився невідомий, поліцейські вибігли з-за рогу будинку. Зав'язалася перестрілка, та обійшлося без жертв. Вимагача затримали. Під час обшуку у його кишені знайшли документи на ім'я М.Ф.Сулаєва та 418 гривень.

А ось друга історія. 15 вересня 1911 р. в Єлисаветградське відділення російського банку для зовнішньої торгівлі прийшла телеграма з Харкова. Місцеве відділення Російсько-азіатського банку повідомляло, що потрібно виплатити Костянтину Германовичу Фінгергуту 3000 рублів з його поточного рахунку в Російсько-азіатському банку. Того ж дня, після обіду, у приміщення банку в Єлисаветграді Зайшла молода людина у золотих окулярах та дорогому костюмі. Відвідувач представився Костянтином Фінгергутом, показав свій паспорт, виданий півроку тому 2-ю поліцейською частиною Єлисаветграда, а також дістав з кишені піджака копію вищеназваної телеграми.

На цій копії був такий же шифр, як і на телеграмі, яка прийшла з Харкова. Оскільки ні документи, ні зовнішність клієнта не викликали підозр, співробітник банку видав йому 3000 руб. Відвідувач розписався у журналі і пішов.

Після видачі грошей співробітник Єлисаветградського банку відіслав телеграму до Харкова, що гроші видані панові Фінгергуту. А співробітник Харківського банку повідомив справ-

жнього Фінгергута, який проживав в Одесі, про цю виплату. Його реакція була бурхливою: «Ніяких грошей я не просив, і не отримував!»

Хто отримав в Єлисаветграді 3000 рублів за Фінгергута, стало відомо через два дні. 17 вересня 1911 р. начальник Харківського розшукового відділення затримав підозрюваних. Їх було троє. Блондин, що відвідав банк в Єлисаветграді, був Микола Гольдрінг, а також його помічники 40-річний раніше судимий за крадіжки селянин С. Коробка та Мойша Клейн, співробітник Харківського банку.

При затриманні у кишені Гольдрінга поліцейські знайшли чернетку телеграми наступного змісту: «Харків Синорусь Передайте терміново телеграфно мені Кременчук готель Пальміра 3000 рублів списавши з мого поточного рахунку Костянтин Германович Фінгергут». Поліція встановила, що цю телеграму написав олівцем селянин С.Коробка.

Гольдрінг же сказав, що він виїхав у Єлисаветград і чекав умовної телеграми від подільників. І вона прийшла: «Терміново Єлисаветград до запиту Григорьєву купуйте 326». Отримавши цей текст, М. Гольдрінг зрозумів, що можна йти до банку, що і зробив.

У залі судового засідання Степан Коробка сидів тихо і не виправдовувався. А ось 37-річний М. Гольдрінг розчулив присутніх своєю історією. Мовляв, на цю фальсифікацію він пішов, тому що не вдалося життя. Він закінчив Харківський університет і був студентом останнього курсу Єкатеринославського гірничого інституту. Вступив до кружка соціалістів, загорівся бажанням «краще жити» і це підштовхнуло його на злочинну стежку. Він погодився, коли до нього звернувся Степ. Коробка, який був «соціалістом зі стажем» поїхати в Єлисаветград і отримати у банку гроші за пана Фінгергута на «нужди революції». Пішли б ці гроші «на революцію», чи на інші нужди, ми вже не зможемо виявити. Сповідь Гольдрінга вплинула на рішення Єлисаветградського суду, який подарував йому свободу. А ось С. Коробка отримав рік в'язниці.

Ви скажете, що то був передреволюційний період. Як сказано в Біблії: «Час розкидати камені й час збирати камені». Наступили нові часи, і настала необхідність переформатувати систему. Адже головний закон для сильних миру цього аж ніяк

не конституція й не демократичні принципи. Головний закон – це доцільність тих, чи інших дій. В оплату за щастя встати нарівні з обраними в елітний лад потрібно всього нічого: зруйнувати свою країну, обкрасти її й вивезти грошика туди - в ілюзорний рай. І за прикладом не треба звертатися до революційних подій 1917 р., достатньо придивитися до подій 2012-2015 р. в Україні. Коли країна вже в руїнах, жителі її дезорганізовані й у край зубожіли, багатства країни розкрадені й розпродані за кордон, а виручені гроші вже там - у банках країни чиєїсь мрії, наступає твоє протрезвіння. Правда, занадто пізно, ти починаєш діяти. Тебе запитують: «А ти хто такий»? І коли ти починаєш белькотати: «Ну як же, я ж свій, я ж за вас голосував, я не халявщик, я партнер, у мене й грошики є, от у вашому банку лежать», тобі відповідають, що гроші твої - крадені, та й ти шпана, нам не рівня - нам. Доля революційного Іуди, зразка 1917 р. – повторюється у наш час, тільки радості від цього мало.

Третя історія «Про наркома Баварської республіки», або «Єлисаветградський Остап Бендер». Начальник залізничної станції Єлисаветград уже з півгодини ходив вздовж перону, очікуючи на прибуття потягу зі Знам'янки. Ще вранці він отримав телеграму, що в вагоні цього потягу до міста прибуде колишній Нарком Баварської Радянської Республіки, а нині уповноважений Народного комісаріату шляхів РСФСР. Мета приїзду високого гостя у телеграмі не вказувалася. І ось нарешті з-за рогу показався паровоз і розпускаючи пару, повільно підкотив до перону. - Доброго дня, товаришу Гард! З прибуттям на нашу землю! - привітався начальник станції.

- Дякую, відповів молодий чоловік у дорогому шерстяному костюмі та картузі у велику чорну клітину. - Вагон відженіть у тупик. А я поїду до тестя, на вул. Верхню Пермську. Потім зустрінемося.

(*Примітка*: Баварська Радянська Республіка - короткочасне державне утворення, проголошене радою робочих і солдатських депутатів 13 квітня 1919 у Мюнхені. Проіснувало всього

28 днів - до 1 травня 1919 року і була розбита військами Еберта-Шейдемана).

Йшов вересень 1921 року. Єлисаветград зустрічав молодого чоловіка бабиним літом та своєю слов'янською гостинністю. Це знайомство з уповноваженим рідного відомства турбуватиме начальника станції близько двох місяців і завершиться реквізицією люксівського спального пульмана, (вагона) в якому він прибув до Єлисаветграда, на користь станції та арештом Франца Гарда. А під час судового слідства над ним виїзна сесія ревтрибуналу Чорноморського та Азовського узбереж і Одеської залізниці назве багато цікавих деталей з біографії самозванця, яка, як дві краплі води, схожа з походженнями літературного героя великого комбінатора Остапа Бендера.

Із регалій, якими представлявся в Єлисаветграді - Франц Гард, колишній Нарком Баварської Радянської республіки, уповноважений Народного Комісаріату шляхів РСФСР, оберлейтенант німецької служби та німецький інженер. Достовірною була лише остання. Народився пройдисвіт у Берліні у 1894 р. Там же вступив на навчання до Вищої технічної школи, яку, щоправда, чомусь довелось йому закінчувати, (якщо взагалі закінчив), у Карлсбаді, і отримати освіту інженера з ремонту мостів. Потім була служба в армії. Революція застає Франца в Кенігсбергзі. Наступний зигзаг долі Гарда пов'язаний з Одесою. Там він спочатку командує саперним батальйоном у 41-й дивізії. Потім деякий час займається відновленням Єкатеринославського мосту. Згодом виринає в Єлисаветграді, одружується і знову, як і все, що не робив авантюрист, несподівано від'їжджає на Туркбудфронт, де працює інженером на залізниці.

З гарячого Туркменистану Гард повертається в Україну в січні 1921 року і, очевидно, не з порожніми руками (згадаймо бухгалтера Корейка та його чемодан з грішми). У Харкові він за гроші «народжує» на світ папірець з печаткою, виданий керуючим справами Раднаркому УРСР у тому, що меблі пана Гарда, інші його речі та квартира не підлягають реквізиції, оскільки пред'явник цього документа є наш товариш, колишній Нарком Баварської Радянської Республіки. Можливо, на особу, яка видала цю довідку для «сина лейтенанта Шмідта», вплинули знайомства, якими Гард вихвалявся при кожній ліпшій нагоді. Франц майстерно розповідав цікаві історії зі спільної діяльності

з Раковським, Петровським, Троцьким та іншими видатними революціонерами і діячами Радянської країни.

Цей папірець допомагає у подальшому Гарду стати власником ще одного «документа» - уповноваженого Наркомату шляхів РСФСР і отримати у Москві у своє розпорядження вагон, яким він користувався протягом двох місяців, і в якому прибув до Єлисаветграда, де в той час проживала його дружина з дитиною у тестя. Слов'янський менталітет робить свою справу і в нашому місті. Секретар Єлисаветградського повітового виконкому - Волинець та голова - Журбинський не засумнівалися в особі пред'явника пом'ятого папірця. Для особистих справ Гарду виділяють кабінет, на якому він негайно вивішує яскраву табличку з перерахуваннями усіх своїх титулів, а також автомобіль та особистого водія. Протягом двох тижнів псевдо нарком здійснює поїздки до Москви та Одеси, беручи у свій вагон пасажирів, звичайно не безплатно.

Очевидно, що Гард збирався надовго залишитися в Одесі, оскільки виправив у документі про відрядження дату з 1 жовтня на 1 січня 1922 року. У цьому місті він провертає кілька афер. Після однієї з них довелося мати справу з міліцією. Одеські правоохоронці закрили очі на його правопорушення, знову ж таки через колишнє «наркомство», і відпустили. Шахрай, відчувши, що пахне смаженим, відразу відбув до Єлисаветграда. Не врахував він лише того, що навздогін полетіла депеша із запитом, а чи насправді він той, за кого себе видає. Цей запит, очевидно, змусив розкрити очі на Гарда і міліціонерів нашого міста, бо 11 жовтня 1922 р., коли вагон прибув до міста, на станції його чекали з нетерпінням. Але не з хлібом-сіллю, як першого разу. На пероні стояли люди у шкірянках. Вони виявили у вагоні 50 пудів солі, які «баварський комуніст» закупив в Одесі для перепродажу.

П'ять місяців Гарда тримали у в'язниці і, нарешті, наприкінці березня 1922 року відбувся суд над самозванцем. Під час судових засідань були названі вельми цікаві факти з життя авантюриста. Він нічого не знав про Республіку, наркомом якої представлявся. Ревтрибунал звинуватив Франца Гарда в авантюризмі, політичному самозванстві та ряді кримінальних злочинів і засудив до розстрілу. Перед розстрілом він запропонував 20 млн. карб. за своє звільнення з в'язниці…..

Сьома глава

Єлисаветград – код унікальності

Україна – це Ми

Осінь, для маленької онуки діда Опанаса, відкрила різнобарвну й різноманітну палітру. Спочатку вона пишна, золота й сонячна, а потім смутна, дощова й холодна. Листя дерев постійно міняє колір, а потім і зовсім обпадає на землю, устеляючи її шарудливим килимом. У середині осіні трапляється чарівний острівець тепла й сонячної погоди, що називається жіночим літом. Його особлива прикраса - сріблясте тонке мереживо павутини, що виблискує у кожному куті. Усюди цвітуть строкаті осінні квіти, після дощу в лісі багато грибів. На кущах спіють ягоди. У садах теж період урожаю - поспіли яблука, груші, горіхи, виноград. Це так здорово - зірвати налите солодке яблуко прямо з гілки. Господі, яке воно солодке й пахуче, і дуже смачне.

Осінь несхожа ні на яку пору року. За щільними хмарами ховається небо, іде дощ - то дрібний, що настирливо мрячить, то сильний, холодний, що може йти без зупинки цілий день, а то й злива, яка через годину закінчується.

Буйство осінніх фарб переміняється з прозорістю й сірістю похмурого дня. Як тільки проясніє синє небо, не баченою яскравістю заграє осіння палітра. Всюди збирають урожай у полях, садах й городах. Потім згрібають сухі листи у дворах і на вулицях. Голими стоять дерева, часто дує сильний вітер, холоднієє. Люди усе більше поспішають сховатися в будинках і квартирах. Із прощальними лементами летять у теплі краї - птахи. Почувається, що незабаром наступить зима і загонить усіх до теплих осель. Як добре сидіти біля теплого каміну і вести «мудрі розмови».

Діду, кричить мала онука, а чому люди весь час заглядають у минуле, що там цікавого? Дід Опанас, в котрий час проводить порівняння: «Хто не знає свого минулого, той не має - майбутнього». Потреба заглянути в глибину століть диктується необхідністю збагнути забуті уроки історії, знайти в них живі і на дихаючі цінності, створені нашими предками. Їхні надбання, не

просто нагромадження давно минулого «сміття», а передусім та життєтворча святиня, до якої знову і знову припадають люди, вирушаючи в незвідану путь соціальних перетворень. Історичний досвід минулого - це досягнення і прорахунки наших предків, його належить покласти в фундамент розвитку народу. Забувати або нехтувати ним, означає зводити будівлю нашого майбутнього будинку - на піску. Іншими словами, ми повинні знати, навіщо прийшли у цей світ, для чого живемо і чого повинні досягти.

Історія органічно пов'язана з генетичною пам'яттю предків, яка долає забуття через віки. Безпам'ятство, це невдячність перед минулим і безвідповідальність перед майбутнім. Щоб не помилятися в майбутньому, ми повинні пам'ятати про свої помилки в минулому. Необхідно любити своє минуле і пишатися ним, а не постійно переоцінювати його на догоду різним суб'єктивним інтересам чи амбіціям. Цінуючи минуле, ми повинні розуміти, що безвідповідальність породжується відсутністю усвідомлення того, що ніщо не минає безслідно, все зберігається в людській пам'яті. Пам'ять, помножена на моральну оцінку, породжує совість - як внутрішню самокритику. Якщо немає пам'яті, то немає оцінки, отже, нема й совісті. Історична пам'ять народу формує моральний клімат, в якому ми живемо, в якому кожен з нас наповнюється добром чи злом.

Чи можемо ми твердо сказати, що в українців є власна історія? Так! У нашого народу є власна історія, ми існували продовж багатьох століть, існуємо зараз і будемо існувати в майбутньому. Наша історія повинна постати перед нами не просто зібранням фактів минувшини, а сповнитися національним буттям, стати реальністю, а не німим свідком подій, що відійшли у минуле. Вона повинна стати світом, в якому живемо, любимо, надіємось і сподіваємось на кращу долю. В українців є свої традиції, які за своєю суттю є не чим іншим, як історичним минулим, включеним безпосередньо в життєві процеси сьогодення. В своїй діяльності традиція - це особливий культурний механізм передачі досвіду. Саме традиція формує цілісність та безперервну послідовність людського буття. Вона передається від покоління до покоління, як зразки практичних, символічних дій, гідних наслідування…

Дід Опанас взяв велику книгу з полиці, де мова йшла про

формування Кіровоградського краю і продовжив розповідь.

Ви вже знаєте, що до 1924 р. наше місто носило назву Єлисаветград. У 1784 --1795 роки Єлисаветград був центром Єлисаветградського повіту Катеринославського намісництва, у 1795 -1797 році - центром Вознесенського намісництва, у 1797-1801 році - повітове місто Новоросійської губернії, у 1802 році - Миколаївської губернії, у 1803-1828 р. - Херсонської губернії, а у період 1829-1864 років - центром військових поселень у Південній Україні, (у місті тоді виникло окреме Військове містечко, його центр – будівлі Першої міської лікарні), нарешті від 1865 р. Єлисаветград - знову повітовий центр Херсонської губернії. Від 1923 року місто стало окружним центром УСРР. У 1932 р. місто з новою назвою - Зинов'євськ входить до складу Одеської обл. потім у 1934 р. стає м. Кірово, згодом у 1939 р. змінюється на Кіровоград, а в січні 1939 р. - стає обласним центром. (Ось такі метаморфози з нашим містом).

Сучасний Кіровоград поділяється на два адміністративні райони: Кіровський і Ленінський. Кіровоградській міськраді також підпорядковується селище Нове. Центральною площею міста є площа Героїв Майдану. Головними міськими магістралями є вулиці Велика Перспективна (вісь центральної частини міста), вулиця 40-річчя Перемоги (шлях на Миколаїв), Полтавська (шлях на Кременчук), Університетський проспект (шляхи на Умань та Кишинів). Кіровоград має низку мікрорайонів:

Ковалівка; Велика Балка;
Кущівка; Завадівка;
Катранівка; Гірниче селище;
Лелеківка Некрасівка;
Балашівка; Стара Балашівка;
Новомиколаївка; Озерна Балка;
Арнаутово; Никанорівка;
Черемушки; Масляниківка;
Бєляєва; Новоолексіївка;
Солодка Балка…….

Окрім того, традиційно район центральної площі Героїв Майдану є місцевим Центром, а за районом біля Єлисаветинської фортеці по вулиці Ушакова, на її початку (з боку річки Інгулу) закріпилась назва «Вали», а ділянку самої фортеці (нині Перша міська лікарня) і далі називають Військовим містечком,

нерідко вул. Великої Пермської - іменують Пермським районом.

Через місто проходять автошляхи європейського значення: Ужгород - Тернопіль - Кіровоград - Донецьк - Довжанське під назвою (Е50), Полтава - Кіровоград - Кишинів - Галац– Слобозія під назвою (Е584); регіональні автошляхи: Кіровоград — Миколаїв, Кіровоград - Олександрівка; залізниця Котовськ - Помічна - Знам'янка та інше.

У місті працює 2 автостанції і залізничний вокзал, функціонує Аеропорт «Кіровоград» з 2 злітно-посадковими смугами, (одна з яких є діючою). До 1941 року в Кіровограді працювали 2 трамвайні лінії. У 1941 році при відступі радянських військ було підірвано трамвайну електростанцію, зруйновані промислові господарства. У 1944 р. німці при своєму відступі розібрали трамвайні колії та вивезли їх до Германії. Після закінчення війни 1945 р. були невдалі (через брак коштів) спроби відновити кіровоградський трамвай, але у більшовиків не знайшлося коштів. Сьогодні маємо, те, що ви бачите.

Релігія у Кіровограді, представлена різними конфесіями, найпоширенішими серед яких є православ'я та протестантизм, також присутні католицькі та юдейські громади. Станом на 2012 рік у Кіровограді було зареєстровано 63 релігійні громади….

Для українського народу його історія - це не просто минуле, це його душа. Хто з нас, не знаючи історії, зможе пояснити, чому українці так шанують землю, а працю на ній називають священною; чому український вінок і писанка мають таке глибоке символічне значення для нашої культури; чому наша мова має літеру «ї», якої немає в жодній іншій мові світу? Тому той, хто не знає власної історії, ніколи не зможе зрозуміти свого народу й діяти на його благо.

Сьогодні українські освітяни та науковці приділяють велику увагу «історичній освіченості» молоді, запроваджують у навчальних закладах спеціальні курси, організовують заходи, спрямовані на виявлення рівня знань про історичні події в нашій державі, відгомін яких викликає резонанс у сучасному суспільстві. Головна мета - полягає у «навчанні вчитися» на помилках своєї країни, адже лише вміння усвідомлювати й аналізувати історію власного народу, допоможе запобігти їх повторенню. Саме це, є однією з головних передумов успішної розбудови нашої держави: «Дерево красне корінням, а людина – родом».

Пізнаємо власну історію

Автор книги В.Карпов та поетеса А.Корінь серед кіровоградської молоді.

Для Кіровоградських краєзнавців круглі дати не тільки привід для святкування, а й можливість підсумувати, критично осмислити власні здобутки та намітити шляхи подальших досліджень і співпраці. А поважні ювілеї – це вагомий привід для того, щоб краще дослідити історію рідного краю. У багатьох куточках Кіровоградщини надруковано не одне фундаментальне видання з історії міст та селищ нашого регіону, монографії та колективні праці, довідники, альбоми, альманахи, енциклопедії і т.д. Нам також потрібна бодай одна повна і всебічно досліджена історія міста Кіровограда. В старі часи О.Пашутін увічнив себе як міський голова перед прийдешніми поколіннями жителів міста, написавши свою книгу (рос.мова) «Исторический очерк г.Єлисаветграда» у 1897 році. Це одне з основних джерел й по сьогоднішній час.

Напередодні 250-річного ювілею м. Кіровограда пожвавішали публікації з історії міста - з'явились видання: «Визначні постаті Степової Еллади» В. Боська; «Місто над сивим Інгулом» Ю. Матівоса; «Біля витоків козацтва» В.Карпова; «Історичні нариси «Пам'ять степів» (колектив авторів) П. Кизименка, М. Тупчієнка, П. Босого; «Маленький Париж» (Елисаветград в

старой открытке) В.Петракова; «Українська доля Нової Сербії» С.Шевченка; диск «Елисаветград: диалог веков» О.Чуднова та інші видання. Все надруковане, представлено на розсуд читачів, як авторське бачення історичних процесів розвитку Єлисаветграда-Кіровограда, де фахівці та аматори, представляючи свої творчі доробки на секціях, відстоюють власне бачення певних проблем, дискутуючи, дають поштовх подальшим дослідженням та пошуку істини.

А зараз і дід Опанас вносить свою лепту, своє бачення історичних та цікавих моментів з історії Єлисаветграда-Кіровограда, адже у більшості випадків саме тут концентруються унікальні історико-культурні цінності, які є нині ланцюгом, що з'єднує минуле, сучасне і майбутнє. Історія співжиття людей у місті становило невичерпне джерело історичних відомостей та пропаганда безцінних надбань за минулі століття. Розповідаючи своїй онуці Софії про людей і землі сучасної Кіровоградщини, дід Опанас, як би передає естафету поколінь.

Якщо поглянемо на статистику, то близько 56% громадян Української держави обох статей не знають і не цікавляться будь-якою історією, зокрема й українською. Дві третини серед них склали - жінки. Трохи більше 30% українців ще пам'ятають шкільну чи студентську програму історії і зокрема СРСР. Цікавляться суто українською історією не більше 10%, а більш-менш глибоко її знають близько 4%. Ось із такими знаннями ми, українці, вступили у нове XXI століття і намагаємося будувати незалежну Українську державу.

Коли у вас буде час, підійдіть до обласного краєзнавчого музею у місті Кіровограді по вул. Дворцовій (колишня Леніна), уважно придивіться до будинку і кам'яних статуй біля нього. Дуже цікава історія самого музею і будинку в якому він знаходиться. Найбільше стародавніх предметів в обласному краєзнавчому музеї, представляють епоху бронзи в Кіровограді. В 1953 році під час копання могили на Кущівському цвинтарі, родина

Карандукових виявила майстерню з виготовлення кам'яних шліфованих сокир-молотків. У ній знаходилися, чотири сокири, 4 шліфувальні камені, 2 напівциліндри для свердління отвору, крем'яне вістря спису тощо. «Наймолодшим» кіровоградським археологічним музейним експонатом - є бронзове вістря стріли, знайдене на Соколівських хуторах. Цю найпередовішу для VI – III ст. до н. ери зброю мали скіфи, котрі мешкали в нашому краї.

Ви вже знаєте, коли скіфи покинули землі сучасної Кіровоградщини, залишивши по собі високі кургани, (могили). На курганних похованнях ставили кам'яних баб (ідолів). Декілька з них знаходяться нині біля краєзнавчого музею (на фото) навпроти Кібернитичного коледжу по вул. Дворцовій. Їх колись описав П. Рябков: «Низьке чоло, плоске з широкими вилицями обличчя, завжди звернене на схід (звідти вийшли всі тюркськo-татарські племена), можливо, для нагадування про місцезнаходження їхньої батьківщини, вузькі очі, маленький рот, приплюснутий ніс». У дорадянський час ці скульптури були завезені на подвір'я Єлисаветградського земського реального училища, музеєм якого завідував В. Ястребов.

Одну з кам'яних баб, вірогідно, привезли до міста з першого офіційно розкопаного 1763 року скіфського кургану Лита (Червона) могила, що на території нинішнього Знам'янського району. У грудні 1763 року організатор розкопок, генерал-поручик, командир Нової Сербії - Олексій Мельгунов, велів виявлені в кургані золоті ланцюжки та золоті уламки, 17 позолочених голубків, срібні з позолотою речі, ручку кинджала та інші історичні здобуття нашого краю, вивезти до Санкт-Петербурга, що й було зроблено вже теплої пори 1764 року (зараз частина з названих скарбів знаходиться в Державному Ермітажі Російської Федерації). В період з грудня 1763 по червень 1764 р. декілька місяців золотий спадок скіфів знаходився за валами Єлисаветградського укріплення – фортеці св. Єлисавети.

У 1874 році на Балашівці, неподалік від Інгулу, розкопали два кургани. Знахідки засвідчили про використання давніми людьми обряду спалення небіжчиків, знайшли напівспалені кістки, залишки дерева, вугілля, горщик з попелом та інше. Протягом наступних років тривали розкопки на курганах на шляху з міста в напрямок села Клинці. У 1884 році професор Київського університету В. Антонович зі своєю помічницею К. Мельник у трьох курганах на міському вигоні за фортецею святої Єлисавети, на глибині майже чотирьох метрів виявили поховання доби заліза, здійснені за ритуалом, який зустрічався в Моравії та на Кавказі, (небіжчика виставляли на відкритій місцевості на певний час, після чого від нього залишалися лише кістки, які потім закопували у землю). Поруч з кістками знаходилися тригранний бронзовий наконечник, стріли, денце й черепки великої амфори, кам'яне намисто, ручки невеликої посудини, пофарбованої в темний колір, маленька свинцева гирка.

(*Примітка*: Схематичний план місцевості, складений під час цих розкопок біля річки Сугоклеї у присутності В. Антоновича, О. Русова, К. Мельник та А. Філоненка, зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. Там же знаходяться і схематичні плани 1890 року стародавніх городищ (поселень) краю, біля яких будувалася фортеця св.. Єлисавети. Це свідчення, що не майбутнє місто Єлисаветград будувався біля фортеці Святої Єлисавети, а навпаки, фортеця почала будуватися біля поселень, які були на лівому і правому березі р. Інгулу. І з цих поселень уже сформувалося майбутнє місто Новокозачин-Єлисаветград-Зінов'євськ-Кірово-Кіровоград

У Лелеківці, на березі р. Грузької, навпроти садиби селянина Ф. Брика, знаходився великий трикутний камінь з ямками - векторами, які вказували напрямок пошуку великого скарбу. Цей камінь пов'язаний з іншим каменем,який лежить у Варчиній Балці, на ньому є зображення підкови й палиці. Палиця – це орієнтир, який вказує напрямок, (за переказом мого діда), за цими орієнтирами зарито декілька скарбів і все це на околиці Єлисаветграда. Коли монголо-татари розпочали штурм фортеці Святої Єлисавети, багато заможних городян, почали рити глибокі ями, в них сховали свої скарби. Під час бою, в живих із тих людей,лишилися одиниці, спадкоємці померлих знали про сховані скарби, але не всі змогли їх розшукати. За переказом

велика частина тих скарбів й досі лежать в землі у Лелеківці та Варчиній балці.

Пройшло декілька століть, зразу після жовтневої революції 1917 р. мій покійний прадід шукав ті скарби, але знайшов декілька старих монет, значить скарби й досі лежать у землі. Він навіть їздив у село Лелеківку, (Петрівського р-ну, Кіровоградської області. Зараз це територія Червонокостянтинівської сільської ради). Там проживало всього 8 осіб населення, старі люди показали де одягненні у військове вбрання козаки, щось закопували у землю, але точне місце – не пам'ятають.

Лелеківські скарби не давали спокою моєму прадіду Ігнату, вони наче магнітом притягували його – до себе. За часів СРСР, декілька копачів, серед них і мій покійний прадід намагалися знову знайти ті скарби. На цей раз з землі було вирито домашні знаряддя, наконечники стріл та біля 10 монет. Нажаль сучасних залізошукачів тоді не було, мабуть скарби були зариті глибоко в землю. Дід Опанас каже, останній раз на пошуки тих скарбів відправилися на початку «лихих» 1990–х років, але сталося не поправиме, хтось порушив первинні орієнтири старих каменів і пошуки не принесли успіху. То ж велика купа стародавнього золота в кубках, монетах та прикрасах, ще лежить в околицях теперішнього м. Кіровограда і чекає свого власника.

За переказами, неподалік від р. Інгулу на Балашівці, де наприкінці XIX ст. був цвинтар, у давній час знаходилося містечко чотирикутної форми на підвищенні, оточене курганами, які були насипані в період «сивої» давнини, коли ще не було фортеці Святої Єлисавети. Поблизу Єлизаветграда, біля Водяної балки, було виявлено кільцеподібне городище з виходами, захищеними рядами бокових валів. Це укріплення збудували перші арії, які прийшли на наші землі у ті старі часи. Шлях арійців пролягав через Кольський півострів - озерами Онегою і Ладогою, р. Волхов до масивів землі між річками Борисфен, (сучасний Дніпро) і Гіпаніс, (півд. Буг), навколо обох берегів річки Пантікапес, (наш Інгул), аж до верхів'я озера Єнічал і далі до Чорного моря. Уявіть собі, кілька тисячний гурт людей, до яких належали майже всі українські, балтські, германські, кельтські, фракійські, іллірійські, слов'янські племена (за винятком білорусів (бо литвини з'являться пізніше) і чомусь так званих «русских», не було й в спомині….

Курганні знахідки надали багато цінного матеріалу для пізнання історії Кіровоградського регіону. Останніми роками експедицією Кіровоградського краєзнавчого музею у басейні р. Інгульця виявлено кілька поховань у курганах доби ранньої бронзи. Північніше від р-ну Ковалівки, В. Ястребов оглянув біля десяти курганів. При прокладанні залізничних колій на Ковалівці, Старій Балашівці, Новомиколаївці, велику частину курганів зруйнували, просто зрівняли з землею, не розкопуючи їх. Цікаві знахідки були знайдені в землі, коли будували з\д переїзд в районі ст. Балашівки - біля кладовища. Є надія, що при новому житловому будівництві в околицях міста, кіровоградці будуть знаходити цікаві артефакти.

Наприклад, вивчення кераміки катакомбної культури, зокрема її орнаментації, дозволило висунути гіпотезу про існування у населення нашого краю, своєї календарної системи - відліку часу, яка була поєднанням сонячного та місячного календарів. Можливо, саме таким календарем був горщик, знайдений у кургані біля с. Головківки 1990 р. Він був вкопаний у поховальний грунт догори дном і вщент заповнений глиною. На території Кіровоградської області, досліджені поховання у курганах біля с. Чечеліївки Петрівського р-ну, с. Долино-Кам'янки (за 20 км на північ від м. Кіровограда), с. П'ятихатки Долинського р-ну, с. Лозуватки Компаніївського р-ну, с. Головківки Олександрійського р-ну та інші. Детальніше про курганні знахідки – у розділі «скіфські кургани на Кіровоградщині».

Скіфські кургани на Кіровоградщині

Діду, запитала онука у Опанаса: «А золота багато у тих курганах»? Дід Опанас погладив онуку по голівці: «Не золото головне в тих курганах, а відомості про наших предків». А ще воно є джерелом наших знань про культуру скіфів, є описи авторів і археологічні розкопки, бо свого письма скіфи на той період не мали. (На фото видні скарби із скіфських курганів).

Високого рівня у скіфів досягло ювелірне мистецтво. На парадному посуді, кінському спорядженні, головних уборах та одязі бачимо характерні зображення тварин - ведмедя, рисі, бика, коня чи кози. Часто - це як символ-мітка: ратиця хижака, пильне око або потужне крило птаха, гостре ікло або пазур хижака. Саме зображення тварин, чи характерних для них частин тіла, дало назву особливій течії в декоративно-прикладному мистецтві «звіриний стиль». Основним матеріалом для виготовлення творів скіфського мистецтва були: кістка, ріг, бронза, срібло, золото, залізо тощо. Скіфська культура залишила українським степам по собі багату спадщину. Скрізь, де проходили скіфські кочів'я, й нині височать земляні пагорби, кургани, місця поховань правителів та знатних людей того часу.

Серед усіх степових курганів своєю специфікою поховань виділяються скіфські кургани Кіровоградщини. В IV ст. до н.е. скіфи, як правило, споруджували кургани в місцях свого проживання, в степовій зоні, тому ці величні пам'ятники древньої історії нашого краю нерідко також називають «степовими пірамідами». Вони розташовувалися на високих вододільних ділянках, де з часом виникали цілі курганні некрополі, (місто мертвих). Вони, як правило, складалися з декількох великих насипів і багатьох курганів середнього і невеликого розмірів. Скіфські кургани часто розташовували поруч із спорудженими раніше - курганами епохи бронзи та з могильниками середньовічних кочівників, які з'явилися в пізніші часи. Усе це наводить на думку про те, що упродовж цілих тисячоліть такі місця вважалися - священними. На фото скіфський цар Ідантірс (Іданфірс).

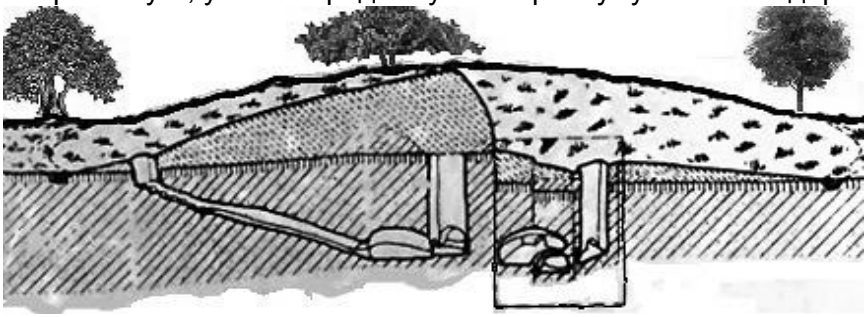

Упродовж V-IV ст. до н.е. значно змінився устрій курганів, замість ґрунтових ям стали споруджувати підземні приміщення - катакомби, які складалися з глибокої (більше 12 м.) вхідної ями і бічної камери для поховання, вхід в яку закривався кам'яним або дерев'яним заслоном, (іноді навіть з розібраними колісницями). Підземелля гробниці мало протяжність до 10 м і більше. При зведенні великих

курганів, насип споруджували з пластів нарізаного дерну, або з глиняних вальків і обкладали по основі каменями. Найвеличнішими були царські кургани, висота яких доходила до 18-22 м.

Як приклад, після смерті скіфського царя (?) рили велику чотирикутну могилу, у бальзамованого небіжчика - витягували нутрощі та заповняли порожнечу ароматичними травами і намазували труп - воском. Померлого царя, певний час возили на траурній колісниці по всіх підвладних племенах, а скіфи на знак трауру відрізували собі частину вуха, роздряпували рот, ніс, протикали стрілами ліву руку. Після похоронів над могилою насипали курган, прагнучи зробити його якомога вище……

Скіфи вірили в замогильне життя, тому разом із царем ховали одну з його дружин, виночерпія, кухаря, конюха, слугу, вісника, коней, добірну худобу і заривали золоті прикраси посуду тощо. Через рік навколо кургану розставляли 50 чучел з княжих коней і прикріплювали до них вбитих слуг. Чучела коней і мертві слуги, умовно продовжували прислужувати господарю.

Скіфські кургани (на фото) IV ст. до н.е. по висоті умовно можна розділити на шість категорій, в яких, безумовно, знайшла своє відображення соціальна ієрархія скіфського суспільства. Кургани заввишки до 1 м належали скіфам-общинникам, заввишки 1,5-3 м - заможним скіфам, заввишки 3-5 м - родовим старійшинам, заввишки 5-7,5 м - скіфським монархам (правителям областей), заввишки 7,5-11 м - вищій скіфській аристократії, заввишки 14-21 м - скіфським царям і членам царської родини.Так що по висоті кургану, ми можемо визначити ієрархію.

Рови, якими оточували кургани, мали магічне значення, цей звичай простежується ще з часів ямної культури. Вони, як правило, розташовувалися на значній відстані від курганів: залежно від їх висоти, наприклад 3,5 - 6, і навіть більше метрів.

Навколо деяких курганів VI-V ст. до н. е. (рідше - IV ст. до н. е.) споруджували кам'яні кромлехи, які мали те ж значення, що і рови. Кургани скіфської знаті - багатометрові земляні насипи з діаметром підстави більше 200 м. Більшість з них відноситься до IV-III ст. до н.е. - періоду найбільшої економічної і політичної могутності скіфів.

Камери для поховання складаються з глибокого колодязя - входу і коридорів з підземними нішами. Знатних скіфів ховали

в багатому вбранні - на них надягали масивні золоті шийні гривни (прикраси у вигляді обруча з незамкнутими, або ж запаяними кінцями), намиста, золоті сережки, браслети. Одяг, головне вбрання, похоронне покривало були обшиті золотими бляшками з різними зображеннями. (Фото скіфського воїна). У могилу воїнів-чоловіків обов'язково клали великий набір зброї: залізні мечі, прикрашені золотом, списи, лук із стрілами в спеціальному футлярі (гориті), бронзові панцирі, пояси, шоломи. Частина предметів, знайдених в похованнях скіфських царів і знаті, зроблена самими скіфами, але більшість з них виготовлені грецькими майстрами із міст-колоній в Північному Причорномор'ї, Криму і Малій Азії.

Коли вмирав рядовий скіф, то небіжчика привозили лише до рідних і близьких, кожний з яких влаштовував поминання. Цей обряд тривав 40 днів, після чого відбувалися похорони. Кургани рядових скіфів - невеликі горбики, усередині яких вириту колодязь з катакомбою-нішею для небіжчика. Покладене з ним майно зазвичай складалося із зброї: лука, сагайдака із стрілами, списа, дротика і меча. У виявлених на території Кіровоградської області - похованнях зустрічаються також амфори і чорнолаковий посуд. У похованнях простих скіфських жінок зазвичай знаходять невелику кількість прикрас: намисто з пастових намистин, бронзові сережки, персні, браслети, окремі недорогі золоті і срібні прикраси, бронзові дзеркала і інші предмети домашнього побуту.

В курганах інших областей, знайдено багато цінних речей, наприклад на території Нікополя, у Товстій Могилі знайдено

світову сенсацію - золоту пектораль, парадну нагрудну прикрасу скіфського царя. Про пектораль та історію її знайдення написано чимало. Науковець Борис Мозолевський присвятив їй кілька наукових робіт, зокрема й монографію «Товста могила», за назвою кургану, який, без перебільшення, подарував йому світову славу. Тож до перипетій проведення наукових досліджень, ми не будемо звертатися. Є в історії Товстої могили своя загадка, щось містичне.

Адже знамениту пектораль могли знайти ще наприкінці XIX століття. Саме тоді селянин із Кам'янки Афанасій Бабенко розпочав власні пошуки скарбів скіфів, розкопуючи кургани. А про те, що скарб є в Товстій могилі, йому підказав… - сон. У книзі В. Гошкевича «Клады и древности Херсонской губернии», виданій 1903 р. читаємо такі рядки (мова оригіналу): «В степи крестьян д. Каменки, вправо от дороги к Ново-Подольську, есть могила «Толстая». Каменскому крестьянину Афанасию Бабенко приснилось, что в той могиле есть клад. Бабенко поверил сну и раскопал могилу; нашел в ней человеческий скелет, а при нем железную саблю и 27 медных стрел. Одну из этих стрел каменский волостной писарь Ф.И.Солянка прислал в Херсонский музей»…

Про золото скіфського кургану, а ні слова. В.Гошкевич скептично ставився до шукачів скарбу. У названій праці він описав чимало легенд, пов'язаних із начебто схованим у землі золотом і подальшим розграбуванням могил. Більшість із них, намагається довести автор, - вигадки, а самих шукачів називає душевнохворими людьми. Але диму - без вогню не буває. І епізод із Товстою могилою є тому підтвердженням.

Нині важко сказати, чому Афанасієві Бабенку не вдалося доритися до основного скіфського золота. Можливо, не зовсім повірив у провидіння, подароване сном, або щось таки знайшов із золотих прикрас, злякався і затаївся. А може, сила, що охороняла останній притулок скіфського вождя, виявилася сильнішою? Борис Мозолевський стверджує: розкрадачеві, щоб дістатися до основного скарбу, не вистачило якихось 10 сантиметрів. Цю тонку перепону із землі можна було здолати одним ударом лопати. У монографії «Скіфський степ» вчений пише: «Я знайшов її, розчищаючи долівку підземелля 21 червня 1971 року о 14 годині 30 хвилин. Моя фантазія виявилася

надто убогою, щоб уявити собі щось подібне до розкопок. Я впевнений, що не тільки моя, але й фантазія інших людей не змогла уявити таку красу. Тепер, коли все позаду, легше повірити в містику, аніж у те, що грабіжник Бабенко справді зміг недогледіти такий скарб: варто було йому простягнути руку ще на десять сантиметрів, і пектораль для людства назавжди була б втрачена…». Та все ж є підстави припустити, що Афанасій Бабенко не лишився з порожніми руками.

В енциклопедичній довідці про знахідки в Товстій могилі йдеться: «Під насипом (висота 8,6 м, діаметр 70 м) виявлено два поховання, (одне пограбоване) скіфських вельмож зі слугами й кіньми, зброєю, металевий і глиняний посуд і понад 600 золотих прикрас. Особливо цінні: меч у золотом окутих піхвах, золота пектораль, оздоблена майстерними скульптурними зображеннями сцен із життя скіфів та анімалістичними сценами. Товста могила – важливе джерело з історії скіфського суспільства. Знахідки зберігаються в Музеї історичних цінностей України м. Київ», (на фото). Тобто не пограбованим із двох поховань лишилося одне, а про те, що могло бути в іншому, лишається тільки здогадуватися. Навряд чи селянин з Кам'янки – Бабенко став би афішувати своїм сусідам - найцінніші знахідки.

Поняття «пектораль» узвичаїли французи під час розкопок єгипетських пірамід. Так назвали велику золоту нагрудну прикрасу, широко розповсюджену на Давньому Сході. У скіфів вона зустрічалася досить рідко. Але якщо попередні знахідки такого роду являли собою прості золоті пластини, то пектораль з Товстої Могили, це складний високомистецький твір, у якому біля 50 персонажів - фігурок людей, тварин, птахів, комах, - виконаних у техніці високого рельєфу, майже повної скульптури. Зміст пек-

торалі надзвичайно складний. Це не простий набір випадково поєднаних фігурок, а велика, цільна трьох рівнева композиція, космогонічного уявлення скіфських племен. У протиставленні верху й низу пекторалі відбито т.зв. внутрішній й зовнішній світ. Скіфи поділяли світ на три сфери: небесну, земну й середню – (сферу людей і тварин). І ось, для того щоб показати сферу Богів, вони зобразили сцени боротьби тварин. Ми вбачаємо, що подібні знахідки можливі й на Кіровоградській землі.

Слід зазначити, що в другій половині XIX - на початку XX ст. на Кіровоградщині, проводилися дослідження лише самих великих курганів. В першу чергу розкопувалися царські кургани, а також кургани скіфської знаті і царських дружинників. В той же час сотні курганів простих скіфів, які знаходилися на теренах Кіровоградщини, практично нікого не цікавили і з цієї причини залишалися не вивченими. Часто їх просто зрівнювали з землею, ховаючи в небуття, майбутні скарби Кіровоградщини.

Місцеві традиції археологічного дослідження регіону після В. Ястребова продовжив міський землемір Павло Рябков, який вважав руйнацію пам'яток старовини - злочином проти науки і свого народу: «Знищити кургани – це все одно, що вирвати цікаву сторінку з історії нашого краю, де ще за 4-3 тисячі років до нашої ери жили люди із зародками високої культури», писав він 1914 року. (На фото одна із знахідок скіфських курганів).

Археологічні розкопки початку ХХ ст. у м. Зінов'ївську, (стара назва Кіровограду) проводили на території, відведеній під будівництво майбутньої електростанції. А на початку ХХІ ст. уже в м. Кіровограді, на місці супермаркету «АТБ» на вулиці Попова – було досліджено курганне поховання, в якому знайшли атрибути поховального обряду, характерні для періоду за кілька тисяч років до нашої ери та глечик з золотими монетами. Цей глечик зразу забрали працівники СБУ і всю інформацію засекретили. Робітники, які проводили розкопки, розповідали дуже багато цікавих речей.

У роки незалежності України вийшли друком окремі брошури, книги, присвячені археологічному минулому інших міст і районів регіону: Світловодська, Долинської, Новомиргорода та інше. Але таких пошуків дуже мало. Чому ж кіровоградці, серед яких найбільше в області археологів, істориків, краєзнавців, музейників, Чому не зважуються зазирнути у стародавню історію поселень, наприклад - Клинців, межиріччі Інгулу, Сугоклеї, Біянки, Грузької тощо.

Кіровоградський дослідник В.Коротков, дитинство якого пройшло в с. Клинці, розповів: - В ті старі часи, наші діди розповідали, як напали на наше село татари. Дотла спалили, одних людей повбивали, а других пов'язали та погнали в неволю. Захопили вони й дуже гарну дівчину Соломію. Обернулася Соломія, подивилася на безкрайні степи і каже татарам: «Не піду я далі, бо не зможу жити без свого степу. Краще я вмру тут». Татари почали бити її батогами, загомоніли полонені козаки-бранці, підводячись з землі і підходячи до дівчини, намагаючись прикрити її від ударів татарських батогів. Обступили Соломію та несподівано, з боку підбіг косоокий татарин, скривленим від люті обличчям, замахнувся шаблею і з усієї сили вдарив дівчину по шиї, покотилася, зрошуючи кривавою росою рідну землю, голова Соломії. Як підкошена, впала Соломія на зелену траву, загомонів степ, загудів вітер. Заплакали бранці і стало надворі темно і пішов дощ, а від голови дівчини, її волосся, розмите дощовими водами, мов живе хвилястим жмутком витяглось у долину, туди де дотлівало в полум'ї – село Клинці. У синіх, як погідне українське небо, в очах мертвої дівчини відбився спалах блискавки, страшно ударив грім, аж земля здригнулась і впали на коліна татарські супостати...

Грозове небо, раз у раз посилало блискавки на ворога, там де стояв убивця татарин - лишився один камінь. А з того місця, де лежала голова дівчини Соломії, звивистою смужкою, як розплетена коса задзюрчав потік джерельної води. Маленьке джерельце, збираючи з неба дощ, як своїх братів і сестер, скоро виросло у річку Аджамка, яка понесла свої води назустріч людям і влилася в річку Патікапес (Інгул). В ті часи на річці Аджамка, було дуже важко знайти брід для коней, бо все дно усіяно гострим камінням. То так зробила природа, щоб вороги не змогли перейти річку. Характерна ознака річки – її гіркота від тих дівочих сліз, з тих пір люди і коні й зараз не п'ють воду з цієї річки…

Задумався Віталій Коротков, схилив голову до тополі край дороги, на повні груди вдихнув повітря малої батьківщини і почав розповідати далі. В районі с. Клинці є майже 20 курганів і один із них носить назву Богданів Курган. Названий він так, мабуть, не випадково, адже в наших краях Б. Хмельницький чекав тіло свого сина Тимоша, вбитого під час походу на Молдову. Довго вдивлявся Богдан у далечінь дикого степу, скупі сльози самі котилися з очей, бо не має страшнішого горя, коли батьки ховають тіла своїх дітей. Смерть дорослої дитини - це завжди величезна трагедія, що докорінно міняє життя батьків, валиться їх світ і всі плани на майбутнє. Здається, що життя більше не має змісту. Велике горе спіткало Богдана Хмельницького. Всі батьки хочуть бачити, як їхні діти ростуть і міцніють. І це давало надію й радість життю, і в одно час все рухнуло, в чому зараз сенс життя? І велів Богдан, на честь свого сина – нагорнути курган у полі ....

Дід Віталія Короткова, (Коротков Анікей Порфирійович) дуже довго проживав у с. Клинці, ще до революційних подій 1905 року, разом із такими ж хлопцями, ходили «на заробітки», копали золото навколо Клинців. Клинцівське золото відоме в Україні з давніх - давен. Часто з видобутком золота, розкопували і скіфські кургани. Що вдавалося їм там найти, Віталій

Коротков не знає, бо все трималося в секреті. Батько Віталія Короткова – Василій розказував, коли дід Анікей виріс і захотів одружитися з молодицею Карчебною Соломією Афіногенівною, то грошей на весілля не позичав. Все зробив сам, по тим міркам весілля – вдалося «на славу».

Три дні півсела «гуділо на весіллі» і через рік, дід Анікей і баба Соломія вже стали заможними селянами. Революція 1917 року урівняла всіх, хто супротивився – відправляли до Сибіру, а заможних селян - у першу чергу. Через деякий час діда Анікая арештували і етапом на підводах відправили на 15 років, відбудовувати «соціалістичне господарство» до Сибіру. Баба Соломія залишилася в с. Клинцях, пройде багато часу, але вони у цьому світі більше не зустрінуться.

На згадку про діда Анікея у Віталія Короткова залишилося декілька срібних фігур диких тварин, які йому передала баба Соломія: «Бережи - як згадку про діда, ці фігури дід найшов у курганах, що стоять у нашому степу». Було ще декілька дивних прикрас із золота, але баба Соломія не могла зрозуміти, що вони значать. Показувати стороннім людям – боялася, тому вирішила обміняти їх на продукти харчування у важкі роки фашистської окупації в м. Кіровограді. Приїхала на базар, який був на набережній р. Інгулу, довго стояла біля крамниці купця Заславського, хотіла зайти в середину, але так і не наважилася. По обіді пішла по базарним рядам, де були інші крамниці, угледіла знайому дівку з їхнього села і та підказала бабі Соломії звернутися до німців, які блукали (спекулювали) по базару.

Підійшла, і злякано показала німцям дивну фігурку із золота. Дуже здивувалася, що німці довго сперечалися, а потім «відвалили їй багато консервів і галет», один із них ломаною мовою сказав: «Приходи ещё». На протязі 1942-1943 р. баба Соломія ще декілька разів приїжджала до міста та робила «чесний» обмін. Як би там не було, але ті фігурки допомогли бабі Соломії – вижити…

На питання, коли утворилося с. Клинці, В.Коротков відповів: - Сьогодні ніхто не знає точної дати утворення с. Клинців. За твердженням Пашутіна – (Єлисаветградського голови кінця XIX ст.), що всі документи, які торкалися управління старообрядськими поселеннями в області - згоріли під час однієї з міських пожеж. На друге питання до В.Короткова: - Чи приймав він

участь у розкопках клинцівських курганів? Відповідь була такою: - В Клинцях не вивчених і закинутих курганів – багато. Я розпочинав своє шкільне навчання в с. Клинці, в дуже давні часи і добре знаю навколишню місцевість. Скіфські та козацькі кургани з скарбами нас заворожували, недаром кажуть «Клинці – то козацька легенда». Малими хлопцями, ми прислухалися до розмов дідів, збирали легенди, по своєму «вивчали їх на достовірність» і тайком йшли на пошуки.

У когось з наших батьків ще збереглися старі карти, нишпорили по горищам покинутих будівель, розпитували дідів де раніше був шинок чи базарна площа. В таких місцях обов'язково знаходили старі монети. Інколи вони були незвичні і нестандартні, дивували знахідки не зрозумілого походження. Якось на місці розваленої сільської хати, під шаром глини, ми відшукали рибацький чобіт, повністю заповнений монетами передвоєнного періоду. Ми його вдвох, (з сусідським хлопцем Петром) ледве підняли і понесли його до церкви…

Старі діди догадувалися про наш «промисел», попереджали щоб цуралися могил та курганів, пов'язаних із обрядовими похованнями. Щиро вважали їх небезпечними, вірили, що коли потурбувати похованого покійника, це може призвести до нещастя. Ми вірили нашим дідам, але завзяття перемагало, скільки легенд передалися з вуст в уста про прокляте золото, помсту мерців тощо, але підлітки вперто бажали розбагатіти.

Задумався В.Коротков і розповів одну, дуже цікаву історію як в одній напівзруйнованій садибі в Клинцях, мій кореш (нині вже покійний) копався у різному смітті і знайшов обручку, на вигляд – жіночу. Нічого особливого в тій обручці не було, але з того часу у нього почалися негаразди, то руку зламав, падаючи із дерева. То ногу сокирою травмував, коли рубав дрова, а одного разу провалився у закинутий колодязь. Ми біля того колодязя бігали роками і нічого з хлопцями не траплялося….

Тоді мій батько, (Василій Коротков 1920 р.н.) розпитав нас і сказав: - Треба перервати зачароване коло прокляття і повернути обручку небіжчиці. Якщо її немає в живих, положити до її могили. Ми з'ясували, що в отій напівзруйнованій хаті, колись жила заможна родина. У них була красива дочка Христя, до неї залицявся молодий офіцер, подарував їй обручку. Але батько дівчини був проти шлюбу. Між чоловіками сталася сварка, й

батько вбив залицяльника. Дівчина на той час була вагітною, і, щоб уберегтися від сорому, наклала на себе руки, кинулася в річку. Її поховали окремо, у віддаленому куточку обійстя. Так сталося, що з пальця небіжчиці зникла обручка, мабуть її забрав батько. Але згодом і він помер, вся їхня родина – занепала. Періодично хтось з людей натрапляв на обручку, (ще до нас), а потім з тими «щасливчиками», траплялося нещастя та смерть. Виходить, що саме «прокляту обручку» знайшов мій кореш.

Щоб перервати зачароване коло обручки ми пішли і закопали її на цвинтарі, бо вже ніхто не пам'ятав де була могила отої дівчини. Прокляття трохи відступило, але через 1 рік мій кореш потрапив під не керовану підводу з кіньми і трагічно помер. Можливо, все це нісенітниця, тільки легенди просто так на голому місці не з'являються. Обов'язково має статися справді страшне, шокуюче, щоб ми повірили в мудрість наших дідів. Більш детальніше може розповісти сам В.Коротков, бо історія з цією каблучкою – має продовження.

Пройшло декілька років і на місце розваленої хати, (де була знайдена обручка), приїжджий переселенець розпочав нове будівництво. Із трьох підпорних столів старої хати, один мав порожнину в середині. Переселенець тайком витяг з нього дві трубки загорнуті в тканину і залиті воском. На воску були не зрозумілі печатки. В.Коротков вже не пам'ятає ім'я переселенця, тому розповідає – приблизно до дійсних подій того часу.

Переселенець розгорнув трубки, бо думав, що там золото, але там були пергаментні папери, на яких був написаний, латинський текст. На перший погляд, текст здавався безглуздим, і тільки дуже уважний читач міг помітити, що одні букви в тексті ледве піднімалися над іншими. Якщо читати тільки їх, то виходили фрази: «Цей скарб належить скіфському царю ….» далі пергамент втратив свою цілісність і почав розсипатися. Бідний чоловік не знав, що робити. З однієї сторони золота він не знайшов, з другої сторони в Клинцях ніхто не купить старі пергаментні свитки. Вести їх до Єлисавеграду, не хотілося, та й царських урядників він дуже боявся. Вони не повірять, що там не було золота і почнеться тяганина, а то й царська каторга.

І пішов переселенець до міського попа, той вислухав уважно, задав декілька питань і повернулися вони разом до старої хати. В присутності священика, переселенець почав перекопу-

вати глиняну підлогу і в одному місці наткнулися на стару, різьблену плиту, десь XVII або XVIII століття. Священик забрав ту плиту з собою. Пройшов деякий час і священика почали часто бачити на місцевому цвинтарі, де він блукав серед могил.

Нічого дивного спочатку не було, поки батюшка не почав робити якісь дії на нагробних каменях та металевих табличках. На одних – він розчищав надписи і записував дати, а на інших – навпаки, старався стерти надписи. Потім священик у супроводі своєї вірної служниці, обійшов околиці в пошуках інших надгробних каменів. Люди кажуть, що він шукав на них якісь таємничі написи і цифри. Незабаром на його ім'я, стали приходити великі грошові перекази. Після цього батюшка їздив в Єлисаветград і буквально «сміття грошами» в місті, пояснював це тим, що одержав спадщину. Як виявилося після його смерті, ці витрати обчислювалися тисячами царських червонців. Істину причину надходження грошей з'ясувати не вдалося….

Переселенець, побудував нову хату, (на місці старої), але коштувало сторонній людині ввійти усередину - негайно його охоплювала неясна тривога! А коли очі звикали до півмороку, то на стінах виникало зображення цілої юрби виродливих фігур, що застигли в непристойних позах, розфарбованих у яскраві кольори з «льодовим» поглядом. Хата згодом згоріла, а переселенець кудись зник, і з тих пір, земля під садибою пустує, бо вважається – проклятою…..

Заховані скарби Єлисаветградщини

Сідай зручніше онука, зараз я тобі розповім про знахідки з скіфських курганів на Кіровоградщині. Дід Опанас і сам вмостився на ослінчику, обперся спиною до дерева, подивився на небо і розпочав з природних сюжетів. Прийшло літо 1961 року, настав місяць червень. Природа влітку цвіте, поспіває, сади повні зелені, луги покриті широким шлейфом трави. У небі неспішно пиряють, немов величезні кораблі, важкі купчасті хмари. Літу потрібний

час, щоб розгорітися. Попереду ще довгі жаркі, пекучі й просто теплі приємні деньки, коли Сонце прокидається рано, а заходить не швидко, даючи досхочу нагулятися, перш ніж поринути присмерком – завжди добре думається. Серед дня Сонце починає припікати, наступає жара. Зелень щосили цвіте, обдаровуючи їстівними травами. Небокрай голубий і чистий, час від часу пропливають по ньому пухнаті хмари. Прогріте повітря виливає аромат цвітіння, як хочеться дихати і дихати.

Десь здалеку загуркотіло, природа насторожилася і раптом на небі почалося «шарудіння», хмари що насунулися – закрили Сонце. Небо стрімко потемніло, адже тільки що було Сонце, а тепер його поглинула грізна, хмарова тьма, насуваючись широким фронтом, покриває все живе в морок. Природа завмерла, птахи затихли, лише сильні пориви вітру з кожним разом підсилюючись, готові позривати верхівки дерев на своєму шляху. Людський організм «застиг» в очікуванні.

Швидкими залпами вдаряє грім, і відразу, водою як із цебра, заряджає злива. Неба не видно, лише відблиски блискавок із тріском чергуються з гуркотами грому. Гроза стихає так само зненацька, як і почалася. Небо світлішає, спалахи блискавок стають рідше, гуркоти грому йдуть убік. Проглядають перші промені Сонця, яскраво відбиваючись у калюжах. Усі з полегшенням – зітхнули. День розправляє крила і набирає обертів, хто сховався від дощу, виглядають і подають свої голоси.

У червні сходить хліб, не даром місяць червень називали «хліборостом». Всю першу декаду місяця на полях відбувалася активна сівба, починаючи із днів Фалалея -Огіречника й Олени, (2-3 червня), з цієї назви видно, що треба саджати огірки, льон, запізнілу пшеницю, а також ячмінь із гречкою. 7 червня з'являлася попелиця, що харчується соками рослин, виділяючи медвяні роси. До 11 червня на Федосію-Колісницю вже сходили колосся хліба, до цього часу саджали боби. Із самого раннього світанку і до пізнього заходу, люди трудилися в полі, щоб встигнути закінчити сівбу до дня рівнодення, (до друг. пол. червня).

Ще у червні цвітуть самі різні рослини, лікарські трави, піднімається Іван-та-Марія, на кожному кроці цвітуть подорожники, вклоняється теплим вітрам - Іван-чай. У лісі можна назбирати багато спілої суниці, а трохи пізніше на кущах почервоніє дика полуниця…..

Наступає день сонцестояння - 25 червня. Із цього часу Сонце повертає убік скорочення днів. Тепер зранку, низько над землею, траву буде покривати холодна роса. Цю природну воду можна пити, тому що вона дуже чиста, зібрана з осілих пар повітря, і ще літня роса не відкладає солей. Під кінець червня 29 числа приходить Тихон і дійсно, Сонце скорочує хід, потроху затихає гомін птахів. Жара не спадає, Сонце повільно, не спішними кроками зависає на небокраї. Тільки в тіні листяних дерев є порятунок від наростаючих у силі розпечених променів. Літо переходить у жаркий місяць липень 1961 року….

Якось 9-го червня 1961 р. десятикласник Володя Чухрій із села Глодоси на Кіровоградщині, повертаючись із колгоспного поля, де він допомагав матері сапати буряки, побачив над головою степового орла, який «пікірував», тримаючи в дзьобі впольованого ховрашка. Хлопець нагнувся за грудкою, щоб кинути нею у птаха і несподівано… провалився в яму. Земля осипалася, і перед очима Володі, наче в казці, відкрився золотий скарб: ланцюжки, решткі зброї, стремена, фрагменти посуду, обривки тканини та різні монети. Очі хлопця розбіглися, переляк пройшов, він підійшов і почав перебирати скарб. Що робити? Позвати матір, ні вона далеко. Може розповісти своїм товаришам і підняти свою значимість. Ні, прийдеться ділитися з ними, а Володі ділитися дуже не хотілося. Він почав придивлятися, як вибратися із ями. Понакладавши все, що трапилося під ноги, зробив підставку і з великою потугою виліз нагору. Сонце повернуло на другу половину дня і немовби посміхалося Володі. Обтрусивши свою одежу, заклопотаний пішов у напрямок с. Гладоси.

Вечором гуляти не пішов, мати перепитала, чи не захворів, він заспокоїв її, сказавши, що перегрівся на Сонці. Цілу ніч йому снилися страхіття, які хотіли відібрати у нього скарб, під ранок, увесь мокрий, він прийняв рішення: «Скарб треба таємно перенести до хати і заховати». Вдень, коли всі були на роботі, Володя Чухрій взяв велике решето, мотузку і металевий штир, щоб забити у землю й пішов у поле шукати яму. Всю дорогу йому казалося, що за ним слідкує пів села.

А ось і яма, сів біля неї і почав видивлятися навкруги. Слава Богу: «Нікого не має». Спустив мотузку, заліз у яму і зібрав все золото у решето, потім виліз нагору, нарвав трави і

прикрив скарб. Додому йшов мов тумані, йому вдавалося, що він несе не скарб, а цілу атомну бомбу. Дома заховав скарб у погребі під діжкою з квашеною капустою. Для Володі почалися неспокійні дні, здавалося, що сама нечиста сила не давала йому спокою. Так пройшло дві неділі, далі терпіти вже не було сил і Володя розповів в школі про знахідку - вчителеві. Той вислухав і порадив написати листа в Кіровоград, директору обласного історико-краєзнавчого музею. Володя так і зробив, але поки лист ішов до адресата, події у Глодосах почали розгортатися майже за законами детективу. Чутка про скарб швидко поширилася, і зрозуміло, що чимало цікавих людей і собі кинулися перекопувати те поле, а потім і берег Сухого Ташлика, а може там щось іще залишилося в землі.

Довідався про знахідку й дільничий міліціонер з села Глодоси, капітан Солодєєв. Прийшов до сім'ї Чухріїв і наполіг, щоб батько Володі, віддав йому скарб «на тимчасове зберігання». Батьки порадилися і віддали тому міліціонеру скарб, мовляв, той знає, що в таких випадках слід робити. При погляді на золото, у капітана загорілися очі і він почав заїкатися, впоравшись з хвилюванням, капітан хутко згорнув скарб в торбину, вскочив на свого мотоцикла і так рвонув з місця, що мало не подавив курей на дорозі.

А тим часом почав «працювати» лист Володі. Директор музею О. Ноземцева, отримавши сенсаційну звістку, вирушила на місце події, в с. Глодоси. Приїхала до садиби Чухріїв, поспілкувалася з Володею та його батьками і зясувала, що скарб взяв на «тимчасове утримання» участковий міліціонер, капітан Солодєєв. Коли знайшли того міліціонера, то він став все заперечувати: «Ніякого скарбу не було і щось подібне, навіть в очі не бачив, Чухрії йому нічого не передавали. Ото все неклеп».

Всі в с. Гладоси знали про скарб, багато бачили його на власні очі і раптом скарб несподівано зник. Село загуділо наче вулик, почали сперечатися, а два кума: Петро та Андрій побили один – одного лопатами так, що «швидкою допомогою» відвезли їх до Кіровограда. Частина села стала на бік сім'ї Чухріїв, деякі почали захищати міліціонера, а третя, більша частина застигла в очікуванні.

(*Примітка*: Глодоський скарб - комплекс знахідок, який складався з золотих і срібних виробів. Золоті вироби: нагрудні

прикраси (ланцюг з медальйонами візантійського походження), браслети, персні, сережки, оздоби пояса, дорогоцінні обладунки шаблі й кинджала, кінської збруї - загальною вагою 2,583 кг; вироби із срібла (срібний посуд тощо) вагою 1,026 кг. Деякі знахідки оздоблені вставками з напів дорогоцінного каміння. Серед кінського спорядження - є золоті штамповані оздоби зі спіралеподібними завитками, характерними для ювелірного мистецтва Сходу. Ціна з урахуванням історичної значимості в десятки мільйонів доларів. Кінець примітки).

Довелося директору музею, їхати до першого секретаря Хмелівського райкому партії Чередника, який в свою чергу звернувся по допомогу до КДБ. На той час головою цього закладу був полковник Калюжний, земляк, сам родом із Глодос. Він надав відповідне розпорядження і колесо правосуддя закрутилося. Приїхали до дільничого міліціонера Солодєєва додому, але той змінив свою тактику і заявив, що йому дали на «тимчасове зберігання» якийсь «непотріб», але звідки мені було знати, що то скарб, а не якісь мідні бляшки? Залишив на їх подвір'ї, а малі діти, бавлячись, десь «порозтягували».

Почали розпитувати дітей, вони дійсно показали металевий непотріб, що начебто валявся на подвір'ї, і яким вони бавилися. Допомогла техніка, працівники КДБ привезли солдатів з металошукачем і облазили усе подвір'я, хату і городину, але безрезультатно. Коли солдат із металошукачем у руці сів перепочити під хатою, де жив капітан Солодєєв, пролунав «писк» - прилад подав сигнал. Солдат вказав на дах хати.

Відірвали дошку під дахом, і звідти витягли загорнутий у холошу старих ватяних штанів дільничого міліціонера, той самий «глодоський скарб». Настала розв'язка:

1) - капітана Солодєєва було взято від варту, відбулося слідство і був суд дільничий міліціонер отримав п'ять років;

2) - знахідка Володі Чухрія перекочувала в Київ і отримала назву «Глодоський скарб», згодом написали дослідження;

3) - археологи цілий місяць вивчали річковий берег та «те поле» в надії знайти ще один скарб.

Нерідко від археологів доведеться чути, що золото можна відшукати майже в кожному скіфському кургані. От тільки сам процес дослідження надзвичайно дорогий і можливі знахідки не окупають затрат. До того ж, офіційна наука не особливо

заохочує подібні дослідження. Бо, за сучасною методикою дослідження, від величного степового пам'ятника в результаті нічого не лишається, окрім голого степу.

Звісно, для авантюристів подібні нюанси не є перепоною. В погоні за «мерзенним металом» вони не гребують нічим. Згадайте, як на початку нинішнього століття кіровоградська вчена громадськість била на сполох через розриті могили. Озброєні найсучаснішою технікою «чорні археологи» сплюндрували десятки (можливо, й сотні) древніх могил. Ходили чутки, що фінансував таку роботу знаний і впливовий на той час Кіровоградський бізнесмен і політик. Тобто, людина, яка гроші на вітер не кидатиме, відповідно її прибуток повинен виправдати затрати. Судіть самі: наприкінці 1980 і початку 1990 років моїм друзям довелося працювати на розкопках так званої Малої тернової могили. Ущент пограбованої ще в незапам'ятні часи. Відшукати дорогоцінний метал здавалося неймовірним, та все ж, щастя посміхнулося. Нагородою кропіткої праці стала золота бляшка, прикраса кінської збруї. Її вага всього 70 грамів, однак страхова ціна, зважаючи на історичну й художню цінність, становила півмільйона доларів. Відповідно й запитання: чим поживилися розкрадачі, які перші потрапили туди? Так уже складається, що в цьому аспекті грабіжникам щастить більше, ніж науковцям.

Цікавий інтерес представляє Мельгунівський курган, або Лита могила. Про який ми вже розповідали, що його досліджували - у вересні 1763 р. за вказівкою генерала-губернатора Новоросійської губернії О. Мельгунова. Але не всі знають,що цей курган двічі, додатково досліджувався Ястребовим у 1892 році та Н. Бокій у 1989 р. В кургані знайдено низку золотих прикрас та оздоб меча, які зберігаються в Ермітажі. На глибині два м., під кам'яними плитами знайдені залізний акінак із окутим золотом руків'ям та вкритими золотою платівкою дерев'яними піхвами, прикрашеними зображеннями фантастичних тварин у

передньо-східному стилі, срібні деталі від ассирійського палацевого табурету, золота діадема, 17 масивних золотих платівок з зображенням орла з петлями на звороті, платівки з зображеннями мавп, птахів, бронзова застібка з голівками левів на кінцівках, 40 бронзових наконечників стріл та інше. Прикраси і зброя зроблені в скіфо-урартському стилі»….

Кіровоградщина – чарівний куточок України, унікальний край, де гармонійно поєднуються культурні традиції різних історичних епох і народів. Тільки тут можна побачити унікальну спадщину світового рівня – кургани: ритуальні священні місця, в яких знаходили останній спочинок вожді кочівних племен. До речі, таємниці курганів - не поступаються за силою енергетики єгипетським пірамідам і Стоунхенджу друїдів, чого тільки варте урочище Монастирське в Устинівському районі. Слід звернути увагу на безкрайні Кіровоградські степи, де й досі зберігають дух українського козацтва, яке відіграло важливу роль не тільки у становленні української державності, а й у розвитку демократичних цінностей в Україні.

Декілька слів про скіфське Монастирище. На крайньому півдні Кіровоградської області, біля сіл Ингульське й Завтурове, Устинівського району перебуває ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Монастирище» площею 15,3 га. Територія заказника займає стрімкі схили каньйону р.Інгул і прилягаючі ділянки. Це одна із самих мальовничих ділянок Кіровоградщини. з гранітними скелями біля ріки та хаотичним накопичення великих кам'яних брил. Є місця на нашій планеті, які притягають, ваблять своєю таємничістю. З давніх часів і донині люди намагаються розгадати їхню загадку. Але поки не знаходять відповіді на питання: чим служили таємничі будови Моностирища для наших далеких предків? Дуже жаль, якщо істина не буде встановлена ніколи...

Природа – чудова, на крутих схилах з виходами гранітів (в основному на правому березі р. Інгул) зустрічаються густі зарості чагарників і невисоких дерев, у яких переважає клен татарський. Тут можна побачити різноманітні види чагарників, калину і кизильник, мигдаль й вишню степові. По днищу р. Інгул переважають ценози осоки гострої та очерету лісового, багато валеріани високої й комишівника звичайного.

Звертає на себе увагу різноманітний тваринний світ запо-

відника. На ділянках цілинного степу живуть різні птахи: жайворонки чубаті, щеврик польовий, боривітер звичайний, сіра ворона, лугова карбівка, а серед безхребетних домінують прямокрилі, дикі бджоли й трав'яні клопи. Багато гадюк степових - вид, занесений у Червону книгу України. У заплаві можна зустріти білого лелеку, різні види жаб, водяного вужа, болотну черепаху, тощо….

Посередині широкого зеленого степу, кам'янистий каньйон відкриває погляду - дивну картину. У центрі величезна овальна (нині), а колись ромбовидна скеля, з однієї сторони обмивається рікою Інгул, з іншої обрамлена широким круглим амфітеатром. Колись навколо її текли швидкі води Інгулу, а тепер він усохнув і колишній острів можна обійти навколо. Висота скелі - приблизно 30, довжина - біля 50, ширина - біля 20 метрів. Північна, східна й західна стіни - стрімкі, південна - полога. Все спорудження вимощене величезними прямокутними кам'яними блоками й за формою нагадує зрізану піраміду із плоскою верхньою площадкою. Особливо вражають розміри кам'яних блоків. Виникає питання: хто й за допомогою яких механізмів - вирізали ці брили, як пересували і складали їх?

На верхній площадці споруди в різних місцях перебуває безліч великих скульптурних брил, дуже виразних за формою. Пройшло занадто багато сторіч і навіть тисячоріч, вітер, вода, лишайники й час обточували камені. Однак вони зуміли зберегти подібність із міфічними тваринами. (Науці відомі подібні скульптурні статуї древніх). Люди, що ще не опанували мистецтвом ліплення, шукали характерні камені в природі, асоціюючи їх із тваринами або людиною. Відсутні риси надавали каменям за допомогою неглибокого рельєфу або подряпин.

Виділяються два плоских овальних камені - при вході й подалі. Довжина їх біля 4 метрів, ширина - біля 2. На одному з них і ще у двох місцях на скелі знайдені каплеподібні поглиблення однакового розміру, приблизно 25-30 см. у поперечнику й 10-15 см. у глибину. Вони дуже нагадують посудини зі стоком. Тут мали місце язичеські жертвоприношення. Одним з варіантів приношення було перерізання у жертви найбільш великих кровоносних посудин на тілі й колективне випивання крові. У поданні древніх людей, саме в крові жила душа. Убиваючи своїх ворогів,вони вірили, що їхнім богам потрібні душі жертв, а

значить - їхня кров. Імовірно, саме для збирання її й створювалися ці кам'яні посудини. Про Монастирище з покоління в покоління передаються легенди, які дотепер розповідають старожили. По одній із них у скелях заховані козацькі (татарські) скарби, а вхід у сховище - перебуває десь зверху, вихід - під водою посередині ріки. Ось що було записано в архівному документі: «... на милій землі, десь на межі Великого Лузі, у Дикому степу тече річка, яку козаки характерники назвали Дружина Бога. На середині річки височить скеля - це Велика Мати! У тій скелі вони завжди ховали великі скарби. Вхід туди зверху, а вихід під водою ...».

Деякі легенди розповідають про скіфські золоті сховища в середині Монастирища. У VII ст. до н.е. територія Великої Скіфії поділялася на три царства – басилеї, якими управляв цар зі своїми синами. Вчені прийшли до висновку, що скіфський сакральний центр знаходився на землях сучасної Кіровоградської області, бо вже не один раз місцина Ексампей за своїми ординатами інших авторів співпадає з позначками нашої області: «…. І дав наказ скіфський цар, зробити на Ексамрей-річці божественне місце і зносити туди дари для вшанування святих …».

Інші легенди пов'язані з місцевим паном Требиновським, у якого була кохана - сільська красуня. Вона завагітніла від нього й, уникаючи людських очей, на самоті жила в одній з печер Монастирища, як черниця в келії. Місцеві жителі розповідають також, що за гріх перелюбства на Монастирище відсилали черниць, де вони каторжною працею викупали свій гріх.

Характерно, що в багатьох легендах фігурують саме жінки, що відмовилися виходити заміж, або зробили гріх перелюбства. Цей міф є основним у розповсюджені в Україні легендах про Дівочу гору, на якій вагітні жінки, там же вони ізолювалися на якийсь час в особливих місцях під наглядом жриць. Тут вони лікувалися травами, робили культові обряди, тощо….

Більш уважний розгляд каменів, дає припущення, що це

зображення лежачої жінки. Довжина кам'яної «скульптури» близько 15 метрів. На особі лінійно позначені ніс й очі. Подібний стиль зображення людської особи зустрічається на керамічних трипільських посудинах. Безсумнівно, в Монастирищі є місце культу матері, охоронниці первісної громади, її «світового дерева». Громада жила й дихала загальними радостями й негодами, розвивалася. Росла й гілкувалася від покоління до покоління. Нам багато чого відомо про заняття й побут, культових поданнях трипільців. Можливо й Монастирище було їхнім великим святилищем….

Вирушивши на захопливу прогулянку «Диким» степом, ніхто не залишиться байдужим до навколишньої краси: де тихі заводі дзеркальних озер та ставків з чарівною красою квітів та шепотом очерету, перегукуються з первозданною природою лісів. А скільки ще давніх поселень степняків, язичників, іудеїв, мусульман, християн і скіфів чекають на Вас, - мої друзі.

Кіровоградські шукачі скарбів

А чи знаєш онука звідки взявся соняшник? Самий простий соняшник, який росте у нас на городі? Ні, тоді давай я розповім усім чарівну і гірку історію. Дід Опанас взяв чашку з гарячим чаєм, вмостився і почав. Давно це було, коли на світі ще нас не було, а Сонце сходило на Землю разом із своїми дочками. Вдень вони жили і бавилися на землі, а ввечері поверталися на небо. Одного дня веселилися дочки в гаю, як Сонце стало сідати, почали дівчата збиратися додому. Коли дочки були вже далеко від гаю, то найменша згадала, що забула свій вінок, і повернулася назад. Але на місці його вже не було. Запримітила вона неподалік під березою, гарного парубка з віночком у руках. Підійшла і подивилася юнакові у вічі, він обійняв дочку Сонця і заговорив з нею словами, солодшими за мед. Не дивно бо жінки часто «люблять вухами, а чоловіки – очима». Цілував і обіцяв кохати все життя, розповів, що їй буде краще з ним на землі, ніж у батька Сонця – на небі. Задумалася юна красуня,

їй дуже хотілося кохання і згодилася жити на землі разом з юнаком, де тьохкають солов'ї, цвіте черемха, існує «вічна» любов. Крикнула своїм сестрам, що залишається на Землі.

Даремно батько Сонце кликав дочку додому, сердився і попереджав, що на землі її жде важке життя і вічної любові не має. Не послухала батька і зосталася з коханим. Почалося для неї звичайне буденне життя з нудною роботою, одноманітними клопотами і не завжди в коханні. Юнак більше працював, ніж говорив своїй коханій ніжні слова, а іноді зовсім забував про неї, бо зморений зразу лягав спати.

Не витерпіла дочка Сонця і заявила юнакові: -Ти багато працюєш, а я мало тебе бачу і нудьгую. Мабуть, ти уже не так мене любиш, як у перші дні. Ти обіцяв мені «вічне» кохання!

- Ми, земні люди, інакше любимо, відповів юнак. Ми бачимо щастя в любові, яка поєднується з радістю у праці.

- Так навчи мене працювати, і я стану земною жінкою, бо кохаю тебе безмірно і буду любити «вічно» - сказала дівчина.

Задумався і промовчав юнак, бо він знав багато, чого не потрібно було знати красуні: «Лягай відпочивати, ранок завжди мудріший – за вечір». А з ранку він знову пішов на роботу. Юна красуня ще більше засумувала за батьком Сонцем, за зірками-сестрами. Забула про свою гордість і прокралася непомітно до батькового царства. Але батько Сонце не зміг забрати до себе дочку, яка вже вросла в землю і скропила її своїми слізьми. Від суму, стала красуня квіткою, що в тузі за малою Батьківщиною завжди повертає голівку до батька - Сонця. Назвали цю велику квітку - соняшником. Мораль: окрім «вічного» кохання, є ще на Землі й обов’язок, це наш світогляд, наша мораль, образ нашого життя. Тож бережіть і збагачуйте скарби рідної землі….

Українська земля багата різними скарбами, якщо їх багато в сусідніх областях, а землі спорідненні, то робіть висновок. Мал. № 1. «Золота чаша» з кургану «Солоха», мал. № 2 знайдена золота фігура «Золотий кабанчик» з кургану «Хомина Могила». Ці чудові знахідки знайшли на територіях інших областей, але Кіровоградщина теж багата цінними скарбами….

В районі кінця 1989 року, біля нинішніх гуртожитків Державного педуніверситету у м. Кіровограді, чоловік садив дерево. Ломик, яким він довбав землю, наткнувся на цегляну кладку, а потім узагалі провалився в порожнечу. Коли отвір розширили, спочатку очевидці побачили склеп і труну зі скляним віконцем. Стіни склепу були викладені з каменю, (художньою кладкою), посередині стояв кам'яний стіл з труною із дубових дошок, оздоблених орнаментом та штучними прикрасами. Навколо під стінами стояли речі домашнього обіходу: глечики, амфори, світильники та інше.

Коли з віконця змели пил і присвітили ліхтариком, побачили муміфіковані тіла чоловіка в генеральському вбранні, (царського періоду) і жінку, напевне, його дружину. Але головне, що привернуло увагу, величезний хрест із жовтого металу, вагою біля 1 кг., мабуть - золотий, що лежав у чоловіка на грудях.

Хтось із зібравшихся людей зателефонував до міліції, стражі порядку приїхали і швидко зробили оцеплення, визвали керівництво. Кажуть, коли труну відкрили й туди потрапило повітря, тіла небіжчиків за лічені хвилини почорніли і розсипалися в порох. Небіжчиків згорнули у простирадла і повезли, що сталося з золотим хрестом – невідомо….

Цікава історія відбулася у 1979 році минулого століття Кіровоградом поповзла чутка про знайдений скарб на вулиці Полтавській, в районі ресторану «Вечірній». Загалом у радянські часи такі новини розповсюджувалися в основному «сарафанним радіо». Хтось щось чув, хтось навіть бачив. Офіційної інформації майже не було і можливо, не через цензуру.

«Щасливчики», яким пощастило відшукати щось цінне, не

поспішали заявляти про знахідку в міліцію, нехтуючи обіцяною державою 25% її вартості. Вони думали, краще 100% ніж 25% і кримінальна відповідальність їх не лякала, можна ризикнути, навіть поставивши на кін власну свободу. Комуністичній державі в ті часи, мало хто довіряв, не дивлячись на пропаганду, що вона найкраща, найчесніша і найсправедливіша у світі. Мабуть, не даремно. Бо теж на рівні чуток подейкували: в разі, якщо ціна скарбу надто велика, державні мужі особливо не переймалися арифметикою і відкуплялися від щасливчика дармовим автомобілем: «Запорожець» або «Москвич». Та й самі скарби оцінювалися не як історичні чи ювелірні вироби, а за ціною лому дорогоцінних металів, що в десятки чи навіть сотні разів зменшувало їхню реальну вартість.

Вірогідно, що в районі вул. Полтавської подібні знахідки траплялися й раніше, бо багато тих будинків побудовано «на кістках». Напевне, щось знаходять і зараз, коли ремонтують комунікації, а люди стали більше мовчати. Старі кіровоградці знають, що названий мікрорайон зведений на місці колишнього Петропавлівського кладовища, на ньому ховали мешканців міста з дореволюційних часів й до середини минулого століття. Люди того мікрорайону живуть буквально на могилах наших предків. Починаючи із часів Володимира Красного Сонця, міські цвинтарі влаштовувалися на окраїнах поселень, але границі міст розширювалися, так що згодом будинки з'являлися прямо на старих цвинтарях.

Різноманітні цвинтарі у Кіровограді - величезне «царство мертвих», у різних відділеннях спочивали прості смертні, і державні діячі царської Росії. Тут поруч, в одній землі, лежать чиновники і поети протилежних ідеологічних напрямків, актори, художники, композитори, письменники, лікарі, воєначальники та церковні діячі, що творили Діло за різним рівнем свого таланта й частенько по різні сторони барикад. За 75 років існування комуністичної Росії, кладовища не попали під охорону держави. На Кіровоградських цвинтарях - безліч існуючих і понині пам'ятників: від низькопробних «творів мистецтва» - до справжніх шедеврів архітектури й скульптури. У вкрай жалюгідному стані перебувають багато поховань, майже перетворені в руїни величні надгробки, старих часів. «Славних прадідів великих - правнуки погані», - так колись писав Тарас Шевченко.

Ще з 1930-х років почалася вакханалія на Кіровоградських кладовищах: перепохованнями, під похованням та похованнями на місці старих могил за хабарі, за вказівкою чи міськради, або іншим «чудесним образом», зараз не з'ясовним ніякими документальними підтвердженнями, на старих цвинтарях, були знищені безліч могил. На їхньому місці виросли нові пантеони «нових руських». Таке блюзнірство привело до того, що поховані, поважні особи, були викинуті на смітник.

Далі - більше. Старі склепи - добутки скульптури й архітектури - були (як і стародавні могили) розграбовані, у самих склепах частково влаштували якісь підземні склади для зберігання інвентарю, подекуди різний люд організував стихійні, безкоштовні суспільні туалети, а згодом появилися і бомжі де облаштовували свої «готелі». Чиновники повели боротьбу з подібним неподобством і вирішили: - склепи і їм подібні поховання, зруйнувати та засипати землею….

Приблизно в ті ж часи, на початку Незалежності України, біля Ковалівської церкви в Кіровограді, (вона тоді не діяла і перебувала в украй занедбаному стані) велися земляні роботи. Машиніст екскаватора з напарником прокладали комунікаційні мережі, рили траншею і натрапили на красиву та добротну труну із твердого дерева з інкрустацією. Труна лежала в землі і добре збереглася, в ній був похований хтось із непростих церковних діячів, одягнений в церковне брання царського періоду, а на грудях у нього лежав величезний золотий хрест, оздоблений дорогоцінним камінням. Скориставшись відсутністю свідків, «роботяги», не довго думаючи, захотіли розбити хрест, але простими засобами – не змогли зробити. Тоді вони ковшем екскаватора перебили його на дві частини і «чесно» поділили знахідку між собою. Страшно, добродії, дуже страшно, до чого ми дожили у вільній від всіх моральних зобов'язань,

незалежній державі - Україні!

Ведучи мову про кіровоградські скарби, склепи й церковні поховання, не можна оминути увагою приміщення Кіровоградського міськвиконкому по колишній вул. К.Маркса, (зараз Вел. Перспективна) біля Головної пошти. Приміщення споруджене на місці колишнього кафедрального Успенського собору та старовинного цвинтаря біля собору. У 1912 р. помер перший голова міської управи Єлисаветграда – О.Пашутін і він був похований на цвинтарі біля Успенського собору. Тільки не на тому місці, де зараз стоїть йому пам'ятник (фото) біля Кіровоградського міськвиконкому, а якраз – під самою будівлею. Сам собор зазнав значних ушкоджень під час Другої Світової війни, а цвинтар у центрі міста – просто заважав комуністам. Зразу після війни Успенський храм зруйнували, з цвинтаря у ночі повикидали кістки і на його місці спорудили помпезний будинок обкому Компартії. На жаль, могилу видатного градоначальника Пашутіна не зберегли, комуністам вона заважала. Можливо, по іронії долі, (коли комуністів скинули), будинок передали під міську раду Кіровограда. Виходить, що сьогоднішні управлінці міськвиконкому, спокійно відсиджуються в кабінетах приміщення, збудованого на кістках О.Пашутіна.

О. Пашутін

Відразу у 1912 році, після поховання О.Пашутіна біля Успенського собору, була вибрана вулиця на якій він проживав і назвали її ім'ям Пашутіна. При радянській владі, більшовики уперто старалися стерти з генетичної пам'яті предків, ім'я Пашутіна і вулиця змінила свою назву. Зовсім недавно, цій вулиці було повернуто, історичну назву - Пашутіна…..

У 1990-і роки XX століття радянські солдати Кіровоградського гарнізону копали траншею на подвір'ї міськвиконкому (з заду будинку, зразу у дворі), десь на глибині біля 1 метра від поверхні - натрапили на людські кістки, а трохи далі відкопали вхід до склепу. (Як ви уже знаєте тут раніше був цвинтар). Сходи склепу йшли вниз, далеко під землю і вперлися в потужні двері. На місце події викликали працівників міліції, краєзнавчого музею, журналістів та інших спеціалістів. Довго дивилися, радилися, простукували двері, але відчиняти – побоялися.

Зрозуміло, що в такому почесному місці, як цвинтар при Успенському соборі, ховали лише дуже знатних жителів міста Єлисаветграда, або ж церковних діячів високої ієрархії. Керівництво міста прийняло мудре рішення: не відкривати двері склепу і не турбувати залишків небіжчика. Всі «потривожені» людські кістки зібрали і вивезли, траншею зарили, а на місці поховання поставили хреста. На той хрест і зараз можуть подивитися усі бажаючі, (з заду) у дворі міськвиконкому.

Журналісти по гарячих слідах звернулися за коментарем до директора краєзнавчого музею П. Босого. Основні питання: хто похований у склепі, і чи могли там бути цінні речі? Босий зазначив, - щодо першого питання, ми будемо шукати в своїх архівах. Думаємо, що це буде людина з дуже великої посади. Щодо іншого другого питання, то вірогідність знаходження дорогоцінностей - дуже велика, думаю, що 95-98%. От тільки писати про це не варто, щоб не збурювати свідомість громадян і не провокувати їх на непродумані вчинки та таємне пограбування склепу. Напевне, справедливо. Хоча, зважаючи на те, що міськвиконком розташований у самісінькому центрі міста, його подвір'я огороджене високим металевим парканом, плюс цілодобова охорона, пересторога, мабуть, зайва.

Пройшов деякий час і один із Кіровоградських журналістів почав дискусію з П.Босим на тему, що пройшли роки, а про поховання на подвір'ї Кіровоградського міськвиконкому, ані слова. Босий сказав, що інформація на цю тему закрита за розпорядженням СБУ в Кіровоградській області. Для порозуміння з журналістами, П.Босий розповів про скарби купця Барського. (Ми зробимо відступ і вкажемо де знаходиться будинок купця першої гільдії - Барського)….

Будинок купця Д.Барського

Кіровоградський обласний краєзнавчий музей, розташований у центральній частині міста і знаходиться по вулиці Дворцовій, (колишня вул. Леніна - фото), в старі часи це був приватний будинок купця першої гільдії Барського. Побудований в 1885-1905 роках в стилі модерн, інтер'єр вико-

наний у стилі Бароко, (авт. проекту архітектор О.Лишневський), являє собою архітектурно-художню цінність індивідуального будівництва міста кінця XIX – поч. XX ст.

Трохи з історії музею. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей - один з найстарших музейних закладів Центральної України. В 1883 році за ініціативою етнографа, історика, археолога В. Ястребова, був створений історико-географічний музей, який спочатку розташовувався в реальному училищі м. Єлисаветграда. Тут було зібрано 399 музейних предметів, археологічна колекція нараховувала 2055 предметів, але після смерті В.Ястребова в 1899 році більша частина музейного зібрання – зникла невідомо куди. Не дивуйтеся, був 1899 р. і деякі експонати «добровільно поїхали» до Росії, а інші «осіли» в приватних колекціях царських прислужників. Поліція поверхнево провела «розслідування» і відрапортувала: «Злоумышленники скрылись в неизвестном направлении …».

В 1920 р. було створено два самостійних музеї: природно історичний та історико-археологічний, які в 1924 р. об'єдналися. По одній версії у 1929 році музей переїхав у будинок купця Д. Барського. По іншій версії музей став краєзнавчим в 1938 році і в цьому році «посилився» в будинку Барського, де перебуває й зараз. Через 10 років після утворення Кіровоградської області, він був перейменований на обласний краєзнавчий музей.

У роки Великої Вітчизняної війни: перед приходом німців, частина експонатів була вивезена і після війни - не повернута. Друга частина експонатів була захована в м. Кіровоград і про це знали місцеві жителі, бо в голодні 1941-1943 роки, на базарних рядах, (на набережній р. Інгул, де зараз будівля УТО «Кіровоград»), йшов інтенсивний обмін речей на продукти харчування, (там були і експонати з музею). Третя частина музейних експонатів – просто зникла. Як би там не було, (ми нікого не звинувачуємо), музей був - пограбований. Було загублено більше 10 тисяч експонатів. З початку 1944 р., коли вигнали німців з Кіровограда, музейні працівники приступили до пошуку своїх експонатів, і вже в 1946 р. музей був реставрований і прийняв перших відвідувачів. Він мав 2 відділи: природи й історії краю. Сьогодні у фонді музею налічується більше 80 тисяч музейних предметів, які пов'язані з історією й природою краю. Є припущення, що частина експонатів була - прихована і тільки після

1993 року «з'явилися на світ» у знаменитій «колекції Ільїна».

Бо зразу після 1945 р. він, проживання в Мокві, досить дивно поміняв на український Кіровоград. Цікаво, що в трудовій книжці О. Ільїна з 1946 по 1960 рік значиться пробіл. Тобто півтора десятка років він ніде не значився й не працював. Як відзначає Павло Босий, колекція Ільїна являла собою збори розрізнених несистематизованих предметів. Зберігалися всі ці скарби в неймовірно моторошних умовах. Наприклад, у нього була скринька з найдорожчими, його серцю книгами, на якій він сидів і навіть спав. Всі цінні книги в ньому були покриті цвіллю….

На думку П. Босого, у 1960-ті роки минулого століття в нашій країні був такий час, коли багато предметів старовини викидалися «через непотрібність» - їх можна було й на смітнику знайти. У 1994 р., газета «Київські відомості», (після смерті О.Б.Ільїна в 1993 р.) писала: « …. Хоча названа сума колекції О.Ільїна й завищена, але мова йде про мільярди доларів. Одного срібла тут більше 200 кг. Помітьте, не срібного лома, злитків або навіть монет, це 200 кг виробів найвідоміших ювелірних фірм другої пол. XI і поч. XX ст: Фаберже, Коллинза, Хлебникова, Алексєєва ….». (Про колекціонера Олександра Борисовича Ільїна, у нас в книзі буде окрема розмова). Кінець історії.

Купцю Д.Барському належало декілька будинків у самісінькому центрі Єлисаветграда. Про один з них, обласний краєзнавчий музей – ви знаєте. До речі, цей «будинок Барського» у 1922 році націоналізували, і до 1930 року він був готелем, а у 1930 р. - як комунальне житло. Згодом у ньому перебувало безліч державних установ та тривалий час – міська їдальня.

Будинок казначейства, поруч з управлінням нац.банку 2010 р.

Другий будинок Барського (фото), це приміщення управління державного казначейства у Кіровоградській області, поруч із обласним управлінням Національного банку, у самому центрі міста. (*Примітка:* У 1923-1930 р. будинок був готелем «Северный», на укр. мові «Північний», і орендував

його Є. Маловицький. Готель мав ресторан, («теплу кімнату» для чоловічої прислуги та швейцара на першому поверсі), а житлові апартаменти займали весь другий поверх. Трохи згодом на першому поверсі було відкрито аптекарську крамницю та перукарню «Гігієна» вже іншого орендаря - Полякова).

Скарби при полум'ї свічки

Ви вже знаєте, як відгомін першої російської революції докотився до повітового містечка Єлисаветграда. Була тут і своя «чорна сотня», очолювана одіозним антисемітом Прохоровим (ця особа оповита ореолом містики), і як неодмінний атрибут її діяльності - єврейські погроми. Звісно, побоюючись мародерів, жителі міста усе найцінніше ретельно ховали.

Відомий історик і краєзнавець Петро Кизименко в інтерв'ю одній із газет із гучною назвою «Де шукати скарби» висловив припущення, що скарб можна відшукати майже в кожному старому будинку м. Єлисаветграда, особливо у якому проживала єврейська родина. І не обов'язково в ті буремні, пост революційні часи, багато цінних речей було заховано напередодні Великої Вітчизнянної війни та у важкі післявоєнні роки. Просто треба знати, де і як шукати...

Вставай, хто живий,
В кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли,
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

Коли з'явилися чутки про скарби купця Барського, нам достеменно невідомо. Легенди про них, були вельми популярні серед музейних працівників та старих жителів міста, (немає диму – без вогню). У тих легендах ідеться про незліченні скарби, начебто замуровані родиною Барського, (під фундаментом, під підлогою) в стіни будинків, які їм належали. Стіни тих будин-

ків неодноразово простукували, як працівники міліції, музею так і шукачі скарбів. (*Примітка*: Вже у наші часи, неодноразово бачили в тих будинках, привід чоловіка, який охрестили, як сам Барський, він ночами блукає в кімнатах, найчастіше – в музейних залах й оберігає свої скарби. Більш детально про це знає Вол. Босько). Тепер поговоримо про «другий» будинок Барського, в якому знаходилося казначейство. Чесно кажучи, будівля була у такому занедбаному стані, що ніхто з мешканців міста, певно, й не підозрював, що вона має таку привабливу зовнішність. Та будинкам, на відміну від людей, можна повернути молодість. Це й довели місцеві реставратори, які за кресленнями та старими малюнками повернули пам'ятці архітектури її первісний вигляд.

Казначейський будинок . Напрочуд вдалим слід визнати нове призначення будинку Барського в Кіровограді: кращої резиденції для казначейства годі й шукати. Зараз здається, що так було завжди, доля в минулому не була особливо прихильною для них обох. Єлисаветградське повітове казначейство заснували у 1785 році, і підпорядковувалося воно губернській казенній палаті. Його штат складався з казначея, старшого бухгалтера, бухгалтерів, скарбників та чиновників-рахівників. Чим займалося? Збирало державні прибутки, продавало гербові папери, видавало свідоцтва на право займатися торгівлею, засновувати підприємства, приймало на тимчасове зберігання гроші від громадських установ та посадових осіб…..

Все було б нічого, та від самого свого початку єлисаветградське казначейство виявилось... мандрівним. Воно стільки разів змінювало приміщення, що й заплутатися можна. До 1829 року казначейство, приміром, поселилось у будинку поблизу окружного суду, на місці, де згодом виникли крамнички і ринок.

У 1829 році, коли Єлисаветград та частина повіту були передані управлінню військових поселень, казначейство перевели до м. Бобринця, який став повітовим містом. У 1865 році після ліквідації військових поселень воно знову повернулося в Єлисаветград. Розмістили його спочатку в одному з будинків Єлисаветградської громадської жіночої гімназії, (це приміщення Кіровоградського державного педагогічного університету). Та через три роки казначейство опинилося на тодішній околиці міста, на фортечній площі, у будинку Соколова. Численні нарікання працівників на незручності через значну відстань до центру міста змусили міську думу підшукати казначейству іншу оселю. І в 1889 році її знайшли на вул. Дворцовій: казначейство перевели у відремонтований будинок Гунькіної, у спеціально для нього пристосоване приміщення. (Будинок Гунькіної знаходився на розі вул.. Дворцової і Декабристів). А у 1920 році радянська влада взагалі скасувала Єлисаветградське повітове казначейство. І хтозна, коли б не революція, можливо, казначейство зустрілося із своєю нинішньою резиденцією набагато раніше. Станом на 2015 р. головне управління казначейської служби України в Кіровоградській області знаходиться - просп. Винниченко 1, а Кіровоградського району – вул. Дарвіна № 25.

(На фото будинок Барського на площі Героїв Майдану (пл. Кірова) м. Кіровоград 2015 р). Зараз тут знаходиться обласне управління Національного банку. С.Шевченко констатує: - Добротне, фундаментальне і скромне, надійне і помітне приміщення в центрі Кіровограда, гордовито виступає в оточенні бутіків і торгових центрів й височіє над площею Героїв Майдану, приховуючи за своїми стінами не одну цікаву таємницю. Так, наприкінці 1895 року керівництво Єлисаветградського відділення Держбанку Росії, через місцеву газету «Відомості» повідомило, що хоче найняти будинки під банк.

Наступного року міська влада Єлисаветграда згодилась виділити для банківської новобудови місце на вул. Петрівській (вул. Шевченко) в районі нинішнього скверу Шевченка, поряд із чоловічою гімназією (будинок МЧС). Але на час виходу «Історичного нарису м. Єлисаветграда» (1897 рік) банк розміщався на Перспективній вулиці, у найманому будинку, котрий вкрай тісний і незручний, ще банк не влаштовувало сховища для зберігання грошей та коштовностей.

У 1896 р. штат складався з керуючого банку Н. Пономарьова (його перевели з Кременчука). Контролера (друга посадова особа) - відомий українофіл, історик і педагог Я. Шульгін, (у майбутньому перший український міністр закордонних справ, керівник уряду УНР). Його син Олександр згадуватиме в еміграції: «До нового директора, (певно аферіста), батько ставився з великим застереженням. У 1898–1899 р. він став дуже нервовим. Саме тоді банк почав будувати свій власний гарний будинок у центрі Єлисавету. І батькові здавалося, що директор і його ближчі урядовці хочуть на цьому «нагріти руки». Чи тільки здавалося, чи як контролер він міг мати на це якість підстави – не знаю. Але одного дня, (за повною згодою мами), він подав у відставку і пішов з цієї роботи». Сьогодні по вул. В.Перспективна № 33 розташоване управління Нацбанку України в області.

(На фото вид із старої площі Кірова 1965 р.) В газеті «Народне слово» (2008 р.), споруда датується 1889 р (як житловий будинок банку за № 33-б), що не відповідає дійсності, оскільки ні банку, ні цього приміщення тоді ще не було. У цій же газеті в публікації за матеріалами банківського управління, названо 1898 рік побудови. Це не так, оскільки в місцевих «Ведомостях» за 1899 рік читаємо: «в четвер 6-го травня, о 1 годині дня, після здійснення соборним духовенством молебню з водоосвяченням у присутності всього складу службовців Єлисаветградського відділення державного банку, на чолі з його керуючим Н.О. Пономарьовим, а також міського громадського управління, закладено будоване приміщення відділення держ. банку».

Збереглися рішення будівельної комісії при відділенні держбанку на чолі з Пономарьовим від 9 лютого 1899 року. А 11 квітня 1899 на її засіданні архітектор-будівельник Лишневський обґрунтовував необхідність збереження існуючого проекту приміщення, котрий запропонували спростити для здешевлення. 2 липня 1899 розглядалися питання укладання угод на поставку для спорудження нового приміщення матеріалів та на виконання робіт. Сама будівельна комісія діяла по 4 вересня 1900 р. Тож цілком зрозуміло, що на 1-2 роки раніше цієї дати, приміщення сучасного Нацбанку аж ніяк не могло існувати.

«Будинок Барського» належить до кращих зразків еклектики кінця XIX ст., де помітно позначились синтезовані мистецькі впливи історичних стилів: ренесансу, бароко та класицизму. Приваблює загальна дзеркально-симетрична композиція головного фасаду, живописна пластика архітектурно-скульптурного декору. Будинок один з небагатьох у місті пишно оздоблений каріатидами (карійські діви) - статуями, які підтримують балкові перекриття і служать опорами.

Коли у 1960-х роках до Кіровограда навідувався із США один з нащадків купця Барського і побував у батьківських будинках, в яких народився і бігав малим хлопцем, то він дуже довго стояв перед тим місцем де був в будинку камін. Постояв, притулився обличчям, погладив рукою і сумний пішов геть. Він не знав, що при німцях у 1942 р. в зимовий період почав погано горіти камін, визвали майстра, при ремонті знайшли тайник із монет двокопієчного достоїнства 1810-1825 р. На думку німців, монети, швидше за все, збирала прислуга, або малі діти що

використали камін для ігор та схованок. Відповідно до іншої версії, монети могли покласти в камін як талісман «на удачу», що було розповсюдженою практикою в той період.

Нещодавно почув свіжу легенду. Начебто привиду Барському вже не так сумно й одиноко, як було раніше. До нього приєднався привид «підпільного мільярдера» Олександра Ільїна, частина колекції якого експонується в Кіровоградському музеї. Тож тепер фантомні образи виходять на нічні чергування (чи прогулянки) парою, і любителі гострих відчуттів із розвиненою фантазією мають непоганий шанс переконатися в цьому. Якщо так, то хто тоді буде охороняти будинок у м. Кіровограді по вул. Врожайній, де багато років прожив загадковий О.Б.Ільїн?

Сюжет до ненаписаної повісті

(Фото, випуск газети «Комсомольська правда» від 16.02.1994).

КОМСОМОЛЬСКАЯ ПРАВДА

ОСНОВАНА В МАЕ 1925г.

16 февраля 1994 г., среда, № 28 (20801)

Цена договорная

Смерть подпольного миллиардера

СООБЩАЕМ ПОДРОБНОСТИ

До діда Опанаса звернулася онука з запитанням: Діду, а щоб стати міліонером, потрібно багато вчитися? Дід посміхнув-

ся і каже: «Раз – на раз не виходить. У любому випадку вчитися потрібно – роками, а то й навіть - усе життя». Але є протилежний і цікавий факт: більше 90% мільйонерів і мільярдерів не мають вищої, а іноді й середньої освіти. Навчання у ВИШі часом недостатньо для того, щоб уміти заробляти багато грошей, як приклад, звичайний електрик з Кіровограда О.Б.Ільїн назбирав скарбів на мільярд доларів. Колекція Ільїна зробила фурор, хтось зопалу оцінив її в 40 млрд. доларів. Пізніше ціна знизилася до 1 мільярда. Але як простий роботяга зміг зібрати колекцію, про яку говорить увесь світ й сьогодні?

У жовтні 1993 р. в Кіровограді по вул. Врожайній 28, тихо помер простий електрик Олександр Борисович Ільїн. Жив він, скромно на невелику зарплату електрика. Смерть цієї людини залишилася для широкого загалу - майже непоміченою, як те, що він залишив після себе. Скромні похорони цілком відповідали скромному способу життя, та й провели його в останню путь без традиційного поминального обіду. (Власні джерела вказують, що він не залишив своїм другорядним родичам грошей на власний похорон, дружини і дітей у нього не було, тому родичі поховали його без поминального обіду – як злидня). Офіційна влада згодом скаже: В зв'язку з тим, що в перші роки незалежності, Україна перебувала в кризі й убогості, не дивно, що багатьох покійників ховали без традиційних для такого випадку широких поминок. Дуже дивно почути це від владних чиновників, які конфіскували у О.Ільїна цінностей більше 1 млрд. дол…

(Фото, вхід до будинку колекціонера Ільїна по вул. Врожайній № 28 у м. Кіровограді, де й досі живуть його племінники).

Щоб зрозуміти, що представляв собою будинок О.Б.Ільїна, зробіть собі уявлення. Старий, не примітний будинок в м. Кіровограді, навкруги бруд, засалена плита, облізлі стіни... І відразу впадає в очі - раритетні шафи, набиті найрідшими книгами. На столі – іржава миска й поруч

кружка зі срібними ложками XI ст. А над плитою - ікона в срібному окладі, якій немає ціни. Вул. врожайна - це невеликий сектор приватних будинків у самих стін масложиркомбінату. Колишній будинок Ільїна вдалося знайти не зразу: табличка на хаті настільки проржавіла, що розібрати напис неможливо. Ділянка виявилася досить занедбаною, як і 2 інших будинка з червоної цегли, що стояли на ній. Здавалося, тут ніхто не живе, але на стукіт на ґанок вийшла Ірина Іванівна Подтелкова (на фото) - повна жінка в синій тілогрійці й довгій спідниці. На спадкоємицю мільярдного стану вона ніяк не походила. (*Примітка*: Племінники О.Ільїна - Ірина й Андрій Подтелкови живуть на вулиці Врожайної № 28 в м. Кіровограді, де помер їхній дядько, зараз їм більше 60 років).

Далі розмова з І.Подтелковою: - Ви не представляєте, що ми пережили! - гаряче заговорила Ірина Подтелкова. - Тиждень отут стояли солдати з автоматами. У будинку розкрили підлогу, позривали все зі стін, перекопали подвір'я й погріб, всі шукали якісь діаманти. Ще до проведення експертиз, половину посуду перебили, папери якісь палили прямо отут у дворі, бо вони не могли там нічого прочитати. А нас із братом намагалися звинуватити в тім, що ми дядька Сашка вбили. Навіть тіло його на цвинтарі викопували і робили обшук. А що там шукати, дядько Сашко грошей нам на свої похорони не дав, труна була – сама дешева. Приїхав криміналіст із Києва, з похованого небіжчика брали проби і знову робили покійнику розтин, розібралися й сказали, що дядько Сашко вмер своєю смертю. Але нас ще 2 роки по допитах тягали. Спочатку вимагали назвати всі скарби, які ми буцімто сховали, перевіряли на якомусь ящику з проводами. Потім хотіли звинуватити в тім, що ми не викликали до нього лікарів і не надавали йому медичну допомогу. Але у дядька Сашка була в поліклініці – картка, де все зафіксовано. Загалом, мало того що нас пограбували та анулювали частину спадку за Законом, так ще крові попили. Вони дядькові Сашкові на могилі обіцяли пам'ятник поставити! І що, поставили? НІ! Влада аморальна, забрати величезні кошти і поглумилися над

його пам'яттю, відмовили в пам'ятнику, бо дядько Сашко не являється особистістю, або видатною людиною. Як був там дерев'яний хрест на могилі, що ми поставили, так він й досі є. А в нас грошей на пам'ятник немає. Мені й так довелося останнє продати, щоб дядька Сашка поховати та останні роки - вижити.

- А ви намагалися судитися? Ви намагалися домогтися повернення майна, або хоча б компенсації? – Так, спочатку нас заспокоювали, потім казали – чекайте, а потім вже нас не пускали до кабінетів. Ми дуже швидко зрозуміли, що жоден адвокат не хоче нас захищати й жоден суд не бажав прийняти нашу заяву. Усі чогось боялися. Ми стали - як ізгої. Але що ми такого зробили? Ми просто жили тут, на цьому подвір'ї і трималися один за одного, а з нас зробили якихось монстрів….

(На фото листівка з портретом молодого Ільїна і фотографіями його батьків та видами Кіровограда).

Перший канал Росії показав телесеріал «Синдром дракона». В основі його сюжету - реальна історія: у Кіровограді в будинку нікому не відомого електрика Олександра Ільїна після його смерті виявлена запаморочлива колекція картин, церковного начиння, антикваріату й інших цінностей. Серіал починається так: Біля основного будинку стоїть другий, невеличкий будиночок, на який не відразу звернули увагу. Уже гості з похорон діда Сашка (Ільїна) збиралися розходитися, але хтось вирі-

шив заглянути у цей другий будиночок. Відкрили двері і побачили закладений до стелі пачками старовинної макулатури. А за ними виявилася кімната, де лежали дійсні раритети, звалені в купи з пилу й бруді. Те ж було і в майстерні Ільїна, довелося викликати людей, що стояли на дворі…..

Почався галас, метушня, приїхала міліція, потім СБУ, багато солдатів. З напівтемного підвалу виносять і пакують у вантажівки картини, ікони, срібні кубки, а монети виносили відрами. По двору десятки людей снують взад - вперед із стурбованими обличчями. Це, напевно, єдина правдива сцена серіалу. У реальності вона відбулася 4 січня 1994 року: будинок покійного електрика охороняв спецназ, три дні й три ночі експерти описували скарби й автомобілями перевозили їх у місцевий краєзнавчий музей. Всього в музеї 4 тисячі вилучених у будинку Ільїна предметів. Невже ніхто в місті не знав, що в простого електрика зберігається такий скарб? У викладі творців телесеріалу цей скарб - заховане золото Компартії. Ким насправді був Олександр Ільїн і звідки в нього такі скарби?

Стародавнє церковне начиння О.Ільїна вивозили на машинах. Фото: надано Кіровоградським краєзнавчим музеєм.

Memento mori

О. Б. Ільїн 1920-1993

Про колекцію О. Ільїна (на фото), дід Опанас розпочав із розповіді кіровоградки Мирослави Єгурнової, яка відповідальна за збереження «Колекції Ільїна»: - Мабуть О.Б.Ільїн не думав про «Мементо морі» (пам'ятай про смерть). Те, що в Ільїна є дуже коштовні речі, знали всі музейні працівники. І коли через кілька днів після його смерті в букіністичному магазині м. Кіровограда з'явилися його старовинні книги, було ухвалене рішення: «колекцію необхідно вилучати». Інакше вона просто пішла б за кордон вроздріб. Створили комісію, одержали рішення суду й поїхали до його будинку на машині «Уазик», із трьома коробками. Думали за один раз все й відвезти. Але тоді вище зазначені племінники померлого, нас і на поріг не пустили. Так що довелося повертатися з міліцією. Міліція розпочала свою справу, коли ми усвідомили масштаб цінностей О. Ільїна, були просто в шоці: «Ця колекція має державне значення, в усьому світі є норми, по яких у випадку небезпеки втрати предметів мистецтва й тощо, вони конфіскуються на користь держави». *Серед усіх експонатів колекції слід виділити наступні*:

Чотирьохтомник «Царська охота», над яким працювали Олександр Бенуа, Ілля Рєпін та інші;

Біблія Івана Федорова;

Рукописи Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя та інші;

Особиста Біблія Катерини II;

Телескопи Галілео Галілея та Карла Цейса, тощо.

(*Примітка*: Сухі рядки Вікіпедії повідомляють. Олександр Борисович Ільїн (р.н. 1920 – помер 22.10.1993. – Кіровоград). Радянський реставратор і колекціонер, власник однієї з найбільших в Європі колекцій цінних книг, зразків живопису, ікон, гравюр, скульптур, предметів китайської порцеляни, старовинної бронзи, меблів, посуду, зброї, самоварів, кам'яних сокир тощо. Батько - Ільїн Борис Миколайович, син власника мідноливарної майстерні. Мати Римська-Корсакова Наталя Олексан-

дрівна, потомствена дворянка з роду Римських-Корсакових. Закінчила Смоленську Маріїнську гімназію із золотою медаллю, знала чотири мови, грала, співала. В 1914 році вступила на економічне відділення Московського комерційного інституту. Автор цієї книги бачив її залікову книжку та студентський квиток. Революція зробила – неможливе, молода дворянка пішла працювати рахівником. У місті Смоленську був зареєстрований шлюб між робітником Борисом Ільїним і рахівницею Наталією Римской-Корсаковой. Колишня дворянка стала дружиною робітника. Утворився новий пролетарський стан, переїзд до чоловіка дозволив зберегти багато фамільних цінностей Римских-Корсакових, уберегти їх від експропріації й контрибуцій.

Молодий токар Борис Ільїн, прекрасний механік-самоучка, так ще із дружиною, з майже вищою економічною освітою, швидко пішов нагору. Так уже трапилося, що його направили відновлювати маленький маслозавод у Вязьмі. Потім був завод у Вітебську, потім великий завод в Одесі. У Вітебську, в голодний 1933 р. багато чого з фамільного золота, срібла пішло в держ.-торгсин – за продукти. А книги залишилися й навіть збільшилися за рахунок таких же голодних, як і він. Борис Ільїн роздобував висівки і продавав, у 1933 році це був делікатес. Один раз Наталія Ільїна виміняла їх на прекрасну бельгійську рушницю, бо Борис жагуче любив полювання. (Ця рушниця була в «Колекції Ільїна в 1993-1994 р.) Сім'я Ільїних війну пережили в Рибінську, у них було троє дітей та усиновили ще сиріт. Наталія Ільїна працювала бухгалтером та доглядала за будинком.

І Вітебськ, і Одеса, і Рибінск - стародавні й багаті міста - благодатні для колекціонування. Перевагу віддавали - книгам. Після війни Бориса Ільїна направили в Кіровоград будувати жиркомбінат. В день будував завод, а по вечорах ходив розбирати руїни в окрузі, збирав будівний матеріал. Адже самому також треба було будувати власний будинок. Недобудований флігель із цієї цегли й досі стоїть на садибі Ільїна молодшого ...

У дитинстві дід з батьком навчили хлопчика Сашка реставруванню книжок. У 1941 р. Сашко вступив до Московського інституту, після початку Німецько-радянської війни, за неофіційними даними, обміняв одну з раритетних книжок в обмін на «білий квиток» у лікаря і до армії не призивався. Олександру Ільїну закінчити Московський хіміко-технологічний інститут не

вдалося. Офіційна версія – перешкодила війна.

Форма «А

При утере не возобновляется

СПРАВКА № 27996

Выдана гражданину(ке) Ильину Александру Борисовичу

1920 года рождения, уроженц(ке) г. Вязьма Смоленской обл.

гражданство (подданство) СССР национальность русскому

осужденному(ой) народным судом 1-го участка Фрунзенского р-на г. Ленинграда 17 января 1944 г. по ст. ст. 162 "г" УК РСФСР к лишению свободы на 3 лет с поражением в правах на — года, имевшему(ей) в прошлом судимость не судимому

в том, что он(она) отбывал(а) меру наказания с 1 декабря 1944 г. по 10 апреля 1946 г. и освобожден(а) Фрунзенским суд. кол. по уголов. делам Ленинградского облсуда от 22/IV-46 г. преступление по ст. 162 "г" УК РСФСР изменено на ст. 162 "г" УК РСФСР и с применением указа Президиума Верх. Совета СССР от 7 июля 1945 г. (наименование исправительно-трудового лагеря, колонии или тюрьмы)

освобожден(а) 10 апреля 1946 г. и следует к избранному месту жительства в г. Ленинград до ст. Ленинград железной дороги.

Настоящая справка выдана 10 апреля 1946 г.

Начальник УРО Ленинградского ГУРКМ (Шифрин)

Место для фотокарточки и оттиска гербовой печати

У 1944 р. О. Ільїна було засуджено за групову крадіжку, вирок мав бути жорстоким: смертна кара, або 15 років ув'язнення. (На фото довідка про покарання). Але хлопця засуджують лише до трьох років, з яких він відсидів тільки чотири місяці й відпустили. Його почали підозрювати у співпраці з НКВС, який формував мережу інформаторів серед колекціонерів. Згодом в Кіровограді він закінчить машинобудівний технікум і піде працювати електриком на зарплату у 100 рублів.

В 1943 році з Москви надіслали документ із пропозицією відновити навчання в інституті, але О. Ільїн не поїхав. Збереглася трудова книжка О.Ільїна, з 1946-го по 1960-й р. - у книжці пробіл. Тобто півтора десятка років ніде не значився й не працював. Помітьте, це в ті часи, коли стаття КК «за дармоїдство» була сама «страшна». Залишилися цікаві фотографії. Ільїн у компанії православних ієрархів, сам в одяганні священика.

З 1945 р. Ільїн став працювати реставратором у Києво-Печерській лаврі. За свою роботу просив оплачувати не грішми, а книжками з бібліотеки. За розповідями одного з друзів: -

Ільїн мав потяг до крадіжки, він часто виносив книжки з лаври під піджаком. У 1961 р. лавру закрили і Ільїн переїхав до Кіровограда, куди перевіз два контейнери книг та церковних речей, за його словами він це зробив на прохання ченців, які не хотіли, щоб цінні речі дістались невіруючим людям.

СВЕДЕНИЯ О РАБОТЕ

№ записи	Дата: Год	Дата: Месяц	Дата: Число	Сведения о приеме на работе и увольнении	работу, перемещениях по (с указанием причин)	На основании чего внесена запись (документ, его дата и номер)
1	2				3	4
5	1945	XII	10	Уволен в виду переезда на местожительства		приказ № 95 от 10/XII-45 г.
				Нач. отдела кадров Комарова		
6	1946	VI	12	Исправляющему Ефимов. Нач. отдела кадров Ефимова		
7	1960	II	11	[illegible]		Приказ № [illegible] от 10/II 1960 г.
				[illegible]	[illegible]	

4 5

(На фото записи в трудовій книжці О. Ільїна).

У Кіровограді Ільїн влаштувався на роботу електриком. Жив він на вул. Врожайній № 28 у власному будинку, дружини та дітей не мав. У місті був відомий серед колекціонерів, краєзнавців, співробітників музеїв та картинної галереї. У себе вдома він зберігав величезну колекцію дорогоцінних книг, стародавніх ікон, виробів із золота та срібла. З часом деякі книжки почали псуватись через вологу, адже будинок опалювався невеличкою піччю, тому в будівлі, яка почала занепадати, завжди було сиро. Після смерті Ільїна його колекцію було перевезено до обласного краєзнавчого музею. Причина, «відсутність спадкоємців», вищевказані племінники колекціонера так і не довели свої права на володіння колекцією дядька.

Тепер декілька слів про інших Ільїних. Молодша дочка Бориса Ільїна - Тетяна, закінчила Московський хіміко-технологіч-

ний інститут. Там познайомилася й вийшла заміж за Івана Юхимовича Подтелкова, (згадайте розповідь про племінників), який після поранення був спрямований у Московську військово-юридичну академію. Закінчив її із золотою медаллю. Служив у Німеччині, на Далекому Сході. Займав високі пости, міг зайняти високі посади у відомстві, але, були зриви...

Після демобілізації, І.Подтелков працював у суді, адвокатурах, прокуратурі. Жінка - Тетяна просила його стати на чергу на житло, але той відмовився. Був він тоді помічником прокурора Кіровоградської області по наслідку. Колекційовання - хвороба заразлива, Тетяна Подтелкова також почала купувати книги, статуетки, вазочки, срібні речі тощо. У цієї сім'ї було двоє дітей Ірина та Андрій Подтелкови.

31 грудня 1993 р. суддя Кіровського нарсуду м. Кіровограда, добре відомий Володимир Ярошенко, у 23 год. 45 хв. ночі ухвалив рішення щодо накладення арешту й вилученню «безхазяйного майна», (колекціонера О.Б.Ільїна) з попередньою оцінкою в кілька мільйонів доларів). Кінець примітки.

(На фото будинок О.Ільїна по вул. Врожайній, 28 м.Кіровоград).

Як бачите, скупі рядки не розкривають нам походження цінностей в «Колекції Ільїна». Страсті й сьогодні навколо неї, наскільки легендарної, настільки й унікальної, не вщухають й

дотепер. Журналісти останнім часом називають її не інакше, як «проклята», або «нечиста». Також більше 20 років не вщухають суперечки навколо цієї колекції. Сперечальники ламають списи по двох основних пунктах:

Перший - звідки в скромного електрика взялися унікальні твори мистецтва?

Другий - чи дійсно скарб Ільїна, що на перший погляд, виглядає звичайним мотлохом, «тягне» на 40 мільярдів доларів і може бути прирівняна до вартості 8 тонн золота? (У цінах 1993-1994 років).

Директор Кіровоградського краєзнавчого музею Тамара Григор'єва говорить, що хоч названа сума й завищена, але мова йде про мільярди доларів. Одного срібла тут більше 200 кг. Помітьте, не срібного лома, злитків або навіть монет – 200 кг. виробів найвідоміших ювелірних фірм другої пол.. XI і початку XX століття: Фаберже, Коллінза, Хлебникова, Алексєєва й інш. Свідомість відмовляється представити, як зміг таке зібрати безвісний старий. Візантійські мозаїки, яких у світі залишилося лише кілька екземплярів. Славнозвісна Острозька Біблія - одна вона оцінена аукціоном «Сотбіс» у 500 000 доларів. 70 тисяч найрідших книг, серед яких є справжні мало відомі рукописи, а дійсною сенсацією стала знахідка так званого Кубка Равича. Легендарний ювелір в XVII ст. зробив таких тільки два. Один подарував гетьманові Мазепі, інший - Петру I. У колекції Ільїна виявилися й дорогоцінні археологічні знахідки: кам'яний вік, Древній Єгипет, Греція, Рим. Тут же унікальні меблі, кабінетна скульптура, холодна зброя й неймовірно багаті зібрання предметів культу із православних і католицьких храмів, а також мечетей і синагог….

За рішенням суду зі спадщини Ільїна вилучено біля півмільйона предметів. Це по кількості в сім разів більше, ніж в Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї. Про якісне порівняння говорити не доводиться. Не порівняно. Розпорядженням представника Президента в області Н. Сухомлина 17 січня 1994 року була створена науково-консультативна комісія з рішення питань, пов'язаних з колекцією Ільїна. Основне завдання комісії - каталогізація й оцінка предметів колекції, розробка рекомендацій щодо її подальшої долі. Книги з колекції Ільїна повинні бути доступні для прочитання. Творам мистецтва

місце в музеях і галереях. Саме цим керувалися ініціатори вилучення колекції Ільїна. Зібрання такого рангу може поставити Кіровоград у науковому відношенні в один ряд з Києвом, Львовом, Одесою, Харковом, Дніпропетровськом. Бібліотека Ільїна може стати підмогою для створення в Кіровограді одного із кращих гуманітарних університетів України…..

Наприкінці 1993 р. українська преса видала кілька матеріалів про кіровоградський скарб О.Ільїна. Тема колекції Ільїна - одна із центральних у кулуарних бесідах кіровоградців. У грудні 1994 на одному із західних аукціонів була продана Біблія Івана Федорова за 500 тис. доларів. У зв'язку із цим у Москві провели ревізію наявних у межах колишнього Союзу екземплярів відомих Біблій першодрукаря. Хтось згадав і про кіровоградського пенсіонера О.Ільїна. Чи була то Біблія із зборів Ільїна, ми достеменно не знаємо. Це з області здогадів і фантазій, але трапилося дивне: раптом, як по команді, про Ільїна всі забули.

Коли запитуєш про окремі шедеври, роблять круглі очі... Бояться? Кого? Поки що єдиний, хто не боявся розповідей про «Колекцію Ільїна» - це голова правління Кіровоградського, міського клубу колекціонерів Євгеній Савченко: - Ільїна знав давно, майстер чудовий, будь-яку річ із будь-якого матеріалу міг довести до розуму. А якщо вже візьметься за якусь стару книгу... Між іншим, у нього були на реставрації й пара моїх книг «Міфи класичної стародавності» 1861 року видання Штоля і Євангеліє XVIII ст. Після смерті О. Ільїна, дивним чином пропали. Де вони? У кого зараз їх вимагати? Реставрував він речі й інших людей, які сьогодні не можуть знайти ...

Завжди вражала ерудиція Ільїна. Він був ходячою енциклопедією. Думаю, заткнув би за пояс наших доцентів-докторів у питаннях історії, літератури, релігії, мистецтва.А зараз за нього, геть й чисто забули. Тільки після 2010 р. перший канал Росії показав телесеріал «Синдром дракона» - і знову тиша. Чому?

Може людям стало не цікаво, чи щось інше?

Голові Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України - Федоруку О. К.

Вельмишановний Олександре Касяновичу!

Науково-консультативна комісія по вирішенню питань, пов'язаних з колекцією О. Б. Ільїна, вис-

ловлює Вам та очолюваній Вами Національній комісії щиру подяку за організацію консультативної допомоги. Експерти, що приїздили до нас з різних установ Києва, разом з нашими фахівцями розпочали науковий опис і оцінку колекції. Проте кожен новий день роботи додає проблем, які самотужки вирішити складно. Основна з них - це проблема юридична. Для її розв'язання нам потрібен юрист-консультант високого професійного рівня. Тут без Вашої допомоги ми не обійдемось. Крім того, маємо на сьогодні потребу ще й в експертах по рукописах та рукописній книзі, східному мистецтву і європейському та російському образотворчому мистецтву XVIII - XIX ст.

Сподіваюсь, що ці проблеми нам легше буде подолати, якщо Ви особисто, або члени Національної комісії та представники Міністерства культури відвідаєте Кіровоград для ознайомлення з колекцією О. Б. Ільїна. Прошу лише попередити мене про це заздалегідь. З найкращими побажаннями.

Голова комісії, перший заступник глави ОДА.

Репало В.М. (*підпис*) 18.03.1994 р.

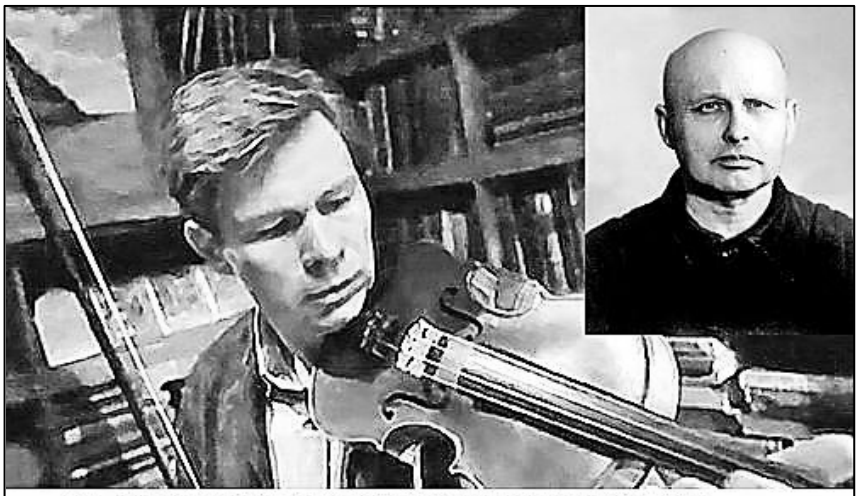
Синдром дракона

Настав 2012 р. у Москві на першому каналі презентували 12-серійний фільм режисера М. Хомерика «Синдром дракона» про долю найбільшої в Європі приватної колекції антикваріату, знайденої в 1993 р. в будинку кіровоградського електрика О. Ільїна після його смерті. Запитання до М.Хомерика: - Чи відповідає дійсності ваша розповідь про Ільїна. Ні, там 90% вигаданого сюжету і 10% психологічної драми. Всі питання про О.Б.Ільїна розбурхували розум людей в 1993-1994 р., тоді відповідей не знайшли. Люди залишаються без відповідей і зараз. Пройшло більше 20 р. після тих подій і знову кореспонденти «Комсомольської правди» відправляться в Кіровоград, щоб доторкнутися до залишків скарбів О. Ільїна й знайти тих, чиє життя назавжди змінилося після зустрічі з скарбами померлого. Кореспонденти заявляють: - Спеціальний репортаж буде в найближчих номерах газети «КП».

Щоб усе зрозуміти, знову повертаємося назад у 1993 р. Степове українське місто Кіровоград з великою урановою шахтою. Поруч у Жовтих Водах – підприємство по переробці уранових руд. У самому місті до середини 1990-х років, було кілька оборонних «ящиків» - тихих, таємних, невідомо що виробляють й куди направляють. Чорноземні землі, пшениця й черешні, а ще тепла зима та жарке літо. Чужі сюди не заїжджали, а гості – як на долоні. Старий електрик Олександр Ільїн ходив по вулицях Кіровограда у потертій спецівці й стоптаних башмаках. Погляд насторожений і недовірливий, таке відчуття, що він чекає від людей – негативності в діях. Городяни проводжали Ільїна поглядами в спину, крізь фіранки й зелень огорож. Люди шепотілися, що це йде місцевий мільйонер і кожний раз добавляли якісь нові негаразди. О.Ільїн не любив людей, і вони інтуїтивно відповідали йому - тим же.

Про таких людей кажуть: - Спокушені, недовірливі, все контролюють й перевіряють, як правило - розумні, чітко знають, що вони хочуть. Інтуїтивно й інтелектуально розвинені, тому шукають високий професіоналізм в діях, або у вибраній темі. Власні емоції й почуття в них сильно подавлені, вони приймають рішення опираючись на власну інтуїцію й розум. Люблять конкретику, ненавидять коли їм щось недокажуть, змушують

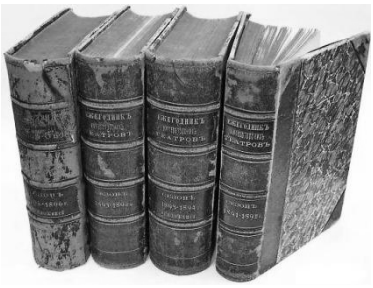

Актор з телесеріалу "Синдром дракона", який виконував роль О. Б. Ільїна

чекати, приховують щось, при цьому самі, можуть не договорювати, спізнюватися та інше. Часто вони посміхаються не від задоволення спілкування з людиною, а посміхаються тому що побачили щось нестандартне, гарне, відмінне від інших й їм відразу ж треба це мати! Вони хочуть мати все найкраще за напрямком дій. Як би там не було, але для кіровоградських колекціонерів, краєзнавців, мистецтвознавців і співробітників музеїв, смерть О.Ільїна - це була втрата. Хоча б тому, що Ільїн був реставратором і палітурником найвищого класу. Він чудово розбирався в мистецтві й час від часу консультував по цьому питанню зацікавлених людей…..

Скарби О.Б.Ільїна

Коли дуже скромні похорони пройшли й почали обстежувати будинок на предмет залишеного майна, - і ойкнули: суцільно старовина. (*Примітка*: На горищі старого будинку Олек. Ільїна, у якому він проживав, було виявлено стільки творів мистецтва, скільки немає у фондах Кіровоградського обласного музею й обласної наукової бібліотеки ім. Чижевського. Де, між іншим, перебуває одна з найбільш повних колекцій унікальних книжкових раритетів у всій Україні).

Неодноразово поверталася до історії з колекцією всеукраїнська газета «День». Писала, як обрушився на приголомшену публіку шквал інформації, вірогідність якої було неможливо оцінити ні тоді, ні сьогодні. Зокрема, саме тоді пішов слух, що один з раритетів колекції Ільїна вже продається на найбільшому аукціоні світу. Варто враховувати, що ці події відбувалися в напівголодний і важкий час 1990-х р., коли самі маленькі зарплати обчислювалися мільйонами купонів і при цьому не завжди виплачувалися. Майже кожен українець був голодним, напівзлиденним

мільйонером. Олександр Ільїн і його колекція стали на якийсь час темою номер один у регіональних і столичних ЗМІ. (На фото срібний кухоль роботи Івана Равича, вчені не виключають, що він міг належати Петру І). Не дивно, що обнародувана цифра вартості колекції Ільїна розбурхувала уяву журналістів і кружляла голову простому люду. Сума в 40 млрд. доларів у 10 разів перевищувала суму зовнішнього боргу України. Якби (теоретично) цю колекцію вдалося продати, то кожен дорослий громадянин нашої країни міг одержати на руки ледве більше однієї тисячі доларів США. Багато українців у той час не знали, як виглядає стодоларова купюра. І якщо ця сума була межею бажань і кружляла голову, що тоді говорити про цифру 40 мільярдів доларів,(на фото молодий О. Б. Ільїн). Хоча названа сума й завищена, але вже тоді мова йшла про мільярди доларів. Як ви пам'ятаєте, газета «Київські відомості» у 1994 р. писала про 200 кг. виробів найвідоміших ювелірних фірм Фаберже, Коллінза, Хлебнікова, Алексєєва та інших. Описом майна покійного Ільїна займалися десять судових виконавців. Більше п'ятисот мішків з раритетами вивозили на декількох вантажівках і тривало це три дні. Щоб ви зрозуміли обстановку, усі, хто розбирав колекцію Ільїна, працювали в респіраторах. Кожен предмет покривав бруд у палець товщиною. Багато фахівців, що розбирали завали раритетів та цінностей, нажили собі астму: дихальні шляхи постійно забивалися пилом, люди чхали й кашляли. Були й інші знахідки, так в одному з підвалів лежала гора гуманітарної тушонки, отриманої із США ще в 1945 році по лендлізі. Строк придатності якої - 50 років.

Спогади 1993-1994 р. П.Босого (керівника Кіровоградського обласного музею): - Факт, що Ільїн колекціонував раритети, дійсно був відомий досить вузькому колу людей. Але особливої таємниці з того, чим він займається, - не робив. Просто його

захоплення в принципі проходило повз увагу громадськості. Мир колекціонерів досить специфічний, і в цьому світі Ільїна знали. Хоча про повний обсяг зібраної ним колекції дійсно не знав ніхто. Мій колега Володимир Босько, що мав, як і всі ми, віддалене уявлення про колекцію Ільїна, розділив всіх людей, які приходили до Ільїна на консультацію, на три категорії:

- «присвячених», яким не довіряв;

- «підгрушників», хто сидів у дворі під грушею. Для тих, кого Ільїн допускав у двір, він іноді виносив з будинку й показував якийсь предмет із своєї колекції;

- «запорожців», - кого Ільїн допускав за поріг будинку. Вони сиділи тільки на кухні, в інші кімнати нікого не пускали. Скільки було таких людей, п'ять, чи вісім – ніхто не знав. В принципі повноцінного уявлення про колекцію не було ні в кого. Хтось бачив одну книгу, хтось - іншу, хтось бачив який-небудь орден, а комусь показували вазу і т.д.

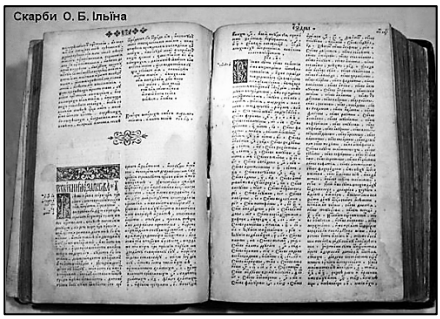

Скарби О. Б. Ільїна

У радянські часи Олександра Ільїна обкрали лише один раз. Міліція знайшла злодіїв досить швидко й дивно, немов їх принесли «на блюдці». У крадіїв вилучили ікони й стародавні золоті прикраси. Ільїн ікони забрав, а від золота відмовився. Заявив: «Монети і вироби - не моє». Я золото - не скупляю». Щоб ви зрозуміли, чому Ільїн так сказав, ми розповімо коротку історію. Якось американські комуністи, поскаржилися Микояну

й Суслову: - Як так, ми, ідейні борці, приїжджаємо в Москву, а тут у нас якісь радянські пройдисвіти валюту й золото на вулицях запитують. Доповіли Хрущову про московський чорний ринок, у того очі кров'ю налилися: «Чорний ринок? У нас? Коли країна на підйомі, а Гагарін полетів у космос, коли ми майже живемо при комунізмі. Що - шахраїв-валютників теж у комунізм брати? І велів термінову ввести відповідну статтю в Кримінальний Кодекс СРСР».

Ось примітка із газет піввікової давнини: «КДБ СРСР арештовані за порушення правил про валютні операції й спекуляцію (……..) Зазначені особи скуповували у великих розмірах в іноземців валюту й золоті монети, а потім перепродували їх за спекулятивними цінами (...), вони не займалися суспільно-корисною працею, негативно впливали на нестійких громадян й вступаючи в злочинні зв'язки з іноземцями, принижували достоїнство радянських людей...

На фото експонат із скарбниці О.Ільїна. Як ви вже знаєте, заповіту О. Ільїн не залишив. Чому, ми не знаємо, але також не було описів власного скарбу. Можливо він не хотів, щоб все це взагалі кому-небудь дісталося. Місцеві «специ» іронічно відзначали, що він збирався жити вічно, інакше чим пояснити, що колекція не дісталася навіть родичам покійного. Хоча багато хто сходяться в єдиній думці: при житті Ільїн не хотів, щоб після його смерті, його скарби дісталися родичам, бо ті їх згодом продадуть. А якщо все перейде до музею, то там хоч щось виставлять на загал людям і буде названо його прізвище. Тому О. Ільїн вирішив залишити кіровоградцям свою колекцію, як величезну загадку, пов’язану з його ім’ям.

Ті, хто спілкувався із загадковим електриком, пригадують, що іноді він сам забував, що в нього було, або не міг своєчасно знайти потрібну річ. Бувало, просив привезти якусь рідку книгу з іншого міста. А потім, коли книги вже були описані комісією 1993-1994 р., стало ясно, що екземпляр такої книги вже був у його зібранні. Спосіб зберігання колекції Ільїна, не мав нічого

загального ні з музейним, ні з бібліотечним, ні з архівним зберіганням. Це неможливо передати словами. У центрі будинку була кімната площею 4 на 4 метри, без вікон - тільки дверей з усіх боків. У неї ніхто не міг увійти: вона була дуже щільно забита книгами від підлоги до стелі. Крім того, був ще флігель із горищем. У тих, хто був знайомий з О. Ільїним, створилося враження, що в покійного був інтерес скоріше - властивий до процесу збирання, ніж до того, щоб потім насолоджуватися цими речами. У нього, безумовно, були якісь дорогі йому речі. Але деякі предмети просто лежали штабелями, інші звалені у купи. Багато які з них перебували в дуже поганому стані. Наприклад, кілька ікон і картин повернулися в краєзнавчий музей з реставрації - тільки через кілька років.

Надаємо для ознайомлення статтю із газети «Вечірній Київ», від 2 лютого1994 р.: - Походження колекції Ільїна викликає чимало запитань. Ймовірно, частина її була сформована в роки війни (скажімо, з трофеїв), частина (як сокири кам'яного періоду) потрапила з громадських музеїв. Арешт на майно померлого був накладений після того, як в букіністичних магазинах з'явилися книги, котрі, як відомо були в місті і належали О. Ільїну. Вірогідно, що до того, як колекцію взяли під охорону, вона позбулася й деяких інших коштовностей, якщо на книгах Ільїна стояв його герб, то, скажімо, на діамантах чи виробах із золота - поміток не було. Опису ж свого зібрання О. Ільїн не робив. Тому основним завданням комісії буде розібрати й описати зібрання Ільїна, а також атрибутувати (тобто з'ясувати правдивість) предметів старовини. Все це дасть змогу уявити обсяги коштів, необхідних для консервації та реставрування окремих речей унікального зібрання.

Щодо прецедентів, то аналоги до особи Ільїна в різні часи в різних країнах були, траплялися такі люди в Англії, Франції... Це тип бібліомана та бібліофіла вищого ґатунку, (О. Ільїн дуже багато читав). І вже традиційно, що після смерті таких людей «завали» накопичених ними цінностей розбирала держава: вона ж зберігала і раритети, і саму пам'ять про збирачів.

Припускають, що питання про належність колекції буде

вирішена не раніше, як за рік, у разі коли претензії на колекцію висунуть родичі. Однак навіть коли суд винесе рішення на користь родичів Ільїна, все одно держава виступатиме гарантом збереження цінностей. Вона проведе каталогізацію й реєстрацію колекції, і в разі, якщо її власники матимуть намір продати якісь речі з неї, то покупцем номер один тут є держава. Крім того, щоб стати власником спадщини, спадкоємцям доведеться сплатити солідне мито.

Подібних ситуацій у сучасній практиці ще не було. І тому як не закінчилася б ця історія, вона матиме силу прецеденту.

У Кіровограді побоюються, що казкові цінності колекції Ільїна уже привернули увагу Києва, і столиця докладе всіх зусиль до того, щоб змусити провінцію поступитися ними. Але поки що такі побоювання нам видаються безпідставними: на початку минулого тижня наші спроби дістати хоч якусь інформацію про колекцію в Міністерстві культури м. Києва закінчилися нічим; судячи з усього, там ще й не чули про існування цієї безпрецедентної для України приватної колекції О. Ільїна. Кінець статті.

Пригоди у старому будинку

По м. Кіровограду поповзли різні чутки, хтось – щось чув, інший бачив і все обростало легендами. Так що ж ховав у себе в будинку й на горищі електрик Ільїн? При детальному вивченні його колекції було знайдено кілька тисяч книг, виданих у період з XVI по XX ст. Серед них – «Візантійські емалі із Звенигородського зібрання» - книга, що вважається однієї з вершин поліграфічної майстерності. Було видано всього 600 екземплярів цієї книги, більшість із яких загублено. Її обкладинка виготовлена із шагреневої шкіри, тисненої червовим золотом. Навіть закладка розшита золотом і сріблом. Ще одна перлина колекції - чотири томи «Царського й імператорського полювання на Русі", ілюстровані Рєпіним, Суриковим й Васнецовим.

Крім того, у колекції кіровоградського електрика - книги Івана Федорова, комплект Євангелій із XVI століття, рукописи

Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, прижиттєві видання Грушевського й Винниченко. За їхнє зберігання, між іншим, у радянські часи можна було й строк покарання одержати. Є навіть гори пергаментних сувоїв і шматочок папірусу. Заввідділом рідкісних книг кіровоградської обласної наукової бібліотеки О. Чуднов сказав із цього приводу журналістам: - «Вищий пілотаж колекціонування! Є книги з печатками різних бібліотек, з екслібрисом родини Михалкових. Тих самих, де Сергій Михалков - відомий письменник, а Микита й Андрон - відомі кінорежисери. Є книга Євангеліє, подароване місту Єлизаветграду - імператрицею Єлизаветою Петрівною. Багато експонатів при загадкових обставинах пропали з міських музеїв багато років тому».

Скарби О. Ільїна

З інших знахідок потрібно відзначити велику кількість срібних хрестів, ікон у срібних оправах з дорогоцінними каменями. Серед них - ікона XVI століття «Богоматерь-Одигитрия» в оправі з перлинами, срібний ковш українського майстра XVIII століття Івана Равича, що працював тільки для церкви, а також унікальний «ковшик Мазепи», що став воістину легендою в середовищі аматорів стародавності. Саме коштовне мальовниче полотно – це портрет Катерини II в гетьманському одіянні роботи невідомого художника. Ну й, звичайно ж, багато стародавніх меблів. Переважно - XVIII століття. Вона попсована паразитом «жучком», тому вимагала реставрації. Втім, як і вся спадщина Ільїна, потребувала довгої і кропіткої роботи та реставрації.

На дворі стоїть 1993 рік, йде другий день роботи комісії в садибі Ільїна, у купі сміття, було виявлене срібло. Мова йде про срібні вироби, зроблених великими майстрами, і їхня цінність уже далеко не порівнянна із ціною срібного лома. Наприклад, срібна кружечка роботи українського майстра Івана Равича скромно стояла на шафі серед якихось дрібних, зовсім не коштовних дрібничок. Як виявилося, племінники з неї пили чай. До речі, родичі, які були присутні при описі «скарбу» і намагалися по можливості приховати той або інший предмет старовини, і

цю кружечку обізвали «безкоштовним сувеніром». Мабуть і дійсно вони навіть уявлення не мали, яку цінну річ тримали у своїх руках. Але музейні працівники стежили уважно за родичами, кружку відібрали й описали дуже просто: «Кружка в барочному стилі з білого металу». У ній не відразу пізнали твір мистецтва Івана Равича. Лише коли приїхала Жанна Арустамян, співробітник музею історичних цінностей, вона подивилася на кухоль й ойкнула: на ній стояло клеймо великого українського ювеліра початку XVIII століття - Івана Равича.

Музейникам на той час уже був відомий один невеликий кухоль, що виготовив Равич, (він зараз зберігається в Чернігові) в історичному музеї. А ця річ виявилася набагато більшого розміру, більш складної художньої роботи й дуже виразної форми. На думку експертів, цей предмет може вважатися чи ледве не самою коштовною річчю із предметної колекції Ільїна, що перебуває в даний момент у державній власності. (Прошу не плутати з цінністю книжкової частини колекції Ільїна). До речі, дехто припустив, що кружка могла належати Петру І. На корпусі було коло, увінчане так званою «старою царською геральдичною короною. Цю емблему використали переважно до 1721 року, коли Петро І проголосив себе імператором. А монограма «ВР-ПЛ», (або «ВР/ПА») може означати «Великий самодержець Петро Олексійович».

У кімнату племінників під час проведення опису колекції Ільїна ніхто навіть не зайшов. Комісія працювала тільки в тих приміщеннях, де дозволили родичі. Не завжди можна було абсолютно точно встановити, що належало племінникам, а що - Ільїну. Наприклад, у будинку перебувала колекція зброї. Але багато хто з тих, хто був знайомий з колекціонером, прекрасно знали й те, що він зброї терпіти не міг. У той же час один із племінників збирав зброю й у нього був відповідний дозвіл. Природно, ніхто цю колекцію зброї й пальцем не торкнув.

Всі речі складалися і запечатувалися в мішки - під наглядом судових виконавців, в кожний мішок клався опис предметів. Все зібране в будинку Ільїна спочатку надійшло в державний архів, потім визначили предмети музейного значення і направили їх на зберігання в обласний краєзнавчий музей, а книги, манускрипти, документи - в обласну наукову бібліотеку імені Чижевського. Природно, разом з відомостями й описами. З усім

цим майном працювали спеціальні робочі групи, які містили в собі судових виконавців й експертів - музейних працівників та співробітників бібліотек. До нинішнього часу залишається загадкою, яким образом все це «добро» попало до звичайного скромного електрика. Стародавні картини, срібні ковші й ікони на вулицях не валяються. У тім, що раніше ці речі зберігалися в якихось інших колекціях, ніхто з фахівців не сумнівається. Надаємо для ознайомлення лист:

Прем'єр-міністру України В. А. Масолу.
Шановний Віталію Андрійовичу!

У жовтні 1993 року в м. Кіровограді помер відомий колекціонер стародруків та пам'яток мистецтва О. Б. Ільїн, спадщина якого є унікальним зібранням історико-культурних цінностей. Значну частину цієї колекції складають раритети загально національного значення ікони «Богоматір Одигітрія» 16 ст. - Росія; «Богоматір Ахтирська» кін. 18 ст. - Україна; «Покров та свята Параскева» кін. 18 поч. 19 ст. - Україна; срібний кухоль роботи І. Равича (Київ) поч. 18 ст.; порцелянова ваза (Китай) 18 ст.(?); срібний напрестольний козацький хрест 18 ст.; скульптура «Павло І» 18 ст. (?); портрет Катерини II (18 ст.) ймовірно роботи Д. Левицького або учнів його школи; етюд роботи О.Осмьоркіна (поч. 20 ст.); бронзова пластика епохи еллінізму (II-I ст. до н. е.); телескоп системи Галілея (Франція 18 ст.); шафа для демонстрації коштовного посуду, прикрашена авторським живописом (18 ст.); рукописні Євангелія сер. XVI ст.; ймовірні рукописи М. Гоголя та О. Пушкіна; різні видання П. Мстиславця, А Невєжі, І. Федорова; «Тріодь цвітна» з маргіналією про дарчий внесок цієї книги у Кирилівський монастир митрополитом П. Могилою у 1632 р.; два примірники «Єлисаветинської Біблії» (1758 р.); «Біблія» Олексія Михайловича (1663 р.); «Арифметика» Л. Магницького (1703 р.); видання німецькою мовою праць Й. Флавія «Іудейські старожитності» (1590 р.); прижиттєве раритетне видання Г.Х.Андерсена; унікальна книга «Візантійські емалі» (1892 р.); «Великокняже, царське, імпера-

торське полювання на Русі» у 4-х книгах (кін. XIX поч. XX ст.); «Євангеліє», подароване фортеці Св. Єлисавети імператрицею Єлизаветою у 1760 р.; рукописи на пергаменах; колекція Тор….

У зв'язку з тим, що О. Б. Ільїн не залишив заповіту та законних спадкоємців він не мав, а також із тим, що окремі предмети з колекції почали продаватися племінником покійного А. І. Подтьолковим через букіністичний магазин міста Кіровограда, Кіровський районний народний суд м. Кіровограда, 31 грудня 1993 р. прийняв рішення про арешт колекції О. Б. Ільїна з метою запобігання розпродажу до вирішення її долі згідно з чинним законодавством. У січні 1994 р. колекцію було передано для зберігання, первинної реставрації, вивчення та оцінки Кіровоградському обласному краєзнавчому музеєві та Кіровоградській обл.. універсальній науковій бібліотеці їм. Чижевського.

Створена за розпорядженням Представника Президента науково-консультативна комісія протягом п'яти з половиною місяців вжила необхідних заходів для зберігання, дослідження, експертної оцінки колекції (висновки комісії додаються). За передбачені Законом 6 місяців, що минули після смерті власника колекції, спадкоємців О. Ільїна не виявилося. Сама колекція, відповідно діючого Закону УРСР про охорону пам'яток історії та культури - зареєстрована не була. Таким чином, склалася ситуація, яка потребує передачі колекції О.Б.Ільїна у власність держави. Проте, нинішнім, законодавством України не визначено механізм реалізації вищеозначеного Закону щодо вилучення і передачі приватних колекцій у державну власність.

Враховуючи правову неврегульованість проблеми, а також виняткову цінність колекції О.Б. Ільїна, звертаємося з проханням прийняти спеціальний нормативний акт Кабінету Міністрів про передачу колекції у власність держави, передбачивши ним зберігання зібрання старожитностей, творів мистецтва, колекції приладів та документів у Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї, а бібліотеки О.Б. Ільїна, зібрання рукописів та стародруків - у Кіровоградській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д.Чижевського.

З повагою Голова Кіровоградської обласної Ради народних депутатів В. О. Долиняк. (*підпис*)

Представник Президента України у Кіровоградській обл.. М. О. Сухомлин. (*підпис*)

Загадковий Ільїн

Особистість самого О.Б.Ільїна теж покрита ореолом таємничості. По одним слухах, він був чудовим реставратором. Грошей за роботу не брав - замовники розплачувалися з ним коштовними подарунками. По іншим, непідтвердженим даним, священики з околишніх церков зносили Ільїну на зберігання дорогоцінні ікони й інше начиння в часи, коли храми закривали за розпорядженням влади. Ходила навіть легенда, що Ільїн зміг зібрати першооснову колекції, будучи комендантом Ленінграда під час війни. Але *по-перше,* він ніколи не був комендантом, *по-друге*, він не був у Ленінграді. Хоча під час війни дуже багато предметів з музеїв і бібліотек дійсно могло потрапити в приватні руки.

Більш вірогідна версія, що колекція О. Ільїна збиралася трьома поколіннями. Її перший, образно говорячи, шар склали фамільні цінності Римских-Корсаковых, які змогла зберегти матір Ільїна. Другий шар - предмети, зібрані батьком хлопчика Ільїна й вивезені після війни з Німеччини його знайомих військових. Третій шар - зібране самим Олександром Ільїним й можливо, (частково його племінником), теж колекціонером. Фундаментальну частину колекції могли становити цінності із дворянських садиб навколо м. Рибинська, вилучені в 1918 році під час антонівського заколоту, у придушенні якого нібито брав участь і батько О.Ільїна. За деякими даними, тоді ж була розграбована й садиба Михалкових - предків найвідомішого сьогодні кінорежисера Микити Михалкова. Ця версія накладала на колекцію Ол. Ільїна якийсь кривавий відбиток і породжувала легенду про накладені на ній – людські прокльони.

Досить поширена версія, що колекціонера-мільйонера Ільїна охороняв КДБ. На тій підставі, що колекціонерів такого масштабу дійсно було небагато. І створювалося враження, що

влада його не торкалася, а якоюсь мірою, навіть берегла. Нібито «правоохоронні органи» зуміли зберегти майно, конфісковане після революції в найбагатших маєтках землевласників і негоціантів півдня України. Золото й коштовності чекісти відправляли в розпорядження центральної влади, а антикваріат складали в спеціальних фондах на місцях. До складання таких фондів залучали досвідчених фахівців, чим підтверджується унікально різнобічний й якісний склад колекції. Навряд чи вдасться розшукати «золото Компартії» в колекції Ільїна, як того хотіли деякі СМІ за останньою версією. Але не виключено, що в Кіровограді знайдено дещо із «антикваріату ЧК». Теоретично, знавці антикваріату з навичками реставраторів і палітурників у чекістів завжди були на особливому рахунку. Вони могли оцінити важність і вартість раритету, привести його в порядок, указати, де й у кого зберігається більше коштовна річ. Такі антиквари є на службі СБУ й зараз, це позаштатні консультанти спецслужб.

Один раз Ільїн помінявся літературою з місцевим україно-філом. Віддав йому заборонені тоді томики Винниченко й Грушевського в обмін на книгу про останнього російського царя. Усе проходило без свідків. Але незабаром до україно-філа прийшли з КГБ і зажадали показати небезпечні книги. Вилучити не вилучили, але настійно попросили читати на самоті й більше нікому не показувати. При цьому не задали самого, головного питання: звідки взялися книги? Але ж за таке в часи СРСР, як-

що не розстрілювали, то у в'язницю точно могли засадити. Поплатився за читання заборонених книг у дворі Ол. Ільїна й відомий у нашому краї письменник М.Смоленчук - його фактично вижили з педагогічного університету у кінці 1980-х років. І знову ситуація повторилася - хазяїнові цієї літератури питань ніхто не задавав…..

Зовсім недавно висунули версію про «заступництво» - з боку церкви. Ільїн

реставрував книги, ікони для церков, а на відреставрованих ним Євангеліях - служив сам патріарх. Дивно, але його не чіпав й карний мир. Є відомості, що у нього перебувало багато крадених музейних цінностей, які тайком йому збували музейні працівники у голодні роки. Втім, цей слух, мабуть, самий неймовірний. За свою більш ніж 30-річне життя в Кіровограді, електрик Ільїн жодного разу не був замічений у конфлікті із законом.

Загадок багато, і це стосується не тільки походження колекції, але й біографії самого Ільїна. Навіть дата його народження в різних документах різна. Відомості про батьків - убогі й суперечливі. Московський студент і красень Сашко Ільїн був у свій час арештований за грабіж, по вироку суду одержав 3 роки але на волю він вийшов через 4 місяці. Коли почалася Велика Вітчизняна війна, О. Ільїну було 20 років, він здоровий і придатний до стройової служби, але на фронт чомусь не потрапив. Чим він займався повоєнні роки, (з 1946 по 1960) - невідомо. Тобто він 14 років ніде не значився й не працював. І це в той час, коли в кримінальному кодексі СРСР існувала стаття «за дармоїдство». Збереглися його фотографії у Києво-Печерській лаврі, крайній праворуч О.Ільїн. Є версія, він у той час міг бути ченцем, або послушником у лаврі і реставував книжки. А потім лавру й бібліотеку закрили. Однак це не значить, що всі бібліотечні фонди – забрала держава. Не виключено, що багато предметів із Києво - Печерській лаври потрапили в колекцію Олександра Ільїна. Так ким же насправді був загадковий Ільїн? Колекціонером, завдяки якому збережені унікальні предмети старовини, або скупником і приховувачем краденого? Звідки в нього скарби, вартість яких оцінюється мільярдами доларів? Запитань більше, ніж відповідей. Чи будуть коли-небудь отримані однозначні відповіді на ці питання? Здається, навряд чи, бо О. Б. Ільїна - немає.

У лаврі, крайній праворуч - О.Ільїн

Насторожує й те, як легко Ільїн міг зірватися з місця й відправитися в інше місто в пошуках раритетів. Але звідки злиденний електрик, з зарплатою у 100 крб., міг брати гроші на

поїздки (Москву - Ленінград) і покупку цінностей? Як він домагався інформації і де брав гроші щоб поживитись антикваріатом? І якщо колекція належала не йому, а КДБ (і в роки незалежності «перейшла» у спадщину СБУ), то чому хазяї так легко з нею розстались, дозволили забрати цінності в музей? (На фото золоті ополоники Фаберже у будинку скромного електрика О. Ільїна були звичайним кухонним начинням).

Як приклад, О. Ільїн отримав звістку про смерть відомого ленінградського професора-бібліофіла, домовився на роботі і на декілька днів гайнув до міста на Неві, а повернувсь з контейнером книг (понад тисячу шт.). Де взяв гроші на книги? Іншим разом Ільїн поїхав у Ярославль, (коли там закривали церкви і монастирі) і приїхав звідтіль з церковним начинням. Коли передавали Києво-Печерську лавру – державі, Ільїн і тут прибув завчасно, отримав бажане і поїхав до Кіровограду. За словами О.Ільїна: - Монахи були настільки ображені, що ледве не вмовляли його брати все, аби тільки воно не дісталося безбожникам. Тоді Ільїн прибув до Кіровограда з двома машинами добра. Оця дивовижна здатність О.Ільїна своєчасно опинятись там, де можна поживитись старовиною, - вражає. Це ж треба було, насамперед, регулярно отримувати інформацію, домовлятись на роботі про незаплановані відпустки, нарешті, мати необмежені кошти. Якою б не були інтуїція або «нюх колекціонера», інтенсивне листування з колегами – цього не досить. Як би людина не економила на власному шлункові, при зарплаті у 100 крб., - не досить, щоб за життя зібрати таку колекцію.

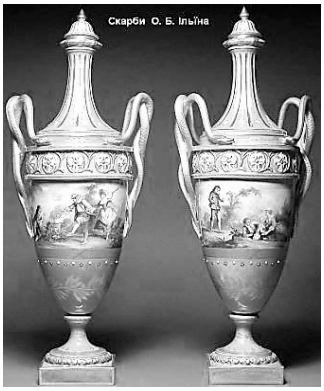
Те, що КДБ мало серед колекціонерів своїх людей, сумнівів не викликає. Згадаймо львівського колекціонера М. Островерхова, який зібрав понад 1000 творів живопису, графіки та декоративно мистецтва (меблі, порцеляна, фаянс, дзеркало), його співробітництво з КДБ було доведене. Між іншим, по кількості зібраних раритетів Ільїн виглядає на декілька голів вище.

Питання ребром: «Чи була колекція Ільїна подарунковим фондом області»? Те, що колекція Ільїна, «осяде» у владних кабінетах або на дачах важливих чиновників, говорили відразу

після її вилучення. Нібито цінності були подарунковим фондом регіону для високих гостей, завзято ходять і зараз. Однак такі обвинувачення кіровоградська влада відмітає. Говорить колишній губернатор Кіровоградської області, (а нині радник глави ОДА) - Микола Сухомлин. - Не буду приховувати, ми боялися, що права на частину книг з колекції Ільїна пред'явить родина Сергія й Микити Михалкова. Були й інші побоювання - що ми не зможемо вберегти колекцію. Час був важкий - початок 1990-х р. Один порадник навіть запропонував мені продати на аукціоні кілька самих коштовних екземплярів. За ці гроші ми тоді могли б підняти культурну галузь регіону. Але я відмовився. Колекція Ільїна - це гордість і прикраса нашого краю, що не соромно показати найважливішим гостям.

До речі, мощі з колекції Ільїна допомагають віруючим. Про те, що в колекції Ільїна, крім картин, ікон, книг і раритетів, були мощі мучеників - стало відомо недавно. Щоб не робити сенсації й без того обкутаної таємницями історії, в 1993 році про це промовчали. Правда спливла, коли виявилося, що місце в місцевої Покровській церкві, якій передали мощі з колекції Ільїна, виявилися самими шановними у храмі.

- Це були волосики, нігтики, загорнені в папірці, підписані звідкіля вони взяті, згадує Павло Босий. - Ми відразу навіть не зрозуміли, що це. А потім догадалися. Думаю, що ці мощі Ільїн, як і деякі книги, привіз із Києво-Печерської лаври, і зробив це непомітно - такі цінності він міг легко винести в кишені з лаври.

Хто б міг подумати, що завдяки Ільїну наше місто стане відомим усьому світу.Бажання якщо не розгадати, то хоча б наблизитись до розгадки феномена Ільїна, спокушатиме багатьох людей. Багатьом вчувається у колекції Ільїна ще й містичний присмак. Це зовсім не означає, що вони вважають Ільїна чорнокнижником чи магом. Однак, деякі нюанси цієї справи виходять далеко за межі звичних уявлень і тлумачень. Від декількох членів наукової комісії, довелося почути дивне визнання: «Ви можете тільки радіти, що не брали участі в описуванні колекції Ільїна. То є брудна справа!»

За законами жанру

Ще вчора всі дружно співали: «Ми, піонери, діти робітників...» А сьогодні з'ясовується: далеко не всі можуть похвастатися пролетарською кісточкою, та й живемо вже у різних державах. Помітною віхою в процесі усвідомлення «хто є хто» стало прохання сина автора Гімну СРСР, власника премії «Оскара» Микити Михалкова до Ярославського губернатора повернути ікони, що належали їхнім предкам, дворянам Михалковим з Рибінська. Далі на черзі стоїть запит до Кіровоградського губернатора, бо мовляв у колекції Ільїна, є власність батьків М.Михалкова і претензії мають на п'ять ікон. Для прикладу, у запасниках Рибінського музею є ікони, на які претендує Михалков: «Богоматір Владимирська», «Спас Нерукотворний», написані в XVI столітті та інші, що по оцінках фахівців, є пам'ятниками давньоруського релігійного мистецтва.

Микита Михалков пише Ярославському губернаторові. «У запасниках вашого музею виявлені ікони, які являють собою духовну цінність нашої родини й розшукуються нами протягом багатьох років. - У мене є діти й онуки, і я хотів би, щоб життя їх було освячена тією духовною силою й Великою Вірою, що несли сімейні ікони їхнім славним предкам».

Але угоді, здається, збутися не призначено. На шляху до здійснення мрії Михалкова живою перешкодою, міцно взявшись за руки, стали Рибінські музейщики. Вони відзначали, що «права Михалкових на спадщину, що пропали із садиби Петровської, - досить хибкі». Останнім власником садиби до Микити Михалкова, був Сергій Володимирович Михалков, що помер у1905 році, не залишивши після себе дітей. Удова вийшла заміж за Олександра Морозова, народивши йому двох дітей - Павла й Володимира. Їхні нащадки і є спадкоємцями садиби Петровської. А якщо їхній слід пропав, то серед сьогоднішніх Михалкових можуть найтися й інші спадкоємці, окрім Микити.

Офіційному проханню про повернення ікон передував приїзд у Рибінськ Микити Михалкова. Прохач був настроєний

благодушно. Не зіпсувала настрою й розмова з директором музею Сергієм Черкалиним, що дав зрозуміти, що музей не підтримує ідею повернення ікон. Власник «Оскара» - Микита посидів на музейному дивані, на якому можливо «сижували» його предки, вийшов на балкон, звідки видно стародавню садибу в селі Петровське. Музейщики вирішили, що Михалков, під враженням побаченого, спуститься в запасники, де зберігаються фамільні ікони, щоб помилуватися «сімейними святинями», але цього не сталося. Михалков тільки подивився, думав про щось своє і поїхав, (супроводжуваний Ярославським губернатором), на обід, залишивши на пам'ять у книзі відкликань зворушливий напис про те, що був радий відчути себе «частиною малої Батьківщини», і виразив надію, що «не за горами той час, коли» це почуття стане «природним і необхідним для всіх, хто хоче пишатися тим, що він Росіянин», написавши слово «росіянин» багатозначно з великої букви. Після обіду М.Михалков поділився своїми планами: «поїхати до Кіровограду, щоб у хохлів забрати свою духовну спадщину». Пройшли роки, місто Кіровоград було підготовлено до зустрічі з М.Михалковим, але останній щось дуже забарився. Мабуть правильно зробив, що передумав …..

Скарби О. Б. Ільїна

Життя і смерть кіровоградського супер колекціонера О. Ільїна, таємниця його скарбів, далеко не бездоганна, запізніла операція по вилученню їх залишків розбурхали не тільки наше місто. Багатомільйонна читацька аудиторія ряду зарубіжних країн «Лос-Анжелес Таймс» та інші, прислали до Кіровограда своїх представників. Якщо до нашого міста розпочалося паломництво іноземних журналістів, то чого доброго, ще й Голівуд зацікавиться та зніме захоплюючий трилер, бойовик чи фільм жахів, бо такі сюжети, (як Ільїнський), на дорозі не валяються. Не секрет, що господаря колекції Ільїна вони вважали зразком «Гомо аморалiс». Але більшість морально-етичних норм була для О.Ільїна - фікцією, він їх не визнавав. Мабуть тому й заповіту він не склав наперед смакуючи ті пристрасті, які спалахнуть навколо його

спадщини, він з того світу з цікавістю дивився на скандали, що вже мали місце. Свідомо чи несвідомо, але О. Ільїн міг зарядити свої раритети могутньою енергією притаманного йому аморалізму, і всі, хто безпосередньо зіткнувся з ними, несподівано для себе почали здійснювати не зовсім гідні вчинки. Нічого дивного, заявляє Г. Майрінк, який розглядав колекціонування під містичним кутом зору і попереджав: «... Над старовинними речами може тяжіти прокляття, замовляння або чаклунство, яке переходить на нового власника».

Скарби О.Б. Ільїна

Запам'яталась сварка між місцевими журналістами, які займались висвітленням цієї теми, удавшись у своїх публікаціях до відвертих образ, а дехто з них попутно намагався очорнити ініціаторів вилучення Ільїнського добра, поставити під сумнів правомочність всієї справи. Дуже негативний був вплив самих цінностей на членів комісії. Дивно, що керівництво комісії, не включили до її складу жодного колекціонера, мистецтвознавця чи художника, проігнорувавши існування обл.. художнього музею. Коротко кажучи, від збірки Ільїна, (і в майбутньому слід очікувати) містичних проявів. Щоб дійти такого висновку, не обов'язково володіти провідницьким даром. Час внесе свої зміни.

Американську журналістку, яка відвідала наше місто і написала розлогу статтю про Ільїна в «Лос-Ажелес Таймс», при зустрічах з людьми, які знали О.Ільїна, особливо цікавило, чи не був він в інтимному житті «голубим» (чисто західний підхід до проблеми неодружених чоловіків). Хоч відомо, що чимало визначних колекціонерів - ніколи не одружувались, хоча деякі інші - спілкувались переважно з хлопчаками. Ніякої непристойності, тим більше скабрезності, якщо враховувати специфіку збиральництва, тут немає. Все-таки, погодьмось, колекціонування антикваріату, справа суто чоловіча. І хто у дитинстві не віддав данину цій всепоглинаючій пристрасті? Хто з хлопчаків бодай на короткий час не був нумізматом або філателістом? До того ж хлопчаки, як правило, добре знають, що зберігається на

горищах їхніх будинків та у підвалах, скарби бабусь і т. п. Отож, для досвідченого колекціонера, хлопчаки - це і постачальники антикваріату, і чудова агентура.

До речі, дорослі постачальники антикваріату називали О.Ільїна між собою «Шуриком» і «богомазом». Його колекціонування, обумовило й його незвичайний спосіб життя. Не зайвим буде процитувати тут Густава Майрінка: «... Яка ще насолода зрівняється для колекціонера з азартом погоні, з тим неземним почуттям, якого зазнаєш, замикаючи здобутий трофей у себе дома - на довічне ув'язнення... Яка втіха - усвідомлювати безсилля свого суперника, спостерігати його відчайдушні спроби заволодіти тим, чим володієш тільки ти!» Колекціонування – це пізнання і задоволення певних інтересів. Так у колекції одного лондонського банкіра близько 5,5 тисяч обгорток від жуйок. Незвичайні фантики він став збирати ще у віці 10 років. Коли визначився брак місця для їх зберігання, він звільнив під них гардероб, викинувши всі речі дружини, через що та пішла від нього. На дачі колишнього інженера - колекціонера з Вільнюса знаходиться 56 пам'ятників Леніну, Сталіну, Брежневу й іншим керівникам соціалістичних країн Східної Європи, так званих «занепалих ідолів». Колекцію він почав збирати після розвалу СРСР. Так що «страсті-мордасті» бувають різні….

Надаємо для розгляду два документа:
Представнику Президента України у Кіровоградській області Сухомлину М. О.
«Про прийняття нормативного акту щодо передачі колекції О. Б. Ільїна у власність держави».
Шановний Миколо Олексійовичу!
Кабінет Міністрів України розглянув питання про можливість передачі колекції О. Б. Ільїна у власність держави і повідомляє.

Питання передачі права спадкованого майна регулюється нормами Цивільного кодексу України. Зокрема, статтею 555 зазначеного кодексу встановлено, що спадковане майно за правом спадкоємства переходить до держави, якщо у спадкодавця немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом.

Право на спадщину оформляється свідоцтвом про право на спадщину, яке видається державною нотаріальною конторою за місцем відкриття спадщини не раніше, як через шість

місяців з дня відкриття спадщини у порядку, встановленому Цивільним кодексом України.

Прошу у місячний строк здійснити оформлення колекції О. Ільїна у власність держави і поінформувати Кабінет Міністрів України. З повагою Віце-прем'єр-міністр України.

М. Жулинський. (підпис).

Далі йде Розпорядження Представника Президента України в Кіровоградській області М. О. Сухомлина.

«Про передачу колекції О. Б. Ільїна».

З метою збереження та наукового використання колекції О. Б. Ільїна, у зв'язку з передачею його майна у власність держави (на підставі свідоцтва про право на спадщину, виданого Третьою Кіровоградською державною нотаріальною конторою, реєстр № 2-1716) передати:

1. Зібрання і старожитностей, творів мистецтва, приладів, документів, предметів побуту з колекції О. Б. Ільїна, до фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

2. Зібрання рукописів, стародруків та книг з колекції О. Б. Ільїна — до фондів Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського.

3. Організацію роботи, пов'язаної з передачею майна із колекції О. Б. Ільїна до фондів обласного краєзнавчого музею і обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського, покласти на науково-консультативну комісію по вирішенню питань, пов’язаних з колекцією О.Б. Ільїна, створену розпорядженням Представника Президента України в області від 17 січня 1994 р. № 5.

Представник Президента України М. О. Сухомлин.

(*підпис*) м. Кіровоград 19 липня 1994 року. № 126.

Завершуючи публікацію розділу «Сюжет для ненаписаної повісті», хотілося б сподіватися, що довга, «детективна» частина історії з колекцією О.Б.Ільїна прийде колись до завершення. Сьогодні колекція Ільїна відкрита усім відвідувачам Кіровоградського обласного краєзнавчого музею та Кіровоградської обласної наукової бібліотеки ім. Д.Чижевського. Нехай ці стародавні речі допомагають нам отримати душевний спокій і насолоду. Радість зустрічі зі старовинними речами пом'якшує ображене серце і зміцнює заслаблий дух.

Восьма глава

Край легенд і катаклізмів

«Зачудовані» дороги Кіровоградщини

Питання безпеки на дорогах почало хвилювати людство ще з часів появи 1-го автомобіля. З кожним десятиліттям ця проблема зростала в геометричній прогресії. Чим більше транспортних засобів, тим більше людських жертв. Чому на дорогах гинуть люди і що потрібно зробити, щоб аварійність зменшилася? Ще у 2008 році газета «Сегодня» намагалася дослідити основні причини виникнення ДТП на дорогах України. Серед багатьох варіантів бралися до уваги й містичні випадки, які нерідко трапляються й на дорогах Кіровоградщині. З цього приводу автор книги, поспілкувався з Антоном Карповим (на фото), багаторічним працівником відділення УДАІ при МВС України в Кіровоградській області: - Слід наголосити, щодоби в Україні, за останні 5-6 років відбувається в середньому близько 475 ДТП, у яких гинуть десятки людей. Найбільше аварій відбувається в Києві, а найбільша кількість ДТП із потерпілими - була у Донецькій області. Сама спокійна дорожня обстановка - у Кіровоградській області. Головні причини ДТП в Україні - перевищення швидкості, порушення правил дорожнього руху й водіння в нетверезому стані. Є три види статистики, які фіксують кількість ДТП, смертей та травм. Це: **1)** - статистика ДАІ, **2)** – медична, **3)** - страхова. Їхнє зіставлення дозволяє розробити ефективні заходи щодо зниження транспортного травматизму.

Якщо розглядати види ДТП по регіонах України тільки з потерпілими, то виходить, що наїздів на пішоходів, більше відбувалося в Донецькій (541) і Дніпропетровській областях (491), на перешкоди машини частіше наїжджали в Донецькій області (205), на велосипедистів - у Дніпропетровській (59), перевертались автомобілі більше в Харківській області (131), а зіштовхувалися - у Донецькій (501). Але є міфічні, або як кажуть водії «зачудовані» дороги і Кіровоградщина – не виключення. З цими місцями пов’язано багато історій, по свідченням очевидців,

саме там фіксували факти зупинки й прискорення часу, а ще траплялися галюцинації й бачення.

А.Карпов: - Розповів *першу історію*, це сталося десять років тому. Мій товариш повертався з відрядження, за кермом автомобіля був його кум. На дворі стояла зима, градусів п'ять-сім нижче нуля. Під вечір повіяв ріденький сніжок, здавалося, що за вікном - потеплішало. В автомобілі - добре, затишно, від пічки навіть жарко. З динаміка приймача лунала весела музика, нічого не віщувало неприємностей. Поміж тим, сніг ставав усе густішим, на дорозі місцями утворювалися замети, а навколишні поля у світлі автомобільних фар сяяли сліпучою білизною.

Логічно було б перечекати негоду в поселенні, однак Новоархангельськ залишився далеко позаду, до найближчого населеного пункту - хтозна скільки... А зважаючи на те, що снігопад ставав усе сильнішим, двірники ледь встигали очищати лобове скло, якби зупинилися в дорозі, з місця б уже не зрушили. Чекати допомоги - марна справа. Зустрічних автомобілів майже не траплялося…

За сніговою завісою попереду вже зовсім нічого не було видно, все зовсім біле, до болю в очах. Просувалися ледь-ледь з черепашачою швидкістю, майже навпомацки. Кілька разів буксували, довелося моєму знайомому покидати затишний салон і власною мускульною силою допомагати автомобілю забиратися на черговий не підйомний для нього - пагорб.

На черговому спуску блимнули й згасли фари, а далі з невідомих причин й двигун завмер, пару разів кахикнув і оголосив бойкот, не тільки пасажирам, а й всьому світові. Кум дістав ліхтарика, щось довго порсався в капоті. Повернувся, нервово хряснув дверима і сказав: - Гаплик! Генератор накрився і акумулятор здох...

- Що робити? До ранку необхідно було повернутися в Кіровоград, бо там були невідкладні справи. Пічка перестала працювати, у салоні стало холодно. Сиділи довго і мовчки, раптом на горизонті засяяло. Кум хутко вискочив із салону й кинувся назустріч під'їжджаючому автомобілю. Водій напевне помітив його в останню мить, різко загальмував, автомобіль понесло до узбіччя й невдовзі «Волга» вже надійно сиділа в сніговому наметі.

І так, їх стало троє: водій «Волги», кум і товариш, добре

хоч був термос гарячого запашного чаю, який дістав водій «Волги» й гостинно поділився з усіма. Трішки зігрілися, та ненадовго. З часом з'ясувалося, що водію «Волги» поталанило більше. Не минуло й півгодини, як на трасі з'явилася величезна фура. Вона впевнено рухалася, незважаючи на замети й залишала позад себе добре утрамбовану колію, якою б і кум проїхав, коли б їхній автомобіль - завівся.

Далекобійники допомогли витягнути «Волгу» з кювету, а куму зарадити не змогли: - Вибачайте хлопці, взяли б вас на буксир, тільки не по дорозі...

Залишили їм стару шину, хлюпнули на неї бензин й підпалили, аби не замерзли в ночі. Протягом цього часу, повз них жодний автомобіль не проїхав. А далі - диво. Коли розвиднілося, кум знову попорпався в капоті, швидше від безнадії, ніж на щось сподіваючись, погрався з ключем запалювання, вдарив ногою по колесам і двигун сам завівся. Правда спочатку, після кількох холостих обертів, двигун невдоволено чхнув, потім роздратовано загарчав і раптом загасив невдоволення й затарахкотів у звичному ритмі. Що це було, перепитав кум? До Кіровограду вони доїхали без пригод.

Як з'ясувалося потім на СТО, з автомобілем виявилося все гаразд, з генератором порядок, і акумулятор заряджений... Здавалося б, за великим рахунком, нічого дивного. Мало що могло трапитися в дорозі? Тим паче, що кум не такий вже й експерт по автомобілях, аби беззаперечно вірити його діагнозу, але подібні пригоди на цьому відрізку дороги траплялися й раніше. Про містику, А. Карпов почав задумуватися пізніше, коли почув кілька розповідей водіїв про ту ділянку дороги. Вона розташована за 10 км. від повороту на Смоліне, якщо їхати в бік Новоархангельська…

Друга розповідь про те, як неприємні для водіїв пригоди трапляються там не лише під час негоди, і на перший погляд без-будь якої видимої причини. Скажімо, ясного сонячного дня ні з того, ні з сього, (на цьому відрізку дороги), автомобіль пірнає в хмару густого туману, настільки щільного, що видимість падає до нуля. Добре, якщо вдасться проскочити його без неприємностей. Адже не раз траплялося так, що майже некерований автомобіль виривався на зустрічну смугу й траплялося ДТП. Чи вилітав на узбіччя й стукався з деревом. Скільки лю-

дей загинуло на тому відрізку шляху - лишається тільки гадати.

Цікаво, що коли щасливий водій, якому вдалося без ушкоджень вирватися зі смуги туману, обертався назад, від туману не лишалося й сліду. Дорога була чиста, неначе його й зовсім не було. Так що ж тоді було?

Третя розповідь, як на візуально зовсім рівному асфальтовому покритті, майже ідеально рівному, як для наших доріг, автомобіль може підкинути, немов він зіштовхнувся з невидимою перешкодою чи звалився в вибоїну. Буває й таке, що в очах водія починає все пливти і, немов якась сила, змушує водія повертати кермо і машина перевертається ...

Загалом таких «згиблих місць» на дорогах Кіровоградщини та й України - чимало. Пояснити, чому трапляються аномалії ніхто достеменно не може. Існує безліч версій, здогадок, але наскільки вони відповідають дійсності і чи відповідають їй взагалі, гадати важко. На цих ділянках доріг помітно слабшає магнітне поле, навіть вода раптом починала текти … у зворотний бік! Але найжахливіше те, що ці території здатні заподіювати шкоду здоров'ю людей.

Водії - народ забобонний. Все, що не піддається поясненню, сприймають на віру, як беззаперечний факт, і застерігають один одного, передаючи з вуст в уста бувальщини, котрі більше схожі на легенди й далеко не завжди вписуються в рамки здорового глузду.

Ч*етверта розповідь* про подію, яка сталася неподалік від Олександрівки. Далі розповідь знайомого «Д»: - Я вночі повертався з Києва, увесь день за кермом, дуже стомився, проїхав Олександрівку, відчуваю, більше не можу, очі злипаються, дорогу весь час якась чортівня перебігає, словом, ловлю «галюмики» по повній програмі. Відчуваю, що вирубаюся, а там і до біди недалеко. Зупинився на узбіччі, відкинув сидіння, от тільки заснути не зміг. Так, подрімав трішки. Вийшов на свіже повітря, випалив кілька цигарок. Думаю, скільки тут лишилося до Кіровограда, поїду потихеньку.

Уже почало світати, найнеприємніший для водія час. Видимість - погана, світло від фар майже не допомагає, а тут ще й туман звідкись взявся. Повзу, немов равлик, зі швидкістю середньостатистичного пішохода. Вирішив їхати потихенько. Довго так їхав, надто довго, за всіма ознаками вже мав би й

приїхати, а дорозі чомусь кінця - краю не видно. Думаю, може звернув кудись, але начебто й звертати нікуди.

У той час на одній із дільниць траси за Олександрівкою, затіяли капітальний ремонт. Не в тому плані капітальний, що щось особливе, просто дорога уже з півроку була розрита, а об'їжджати місце ремонту потрібно було через Івангород. Поворот на нього я не міг проскочити, там дорога повністю перерита, а в самому Івангороді такі гицаки, що тільки на танках їздити. Зупинився, вирішив зачекати, поки туман розійдеться.

Незчувся, як заснув. Міцно так, немов мене вирубили. Мабуть довго спав, бо, коли прокинувся, сонце вже було високо, а від туману й сліду не лишилося. Вийшов із машини й очам не повірив. Автомобіль стояв там, де він аж ніяк не міг бути. Якраз за кучугурами землі, якими ремонтники перегородили трасу. Слідів від коліс не видно, а виїзд з Івангорода, за сотню метрів попереду. Яким чином я там опинився, не перелетів кучугури землі, й досі голову ламаю.

П'ята розповідь про одне страшне місце на дорогах Кіровоградщини, знаходиться на автошляху, який з'єднує Верблюжку Новгородківського району з райцентром Петрове. Там частенько трапляються аварії, які важко пояснити. Кажуть, свого часу хтось навіть табличку повісив із попередженням про аномальну зону, але довго вона не повисіла. Чи вітром здуло, чи хтось прибрав для колекції. А ймовірно, сама щезла, як це цілком може статися в справді аномальній зоні. Від цього аварій в цьому місці - не поменшало. Щоб запобігти нещасним випадкам місцева влада встановила попереджувальний знак. Але, коли кілька років поспіль аварій не траплялося, знак прибрали. Вирішили, що він там - не потрібний...

Високому числу аварій на дорозі можна спробувати знайти наукове пояснення. Існує думка, що 80% ДТП відбувається з вини електромагнітних полів. У всякому разі, у цьому переконаний доктор тех. наук Любомир Сопільник, близько 30 років пропрацювавши в структурі ДАІ, він бачив немало аварій і, врешті-решт, дійшов висновку, що все це неспроста.

Поспілкувавшись з іншими ученими, Л.Спільник повірив у те, що перебуваючи під впливом сильного електромагнітного поля людина не може контролювати свою поведінку, тим більше на дорогах з інтенсивним рухом. За словами Л. Сопільника,

уникнути згубної дії електромагнітного випромінювання на трасі практично неможливо, так само, як і неможливо його погасити. Тому кращий варіант - об'їжджати такі зони.

Свою версію щодо того, що відбувається мають і екстрасенси. Біоенергетик з Запорізької області - Ірина Понаровська пояснює, що ділянки концентрації ДТП виникають через душі загиблих, які не знайшли спокою на тому світі: - Є таке поняття: «неупокоєна душа». Вона живе в тому місці, де людина завершила свій життєвий шлях. Такі душі немовби шукають у живих співчуття. А водії котрі потрапляють у небезпечну зону, можливо, навіть бачать їх, але, як правило, до такої зустрічі не готові. Злякавшись незнайомої суті, людина потрапляє в аварію. Самі ж очевидці такі незрозумілі ДТП, коли начебто нічого не передвіщає трагедії, називають містикою, чортівнею, потойбічним втручанням.

Щоб мінімізувати вплив аномальних зон, вважає Понаровська, необхідно обов'язково брати з собою в машину обереги: - Це насамперед, ікона Миколи Угодника, або Семистрельної Богородиці. І, звичайно ж, не забувати про молитви……

І остання шоста розповідь пов’язана з залізничним транспортом. В наш час з розвитком цивілізації, здається, що нічого дивовижного на Землі не залишилося, а якщо і є щось таємниче та загадкове, то це обов’язково – десь в Альпах, Єгипті, чи за Уралом. А разом з тим, наша українська земля таїть в собі багато цікавого, незвіданого, загадкового… Чого тільки варті приводи в історичних місцях, або міфічні поїзди…

В північно-східній частині Кіровоградщини, біля с. Любомирка, розташована найвища точка Придніпровського узвишшя. Тут бере свій початок річка Тясмин, а неподалік, уже на території Черкащини, розташовані маєток Б. Хмельницького, село Суботіно, Мотронінський монастир і гайдамацький Холодний Яр. У степу видно скіфські могили. Сьогодні ця місцевість привертає увагу дослідників паранормальних явищ, бо тут здавна спостерігають усілякі видіння: примарні фігури, вогненні кулі тощо. Дехто припускає, що це відбувається через якесь випромінювання енергії, яке виникає періодично - навкруги.

А.Карпов каже: «Людина – це маленький гвинтик у величезному механізмі Всесвіту, і нам так хочеться, хоч краєчком ока – зазирнути в непізнане»… Далі Антон звернув увагу на

містичний поїзд із наглухо закритими шторами, відкритими дверцятами й з порожньою кабіною машиніста, який рухався абсолютно безшумно, давлячи курей, що розгулювали по з\д полотну на станції Знам'янка у 1932 році. Подібний поїзд побував у Новоукраїнці на передодні Чорнобилю, а це кінець 80-х років XX ст. У невеликому місті Боярка під Києвом на старих занедбаних шляхах вузькоколійки щозими з'являється потяг-примара. Уперше його тут помітили в 1999 році. Місцеві жителі не пам'ятають, хто побачив його першим. Але з тих пір, поїзд періодично проноситься через Боярку. Назвали його «потягом Павла Корчагіна, бо м. Боярка стало відоме завдяки автобіографічному роману Островського «Як загартовувалася сталь». Біля станції Плавні-Пасажирські Запорізької області 2 лютого 2002 року машиніст рейсового пасажирського поїзда побачив потяг-примару довоєнної будівлі, що йшов йому назустріч. Коли переляканий машиніст уже приготувався до неминучого зіткнення, паровоз-примара зник, начебто розчинився в повітрі. Говорять, цей же поїзд з'являвся в різних куточках України, передвіщаючи нещастя. Інформацію зразу засекретили, бо вона протистояла комуністичній ідеології.

Містичними є самі місця, де з'являються потяги-примари. Це означає, що колись там відбулася страшна аварія із сотнями жертв. Можна було б пошукати документи, щоб зрозуміти, що за катастрофа трапилася в тім або іншому місці. Аномальна зона тримає душі людей й ніяк не може відпустити. Звичайно потяги-примари з'являються приблизно в той самий день, нагадуючи про те, що трапилося нещастя.

Таких міфічних поїздів по дорогах світу вчені виявили, що найменше 3 штуки. Україна також буяє всілякими аномаліями й загадками не менше, ніж будь-яка інша країна миру. Один з цих - примарних поїздів, час від часу, з'являється на залізничних дорогах України. Ми думаємо, що вищезазначені появи міфічного потягу, відносяться до аномальних проявів. Подібний поїзд бачили в 1955 р. в районі Балаклави. Причому з'явився поїзд на залізничному насипі, з якої давно були зняті рейки, а потім перейшов на магістральний шлях. При цьому, самі собою перевелися стрілки і буквально через 3 години у бухті вибухнув лінкор «Новоросійськ». Спогади про примарний поїзд, записані із слів станційного доглядача Петра Устименко, що чергував в

ніч на 29 жовтня 1955 р. на залізничному переїзді перед Балаклавою, збереглися в записах письменника Миколи Черкашина, що через 33 року (в 1988 році) збирав у Севастополі відомості про загибель лінкора «Новоросійськ».

В 1980-х р. (мабуть цей поїзд) не раз з'являвся на залізницях Московської обл. й навіть у метрополітені, де для його піймання, КДБ двічі перекривали кільцеву лінію, але спіймати потяг-примару не вдалося. Через деякий час, мабуть цей поїзд-примара, знову повернувся в Україну.

Незадовго до Чорнобильської катастрофи його бачили на станціях «Солнцево» Київської залізниці та в Кіровоградській Новоукраїнці, (про що писали вище), а в 1991 р. поїзд уперше пройшов повз переїзд Заваличі в Полтавській області на переїзді чергової Олени Чабрець. Досліджувати цей феномен прибув голова комісії з вивчення аномальних явищ при Академії наук України В. Лещатий. У його записах висловлюється версія, що поїзд якимсь образом пройшов крізь час і рухається, як у нашому, так і паралельному світі.

В.Лещатий пригадав записи відомого мексиканського психіатра 90-х років XIX століття Хосе Саксино про те, як у Мехіко з'явилися 104 італійця, протягом тижня їх закрили в психіатричну лікарню, тому що дружно затверджували, що прибули в Мехіко з Рима на поїзді. Показання очевидців говорять про те, що по Україні їздить саме італійський поїзд.

Покинувши римський вокзал, поїзд безвісти зник у залізничному тунелі в Ломбардії. З 106 пасажирів урятуватися змогли лише двоє: злякавшись незвичайного густого туману, що огорнув вагони при в'їзді в тунель, вони зстрибнули на ходу (благо, тоді поїзда ходили повільно) і пустилися навтьоки.

Звичайно ж, поїзд-примару шукали і в інших країнах, але безрезультатно. Про всякий випадок нещасливий тунель у Ломбардії замурували, а про зниклий поїзд-примару постаралися забути - щоб не псувати репутацію залізничної компанії.

Більше того, Лещатому вдалося зробити аналіз верхнього шару на стінах і вікнах одного з вагонів загадкового поїзда. Це виявилася речовина, схожа властивостями на порох. Про це писала в серпні 1992 року газета «Слава Севастополя». Що стосується самого Василя Лещатого, того 25 вересня 1991 р. року він підстеріг загадковий поїзд на переїзді в селі Заваличі.

Стрибнув на підніжку примари, і більше його ніхто не бачив.

На нашій планеті, (й в Україні) є природні утворення, що виконують функції «машин часу», при цьому вказують не тільки на піраміди, аномальні зони й вулкани, але й на саму планету Земля. Для наочності можна розглядати Земну кулю як біпіраміда - октаедр. (*Примітка*: Біпіраміда або діпіраміда є тривимірним багатогранником, сформованим із двох пірамід, одна із яких є дзеркальним відбиттям іншої. Місце з'єднання пірамід утворить загальну фігуру у вигляді багатокутника, причому бічні грані її рівносторонні трикутники, відомі як октаедр. Як приклад, у формі октаедра кристалізуються природні алмази).

Про один цікавий випадок ми балакали з учасницею подій Людмилою Лук'яненко, яка багато років назад вийшла заміж і переїхала до м. Кіровограда. ЇЇ розповідь: - Це незвичайне явище відбулося 7 червня 1992 року в Санкт-Петербурзі. До однієї із платформ Фінляндського вокзалу прибув поїзд із... 1952 року. Коли поїзд підійшов до перону, у з\д працівників та пасажирів на станції не було меж від здивування, перед ними стояв старий поїзд із портретом Сталіна та дерев'яними вагонами з надписом 1952 рік (на фото).

А на чолі прибулого потягу, був старенький паровоз серії «ИС», з труби якого підіймалися клуби пари. Провідниці відкрили двері вагонів і з них висипали піонери в білих сорочках, із червоними краватками в черевиках зразка 1950 років. Вони не шуміли, лише із широко розкритими очами дивилися на гарні електропоїзди й пасажирів, одягнених незвично і дуже інтригуючи. Шикарні легкові авто невідомих марок, проносилися поруч

по Безіменному провулку. Найбільше дітей уразив новий будинок вокзалу - з розгонистим арковим перекриттям, високим шпилем, увінчаним п'ятикутною зіркою й величезним написом на фронтоні «Санкт-Петербург». Це все злякало дітей й їхніх вожатих, наводило на похмурі міркування: хто ці люди і у якій Росії вони опинилися? А може це невідома і ворожа держава?

Діти звернулися до своїх вожатих: «Де ми, будь ласка поясніть, що відбувається?» А ті, здивовані нітрохи не менше за них, були не в змозі дати відповідь. (У 1952 р. люди ще не мали ніякої уяви про «машини часу»). Нарешті вирішили звернутися за порадою до начальника поїзда і з ним пішли до адміністрації вокзалу. Делегація поїзда з 1952 року була відсутня 40 хвилин, коли повернулися до своєї групи піонерів, то по їхньому подавленому вигляду діти зрозуміли, трапилося щось надзвичайне. Дійсно, деякі вожаті плакали, а бліда начальниця поїзду, ледь трималася на ногах. Перед шеренгою піонерів, (наша кіровоградка, ще тоді молода Люда з дівочим прізвищем, стояла в шерензі зліва - четвертою), виступила старша піонервожата, студентка університету: «Юні ленінці, усе, що ви зараз бачите перед собою, це не наша з вами країна й не наш з вами час. Ми стали заручниками якогось жахливого, непоясненого явища природи, що зробило з нами злий жарт. З СРСР, з нашого правильного й законного часу 1952 року, ми невідомим чином «переметнулися» на 40 років уперед - у віддалений, ворожий і зовсім незрозумілий нам 1992 рік. Як нам пояснили, багато подій за цей час відбулося в нашій країні, уже немає рідного СРСР, події трагічні й неймовірні. І хоча ця країна, як і раніше називається Росією, ми з вами опинилися в зовсім далекій і чужій країні. Відбулася жахлива метаморфоза, зміст якої я зараз пояснити вам не можу. Цей природний катаклізм, те що вийшло з нами, ми повинні пережити мужньо, із твердою вірою, що скоро, ми повернемося в нашу дорогу соціалістичну державу. А зараз тихо й спокійно, ви підете у свої вагони й будете чекати наших подальших вказівок».

Вражені піонери тихо повернулися у вагони, зайняли свої місця. Наша героїня, (кіровоградка Люда) почала плакати, бо їй було страшно. Всі мали пекуче бажання швидше повернутися туди, де їх чекають мами й папи, де будується соціалізм, де ще живе дорогий і улюблений товариш Сталін. А тим часом нача-

льниця поїзду говорила своїм підлеглим: «Це ж треба такому трапитися: наша рідна комуністична партія на напівлегальному положенні, замість тов. Сталіна - президентське правління, багатопартійна система, парламент, банки, олігархи і масове безробіття. Таке в нашій країні – неможливо. Кошмарний сон, невже він ніколи не скінчиться, і ми назавжди залишимося в цьому незрозумілому й зовсім далекому нам світі?»

Розумний учитель фізики сказав: - Можливо поїзд потрапив у якусь аномальну зону, де інший простір і час. Ми повинні вибратися із цієї божевільної зони. Пройшло 2 дня, поїзд стояв на запасній колії, а потім колективом прийняли рішення – їхати вперед, може повезе вибратися з аномальної зони.

Потяг-примара, прикрашений портретом Сталіна, зрушив з місця, об'їхав свої вагони, під'єднався до них і поїхав у ту сторону, звідкіль прибув. Невідомо з якої причини, але через деякий час, потяг нежданно з'явився на своїй станції 9 червня 1952. В цей день біля 14 год., його поставили на 3-й запасний шлях, на станції Канельярви, з'ясувалося, що поїзд «пропав» на 2 дні. Юні піонери, найвищою мірою обрадувані завершенням своїх митарств, підштовхуючи один - одного, зстрибували з високих щаблів вагонів і знову приземлялися у 1952-м році. Радянські громадяни не могли повірити своїм очам..., поїзд виїхав із своєї станції, по дорозі зник і повернувся через 2 дні з майбутнього часу. До поїзда негайно заспішила чергова по станції Ольга Петрова в супроводі станційних робітників і міліції. Учасники цієї загадкової історії ще не знали, що з ними за дорученням Сталіна, дуже швидко розбереться Лаврентій Берія. Усіх людей з поїзда ізолювали і почалися допити. Усіх дорослих кинули до концтаборів, судьби багатьох молодших учасників тих подій невідомі й досі, а документи про поїзд і його пасажирів були засекречені до 1991 року.

Фахівці з комісії по вивченню аномальних явищ при Академії наук України вважають, що наддовгі тунелі, надглибокі шахти й надвисокі вежі - міняють, нехай і не дуже відчутно, рух часу. Залізнична мережа не плоска, а сферична, оскільки вона повторює кривизну земної кулі. А там площина переходить у сферу тривимірного простору й навпаки. Залізниця - це границя щонайменше двох просторів та прискорювач біологічного часу людей…

Невідомий Кіровоград

У житті ми іноді зустрічаємося з такими речами і потрапляємо в такі ситуації, яким не можемо дати логічне пояснення. Одні люди вірять у містику й потойбічне, інші вважають це вигадкою. Онука діда Опанаса примружила свої оченята і з хитринкою запитала: - Діду, а домовики й примари й зараз живуть у будинках? Дід від несподіванки, розгублено подивився на онуку і перепитав: - Софія, чому виникло це запитання? Онука загадково: - Учора, ось тут поклала свій планшет, а сьогодні не можу знайти. Два дні тому тарілка розбилася, а потім сіль розсипалась. Сьогодні, коли я прибігла по кухню, горщик з манкою, ні з того - ні з сього - сам перекинувся.

Так, каже дід: - Треба помірковано розібратися. Можливо, це витівки домовика і він дає нам зрозуміти, що йому щось не подобається. Наприклад, коли ти бігаєш по кімнатам і все летить шкереберть. Домовик тобі буде робити всякі негаразди до тих пір, поки ти не зміниш свою поведінку. Хто вірить у домовика, зрозуміє, чого він хоче. А не віруючий - повірить у його існування. Наші предки завжди з повагою ставилися до домовика. Вважали, що то душа померлого предка оберігає своїх нащадків. Може, так воно і є, незважаючи на те, що ми живемо в сучасному світі. Якщо ви живете дружною родиною, без скандалів, а в домі є діти та тварини (з ними домовик обожнює гратися), він буде захищати ваш дім від усього лихого. І не просто захищати. Вважаючи себе членом цієї сім'ї, він стане приносити удачу. Допомагатиме швидше одужати і навіть посилатиме попередження про можливу небезпеку...

Якщо ж ви якимось чином образили домовика, він може зробити ваше життя нестерпним. З усіх сил буде намагатися вижити вас із вашого ж дому. Ходитиме по кімнатах, важко зітхатиме і стогнатиме. Буде відкривати й закривати шафки, битиме посуд. Навіюватиме погані сни, створюватиме ефект дотику до людини, щоб вона злякалася. Що ж робити в такій ситуації? Розпочати війну проти домовика чи примари? Ні!

Домовики люблять, коли на них звертають увагу і розмовляють з ними. Сприймають це, як знак поваги з вашого боку. Якою б не була ця сутність, її потрібно підживлювати енергією. І якщо ви хочете, щоб домовик (примара) були вам помічниками, то енергія з вашого боку повинна бути тільки позитивною. Вірте в успіх ваших дій і тоді результат обов'язково буде позитивним. За повір'ями, домовик або примара, яких залишили в старих будинках, страждають, кричать і виють по ночах. Щоб покликати їх за собою, треба переносити речі зі старого житла, примовляючи: «Ходімо зі мною в новий дім»….

Подібні домовики, примари тощо, живуть як у наших будинках, так і під нашим містом Кіровоградом у бомбосховищах, підвалах й тунелях. Не дивно, що П. Міроніченко в книзі «Легенда про ЛСП» вважає, що вся Україна, включаючи Крим, а далі Алтай, Урал, Сибір і Далекий Схід, пронизані тунелями. Залишається тільки виявити їхнє місце розташування і дослідити.

(*Примітка*: Дигерство - дослідження штучних підземних споруджень у пізнавальних або в розважальних цілях. Людей, що займаються дигерством, називають дигерами. Сталкерство - це дослідження наземних об'єктів, найчастіше занедбаних або напівзруйнованих).

Кіровоградці з попередніх публікацій інших авторів, вже знають, що під нашим містом, з давніх-давен існує велика мережа підземних тунелів й тому подібне. Всі вони мало досліджені, а в окремих місцях – важкодоступні.

У місті між людьми, що займаються дигерством і сталкерством, або ж іншими обізнаними людьми, (знаючими багато чого прихованого від чужих очей і вух) ходить легенда про так звану підземну «Кіровоградську матрицю». Судячи з розповідей це потужна мережа тунелів, секретних приміщень та цехів і Бог його знає чого ще. Історія виникнення тунелів під Кіровоградом - не відома, але на основі різних фактів можна припустити, що тунелі збудовані в епоху «сивої» давнини. При царському режимі, були додатково побудовані тунелі, підземні склади, які йшли від фортеці - до центру міста і далі у різних напрямках, ще тунелі служили підземними комунікаціями між церквами за межами міста й далі по всій Україні. Продовжили підземне будівництво німці, під час окупації Кіровограда у 1941-1944 р. У самому місті, вермахтом було проведено огляд старих тунелів

й складів, вони їх розширювали, бетонували й засекречували. Під землею німці влаштовували секретні цехи по випробуванню нової техніки, зброї, зберігали архіви та інше. Червона армія, що знову прийшла до влади в місті у 1944 р., визначила тунелі та підземелля стратегічно важливими і корисними об'єктами, розмінувала, розширила їх і поставила гриф «Секретно».

Кіровоград відбудовувався і росли нові мікрорайони, з ними росла промисловість. Тривала холодна війна в період СРСР потребувала будівництва нових заводів, які незважаючи на випуск м'ясорубок, панцирних ліжок, браслетів і друкарських машинок забезпечували наддержаву деталями для зброї масового впливу й оборонного арсеналу. В 1970 р. запустилася шахта «Інгульська», яка була створена в 1967 р. і таємно видобувала уранову руду (усі кіровоградці тоді думали, що там добувають глину). Цілком можливо, що шахта також пов'язана з загадковою «Кіровоградською матрицею», бо зовсім поруч була ракетна частина, а за містом було військове містечко «Кіровоград-25» (в/ч 0981), де зберігалася частина ядерного запасу країни. В процесі роботи шахти «Інгульська», під Кіровоградом розбудовувалися підземні комунікації, тобто друге підземне місто і часто пробурені шахтні проходи перетинали старовинні тунелі. Під землю зразу спускалися працівники спецслужб, робили огляд, документували і часто бетонували всі входи-виходи, щоб ненароком туди ніхто не потрапив. (Про окремі тунелі шахти «Інгульської» ми розповімо трохи пізніше).

Старі кіровоградці розповідають, як вони випускали окремі частини до ядерних боєголовок у підземних цехах побудованого в 1974 р. заводу «Сегмент» і про спеціально побудований тунель під заводом, що з'єднувався з старими тунелями під містом. Туди мали доступ тільки по спеціальним перепускам.

Далі, сумно звісне військове містечко (аеродром) «Канатове» під Кіровоградом із своєю підземною комунікацією, спеціальними цехами, мастильно-паливними та іншими складами, там навіть військові літаки базувалися під землею. «Канатове» перебувало під спеціальною охороною і грифом «Секретно».

У період розрядки холодної війни (1962-1979) в Кіровограді були побудовані та запущені заводи, які поряд з основною продукцією, випускали різні військові прилади, спорядження й інше. Ці заводи й секретні цеха мали з’єднувальні тунелі під

землею, що так притягають сьогодні до себе молодь, через розповіді про них. Це не тільки слухи, але й дані від молодих хлопців, відслуживших дійсну військову службу у той період. Наприклад, С. Півторак розповідає, що між заводськими монстрами промисловості Пішмашом і Радіозаводом у Кіровограді дійсно є підземне сполучення тунелем і рейковими шляхами для вагонеток. Він сам бував у тунелі, коли служив у 46 ракетній дивізії РВСН. Нові ядерні ракети, що надійшли в той період, вимагали налагодження, яке змогли надати лише наладчики з Кіровоградського радіозаводу. Молоді хлопці спілкувалися та ділилися фактами про підземку між цими підприємствами. Незважаючи на таємність, жителі міста знали, що на заводі Пішмаш - є наземні і підземні цехи. В наземних цехах вироблялися шифрувальні машини, а в підземні цеха пускали за спец. перепустками. Свідки будівництва заводу говорять, що котлован під завод (на території) рили висотою з дев'ятиетажку, а потім додаткові канави з міцними стінами, як казали під каналізаційні мережі.

Як приклад, одну історію розповів робітник радіозаводу Шаповалов. Будучи членом профспілки, частенько бував на зборах. Отож на одному з таких засідань слово взяв військовий, який заявив, що: «Необхідно встановити у підземному переході залізні рейки під вагонетки, щоб ваш Радіозавод сполучався із заводом кулькових ручок, що зводиться по сусідству, (пізніше перепрофільований на виробництво друкарських машинок Ятрань), адже Радіозавод частково працює на оборону, а метою нового сусіда є серйозна допомога військовій справі нашої країни». Його уважно вислухали, але незабаром про це забули. Через деякий час трапилася одна аварія біля Радіозаводу, яка змусила задуматися й згадати слова того військового. Трапилось ось що: напроти прохідної Радіозаводу (білого дому) машина збила жінку, яка переходила дорогу. На зборах працівники почали вимагати: «Побудувати підземний, пішохідний перехід», але на пропозицію робітників про будівлю підземного переходу для людей, тодішній директор Радіозаводу різко відповів: «Немає грошей! Про риття підземного переходу й мови не може бути, надалі прошу не згадувати більше цю безглузду ідею». Старі робітники згадали, як декілька років потому, до заводу прорили котлован і сказали, що це під кабелі нових,

потужних електромереж. На стовпі біля Радіозаводу встановили світлофор, але в останні роки його зняли й установили поруч на перехресті. Можливо тоді, директор заводу не хотів, що б робітники, які почнуть будувати перехід, наткнуться на вже готове, підземне сполучення - тунель, між двома заводами.

З часом було відкрито частину архівів СБУ і з'ясувалося, що коли будували тунель між Пішмашом і Радіозаводом, був розритий старий хід, який одним кінцем тягнувся до фортечних валів, а іншим кінцем йшов у напрямку Мала Виска – Новоархангельськ – Умань - Монастирище, й далі (мабуть) у напрямку Вінниці – Біла церква – Київ з різними відгалуженнями. Стіни тунелю побудовані із цегляної сирици, висотою в окремих місцях більше 3 м., стеля напівколом, ширина в окремих місцях доходила до 3-4 м. Тунель знаходиться на глибині від 8 до 20 метрів з отворами. Дослідити весь тунель - не вдалося, бо він частково був обвалений. Спеціалісти, які працювали під наглядом військових, казали, що вони знаходили металеву зброю XVII-XVIII ст., а в одному місці трапилася велика, людська стегнова кістка 1 м. 05 см. (на малюнку), як вона туди потрапила і який повинен бути зріст людини? Всі знахідки забирали військові і все тримали у секреті. В тунелі було сухе повітря, кисню для дихання хватало, але «страшно, аж моторошно». Весь час переслідувало відчуття, що за тобою хтось стежить, тим паче, що від цього тунелю весь час відходили великі і малі бокові відгалуження. По деяким із них зробили поверхневий огляд, але в малі ходи, навіть не заглядали.

(*Примітка*: Підземні ходи та тунелі – це матеріалізована історія нашої малої Батьківщини, їх дослідження дадуть змогу глибше зрозуміти складні процеси, що відбувалися на теренах нашого краю та визначали його минулу історію.

Тунелі, печери та підземелля Кіровоградщини розповідають про відомі історичні події, життя мешканців нашого краю в певні історичні періоди. Судячи з повідомлень та згадок, що передаються від покоління до покоління, вони відігравали у житті людей важливу роль: надавали можливість втекти та сховатися під час раптового нападу ворога, сховати коштовності , як особистого, так і державного характеру від пограбу-

вання, облаштувати православну церкву та молитися в ній у роки насадження католицизму та інше.

Як приклад, Єлисаветградські підземні тунелі, ходи й переходи тісно пов'язані з сусідньою, (Черкаською) областю, з Жаботинсько-Онуфріївським монастирем, з Мотронинським Свято-Троїцьким (Чигиринський р-н) та Виноградсько- Успенським (Смілянський район) монастирів. Система підземних ходів від Кіровоградського краю тягнеться до «Старого монастирища» на Грековій Горі біля с. Мале Старосілля (Смілянський район), окремий підземний хід веде в урочищі Гупалівщини на околиці с. Будище Звенигородського району. В останні роки виявлені підземні ходи до печер між Лебедином і Лебединським монастирем (Шполянський район) та до печери у Кам'яній горі в Чигирині.

Окремої розповіді заслуговують Єлисаветградські, підземні ходи, які пов'язані з іншими ходами городищ XVII-XVIII ст.; з підземними ходами в містах Корсунь-Шевченківський, Сміла, Умань, підземелля Жашківщини, Маньківщини, Золотоніщини та зруйнованими фортецями і монастирями. Ви можете запитати: «Що поєднує Жаботинсько-Онуфріївський монастир з Єлисаветградом»? Зразу скажемо: - Підземний тунель. Коли і хто його побудував?

Точно можна сказати лише те, що в кінці XVII ст. підземні тунелі, які йшли з території Єлисаветградщини і названий монастир вже існували. Найдавніша достовірна інформація відноситься до 1706 р., коли Київський митрополит Варлаам Ясинський просив заступництва монастирю у гетьмана І. Мазепи, а у 1752 році обитель була відновлена чигиринським старостою Яном Яблоновським. І тоді було проведені ремонтні роботи по тунелю, який йшов у напрямку до Єлисаветградського краю та до фортеці св. Єлисавети. Однак деякі архівні матеріали монастиря говорять про існування обителі і тунелів під ним у різні напрямки, знали понад 600 років – раніше). Кінець примітки.

Жаботинський Свято-Онуфріївський монастир - православний чоловічий монастир св. Онуфрія, (на фото) розташований на сході від центра с. Чубівка Черкаської області, в урочищі Вітряна Гора, у р. Жаботинка. Носить ім'я одного із святих в українському іконописі 17-18 ст. «Пустельника»

Жаботинський Свято-Онуфріївський монастир

Преподобного Онуфрія Великого. Коли заснований монастир – не відомо. Про існування підземного тунелю між Онуфріївським та Мотронинським монастирями, знали козаки, тунель слугував для порятунку від грабіжників у неспокійні часи та ним користувалися холодноярці. Печери та тунелі під цими монастирями протягом 1996–2000 р. були ретельно вичищені від намитого і наносного ґрунту та досліджені. Переповідають, що перші підземні тунелі були викопані Антонієм – тим самим, що уславився в цій царині, створюючи печерні монастирі у Києві та Чернігові. За іншою версією перші тунелі копав преподобний Феодосій. Версій багато, але достовірних підтверджень вони не мають. Про підземні тунелі на Кіровоградській землі та у самому місті під старими будинками й церквами – у нас дуже мало інформації. Архіви КДБ - СБУ могли б розкрити нам, свої таємниці…..

Під землею завжди прохолодно, темно і тихо. Найгучніший звук тут – це тріск сміття під ногами, разом з тим, там не завжди свіже повітря, небезпека підстерігає за кожним поворотом. Чи намагався хтось дослідити Кіровоградські підземні тунелі? Звісно так. Утім, долі багатьох шукачів пригод не позаздриш, хоча їхні останки потім знаходять і вони неодмінно стають предметом дослідження. Підземелля та тунелі часто «забирали» людей назавжди.

Кіровоградець Леонід Плаксієнко, який має за плечима більше 70 р. і проживає по пер. Арнаутовський (Масляниківка) у м. Кіровограді, каже: - Коли мені було 10-12 років, мій дід розповідав про підземні переходи, якось троє його друзів вирішили розвідати старий підземний хід, що утворився внаслідок обвалу землі над тунелем. Тунель йшов з колишньої фортеці св. Єлисавети, - до міському саду, що біля телецентру. Хлопці взяли свічки, по куску хліба та спустилися під землю в утворенє провалля «за скарбами». Не знаю, чому я не пішов з ними, мабуть було якесь передчуття. Хлопців не було декілька днів, їх тіла знайшли рятівники - на п’ятий день. Річ у тім, що тунель

під міським садом, де утворилося провалля, через кілька метрів розгалужувався на декілька додаткових тунелів, які, в свою чергу, розгалужувалися на окремі ходи. Знайдені тіла хлопців були без ознак фізичного насильства, згодом експерти сказали, що вони померли внаслідок якогось жаху. Терміново були вжиті заходи, провалля засипали землею, а зверху – щебінь. Згодом на тому місці виросли кущі. Висновок простий: про підземні ходи розкажуть не ті, хто там побував, а ті, хто звідти вийшов…

Повертаємося до підземного тунелю, що біля Радіозаводу. По широкому, підземному проходу, вищезазначені дослідники, під наглядом військових, (від Радіозаводу) пішли тунелем у напрямку Критого ринку, дійшли до крутого спуску вниз до річки, а далі був завал. По чому вони зрозуміли, що поруч річка? Велика вологість і чути шум води. Цікаво, що в одному місці, (мабуть це район Критого ринку) зверху було чутно інтенсивний людський гомін і гуркіт автомобілів. Ще на землі, злив нечистот і специфічний сморід та собаки натаскали всякі харчові рештки. Були бокові ходи, але в дуже поганому стані…

Далі розповідь учасників дослідження: - Повернули назад, до основного тунелю, який йшов від Радіозаводу і по ньому вийшли за межу міста у напрямку Малої Виски. По правому боковому відгалуженню - опинилися в районі заводу ЧЛЗ, що в селищі Новому під Кіровоградом. На території ЧЛЗ знайшли вихід на поверхню, але там вже були встановлені металеві двері з запорами. (До підземних комунікацій ЧЛЗ ми повернемося трохи пізніше).

Довго на території ЧЛЗ не затрималися і знову повернулися до основного «нашого» тунелю й взяли напрямок на Малу Виску. Декілька днів потратили на розчистку завалів, просувалися дуже повільно, весь час верталися назад на відпочинок та поповнення запасів. Найбільш ймовірні небезпечні ситуації у тунелях та інших підземних спорудах виникають при втраті несучої здатності (міцності, стійкості) або надмірних деформаціях кріплення та навколишнього грунтового масиву, раптовому прориві водогрунтових мас, появі в повітрі робочої зони небезпечних концентрацій пилогазових сумішей, які мають отруйну дію, або провокують загоряння, пожежі й вибухи. Підвищення концентрації вуглекислого газу в атмосфері тунелю небезпечно, тому що він витісняє кисень і робить склад повітря непридат-

ним для дихання. Через деякий час прийшов наказ: «дослідження тунелю припинити», з усіх працівників взяли підписку «про військову таємницю», а на інформаційні матеріали накладено гриф «секретно».

Пройшли роки і ось маємо продовження. Під магазином «Фуршет» на вул. Волкова є розгалужені підземні комунікації. Цікаві молоді люди пролазять у будь яку шпарину. Так десятикласники школи № 35, Віктор Д. та Олег К. ради цікавості полізли у земляний отвір до підземного ходу і зробили собі притулок під магазином «Фуршет». Якось сиділи там, міркували і раптом шарудіння, хтось іде, хлопці дуже сильно перелякалися. Далі слова Віктора Д.: «… у нас ліхтарики були із собою не дуже потужні. Сиділи ми там, балакали, раптом якісь – люди, зовсім з іншої сторони. Чорні у смітті та й без ліхтарів, у нас волосся стало дибки, виявилося місцеві пацани, вони тут також бувають, але знають лаз з іншої сторони»...

Зараз повернемося на територію Кіровоградського ч\з заводу, що біля селища Нове. За містом Кіровограда, зразу біля кафе «Ліана» повертаємо на право, через міст і потім перший поворот вліво і згодом бачимо ЧЛЗ (на фото). Повз огорожу, біля офісного будинку, йдемо по дорозі і зліва побачите три прикриті отвори у землі. Знайдіть спосіб попасти у середину, зразу буде велике приміщення, туалет і ще 2 кімнати. Розкидані на підлозі протигази гп-5, дегазатор ипп-8, аптечки аи2. По сходам йдіть вниз до підвального приміщення, це 1-й поверх підземних споруд. Коли туди спустився дигер, він завмер. На 300 метрів тягнеться коридор з виходами у різні цехи. На інших 3-х підземних поверхах, дигер знайшов багато цікавих раритетів та дві фотолабораторії. Там безліч різних кімнат з непридатними меблями, деякі кімнати були зачинені на міцні запори. Колись тут проводили навчання з цивільної оборони та був командний пункт. Інші дигери поділилися інформацією, що під низом є ще один поверх, але туди потрапити важко, вхід забетонували…..

Квадратура кола

Що таке квадратура кола? Це задача, яка полягає в знаходженні побудови за допомогою циркуля та лінійки. Математичне доведення неможливості квадратури круга не заважало багатьом ентузіастам витрачати роки на розв'язання проблеми. Марність досліджень з розв'язання задачі квадратури кола перенесли цей вираз у багато інших галузей. ….. Згідно отриманих даних, місто Єлисаветград ще 100 років потому мав велику та розгалужену систему невивчених тунелів, ходів та підземних сховищ, які приносили людям певну користь і слугували для безпеки життя.

Багато з них засипані та замуровані при сучасному будівництві в Кіровограді, але деякі збереглися і мають для науки велику цінність. Підземелля зосереджені в основному, на території старого міста – в центрі і кварталах, що примикають до старих адміністративних будівель, заводів, навчальних та релігійних закладів тощо. Найбільш перспективні для дослідження є підземні ходи в районі фортеці та Першої лікарні, Критого та Центрального ринків, будинків обласного суду та Обленерго, драматичного театру та колишнього кавалерійського училища. Там виявлені різні тунелі, ходи і підземні споруди, шириною до 1,5-2 м., висотою 1,7-2,5 м., деякі мають вигляд коридору з цегляною кладкою і овальним зводом, інші до верхівки сходяться під кутом. Тунелі мають додаткові ходи-відгалуження, на думку дослідників, одні мали господарське призначення, інші використовувалися під час осади міста, як прихований вихід із фортеці.

Підземні комунікації, які охоплюють сучасне місто Кіровоград, (більше 250 тис. населення), почали будуватися задовго до XVII ст. на місці поселень того часу. Інтенсивність робіт пожвавилася при будуванні фортеці св.. Єлизавети з 1752-1754 р. Процес тривав більше 2-х століть.

Одні підземні ходи беруть початок від колишньої фортеці. Вони будувалися з тією метою, щоб мати сховище на випадок осади міста ворогом та проходів у тил ворога. Цими ходами у XVII столітті до фортеці доправляли провіант і воду. Виходи бу-

ли, зазвичай, у лісах, біля річки, у ярах, або далеко за містом. По цим проходам, жителі навколишніх поселень тікали від набігів кримських татар і турецьких султанів, вони довгий час йшли під землю з усім скарбом та худобою. Якщо тунелі були більш прямолінійні, то ходи мали розгалужуватися радіально й мали кільцеве з'єднання.

До початку ХХ століття Єлисаветград був відомий,як один з найбільш розвинених повітових міст на півдні країни. На території міста тоді вже існували лютеранська, католицька й 12 православних церков з відповідними підземними ходами.

Давайте разом зробимо коротку подорож на об'єкти Кіровограда, де були виявлені підземні ходи. Зразу попереджаємо, що хронологічної прив'язки до входів у підземні споруди, ми не вказуємо заради безпеки. Якщо забажаєте дослідити певний об'єкт, або перепровірити нашу інформацію – зв'язуйтеся з відповідними службами….

Фортеця св.. Єлисавети це не тільки вали, рови, гармати й підйомні мости перед брамами. Це - ціле містечко із дерев`яною Троїцькою церквою, побудованою у традиціях козацької архітектури; із прикрашеним вишкою - бельведером «палацом» Потьомкіна, школою, адміністративними та жилими будинками, казармами тощо. Ці одноповерхові будівлі, споруджені із дерева та саману, (за українською південною традицією) розміщувалися суворо регулярно, тобто по периметру квадратних та прямокутних кварталів, на одній «червоній лінії». Геометрія панувала ,як у фортифікаційних лініях, так і у лініях житлових кварталів. Але - тільки у цитаделі. Передмістя біля фортеці: Бикове та Пермське й зараз різко відрізняються стихійністю: плавні, хвилясті лінії вулиць контрастують із спорудженою під шнурок вуличною сіткою фортеці. На жаль, цей цікавий контраст зараз - тільки на плані, оскільки дерев`яна забудівля фортеці не збереглася, її замінили з середини 19 ст. кам`яними стінами Першої міської лікарні, (розміщені вільно, без особливої геометрії).

У автора книги не було карти, або графічного малюнку з підземних комунікацій, як фортеці, так і самого м. Єлисаветграда. Доводилося спілкуватися з архівними працівниками, старожилами, дигерами та свідками. На сьогодні нам відомо чотири входа (вихода) до підземних тунелів та ходів, перші направлялися до р. Інгулу та Сугоклея. Другі напрямки тунелю вели да-

леко за стіни самої фортеці – в поле. Треті – вели в самісіньке м. Єлисаветград. Четверті – не визначені. Цифрове значення ходів від 1 до 4 – умовне, ви можете називати їх за напрямком.

Перший вхід до підземного тунелю було виявлено на місці де стояла церква на ім'я Святої Живоначальної Трійці, (побудована у 1755 році). Вона призначалася для потреб гарнізону і жителів форштадта (передмість). За поданням у 1755 р. управляючого будівництвом фортеці та нових поселень генерал-майора І. Глєбова, а також клопотанням соборного протопопа І.Орловського, який їздив з цим до Петербургу, (в Сенат), де замовили петербурзькому архітектору О.Вісту проект кам'яної трипрестольної Свято-Троїцької церкви з боковими вівтарями святих праведних Захарія і Єлизавети та первоверховних апостолів Петра і Павла замість дерев'яної церкви у центрі фортеці св. Єлисавети. У 1813 р Свято-Троїцька церква за цілковитою руйнацією була закрита. У 1816-1817 р. її повністю розібрали і перенесли у м. Рівне, де з цього матеріалу побудували Миколаївську церкву. (На фото пам'ятний хрест на «Валах» в честь першої Свято-Троїцької церкви в Кіровограді). Деякий час на місці колишньої церкви, посередині фортеці, зберігався її престол, біля якого міським управлінням у 1889 році була побудована кам'яна каплиця для винесення померлих у міській лікарні. На місці старої Свято-Троїцької церкви у фортеці планувалося побудувати новий, трипристольний храм, з присвятою святій покровительці фортеці – св. Єлисаветі. Однак планам цим не судилося втілитися в життя. (Знайдений на місці церкви, вхід в підземний тунель, при встановлені пам'ятного хреста, був засипаний і забетонований).

Якщо подивитися уважно на схему земляних, фортечних насипів, то визначимо кілька напрямків, де можуть бути підземні тунелі. Єлисаветинська фортеця була унікальною в своєму роді, вона являла собою утворений земляними валами шестикутник бастіонних фортів. Вся система укріплень була оточена глибокими сухими ровами. Фортеця мала троє воріт: Троїцькі,

Пречистенські та Всесвятські. Цитадель фортеці складалася з 6 бастіонів та п'ятикутних виступів, які були названі на честь святих великомучениці Катерини: це первоверховного апостола Петра, святителя Олексія, митрополита Київського і всієї Русі, апостола Андрія Первозванного, благовірного князя Олександра Невського, архістратига Божого Михаїла. Між променями-бастіонами розташовувалися невеликі автономні укріплення равеліни, також оточені валами та ровами і з'єднані з цитаделлю спеціальними проїздами. Через 80 років, невелике містечко Єлисаветград, біля фортеці стане повітовим центром.

Підземні тунелі і ходи в самому місті, робилися «під прикриттям» при будівництві будинків, водогонів, каналізації тощо. З часом, дослідники виявили й нанесли на власні карти роздрібнену мережу тунелів й ходів, що розтяглися на десятки км. від фортеці св.. Єлисавети в різні боки. Існувала ціла низка населених пунктів: Поділ, Кущівка, Інгульське, Лелеківка, Завадівка, Млинки (Криничувата Балка, Велика Балка), Соколівські хутори, хутір Глоби (Глиняне, Писарівка, Бережинка) тощо.

Другий напівзасипаний підземний хід в тунель знайшли біля підніжжя фортечних «Валів»: щось там обвалилося в мікрорайоні Олексіївка і відкрився вхід в тунель. Один кінець тунелю йшов у бік фортеці, інший мав напрямок в сторону м. Бобринця. *Третій вхід* в тунель був виявлений при будівництві підземного переходу біля Критого ринку у м. Кіровограді. *Четвертий вхід* в підземний тунель було виявлено на території Першої міської лікарні, що стоїть в центрі фортеці. *Різні (інші) ходи* в тунель були виявлені в самому центрі м. Кіровограда і вони потребують додаткового висвітлення.

Ми вже казали, що тунелі мають різні напрямки і різний вид, зверху круглий перетин, іноді овальний, знаходяться на глибині 8-20 м. По всій довжині мають постійний напрямок, ширина від 1,5 до 4 м, висота від 1,5 до 3 м. Схоже на те, що фортеця св.. Єлисавети - це вузол, перехрестя, де сходяться тунелі з різних боків (регіонів). Дослідники припускають, що якби всі тунелі були в робочому стані, то з нашої фортеці можна було б потрапити не тільки на Кавказ, або Крим, але й у північні регіони Росії й далі на Північноамериканський континент.

Сьогодні ми розглянемо деякі напрямки підземних тунелів й ходів, і дуже просимо самостійно їх не досліджувати.

Шукачі неприємностей

Онука діда Опанаса, сиділа і заворожено дивилася на свого діда. Це ж так цікаво, разом з словами діда переживати такі захоплюючі подорожі, стикатися з рідною історією та незнайомими фактами рідного міста. З початку війни 1768 року вістря удару кримських татар та їх союзників турків - було спрямоване проти фортеці св. Єлисавети. Тим більше, що саме тут була опорна база російського війська, тут були склади зброї та продовольства задніпровських військ і формувалися їх резерви. Одже, відразу по новорічних святах 1769 року, 70 тис. війська кримського хана Керим-Гірея, скориставшись сильними морозами, що скували річки, перейшло льодом Буг та Мертвоводу і якраз на Різдво підійшли до Інгулу і взяли в облогу фортецю св.Єлисавети. Зразу захопити фортецю – не вдалося, тоді за наказом хана, татари почали палити всі навколишні поселення, відібрали врожай та скотину, захопили в полон жителів і як худобу погнали в рабство. Лише з Єлисаветградської провінції було вигнано у полон близько тисячі чоловік, знищено десятки сіл, й масу будинків. Проте прорватися далі фортеці св. Єлисавети - татари не змогли, бо головний вал фортеці у висоту досягав 19 футів, у товщину - 18 футів, висота знижених фланків - 7-9 футів, висота равелінів - 16 футів, глибина ровів - 18-21фут, (*примітка* 1фут = 0,3048 метра). Артилерійське озброєння фортеці в той час складалося з 120 гармат, 12 мортир, 6 фальконетів, 12 гаубиць й 6 мортирець….

З фортечних валів орду нападників зустрів сильний перехресний артилерійський вогонь. Зваживши на такий стан справ, Керим-Гірей звелів своїм воякам обложити фортецю і чекати зручного моменту для нападу. Йшов час, татари дізналися від своєї розвідки про наближення з-за Дніпра війська Рум'янцева. Татари занервували і відійшли від Єлисаветграда, не завдавши фортеці значної шкоди. Але татарська орда пограбувала, спалила і потопила в крові Аджамку, Лелеківку, Цибулеве та Гон-

чарську слободи. На щось надіючись, татари далеко від фортеці не відійшли. Ставши похідним табором в полі за сучасною Великою Балкою під Єлисаветградом і Аджамкою , почали розоряти навколишні поселення і розподіляти між собою пограбовану здобич. (Опираючись на відомості запозичені зі статті «Записки барона Тотта про татарський набіг 1769 р. на Зеландську Сербію». Київ. Старий. Том VII. 1883 р.)

… Справа була в самі студені дні лютої зими тільки що розпочатого 1769 року. Як правило татари, для своїх воєнних дій звичайно вибирали дві пори року - зиму або літо, тому що, у ту й іншу пору вони уникали незручностей, причинених або весняними розливами, або осіннім брудом. Ріки не перешкоджали їм анітрошки: улітку вони проходили їх надзвичайно мистецьки вплав разом з кіньми й поклажею, зимою вони йшли по льоду. Зима 1769 року була особливо сурова, холоди досягали до неймовірної мінусової температури. Свідок тих події й учасник походу, барон Тотт - французький резидент при кримському дворі, описуючи той момент, коли татарське військо зупинилося на нічліг в Аджамці, малює картину зимової холоднечі такими словами: «За відлигою наступив такий холод, що не можна було скласти промерзлі намети. Мілкі крижинки при сильному вітрі різали обличчя, з носу йшла кров, подих замерзав на вусах, утворюючи шматки льоду...». Цей день, продовжує той же свідок, коштував татарській армії більше 3.000 людей й 30.000 коней, що загинули від холоду.

По дорозі свого наступу, ворог постійно зустрічав цілі череди замерзлої худоби, порожні житла, які покинули люди, що прийшли в жах від татарської навали. Кримські нападники поперед себе, постійно бачили стовпи чорного диму, що здіймався вгору, як попереджувальні знаки. По тим знакам й орієнтувалися ворожі нападники, вони указували шлях татарському війську до наміченої мети. Вогонь і лід, дим і сніг, трупи тварин і людей - ось жахлива картина Єлисаветградської місцевості, по якій йшло вороже переслідування місцевих людей.

Головним пунктом, куди був спрямований убивчий хід ворога була міцність навколо фортеці св. Єлисавети, але сама фортеця завдяки щасливим обставинам, не випробувала всіх жахів татарського погрому. Тоді ворог усю свою лють направив на мирне поселення Аджамку, яке було на відстані 20 верст від

фортеці св. Єлисавети. Містечко Аджамка, далі читаємо у барона Тотта, що мала від 8 до 9 сотен будинків, розташоване на березі невеликої ріки того ж імені, на родючих ґрунтах.

Татари увірвалися в Аджамку, і щоб сховатися від морозу, почали займати будинки поселенців, але їхній хан заборонив це робити від остраху передчасної, нічної пожежі; дозволено було брати тільки дрова і їстівні припаси, придатні для споживання. Аджамські жителі, кинувши хати поховалися у скиртах хліба й сіна,але цей притулок не врятував нещасних. Незабаром хан віддав наказ підпалити поселення, вогонь охопив Аджамку з різних сторін і солом'яні хати – спалахнули як само - скипи. Повітря, наповнене попелом і парами від снігу, затьмарив сонце на час пожарища, а потім ця суміш перетворилася в якийсь сірий сніг, що хрумтів на зубах. Жителі, що ховалися від лиха в скиртах, почали вибігати і зразу потрапляли в полон.

Ми не знаємо, хто з ворогів лютував більше, але розповімо таку історію. Тікаючи від нападаючого ворога, жителі одного великого селища вкрилися в церкві біля 1.200 чоловік. Султан задумав вогнем викурити і полонити їх, він наказав прикріпити до стріл вогняні фітилі й пустити їх у церкву. Вогонь поширився в стінах Храму, але люди з церкви не вийшли й більше 1.200 чол. згоріли заживо. Кажуть хан жахнувся при звістці про цю подію й начебто сказав, що вся мужність турків полягає в тім, що вони купаються в крові своїх полонених. Але ворог не задовольнявся цими жертвами: 150 інших сіл розділили доля Аджамки і в полон було забрано біля 20 тисяч бранців.

За відомостями барона Тотта, турецько-татарській навалі 1769 року проти Єлисаветградської фортеці допомагали й козаки з Запорозької Січі, вважаючи росіян своїм ворогом. Мабуть цей факт змусив російський уряд вирішити остаточно питання про знищення Січі, що згодом і відбулося. Для нас залишився не досліджений матеріал, чи приймали участь запорожці в братоубийній війні 1769 р. місцевих жителів, поселення яких були розташовані навколо фортеці св. Єлисавети. Барон Тотт каже: - У рік, що передував епізоду з турецької війни (1768), на півдні Дикого степу відбулася подія, відгомін якої чується ще й дотепер у переказах – гайдамацький рух. Гайдамаки були страшні для населення не в меншому ступені, чим поява татар. На скільки це відповідає дійсності, - необхідно дослідити. Барон Тотт

заявляє: - Гайдамацький рух в історії, Елисаветтрада не може бути забутий, тому що він (Тотт) був свідком буйних і страшних сцен, які розігрували гайдамаки при нападах на мирні житла поселенців навколо фортеці. (Кінець спогадів барона Тотта).

З кріпості була зроблена вдала вилазка кінного загону під керівництвом І. В. Багратіона, який добре порубав татар. Захисники фортеці св. Єлисавети, а їх було близько 5 тис. чол., безперестанно по підземним ходам робили вилазки у тил ворога, не даючи йому спокою. По яким же підземним тунелям, ходили захисники фортеці у тил нападників?

► *Перший напрямок* підземного тунелю, від фортечних валів, йде в парк Перемоги (міськсад, як ми звикли називати), про цей парк давно забули й влада і жителі міста. Густа сітка підземних ходів під міським садом – не досліджена, одні вказують розгалуженість ходів загальною довжиною 500 м., інші в два-три рази більше, на різній глибині протяглися у різних напрямках і створила своєрідну систему захисних споруд, яка служила для зв'язку у воєнні часи. Більша частина ходів, які знаходилися під ділянкою «страшного» цвинтаря у міськсаді, мали кам'яні стіни та земляну підлогу. Слід нагадати читачеві про розповідь Кіровоградського жителя з цього мікрорайону Леоніда Плаксієнка про хлопців, які пішли самотужки у провалля тунелю і загинули….

В окремих місцях тунельні ходи розширювались і утворювали приміщення значного розміру з витяжними трубами, (на фото людські кістки, які були зібрані під «страшним» цвинтарем). Що таке «страшний» цвинтар у міському саду? Це спеціально відведене місце, де більше 250 р. потому був утворений скотомогильник, на якому знищували тварин та коней ,які померли внаслідок гострих, інфекційних хвороб; сибірська виразка, лейкоз, сказ та інші. Як приклад, зараження людей та тварин сибірською виразкою може відбутися й через сотні років, внаслідок контакту з кістками від хворих тварин. Трохи «пізніше» під час страшних епідемій чуми, холери ,які були у

Єлисаветграді по декілька разів з 1770 по 1884 роки, на території Казенного (міського) саду, як пише О. Пашутін в «Історичному нарисі м. Єлисаветграда», ховали вже померлих людей від тих страшних хвороб. Потім ці місця засадили неплодовими деревами і з тих пор, більше 250 років, вони були недоторканні. Але депутати Кіровоградської міської ради, не прислухалися до мудрих порад і видали «на ура» горезвісне 405 рішення, яким розділили міський парк на шматочки й роздали під приватні забудови. Раділи, що задарма отримали такі ласі кусочки землі.

Поки СМІ говорили про «легені міста», про те, що міський парк - це місце, де можуть гуляти наші діти і т.д., депутати – посміхалися. Але коли виплили історичні довідки про «страшний», інфекційний цвинтар у міському саду та можливість захворювання і смерті, у депутатів зразу пропав «апетит» до тих «ласових» кусочків землі.

(*Примітка*: На при кінці 2008 р. блискавично, без попереднього ознайомлення з проектами, (не встигли присутні в залі журналісти оговтатися), як депутати Кіровоградської міської ради проголосували за відведення 2500 земельних ділянок, із них 1800 стосувалися окремих громадян міста з пухлими гаманцями, які чекали цього вердикту, щоб оформити право власності у міському саду та лісопарковій зоні на Новомиколаївці, інші 700 - це юридичні особи. Усе це було схоже на елементарну цинічну змову представників різних політичних фракцій. На знак протесту проти цього публічного цинізму, деякі депутати звернулися до громадськості з вимогою дати принципову оцінку цим подіям).

Міський сад - це не просто парк! Історія саду - це історія нашого міста в мініатюрі. За свою майже 250-літню історію парк уже не перший раз виявляється забутим і занедбаним. Але щораз в останній момент знаходився хтось, кому цей парк чомусь був потрібний, і міськсад знову оживав. За 250 років парк встиг поміняти багато назв: Єлисаветградський казенний сад, потім Потьомкінський, Виноградний, Міський, а з 1975р., (до тридцятиріччя Перемоги у Великій Вітчизняній війні), його перейменували в Парк Перемоги. Останні 150 років міський сад залишався улюбленим місцем відпочинку для багатьох поколінь Єлисаветградців, а потім і Кіровоградців. (Ще зовсім недавно, 30-40 років потому, місцеві жителі із задоволенням йшли до парку).

З самого початку, Казенний сад в 1 версті від Єлисаветграда на ріці Сугоклея був розведений в 1764 році генералом Мельгуновим за наказом імператриці Катерини II для поставки царському двору фруктів й овочів. По суті, тоді це був не стільки сад, скільки город і баштан.

Повертаючись до теми нашого розділу, ми думаємо, що підземний тунель будувався, як прохід до води. Дійшовши до р. Сугоклея, (бо вниз до річки, тунель обвалений і затоплений водою), тунель далі пішов під колишнім піонерським табором на березі цієї річки, (під піонерським табором є пустоти). Потім тунель йде в сторону села Клинці, але перериваєтся сучасними проходами з видобуту уранової руди шахти «Інгульської», (всі перетини тунелю – забетоновані). Як тільки в шахті виявляли інші тунелі та історичні ходи старої епохи, зразу призупинялися роботи, визивали працівників СБУ і вони «досліджували», як правило заливали ходи бетоном і ставили секретний гриф.

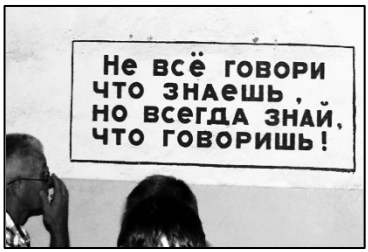
Автор цієї книги був піонером на початку 1960-х років і декілька разів відпочивав в піонерському таборі на березі р. Сугоклея, (мікрорайон Маслениківка). Малі хлопці – завжди проявляють цікавість до чогось таємничого, ми взнали про таємничу печеру. Коли йти за парканом піонерського табору, впродовж берега р. Сугоклея - на південь, то через 500 м. є скелястий виступ до води. Постукайте ногою по виступі каменя біля води і ви почуєте відгук пустоти. Здається, удар по каменю гігантським молотом і він загуде, як барабан, а може провалиться й виявить печеру. І якою величезною вона може бути - адже вода зникає у її надрах. У підземних каменях, можуть бути ущелини; увійшовши до них, ви попадете в печеру з іншої сторони, ці розщелини йдуть у глиб землі….

Молоді і завзяті хлопці того часу, декілька разів намагалися з'ясувати причину тієї кам'яної пустоти, пірнали у воду і тільки окремим вдавалося під водою добратися до входу у загадкову печеру. Пологий і слизький вихід із води, у відкрившийся підземній печері темно, моторошно і страшно, як раптом із глибини почувся незвичайний звук. Як описати його? Насамперед нам здалося, що він долетів звідкись здалеку, із самих надр землі. По-друге, незважаючи на це, він був дуже не ясним але доволі голосним. І, нарешті, це не був гул або гуркіт, із чим звичайно асоціюється падіння маси води або каменів. То було

виття - високий, тремтячий, вібруючий, як іржання коня. Здавалося, з похмурої глибини, йшов смердючий подих. Невже насправді внизу, далеко в печері причаїлася загадкова мерзенна істота? Ми з переляку поплигали у воду і швидко вибралися на поверхню. Довго лежали на березі, не в змозі отямитися від пережитого страху і домовилися мовчати про цю пригоду.

До чого ж легко народжуються легенди в закуткових місцях. Старожили знали про підводний вхід в печеру, він ставав доступний, коли підіймали шлюзи і спускали воду з водоймища, деякі сміливці пробували проникнути всередину, але далеко не ходили, бо в печері «хтось жив». Та час від часу з подвір'я людей, (навколо піонерського табору), пропадала дрібна худоба. Місцева міліція висловлювала думку, що тварини могли самі втекти. Тоді чому на подвір'ї знаходили «калюжі» крові, які тягнулися до води. Так було до 1965-1967 років, а потім все стало спокійно….

Від піонерського табору, тунель (через Маслениківку, внаслідок різниці залягання), в окремих місцях пересікається з виробничими тунелями шахти «Інгульської». Місця такого перетину – бетонувалися й ставили гриф «секретно». Більше 50 років під мікрорайонами міста, пробивали тунелі й добували стратегічну, секретну сировину для роботи атомних підприємств й електростанцій, і всі ці роки інформація про роботу шахти – закрита, навколо неї ходять самі неймовірні чутки.

На якусь хвилину спустимося в саму шахту, на стіні надпис (фото). На відміну від вугільних, уранові розробки являють собою невеликі, метрів 5-8 у діаметрі, тунелі, які зверху й з боків навіть не кріпляться. Пояснення, - уранова руда залягає в граніті, надміцному камені, тому немає необхідності ставити якісь колони, цей камінь і так дуже стійкий. Кріплять бетоном лише деякі проблемні ділянки, їх небагато та підозрілі місця. Так було і з нашим прикладом, коли підземні фортечні тунелі і ходи пересікалися з шахтою, їх – бетонували.

Шахта має кілька стовбурів - пробурених у землі каналів. Ми стоїмо в шахті під землею, темно, під ногами вода. Проходимо деяку відстань до ліфта, що спустить нас далі - вниз. Ліфт

розрахований усього на 4 чоловік, досить старий, але працює - він обладнаний спеціальним гальмом, (при обриві або падінні моментально зупинить ліфт). Паралельно йдуть металеві сходи, по яких ту ж дорогу можна здолати самостійно на випадок чогось нестандартного. (На фото вагонетка з рудою). Спустилися на 312 м. під землею. Навкруги все сіро, людям з багатою уявою відразу на розум прийшли б деякі фільми жахів, приводи або монстри. Уранові розробки під Кіровоградом мають досить складну структуру, під самим містом прорита ціла система ортів, квершлагів і штолень, по-простому, це різновиди тунелів і ходів під землею. В межах Кіровограда перебуває кілька окремих родовищ по видобутку уранових руд. Від розробки центрального родовища, вироблення тунелів пішло під мікрорайон Велика Балка, далі - під вулицею Полтавської й переходить під вул.. Маланюка із численними відгалуженнями. Зараз кажуть, що видобуток руди в районі вул. Полтавської давно не ведеться, тамтешні шари вже вироблені! Основні роботи проходять у 1-2 кілометрі від цього району. А от те, що під містом розташоване по суті інше підземне місто зі своїми «вулицями й провулками» - це правда. Від шахтного стовбура, по якому ми спускалися вниз, до крайніх підземних «кварталів» у глиб міста - 6 км. цілий проспект, по якому ходили лише електровози! Більше того, цей підземний район видобутку має не один, а кілька рівнів тунелів різної глибини. Кіровоградці розповідають, що чують, як під землею йдуть (гуркотять) вагонетки, інші скаржаться, що через вибухи під землею, у них руйнуються будинки. (на фото один із покинутих ходів). Отож, споконвічно перший обрій шахти прокладений на глибині 160 м. (вище було б набагато дешевше), але частина Кіровограда може провалитися під землю, тому між шахтою й містом роблять захисний пояс із природного граніту. Почути звук елек-

В шахті - під землею

тровозів, що везуть десяток вагонеток на глибині набагато більшої за 160 м. - фізично неможливо. Якщо це правда, тоді чому у людей, (в приватному секторі) в районі Великої Балки – будинки тріщать по швам, а фундаменти – тріскаються?

Підривають на шахті часто, невеликі вибухи для здрібнювання руди, або серйозні вибухи - це йде подальша проходка нових ділянок. Кажуть, що шахта свої порожнечі в надрах землі просто так не кидає, а заповнює переробкою, наскільки ефективно, це вже інше питання.

(*Примітка*: Кіровоград входить у трійку міст України з найвищим показником смертності від раку. Одна із причин - радон, газ без кольору, заходу й смаку. Радон виділяється з розламів земної кори й істотно впливає на появу ракових пухлин. У повітрі газ швидко розчиняється, однак накопичується в закритих, підвальних приміщеннях. Це також стосується квартир на перших поверхах житлових будинків).

Розмови про те, що обласний центр із населенням більше 250 тис. має право на особливий статус і доплати на екологічну безпеку тягнуться із часу одержання Україною незалежності. В 90-х роках столичні науковці провели обстеження Кіровограда, і по його результатах була виготовлена карта радіаційного забруднення міста. Однак далі слів - справа не пішла. Сьогодні шахтне підприємство працює на околиці обласного центра. Якщо видобуток почнеться під центральною частиною Кіровограда, наслідки можуть бути катастрофічними, як в екологічному, так і техногенному плані.

Пройшовши шахтну ділянку, тунель із фортеці взяв напрямок на с. Клинці. Ця частина не досліджувалася і ми маємо уяву тільки по окремим проваллям в землі та пов’язуємо з розповіддю Віталія Короткова, який будучи малим хлопцем і проживав в с. Клинці, чув розповіді старих дідів про тунелі та видобуток золота під назвою «Клинцівський клондайк».

(*Примітка*: Про Клинцівське золото знали дуже давно, ще при царському режимі там знаходили золоті самородки і вже тоді користувалися підземними тунелями. А в сучасний час, у квітні 1992 року почалися монтаж копра й прохідницькі роботи. Пройшли сорокаметровий шурф і порядку півтора - двох тисяч метрів підземних вироблень. У підсумку був підтверджений зміст дорогоцінного металу. Причому цифри були досить значні -

від 5 до 30 грамів на тонну руди. Для порівняння: по світових мірках рентабельним вважається зміст металу від 5 грм. на тн. Тобто ми в буквальному значенні слова ходимо по золоту біля с.Клинці, прямо під Кіровоградом. Але не можемо його взяти).

Концентрат, до 100 грм. на тн., робили на місці, потім відправляли в Севастополь, і вже там добували чистий метал. Між іншим, проба кіровоградського золота – 999,9 - найвища у світі. З добутого золота був виготовлений тризубець, видобутки призупинили, руда й тепер лежить там, на шахті, на відвалах. Чиновники кажуть, це були перевірочні роботи, щоб підтвердити запаси по валових пробах під Клинцями. Закінчилося тим, що перестали надходити гроші на проходку, шахту відключили від електроенергії, насоси перестали працювати, і тунелі довелося затопити в аварійному порядку, так що не встигли навіть підняти на поверхню більшу частину устаткування….

► *Другий вхід* до тунелю йде з території Першої міської лікарні, (на фото вхід до лікарні) і має декілька напрямків, один поєднується з вище описаним напрямком - міськсад, другий йде в напрямку міста Кіровограда, третій в напрямку Критого ринку, четвертий в напрямку Олексіївки і далі – на Бобринець.

Вхід в Першу міську лікарню на фортечних волах

Ще малими хлопцями, ми знали, якщо зайти на територію лікарні, за воротами повернути направо і далі за останнім корпусом, був побудований з цегли підземний вхід, зачинений на металеві двері. Спустившись по сходам вниз, зразу потрапляли у широке підземелля з якого розходилися тунелі у різні боки. За часів радянської влади, ходи замурували, а підземелля залишили для господарських потреб. Придивившись уважно до стін, ви і зараз побачите замуровані місця….

Про стародавність проходів під Єлисаветградом можуть свідчити підземні погреби, які проходять під землею на кілька метрів нижче поверхні землі. З часу, коли місто почало збільшуватись і в ньому споруджувались великі кам'яні будинки, підземні погреби, які були над тунелями провалились у кількох місцях, відкриваючи історичні таємниці. З цього можна зробити припущення, що кіровоградські підземні тунелі й ходи, які починалися від фортечних валів, розгалужувалися на окремі ходи-виходи й тягнулися під містом у різні боки. Окремі із них мали вихід далеко за місто

З часом, частина ходів між підземеллями під будинками, замуровувалися та використовувалися власниками будинків для господарських потреб, в основному для зберігання продовольчих запасів. Новобудови збільшили навантаження та надмірні (сьогочасні) тягарі на тунелі й ходи і спричинили провалля. Пізніше провали почали виявляти у різних куточках міста. Навіть таке, звичайне будівництво, як підземний перехід у Критого ринку має свою невелику легенду. Початок будівництва переходу в 1989-1990 роках, стикнувся впритул із секретним тунелем у цьому місті. При ритті котловану був знайдений підземний тунель із цегли, що одним кінцем до річки, а іншим до Радіозаводу і мав рейкові шляхи для вагонеток. (Про цей тунель ми вже розповідали).

Крім науково-історичного, «підземне господарство» Кіровограду має неабияке практичне значення. Адже старі тунелі і ходи тримають на собі сучасне місто. А за останні 50 років на поверхні багато що змінилося: прокладено нові вулиці, що аж двигтять від густих потоків автотранспорту, збудовано важкі багатоповерхові будинки. Тому у деяких місцях Кіровограда не виключена загроза обвалів під багатоповерховими будинками. Однак варварське знищення, Кіровоградського «підземного господарства» - це теж не вихід. Бо воно ще й донині є своєрідною дренажною системою. Руйнація цієї системи уже тепер призводить до небажаного підвищення ґрунтових вод, (про це ми розповімо трохи пізніше). От і виходить, що руйнувати Кіровоградські підземні тунелі й ходи - небажано, а залишати їх на призволяще - небезпечно. Залишається тільки одне - вивчати їх і навіть реставрувати, там де це можливо і необхідно, можна зробити екскурсії, тощо.

«Підземний світ» Єлисаветграда

На фото частина фортечних валів у м. Кіровограді.

► *Третій напрямок* підземного тунелю, йде від фортечних валів - вниз до р. Інгул і затоплений водою. На іншому березі річки знаходимо продовження і далі шлях пролягає до центра Кіровограда, там внаслідок обвалів, дослідження проводилися окремими ділянками. Багато лиха зазнавало населення міста наприкінці XVIII та поч. XIX ст. від пожеж у 1798, 1833, 1834 роках, практично щорічних повеней Інгулу (найбільша була у березні 1841 року), від епідемій чуми (з 1770-1813 роки 4 рази та холери 5 разів, особливо 1848 р). У пам'яті кількох поколінь сучасного обласного центру зберігається чимало спогадів про будинки, магазини, готелі, клуби та навчальні заклади, які мали свою «підземну» історію. Щоб не перевантажувати нашого читача, ми коротко дамо напрямки пошукових дій у самому місті Кіровограді.

Зразу після виходу з фортечних валів у напрямку міста, необхідно придивитися до підземелля під будинком обласного суду. У середині 40-х років XIX в. у формах пізнього ампіру було споруджено один із кращих будинків міста - окружний суд - на розі вул. В.Перспективної й В.Пермської. Зараз будинок трохи втратив свою архітектурно-художню роль, а також червоно-білу контрастність. Підземний тунель під цим будинком весь

час перебував під грифом «секретно».

Від облсуду, через вул. В.Пермську (за новою спорт школою) у старі часи 1849 року, між р. Інгул і вул. Б.Пермською, Д. Остен-Сакеном був розведений сад, що одержав назву Османський бульвар. У ньому була влаштована дерев'яна ротонда для танців. З переходом міста в цивільне відомство (на початку 1860-х рр.) сад разом з гаєм, що примикав до нього, на протилежній стороні р. Інгул довелося вирубати, тому що дерева створювали затори льоду на ріці під час повеней.

(*Примітка*: Дмитро Остен-Сакен, (на фото) син генерал-майора, барона Єрофія Кузьмовича фон дер Остен-Сакен і Ганни Юхимівни (Тозлукової), народився 24 квітня 1790 р. в с. Приют, Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Отримав домашню освіту, у 12 років, (підлітком додавши собі 5 років) він розпочав службу в Єлисаветградському гусарському полку. В 1805-1807 р. брав участь у кампанії проти французького імператора Наполеона Бонапарта, у битвах під Аустерліцем (сучасне місто Славков-у-Брно,Чехія). За відзнаку у Бородинській битві отримав чин штабс-ротмістра та орден св. Анни 4 ступеня, а за участь у Російсько-турецькій війні 1828-29 рр. став Георгіївським кавалером 3-го ступеня. За взяття Парижа – нагороджений золотою шаблею з надписом «За хоробрість»).

В 1845 р. на гроші кременчуцького купця Семенова на вул. В.Перспективна через р. Інгул замість дерев'яного, був споруджений великий кам'яний міст на гранітних опорах. Остен -Сакеном передбачалося врегулювати напрямок р. Інгул, давши йому декількох додаткових каналів. Планувалося з'єднати каналом р. Інгул із Дніпром, зробивши Інгул судноплавним. У цей період були здійснені робота з виправлення русла річки та ліквідація великої петлі в районі Лазневої площі. Ця петля служила причиною заторів у центральній частині міста, у паводок зносило спорудження на центральному базарі. А в період повені в березні 1841 р. водою була затоплена вул. В.Перспективна до Успенського собору (міськвиконком) й всі квартали навколо.

Далі просимо звернути увагу на місце від облсуду через вул. В.Перспективна де стоїть висотний будинок Обл.енерго. Коли під час сучасного будівництва, вирили там котлован, то потрапили на вхід до цегляного, підземного тунелю, який спускався до нижче стоячого церковного храму, а потім йшов до річки Інгул. Цікаві робітники трохи пройшли тунелем і побачили на підлозі різні поржавілі частини зброї та чогось іншого. Їхню цікавість перервали працівники СБУ і міліції, які по дзвінку прибули на місце розкопки. Усіх вивели за периметр будівництва, два дні там стояла тиша, а потім була дана команда входи замурувати. Що там було знайдено, ми не знаємо….

Супермаркет Заславського – це найвідоміший і овіяний легендами будинок у нашому місті, який належав купцю Нахману Заславському, і знаходився на березі Інгулу біля центрального базару (на цьому місці сьогодні пам'ятник жертвам Чорнобиля). У купця 2-ї гільдії Іось-Меєра Заславського було три сини – старший Айзик (1865 р. народження), Нахман-Герш (1868 р.н.) та Шльома (1869 р.н.). Сім'я проживала по Невській вулиці (нині – Пашутіна). Як батько, так і сини, займалися торгівлею мануфактурою. У Шльоми був свій магазин по Великій Перспективній. Магазини Нахмана-Герша і Айзика знаходилися у будинку, який сім'я спорудила на березі Інгулу (на фото) під умовною назвою «Супермаркет Заславських».

Будівля мала 3-ри поверхи. Внизу знаходилися магазини і торгові склади. Говорили, що там можна було купити усе,чого душа забажає: ікру, птицю, мандарини, французькі вина і коньяки, тощо. Побудований майже на старому руслі р. Інгулу - на плавуні, будинок будувався на палях з дерева модрини, як це робили у Венеції. Будівля мала прекрасну гідроізо-

ляцію: від фундаменту - стіни відділяли свинцевою прокладкою у 2-3 міліметри, а від даху – карнизом з білого каменя. Архітектор О.Лішневський, який у 1895-1901 р. був міським архітектором Єлисаветграда, прикрасив пілястри будівлі ліпними рострами (фігурами), а здвоєні вікна - зображеннями голів лева (ці тварини вважалися охоронцями сімейного благополуччя). Це був один з п'яти (на той час триповерхових будинків) у місті. Тільки пошта, готель «Петербурзький» та царський палац могли «потягатися» з будинком Заславського за величчю і розкішшю архітектури і оздоблення.

На першому поверсі також були майстерні ремісників. Другий поверх був відданий під готельні номери. Третій поверх у дореволюційні часи займали житлові кімнати господарів, а за радянської влади – контори різних держустанов. До «Супермаркету Заславського» ходили не тільки за покупками, але і людей побачити, себе показати, дізнатися останні міські новини.

Після смерті Заславського-старшого, приміщення перейшло у спадок його родичам. У 1900 році Айзик Заславський просив дозволу у міської управи на цементування кам'яної зовнішньої стіни будинку, яка виходила до Інгулу, а також проведення стічних труб з підвалу будинку у р. Інгул для відведення води з льодників та на випадок паводку. Аж до 1919 року на фасаді будинку красувалася вивіска: «Торговий дім Ш.Заславський та Х. Гиршберг». За радянську владу вивіска стала скромною: «Продовольчі товари».

Потім на 2 та 3 поверхах поселили людей для проживання, квартири були малогабаритні та комунальні на кілька сімей. А на першому поверсі, починаючи від Інгулу, йшли кооперативний і продуктовий магазини, потім рибний магазин «Океан», овочевий та меблевий магазини. Кіровоградка Катерина Лісняк народилася у цьому будинку і проживала до 1970 р., одного дня з нього почали виселяти мешканців. Люди з подивом дивилися на височенний паркан, встановлений біля цього будинку. Що б це могло значити, гадали цікаві? Адже ця споруда була своєрідною візитною карткою Кіровограду. Хто б не приходив побазарувати на Центральний ринок, аж ніяк не міг обминути цей нашпигований комірчинами, ларьками та майстернями перший поверх будинку. У них працювали ремісники та майстри на всі руки. Тут можна було придбати голку, колесо до

велосипеда, лезо для бритви, відро, діжку, лопату. Балакучий єврей-лудильник блискуче запаяє вам каструлю, швець пришиє ґудзика чи підіб'є каблука.

Торговельні точки в цьому будинку знаходилися з боку ринку. А з парадного входу, великий перший поверх займали продовольчі магазини. То було справжнє диво, навіть професіональні перекупники, які не один раз бували і знали знаменитий одеський «Привоз», заходячи у будинок Заславських, оглядаючи полиці та вітрини, чухали потилиці і казали: «Ох, що не кажи, а у цій лавці можна купити «любую вєщь». Подейкують, що саме в магазині Заславських народилася знаменита приказка: «Тут можна придбати все, крім атомної бомби, а якщо добре пошукати, то можна знайти і її». Справді, бакалія й гастрономія магазину були настільки різноманітні, що ходити за покупками в інші магазини просто не було потреби. М'ясо, ковбаси, риба усіх сортів з усіх морів світу, консерви, чорна ікра, бита птиця і кролі, борошно, крупи, овочі і фрукти, все від огірка - до мандарина так і притягували до себе. Про напої промовчимо: від всенародного улюбленця «біоміцину» (біле міцне) - до французьких коньяків і кавказьких вин. Люди казали: «Хоч вони євреї, а молодці». Після ВВВ асортимент трохи звузився, але все одно багатшого магазину в м. Кіровограді не було.

Хто дав команду руйнувати будинок – таємниця. Відомо лиш, що зробити це було непросто. Для того, щоб зірвати стіни, залучили досвідчених вибухівців з гранкар'єру. Вони застосували спеціальну вибухівку, тільки з другого разу змогли обвалити стіни і всім будівним сміттям засипали підземний тунель під будинком. Оригінальна споруда та чудові підземні підвали з історичними тунелями - зникла назавжди. Будинок і зараз міг пережити всі сучасні блочно-панельні коробки. Місце, де стояв легендарний будинок, майже два десятиліття пустувало. Щоб ту пустку якось скрасити, на ній встановили пам'ятник чорнобильцям (на фото).

Пам'ятник Чорнобильцям

По іншу сторону вул. Великої Перспективної від будинку Заславських, стоїть будинковий «Пасаж» – це крита галерея

різнопланових будинків з крамницями, раніше мала дах із скла та виходи на вулицю. Поряд з будинковим Пасажем - діяв готель «Пасаж». Обидві споруди належали місцевому купцеві першої гільдії І.Шполянському. Старі стіни магазину і готелю «Пасаж» мають цікаві легенди та історію підземного тунелю і різних ходів. В одній легенді йдеться мова про те, що тут зупинився російський письменник Федір Достоєвський і почав писати роман «Брати Карамазови». Легенда навіть була опублікована у збірнику «Кіровоградський краєзнавчий вісник». Однак це вигадка, замість письменника Федора, тут кілька років працював його брат Андрій. (На фото фрагмент «Пасажу»).

Тепер у цьому величному, навіть за сучасними мірками, будинку, знаходиться обласний художній музей. Та перебрався він сюди вже у роки незалежності. А до цього уподовж ста років тут розміщувався пасаж – як торгівельний заклад.

Кіровоградський пасаж було збудовано у 90-х роках XIX століття. Це була одна з найкрасивіших споруд міста. До речі, первинний зовнішній вигляд «Пасажу» зберігся до наших днів, хоча й дещо видозміненим. Навіть ті кіровоградці, яким нині ледве за тридцять, пам'ятають один з найбільших магазинів міста під назвою «Готовий одяг».

Перед будуванням «Пасажу», купець І.Шполянський, руками найманих робітників вирив великий котлован для потреб

магазинів і з'єднав його з підземними тунелями з цегляної кладки, які йшли від фортечних валів, через р. Інгул до будинку Заславських та далі у місто. Ходи від «Пасажу» були досить широкі – 2 м., висотою до 3 м., стіни і стеля із цегляної кладки. По одному із ходів можна було легко пройти до базарної площі, що знаходилась неподалік від будинку Заславських. Ринки, або базари, почали виникати на лівобережній частині міста ще з 1755 року. Перший з них був розташований на тому місці, де й тепер знаходиться Центральний ринок. Там були споруджені так звані ряди з численними лавками. У всьому місті було 4-і кам'яних, більше 20 дерев'яних лавок та більше 30 залізних погребів. Та ще сиром'ятні, бакалійні, м'ясні, дігтярні лавки. 1840 року купецьким сином Петром Самокишиним були збудовані так звані московські красні ряди. Рештки їх збереглися й до наших днів на вулиці Медведєва поблизу педуніверситету ім. В.Винниченка, (зараз належать військовим).

(*Примітка*: Міська влада Єлисаветграда дуже ретельно слідкувала за порядком на ринках. Ось повідомлення із номерів газети «Елисаветградский вестник» за 1880 рік: «Міська управа доводить до відома торговельників, які займають міські землі, що, згідно із постановою міської думи, збори за торговельні місця повинні бути оплачені за першу половину року – до 15 лютого, за другу – до 15 серпня. У разі порушення встановлених термінів нараховуватиметься недоїмка, а також ці місця відбиратимуться в орендарів і передаватимуться іншим особам … - На вулицях, площах, тротуарах, паркових алеях та інших місцях забороняється ставити гужові повозки в недозволених місцях, складати будівельні матеріали, порожні ящики, бочки та інші предмети, а також займати без оплати і дозволу місця для торгівлі. У разі порушення даного розпорядження ці місця очищатимуться силами поліції незалежно від покарання винних»).

Далі підземний хід йшов до Спасо-Преображенського собору на розі вул. Преображенська і Володарська, собор був побудований в 1813 році на місці, де раніше стояла дерев'яна церква, (цей собор заслуговує окремого розгляду).

Від цього підземного тунелю йшов хід до продовольчих складів фабрики по виготовленню цукерок і шоколаду, колишнього ПТУ № 14, (зараз там комплекс Максим) і далі до підземення під сквером напроти магазину «Дитячий світ» (підземні

склади де зберігали господарчу продукцію у брилах льоду). Далі від підземелля, один хід йшов до будинку, де зараз знаходиться Головна пошта, інший хід йшов до колишньої Успенської церкви на місті сучасного Кіровоград. міськвиконкому і далі ціле розгалуження під старою, центральною частиною міста Єлисаветграда. (26 липня 1781 року настоятель Елисаветоподольської Успенської церкви, ієрей Дмитрій Смолодович повідомляє про будівництво нової трипрестольної церкви й просить у Його Преосвященства благословительної грамоти на освячення з уживанням старого антимінса). В 1798 Єлисаветград осягла велика біда: відбулася сильна пожежа, яка знищила дві церкви: Успенську трепрестольну дерев'яну і Преображенскую єдиновірську, духовне правління з архівом і багато будинків. Нова Успенська церква будувалася повільно й була освячена тільки в 1800 році, вона розташовувалася на перетинанні вулиць Велика Перспективна (вул. Леніна) і Успенська (вул. Гоголя). У Велику вітчизняну війну церква була зруйнована. (Повертаємося до маг. комплексу «Пасаж» на фото).

У перші роки свого існування магазинний комплекс «Пасаж» нагадував глибокий двір з великим підземеллям посередині, обабіч двору знаходилися одноповерхові цегляні приміщення, поділені на невеликі клітки-магазини. Тут можна було придбати одяг, взуття, тканини, головні убори, галантерею, парфуми тощо. Посеред торговельних закладів був фонтан,

навколо нього росли пірамідальні зелені туї, ялинки, квіти тощо. З нижнього поверху будинку можна було потрапити через просторий двір у провулок, де тепер розташований магазин «Мурай». Піднявшись на другий поверх будинку, відвідувачі мали можливість зайти в однойменний готель через внутрішню галерею. Комплекс «Пасаж», разом із магазинами Заславських, доповнювали один – одного і це було зручно людям.

У буремні 1918–1920 р. приміщення використовували представники то однієї, то іншої влади (вони мінялися в місті майже щомісяця) за своїм розсудом. Особливо готель: у ньому жили австро-німецькі офіцери у 1918 (на фото), денікінці у 1919 рр. Коли владу в місті захопили більшовики, вони перетворили готельні номери на комунальні квартири. Магазини продовжували виконувати свої функції до окупації міста гітлерівцями 1941 року. Торгівля відбувалася й при німцях, але дещо обмежено. Під час боїв за Кіровоград у січні 1944 р. приміщення «Пасажу» дуже постраждало. Причина тому – міст через р. Інгул на вул. Велика Перспективна, він мав стратегічне значення і для фашистських, і для радянських військ: німці намагалися його підірвати, щоб перешкодити танкам генерала Ротмістрова, атакувати місто з півдня, а червоні війська прагнули врятувати надійну переправу. Місцевість обстрілювали з важких гармат і авіації. Були зруйновані не лише «Пасаж», а й сусідні будівлі: будинки Заславських і Головної пошти, готель «Європейський», Успенський собор і інші житлові будинки. 5-7 січня 1944 р. у районі м. Кіровограда військами 5 гвардійської армії під командуванням генерала-лейтенанта О. Жадова, 7 гвардійської армії генерала-полковника М. Шумилова та 5 гвардійської танкової армії генерал-полковника П. Ротмістрова було оточено і завдано великих втрат 5-ти ворожим дивізіям. Восьмого січня 1944 р. м. Кіровоград було звільнено…..

Під містом до революції 1917 р. була велика аркова каналізаційна система, але під час війни її засипало. Казали, що прохід був більше 2 м. завширшки і до 3 метрів висоти. В архіві

нам вдалося знайти нагадування, що таку каналізаційну систему планували будувати перед революцією, проводили розрахунки й навіть виділяли кошти на будівництво. Будівництво розпочали, але Перша світова війна, потім громадянська війна, й революція – стали на перешкоді. Після революції 1917 р. про неї начебто забули. Але в 2000-х роках, каналізаційний тунель нагадав про себе. В районі вул. В. Пермської розкопали котлован, (схоже, там збиралися будувати автосалон) і на глибині біля 2 метрів, відкрилася цегельна кладка з аркою, шириною до 2 м., а висотою біля 3 м. Місце розкопок відразу відгородили забором, приїхала міліція з СБУ, провели своє розслідування і цю частину землі - забетонували.

Зробіть уяву, що ви стоїте в центрі міста по вул. В.Перспективна на автобусній зупинці, (навпроти вас стоять будинки: Головний поштамт, магазин «Дитячий світ», збоку міськвиконком, а позаду скверик з кам'яною огорожею). Придивіться уважно під ноги і ви побачите біля паркану скверу, закриті отвори (ходи) в землі. Це ходи до підземелля, яке розташоване під Центральним сквером, забратися туди, дуже просто, відсуваєш дерев'яний щит з боку тротуару й спускаєшся в низ. Тільки дивіться, щоб поруч не було міліціонерів і будьте уважні, бо в величезному, порожньому приміщенні, води по коліно. Не лякайтися, коли на вулиці проїде великий транспорт і зверху почнуть рухатися коріння дерев, які проросли вглиб підземелля з скверу. Десь вдалині, вам будуть навіюватися страшні образи. Старі люди стверджують, що хазяїном тих підземних складів під скверіком навпроти «Дитячого світу» - був Заславський.

Подібні виходи на поверхню, (залишені без охорони) мають вільний доступ й до інших підземних споруд у районі залізничного вокзалу, (це довгий запущений підземний перехід), в парку Пушкіна (вихід до старої дренажної системи). Деякі моменти проявляються під час ремонтних робіт, ось свіжий приклад. Проводили ремонтно-будівні роботи у музично-педагогічному буд. по вул. Дворцовій, (колишня Леніна), спустилися у підвал, почали простукувати стіни на предмет міцності і виявили пустоти. Зробили отвори і з'ясували, що там починаються кілька підземних, цегляних ходів у різні напрямки. Один вів у сусідній будинок - теперішній ліцей мистецтв, другий - у протилежну сторону - до військової частини. Знову втрутилися мілі-

ція і СБУ, замурували отвори і заборонили туди лізти. З точки зору безпеки, вони – праві.

Наш час, у центрі Кіровограда після дощу утворився провал асфальту, прямо на проїжджій частині. Яма розташувалася на перехресті вулиць Тарковського (колишня Володарського) та Чміленка (колишня Дзержинського). Вірогідно, що «слабкий» асфальт - змило безперервними сильними зливами і тендітне дорожнє покриття, потоки води просто знесли у річку, а під ним виявили велику порожнину. Що це? Можливо, таємничі підземні ходи на зразок тих, якими прокрадалися герої Віктора Гюго Козетта і Жан Вальжан, або персонажі роману Миколи Гоголя «Тарас Бульба».

У кожному районі нашого місті циркулюють перекази про якісь загадкові тунелі, склепи, ходи тощо. Може, це природній карст, що утворився в ґрунті, або вихід від уранової шахти. На цій території кам'яний пласт уранової руди виступає майже на поверхню - близько 2 м. під землею. Виявили це пізно - коли район став більш забудованим. Про радіоактивні копальні під містом ходять легенди з часу їх відкриття, ніхто достеменно не знає, де пролягають штреки, їх вгадують тільки ті кіровоградці, у яких тріскаються хати від підземних розробок.

Так чи інакше, провал небезпечний не своєю глибиною, (близько метра в ширину і два метра в глибину), після чергового дощу може бути і глибше. Щоб застерегти людей, там стоїть невеликий застережний щит, але його бачать лише водії, що їдуть по вулиці Тарковського вгору. Всі інші можуть не угледіти слабо утрамбовану яму і проваляться. Особливо уважними треба бути перехожим, що підіймаються вгору по вул. Тарковського по лівому тротуару

На жаль таємниця підземель та тунелів під нашим містом так і залишаються нерозгаданими. Досліджено підземних ходів під Кіровоградом лише на 3%. У княжі часи єдиним порятунком для населення від ворогів були підземелля, тунелі та ходи у різні сторони. Тож чотири напрямки підземних тунелів і ходів із фортечних валів, виявилися не легендами, а мали під собою реальне підґрунтя. Ви можете запитати, навіщо нам, сьогоднішнім людям, оті старі підземні тунелі? Відповідь може бути різною, від історичної цінності і до безпеки життя, від примітивного пошуку скарбів і до культурного надбання України, тощо.

Кіровоградська матриця

Як ви зрозуміли, старий Кіровоградський центр, зважаючи на вищевикладене, прямо «кишить» підземними тунелями й ходами, але з часом вони стали малопридатними внаслідок обвалів і руйнувань. Місцеве населення вірить, що колись основні поселення навколо Єлисаветграда з'єднувалися між собою підземними ходами, довжина яких складала більше 15 км. Велика кількість провалів у землі, підтверджують ці легенди і стають здобуттям сьогоднішнього часу. Тепер важко навіть уявити, скільки потрібно було робочої сили і часу, щоб побудувати такі велетенські оборонні споруди, як фортеця св. Єлисавети, тунелі та ходи. Можна також сказати, що тоді існувала «корпоративна етика», яка об'єднала величезну кількість людей для побудови вищезгаданих оборонних споруд, підземних ходів під містами і селами та тримали їх в секреті….

Відомо, що на Русі до XIV ст. не практикувалося складання детальних планів певних населених пунктів та підземних тунелів і ходів, майже не було географічних та топографічних карт. До того ж утаємничений характер підземних споруд не дозволяв наносити їх на карти або згадувати про них письмово.

Звідси, було б нерозумно шукати письмові матеріали про підземні ходи, карти в архівах, виходячи з логіки сучасних документальних (архівних) наукових підходів. В старовину замовники будівництва таких підземних об'єктів були не зацікавлені в розповсюдженні подібної інформації, бо від цього залежала їх власна безпека. Крім того не було необхідності залишати схеми підземель будь кому, крім найближчого оточення. В усі часи таємниці підземель були важливою складовою професійності архітектора та будівельників, які мусили їх берегти.

Інформація про підземні споруди в радянські часи, також була недоступною. Цьому сприяв також і Указ Сталіна 1947 р. про обмеження доступу до підземних споруд, що був направлений на їх знищення. Будівельники, які під час земляних робіт

потрапляли на підземні ходи, змушені були кликати не істориків і археологів, а в першу чергу співробітників міліції і КДБ, після чого в більшості випадків ходи засипалися, (замуровувалися) а інформація утаємничувалася. Залишається надіятись і на те, що нині історики, письменники та інші люди отримають доступ до архівів КДБ і СБУ де можливо буде почерпнуто цікаві факти і свідчення про виявлені підземелля в тих, чи інших місцях.

Останнім часом з'явилось багато інформації в ЗМІ про виявлення підземель майже в кожному стародавньому місті України: Харкові, Львові, Кам'янці Подільському, Кременці, Вінниці, Сумах, Кіровограді та багатьох інших. Замки, монастирі, фортеці завжди будувалися на той час з чітко продуманою системою ходів, тунелів, криниць, погребів, схованок і зберігалися в таємниці. Неможливо уявити жодної оборонної споруди того часу без таємничих тунелів та ходів, що ведуть за їх межі і Єлисаветград в цьому плані - не був виключенням.

Планом від 1845 р. в Єлисаветграді було намічено важливе будівництво центральної частини міста – (за часів СРСР це площа ім. Кірова). Місце під будівництво адміністративних споруд у 1845 р. було пожертвувано місту - Єлисаветградським поміщиком, дійсним статським радником – І.Фундуклеем «для зведення громадських місць, адміністративних споруд та міської площі». (*Примітка*: Фундуклей Іван Іванович (1804 -1880), дійсний статський радник, певний час проживав у нашому краї, згодом у 1839-52 р. став київським «цивільним» губернатором).

Комплекс «присутніх» місць центральної частини міста був споруджений в 1848-1851 р. по проекту архітектора В.Верлона й містив у собі двоповерховий будинок ратуші з високою вежею й годинником на ній (установленим в 1855 р.) і два одноповерхових адміністративних будинки з боків. Цей дуже цікавий комплекс, був зовсім перекручений, як прибудовами, так і перебудовами. Наприклад, з роками здійснилися перебудови громадських місць, міської поліції й пожежного обозу на площу (мається на увазі пл. Кірова, на розі вул. Палацової й В. Перспективної). До цих забудов було підведені нові і відновлений старий підземний тунель з боковими ходами під вул. В.Перспективною та Палацовою (вул. Дворцова). Підземні входи йшли з Успенської церкви, (міськвиконком) й далі виходили до корпусу будівлі чоловічої гімназії, (зараз будинок МНС поруч із гарма-

тою на вул. Шевченко). Правда потрапити в тунель, можна з державних установ, а туди відповідно без пропуску не пустять.

(*Примітка*: Єлисаветградська чоловіча гімназія, 8 річний заклад - гімназія для хлопців у місті Єлисаветграді, що існувала в період 1885-1920 років; відіграла значну роль в культурному й освітньому житті міста наприкінці XIX поч. XX століття, мала славні традиції й відома низкою видатних учнів та випускників. Єлисаветградська чоловіча гімназія розташовувалась на вулиці Петрівській на фото, (нині вул. Шевченка), яка збереглася й дотепер, зараз її експлуатує військова частина МНС України.

На місці старих, згорілих будівель, Іваном Фундуклеем в 1850 р. був налаштований плац, по периметрі якого була засаджена деревами - алея. Згодом там установили фонтан із бронзовою фігурою. У 1857-1862 р. велику роботу проводить будівельний комітет міста. Під його керівництвом будуються (раніше зазначені) 6 кам'яних крамниць, 4 кам'яні крамниці на вул. В.Перспективна (1855 р.) в районі «Пасажа» і центрального ринка. Християнська богадільня в районі Ковалівки (1853 р.), Лютеранська церква при повітовому училищі (1854) та здійснюється перенос будівлі «Безпопівської молитовні» з вул. Безпопівської на Преображенський цвинтар. І нарешті влаштовують ліхтарні стовпи на вулицях Великій Перспективній, Палацовій (Дворцова) та В. Пермській.

В 1850 р. були розбиті під забудову нові житлові квартали на Ковалівці. З огляду на близькість до центра міста, цей колишній пригород поступово стає одним з найбільш респектабельних районів Єлисаветграда. За розпорядженням військового начальства, при будівлі будинків штабного й палацового корпусів був розведений Ковалівський парк (Палацовий бульвар) з цегляними, підземними тунелями й ходами. Під будівлею Єлисаветградського кавалерійського училища, знайшли цілий підземний поверх із коридорною системою й багатьма кімнатами.

(*Примітка*: Єлисаветградське кавалерійське училище (1865 -1917 р.). Як приклад, спомин Г.Я.Єрделі, (1883-1954 р. нащадка великих угорських земельних магнатів, що не побажав носити в Росії графський титул), але був представником славетної Єлисаветградської династії, опубліковано у московському журналі «Воспоминания. История Государства Российского №1, 2009»): «Город гордился своим кавалерийским юнкерским училищем (таких училищ было в России три: в Єлисаветграде, в Петербурге... и в Твери). Занимало оно бывший дворец, построенный при императоре Николае I, так как государь часто бывал в Малороссии - тогдашнем всероссийском центре расположения кавалерии, жил подолгу в Єлисаветграде... Дворец состоял из трех корпусов строгой архитектуры; эти три корпуса и манеж обрамляли громаднейший плац (больше московской Театральной площади) для верховой езды, скачек, учений и прочего, который был еще окружен широкой полосой сада с прекрасными аллеями и скверами. Там стояли столики под навесами, играла музыка, и подавалось мороженое: публика усаживалась за столики и сквозь зелень наблюдала за вольтижировкой юнкеров»). Кінець примітки.

З приміщень кавалерійського училища виходять декілька підземних тунелів з боковими ходами. Один хід веде до Ковалівського парку й далі в район Ковалівки. Другий протилежний хід йде до старого корпусу Єлисаветградської жіночої гімназії (нині педагогічний університет ім. Винниченка) й далі до чоловічої гімназії міста Єлисаветграда, про тунель під цією будівлею ми вже згадували. Є припущення, що закохані юнкера, з вище зазначених навчальних закладів, (в старі часи) таємно навідувалися до дівчат з жіночої гімназії. Це був секретний підземний тунель «закоханих» між будівлями.

На фото жіноча гімназія м. Єлисаветграда, (старий корпус педагогічного університету у м. Кіровограді).

Третій напрямок був направлений до старого приміщення театру корифеїв, першого професійного українського театру, який відкрили у 1882 році й далі у напрямок старого корпусу будинку СБУ і центральної частини міста. Театр неодноразово добудовували, перебудовували, підсилювали фундамент і тому тунель обвалений і замурований. Дітище архітектора Трамбицького за будь-якої влади, чекало капітального ремонту і він відбувся у 1974-1976 роках, взяті вкупі всі ті перебудови, нанесли більше шкоди, порушивши колишню самобутність і акустику, розкішне внутрішнє убранство, та й зовнішнє теж…

Четвертий напрямок йде в напрямку старих корпусів заводу «Червона зірка» й далі до заводу АРЗ (Авіаремонтний завод), там є досить великий тунель з рейковими коліями. Далі хід йде через старі корпуси Кіровоградської льотної Академії й до Лісопаркової. Ще в старі часи, на початку Лелеківки стояв нічим не примітний «казенний будинок». Там несли варту молоді царські офіцери, а в конюшні напоготові стояли коні. Коли до Єлисаветграда приїжджала царська особа, об'являвся «аврал» і біля «казенного будинку» посилювався військовий наряд з цілодобовим чергуванням. Секрет розкрився просто, коли з'ясували, що з території кавалерійського училища вів цегляний підземний тунель широтою 2 м. і висотою біля 3 м. до «казен-

ного будинку». Якщо виникала підозра на замах життя царської особи, їх рятували через підземний тунель…..

В кінці 1993 р. в кафе «Круті сходи» по вул. Луначарського (нині Чорновола) трапилася така історій. Працівники кафе вирішили розширити свій підвал, почали пробивати стіну, як раптом вона завалилася й відкрився великий і довгий-довгий цегляний тунель, шириною 2 м., а висотою до 3 м. Повіяло затхлим повітрям, вологістю і чимось страшним. Довго шукали керосинову лампу, бо не було достатньої довжини електричного кабелю з лампою, щоб дослідити тунель і раптом приїхало СБУ. Все закрили, на дверях поставили печатки і попередили про кримінальну відповідальність. На другий день прибула комісія, щось там досліджували, в закритих мішках виносили предмети, тільки один раз працівники кафе побачили, як в целофані винесли великі людські кістки, наприклад нижні кінцівки були довжиною більше 1 метра і фрагмент великого черепа.

Через 3 дні приїхали будівники замурували вхід, склали з цегли нову стінку і попередили, щоб про все забули і мовчали. Подібна історія є у приміщені військової кафедри Кіровоградської льотної академії, де мається закритий вхід до подібного тунелю. На території заводу «Червона зірка» є підземні сховища з «розподільником» (кімнатою) з якої по цегляному входу до тунелю, можна під землею потрапити в будь-яку частину міста, якщо вони не обвалені….

Старі підземні споруди, тунелі і ходи під Єлисаветградом-Кіровоградом були достатньо довільних розмірів і використовувались не тільки для військово-оборонних заходів. Для цивільного населення, це були схованки від різноманітних нападників, або для збереження матеріальних цінностей. Розповідають про своєрідний спосіб довготривалого зберігання в підземних схованках різних цінностей, паперів (документів), тканин, одягу, зброї тощо. Деякі приміщення залишали замурованими, без доступу повітря. Уявіть, старі люди, знесли у підземну споруду свій скарб, оглянули все і на вільному місці, неухильно дотримуючись правил протипожежної безпеки, запалювали декілька товстих воскових свічок, а вхід замуровували. Свічки гасли лише тоді, коли у приміщенні не залишалось кисню. Цим вони попереджали - різні пожежі.

Дехто накладав прокляття на свої підвальні закрома. Пер-

шими, хто віч-на-віч зіткнулися з прокляттями кіровоградських підземель, були «чорні археологи» – нелегальні шукачі скарбів. Численні обвали землі у місті призвели до того, що деякі шукачі підземних скарбів перетворилися на їхніх «вічних охоронців». Спустившись під землю за дармовим скарбом, шукачі по не відомим причинам, піднятися на поверхню – не змогли. Старі люди ховати скарби вміли достатньо глибоко, майже на 5 - 7 метрів у глибину, але результат був того вартий – підземелля ставали ідеальним місцем для таємниць. Тому підземелля відкривати свої таємниці – не спішать.

Після обробки викладеної інформації виникають дві думки: *одна* говорить про нісенітницю й абсурдність усього написаного, а *друга* - змушує задуматися й повірити в імовірність існування всієї грандіозної підземної мережі, під назвою «Кіровоградська матриця». Тим паче, що подібними тунелями й ходами прямо «нашпигований» старий Кіровоград, але громадськість не має доступу до підземних комунікацій. Далі ми пропонуємо ознайомитися з тунелями дренажної системи під містом.

Пригоди на вулицях Кіровограда

Пригоди під землею

Пригоди бувають не тільки на Кіровоградських вулицях, але й під ними. Людей, що знають про існування історичних підземних тунелів, в нашому місті можна перелічити на пальцях однієї руки. А от про тунелі дренажної та каналізаційної системи під м. Кіровоградом, можуть знати місцеві дигери. Ми вже розповідали, що у підземних тунелях можна знайти різнопланові скарби. Мало не в кожній родині, яка має старий будинок і проживала там упродовж 2-3 поколінь у місті, є хтось, хто «щось знаходив, або ховав». Інші знають тих, хто замість цінностей знаходив зброю, ікони, старовинний посуд, людські кістки, мідні монети тощо.

Цікаво, що не тільки козаки залишили в підземеллях безліч пасток з псевдо ходами та ями-пастки з гострими колами. Каміння, що обвалювалися на голови, із стін вилітали стріли-

списи та багато іншого, небезпечного. Проте ці пастки не стали на заваді шукачам скарбів та пригод. Дигери не один раз досліджували тунелі дренажної системи, не тільки в місті, але й далеко за його межами.

Вхід до дренажних систем, молоді хлопці знаходили в різних місцях. Далі розповідь піде за переказом двох дигерів А і Б:
- Підземний хід біля складів «Брайченко» (за колишнім магазином «Океан») ми знайшли вдвох із другом більше року тому, вхід у нього був з боку гаражного кооперативу - нічим не закритий, раніше там були металеві ґрати, але потім їх зняли і здали на металобрухт. Спочатку нам відкрився досить широкий і довгий тунель, потім він роз'єднався на два вузьких, начебто обгинав якусь перепону. На жаль, дійти до кінця тунелю не вийшло - на території заводу «Червона зірка», ці два тунелі перегороджені металевими ґратами.

Далі захотіли перевірити,чи дійсно існують тунелі на території залізничного вокзалу. Знайшли один вхід, (казали, що їх є декілька). Спочатку сходили туди вдвох, потім інші приятелі попросили показати, зводили й їх... Це дуже захоплююче видовище, під землею зовсім інша енергетика. Сплетення переходів, комунікацій і колодязів начебто живуть власним життям. Їхні плани й креслення, тримають у секреті, або знищені. Ми там почували себе дослідниками, першовідкривачами. Тунель від залізничного вокзалу й до заводу «Червона зірка», (який раніше з'єднував завод із залізницею) після того, як він втратив свою транспортну функцію, був розділений на два вузьких канали і налаштований під дренажну систему.

Проведемо підземну екскурсію від берегів річки Інгул. В нашій малій батьківщині, як у місті, так і на берегах Інгулу життя не зникало ніколи. Давайте умовно малюємо собі дорогу пошуку. Спочатку підемо нагору за течією річки до мосту окружної дороги, потім серед міських городів - до місця, де з очерету випливає ріка Сугоклея. Далі повернемо до місця скидання міської каналізації, потім пройдемо до центру міста із церквами в стилі українського бароко. Дивимося на р. Інгул, який одягнений в бетонні береги, за лівою стіною - ґрунт, за правої стіною - коридор, по якому проходять труби теплотраси. Коридор просторий, високий і дуже довгий, він іде через весь Кіровоград уздовж Інгулу до протилежної окраїни і далі до Балашівського

мосту, де перебуває ТЕЦ. Умовно назвемо це першим маршрутом кіровоградської системи, дренажного підземелля.

Майже всі українські міста мають власні легенди про підземні тунелі, ходи й скарби. За прикладом Дніпропетровська, в Кіровограді також є довгі канали теплотрас уздовж набережних річок. Наприклад у м. Дніпропетровську більшість входів у канал старанно заварено, його довжина не менше 8 кілометрів. У Кіровограді всі люки відкриті. Не слід думати, що в теплотрасі ховаються злодії й бандити, контингент бомжів складається в основному з алкоголіків. Багато з них імпотентів, вигнаних з будинку - дружинами, або ті, хто пропив своє майно.

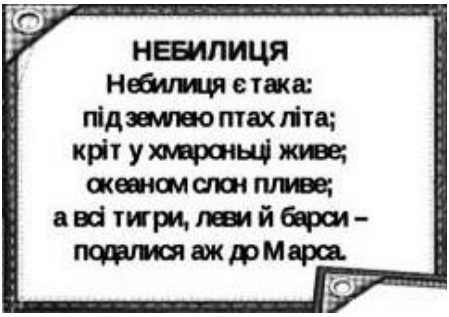
Ми стали на набережній р. Інгул, навпроти перехідного мосту до Козачого острова, або парк імені Пушкіна, прикрашений фігурним містком і бронзовими наядами, що летять, на бетонних п'єдесталах. Раніше на набережній був красивий металевий паркан, який «успішно» вкрали і здали на металобрухт. У березні 2013 р. парк ім. Пушкіна (Козачий острів) за згоди орендаря повернули до комунальної власності. Офіційно парк орендувало ПП «Агрооптсервіс», проте кажуть, що реальним орендатором парку була відома в місті родина Шарових. А 25 листопада 2014 р. на сайті міськради з'явилась інформація, що в парку Пушкіна створять розважальний комплекс «Острів скарбів» за кошт міста, оскільки парк - у комунальній власності.

Недалеко від перехідного мосту на острів, росте велика верба, а біля неї в береговій, кам'яній стінці непомітний з боку дороги, є вхід в підземелля. Із входу прямокутного тунелю випливає неприємна рідина, але можна пройти уздовж стін. Через

десяток метрів приємний сюрприз, висвітлення: люк у стелі виходить на територію гаража інституту краси. Рухаємося далі і через таку ж відстань знову світло - цього разу від зливових ґрат на проїзній частині дороги. Тут чекає маленька хитрість: ліворуч у тунель впадає тоненький струмочок вонючої рідини, який йде від гаража й одночасно з кухні інституту. Суміш має запах рідини, що перебродила з машинного масла, охолоджуваної рідини від верстатів й елек-

троліту. Як з'ясувалося, це замасковане скидання стічних вод ремонтного заводу. Сам завод, (немов би не має ніякого відношення) бо він знаходиться ліворуч за сотню метрів. Йдемо далі тунелем дренажної системи, він ще просторий, тільки матеріал стін міняється. Тепер замість бетону - це цегла, і в стінах біля самої підлоги подекуди зустрічаються напівкруглі отвори у цегляній кладці, з яких вивалюються грудки глини. Це залишки дореволюційних каналів, які пристосували під каналізацію.

Попереду перша розвилка, ходи йдуть вліво - вправо, спереду - мішанина із цегли й бетону. Нагорі над нами знаходиться місто, ми думаємо що це площадка між стародавнім театром і казармами часів Миколи Першого. Саме від них йде смердюча рідина, а сам тунель в каналізаційних відходах. Видно, що він побудований задовго до революції і зараз потребує капітального ремонту. Подивившись направо, здогадуємося, що цей шлях веде під вул. Дворцову (колишня Леніна) у напрямку центра міста, пройшовши біля 100 м. і вирішили повернутися і піти у напрямку заводу «Червона зірка».

Постояли на розвилці тунелю і уявили собі, що ніде не треба йти в смороді й бруді, (ризикуючи задихнутися або бути роздавленим камінням) і десь вдалині появляється безтілесне видіння юнкера і молодої барині із жіночої гімназії. Вони мовчазно пропливають мимо вас і сміливо пішли до центра міста, бо там є безліч виходів на гору. Видіння триває недовго і ми перепитуємо себе: «А що це було»?.....

Брудний смердючий тунель нерівномірної висоти, знову постає перед вашим поглядом і шлях пролягає під землею, уперед через територію казарм. Через 150-200 м. починається переплетення старої й нової кладки й труб самої різної товщини й давнини. Ми здогадуємося, що це нові приєднання труб до старої системи, але чому в стінах тунелю багато закладених ходів із нової цегляної кладки. Мабуть хтось дуже сильно піклується, щоб кіровоградці знали як найменше про підземні тунелі під своїм містом.

З тунелю на гору ведуть ходи з люками на поверхні, по одному із проходів, ми дізналися, що знаходимося під площадкою меморіалу загиблим солдатам, біля заводу «Червона зірка». Потік смердючої рідини – йде безперервно. Пройшли біля 100 м. і попадаємо на світлу частину тунелю, вдалину йде широке бетонне ложе, по полу іржавого бетону, назустріч нам струменіє вода. Виглянули з отвору тунелю і побачили, як праворуч височіє покрита такими ж іржавими патьоками стіна цеху металовиробів. А ліворуч, за густими кущами й деревами, стоїть столярний цех. Ура, ми на території заводу «Червона зірка», минувши охорону і всі перешкоди.

Видно, що на цьому бетонному полі, ніхто і ніколи не ходив. Спереду видніється крутий укіс, по верху укосу проходить основна транспортна магістраль заводу, своєрідна головна вулиця, там повно людей і машин. Струмок неприємної рідини виходить із невеликого чорного отвору в стіні, закритого звареними ґратами. За головною вулицею розташований ливарний цех заводу «Червона зірка». Ми не стали підійматися на гору, щоб не привертати увагу до себе. Перелізли через грати в отворі стіни і опинилися під якимось цехом, тунель розширюється й робить кілька петель під цехом. Для чого такі петлі, ми не знаємо, десь тут вливаються відходи в тунель, але побачити це не можна через кромішню темряву. Ми робимо свій висновок, над нами ливарний цех. Під ливарним цехом по тунелю піднімається високий насип залізниці. Так, ви нас правильно зрозуміли, під залізницею - вище «Червоної зірки» біля арки для проїзду автомобільного транспорту є тунель під землею. Здається він теж побудований ще до революції.

Тунель пронизує під землею наскрізь двохярусну товщу насипу й нарешті знову й остаточно виходить на світло в самому її низу, але вже за територією заводу «Червона зірка» й за залізницею. Оглянемося назад, видовище цього коштує: підземна арка з величезних каменів таких розмірів, що в неї може проїхати вантажний автомобіль, до половини закрита ґратами.

В підземній арці абсолютна темрява, далі шлях йде високо нагору, мабуть над нами автомобільна дорога, яка виходить на вул. Колгоспну. Ми зморилися і сіли відпочити, мій товариш каже: «Треба попередити своїх, що фізично здолати такий шлях – важко, а іншим - повторювати нашу подорож не треба: ці тунелі небезпечні та й не відомо хто тут може лазити». Під ногами дно струмка затягнуте чорним мулом, у якому валяються камені й інші предмети. У потік рідини в тунелі вливається 3 джерела, що пробиваються скрізь стіни. Через отвір у цегляній кладці, нам видно суху бетонну трубу великого діаметра, що стирчить із земляного насипу під цегляним забором заводу «Гідросила».

Над нами гуркотять автомобілі, що спускаються вниз до заводу «Червона зірка», ми на них дивимося через отвори в тунелі. Піднімаємося,йдем далі по тунелю, відхиляючись на територію заводу «Гідросила» і зразу впираємося в два великих резервуари з відпрацьованою рідиною, кожен розміром із плавальний басейн і глибиною більше чотирьох метрів. Диво проявляється в тому, що час від часу вміст цих резервуарів кудись зникає, при цьому бетонна труба, що йде прямо від них, залишається чомусь сухою. З етичних міркувань описувати нашу екскурсію під заводом «Гідросила», ми не будемо. Вона схожа на ту подорож, якою ми пройшли під землею територію заводу «Червона зірка».

Біля військової частини А-1840, що примикає до заводу «Гідросила», ми знайшли вихід на поверхню, зателефонували своїм товаришам і поїхали відпочивати, домовившись на завтра виїхати за місто і зайти через підземну дренажну систему в саме місто. Нас запитали: «Чи можна під землею з території заводу «Гідросила» вийти до залізничного вокзалу і військової частини А-1840 й далі до «Птахокомбінату»? Про підземні комунікації під «Гідросилою» ми знаємо дуже мало, але потрапити з їхньої території до залізничного вокзалу – можна. На територію військової частини А-1840, ми не ходили, там закриті проходи, а відповідно до птахокомбінату, то ми його не дослід-

жували. Стомлені і бру-дні ми приїхали до хати, відмилися і лягли відпочивати, а вночі приснився сон, як цар Микола Перший разом із своєю сім'єю (фото) пробирається підземними тунелями до казенного будинку, що стоїть в Лелеківці за Лісопарковою зоною. Його дружина сваритьсяй посилає грім на голови заколотників, а дочки плачуть і запевняють, що більше в Єлисаветград, вони ні однією ногою не ступлять». А нас не покидала уява, як ми на поїзді під'їжджаємо до Кіровограду з сторони Старої Балашівки, (з заходу). Поїзд повільно направляється до височенного мосту через р. Інгул, глянувши у вікно, ми завмираємо від жаху, поїзд немов би висить високо в повітрі над річкою. Господи, який чистий Інгул з висоти пташиного польоту. Далеко внизу видно очерет, потім вузький пішохідний місток на рівні води, потім Новомиколаївський пляж і вдалині, по берегах водоймища, одноповерхові будинки. А навкруги, скільки бачать очі, видніється Лісопаркова зона - легені міста.

Попередні геофізичні та біолокаційні дослідження на територіях навколо міста Кіровограда показали наявність підземних структур, які розгалужуються у різні боки, це тунельні комунікації, які часто використовувались та добудовувались в часи Київської Русі. В інших містах вони відомі історикам, як підземні ходи під давньоруськими городищами. На жаль перебуваючи офіційно на державному обліку ці пам'ятки археології ніколи системно не досліджувалися. Здебільшого істориками та археологами вивчалась лише наземна частина, а через відсутність найновішої технічної інформації та відповідної геофізичної апаратури, свідомо обходили питання підземних, (тунельних) досліджень. А про те, що це цікава й перспективна тема, говорять самі факти на прикладі нашого Кіровограду.

Дев'ята глава

Грані пізнання

Відголоски забутих поселень

Ви вже знаєте, як на українських землях, утворився величезний простір степів, (аж до Чорного моря) і цю місцевість у старі часи назвали «Дике поле». Ще 250-300 років тому, наші (майбутні Єлисаветградські) землі представляли собою малонаселену відкриту площу степів з багатою, майже незайманою природою. Цій могутній, дикій але гарній природі, постійно загрожували з півдня різні народи - варварськими набігами й спустошеннями. Якби не було Запорізького форпосту, що виставляв на захист вільності, своїх синів – козаків, цей край вже давно був би поневолений, (на фото козацький зимівник XVII ст.).

Заселення Єлисаветградського краю / Козацький зимівник XVII ст.

(*Примітка*: Дикий степ, відповідно Вікіпедії - це степова природна зона в Україні, розташована на південь від лісостепової й простягається на південь до Азово-Чорноморського узбережжя та Кримських гір майже на 500 км. Степ збігається приблизно з Південною Україною (крім Кримських гір) та їх продовженням на південний схід – перед Кавказом. Степ займає майже 460 тис. кв. км., або 48% української суцільної території. Степ завжди відкритий холодним арктичним і жарким тропічним вітрам, є причиною ранніх весняно-осінніх приморозків та суворих зим)….

За маленьким вікном одинокого зимівника вирував мороз. Вітер налітав згори й знизу, розпластувався попід стіною хати, жбурляв сніжинки, зривав поземку й кидав прямо в шибку. Тонке скло деренчало перелякано й пускало вогкі патьоки. Якби не високий тин, уросли в сніг, потоки білого снігу мчали кудись у затьмарене поле, туди, куди зараз не сягнути зором. Пригадав дід Опанас, як малим хлопцем тулився носом до холодної шибки й не міг відвести очей від сніговиці, від отих невгамовних верчиків, які туманили день, билися об ворота, прагнули вирватися крізь щілини між дошками та й податися в степ, на простір. Відчинилися двері і у хату вкотився величезний клубок білого

туману, розповзся низом, і з нього з'явився татко. Стягнув одну рукавицю, потім другу й почав обтрушувати із себе сніг: «Ох і заметіль. Світу білого не видно, добре хоч хата мазана».

Малий Опанас знову припав до вікна, вслухаючись у невщухаючу мелодію зими, і бачив, як під тином формувалася снігова гірка. Він уявляв уже себе на санчатах, стрімголов летить із гірки, а чужі хлопці стоять осторонь, закутані хто шарфом, а хто й маминою хусткою, і дивилися на нього. Опанас уп'явся руками в санчата, гордо підняв голову й летів униз. Санчата вже відірвалися від схилу гірки, їх підхопив вітер, закрутив й поніс в поле. А там, за сніжним пагорком, чується новий чарівний передзвін: ще трохи й весна почне свій наступ в степу. І правий був по своєму тутешній житель «Дикого поля» - Данило Магро, коли говорив: «Не треба витрачати на будівництво власної хати - великі гроші, бо вона буде знесена татарським набігом, головне, щоб зимою було тепло»….

Родючість тутешнього ґрунту, відрізнялася достатком жнив; але роки багатих врожаїв не рідко мінялися тут роками голоду. Так у невеликій хронологічній замітці із сулимського архіву ми знаходимо такі плачевні відомості:

► 1697 рік - голодна доля людей усього краю;

► 1744 р. почався падіж худоби, морова пошесть почалася з весни по всій Україні, в 1745 році падіж худоби тривав. Для зменшення шкоди від падежу худоби, всі собаки були знищені по сенатському указу, (по всій Росії та Малоросії), бо голодні пси нападали на людей і худобу.

► 1748 р. - дуже важкий період від нападу сарани, люди їли лободу, гниле дерево, тощо;

► 1749 рік - превеликий голод, посилився мор худоби та людей.

Відзначені роки вказують про вкрай важкий період виживання населення на землях майбутньої Єлисаветградщини, а природа місцевості не була надійним захистом для людей.

Є такий термін «припливи і відливи народонаселення». Землі майбутньої Кіровоградщини мали свої «приливи та відливи» населення. При цьому:

► при приливах, населення складалося не лише з нових прихідців, а із корінного населення, що мешкало тут майже безперервно ще з часів Київської Русі;

► при відливах, землі покидало не все населення. Більша його частина залишалася на місці;

► всі приливи і відливи були обумовлені з одного боку - межуванням цих земель з вельми войовничими народами, а з іншого - відсутністю надійного захисту. Останнє в свою чергу призводило до того, що землі майбутньої Кіровоградщини й надалі продовжували залишатися вкрай малозаселеними, (за твердженнями окремих дослідників, це давало їм підставу називати наші землі «Диким полем»). Не будемо сперечатися, бо саме через малу заселеність сюди не досягали польсько-шляхетська й інші адміністрації у дуже широкому сенсі.

Дід Опанас любить повторювати: «Дія завжди призводить до протидії». Зважаючи на постійні ворожі напади та відсутність надійного захисту, люди самі створили свої збройні сили - козацький військовий орден. Землі сучасної Кіровоградщини стали часткою земель, де на зламі XIV-XV століть зародилося козацтво. Про українське козацтво, інші автори написали дуже багато і цікаво. У автора Валентина Карпова у 2011 р. вийшла з друку перша книга «Біля витоків козацтва» 704 стор., а у 2012 - друга книга «Козацькому роду нема переводу» 492 стор., про кіровоградське козацтво, видавництво «Код», м. Кіровоград….

В ті в далекі часи селяни, призвичаєні до землі, не лише воювали. Коли перед ними розкинулися простори родючої землі, повноводні річки, незаймані степи багаті на рибу та звірину, вони бралися за плуга, полювали на хижого звіра, годували худобу, ремісникували, тощо... А займалися господарською діяльністю на зимівниках, не лише козаки. Зимівником називалось господарство, тобто хутір (фільварок) у запорозьких козаків, де вони перебували, поки не було військових дій, найчастіше взимку. Звідси й назва - зимівники. Спочатку зимівники використовували лише для утримання худоби та жив там обслуговуючий персонал. Пізніше вони перетворилися на хутірське господарство, де селилися сім’ями.

Саме у зимівниках козаки сваталися, одружувалися та створювали свої родини. Бо перебування жінок в Січі, (хоч би й рідна матір), заборонялося під загрозою смертної кари. Це зумовлювалося надзвичайно важкими й небезпечними умовами життя не тільки в Запорожжі, у ті часи все було підпорядковано вимогам постійної війни.

У межах сучасного Кіровограда запорозькі зимівники почали виникати вже з середини другої половини XVI ст. Багато що приваблювало запорожців у цій місцевості. Плодородні землі - здебільшого чорнозем; близькість води - Інгул та багато його протоків; зрештою, гарні краєвиди, що також багато значило. Як приклад, саме від зимівника запорозького козака Степана Лелеки веде свій родовід одне з сучасних кіровоградських передмість - Лелеківка. Існує вельми ймовірна гіпотеза, що саме від козацьких зимівників виникло поселення Кущівка, Балка та багато інших, що пізніше були втягнуті майбутнім містом Єлисаветград-Кіровоград у орбіту свого розвитку і стали його невід'ємними складовими частинами. (Про виникнення кіровоградських мікрорайонів, більш детально ми викладемо окремо).

Видатний дослідник Козаччини академік Д. І. Яворницький (1855-1940) у своєму тритомнику «Історія запорозьких козаків» (1895-1897 роки видання) дав докладний опис житла запорожців поза Січчю. Він писав, що в кожному зимівнику було дві-три хати для людей і різні господарські будівлі; одні хати будували з рубленого дерева, інші були плетені з хмизу й обмазані глиною. Всередині кожної хати «була кімната й окрема комора»; хати будували серед великого подвір'я, оточеного тином або частоколом; на подвір'ї були хліви, клуні, стайні, льохи-погреби, омшаники або зимові приміщення для бджіл». За офіційним

описом 1769 року під зимівником розуміли садибу, в якій було: («Хат три, одна с комнатами, и две коморы с лехом й стайнею рубленными», загородь, четыре двора частокольные из доброго резаного дерева, досчатые. Близ одного зимовника мельница двопольная (на два постава) и со всем в ней хлебным и прочим припасом. В одном зимовнике разной муки 13 да пшона 4 бочек, жита засеков больших 2, и со всею экономическою посудою и вещами. Овец 1200, лошадей 127, из коих верховых 12, кобыл 85, неуков-лошаков разнолетних 30, рогатого скота - волов 120, коров лучших из гурта 54, остальных скотин не считано»). Кінець опису.

На зимівниках рідко проживав один господар, переважно три-чотири; у кожного господаря зимівника було ще по 3-4, або 5-6 козаків і при них по 10 молодиків, а над усіма стояв «господар». У зимовий час зимівники були багатолюдніші, ніж влітку: до них приходило, щоб прохарчуватися, чимало різного люду з іншої місцевості та подовгу проживали на зимівниках. Влітку ж такий люд затримувався на тиждень-другий, далі переходив з одного зимівника до другого, з другого - до третього. Більшість зимівників було розкидано по берегах річок, островах, балках, ярах та байраках; жили в них або одружені козаки, або інші люди з України, Литви, Польщі. Також були неодружені чоловіки - «абшитовані» («відставні») старшини, котрі покинули січову службу й віддалилися у степ зі своєю челяддю, хлопцями й наймитами. Офіційно козаки - зимівчани звалися «сиднями», або «гніздюками», ще глузливіше їх називали - баболюбами та гречкосіями. В ході постійних зносин січових козаків з козаками – зимівчанами, між ними виробилися особливі звичаї - ритуали.

Січові козаки, що приїхали на зимівник, повинні були, не злізаючи з коней, тричі прокричати: «Пугу». Господар, почувши цей крик, двічі «пугукав» у відповідь. На це приїжджі знов гукали: «Козак з лугу!». Господар питав: «А з якого лугу, чи з Великого, чи з Малого? Як з Великого - йди до кругу!». Після цього, придивившись до вершників і переконавшись, що то дійсно січові козаки, господар зимівника гукав: «В'яжіть коней до ясел та просимо до господи». Тоді з хати вибігали господареві хлопці й заводили козацьких коней до стайні, а самих гостей запрошували до хати. Гості заходили в сіни, клали на лаву під назвою «тяжка» свої ратища (списи), далі входили до хати,

молилися на образи, вклонялися господареві і казали: «Отамане, товариство, ваші голови!» Господар, відповідаючи поклоном на поклін, відповідав: «Ваші голови». Потім запрошував приїжджих сідати на лаві та пропонував їм різні почастунки, напої, страви. Серед останніх звичайно була й тетеря.

Весело погулявши кілька днів, гості врешті збиралися від'їжджати, дякували господареві за гостинність: «Спасибі тобі, батьку, за хліб, за сіль! Час уже по куренях роз'їжджатися, до домівки, просимо батьку і до нас, коли ласка». Господар відповідав: «Прощайте, пани-молодці, та вибачайте: чим багаті, тим і раді. Просимо, не прогнівайтеся». Після цього гості виходили з хати, хлопці виводили їм нагодованих, напоєних і осідланих коней і січовики їхали за своїм маршрутом. Задумавши похід проти ворогів, запорожці повідомляли про це козаків - зимівчан особливим пострілом гармати в Січі («салют»), або особливим оголошенням, спеціальними гінцями - машталярами - «кругова повістка» від кошового отамана. У таких випадках гречкосії мусили беззаперечно виконувати військову повинність. Хоча, треба зауважити, що гречкосіїв на війну брали лише у виняткових випадках.

Проте з огляду на військову повинність, кожний козак - зимівчанин мусив мати рушницю, списа та «прочую козачью збрую», а також неодмінно з'являтися у Січ для «взятья на козацтво войсковых приказов». Крім військової служби їх викликали в якості сторожів, охорони кордонів, а також для лагодження куренів у Січі, спорудження артилерійських, або інших будівель й таке інше.

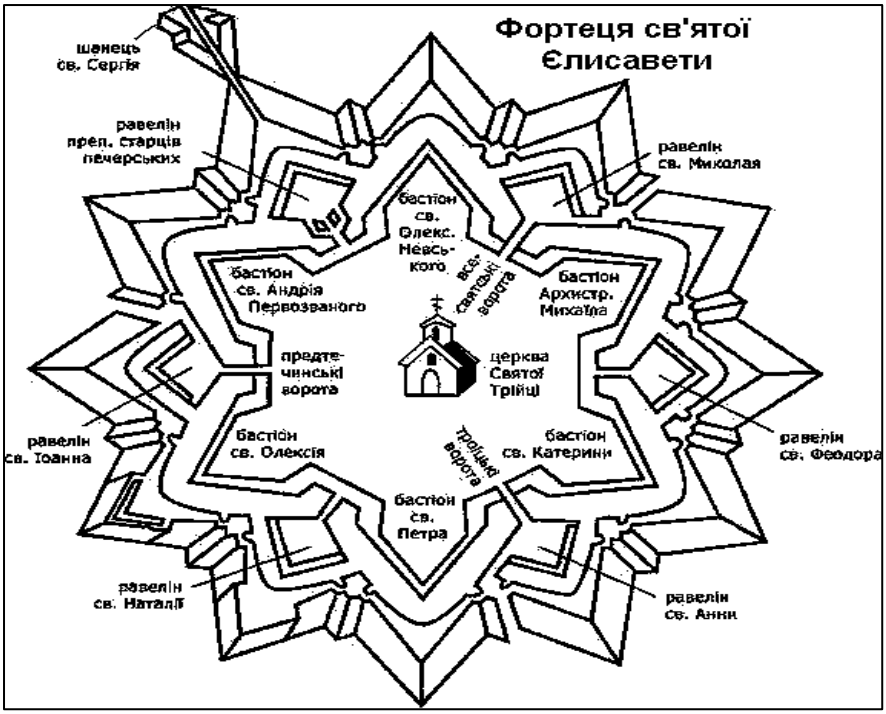
На Січі, (якщо йшлося про термінову війну), наприклад, треба було відбити напад ворога, або відбити у нього ясир (здобич), козаки збиралися у похід швидко, стрімко кидалися на ворога, йшли у бій мужньо, не жалкуючи сил (життя), а потім так само швидко поверталися у Січ. Якщо ж йшлося про наступальний похід, особливо великий, грандіозних розмірів, то запорозькі козаки залучали до нього всіх, тобто крім «сиднюків», ще й малоросійських козаків. Тоді посланці від запорозької старшини вирушали до українських міст і вербували охочих до воєнного походу. Такі вербувальники звичайно вибирали базарні чи ярмаркові дні, входили в натовпи, вилазили на вози і кричали: «Хто хоче за християнську віру бути посадженим на

палю, хто хоче бути четвертованим, колесованим, хто готовий зазнати всіляких мук за святий хрест, хто не боїться смерті - приставай до нас! Не треба боятися смерті: від неї не вбережешся, таке козацьке життя!» Характерно, що Єлисаветград на своїх ярмарках також чув подібні оголошення 1768 року, коли почалася «чергова» російсько-турецька війна (1768-1774 років).

Зібравши якомога більше охочих у похід, запорозька старшина розпочинала велику раду. На раді старшини розповідали «славному низовому товариству» про мету скликання ради і про загальний план війни. Далі розпускала всіх на кілька днів по куренях, зимівниках, слободах і бурдюгах, аби вони запаслися всім необхідним для тривалого походу - продовольчою «харчею» (звичайно кожен брав з собою кілька горщиків «тетері», толокна - круто звареної каші, та пастерми (висушеної та пров'яленої на сонці баранини), бойову зброю, важкі вози та сильних коней. Й після цього оголошувався похід. А у похід козакам вирушати доводилося досить таки частенько. Адже ворогів у той час вистачало на всіх.

Йшли роки, економічна незалежність козаків рано чи пізно приводить до незалежності політичної. Московському уряду це не подобалося, ще за часів імператриці Єлизавети Петрівни, розпочався великий, але поки що прихований наступ на Запорозьку Січ. Першим етапом цього наступу було будівництво різних фортець в безкрайніх степах України. Відразу після переходу запорожців у російське підданство, було поставлено військову залогу зовсім близько від самої Січі. Зроблено було це під приводом допомоги в обороні проти татар. Наступним етапом було будівництво у1750-х роках нових укріплень, фортець, форпостів, шанців на заході запорозьких кордонів, понад річками Бугом і Синюхою. Таким чином виникають фортеці: Архангельська (нині Ново-Архангельськ), у Давидівці (Петроострів), шанці у Глинському, Кирилові, Цибулевому та інші.

Перші згадування про поселення на місті майбутньої Єлисаветградщини датуються початком XVIII століттям. Пізніше виникла необхідність звести потужну по масштабах фортецю, що стала згодом південним форпостом держави, військовим й адміністративним центром степового краю. Спорудження повинне будуватися в міжріччі 2-х приток Інгулу: Грузьке й Сугоклея на території нинішнього міста Кіровограда.

Будівництво фортеці, офіційно датується 18 червня 1754 року, але ми доказали, що саме будівництво було розпочате у 1752 році, тобто на 2 роки раніше, а в 1754 році вже були проведені перша с/г ярмарки, де зібравшийся люд з цікавістю розглядав фортечні вали. Через 3 роки над дикими просторами українського степу піднялося унікальне земляне спорудження св. Єлисавети, що не мало аналогів на той час.

(*Примітка*: Є цікава людина Григорій Іванович Соколов (1810-1852 рр.) – автор першого узагальнення історії м. Єлисаветграда. Чиновник з особливих доручень при генерал-губернаторові Воронцові і знавець сільського господарства півдня України в 1843-1844 р. відкрив у фортеці св. Єлисавети архів старих справ, ніким до того часу - не розібраний.

Вподовж двох років зошити, цілі і напівзотлілі, числом 2169, починаючи з 1750 по 1813 роки, були всебічно розглянуті. Так появилася «Історична та статистична записка про військове місто Єлисаветград». Писалася ця праця в селах Соколівці та Черняхівці – родинних маєтках Соколових під Єлисаветгра-

дом, а видавалася в Одесі. Уривки з неї друкувалися в газеті «Єлисавет» за січень 1993 р.

Та існує ще один архівний документ, який відноситься до 1796 р., складений міським магістратом при генеральному розмежуванні. У ньому записано: «Місто Єлисаветград бере свій початок з 1752 р. У цьому місті є фортеця святої Єлисавети».

Отже, всупереч твердженню О.Пашутіна, не фортеця поклала початок забудові міста, а навпаки – поселення у вигляді невеличкого містечка, послугувало вибором місця для будівництва фортеці св. Єлисавети. Доказом цьому є металевий знак з написом «Взаимное страхование» на будинку по вулиці Харьківській № 29, спорудженій у 1753 році. Будинок свідчить про те що наше місто починалося забудовуватися до 1753 році з балки, (згодом отримає назву Велика Балка) де протікає річка Біанка і забудовували його не генерали і капітани, а звичайні українські і російські селяни, які тікали від кріпосного ярма)….

Фортеця святої Єлисавети була поставлена недалеко від турецьких володінь, 30 годин кінної їзди, і займала 57 гектарів. Ми не будемо описувати саме будівництво фортеці, бо за нас це вже зробили інші кіровоградські автори. У 70-х роках XVIII ст. у фортеці проживало 2400 чоловік, у 1784 році – 4170 чол., у 1787 р. – 4746 чол. та налічувалося 1062 будинки. Починаючи з 1764 р., сама фортеця, слобода і навколишні поселення стали центром Єлисаветградської провінції, територія краю, разом з військовими поселеннями Новосербії, становила близько 6000 кв. верст. З 1765 року всі зимівники, поселення й мікрорайони, що знаходилися навколо фортеці, одержали право називатися містом Єлисаветградом. Керування містом було в руках магістрату, (управи), що відав адміністративними, фінансовими, господарськими й судовими справами.

В 1756 р. навколо фортеці св.Єлисавети налічувалося 27 слобід з населенням в них – 4604 душі. В 1757 р. в розташованій безпосередньо біля фортеці слободі налічувалось 128 дворів (без військових будівель). За даними першого Всеросійського перепису 27 січня 1887 р. у Єлисаветграді проживало 62482 жителів. Через 10 років їх було вже понад 72 тисячі, а на 1 січня 1913 р. - 76649 чоловік. За цими показниками Єлисаветград поступався лише Одесі та Миколаєву. При цьому треба врахувати, що Одеса на той час займала третє місце в Росії за

кількістю населення. На початку 19 ст. Єлисаветград був впорядкованим, компактним містом з десятитисячним населенням. Переважали, звичайно, міщани. Чимало було купців і дворян.

Численний прошарок, як і раніше, складали військові. Серед військових особливо виділялися гусари. Гусар з (угорського «хусар») трактується, як «один з двадцяти», саме так називали кіннотників угорського дворянського ополчення. Вони розподілялися на роти в 20-25 вершників. Молоді, ставні, у яскравих, розшитих позолотою доломанах, вузьких білих рейтузах і коротких чобітках - такий типовий портрет гусара.

Не всім відомо, що в Росії гусари вперше з'явились саме у нашому місті над Інгулом. У Вітчизняній війні 1812 року Єлисаветградський гусарський полк воював на Бородінському напрямку. Одним з гусарів був єлисаветградець Федір Самусь (Потапов), який організував 3-х тисячний партизанський загін. (Про нього ми вже розповідали). Ім'я хороброго гусара вибито на фронтоні музею - панорами Бородінської битви у Москві поряд з іменами уславлених героїв Вітчизняної війни 1812 р. - П. Багратіона, М. Раєського, Д. Давидова й інших.

Доля Єлисаветграда склалася так, що від дня свого заснування до початку XX ст. місто перенесло масу значних потрясінь від природних явищ, але: «Життя у новоросійському краї в той час було дешевим: відбірна яловичина коштувала 3 коп. - за фунт, курка - 10 коп., десяток яєць -5 коп., воловий віз величезних раків - 1,5 крб. За окрему невелику квартиру платили 3 крб. на місяць». Та найбільше багатство нашого краю – не золото, не уран і навіть не хліб, а… жіноча врода. За кількістю красунь місто не має собі рівних. Це – аксіома. Читаючи це твердження, нам не слід забувати історію заселення нашого краю сербами, болгарами, євреями, волохами й іншими народами. Не випадково, сербська кров тече у багатьох із кіровоградців. На Кіровоградщині й досі поширені сербські прізвища: Оксанич, Зорич, М'ятович, тощо. Український поет Дмитро Павличко колись сказав: «Хто не народився на Кіровоградщині, той мусив бодай пройтися нею по вулицям».

У боротьбі за вихід Російської імперії до Чорного моря Єлисаветградская фортеця мала велике значення. Під час російсько-турецької війни, фортеця використовувалася російськими військами, як резервна база. Найчастіше російські

війська розміщали в фортеці штаби армій і полків, проводили маневри й військові навчання. Після приєднання до Росії Криму, фортеця втратила військове й стратегічне значення. З ліквідацією Єлисаветградської провінції, місто Єлисаветград перейшло у підпорядкування Єкатеринославського повіту. Як би там не було, місто Єлисаветград сприяло розвитку торгівлі, бо розташоване на перетинанні доріг, що йдуть із Чорноморського узбережжя - вглиб Російської імперії і у ті часи було основним пунктом на півдні України, тому що Одеса, Херсон і Миколаїв, ще не були засновані.

Місто Єлисаветград у цифрах

На фото місто Єлисаветград-Кіровоград. Переселенці, які осідали в м. Єлисаветграді, отримували від магістрату грошову допомогу. Так переселенці-іноземці – по 30 крб., росіяни та українці з Польщі – по 12 крб. Ті, хто зобов'язувався займатися торгівлею, отримували ще й «підйомні» на заснування справи – 150 крб., на ті часи це були великі гроші.

На початку 1860 р. м. Єлисаветград мало 21 вулицю, а забрукованими були лише дві центральні. Один великий міський сад площею 23 десятини і 16 невеличких приватних

садів. У 1787 р. в місті засновано хірургічну школу – один із перших медичних закладів в Україні. В ній навчалося 267 учнів і 10 волонтерів. У 1823 р. відкрито міську лікарню на 54 ліжка. За лікування в ній треба було платити 30 копійок на день для місцевого населення і 50 коп. – для приїжджих.

Далі по рокам:

1763 р. Відкрита перша школа для дітей офіцерів. Наприкінці XVIII ст. в ній навчалося 53 учні.

1861 р. Уже налічувалося, крім приватних пансіонів, вісім навчальних закладів. У них працювало близько 40 вчителів і навчалося понад 700 учнів.

1868 р. Споруджена залізнична лінія Балта-Єлисаветград, що дала вихід до моря, і відповідно - за кордон.

1869 р. У місті відкрито телеграф, а 1884 р. – нову пошту.

1874 р. Засновано завод Ельворті. Спочатку на ньому працювало від 6 до 12 робітників. На початку XIX ст. вже було більше 500 працівників. У 1917 р. – більше 7 тис. робітників. У квітні 1922 р. - зміна назви на «Третій сільськогосподарський машинобудівний завод «Укртрестсільмаш». А 17.11.1922 року завод перейменували в «Червону зірку».

1897 р. У місті проживало близько 61,5 тис. жителів, діяло 10 православних храмів, 40 навчальних закладів, 525 торговельних підприємств, 4 рази на рік збиралися ярмарки. Фабрик та заводів налічувалося більше 200.

1895 р. Інженер залізничних шляхів І.А.Лихачов, подав прохання до міської управи про дозвіл прокласти вулицями Єлисаветграда лінії електричного трамвая. Управа дала згоду і підписала угоду з Лихачовим на побудову та експлуатацію трамвая на 50 років. Укладати колію почали у квітні 1897 року. Лінія робилася одноколійною з роз'їздами. На заводі в Кельні були замовлені 5 закритих і 3 відкритих вагони, електрообладнання було змонтоване німецькою фірмою АЕГ.

Регулярний рух вагонів електричного трамвая розпочався 13 липня 1897 року від вокзалу - вулицями Фрунзе, Леніна, Карла Маркса і Великою Пермською до пивзаводу пана Зельцера. В 1899 році побудована трамвайна лінія на Кущівці довжиною 3,6 км, і у листопаді того ж року нею курсувало чотири вагони. Загальна довжина всіх ліній складала 9,7 км. У 1901 році в депо було 22 моторних і 3 причіпних вагони, які перевезли до

того часу 2045,8 тисячі пасажирів. Рух трамвая припинився 8 січня 1918 р., через деякий час рух трамваїв було поновлено.

У 1922 році курсувало 10 вагонів двома лініями:

- ► *перша* – вокзал – пивзавод;
- ► *друга* – центр – Кущівка.

З часом трамвайні рейки, які були раніше покладені по вулиці Гоголя, були зняті для заміни зношених відрізків на головній лінії вул. Карла Маркса (Велика Перспективна).

У 1929 році було побудовано 3,5 км. нової лінії з центру до Новомиколаївки. У 1929 р. в Харкові придбали 11 вагонів і списали найстаріші німецькі вагони фірми «Гербрант».

У 1940 році довжина трамвайної колії становила 16,2 км, депо мало 29 вагонів, одну тяглову підстанцію, допоміжний трамвайний парк. Діяли чотири маршрути:

- ► Вокзал-пивзавод;
- ► Центр – Кущівка;
- ► Леніна – Новомиколаївка;
- ► Пивзавод – Міський сад.

Три з них мали лише одну колію, всього було 8 роз'їздів. Поворотна петля знаходилася біля вокзалу. Був складений проект розширення трамвайної мережі, але почалася війна 1941-19045 р. При відступі наших військ міська електростанція була підірвана, трамвай зупинився….

Після війни відновлення трамвайного господарства потребувало великих коштів. Було вирішено організувати в Кіровограді тролейбусне підвезення. В 1945 році цілі трамвайні вагони вирішили передати у Вінницю, але туди вони не потрапили через дорожнечу перевезення до м. Вінниці. Подальша їхня доля неприємна, вагони стояли в депо, ржавіли, їх почали потроху розбирати, а згодом списали в металобрухт. Трамвайні рейки на вулицях Кіровограду – викопали, «за не потрібністю і псуванням естетичного вигляду вулиць», куди вони згодом ділися, - такої інформації не знайшли.

1880 р. початок будови водопроводу. 03.06.1880 р., на засіданні управи, міський голова О.Пашутін вніс на обговорення питання про необхідність влаштування в Єлисаветграді водогону. Інженер-технолог М.Алтухов зобов'язався за 4000 карбованців здійснити визначення кількості і якості води з джерел Озерної Балки та з колодязів на березі Інгулу, а також ніве-

лювання міста в розмірах, необхідних для складання проекту міського водогону в межах до 30 верст. Через нестачу коштів вирішення проблеми було відкладено до 1891 року. А в 1893 р. спорудження водогону було завершено і згідно з контрактом, 1 квітня 1896 року він перейшов у ведення міського управління. Будівництво його обійшлося в 276462 крб. 68 коп. Додаткові витрати з підвищення якості води здійснювалися за рахунок інженера Алтухова. Ним був влаштований водогін довжиною 15 верств 127,6 сажня з 146 пожежними кранами і 95 дворовими водогонами. З 1 квітня 1896 року міською водогінною конторою мережа вуличних труб була збільшена до 17 верст 20 сажнів, а пожежних кранів – до 167 і дворових водогонів – 160.

Аптека з 1890 р. Перша земська аптека була розташована по вул. Дворцовій (Леніна). З 01.01.1890 р. на правах комерції завідував аптекою провізор Гнат Гнатович Укринський. Його персонал складався з 2 помічників, касирки, 4 аптекарських учнів та 2 служителів. Все майно було застраховане в Московському страховому товаристві на суму 10 тисяч карбованців. Аптека завозила ліки з Києва, Риги, Варшави, Петербурга та ін. В 1908 році аптечний склад при аптеці підтримував ділові контакти з 113 фірмами, з них 15 були іноземними. При аптеці діяв аптекарський магазин – як комерційне підприємство.

За даними лікарсько-санітарного огляду Єлисаветградського повіту за 1908 р., асортимент ліків – відмінний, цінова політика була розрахована на широке коло споживачів. Відпуск товарів аптеки протягом 5 років - розширювався. В Єлисаветграді, крім вільної земської, було ще 6 інших аптек, але провідне місце серед них належало земській аптеці.

► Архівна вставка, (мова оригінала): *Аптеки в уезде:*

В Большой-Виске — помощн. провизора Мих. Бродскаго.

В Новоукраинке: **I)** Зинделя Люксенберга; **2)** провізор Сигизм Марковскаго.

В Плетеном Ташлыке — апт. помощн. Абр. Оболовскаго.

В Злынке — аптеч. помощн. Абр. Ободовскаго.

В Глодоссах — аптечн. помощн. Хава-Лея Фельдман.

В Добровеличковке: двор. Ант. Сирина.

В Казанке — помощн. пров. Моис. Швеца.

В Липняжке — сельская аптека.

В Тишковке — сельская аптека

В Устиновке — провизор Як. Фельдмана.
В Новоархангельске — Стан. Колтовскаго.
В Калниболоте — провизор Болесл. Кизеветтера.
В Лысой-Горе — провизор Абр. Вассера.
В Ровном — провизор Льва Варновицкаго.
В Ольгополе — Моис. Толчинскаго.
В Еланце — Анны Анцелевич.
В Благодатном — аптеч. пом. Янк. Сахарова.
В Ольшанке — аптеч. пом. Герм. Бронфман.
В Коробчине — **1)** аптеч. помощн. Иоселая Ицхока;
2) медицин. фельдш. Кир. Шадлова.
В Малой-Виске — **1)** апт. помощн. Них. Лещинскаго;
2) аптеч. пом Абр. Торговицкаго.
В Панчеве — аптеч. помощн. Иос. Каменецкаго.
В Арбузинке — аптеч. пом. Десятова.
В Братском — Яблонской.
В Константиновке — пров. Перельцвейнга. (Закінчення)

1785 р. медичні заклади. Підручники з історії вітчизняної медицини мають згадки про Єлисаветградську медико-хірургічну школу – перший вищий навчальний заклад на Правобережній Україні (1787–1797). У відділі рідкісних документів ОУНБ ім. Д.І. Чижевського зберігається декілька медичних першоджерел Єлисаветградських лікарів з 1888 по 1895 роки. Така інформація є у монографії І. Найдінга «Медицинские общества в России» (1897) та у книзі Н. Шип «Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк» (1991) й інше.

ДОКТОРЪ
Ю. Н. ЛУРЬЕ
принимаетъ спеціально по сифил., венерич., мочеполов. и кожнымъ болѣзнямъ.
Ул. Гоголя, домъ Горфинкеля, противъ дома Держава.
Пріемъ отъ 9—12 ч. дня и 5—6 ч. веч.

Лікарні. Міська лікарня. Міська амбулаторія. Земська лікарня. Лікарня св. Ганни «Червоного Хреста». Лікарня при громаді «Червоного Хреста». Єврейсько-богадільний лазарет.

(рос. мова). *Лечебницы Елисаветградского уезда:*
Братская. Врач — *Бол. Домин. Эйсымонт.*
Вознесенская. Врач — *Емельян Ант. Юцевич.*
Глодосская. Врач — *Вас. Ив. Малов*.
Лысогорская. Врач — вакансия.
Маловисковская. Врач — *Матв. Моис. Хойрыш.*

Новокрасновская. Врач — *Ал-др Павл. Диомидов*.
Ольвиопольская. Врач — *Влад. Еф. Покровский*.
Панчевская. Врач — *Адам Ансельм. Чвалинский.*
Ровенская. Врач — вакансия.

Приёмные покои в Елисаветградском крае:
Акимовский. Врач — *Ник. Павл. Солчинский.*
Большевисковский. Врач — *Влад. Мих. Глазунов*.
Витязевский. Врач — *Цанко Петр. Начев.*
Еланецкий. Врач — *Влад. Плат. Менщиков.*
Злынский. Врач — *Викт. Ксавер. Яржомбковский.*
Казанковский. Врач — *Евф. Ал-др. Архангельский.*
Компанеевский. Врач — *Зиновия Ал-др. Андреева.*
Новоархангельский. Врач - *Ант. Адольф. Горницкий.*
Ольгопольский. Врач — *Ник. Петр. Фирсов.*
Тишковский. Врач — вакансия.
Устиновский. Врач — *Ал-др. Георг. Казин*.
Березовский амбул. пункт. Врач - *В. Н. Маляревский.*

Ветеринарні лікарні. Земська ветеринарна лікарня. Ветеринарна лікарня гр. С.Стіла. Архівна вставка, (мова оригіналу). «*Ветеринарные лечебницы уезда»*:
Большевисковская. Врач — *Мих. Ал-др. Розанов.*
Добровеличковская. Врач — *Ал-др Викт. Лукашевич.*
Ровенская. Врач — *Ал-др Петр. Цыбульский.*
Устиновская. Врач — *Эдуард Конст. Иодковский.*
Еланецкая. Врач — *Милий Маринкович Ивкович.*
Братская. Врач — *Евг. Густ. Венгрин.*
Глодосская. Врач — Генад. Мих. Безуглов.
Возсиятская. Врач — *Арсен. Ильич Доморацкий.*
Новоархангельская. Врач — *Мих. Ник. Ясинский.*
Новоукраинская. Врач — *Влад. Вас. Макеев*.

1918 р. - *гроші Єлисаветграда*. Дозвіл на випуск паперів міської облігаційної позики надійшов з Києва до Єлисаветградського відділення Державного банку 24 квітня 1918 року. Сума позики складала 5 млн. карб., терміном на 10 років. У дозволі було особливо обумовлено, що після розміщення позики місто повинне у першу чергу погасити всі свої борги та зобов'язання перед приватними особами.

(*Примітка*: Єлисаветград ще у другій половині XVIII ст.. був великим торговельним центром степової України. Проду-

кти сільського господарства звідси вивозилися ,як у внутрішні райони Росії, так і за кордон – через порти Одеси та Миколаєва. Економічне становище міста ще більше зміцніло на початк. XX ст. Але розруха викликана Першою Світовою війною, а також віддаленість від головних адміністративних центрів країни породили низку труднощів для економіки міста. Виникла проблема у грошових знаках. На початку 1918 року за прикладом Одеси було вирішено розв'язати цю проблему, випустивши міські «розмінні квитки»). Кінець примітки.

Перші купюри під назвою «Розмінний квиток міста Єлисаветграда» були виготовлені 1918 року номіналом 10 карб. Підписали цю купюру: «заступаючий місце міського голови» С. Крамаренко та бухгалтер А. Пельтін. У лютому 1918 року в Україну ввійшли австро-німецькі війська. 21 березня 1918 року вони зайняли Єлисаветград. В обігу з'явилися німецькі марки та австрійські крони. Але виготовлення міських розмінних квитків тривало, 27 березня 1918 року було оголошено про початок друкування квитків вартістю 3 карбованці. А вже наступного дня з'явилися карбованці-бони Єлисаветградського відділення Держбанку. А далі, як завжди революція 1917 року все переіначила на свій лад.

1874 р. *Єлисаветградська преса*. Офіційна преса майбутнього Кіровограда була представлена першою в Єлисаветграді газетою, виданою органом міського управління, назва: «Єлисаветградский міський листок» вийшов у 1874 р. Видання мало дві сторінки, на яких містилися новини та повідомлення місцевої влади. У регулярному друці видання проіснувало два роки. Редагував газету міський голова С. Турчанов. Наступне офіційне видання з'являється в 1892 р.: «Відомості Елисаветградского міського суспільного керування», головним редактотром був міський голова О. Пашутін, іноді газету редагував його заступник С. Рутковський. Видання виходило до 1905 р.

А зараз ознайомтесь з установами Єлисаветграда станом на 1913 рік з довідкової й адресної книги м. Елисаветграда й повіта назва «Щорічник Голос Півдня» (рос.мова оригінала): «Страницы нашего сборника будут охотно открыты для всяких сообщений и воспоминаний, имеющих общественный интерес. Представителей поколения, бывшего свидетелем наиболее важных и интересных событий прошлого времени, почти не

осталось уже в живых; быть может еще уцелели оставленные ими воспоминания, рассказы, записки или другие какие-либо следы их жизни и деятельности. Все это необходимо собирать и уберечь от полного исчезновения».

Адміністративні установи. Міська поліція. Повітова поліція. Жандармське управління. Штаб військового начальника. Військова присутність. Дворянська опіка. Повітова училищна рада. Відділення єпархіальної училищної ради. Повітова землевпорядна комісія. Акцизне керування. Казенний винний склад. Елисаветградске лісництво.

Міське самоврядування. Міська дума та міська комісія.

Міська управа. Канцелярія управи. Контора міського водопроводу й електричного висвітлення.

Земське самоврядування. Земська та міщанська управа.

Судові установи. Окружний суд. Склад суду. Слідчі. Судові пристави. Нотаріуси. Присяжні повірники. Помічники присяжних повірників. Консультація присяжних повірників.

Повітовий з'їзд. Камери повітових членів окружного суду. Міські судді в Елисаветграді. Почесні світові судді по Елисаветградскому повіті. Почесні світові судді по Олександрійському повіті. Приватні повірники при з'їзді.

Пошта мала: Поштово-телеграфну контору. Телефон.

Банки й казначейство. Повітове казначейство. Відділення державного банку. Міський суспільний банк. Суспільство взаємного кредиту. Відділення об'єднаного банку. Відділення російського банку для зовнішньої торгівлі. Відділення Петербургського міжнародного банку. Банкірський будинок М. А. Бардаха. Земська каса малого кредиту. Біржа. Перше ощадно-позичкове товариство. Друге ощадно-позичкове товариство.

Навчальні заклади. Чоловіча гімназія. Земське реальне училище. Чоловіча гімназія Крижановського. Суспільна жіноча гімназія. Жіноча гімназія Єфимовської. Жіноча гімназія Гослена. Перше комерційне училище. Друге комерційне училище. Міське 6-ти класне училище. Духовне училище. Торговельні класи. Торговельна школа. Кавалерійське училище. Міське навчальне училище. Промислове навчальне училище.

Суспільство й збори. Суспільні збори. Медичне суспільство. Суспільство поширення грамотності й ремесла. Суспільство поширення комерційного утворення. Суспільство сільсь-

кого господарства. Сільськогосподарський клуб. Суспільство та збори «Опора». Професійне суспільство робітників машинобудівних заводів м. Єлисаветграда. Споживче товариство. Міське суспільство взаємного страхування від вогню.

Благодійні установи. Єлисаветградський комітет «Червоного Хреста». Громада сестер милосердя «Червоного Хреста». Загальне благодійне суспільство. Благодійне суспільство бідним католикам. Благодійне суспільство бідним євреям. Повітове відділення благодійного комітету про в'язниці.

Притулки й богадільні. Олександрівський дитячий притулок. Дитячий притулок - ясла благодійного суспільства. Міська загальна богадільня. Богадільня імені братів Купченко. Єврейська богадільня. Суспільна їдальня бідним євреям. Суспільна каса позичок бідним євреям.

Бібліотеки. Суспільна бібліотека. Безплатна бібліотека-читальня. Бібліотека громадського зібрання. Професійна бібліотека робітників механічних заводів. Суспільна бібліотека «Опора». Безплатна єврейська бібліотека.

Духівництво. Благочинні округи: Єлисаветградський, Бобринецький, Новоархангельський, Новомиргородський, Ровеньский й Вознесенський. (Про Єлисаветградську релігію, в книзі буде окрема тема)

Окремо діяли в Єлисаветграді: Кооперативні установи та споживчі товариства. Сільськогосподарські товариства. Кредитні установи та кредитні товариства. Споживчі ощадкаси та товариства й інше.

ПРОДОЛЖАЕТСЯ ПОДПИСКА на 1913 годъ

НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ГАЗЕТУ

ГОЛОСЪ ЮГА

(9-й годъ изданія).

«Голосъ Юга» получаетъ, кромѣ агентскихъ телеграммъ, также телеграммы отъ собств. корреспондентовъ изъ Петербурга, Москвы и др. крупныхъ городовъ.

ОТЧЕТЫ О ЗАСѢДАНІЯХЪ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ ПЕРЕДАЮТСЯ СОБСТВ. ДУМСКИМИ КОРРЕСПОНДЕНТАМИ—ЧЛЕНАМИ ГОСУД. ДУМЫ.

По 1912 году помѣщались отчеты членовъ Думы П. Герасимова, Н. Шокарева и А. Шингарева.

Въ „Голосѣ Юга" помѣщаются статьи по политическимъ и общественнымъ вопросамъ извѣстныхъ политическихъ и общественныхъ дѣятелей.

Въ всѣхъ крупныхъ городскихъ и сельскихъ поселеніяхъ нашего района „Голосъ Юга" имѣетъ корреспондентовъ, доставляющихъ свѣдѣнія по почтѣ и телеграфу.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

съ доставкой:		безъ доставки:	
На годъ	8 р. — к.	На годъ	7 р. — к.
„ 1/2 года	4 „ 25 „	„ 1/2 года	3 „ 75 „
„ 3 мѣсяца	2 „ 25 „	„ 3 мѣсяца	2 „ 10 „
„ 1 мѣсяцъ	„ 75 „	„ 1 мѣсяцъ	„ 70 „

Учителя, земскіе и городскіе служащіе, рабочіе, крестьяне и сельскіе священники платятъ въ годъ 6 р. съ пересылкой.

Годовымъ подписчикамъ допускается разсрочка—при подпискѣ 3 р. 1-го апрѣля—3 р. и 1-го сентября—2 р.

Всѣ подписчики на сроки не ранѣе 7-го числа каждаго мѣсяца получаютъ БЕЗПЛАТНО — ЕЖЕГОДНИКЪ ГОЛОСА ЮГА за 1913 г.

КОНТОРА помѣщается въ г. Елисаветградѣ, по Московской ул. [между Ивановской и Пятульской]—въ д. Златковича. Открыта съ 8 часовъ утра до 7 час. вечера. Телефонъ 140.

Издатель Д. С. ГОРШКОВЪ.

Типографія Х. Ш. НЕМИРОВСКАГО въ Елисаветградѣ.

Щорічник «Голос Півдня»

«Ежегодник «Голос Юга» мав дві основні частини, які у свій час розбивалися на декілька відділів. Наприклад *перша частина* «Щорічника» мала 4 відділи:

► *Перший відділ* (стор. 7-80) являв собою довідкову та статистичну інформацію з суспільно-господарського життя, явища по Імперії, відомості по місту Єлисаветграду й повіту тощо. Далі йшли відомості торгівлі й промисловості, збір податків й задокументована

статистика. У 1829 році міських доходів було зібрано 5 тис. 665 руб. асигнаціями, а в1861 році вже було зібрано доходів 31 тис. 331 руб. сріблом.

► *Другий відділ* (стор. 81-106) розповідав про найважливіші закони, видані в 1912 році, наприклад: закон про права забудовників, страхові закони й закон про місцевий суд. Новий закон про військову повинність і докладний нарис судочинства у місцевому суді. Як приклад інформація про тюрму (рос.мова).

Тюрьма находится в конце Солдатской ул., на Крепостной площади. Начальник тюрьмы - Житинский Конст. Ник. Старший помощник А С. Луговик. Помощники: В. Л. Сулимовский, И.И. Никитюков и К. А. Полетаев. Имеются квартиры при тюрьме….

Тюремный врач - Лаз. Мос. Бомзе, ул. Петровская, дом Дембовскаго. Надзирательская команда состоит из 90 человек. В мужском отделении 5 старших надзирателей и 81 младш.; в женском 1 старшая надзирательница и 4 младш.

Свидания допускаются: для евреев по субботам от 9 час. утра - до 4-х час. дня; для христиан — по воскресеньям в тоже время. Для осужденных на каторгу 1 раз в месяц каждое 8 число от 9 час. утра - до 4 час. дня. Есть уездное отделение Попечительнаго о тюрьмах – Комитета, куда входять: уездный Предводитель Дворянства, Прокурор Елисаветградскаго Окружного Суда, Председатель Уездной Земской Управы, Городской Голова, Елисаветградский Полициймейстер, Уездный Исправник. *Уездные Члены Окружнаго Суда:* Ф.А.Невяровичи, Георг. А.Палеолог, куп. Ф.П. Сергеев, куп. Е.Л. Беличенко, Ак. Лавр. Фрухтман, Пав. Яковл. Брук и Влад. Григ. Шевченко. (Кінець архівної вставки).

► *Третій відділ* вміщав кілька нарисів, у яких зроблена спроба зібрати деякі матеріали для ілюстрації перших кроків з діяльності нашого земства. У цьому ж відділі надруковані витяги зі спогадів генерала Н. Ф. Федоровського про відкриття їм 40 років тому в Елисаветграді першого освітянського суспільства.

► *Четвертий відділ* мав портрети померлих в останній час і здорових місцевих діячів, різні знімки та шаржі.

Окремо надавалася інформація про приватні забудови в м. Єлисаветграді з детальним планом. В місті селилися греки, молдавани, серби, росіяни й старообрядники з Польщі та Чернігівської губернії. Багато уваги приділялося рекламі (на фото).

Южно-Русское м-во земледѣльческихъ машинъ

А. и Э. ШМУЛЕВИЧЪ,

извѣщаютъ, что ими открыта въ г. Елисаветградѣ, по Дворцовому пер.

ФАБРИКА

АНГЛІЙСКИХЪ КРОВАТЕЙ

и чугунно-литейный заводъ.

Кровати выполняются по всякому лучшему фасону.

Принимаются также заказы на сѣтчатыя и чугунныя изголовья.

МАГАЗИНЪ и МАСТЕРСКАЯ

Золотыхъ, Серебряныхъ и Бриллиант. вещей,

разныхъ часовъ и обезкарокъ къ нимъ.

представительство

фабрики часовъ Омега, Зенита и Бореля

Х. ШМУЛЕВИЧЪ и СЫНЪ

ИЗЪ ЕЛИСАВЕТГРАДА

на Б.-Перспективной уг., въ домѣ Еврсино, рядомъ съ аптекой.

Покупаю лом золота, серебра, жемчугъ и драгоцѣн. камни.

Производится починка разныхъ часовъ, золотыхъ, серебряныхъ и бриллиантовыхъ вещей.

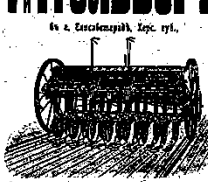
Продажа

карманн., стѣнныхъ, столовыхъ и ручн. др. часовъ, а также золотыхъ и серебр. вещей, цѣпей отъ раз. фабр. всегда въ большомъ выборѣ для отправ. и самыхъ дешев. цѣнъ.

Заводъ земледѣльческихъ машинъ АКЦ. ОВ-ВА

Р. и Т. ЭЛЬВОРТИ

въ г. Елисаветградѣ, Херс. губ.

На областныхъ выставкахъ въ Полтавѣ, Одессѣ, Екатеринославлѣ и Омскѣ

высшія награды—большія золотыя медали присуждены заводу ЭЛЬВОРТИ.

ЗАВОДОМЪ изготовляются:

Патентованныя сѣялки Эльворти сошниковыя и дисковыя. Конныя молотилки и приводы на 2, 4, 6, 8, 10 и 12 лошадей, триеуторы, малообѣйныя машины, прессы, вальцы, веялки, жерновки, мельницы конно-приводныя и ларуэли.

Представительство заводовъ:

Клейтонъ и Шутльвортъ—паровыя машины; „Бомбардиръ", Блэкстонъ—нефтяные двигатели и др.

Для пріобрѣтенія—особо льготныя условія.

Описанія и Прейсъ-Куранты всѣхъ машинъ высылаются безплатно.

Агентурно-Коммиссіонная Контора

В. И. СЛѢПАКЪ

ВЪ ЕЛИСАВЕТГРАДѢ, ХЕРС. ГУБ.

уголъ Гоголевск. и Мареседск. уд., соб. домъ, тел. № 129.

Главныя агентства:

Московскаго Страховаго отъ огня Общества.

О-ва Страхованія „Жизни „Урбэнъ" (L'urbaine).

О-ва Взаимнаго Страхованія посѣвовъ отъ градобитія въ Москвѣ.

Русскаго Страхового Общества „Помощь".

Общество „Якорь" заключаетъ:

СТРАХОВАНІЕ отъ несчастныхъ случаевъ отдѣльныхъ лицъ и коллективное страхованіе служащихъ и рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ.

СТРАХОВАНІЕ на учрежденіяхъ служебнаго состава, т. е. медицинскаго и санитарнаго персонала отъ заразныхъ болѣзней.

СТРАХОВАНІЕ стеколъ отъ взлома и разбитія.

СТРАХОВАНІЕ отъ кражъ со взломомъ.

Главное представительство Лондона Американскаго Комитета

торгующаго по промысловому свидѣтельству перваго разряда.

Предполагаемыя юридическія послѣдствія договора комитета:

1. Отъ разгрузки, установки судовыхъ якорныхъ цѣпей, денегъ и кладовой, и другихъ ремонтныхъ суд.
2. Возможное полное содержаніе бочковыхъ и спасательныхъ лошадей.
3. Отъ помѣщенія по госпиталямъ и открытыхъ состояній неудовлетворительно застрахованныхъ матросовъ въ Россіи.

Подобные роды договоры страхованія служатъ служащимъ гражданскаго флота по перестраховкѣ съ комитетомъ свыше 600.000.000 пар.

Представительство автомобилей.

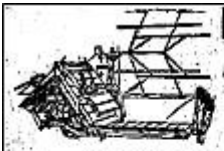
М. М. СЕРБИНЪ

СКЛАДЫ

Сельско-хозяйственныхъ машинъ и орудій

Елисаветградъ, Коммерческая ул., соб. д. телефонъ № 66.

Отдѣленія въ Новомиргородѣ, Херсонской губерніи.

Имѣются въ продажѣ:

Заводъ „Дерингъ": Сепараторы со сѣмоотборомъ, передовые и первомѣстные пятилѣтки изъ имѣющихъ сейчасъ самыхъ, жатки-самосбрасывающія передовыя изъ имѣющихъ, косилки, жатвенныя приспособленія къ косилкамъ, лобогрѣйки „Дерингъ", почвенные катки, чистокосильныя молотилки, грабли самосбрасывающія, сѣялки рядовыя, сѣялки дисковыя, бороны пружинныя, бороны съ прямыми зубьями, бороны дисковыя, погрузчики зубчатые къ нимъ, культиваторы, кукурузныя молотилки, жерновки ручныя и конныя.

Рекомендуемъ заводы: Рядовая сѣялка акц. о-ва „Джонъ Фаулеръ и К°" и др., плуги, плуги-пресс и четырехлемешные плуги и бороны полевыя, и рушильныя молотилки. Культиваторы для рядового посѣва и рыхлящіе травы. Триеры, сортировки, вѣялки, молотилки, корнерѣзки, соломорѣзки и др. сельско-хозяйств. машины. Цѣны разн. системъ.

Конные молотильные гарнитуры. Паровые молотильные гарнитуры „Русскій, Прогрессъ и К°, Акц. Ланцгаузъ" (Англія).

Запасныя части во всѣхъ вышеназ. „Дерингъ" и другихъ машинахъ.

Вѣялки,
Сортировки,
Кукурузныя молотилки,
Соломорѣзки

ФАБРИКИ

Д. Е. МОГИЛЕВСКАГО и Г. Б. ЛОМАЗКИНА

ВЪ ЕЛИСАВЕТГРАДѢ.

Заключаетъ складовъ и товариществамъ специальныя условія.

КАТАЛОГИ ВЫСЫЛАЮТСЯ БЕЗПЛАТНО.

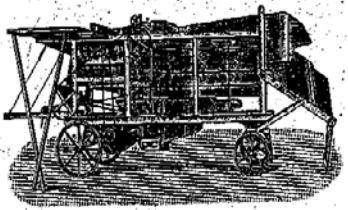
ТЕЛЕФОНЪ № 166.

Заводъ земледѣльческихъ машинъ и орудій

Т-ва Э. БУРГАРДЪ и К°

ВЪ ЕЛИСАВЕТГРАДѢ.

Существуетъ съ 1847 г. | Телефонъ № 29.

Заводъ изготовляетъ:

ОДНО и ДВУХЛЕМЕШНЫЕ ПЛУГИ, БУКЕРА, ЭКСТИРПАТОРЫ и МОТЫГИ для обработки чернаго пара съ патентованными подъемами. Усовершенствованныя РЯДОВЫЯ СѢЯЛКИ, КОННЫЕ ПРИВОДЫ и МОЛОТИЛКИ обыкновенныя и зерноочистительныя, ПРОСОРУШКИ, ВАЛЬЦЫ, МАСЛОБОЙНЫЕ ПРЕССЫ и жаровни. Мукомольные поставы, соломорѣзки и проч.

Рекомендуемъ паровыхъ и конныхъ молотилокъ, гарнитуровъ, жнейки, маслобойныхъ и проч. машинъ и принадлежностей.

Каталоги и смѣты по требованію безплатно.

Агентство

КНИГОИЗДАТЕЛЬСКИХЪ ФИРМЪ

М. Д. ГЕДРИЧЪ

Елисаветградъ, Дворцовая ул. домъ Марущака. Почтовый ящикъ.

Принимаетъ подписки на всѣ изданія по исторіи литературы, критикѣ, педагогикѣ, философіи, исторіи, естествознанію и др. отраслямъ наукъ.

ДѢТСКІЯ КНИГИ, КАРТИНЫ

ВЪ РАЗСРОЧКУ ПЛАТЕЖА

отъ 1 руб. въ мѣсяцъ.

Изданія слѣдующія:

Акц. О-во „Брокгаузъ-Ефронъ". | Т-во „Общественная Польза".
Акц. О-во „Самообразованіе". | Т-во „А. Ф. Девріенъ".
Т-во „Наука и Литература". | Т-во „А. Ф. Маркса".
Т-во М. Д. Сытинъ. | Т-во „Культура".
„Гросманъ—Касбель". | „Практическая Медицина". „Юридич. пад. Я. М. Ротенберга".

P. S. также имѣется на *льготныхъ условіяхъ*

МЕБЕЛЬ АМЕРИКАНСКОЙ СИСТЕМЫ

Составные библіотечные шкафы.

Дубовая шторная мебель

Шкафы и тумбы для хранѣнія документовъ, бумагъ и проч.

СТОЛЫ для ПИШУЩИХЪ МАШИНЪ.

Портной

Б. М. Дубинскій

въ Елисаветградѣ,

Второгодная ул., прот. гост. „Гуровъ-Онкосъ".

Удостоенъ высш. наградъ на Императ. выстав. за работу сверхъ-портняжнаго искусства.

ПРІЕМЪ ЗАКАЗОВЪ

СТАТСКИХЪ И ВОЕННЫХЪ

ПЛАТЬЕВЪ.

Исполненіе въ кратчайшій срокъ.

Мастерская снабжена большимъ выборомъ суконныхъ товаровъ лучшихъ англійскихъ, французск. и русск. фабрикъ.

ЦѢНЫ УМѢРЕННЫЯ.

СЛЕСАРНО-МЕХАНИЧЕСКАЯ

и ВОДОПРОВОДНАЯ МАСТЕРСКАЯ

Ш. Л. Наймана и Д. П. Шаца

въ ЕЛИСАВЕТГРАДѢ.

Пирятинская улица, д. Гальперина, противъ 1 части.

Отдѣленіе въ Харьковѣ:

Харьковскій пиратъ, № 2.

: : Работа исполняется : :

аккуратно, добросовѣстно

: : : : и къ сроку : : : :

ПО УМѢРЕННЫМЪ ЦѢНАМЪ.

ПРИНИМАЕТЪ

всевозможные заказы

на мастерскія и слесарно-арматурныя работы

какъ-то:

ворота, желѣзныя лѣстницы, ограды, балконы, надгробные рѣшетки и проч.

Принимаетъ заказы на устройство

водопроводовъ и ванныхъ комнатъ.

Ю. М. БУХАЛЬЦЕВЪ и СЫНЪ

Почт. ящ. ул. въ ЕЛИСАВЕТГРАДѢ. Телефонъ 300.

СКЛАДЪ КАФЕЛЬНЫХЪ ПЕЧЕЙ,

каминовъ и печныхъ украшеній, плитокъ заграничныхъ рисунковъ.

ВОДОПРОВОДНЫЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Умывальники, клозеты, писсуары чугунные и фаянсовые; краны, души, сифоны, раковины и ванны эмалированныя.

ИЗВЕСТЬ, АЛЕБАСТРЪ, ЦЕМЕНТЪ,

мѣлъ, желѣзо-оцинк., чугунныя, свинцовыя и гончарныя трубы, отводныя, кирпичъ и глина.

МАСТЕРСКАЯ ПАМЯТНИКОВЪ

гранитныхъ, лабрадоровыхъ, тесанныхъ, полированныхъ и надгробныхъ плитъ

ЭЛЕКТРИЧЕСКАЯ ФАБРИКА

сухихъ и мокрыхъ красокъ, лаковъ, сиккативовъ и масляныхъ олиф и политуръ, вареныхъ масла, олифы и проч.

ФАБРИКА

асфальтовыхъ упаковочныхъ плитокъ разныхъ рисунковъ для полосъ и тротуаровъ.

Достаточ. запасъ бордюр. стуковъ и бутовыхъ плитъ для построекъ и мостовыхъ въ своемъ гранитномъ.

При складѣ имѣются каменныя и керамическія кафельныя печи.

СКЛАДЪ—Пашковская ул. Д. Сахарова. ФАБРИКА—Н.-Донская, соб. домъ.

Экипажная мастерская

Братьевъ А. и С. САРАШЕВСКИХЪ,

Уголъ Пирятинской и Херсонской, соб. домъ.

Фирма существуетъ съ 1870 года.

Принимаетъ заказы всевозможныхъ экипажей, а также ремонтъ ихъ

ПО ЦѢНАМЪ ВЕЛЬМИ УМѢРЕННЫМЪ.

ЗАКАЗЫ ИСПОЛНЯЮТСЯ КЪ СРОКУ и АККУРАТНО.

Съ почтеніемъ Братья Сарашевскіе.

Я. Н. КОТЛЯРЕВСКІЙ

Елисаветградъ, Вокзал-Линія, № 51. Телефонъ 300.

Главный Агентъ

Россійскаго Транспортнаго и Страховаго ОТЪ ОГНЯ Общества

учрежд. въ 1844 году.

Основной капиталъ 4,500,000 руб.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА:

Французскаго Акц. Общ. для развитія горныхъ и промышленныхъ предпріятій въ Россіи

(Société pour le développement des affaires industrielles & minières Russes en France).

Правленіе въ Парижѣ. Дирекція въ Петербургѣ.

АНТРАЦИТЪ, УГОЛЬ, КОНСЪ.

АКЦ. ОБЩ.

Русскихъ Электротехническихъ заводовъ

„СИМЕНСЪ и ГАЛЬСКЕ"

Арматура, электрическія лампы и принадлежности.

Акц. Общ. „КАУЧУКЪ"

заводы въ Ригѣ

Техническія, хирургическія и пр. резиновыя издѣлія.

Комиссіонерство Металлургическихъ заводовъ.

МЕХАНИЧЕСКІЙ и ЧУГУННО-ЛИТЕЙНЫЙ ЗАВОДЪ

сельскохозяйственныхъ машинъ и орудій

И. М. ГОМБЕРГА

въ Елисаветградѣ, Херс. губ.

Костольная ул., соб. домъ № 4. Телеф. № 185.

ИЗГОТОВЛЯЕТЪ:

Усовершенствованныя рядовыя сѣялки, конныя молотилки, приводы и другія сельско-хозяйственныя машины и орудія по самымъ новѣйшимъ конструкціямъ. Заводъ исполняетъ всевозможные заказы, а также принимаетъ въ ремонтъ разные паровые, нефтяные и др. двигатели.

Подробныя свѣдѣнія можно получить въ конторѣ завода по вышеуказанному адресу.

Трамвай проходитъ мимо завода.

Книжный и писчебумажный магазинъ

Л. Б. ЗЛОТОПОЛЬСКАГО

въ Елисаветградѣ,

Дворянская, д. Гуляковой, рядъ съ маг. Общ. Потребит.

Большой выборъ писчей, почтовой и другихъ сортовъ бумаги, конторскихъ книгъ и копировальныхъ прессовъ, письменныхъ, рисовальныхъ чертежныхъ и художественныхъ принадлежностей.

Учебныя книги

для всѣхъ классовъ средне-учеб. и низшихъ училищъ.

Продажа оптомъ и въ разницу по умѣренныхъ цѣнамъ.

При магазинѣ складъ БАГЕТЪ, РАМЪ и ПАСПАРТУ.

Н.-Донская ул., д. Бухальцева.

БЮРО ПЕРЕПИСКИ

на пишущихъ машинахъ.

Составленіе дѣловыхъ бумагъ и прошеній

ОБУЧЕНІЕ и ПРАКТИКА

НА ПИШУЩИХЪ МАШИНАХЪ

А. Д. Геровичъ.

ФИРМА УДОСТОИЛАСЬ ЗОЛОТЫХЪ и СЕРЕБРЯН. НАГРАДЪ.

Акціонерное Общество

Елисаветградскаго Пиво-Медоваренаго и Солодовен. Завода

„Г. О. ЗЕЛЬЦЕРЪ"

производитъ слѣдующіе сорта пива:

1) АНГЛІЙСКОЕ БѢЛОЕ „КРИСТАЛЛЪ",
2) САЛЬВАТОРЪ,
3) ПИЛЬЗЕНСКОЕ,
4) МАРТОВСКІЙ ЭКСПОРТЪ,
5) КАРАМЕЛЬНОЕ,
6) БАВАРСКОЕ.

ОПТИКЪ АВРУНИНЪ

Универсальный оптико-розничный магазинъ

Елисаветградъ, уголъ Дворянской и Пирятинской.

ВЪ БОЛЬШОМЪ ВЫБОРѢ:

Костюмы, кружки и шапки и аксессуары спорта.

Костюмы

Самый большой ассортиментъ для велосипедистовъ.

Электрическія принадлежности.

Пугачи и трости со скрытыми клинками.

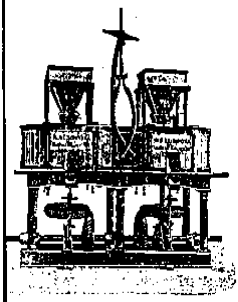
Прейсъ-куранты безплатно.

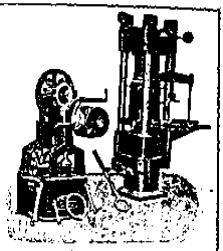
Почтовый ящикъ № 245.
Телефонъ № 225.

Телеграммы:
БРОДСКИМЪ.

ТОВАРИЩЕСТВО
Машиностроительнаго и Чугунно-литейнаго Завода
(быв. КРАУЗЕ, основ. въ 1868 году).

ТАНХЕМЪ БРОДСКІЙ,
г. Елисаветградъ, Херсонск. губ., ул. Гоголя № 13.

ЗАВОДЪ СТРОИТЪ:

Сельско-хозяйственныя Машины, Плуги, Бороны, Конныя молотилки, Приводы, Вьялки, Сортировки, Сепараторы и зернодробилки.

Машины для оборудованія маслобоенъ.

Гидравлическіе, Винтовые и Рамажные прессы, Вальцы, Фасовки и Жаровни.

Машины для оборудованія мельницъ:

Мельничные постава, Шерстовки Аверик, „Ричардъ" и насадки, Бураты, Электрическія головки.

Машины для выдѣлки крупъ:

Шелушилки, Вотирочки, Сортировки.

ФАБРИЧНЫЕ, ЗАВОДСКІЕ и ВОЗИМЕННЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ:

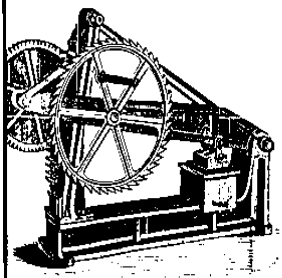
Сверлильные станки, Бабки, Суворы и Дѣбели.

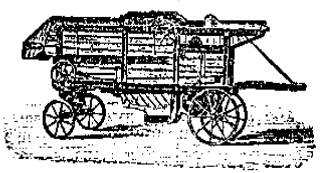
Насосы Калифорнскіе, Астести и др.

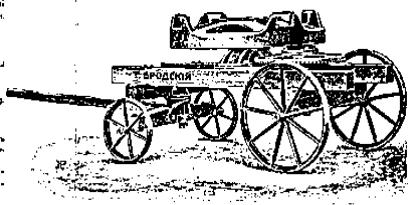
ЛИТЕЙНЫЙ ЗАВОДЪ

производитъ всевозможныя отливки изъ чугуна и мѣди по чертежамъ и модѣлямъ.

Всевозможныя желѣзныя, мѣдныя, водопроводныя и канализаціонныя работы.

КНИЖНЫЙ МАГАЗИНЪ,
складъ бумагъ и канцелярск. принадлежностей
Р-Д. ЗЛОТОПОЛЬСКАГО
ЕЛИСАВЕТГРАДЪ,
Дворцовая улица, подъ гостиницей „Гранд-Отель", противъ Соединеннаго Банка.
существуетъ съ 1883 г. имѣетъ телефонъ № 213

БОЛЬШОЙ ВЫБОРЪ: писчей, почтовой, книжной и др. сортовъ бумаги, конторскихъ книгъ и копировальн. прессовъ; письменныхъ, рисовальн. чертежн. и художествен. принадл.

КНИГИ ПО ЛИТЕРАТУРѢ и ВСѢМЪ ОТРАСЛЯМЪ ЗНАНІЙ, НАУКИ и ИСКУССТВА.

Учебныя книги для всѣхъ средне-учебныхъ и народныхъ училищъ.

НАГЛЯДНЫЯ УЧЕБНЫЯ ПОСОБІЯ.

Продажа оптомъ и въ розницу. Цѣны самыя умѣренныя.

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА НА ВСѢ ЖУРНАЛЫ и ГАЗЕТЫ по цѣнамъ РЕДАКЦІЙ.

В архівних матеріалах міста є дуже цікавий опис Елисаветграда, що відноситься до 1796 р., зроблений міським магістратом при генеральному розмежуванні, (*мова оригінала*): «Город Елисаветград по-нынешнему учреждению положение свое имеет по течению реки Ингула на обеих сторонах более неровном нежели гористом месте, выстроен обыкновенным порядком. Начало свое имеет с 1752 года, в сем городе состоит крепость святия Елисаветы вокруг огражденная землянным валом с тремя башнями, в ней церьковь деревянная об одном этаже во имя святыя Троицы в внутри города таковы еж об одных этажах церква каменная Успенская одна, деревянных четыре, 1-я греческая Володимирская, 2-я Знаменская, 3-я Покровская и 4-я старообрядческая Преображенская, да за городом есть кладбищная Петропавловская деревянная одна, как ровно и особая старообрядческая часовня в здешнем Елисаветграде состоящая построены тутошними 4-я обивателями разновременно. Дом в котором призираются сырыя и убогия - один, строения казенныя вообще все старыя апартикулярные, есть старые и новые больше деревянные, частные и каменные. Заводы 4 кирпичные, владельческие два и купеческие два да так же купеческие и мещанские кожевенные – 4 штуки, свечные восковые - один, сальные – два, солодовенный один и водочный завод – один. На которых выделывается в год наемными разнаго звания людьми, кирпича до 556 тысяч, кож яловых простих - до 1000, юфтовых кож - до 150, козловых кож - до 250, и кушнерских овечьих кож - до 5000. Свечей восковых - до 2000, сальных - до 1000 пудов, пива - до 1000 и водка до ста ведр, что все из покупных в здешнем краю материалов составляется и на месте в продажу употребляется. Всем же городе имеется торговых лавок в рядах красных, каменная – одна, деревянных – 23, под оными погребов каменных - 4, железных - 38, сиромятных - 17, бакалейных - 8, мясных - 25, дехтярных - 34, хрустальною посудою - 5, мелочных разночинческих - 52, мельниц ветряных ободных стапах - 35 и кузниц - 18 в коих посредством хозяев вовсе годовое время действие происходит. Торги здесь бывают по воскресеньям, понедельникам и пятницам привозными из околичных мест разнога рода хлебом съестными припасами, фуражем, посудою и прочими мелочами, а ярморки становятся:

1) Великаго поста насредокрестной недели;

2) Апреля 23 в день Георгия победоносца;

3) Июня 29 в день апостолов Петра и Павла;

4) Сентября 1-го в день Семена столпника в них торгуют без пошлинно, дней четыре или пять красными железными и другими мелочными товарами до 200.000 руб., лошадьми и рогатым скотом и овцами до 200.000 руб., разного рода хлебом и съестными припасами до 25.000 руб.

Так же строевым и лесом до 1000 руб. купцы и прочего звания люди губерний Новороссийской, Малороссийской и Киевской разных городов и уездов; садов таких кои отличались превосходством своих плодов нет, а имеются обыкновенные гражданские - для домашнего обиходу. Река Ингул через сей Єлисаветград протекает в летнее время самым малейшим источником и хотя несколько есть озверение. Река заносятся песком и навозом, почему и рыб никаких кроме мелочи не плодится, сия же река обыкновенно замерзает в ноябре, а река вскрывается в марте месяце своим наводнением непосредственной глубины и ширины - подтопляет некоторые обывательские дома но вреда им мало причиняет. Вода людям и скоту здорова, угодьев тут никаких нет а довольствуются граждане привозною из Таврической области – солью. На земле городу сему принадлежащей обыкновенные каменистые горы имеются из которых делается ломка дикого камня и употребление онаго на разные городовые строении. На той же земле состоят кладбища православного исповедания – три, старообрядческое - одно и жидовское - одно, из коих при одном Петропавловском выше упомянутая загородная церковь. Садовых вишневых деревьев много, земля во всякое время оставляется более для выгона, нежели хлебопашества - весьма малым количеством родится на ней ржа, пшеница, ячмень и овес что все тут же градскими обывателями и употребляется для себя. Там именно ржи - до 400, пшеницы - до 500 четвертей в год. В здешнем Елисаветграде, по последней ревизии 1795 года записанных состоит купцов христианского закона, мужескаво рода 480,женскаво - 427, евреев мужескаво - 3, женскаво – 2. Мещан христианскаго закона мужескаво рода - 725, женскаво - 696, евреев мужескаво - 177, женскаво – 241. Душа иных - купцы более торговлю имеют поставкою в казенное ведомство про-

вианта и разной морской провизии, сверх того при удобном случае отправлением чрез Черноморскые порты и сухопутные таможни разных российских продуктов. А при том привозными из разных мест товарами, скотоводство - покупкою и продажею оного на собственные капиталы и в кредит записанные. А мещане яко без капитальние, христианскаго закона изобретая прибыток ремеслом, рукоделием и хлебопашеством и отчасти производят и торги разными мелочными здесь выделываемыми товарами, для которых материалы покупают они в околичных тутешных местах. Также родючим всем краю хлебом и съестными припасами. Евреи большею частью обретаются по здешнему уезду в торговле питейными напитками, прочие ж питаются своим рукоделием и ремеслом». (Кінець вставки).

Виборами посадових осіб у міську думу керував міський голова купець Яків Шульгін, тому що до утворення ще міських дум старі вибори міського голови вже були, посада чиновників була заснована ще в 1766 році. Першим же міським головою по виборам в 1787 році в м. Елисаветграде міської думи (старого зразку) був обраний купець Олексій Романов. Що ж стосується міської поліції, що називалася раніше управою благочинну, то вона була заснована в Єлисаветграді ще в 1784 році, із призначенням першим «городничим коллежскаго асесора» - Стогова. Першим Елисаветградским повітовим проводирем дворянства був колезький радник - Седнев. (Далі архівна вставка).

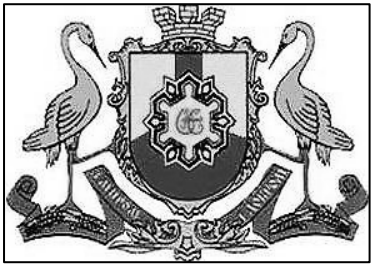
Мова оригіналу: «Прежния городския присутственныя места, как-то: городская дума, магистрат, сиротский и словесный суд, квартирная комиссия и городская полиция помещались в принадлежащих городу деревянных домах, находящихся на углу Невской и Купеческой (ныне Преображенской) улиц. На этом месте (возле Преображенской церкви) в настоящее время построен городским управлением - каменный корпус лавок, а также производится торговля жизненными продуктами.

Пожарный же обоз с командой, когда был организован, то помещался в городских деревянных постройках, находившихся на месте, занимаемом в настоящее время общественным двором, между гостинным рядом каменных лавок на Перспективной улице, и рядом односкатных, каменных же лавок, выходящих на базарную площадь. Рядом с пожарным обозом впоследствии находилась гауптвахта, а впереди нея к ул. Невской

был плац-парад; ныне эта площадка присоединена к базару и занята лавочками с мелочной торговлей. Все городские, присутственные места, городская полиция и пожарный обоз в 1850 году были переведены во вновь устроеное для них, каменное здания на Большой-Перспективной улице, где находятся и ныне. В 1871 году при городском голове С. К. Турчанове в Елисаветграде введено было новое городовое положение, в силу котораго прежнюю городскую думу заменила городская управа, а новая городская дума по отношению к городской управе - заменила собой Губернское правление. Городской же магистрат был упразднен в Елисаветграде в 1868 году»…….

Герб города. Герб г. Елисаветграда утвержден 6-го августа 1845 года. Он изображает щит: в верхней половине щита, в золотом поле, государственный герб, а в нижней в красном поле, земляное укрепление (крепость), внутри коего вензель Императрицы Елисаветы Петровны; по сторонам 1754 год, - основания города Елисаветграда» (фото №1).

Зараз нам доречно вставити для порівняння герб міста Кіровограда від 28.02.1996 р. (фото №2) На щиті закругленої форми в золотому полі – синій, перекинутий, вилоподібний хрест, відтинає знизу червоний сектор; у центрі - чорний контур плану міцності, у золотому полі якого червоний вензель св. Елисаветы. Щит вписаний у срібний картуш й увінчаний золотою міською короною. З боків щитоутримувача - дві срібні лелеки. Під щитом - золоті колосся й декоративна галузь, оповиті синьою стрічкою з девізом «З миром і добром», виконаним золотом. Цей герб діє на сьогоднішній день.

Народна біда Єлисаветграда, (мова оригінала). «По состоянию на 1875 год, за последние сто лет Елисаветград перенес массу крупных народных бедствий и серьезных потрясении, сильно тормозивших экономическое и культурное развитие города. Главным образом последнему пришлось страдать

от пожаров и наводнений. Река Ингул протекает через весь город и начиная с Ковалевки, пересекает Кущевку и в Завадовке сливается с речкой Сугаклеей, протекающей по городскому саду. Обе речки летом почти совершенно пересыхают, особенно Сугаклея. Ингул представляет летом - крайне зловонное болото, отравляющее городской воздух своими испарениями. В это время реку можно во многих местах перейти в брод. Зато весной во время половодья Ингул сильно разливается и систематически затопляет все низменныя части города: базарную площадь, прилегающие улицы, сады, огороды и прочее. Впервые сильное наводнение наблюдалось в 1841 г., когда вода достигла почти Успенского собора.

Грандиозным пожаром 1798 года было уничтожено полгорода. Не успело население прийти в себя и несколько отстроиться, как началась новая эпидемия пожаров: 1812-1813 г. В 1819 г. и 1813 г. сгорел весь базар. Два следующих пожара в 1833 и 1834 г. вновь истребили половину города, убытки достигли 1½ миллионов рублей.

С 1840-вых годов опустошительные пожары прекратились, уступив место другому народному бичу - наводнениям. Самое большое наводнение было в 1841 году, когда погибло много людей. Значительных размеров достигли наводнения и во второй половине 1890 годов. Последнее крупное наводнение было в 1900 году.

Кроме того Елисаветград четыре раза посещала чума, свирепствовавшая с особой силой в 1770-72 г., умерло за время эпидемии около 1500 душ. В последний раз чума свирепствовала в 1813 году - умерло 28 человек. Не миновала Елисаветграда и холера. Впервые она была занесена сюда в 1830 г., затем повторно в 1848 г. Во второй раз эпидемия разрослась до колоссальных размеров: заболевших зарегистрировано было 1718 душ, из коих умерло – 532 человека.

Появлялась холера также в 1855 г. и в конце 1860-х и наконец в 1870-х годах. Грустной страницей в истории Елисаветграда является также массовый погром 1881 г., разоривший массу еврейских семейств. Через несколько лет, в 1905-м году Елисаветград наравне со многими городами, еврейская оседлость снова подверглась погромам, окончившегося несколькими человеческими жертвами и страшным разорением»……

Населення. Точні відомості про склад населення міста виводять тільки шляхом перепису. По даним І-го всеросійського перепису 27 січня 1897 р. населення у м. Єлисаветграді було 62.482 чол., з них тимчасово перебувають 994 чол.

Варто визнати, що народжуваність і смертність в Єлисаветграді то підвищувалась, то знижувалась в окремі роки. Загальне число народжених в 1911 році було 2978 дітей, з них хлопчиків 1529 і дівчинок 1449, тобто на кожні 100 дівчинок народжувалося 102 хлопчика. Позашлюбних дітей - 180, або 6%. Смертність серед дітей в Єлисаветграді велика. В 1911 р. всього вмерло 1629 чоловік, з них дітей від 0 - 5 років 831 чол., що становить 51,0%. Значна смертність в Єлисаветграді виникла внаслідок заразних хвороб.

Число лікарів, що проживали в 1912 р. у місті Єлисаветграді - 56. Отже, на 1 лікаря навантаження 1351 чол., що трохи нижче загальноімперської цифри (1500). Число лікарів, що числяться на міській, медичній службі - 8, із них для обслуговування заможних людей – 3 лікаря, для бідних - 3 лікаря і 2 санітарних лікарі. Зубних лікарів у місті - 15, ветеринарних лікарів - 3, «низшаго медицинскаго персонала» - 40 чол.

Учбові заклади. Середніх навчальних закладів в Єлисаветграді - 8 шт., із них 3 чоловічих, 3 жіночих, 2 змішаних. Загальне число учнів у середніх навчальних закладах на 1 січня 1912 р. було 2875 чоловік, загальне число викладачів 214 чол. Спеціальних навчальних закладів в Єлисаветграді - 4 шт.:

- ► торговельні класи;
- ► педагогічні курси при 6-ти класному міському училищі;
- ► духовне училище;
- ► юнкерське кавалерійське училище.

На 1 січня 1912 р. у міських початкових училищах навчалося 51,1% хлопчиків і 48.9% дівчат. Найбільше число учнів - 91,1% припадало на православних. По станах учні розподілялися: дворян і чиновників - 0,9%, міщан -70,1%, селян 27,9%, почесних громадян - 0,9%, інших - 0,2%.

Міські витрати. З 1872 по 1912 р. витрати міста збільшилися майже в 7 разів. Головне збільшення витрат падає на медичну частину. Потім, зміст і пристрій нерухомого майна, народне утворення й благоустрій міста. В 1912 році перше місце серед всіх категорій витрат, займали міські підприємства 18,6%

стосовно всього бюджету. Друге місце медична частина 13,4%. Розташовуючи інші категорії витрат, виходить наступний ряд:

- благоустрій міста (12,9%);
- народне утворення (12,2%); міське утримання сирітського суду (10,8%);
- утримання поліції (6,8%);
- сплата міських боргів (5,8%);
- утримання міських підприємств (4,7%);
- суспільне піклування (3,9%);
- військова квартирна повинність (2,8%);
- пожежна команда (2,6%);
- сплата податків (2,3%);
- різні витрати (2,2 %);
- витрати по утриманню урядових закладів (0,8%).

Категорія витрат «благоустрій міста» складалася в 1912 р. з наступних частин:

- ремонт бруківок і тротуарів - 37.177 руб.,
- очищення вулиць і площ - 33.100 руб.,
- утримання бульварів і суспільних садів - 7 620 руб.,
- утримання ставків, колодязів, труб, канав, проток – 645р,
- електричне висвітлення міста - 10.250 р.,
- гасове висвітлення міста - 8.424 руб. 50 к.,
- замощення канав на дорогах міста - 30.000 руб.,
- інші дріб'язкові витрати-2400 руб.

Єлисаветградські садиби. По даним податкової інспекції на 1 січня 1913 р. було 5.887 шт., по даним же повітового земства – 6066 шт. Найбільше розповсюдженими в Єлисаветграді були невеликі будиночки, чиста прибутковість яких коливається від 10 і до 100 рублів у рік; такого типу будинків у місті - більше половини. Великих же будинків із прибутковістю понад 10.000 рублів в Єлисаветграді було всього 8 шт.

Промисловість. Всіх фабрик, заводів ,майстерень в Єлисаветграді на початок 1913 р. було 351 шт., із загальним оборотом близько 12 млн. рублів. Перше місце по сумі оборотів займали заводи механічні й сільськогосподарські машини.

Потім йшли - парові млини. Тепер розглянемо *прибутковість.* Як не дивно, але прибутковість промислових підприємств по відомостях Податкових інспекторів коливалася від 3 до 12%. Найбільш дохідними підприємствами, що приносять прибутку

до 12% - вважаються цегельні заводи. Далі випливають машинобудівні заводи, що приносять до 10% прибутку. Найменш дохідними в кінці 1912 році вважалися млини, які приносили лише 3% прибутку. З майстерень найбільш дохідними були іконописні, прибутковість яких визначена в 15%.

Робітників, зайнятих на фабриках і заводах в Єлисаветграді налічувалося біля 6 тисяч чоловік. У всіх групах виробництва середня тривалість робочого часу в місті по відомостях фабричного інспектора, була 10 з половиною годин; при чому найменший робочий день - у 9 годин був у типографському й літографському виробництвах, найбільший же – (11 годин) на макаронній фабриці й у крупорушках.

Єлисавеградські мости (мова оригіналу).

1) Балашовский железнодорожный мост;

2) Большой мост, соединяющий Пермское предместье с центром города; затем имеются мосты поменше, вверх по течению Ингула;

3) Грузо-пешеходный мост по ул. Островской;

4) Пиковский мост, соединяющий предместье Быковое с центром городом;

5) Керкеруповский мост в конце ул. Безпоповской соединяющий Ковалевку - с Быковой; дальше на Ковалевке имеется несколько пешеходных кладок. Влево от Большого моста вниз по течению реки идут по порядку:

6) Рыбный пешеходный мост;

7) Базарный пешеходный мост по Пашутинской улице, соединяющие обе части базара;

8) Долинский мост, соединяющий центральную часть города с Пермской улицей;

9) Чистогановский пешеходный мосток по Клинцовской улице, соединяющий огороды с Пермской улицей;

10) Кущевский мост, соединяющий Кущевку с Пермской улицей возле завода Зельцера;

11) Бобринецкий (земский) мост через реку Сугаклея на пути между Ёлисаветградом и Бобринцем, вблизи слияния р. Сугаклеи с Ингулом;

12) Переходная кладка в городском саду, соединяющаяся садом с районом Красноглазовка (Арнаутово);

13) Никаноровский пешеходный мостик, вверх по тече-

нию р. Сугаклеи, выше городских землянок, неподалеку от деревни Никаноровка.

Богадельный сад Єлисаветграда. Богадельный или бывший шелковичный сад находится за предместьем города Кущевкой и равен почти по величине городскому саду. Носил он название «Шелковичный сад», потому, что в нем культивировалось долгое время шелководство, и шелк отправлялся даже в С-Петербург, затем шелководство прекратилось и сад стал «Богадельным», он служит большим подспорьем городской богадельне на Кущовке, так как в нем разведены огороды, овощи с которых идут для призреваемых людей. Присмотр за Богадельным садом также как и за бывшим Казенным садом, очень затруднителен. Жители предместья Кущевки очень часто безнаказанно делали в нем порубки, а также наносили вред огородам, (воровали овощи). Городское управление в виду этого вынуждено было прекратить в Богадельный сад доступ посторонней публике, сделав лишь исключение для лиц, которые получают на то разрешение от попечителя богадельни.

Из частных садов, предоставленных для публичного пользования, можно отметить:

1). *Сад Альгамбра* принадлежит «обществу распростр. грамотности», знаходився на правому березі Інгулу у передмісті Биково, в кінці Гоголівської вулиці, поблизу сада Лайера, (зараз тут приватні забудови вулиці Жовтневої революції). Цей сад знаходився на площі 5 гектарів було зведено три цегляні одноповерхові приміщення, фонтани, танцювальні майданчики, буфети. У саду влаштовували гуляння учні та студенти. Рештки цього саду є біля олієекстракційного заводу й тепер.

(*Примітка*: Купець 1 гільдії Савелій Кирилович Остроухов з оборотним капіталом у сотні тисяч карбованців, людина освічена, вихована, він вважав за потрібне всіляко допомагати людям найбіднішого прошарку, з якого вийшов колись сам. Так 31 березня (за старим стилем) 1881 року за його духовним заповітом у розпорядження міського громадського управління передано два цегляних будинки з різними службами, у тому числі й безкоштовною бібліотекою на розі вулиць Петрівської та Перспективної. Крім того, до будинків прилягало майже півтора гектара землі. Їх Остроухов передав місту під майбутні забудови та сад під назвою «Альгамбра». (*Пояснення:* Альгам-

бра - то палац мавританських володарів в Іспанії. Зали його пишно декоровані, прикрашені кахлями, арабесковими візерунками. Можливо, Остроухов побував у палаці або ж чув про його красоти). Савелій Кирилович заповідав, щоб усі прибутки, що надходитимуть від саду, використовувалися на виховання учнів ремісничо-грамотного училища). Кінець примітки.

2). *Сад Лайера,* (новое название от 1913 г. сад Макеева) на Озерной балке, при пивоваренном заводе. Имеются буфеты и открытая сцена для спектаклей, изредка в саду проводят народные гулянья с музыкой. Вблизи сада Лайера на Озерной балке, в начале Бобринецкой дороги и при городском саде были дачными участки. Здесь много дач, сдающихся на летний сезон в наем. Цена квартирки из двух комнат на сезон 60-70 руб., из 3-х комнат - до 100 руб. При каждом частном доме в Елисавеграде имеется свой маленький сад.

(*Примітка*: Петро Макеєв започаткував купецьку династію, створивши одну з найбагатших торговельних фірм у місті. Його справу продовжували сини, внуки. І всі вони були благодійниками, багато робили для розбудови, благоустрою міста, яке дуже любили. Цим уславився Микола Микитович - міський голова з 1857 по 1860 рік. За часів перебування на цій посаді, Микола Макеєв збагатив місто кількома новобудовами, зокрема, шістьма магазинами. Він єдиний серед міських голів усіх часів володів званням «Особистий почесний громадянин»).

3). *Сад Зельцера* при пивоварному заводі «ім. Зельцера» на Великій Пермській вулиці, пристосований для народних гулянь*ій.* Сад Зельцера – це в першу чергу шелест дерев і улюблене місце для прогулянок та святкувань, але вже на початку XX століття став достатньо занедбаним, а у наші часи вирішили його вирубати. Більш відвідуваними та популярними були два вищезазначених сади: Лайера та Альгамбра, обидва були облаштовані буфетами, що торгували фірмовою продукцією цих заводів, а в саду Лайєра – ще була й естрада. Тож не дивно, що обидва сади стали місцями для публічних гулянь і святкувань. Пивоварний завод Зельцера знаходився дещо віддалік від писемно-паперового магазину М.Д.Слуцького «Велика Пермська», і праворуч від трамвайної колії. Вийшовши з трамваю на зупинці «Магазин Слуцького», зразу за деревами - вже було видно сад Зельцера і споруди пивзавода «ім. Зельцера».

Місто над Інгулом понад 100 років давнини було достатньо причепуреним та озелененим, і кисневе голодування йому не загрожувало. Якщо до того всього додати ще й приватне озеленення помешкань у передмістях, то люди потопали у теплу пору року - в смарагді кущів, дерев і городніх рослин. Можна лише позаздрити бережливому ставленню до природи наших колишніх співгородян, котрі намагалися не забруднювати її, як це постійно трапляється у нас - сьогодні, де перед очима малоприваблівні картини сучасної комунальної недбалості у вигляді нескінченних дощово-каналізаційних витоків до басейну Інгулу, а ще – безліч різноманітного, здебільшого синтетичного, сміття як по берегах, так і по навколишніх балочках. Узрівши подібне, так і хочеться вигукнути: «Агов, земляче, схаменися нарешті! Надворі вже третє тисячоліття!»…….

Торгівля. Загальне число торговельних закладів у Єлисаветграді на 1 січня 1913 року визначилося в 922 заклади, із загальним оборотом 16.143.900 руб. По кількості торговельних закладів на першому місці була бакалійна торгівля, потім йшли заклади, що торгували їстівними припасами, багато також мануфактурних крамниць і закладів трактирного промислу із продажем міцних напоїв. Далі мова оригіналу: «Обороты отдельных торговых предприятий, составляющие тайну этих предприятий, не поддаются точному учету. Для взимания же основного и дополнительного промыслового налога, податные инспектора определяют лишь приблизительные размеры этих оборотов, которые и печатаются. В виду того, что податной инспекцией установлена слишком подробная классификация торговых заведений представилось необходимым объединить однородные предприятия и уменьшить число наименований с 150 до 32 шт. Следует иметь также в виду, что сведения об оборотах и прибылях, скорее преуменьшены, нежели преувеличены, так как сведения эти собираются с фискальными целями, и потому заинтересованныее лица склонны всегда уменьшать, как сумму оборотов, так и сумму прибылей. Однако, сведения эти, не претендующие на абсолютную точность, все же могут дать хотя бы некоторое представление о состоянии торговли в Єлисаветграде на конец 1912 года». Кінець архівних вставок, переходимо до описової частини мікрорайонів Єлисаветграда-Кіровограда.

На фото перші переселенці під Єлисаветградом. У державному архіві Кіровоградської області, (в фонді Єлисаветградської міської думи) знаходиться опис міста в якому є цікавий документ – це текстовий фрагмент про заснування міста у 1754 році. Названий опис здійснено міським магістратом у 1796 році при генеральному розмежуванні відведеної місту «вигідній землі». Копія цього документа є і в архівному фонді міського землеміра та краєзнавця Павла Рябкова. Вже там, (мабуть вперше) згадуються поселення Бикове і Чечора.

(*Примітка*: Дід Опанас в котрий раз звертає увагу на 1752 рік, коли відбулося закладення фортеці св. Єлисавети, а значить і майбутньому місту Кіровограду. Володимир Кабузан у книзі «Заселення Новоросії», опублікованій 1976 року в московському видавництві «Наука» під егідою Інституту історії СРСР Академії наук СРСР, також погоджується: «… у 1752 році розпочалося будівництво фортеці святої Єлисавети». Цю ж думку висловили й дослідники М. Дмитрієнко та О. Ясь у київському журналі «Відродження» в 1990-х роках. Член імператорського Одеського товариства історії та старожитностей, архієпископ Херсонський і Таврійський - Гаврило в розповіді про Новоросійський край 1853 року - стверджував, що після прийняття рішення у 1752 року, щодо будівництва «… в два наступні роки фортеця майже зовсім була споруджена і споряджена артилерійськими гарматами». Виходячи із цих документів, закладення

нашої фортеці мало відбутися у 1752, або 1753 роках, але ніяк не у 1754 році. Один із перших дослідників того періоду Аполон Скальковський, у розпорядження якого потрапили великі масиви архівних першоджерел, вважає роком заснування фортеці 1753 р. Цю ж дату назвали на шпальтах «Київської старовини» 1889 року дослідник Полницький та «Українського історичного журналу» 1981 року сучасний історик О. Павлюченко).

Із справ архіву фортеці і рапорту артилерії генерал-майора Чиркова видно, що (рос.мова): «… что в 1756 г. в крепости св. Елисаветы полагалось артиллерии с принадлежностями и амуницией на регулярные шесть полигонов, да мелкаго оружия на 2000 солдат и на 200 человек драгун. Гарнизон же крепости св. Елисаветы состоял из трех батальонов, артиллерийской и инженерной команд». Далі у справах архіву фортеці св. Єлисавети за 1768 рік було повідомлення Єлисаветградської провінційної канцелярії в комендантську про те, що генерал Ісаков, що командував військами цього краю проти татар і турків повідомляє: «… что надобно ежедневно иметь от неприятеля осторожность, а особливо в праздники; того ради его превосходительство сей канцелярии рекомендует тотчас в самой крайней скорости послать во все поселенные места Указы и во всех слободах командирам найкрепчайше подтвердить, чтобы обыватели в будущие Святки отнюдь к пьянству допущены не были. Что на них со всякою строгостью будет взыскано, ибо обыкновенно подлый народ в праздник лишь в пьянстве обращается, нежели должность исполняет. Для чего в шинках определить караулы, чтобы не допускали они к пьянству к шинкарям под жестоким наказанием приказать, чтобы они не отваживались людей неумеренно поить. За всем тем сей канцелярии не дреманное попечение иметь, сверх того в слободы лежащие между крепостью св. Елисаветы и Орлом и между Архангельском и Миргородом послать экспедиции, чтобы обыватели жен и детей с имуществами не отменно в самой скорости в укрепленные здесь шанцы, как прежде велено отправить. О чем его превосходительство полки Черный и Пикенерный ордеровал и шинки в оных дозволить только для нужды, а не для пьянства».

Посилилось прибуття нових поселенців на Єлисаветградські землі за часів Нової Сербії (1752-1764 роки). Переселенців розміщували у північній частині сучасної Кіровоградщини. Для

охорони нової Сербії поміж інших було навіть сформовано Македонський полк. Вже з назви зрозуміло, що основу його складали вихідці з центральної частини Балканського півострова, і з Греції (Егейська Македонія). Солдати цього полку при поселенні у Новій Сербії одержували від уряду Російської імперії пільги: будівельний матеріал з Чорного лісу для забудови, насіння на посів, підйомні -10 карбованців кожному (неабиякі гроші, як на ті часи) та повний оклад заробітної плати для офіцерів та унтер офіцерів, або 0,25% окладу для рядових). Через 8-10 років, (у 1760-ті роки) переселенці вже отримували 30 карбованців - як одноразову допомогу, а офіцерський склад ще й великі наділи землі, (розмір ділянки залежав від рангу офіцера: «кожному чину по пропорції»), з умовою заселення цих земель у встановлений строк. Для цього їм видавалися відкриті листи на право вивозу з-за кордону поселенців. При цьому за кожного завербованого чоловіка, вербовщик ще й отримував 5 карбованців. Більшу частину перших цивільних поселенців становили греки, які утворювали власну слободу. (*Примітка*: слобода – це поселення у Київській Русі, далі в Україні в 11-18 ст., жителі яких займалися певним ремеслом і тимчасово звільнялися від феодальних повинностей і податків. Такі пільги надавалися для заохочення переселення людей з інших місцевостей).

Биково. Цей район був розташований на околицях майбутньої фортеці св. Єлисавети, перші хати стояли ще до початку будівництва. Поселення розросталося і отримало свою назву, за першою версією - на прізвище капітана Бикова, який там жив і керував будівництвом цього мікрорайону. За другою версією вся ця місцевість називалася Грецькою слободою і спочатку мала всього декілька хат. Як приклад, у 1757 р. Биково і поруч з ним Пермське поселення, (в обох передмістях) налічувалося всього 128 дворів.

Одночасно з будівництвом фортеці у 1752-1754 р. на правому і лівому берегах річки Інгул розросталися два поселення, (слободи) Бикове і Чечора. Натомість згадуваний в книзі акад. Йоган-Антон Гільденштадт пише: «Місцевість ця називається Грецькою слободою, вона розташована вище фортеці св. Єлисавети, тут живе більша частина грецьких купців і знаходиться церква царя Костянтина». Академік не згадує ні капітана Бикова, ні слободи Бикової. Те саме можна сказати й про церкву.

У О.Пашутіна церква називається «Володимирівська Божої Матері 3-х престольна мурована… Збудована у 1812 році старанням священнослужителів церковного старости та прихожан замість колишньої на тому місці дерев'яної церкви». Отож виходить, що ота «колишня» церква існувала до 1774 року, коли місто відвідав академік Йоган-Антон Гільденштадт.

Кому вірити – О.Пашутіну чи Гільденштадту? Звичайно, останньому: адже він побував у місті за 123 роки до того, як писав свій нарис міський голова О.Пашутін. Академік Гільденштадт користувався документами, яких у часи О.Пашутіна не було: значна кількість їх згоріла у пожежі 1798 року. Це стихійне лихо, за твердженням того ж Пашутіна, надовго затримало місто в економічному розвитку. Та справа не тільки в пожежі…

Перші поселенці біля майбутньої фортеці

Давайте зупинимося на тому, що спочатку були греки. Присутність греків підтверджується ордером коменданта фортеці від 1 квітня 1755 року на ім'я капітана Бикова, який був, (вочевидь), його заступником і здійснював контроль за забудовою місць для цивільного населення. Тим ордером було наказано виділити землю для поселення греку Дмитру Юр'єву, який виявив бажання записатися до міщан фортеці св. Єлисавети. Ви знаєте, царський уряд заохочував переселення греків на нові землі і надавав їм значні пільги, зважаючи на прихильність цих людей до торгівлі. Про це свідчить і той факт, що грекам дозволили створити орган місцевого самоврядування у

формі магістрату ще у 1755 році (!).

Мовою оригінала: «В окрестностях крепости св.Елисаветы селились греки, молдоване, сербы, беглые русские и старообрядцы из Польши и Черниговской губернии. Таким образом, вблизи крепости образовалось поселение, составляющее теперь часть гор. Елисаветграда под названием Быкова или греческаго и Пермских. Последнее получило название от лагеря Пермскаго Карабинернаго полка, вызваннаго в 1754 году для прикрытия рабочих людей и искоренения гайдамаков, – а первое по фамилии капитана Быкова жившаго там и заведовавшаго им, как равно и другими поселениями под главным руководством и начальством коменданта крепости св. Елисаветы. Греки которые населяли предместье Быково имели своих старшин. Капитан Быков заведывал также отводом мест грекам в предместьи Быково»….

Що таке район Бикова? Дві повздовжні вулиці: Верхня і Нижня Бикові, перерізані десятком коротких, що обривалися на Інгулі. Вулиця Пушкіна - ровесниця міста. Виникла вона в ті часи, коли у 1784 р. було видано Указ про перетворення фортеці св. Єлисавети – «во внутренний город». Отоді нижче фортеці над Інгулом і було закладено вулицю, якій присвоїли ім'я Бикова. З 1926 р. вона носить сучасну назву.

Вул. Нижня Бикова (тепер - Пушкіна) в основних викрутасах повторювала русло Інгулу. Вниз по річці, вона заходила до Сінної площі (зараз сквер Дружби). Вершина її сягала Озерної Балки. Горішню частину завершувала Чечора, а далі незаймані степи до самого Хаджибея (зараз-частина м. Одеси). Усе тут було автономним: мали своє міське початкове училище, свій цвинтар, своя Знаменська церква з кам'яною огорожею і попівський двір, який граничив з садибою Тобілевичів. Точна дата будівництва церкви невідома, оскільки документи храму згоріли під час пожежі 1798 р. Найбільш ранні з відомих церковних документів - метричні книги, датуються 1772 роком. По переказах після церкви в колишній фортеці св. Елисаветы, Знаменська церква - сама древня. Храм проіснував до 1864 року, коли було прийнято рішення замінити його на кам'яну церкву. Зараз на місці її першого розташування встановлений хрест у дворі

санстанції – в будівлі, що навпроти 1-ї поліклініки. Гроші на будівництво заповідав купець Сахаров та пожертвування зробив куп. Даміан Купченко. Трьохпрестольний кам'яний Знаменський храм був освячений у 1888 р., а зруйнований більшовиками у 1930-х роках. Коли вдивляєшся в контури Знаменської церкви (на фото), то розумієш, що войовничі безбожники – комуністи не спроможні були залишити нам таку красу. Із їх приходом з'явився «Декрет про відділення церкви від держави», постанова «Про ліквідацію церковного майна» та інше.

Вони навіть поглумилися з могили купця Д. Купченка, на чиї гроші будувалася церква. Вся будівля обійшлася у 80000 крб. Більшовиків роздратувало те, що церква була збудована, на честь порятунку царської сім"ї під час катастрофи потягу в1888 р., і мала продовжити історію старого дерев'яного храму, що існував на тому ж місті з 1772 р. з кам'яною огорожею й кам'яним будинком для церковно-приходського училища.

Є неприємний момент, на території церкви був похований Даміан Купченко з дружиною. Як глумилися більшовики над їх тілами – невідомо. Спочатку казали, що тіла були викинуті з могил у якийсь рівчак і засипані землею. За твердженням діда Опанаса, прах подружжя Купченка залишили лежати у склепі, (попередньо забравши все цінне) і засипали землею. Сьогодні тіла Купченків знаходяться у склепі під землею на якій у 1960-х роках збудували сучасну санстанцією. Виходить, що санстанція у м. Кіровограді спорудженою на місці Знаменської церкви та й ще на трупах подружжя Купченко. Ось таку повагу заслужили люди, які неухильно робили добро людям.

Така ось історія з назвою слободи Бикове і Знамянської церкви. Старі люди кажуть: «церква – то справа Божа, за то віра у нас із греками - одна. А ось щодо Бикова, то назва

зберігається і до нинішніх часів, правда є вигадки різних фальсифікаторів, які спотворюють справжню історію міста. Адже саме греки були першопоселенцями місцевості Бикове біля Інгулу. Вони заслужили того, щоб бути увічненими у назві хоч би однієї вулиці. Тим більше, що у місті вулиці Грецької немає.

Ліворуч від Знаменської церкви розташовувався арештантський строк (домова тюрма). Саме тут у період слідства по справі Єлисаветградських народовольців утримувався Олександр Карлович Тарковський. Ще одна тюрма (політична) в кінці XIX – початку XX ст. була на розі вул. Бикової і Перспективної, перед приміщенням сучасного ДТСААФ (ТСОУ).

На околиці слободи, (вбік фортечної площі) розкинулася крута балка, перетнута річечкою – місце незручне для будівництва, тому офіційно воно не відводилося під заселення. Тут, біля узбережжя, в маленьких землянках, імпровізованих куренях, хатках-мазанках, самовільно селилася біднота, (різноробочі, візники, маслороби). В основному уродженці Молдавії, які нарекли «свою» балку Чечорою, (про Чечору - трохи пізніше).

Тепер коротко про назви вулиць (Бикове) Грецької слободи. Про головну вулицю Пушкінську (колишня Нижня Бикова), ми вже казали. Вона зв'язує центр міста з вулицею Жовтневої революції, пересікається з вулицею Тобілевича (колишня вул. Знаменська). На ній розташований літературно-меморіальний музей Івана Карпенка-Карого (Тобілевича). Сім'я великого драматурга і актора довгий час мешкала у будинку, перетвореному на музей. Родина Тобілевичів була прихожанами у Знаменській церкві. Церковне обійстя межувало з садибою, яку 1872 р. купив управитель поміщицьких маєтків Карпо Адамович Тобілевич (нині це вул. Тобілевича, б. 16), в ній оселилася родина Тобілевичів, яка увійшла в історію українського театру і літератури завдяки трьом синам – Івану (Карпенко-Карий), Миколі (Садовський), Панасу (Саксаганський) і доньці Марії (Садовська-Барілотті). У кінці вулиці Знаменської знаходилося Биковське кладовище, де була похована сестра братів Тобілевичів Марія Садовська-Барілотті. Пізніше її було перепоховано на Карлюжинському кладовищі біля хутора Надії.

На Биковському кладовищі знайшли свій останній притулок відомі громадські та культурні діячі Єлисоветградщини, зокрема В. Харцієв (педагог, мовознавець і теоретик літерату-

ри), П. Михалевич (народний лікар, голова українофільського гуртка) та його дружина. Окрім представників родини Тобілевичів, тут був похований Олександр Тарковський. Деякий час на цьому кладовищі знаходився пам'ятник відомому вченому-славісту В. Григоровичу. Професор з 1876 року жив у невеликій квартирі на вул. Биковій. Після смерті його поховали на Петропавлівському цвинтарі, потім (тільки один) пам'ятник (без тіла) перенесли на Биковське кладовище, а згодом ще раз перенесли пам'ятник на Рівненське кладовище. Саме тіло (кістки) так і залишилися лежати на колишньому Петропавлівському цвинтарі, (якщо хтось не викинув їх у смітник).

Саме оригінал пам'ятника, (про це мало хто знає), перебуває сьогодні на Рівненському кладовищі у занедбаному стані. Це був перший і тривалий час єдиний в Росії громадський пам'ятник, споруджений не імператору чи полководцю, не письменнику чи поету, а Просвітителю, ученому-гуманісту. Пам'ятник безкоштовно погодився виконати відомий український скульптор Борис Едуардас (1860-1907). Зібрані кошти пішли на оплату вартості матеріалу (каррарського мармуру), праці робітників та доставку пам'ятника в Єлисаветград. Виникає питання: невже легко було понад 100 років тому організувати збір коштів, спорудити пам'ятник, аніж сьогодні належно зберегти його.

У Кіровограді ми маємо дві копії пам'ятника Григоровичу. Одна (біля машинобудівного технікуму), насправді то імітація, де використана тільки одна деталь від оригіналу – плінт у вигляді різьблених із мармуру фоліантів; все інше – копія.

Наприкінці 1960-х років територія Биковського кладовища і кілька сусідніх вуличок були відведені під забудову багатоповерхівок. Почалося системне переселення людей з Бикового і Чечори - в інші мікрорайони міста. У газетах з'явились об'яви про закриття цвинтаря. Бажаючі могли забрати й перепоховати своїх родичів, але таких було мало. Тут швидко виросли п'ятита дев'ятиповерхівки, куди поспішали заселитися нові мешканці. А тепер увага, умовно ви вийшли в сучасному Кіровограді на зупинці «Державна податкова інспекція», що знаходиться біля Типографії. Подивившись на північ та північний схід, ви бачите забудови супермаркетів, багатоповерхівок, колишній Кіровський райвідділок міліції, Кіровський райсуд та деякі інші споруди, все це побудовано на Биковському цвинтарі. На кістках наших

забутих предків, на Єлисаветградській пам'яті.

Кіровоградський краєзнавець Костянтин Шляховий розповів, як у 1990-х ішов дворами між цими будинками й побачив кілька величеньких ям, де люди копали собі погреби: «Глянув в одну, – згадує Костянтин Васильович, – величезна яма, а в ній з стінок, (з трьох боків стирчать труни із добротної деревини. То були наші діди і прадіди). Один такий погріб займав якраз 2-3 ряди поховань. Я працював в архіві й подивився метричні книги Знаменської церкви та кладовища біля неї. Побачив, від чого люди помирали, окремо там ховали людей з гострими інфекційними хворобами і жахнувся, бо такі «розкопки» могли загрожувати епідемією всьому місту». Подібне інфекційне кладовище було в іншому кінці міста – сьогодні це сучасний парк біля телецентру…..

Із двох боків ділянка Карпа Тобілевича межувала з будинками двох генерал-майорів, із іншого, ближче до церкви, був попівський двір. Кожної суботи тут збиралася міська інтеліген-ція: вчителі народних шкіл, священики, адвокати, лікарі тощо. Влаштовувалися аматорські концерти, музично-драматичні вечори, театральні репетиції. У Тобілевичів гостювали Марко Кропивницький (один із фундаторів українського професійного театру), актриса Марія Заньковецька, драматург і засновник першої української професійної трупи Михайло Старицький, композитори Микола Лисенко, Микола Аркас, Петро Ніщинський, українська просвітителька, літературний критик Софія Русова, громадський діяч і педагог Дмитро Пильчиков. Тривалий час тут мешкав молодший брат Надії Карлівни - Олександр Тарковський. (Це той самий Олександр Карлович, який листувався з Леніним і Пілсудським, був батьком великого російського поета Арсенія Тарковського та дідом геніального кінорежисера Андрія Тарковського). Часто в цьому будинку таємно збиралися члени Єлисаветградського україно-фільського гуртка, очолюваного лікарем П. Михалевичем, другом І. Тобілевича. А в роки навчання в реальному училищі квартирував Євген Чикаленко (громадський і культурний діяч, меценат, який вкладав кошти у видання перших українських газет, будівництво студентського «Академічного дому» у Львові тощо). З цього часу Бикове передмістя поступово перетворюється на культурний центр Єлисаветграда.

На вул. Верхній Биковій у будинку своєї тітки Г. Вільчинської (вул. Ровенська, 11) проживав ще один учень реального училища Юрій Яновський (молодий юнак, і майбутній класик української літератури). Згодом до Биковського поселення перебралася вся його родина. У вересні 1970 року на будинку Яновського відкрито меморіальну дошку, яка нині самотньо ржавіє на обшарпаній багатоквартирній будівлі в оточені бур'янів. Спливе багато років й по смерті Яновського, у 1954 році, Євген Маланюк напише: «…Серед малят підготовчої групи та учнів першого класу, що пустували, галасували, бігали й повзали на паркеті, звертав на себе увагу худорлявий, русявий, з бистрими очима й гострим носом хлопчик. То був Юрко Яновський. Річ ясна, що ми, учні останніх класів, зайняті різними «світовими проблемами», не знижувалися до якогось панібратства з тими «немовлятами». А шкода. Якби ж то знаття, що худорлявий з вигляду хлопчина - є майбутній автор «Вершників» та «Чотирьох шабель».

Десь року 1910-го дід по матері Мусій Здорик переїхав до Єлисаветграда і забрав до міста внука Юрка. У 1911 р. хлопчик вступив до реального училища. Спочатку жив у родині рідної сестри батька Вільчинської Ганни Миколаївни. Їй належала права половина будинку в районі Верхньої Бикової (теперішня вул. Ровенська, 11). Будинок знаходився проти народного училища імені Жуковського. Згодом до Єлисаветграда перебралися батьки Яновського і оселилися у лівій половині будинку Вільчинських. У записнику Яновського зазначено, що будинок на Кріпосній площі № 25 на розі Чечорського завулка куплено у 1917 році. За спогадами сестри Ю. Яновського - Олени, вікна будинку виходили на Кріпосну площу. Трохи вище починалася стара фортеця з високими валами. Юрко любив там гуляти. Також хлопцеві подобалося вирощувати рослини. Завдяки йому у дворі з'явився квітничок і невеличкий сад. Влітку частенько бігав до Інгулу ловити рибу.

В училище Яновський ходив пішки – близько 7 кілометрів туди й назад. Молодь Бикової й Чечори, якій поталанило вчитися в реальному училищі або гімназії, для скорочення шляху переходила на лівобережну частину міста по «кладочці», вузенькому містку в районі теперішнього Сибірського провулку. Проіснував цей місток до середини 1970-х років.

На Биковій Юрій Яновський прожив до початку 1920-х років. Рідне місто, зокрема бурхливі події 1918 року, відобразив у повісті «Байгород». У 1922 році Юрій Іванович вступив до Київського політехнічного інституту, але неодноразово приїздив до батьків. Є спогади про такі відвідини у 1926 році. Ймовірно, родина Яновських залишила місто у 1930-ті роки. До речі, на вул. Верхній Биковій мешкала родина Юрієвого, дядька Юрія Яновського. Пізніше його репресували.

З 1913 по 1915 роки в одному класі з Яновським вчився Михайло Драч (1900-1990). Його біографія могла б стати сюжетом захоплюючого фільму: у 14 років тікає з реального училища на Першу Світову війну, дістає поранення і повертається до навчання, у 17 р. – через непорозуміння з матір'ю і вітчимом вчиняє спробу самогубства, у 19 р. - у складі Червоної Армії ліквідує банди, у 20 р. - стає учасником контрреволюційного заколоту у Першій Кінній Армії Будьонного, тікає в Білорусію і змінює прізвище. В Україні зникає Михайло Драч, а в Білорусії з'являється Ригор Кобець. І у новому житті судилися Ригору злъоти й падіння: став відомим письменником, драматургом, одним із засновників сценарного відділу кіностудії «Біларусьфільм», а потім опинився у сибірських таборах і засланні.

Чечора і Бикове пам'ятають ще одного з найвизначніших українських письменників XX століття, державного та громадського діяча Володимира Кириловича Винниченка (1880-1951). Загалом-то в часи свого дитинства та юності В. Винниченко жив на Солдатській, потім на Сінній вулицях (теперішні вулиці 20 років міліції та Зінченка) у мікрорайоні міста під назвою Пермське. Але початкову освіту здобував у Биковському народному училищі імені Жуковського, вступивши до нього у 1887 році. Навчальний заклад знаходився на Чечорі, на вулиці Верхній Биковій, у тій її частині, що обмежена Миргородським і Плетеним провулками. Будівля училища збереглася, але дуже занедбана, в ній неможливо впізнати колишній навчальний заклад. Старші брати Винниченки (за матір'ю) також закінчили училище ім. Жуковського.

На Верхню Бикову вулицю врешті-решт перебрався жити батько В. Винниченка - Кирило Васильович. Краєзнавцями з'ясовано, що у вересні 1919 року він придбав будинок на розі вул. Верхньої Бикової і Миргородського провулка, дуже бідував

і у 1924 році виїхав до с. Григорівки, Новоукраїнського району.

Ім'я Євгена Маланюка (1897-1968) – найвідомішого поета української еміграції ХХ століття, культуролога і історика також пов'язане з Чечорою і Биковою. Саме тут він провів вісім років учнівства у Єлисаветградському реальному училищі. Зберігся лист батька Маланюка на ім'я директора училища з повідомленням другої адреси Євгена у 1911 році: «Сім'я Маланюків з вул. В-Биковій переїхала на вул. Церковна (нині Каховська), в будинок Журко, що навпроти Знаменської церкви, у хрещеного батька Олександра Петровича Кузнєцова». (Це зовсім поруч з будинком сім'ї Тобілевичів). Товариш Є.Маланюка, Олександр Семененко, так змальовує помешкання: «Невеликий будинок, так званий «парадний хід», або вхідні двері з вулиці Церковної, малюсінька «передня», ну й обов'язкова «зала для гостей». Плетені спинки віденських гнутих стільців і диванчик, теж гнутий і плетений». Мікрорайон Бикове для Маланюка – це юність, світла і неповторна пам'ять….

Будинки перших поселенців на Чечорі

Чечора. Серед перших поселенців в Грецькій слободі, окремо селилися уродженці Молдавії. На їхній мові «Цецора» – значить «лахміття». Вони й справді ходили у старому, драному і брудному одязі. Жили переважно у балці, яку люди називали Чечорською. Нею протікала невеличка річка, тече вона й досі. Саме село «Цецора» – історичне, (території Румунії біля Ясс),

там у 1620 р. відбулася знаменита битва між турецькими і польськими військами. У цій битві загинув старий Михайло Хмельницький, а його син - Богдан (в майбутньому - великий гетьман) потрапив у турецький полон. Про конкретний період початку забудови Чечори достовірно не відомо. На мапах XVIII ст. вона позначена як незаселена (але ж землянки на карті ніхто й не зображав). А за «Планом військового міста Єлисаветграда» 1833 року там вже є кілька будиночків. Мапи міста з кін. XIX– поч. XX ст. показують, що Чечорська балка забудовувалася так же активно, як і передмістя. Зараз Чечора – це кілька кособоких кварталів між вул. Тобілевича та 50-річчя Жовтня.

(*Примітка*: У Москві колись протікала річка під назвою Чечора, старожили вказували, що вони переїхали з України. Тож не виключено, що певна частина колишніх єлисаветградців перебралася до Москви. Інші кажуть, то московські родини переїхали жити до м. Єлисаветграду і назвали район Чечорою). Що до погодження назви, то найбільш відомими є дві теорії. Перша говорить, що це перекручена назва міста Цецори, друга походить від слова «лахміття», бо саме тут жили ремісники, візники, дрібні чиновники тощо. Згодом, у XIX ст., в процесі розвитку Єлисаветграда, Бикове і Чечору наповнили нові хвилі інтелігенції.

Найбільше в Чечорі було олійників, бо працювали вони у цехах, що виробляли олію. Цей вид промислу був дуже поширений у слободі. Старше покоління кіровоградців ще пам’ятає велику олійню, розташовану на сучасній вулиці Пушкіна.

Та як би там не було, а для прибулих молдаван Чечора стала рідною землею. Вони не зводили мурованих будинків, жили у землянках, або ж невеликих мазанках. Нічим особливим Чечора не вирізнялася. Хіба тим, що чечорські поселенці підтримували тісні зв’язки зі своїми земляками, і ті постійно переселялися у місто над Інгулом, множачи таким чином його населення. Немало етнічних молдаван стали помітними постатями. Зокрема вихідцями із Молдавії (Волохії) були предки останнього дореволюційного голови Григорія Волохіна.

Зі встановленням радянської влади Чечорою почали називати все Бикове передмістя. Це було не офіційне перейменування, - народне: у період боротьби з царатом назва «Бикове» цькувалась, як імперіалістична. Термін «Чечора» був більш

нейтральним, тому люди намагалися вживати саме його. Сьогодні вже ніхто не говорить «у нас на Биковій», а от слово «Чечора» вживається навіть активніше, ніж офіційне найменування мікрорайону «Пушкінський».

Єлисаветград лежав на поштовому тракті, що з'єднував не тільки Одесу з Херсоном, тому виникла потреба збудувати у місті кінно-поштову станцію, яка і з'явилася на Биковій, сучасна адреса вул. Пушкіна № 40\9. Сюди мала надходити кореспонденція, проїжджі міняли коней, тощо. Чимало транзитних пасажирів зупинялося на станції, йшли в центр міста, милувалися неповторною архітектурою «Маленького Парижу». Деякі із них назавжди увійшли в історію міста Єлисаветграда.

В травні 1821 та серпні 1824 р. декілька разів зупинявся на кінно-поштовій станції О.С.Пушкін.
В 1825 р. на станцію прибув відомий польський поет Адам Міцкевич.
В липні 1861 р., поштова карета доставила у наше місто російського революціонера-демократа М.Добролюбова.

Комплекс будівель поштової станції займав половину кварталу, ближчу до сучасної вулиці Тобілевича, друга ж була зайнята садом. Зараз на місці поштової станції знаходиться обласна санітарно-епідеміологічна служба (вул. Пушкіна, 40/9), не плутайте з міською санстанцією.

У середині XIX ст. жителі м. Єлисаветграда неодноразово відчували на собі гнів стихій. Пожежа 1833 року спустошила передмістя Бикове, Чечору, Пермське, тощо. Наступного 1834 вогонь поширився з вул. Великої Перспективної - на Ковалівку. За кілька днів тут вигоріли практично всі дерев'яні споруди. А 1841 р., за словами міського голови О. Пашутіна, місто накрив найбільший паводок. Стихія вразила в ніч з 27 на 28 березня – бурні потоки Інгулу затопили всі прибережні території, знесли будинки з двох кварталів, поховавши в своїй пучині 20 мешканців. Переживши стихію, люди бралися за відбудову міста, а з державного фонду їм компенсували втрату цінного майна. Наприкінці XIX ст. передмістя Бикове набуває нового вигляду. У 1870–1880 роках були замощені квартали між вулицями Верхньою і Нижньою Биковою, встановлені спеціальні кам'яні стовпчики для фіксації коней та відгороджені пішохідні доріжки.

Не менш барвисто виглядала історія передмістя у другій половині XX ст., та це були барви війни і кривавих розстрілів. 5 серпня 1941 року місто окупували гітлерівські війська. Разом з новою владою прийшли нові порядки: облави, розправи і розстріли. За словами Катерини Лісняк (директора літературно-меморіального музею І.К. Карпенка-Карого), у цей період на Чечорі було так страшно, що навіть поліцаї боялися там ходити. У воєнні роки Биковська в'язниця переповнилася підпільниками й партизанами, злодіями, спекулянтами та колишніми поліцаями, які в чомусь «проштрафилися», (хто продавав зброю, хто за окрему платню «рятував» молодь від вивозу до Німеччини). У 1943 р. у ній нараховувалося більше 500 в'язнів. Середня тривалість перебування у в'язниці була близько 10 днів, потім – розстріл (30-40 людей за добу). Поряд знаходився лазарет для військовополонених, а після звільнення міста в 1944 році – військовий шпиталь. Солдатів, які не дожили до Перемоги, ховали на Биковському кладовищі в окремому військовому куточку.

Як ви пам'ятаєте саме по Чечорській балці бігав босоногим хлопцем дід Опанас, а на Биковському кладовищі літом «полював» на горобців. Там були такі красиві пам'ятники, що можна годинами милуватися. Хата де проживав малий Опанас була глино-мазаною з дубовими стовпами по бокам. Стояла на горі, ближче до колишнього Кіровського райвідділку міліції, тоді там цієї міліції не було. Зразу від сучасного будинку Податкової інспекції, (біля Типографії) закінчувалась міська смуга і не дуже широка, кам'яна дорога вела у напрямку до Малої Виски.

Зимою, коли на вулицях лежали великі кучугури снігу, малий Опанас брав дерев'яні санчата і по стежці підіймався на гору – до сьогоднішньої Типографії, а потім з вітерцем, на санках спускався вниз, де в самій низині Чечорської балки стояв колодязь. З високим «журавлем» для підйому особливої, цілющої води, яка вгамовувала спрагу в самий жаркий день. Сьогодні такої води – не знайдеш.

Як не дивно, та саме тут, на Чечорі – місці контрастів, можна простежити за віхами Єлисаветградської історії, відчути ностальгію за тихим вишневим вечором і помилуватися яскравим сонячним днем. Погано це чи ні, але за 100 років названий район не надто змінився. Тож маємо надію на краще.

Єлисаветградські урбаноніми

Життя єлисаветградських людей тісно пов'язане з місцями, які вони позначали за допомогою особливих слів - топонімів. Причини, з яких виникають назви, дуже різноманітні. Вони можуть бути випадковими, відображати людську кмітливість, можуть повторювати назви підприємств, навколо яких знаходяться, тощо. Як приклад на фото ювілейна монета номіналом 5 гривень, введено в обіг 9 січня 2014 року Національним банком України, присвячена одному з найбільш насичених мінеральними ресурсами Кіровоградському краю, де знаходиться понад 340 родовищ різних корисних копалин. Цей аграрно-індустріальний регіон, багатий чорноземними ланами, розташований у межиріччі Дніпра і Південного Бугу, на р. Інгул з її притоками, але основа відзнака, - це центр України.

Якщо вибрати топоніми із вмотивованим значенням і нанести їх на карту, можна одержати багатий і цікавий матеріал про колишнє розселення окремих народів, про шляхи їх міграції для вивчення історії місцевості, землеволодіння тощо. Знову, як приклад, пішохідно-транспортна мережа м. Єлисаветграда навколо фортеці складалася з вулиць, провулків, бульварів, площ, садів, доріг й тощо - утворюючи своєрідну та складну систему історії розвитку самого міста.

У дореволюційному Єлисаветграді XIX ст., (у період активного будівництва та розвитку), за свідченням документу «План г. Елисаветграда"» П. З. Рябкова, існувало близько 10 площ та бульварів, 80 вулиць, 40 провулків, 10 парків та садів. Оскільки різні міста створюються віками і в них постійно відбуваються зміни, які проводять жителі, втручаючись в процес їхнього розвитку. (*Примітка*: *Урбаноніми* – це назва що ґрунтуються на відіменному принципі провулка, вулиці, площі, тощо. *Годоніми* - назви вулиць, провулків, садів і площ, пов'язані з особливостями місцевості, або з іменами видатних людей, тощо).

Єлисаветградські, навколишні поселення та слободи зливалися з містом і ставали його частинами. Вони давали назви

внутрішнім міським об'єктам і мали цікаву історію походження. У місті існувала і збереглася дотепер чимала кількість таких назв де топоніми утворювались від прізвищ першопоселенців, землевласників, військовиків та інших мешканців:

Пермський район. Він знаходиться на півдні від Бикового і свою назву одержав від Пермського карабінерного полку (рос. місто - Пермь), який був розквартированый тут з 1754 р., якоби для захисту робітників і боротьби з гайдамаками. Пізніше цей полк здобув у нашого народу недобру славу, як учасник нападу на Запорізьку Січ у 1775 р. і її знищення. Район охоплює територію сучасних вулиць Верхньої Пермської (раніше називалася Велика Пермська), Куроп'ятникова, Зінченка та інших і йде до пивзаводу.

Масляниківка. Далі за пивзаводом починається Масляниківка, один з мікрорайонів міста Кіровоград, що належить до Ленінського району. Мікрорайон розташований у південній частині міста. Північна межа Масляниківки проходить вздовж берегу річки Сугоклії, західна його частина визначена «автодорогою Н14», південна - кільцевою дорогою навколо міста. Назва мікрорайону походить від назви селища «Масляниковка Красноглазова», Єлисаветградського повіту.

Відносно походження назви самого селища, основна версія є така, купець «Иван Масляников» мав у своєму володінні село та цукровий завод, який ним же і був побудований. Село було окраїною Єлисаветграду, а вже згодом, з розвитком міста увійшло до його складу. Тому в честь купця цю частину міста стали називати Масляниківка….

(*Примітка*: Першим переробником солодкої тростини на цукор в Україні став купець першої гільдії Іван Масленников. Про життя цієї неординарної людини збереглося надто мало матеріалів: газети у нашому місті не видавалися, архівна справа тоді ще не набула належного рівня. Деякі дані про той період історії міста знаходимо у стислих записах міської думи.

І. Масленников разом з іншим купцем Семеном Саньковським, згадується у документах за 1762 рік, коли указом Сенату переселенцям-розкольникам, які поселилися біля фортеці св. Єлисавети у 1755 році було надано право займатися торгівлею. Вони й стали засновниками купецького прошарку у місті. Родина Масленникових походила із заможних землевласників

Чернігівської губернії. На берегах Інгулу Масленникови скупили значну кількість землі і зайнялися сільським господарством, облаштувавши кілька вітряних млинів. Борошномельний бізнес приносив значні прибутки, Масленникови відправляли борошно у саму столицю імперії.

Будучи у Петербурзі, Іван дізнався про існування там цукрорафінадного заводу, який ще з 1719 року працював на привізному тростинному цукрі-сирці. Повернувшись додому, Масленников доповів про побачене князю Потьомкіну, чия резиденція знаходилася у Єлисаветграді. «Найсвітліший» вважав себе покровителем торгівлі, тому справу про відкриття у місті заводу для переробки тростини було вирішено без зволікань. Так у 1785 році в Єлизаветграді, першим в Україні, і другим у Російській імперії, виник цукровий завод. Нове виробництво приносило господарю колосальні прибутки, невдовзі він уже наймав морські судна, щоб відправляти свою продукцію за кордон. Дуже швидко Масленников став одним з найбагатших купців міста, адже конкурентів у нього не було.

Можливо, про купця І.Масленникова і не варто було б згадувати через два століття, але ця людина залишила добрий, благородний слід у місті, яке стало йому другою батьківщиною. За його ініціативою 4 лютого 1794 року було відкрито у місті Богадільну. Цукровий завод Масленникова з кожним роком розростався, збільшувалася кількість робітників на ньому. Власник підприємства дбав про них, будував житло, спорудив церкву, при ній - школу для бідняків. З того часу район, де знаходився цукровий завод і стояли будинки робітників цукрового заводу у Кіровограді, назвали Маслениківкою). Кінець примітки.

Олексіївка. Вище за Пермським районом розташований район Олексіївка, головні вулиці: Яновського, Ушакова, Глібка, Межовий бульвар, Барболіна та інші.) названий район за ім'ям генерала Олексія Мельгунова, головного командира Нової Сербії. У 1764 р. на лівому березі р.Сугоклеї він розбив Міський сад, біля якого згодом виникла Олексіївська слобода.

Тривалий час на честь фаворита цариці Катерини, князя Потьомкіна сад називали Потьомкінським, пізніше – казенним. Він мав досить своєрідне призначення: в саду повинні були вирощувати, а потім доставляти «височайшому двору» в Санкт-Петербург овочі та фрукти. У 1836 р. сад змінив назву на парк,

його дещо розширили, провели благоустрій. За Радянських часів він став парком Перемоги і знаходиться біля телецентру.

Ново-Алекеевка (перша назва - Сугаклейка). Назва, можливо, пов'язана з іменем сина царя Миколи - Олексія. Більш давня назва району -Сугаклейка -утворена від річки Сугаклеї.

Подол. Про нього ми вже розповідали, розташований на низькому лівому березі Інгулу (вул. Карла Маркса) та суміжні з нею вулиці - до Ярмаркової площі (нині там швейна фабрика). На Ярмарковій площі 4-5 раз на рік проводились ярмарки по продажу різноманітних товарів. Поряд з Ярмарковою площею знаходилась Кінна та Петропавлівська площа. До речі, на Петропавлівській площі була Петропавлівська церква (знищена в 1930-х р.), яка вважалась найкрасивішою церквою міста. Досить значною була й Сінна площа за будинком окружного суду, (тепер обласний суд)….

Новими переселенцями, (які повесні 1752 року прибули на береги р. Інгулу та Сугаклеї) почало розвиватися у слободах та поселеннях – торгове ремесло. Пряме відношення мали родини купців Сенківських, Масленникових, Кленових, Макеєвих та інших. Їм було надано право називатися міщанами фортеці і поселятися на форштадті Подолі. Передбачливі підприємці дуже швидко зорієнтувалися у сприятливій обстановці. Особливо після того, як при фортеці була відкрита митниця і стороннім купцям заборонили проїзд з польських земель у володіння Росії та Запорожжя без відмітки у гарнізонній канцелярії. Наприклад, Федір Сенківський і його син Семен налагодили торгівлю «хлібним вином», тобто горілкою, що надходила з Польщі. Мито за перевіз було майже символічним – три копійки за відро. У місцевого населення «веселий» напій користувався величейним попитом.

За короткий час Семен Сенківський, капітали якого після смерті батька подвоїлися, став монополістом продажу алкоголю. Йому було тісно у межах провінції, купець замислився про міжнародний ринок і про торгівлю не тільки «гарячою». Пораду підприємцю підказав майор Левашов, з яким Семен зблизився, постачаючи відбірну горілку офіцерам фортечного гарнізону. Він розповів Семену, що неподалік Дністровського лиману на березі затоки розташоване турецьке поселення Хаджибей і з нього молдавани, волохи й арнаути ведуть жваву торгівлю на

ринках Османської Порти. Там величезним попитом користуються хутра, шкіра, вовна, віск, а найбільше – пшениця. Натомість майже за безцінь можна придбати красиві сукна, вироби з шовку, гарні золоті й срібні прикраси, чай, прянощі, вина. Сенківський у проведенні торгівельних ґешефтів ніколи не вагався, завжди діяв рішуче. Відчувши, що до його рук сама летить удача, позичив у Левашова 2,5 тисячі карб., закупив у місцевих селян зерно і шкіру. Розшукав старого чумака, аби той допоміг скласти найкоротший і безпечний шлях до чорноморської пристані Хаджибей і поїхав торгувати. Так купець степового Подолу першим з'єднав північний і південний береги Чорного моря торговим морським шляхом від Хаджибея - до Костантинополя... Повагу викликали патріотичні вчинки купців Масленникова та Кленова. Окрім розвитку торгівлі, обоє поставляли провіант для армії під час російсько-турецької війни 1787-1791 років.

У центрі міста знаходилась Банна площа, пізніше названа Макіївським бульваром (ще пізніше – площа Декабристів), а зараз – це площа Богдана Хмельницького.

У 1774 р. на Подолі налічувалось близько 600 будинків. Тут жили купці та ремісники, які підпорядковувалися магістрату. На Подолі, крім торговельної площі, була ратуша, церква православного віросповідання та церква для розкольників, яких називали часовниками. Останні складали більшу частину жителів, ділилися на кілька полків і користувалися недоторканістю.

Впритул до Єлисаветградського форштадту підступали слобода *Ковалівка та урочища Злодійської Балки,* які виникли на місці козацьких зимівників. Характерною особливістю цієї З. Балки є її планування вулиць, вони лишилося майже незмінним донині. Назва Злодійська Балка говорить сама за себе, (до неї ми повернемося трохи пізніше). На Ковалівці було багато кузень, де жили і працювали ковалі. Чи не задумувались ви чому два райони нашого міста – Ковалівка і Кузні запозичили свої назви саме від майстрів цієї справи? У телефонній міській книзі є понад 140 прізвищ, що походять від тих назв: Коваленки, Ковальчуки, Ковалі, Ковальські, Кузнєцови й тощо.

Район Кузні тягнувся від Ярмаркової площі - до залізничного вокзалу. Тут знаходилось біля 40 приватних кузень, де працювали неперевершені майстри своєї справи. На невеликій, у 6 кв. кілометрів площі історичної частини міста нараховується

понад 150 зразків ковальського і ливарного мистецтва. Це балкони і парапети, наддверні грати, поруччя сходів, ковані ворота і кронштейни балконів. Більше 80 з них – оригінальні і неповторні. Це ковальський музей просто неба, «Єлисаветградський музей художньої ковки металу».

Майстрів цієї справи в Єлисаветграді було багато. Тому, коли у 1874 році англійці-брати Томас і Роберт Ельворті почали будувати завод сільгоспмашин, ковалів і тямущих слюсарів їм не бракувало. Історія зберегла для нас імена художників по металу, наприклад Микола Іванович Петренко. Умільці цієї майстерні створили чудові візерунки воріт і дверей Грецького собору та Ковалівської церкви, а також кілька воріт на вул.. Леніна, (Дворцова), Пушкіна, Жовтневої революції (колись Вокзальна).

Чудові ворота біля будинку Вайсенберга (зараз обласний відділ охорони здоров'я) та будинку Якубовського по колишній вулиці Луначарського, де дверні грати і поруччя сходів виготовили батько і сини Володимирські. А ще відомі імена майстрів ковальського мистецтва Осипа Смирнова, купця Золотарьова, поляка Піковського, єврея Шаца, турка Наймана та інших.

Стара та Нова Балашівка. У другій половині XIX ст. кілька сотень десятин родючої землі неподалік Єлисаветграда придбав російський землевласник Балашов. Його цікавили не тільки чорноземи, рівних яким важко знайти, а й велика перспектива збуту на міжнародних ринках зерна: через його землі прокладалась залізниця, що вела до Чорноморських портів. Так у верхів'ї р. Інгулу, виникло село під назвою Балашівка.

Стратегічний з\б міст через р. Інгул в районі Балашівки

Село швидко розвивалося, господар скуповував землі у селян, які одержали її внаслідок земельної реформи 1861 року. Незабаром з південного боку залізниці виникло інше поселення того ж власника. Його нарекли Новою Балашівкою.

Дві Балашівки з'єднував залізничний переїзд, який до речі існує й досі. Але доля Нової Балашівки склалася дещо краще від Старої: їй у майбутньому судилося стати найбільшою околицею міста Зінов'ївська, приміським районним центром, промисловою зоною Кіровограда. А починалося все з бурого вугілля. Перші поклади цього дешевого місцевого палива були виявлені ще на початку XX століття, до розробки родовищ приступили у 1919 році. То були нелегкі часи для нашого міста. Постійної твердої влади не існувало, вона переходила трохи не щодня від червоних до білих, від соціалістів до анархістів і навпаки, було що керували містом навіть австро-німецькі вояки. У 1919-му з Дону наближався Денікін. На початку літа він захопив Донбас, відрізавши значну частину України від донецького вугілля – основного постачальника палива мешканцям і промисловості міст.

Четвертого червня 1919 р. газета «Известия Елисаветградского Совета рабочих и крестьянских депутатов» друкує статтю депутата Ігоря Тамма, (майбутнього Нобелівського лауреата) – під промовистим заголовком: «Бережіть паливо», а також його виступ «Як посилити видобуток бурого вугілля?». Публікації про необхідність видобутку вугілля з'являються у газеті 7 та 14 червня 1919 р.. а 22 – друкується повідомлення: «На Злодійській балці знайшли буре вугілля на сім сажнів. Перший шар на глибині одного аршина. Якість палива добра». Тобто паливо знаходилося практично на поверхні. (*Примітка*: Сажень – близько 2 метрів, аршин – 71 сантиметр.)

Однак налагодити виробництво бурого вугілля вдалося радянській владі у 1921 році, газета «Червоний шлях» повідомила: «На Балашівському руднику працюють 102 робітника і 16 службовців. Відправлено вугілля на брикетний завод 2950 пудів, (пуд – 16 кілограмів.) Справжнім святом для усього Зінов'ївська було 1 вересня 1931 року: на Балашівці стала до ладу перша буровугільна шахта «Піонер», створено управління «Бурвугілля». Шахта працювала до окупації міста німцями 1941 року, відступаючи червоні війська, шахту – підірвали. Після вій-

ни вона вже не відбудовувалася у зв'язку з розвитком буровугільної промисловості в м. Олександрії.

Про шахти Балашівки нагадують назви вулиць: Буровугільна, Ствольна, Піонерська, провулок Відбійний, тощо. До речі, чорнозем з цієї місцевості німці вивозили у вагонах на свою батьківщину в роки окупації Кіровограда у 1941-1944 р.

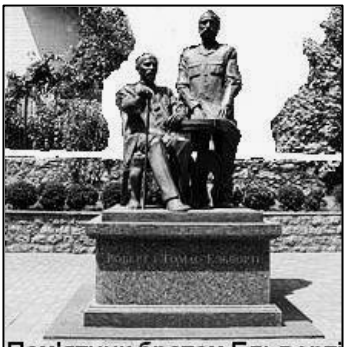
На Новій Балашівці є назви вулиць – Аерофлотська та Повітрянофлотська з однойменним провулком. Вони, разом з вулицями Миколаївки і Некрасівки прив'язані до авіаційної частини міста, недаром Єлисаветград – Зінов'ївськ – Кіровоград по праву називають авіаційним центром України.

(*Примітка*: Перший політ на міському іподромі 8 вересня 1910 року здійснив пілот із Одеси Павло Кузнєцов на аероплані французького виробництва «Bleriot XI». У травні 1924 р. в Україні було створено Акціонерне товариство повітряних сполучень «Укрповітрошлях». Перший повітряний рейс із пасажирами на борту відбувся 25 травня 1924 на лінії Харків – Єлисаветград – Одеса. Літаки сідали і злітали з іподрому, розташованого спочатку в районі сучасної вулиці Маланюка. Пізніше аеродром віддали військовій авіації, (з 1926 року на аеродромі у Зінов'ївську базувалася 7 авіабригада), а для цивільних людей збудували злітно-посадкову смугу в районі сучасного Колгоспного ринку, а потім перенесли на околицю Балашівки. Аеродром на Балашівці діяв до початку Другої Світової війни. Після її закінчення і до сьогодні, аеродром знаходиться у районі Миколаївки – Некрасівки). Кінець примітки.

Як село Балашівка, Зінов'ївського повіту існувала до 1932 року. Потім воно одним з перших навколишніх сіл - включено до складу міста. З часом Балашівка стала центром Зінов'ївського, а згодом Кіровоградського району. На Балашівці зосереджено потужний виробничий потенціал: заводи, фабрики, комбінати, бази, склади, автопідприємства, безліч об'єктів торгівлі, залізнична станція. Тому й вулицям присвоєно відповідні назви: проспект Інженерів, вулиці Промислова, Залізнична, провулок Цеховий та інші. *Новомиколаївка – це кашкетний р-н міста.* Один із засновників заводу «Червона Зірка» Роберт Ельворті вирішив по-

побудувати для своїх робітників житло. Придбав будівельні матеріали, причому все, що потрібно для будівництва будинку: від цвяха до кахлів для оздоблення печі. Кожен з робітників на заводі мав власний, формений кашкет з певним номером на ньому. І ось, коли Роберт Ельворті, оголосивши про будівництво житла, сів у свою машину, (потужністю 4 кінських сили) і поїхав на місце майбутнього поселення, робітники з великої радості, бігли за машиною підкидаючи вгору кашкети. Там, де кашкет падав на землю, і були закладені будинки для кожного робітника. Місце визначали за номером на кашкеті. Звідси і назва «Кашкетний район», або «Чевонозорівська Чечора», (не плутати з Чечорою, яка знаходиться нижче будинку обласної Податкової інспекції). На фото пам'ятник двом братам Ельворті у м. Кіровограді. Дід Опанас пригадує, що один із засновників підприємства, Роберт Ельворті з дружиною Марією, двічі на рік, весною і восени, приїздили із Шотландії - до Єлисаветграда, щоб тут відзначити разом з працівниками заводу «Червона зірка» Великдень і Різдво. Брати Ельворті були щирої вдачі і дбали про добробут працівників. З їх ініціативи й почалося будівництво робітничої слободи весною 1914 року. А оскільки у 1914 р. в імперії відзначалося 20-ліття «царювання» на престолі Миколи II, слобідське поселення вище заводу нарекли в цю честь - «Новомиколаївка».

Пам'ятник братам Ельворті

Згідно з проектом, вулиці слобідки мали бути рівними, широкими, чітко паралельними і перпендикулярними. Усього намічалося забудувати до 30 вулиць, посеред яких обов'язково повинен розміститися парк культури і відпочинку ім. Крючкова із просторим глядацьким залом, бібліотекою, гральними кімнатами. До речі, у клубі на Новомиколаївки (за роки Незалежності, він став повністю занедбаним клубом, поки його не віддали під церкву), демонструвалися перші кінофільми, придбані на кошти підприємства. Спочатку вулиці Новомиколаївки не мали назв, будинки розрізнялися за номерами. У радянські часи сло-

бідка розширювала свої межі, навколишні землі, що складали за старої влади недоторканий запас, були віддані під забудову приватному сектору. Вулиці одержували й відповідні назви: Ленінградська, Мічуріна, Варшавська, Севастопольська, Бабушкіна, Ціолковського, Бєлінського, Боровського, Тельмана, Куйбишева, Профінтерна, Ярославського, Колгоспна. Назвали, звичайно, не всі. Але спрямованість назв – Вам зрозуміла….

Зі східного боку до Новомиколаївки прилягає інше поселення, у 1951 р. почало будуватися авіамістечко. Тут з розвитком авіації жили сім'ї повітроплавців, пізніше мешкали викладачі, курсанти військового авіа училища. У 1960 - 1978 р. училище було Кіровоградською школою вищої льотної підготовки цивільної авіації. У 1987 році «ШВЛП» було переведено на Вище льотне училище цивільної авіації «ВЛУЦА», реорганізоване 1993 р. у Державну льотну академію України. У 2011 р. наказом Кабінету міністрів України навчальний заклад був включений до структури Національного авіаційного університету і йому було присвоєно назву «Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету». Зараз готує диспетчерів, штурманів для цивільної авіації, її випускники літають на авіалініях усього світу. При акаде.-мії діє музей авіації, експонати якого розповідають про розвиток повітроплавання у Кіровограді.

На Навомиколаївці сконцентровано значний медичний потенціал. Тут діють госпіталь для інвалідів війни, міська лікарня швидкої медичної допомоги, медична частина при ДЛАУ. До цих пір на місці старих поселень Новомиколаївки знаходять кахлі, каміння, інші будівельні матеріали, з яких було побудовано житла для робітників заводу Робертом Ельворті.

Солодка Балка — один з мікрорайонів міста Кіровограда, що належить до Кіровського району. Назву «Солодка балка» одержала після того, як на її території було відкрито залізничну товарну станцію. Біля неї почали будувати склади вантажів, що доставлялися, або відправлялися в інші міста залізницею. Найбільше там було «солодких складів» для зберігання цукру, а також казенний склад спирту і звичайно ж, горілчаний завод пана М. О. Бошняка.

(*Примітка*: Микола Олексійович Бошняк, потом. дворянин Херсонської губернії, по закінченні гімназії, пішов в 1855 році на військову службу й у чині штабс-капітана вийшов у відставку. В 1868 році він був обраний голосним Єлисаветградского повітового земства, а потім у тому ж році й губернського, і з тих пір беззмінно кожне наступне триріччя переобирався повітовим і губернським голосним. З 1871 він став членом повітової управи, а з 1876 по 1877 обіймав посаду її голови. У 1877 році він обирається членом херсонської губернської земської управи й залишається на цій посаді протягом 23 років, аж до своєї несподіваної смерті в 1900 році. Крім того, М.О.Бошняк обирався членом губернської училищної ради, членом правління Єлисаветградского земського реального училища, почесним мировим суддею, при чому виконував обов'язки голови з'їзду й заміщав дільничних суддів, членом відділення селянського поземельного банку й членом спостережливого комітету херсонського земського банку). Кінець примітки.

Цього мікрорайону міста на сучасних картах, вже не знайдеш. Він затиснутий між вулицями Київською, Енергетиків та Олени Бур'янової (колишня Грязна, Транспортна), тулиться до лівого берега Інгулу.

Мотузянка - від плетіння мотузок, які виготовляли місцеві жителі. Знаходився цей район між дачами Песецького, Некрасівкою і маленьким районом першої Кринички.

Район 1-ї Кринички – межує з гаражним кооперативом «Восход», зразу за районом Мотузянки.

Млинки - це невидимий, житловий район, що знаходиться в Кіровограді. Млинки розташовано біля Великої Балки, з одного боку до нього підходить район «Пять-пять», з протилежного боку Далекосхідне кладовище, і на півночі – межує з маленькими районами Мотузянка і Кринички.

Некрасовка. На південний схід від Новомиколаївки розташувався відносно молодий мікрорайон обласного центру під назвою Некрасівка. Він порівняно невеликий, і лежить з лівого боку залізниці, До радянських часів на цій території були основні кладовища: Ковалівське, 2 єврейських, Католицьке, Лютеранське, Магометанське та Караїмське. (Ковалівське кладовище було православним, воно існувало до середини 1960-х р. минулого століття.) Характерною особливістю цього мікрора-

йону є те, що він майже 100% заселений приватними одноповерховими будинками, хоча практично з усіх боків оточений сучасними спорудами, (мал. старого козака Некраса). На Некрасівці немає жодного значного виробничого підприємства, хіба що завод залізобетонних виробів, що знаходиться на межі з Новомиколаївкою і останнім часом працює неритмічно.

Ще однією особливістю Некрасівки є та, що всі її вулиці мають першоназви, ніколи не перейменовувалися, окрім однієї, яка до Некрасівки відноситься чисто формально: вона лежить на кордоні між нею і Новомиколаївкою. Ця вулиця має назву Гайдара, а раніше її називали Сталінградською. Інші, півтора десятка, зберігають традиції часу, в яких вони створювалися.

Тепер про саму назву района. *Перша версія*, що назва пішла від слова «некрасівці». Це були донські козаки, які після бунту під проводом отамана Гната Некраси втекли і оселилися на наших землях. Некрасівці приймали в свою громаду старообрядців-велокоросів, які теж стали називатися некрасівцями. Можливо від тієї міграції тут залишилися якісь предки сім'ї некрасівців.

Друга версія. Перші приватні будинки на місці зруйнованих кладовищ почали з'являтися у 1921 році. Тоді й з'явилася перша вулиця, яку назвали за прізвищем російського поета Миколи Некрасова, (недавно відзначалося сторіччя від дня його народження). Від першої назви, було покладено свого роду традицію вшановувати у новоутворених вулицях мікрорайону пам'ять літераторів. Невдовзі на Некрасівці з'явилися вулиці Лермонтова, Льва Толстого, Чехова, Дем'яна Бєдного, Маяковського, Короленка. Не вистачало письменників – увічнювали іменами героїв: лейтенанта Шмідта, Партизанська. Траплялися й курйози. Скажімо, на карті-схемі Кіровограда, випущеній у 1995 році, на Некрасівці значиться вулиця Кошового (без вказування імені, доводиться гадати – якого: нашого земляка, Маршала Радянського Союзу, чи героя-молодогвардійця?). А в переліку назв (за рішенням міської ради) вулиця Кошового у

місті взагалі не значиться.
(*Примітка*: Подібних головоломок у назвах вул.. Кіровограда більш ніж достатньо. На карті-схемі значаться, зокрема, вулиці Заньковецької, Гонти, Калнишевського, Мазепи, Стуса, Чубинського та деяких інших державних діячів, видатних людей України, а насправді вулиць з такими назвами у місті немає. В той же час сучасні назвотворці «забули» увічнити у назвах вулиць корифеїв українського професіонального театру, зокрема, Миколу Садовського, художника Григорія Синицю, багатьох інших синів і дочок України. Зате велася цілеспрямована робота у напрямку увічнення російських генералів, митців, які хоч і народилися в нашій області чи місті, але вірою і правдою служили чужим країнам, чужій культурі, очолювали армії чужих загарбників, тощо). Кінець примітки.

Новонекрасівка. Саму назву цієї частини міста, нами поки що не з'ясовано. Правда є версія, що це просто продовження самої Некрасівки. Як би там не було, будинки там побудовані на місцевості де було, що найменше 7 кладовищ.

Турецькі арнаути під Єлисаветградом

Никаноровка та Савиновка. Ці найменування виникли від імен першопоселенців (Никанор та Сава), або когось із дітей тих землевласників. Цікавими є деякі урбаноніми, пов'язані з національністю першопоселенців, так ми довідаємося про шляхи міграції окремих народів. Наприклад: *Молдаванка.* Знаходиться за р-ом Велика Балка. Назва виникла від національності місцевих жителів. *Бесарабка.* Названа так за відношенням до переселенців з Бесарабії, які селилися на окраїнах Єлисаветграда. Або *Арнаутово*. Арнаути - турецька назва перших поселенців, які втікали від турецького уряду, що вербував рекрутів з Албанії. На фото турецькі арнаути під містом Єлисаветградом.

Злодійська Балка. Якими стежками не блукали люди по степу чи їхали валки чумаків цим краєм, їхня дорога виводила

до балки, на краю якої жили два брата. Звідкіля вони взялися, нам поки не відомо, але вони пильно стежили за дорогою, і тільки-но хто наближався до балки, миттю перестеляли дорогу килимком. Два здорових козака з кулаками на півпуда кожний:
- Стій! Плати гроші, коли хочеш проїхати через нашу землю. Безпека тобі буде гарантована. І люди платили, щоб мати право вільно продовжувати свій шлях. Хто ж відмовлявся, того в кінці балки чекала небезпека, як правило із засідки вискакували «невстановлені» злодії і грабували людей. Багато років минуло з того часу, але й дотепер ще на краю Кіровограда є та балка і має вона назву - Злодійська.

А ось розповідь про Злодійську балку від 1944 р.: «Зазнавши відчутної поразки під Кіровоградом, гітлерівці вирішили нанести контрудар, щоб зовні розірвати кільце оточення і контратаками із флангу відрізати наші частини, які знаходилися в Кіровограді. З цією метою вони стягнули в районі с. Лелеківки, що знаходиться на північно-західному напрямку від Кіровограда, залишки своїх уже розгромлених дивізій. Там, у Злодійській балці, де причаївся ворог, все живе і вся техніка, танки, гармати, були змішані з купами мерзлої землі і снігу. Наші штурмовики вдень і вночі масованими нальотами і блискучими ударами остаточно деморалізували ворога. Величною була і «поминальна» пісня «Катюш». Таке ми бачили вперше і вперше чули їх переможний голос. Вся Злодійська балка, пагорби Лелеківки, були вкутані у дим і вогонь з безліччю трупів. То горіли гітлерівці, їх бойова техніка, пальне, підпалені льотчиками та артилеристами. Злодійська балка, що поблизу Кіровограда, стала могилою для багатьох тисяч гітлерівських солдатів і офіцерів».

Край джерельної води

Указ Єлисавети від 1752 року, а пізніше маніфест Катерини II, закликав людей «усих націй» заселяти відвойовані південні землі. Ці акти сприйняли дуже охоче розкольники і «вільні люди». Адже Приінгульські степи знаходилися на перетині важливих торговельних шляхів, що з'єднували Росію з Польщею, Кримом, Західною Європою. Люди почали шукати – де краще. *Велика Балка* від 1750 року. Цей район одержав таку назву, тому ,що він розташувався у довгій і досить глибокій балці, під Єлисаветградом, десь на початку 1750 р. Мабуть, не всі меш-

канці Кіровограда знають про походження однієї з найбільших околиць нашого міста В. Балки. А вона відома ще із початком формувань поселень біля майбутньої фортеці св. Єлисавети, (на фото хати перших переселенців по вул. Запорізькій).

Місцевість, звідки вона прибула, визначали за назвами вулиць: Харківська, Полтавська, Запорізька, Січова, провулок Степовий, тощо. І був цей район один із кримінальніших ….

Люди в усі часи обирали для поселення місця, які найбільше відповідали вимогам їх життя. Саме такою виявилася місцевість велика балка, що розпочиналася кілометрів за п'ятьшість на схід від Інгулу і згодом під такою назвою виникло маленьке село. По дну балки протікала невелика, але досить стрімка річка з чистою, як сльоза, холодною водою. Береги її були вкриті щедрими степовими травами, де водилася незліченна кількість представників тваринного світу і птаства, а рівнинні поля сприяли продуктивному землеробству.

Річку так і назвали – Балка, це послугувало додатком до назви поселення «Велика Балка». Пізніше, уже у ХХ ст., річку Балка – перейменують на Біянку. Це не випадково: на обох берегах річки люди облаштовували криниці, вода в яких була смачною і живильною. Криниць було багато, вони розташовувалися від витоку річки - до впадіння її в Інгул. Вода била з тих криниць чистими джерелами, які утворювали свої, власні маленькі балочки. Ця обставина і послужила основою для назви однієї такої балки Криничкою, а хутір, що виник на її правому березі, отримав назву Криничний-2. Ось як описував цей куток міста академік Петербурзької академії, німець за походженням

Йоган Гільденштедт. Він побував у Єлисаветграді влітку 1774 р: «У Криничному хуторі налічується 50 дворів, вони вважаються околицею міста і належать тамтешнім купцям». Тобто за 20 років з часу виникнення м. Єлисаветграда, біля нього вже існував хутір із кількох вулиць,що на той час було значним прогресом. Цікаво, що до наших днів зберігся будинок на вул. Харківській, споруджений до 1753 року про який ми вже не один раз вам нагадували.

(*Примітка*: Біянка (Балка), невелика річка в Кіровограді, ліва притока річки Інгул (басейн Південного Бугу). Довжина 5,5 км. Площа водозбірного басейну 43 кв. км., ширина річки в нижній течії 4-5 м. Середня швидкість течії становить 0,28 м/с. Бере початок від колишнього оздоровчого табору «Юність» й тече на південь у межах дачного селища до вул. Степана Разіна, де збудована гребля, що утворює невеличкий став. Нижче за течією, (від гаражного комплексу), повертає на захід й тече до вул. Колодязній, біля дев'ятиповерхових новобудов знов повертає на південь. Від вулиць Єгорова, Комінтерна та Червоноармійська через річку зведені автомобільні мости та насипи. Від Катранівки (йде широка ліва балка), річка знов повертає на захід, де її перетинають вулиці Преображенська та Олександрійська. Впадає до р. Інгулу біля вул. Кримська (коло спортмайданчика).

Вода 2-ї Криничної балки привернула увагу міської влади Єлисаветграда і в серед. XIX ст. у верхній течії Балки (Біянки) було викопано колодязь, його стіни обкладено дубовими дошками, міцною, теж дубовою, цямриною. Колодязь став настільки популярним у жителів міста, що до нього щодня тягнулися цілими колонами люди, аби набрати води для приготування їжі – таку цінність вона мала. Щоб створити зручності для городян, за рішенням міської думи до колодязя проклали вулицю, спуск до неї 1872 р. замостили каменем. Вулицю назвали Колодязною, із цією назвою вона існує й тепер, а до колодязя люди

ходять по воду не тільки з В. Балки, а й із центру Кіровограда.

Є на р. Біянці ще одна криниця, обладнана уже в наші дні. Розташована вона у верхів'ї річки, неподалік від садово-городніх ділянок, які називають «Дачами Пісецького». Цей купець, ясна річ, придбав цю ділянку землі не випадково: улітку дачі в Єлисаветграді йшли «нарозхват», приносячи власникові немалий зиск, а людям задоволення. Воду у криницях, а їх кілька на території дач, називають мінеральною й у наш час. Одне із джерел р. Біянки обгородили бетонним кільцем, з нього набирають воду «відкритим способом» – зачерпують. Цінність води у цієї своєрідної криниці та, що вона не стояча, як більшість колодязів, а проточна, тому завжди чиста і свіжа. (Значить під районом Велика Балка тече підземна річка). На цю особливість і зважили прихильники народної медицини за методом відомого проповідника Іванова. «Іванівці» будь-якої пори року приходять до тієї кринички і обливаються холодною водою, жаль, що вода після їхнього обливання, знову потрапляє до підземної річки. «Іванівці» обладнали біля криниці капличку, тож тепер у охочих є можливість послухати ще й їхні проповіді. Добре, що для тих, хто приходить на берег Біянки набрати води для домашніх потреб, обладнано спеціальну трубу, тому відпала необхідність брати із собою черпак чи кухоль. Чому б нашим підприємцям не налагодити випуск власної мінералізованої води під умовною назвою «Кринична-місцева».

Наприкінці XIX ст. в м. Єлисаветграді було підняте питання про загальне навчання грамотності серед дітей. Крім наявних на той час у Єлисаветградському повіті 75 шкіл, необхідно було відкрити ще хоча б 150, але на це в міського земства не було засобів. Школа може бути відкрита в тому випадку, якщо бажаючих навчатися в ній було від 20-30 чоловік. Крім шкіл грамотності, були спеціальні школи: садівників, городників; ремісничі й сільськогосподарські училища. Щоб підвищити знання, необхідно було відкрити читальні, але це заборонялося царськими законами. В 1890 р. було видано указ про відкриття в училищах бібліотек і читалень. Бібліотеки були безкоштовні: народні, училищні та учительські. У 1873 р. на Великій Балці було відкрито Балківське училище імені М.В.Гоголя, (у радянські часи - школа № 26), тепер у цьому будинку Кіровоградський інститут регіонального управління та економіки.

(*Примітка*, (рос. мова): Впервые Большая Балка официально упоминается в «Военно-статистическом обзоре Российской империи» 1849 года (СПб т. 11. ч.1.С. 120-214):- Лучшая же ключевая вода находится в предместье Б. Балка, в версте от города, там из каменистых берегов балки бьет обильный ключ превосходной, легкой и здоровой воды, которую возят все зажиточные жители. В начале века (1905 г.) Б. Балка уже имела свое народное училище, названное в честь Н.В.Гоголя. На Б. Балке летом 1919 года проходил первый съезд анархистов-революционеров, в котором участвовали известные тогда лидеры анархистского движения: Волин, Эйхенбаум и Барон. Последние факты можно опустить, а вот водой стоит заняться и предпринимателям и производителям различных напитков, и чиновникам горводоканала тоже). Кінець примітки.

Віддавна Велика Балка вважалася бандитським районом, так сказати, кузнею кримінальних кадрів. Ще за пам'яті діда Опанаса у 1960-1970 роки, там «робили погоду» гоп - стопники й квартирні злодії: Король, Валет, Заєць, Косой. З 2000 р. тут набагато спокійніше. Але самогоноваріння процвітає, як і раніше. Знаючи «питні хати», ви можете купити тут пляшку самогонки у любий час дня і ночі. Хто тепер повірить, що ще років 30 назад на В. Балці існувало декілька маленьких базарчиків. Торговок було небагато - з десяток, але придбати у них можна було все: домашні яйця, курку, кроля, соняшникове масло, овочі, фрукти, зелень, пряжене молоко, сир і всяке інше. А ще старожили пам'ятають оті по-справжньому низькі ціни на харчі та ранішні черги за гасом біля машин ЗИС - цистерни, що розвозили по районам міста. Діти в заростях бузини, берези й бузку, збирали суниці біля землянки, де жили знамениті юродиві Великої Балки - Пава Головатий і його дружина Валячи.

Зовнішній вигляд Балки вже трохи осучаснився, поодинокі землянки й «хати під стріхою», зате з'явилися красені-котеджі «нових українців», до яких підкочують на авто останніх моделей - «кіровоградські пани». Раніше їх «викошували, як бур'ян при дорозі», за останні роки вони повилазили, як отруйні гриби на сміттєзвалищі. Стало менше садів і диких зелених заростей, зате стало більше городів і грядок, парників й оранжерей, де хазяї з успіхом вирощують полуницю й малину, огірки й помідори, картоплю й соняшник, редис і лук, бо людям треба

виживати. На робітниках усе той же одяг, той же профіль, той же рідний бруд. Менше стали ходити до театру та у гості один до одного, люди збідніли у десятки разів. Забула влада просту істину, неможна закручувати пружину - до критичної крапки, вона може вистрілити. Велику Балку засипають сміттям і землею поступово, із двох сторін. Можливо, що через 30 років від неї залишиться одна назва та декілька мостів через Біянку.

Так далеко і так близько

Задовго до Указу імператриці Єлисавети від 11 січня 1752 року «Про переселення …..», на землях сучасної Катранівки, Кущівки і Завадівки вже стояли перші глино-мазанні хати. Як приклад, роман великого сербського письменника (рос. мова), Милоша Црнянского: «Переселение» - отображает время массовых переселений сербов из Австрии в Россию и Украину в 1750-1753 г. Автор использует много исторических документов, которые касаются нашего края. Отрывки произведения печатались в журнале «Слово и время»(1993, №9), но в Украине произведения М. Црнянского никогда не печатались. Интересный материал, найден в журнале «Башня» за 1995-1997 г. Это рассказ Наталии Полонской-Василенко «Заселение Южной Украины в 18 веке», где много интересного о Єлисаветградском крае….. Чужоземне засилля сербів, греків, болгар, молдован, валахів, чорногорців, албанців, угорців - важкою ношею лягло на місцеве населення Єлисаветградщини.

В третій главі нашої книги, є розділ «Не цураємося старого», там йшла розповідь про дуже старі карти, на яких зазначе-

ні поселення нинішніх українських земель від 1554 року, це за 200 років до початку побудови фортеці св. Єлисавети.

► На карті Гійома Сансена від 1674 року, вся наша сучасна Кіровоградська область – суцільне «Дике поле», але вже заселене людьми.

► На карті Нової Сербії від 1752 року вже є позначка фортеці св. Єлизавети, а довкола намальовані поселення Кущівка, Завадівка, Лелеківка й тощо. Далі на карті недалеко «стоять» Грузьке, Ташлик, Юхівка, Злинка, Вись, Аджамка, Суботці, Федвар (нині Підлісне), Вуковар (нині Букварка), Цибулів, Мошорине, Каніж, Мартоноша і Сента (тепер Родниківка).

Тож шановні, поважайте свою історію, як каже дід Опанас: «Каждый пишет свою летопись сам и достоин той жизни – которую выбирает». Серед районів міста і приміських сіл, які значаться у путівнику О.Пашутіна «Исторический очерк Елисаветграда», виданому 1897 р. значне місце відводиться Катранівці, Кущівці та Завадівці. Автор путівника називає їх найбільшими передмістями за розміром і кількістю жителів. Уже тоді існувала стара і нова Кущівка й Катранівка, які знаходились у південно-східній частині міста і відносилися до Ленінського району – Кіровограда. Район утворений Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 22 грудня 1973 року. У вересні 2011 р. була спроба перейменувати його на Шевченківський, проте більшість депутатів проігнорували дану ініціативу. Населення 86,8 тис. чол., середній вік населення - 38,3 роки. Пенсіонерів - 23,7 тис. осіб. На території району діє 32 промислових підприємства та слідуючі релігійні заклади:

- Свято-Преображенський собор, вул. Преображенська;
- Українська автокефальна правосл. церква, вул. Покровська;
- Українська правосл. церква Київськ. Патріарх. пос. Гірничий;
- Синагога, колишня вул. Дзержинського.

Освіта Ленінського району представлена 14 ЗОШ; 1 колегіум та 1 гімназія в них навчається - 12720 учнів. На території району розташовані:

- школа мистецтв гуманітарно-естетичного профілю;
- музичні школи – 2 шт.;
- хореографічний ліцей;
- педагогічний університет ім. В. Винниченка;
- педагогічна академія;

- інститут комерції;
- університет розвитку людини «Україна».

Катранівка - таку назву має мікрорайон, що лежить між Великою Балкою і Кущівкою. Межею між ними є вул.. генерала Родимцева. В межах району протікає річка Біянка. На розі вул. Новгородської та вул. Галушкіна знаходиться колишнє Катранівське народне училище, (засноване 1909 році, тепер там ЗОШ № 2). Основна частина забудови Катранівки є приватною і належить до 1950-70-х років. Назва *Катранівки* походить від рослини з красивими квітами – «катран». Їх багато росло у тих місцях. За Катранівкою є маловідомий мікрорайон *Собача балка*, про яку зараз ніхто не згадує.

Стара хата Гаврила Кущівського

Кущівка. Долі багатьох видатних людей пов'язані з історією, як м. Єлисаветграда, так і мікрорайона Кущівка. Ми звикли, що історія нашого міста починається з фортеці св. Єлисавети, при цьому забуваємо, що тут жили «первісні» люди, завдяки яким і побудувалася сама фортеця, (на фото хата Гаврила Кущівського). Сьогодні район Кущівка, якщо їхати з центу міста і повз обласну дитячу лікарню, починається від річки Біянки та вулиць: Інгульська набережна, Новгородська, провулок Семенівський і тягнеться - до соснового бору та Експериментального провулку. На південному сході проходить дорога до Завадівського мікрорайону, на півночі - район межує з Катранівкою. У природничому аспекті на півдні межує з р. Інгул, а на сході та півночі виділяється системою ярів на просторах міських ландшафтів.

Походження назви району Кущівка оточена легендами й народними переказами, тому існує кілька версій:

1) ***Версія*:** Опоненти затверджують, що назва Кущівка відбулася від того, що жителі слободи займалися вирощуванням цибулі-кущівки, а потім продавали на базарах і з цього жили. Сорт цієї городньої культури, завжди переважав в сільських родинах. Питання, а що кущівські люди робили взимку, з чого жили?

2) ***Версія*:** назва Кущівка походить від слова «кущ», що за старих часів означало «намет». Таку версію можна розглядати серйозно, оскільки намети за давніх часів служили житлом для багатьох переселенців на нових місцях. Тому можливо, за часів перших переселенців, кущівську землю вкривали збудовані намети.
3) ***Версія***:найпоширеніша версія, її найбільше підтримують старожили цієї місцевості, назва Кущівка виникла від прізвища козака Куща, який нібито біля сьогоднішнього соснового бору, (навпроти колишнього недільного базару «Толчок», де продавали всякий домашній крам) на Кримській вулиці, - побудував у часи «сивої» давнини 1674 році, глино-мазану хату на самому високому місці чумацького шляху. (Інші стверджують, що ця хата стояла на березі злиття двох річок Біянки і Інгулу). Легенда має під собою основу, бо вулиця Кримська була відгалуженням чумацького шляху, що проходив біля майбутнього Єлисаветграду, з Польщі - в Крим, і торгівля на цьому багатолюдному місці приносила досить велику вигоду. Тому біля своєї хати козак Кущ, ще побудував корчму, яка в народі називалася «Кущівська».

Старий козак Кущ

Про козака Куща (на фото) документальних даних не знайдено, існують лише народні перекази. Як би там не було, а Кущівка - одна з перших і найбільших окраїн Єлисаветграда з давніми звичаями й традиціями. Тут зароджувався такий промисел, як коноплярство, тому саме на Кущівці існувала єдина в місті й одна з більших у губернії канатна фабрика.

Ця фабрика робила мотузки, шпагати, волокно для виробничих побутових потреб. З насіння конопель робили харчове й промислове масло (олію). Чого тільки була варта «Скотопрогінна площа», розташована на границі злиття міста й Кущівки, (перетин сучасних вул. Покровська і Олександрійська). Біля мале-

нького містка, вздовж річки, розкинулася Скотопрогінна площа, яка служила місцем розташування бойні й салотопок для переробок м'яса тварин і відходів від них, (якраз навпроти інституту розвитку людини «Україна» вул. Покровська № 73). Ще в 1960 роках, (до цих забійних пунктів худоби) приходили місцеві жителі, перекупити відходи виробництва).

На Кущівці був відкритий один з перших цегельних заводів, що забезпечував будівельним матеріалом новобудови міста. Широкою популярністю користувалися дерев'яні колеса для гужового транспорту, матер'яні ліжки, шезлонги які робили маленькі підприємства Кущівки. В 1873 році було відкрито Кущівське міське початкове училище імені графа П.Є.Коцеби на Таврієській вулиці (тепер у цьому будинку розташовується НВО ЗНЗ № 1), ще є загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 30.

До цього часу діє міська християнська богадільня, заснована в Єлисаветграді в 1794 році і була переведена на Кущівку в 1884 році. Спонсорами й благодійниками були відомі в місті люди, які жертвували значні суми грошей, - Ф. Шевяков та інші.

В 1871 році в район Кущівки з Полтавської вулиці була перенесена дерев'яна Петропавловська церква та поставлена на великому кургані, (до речі на Кущівці було декілька козацьких курганів). Незабаром церкву перешикували цеглою місцевого виробництва і назвали *Петропавлівська - Вознесенська церква.* Мало хто зараз пам’ятає про стару церкву (фото) у районі Кущівки, тим паче про її початок відбудови. Ще мало хто знає про її «попереднє життя» і її першу назву. Про цю справу розповів протоієрей Микола Шутяк. УПЦ КП першою з православних церков розпочала в місті відбудову зруйновану в минулому, культову споруду – Петропавлівської церкви. Православні жителі Кущівки (до них приєдналися з Завадівки) на прохання настоятеля Єлисаветградського Собору протоієрея Феодосія Бершацького одержали дозвіл на будівництво храму у своєму районі. Оскільки матеріали, що залиши-

лись від старого цвинтарного Петропавлівського храму з вул. Полтавської - не вистачало, городяни Фалалеев, Журавський і Семенченко докупили лісу й побудували новий храм, який був освячений в 1877 році на честь Піднесення Господнє (саме в це свято була зроблена закладка храму). Відзначимо, що в храмі, (крім головного престолу), був влаштований ще один престол – з боку: «В ім'я Всіх Святих» 1873 року. Служби в них робили єдиновірські священики, тому що на Кущівці проживало багато родин одновірців та відповідних старих людей з міської Богодельні, що перебувала неподалік.

Кущівська церква (храм) був розташований між вулицями Вознесенська (з 1932 р. Свердлова) і Херсонська. Недалеко від церкви перебував Кам'яний яр (от уже 40 років - місце міського смітника), що перетинав обидві вулиці з однієї сторони й відокремлював церкву-храм від Богодельні. З іншого боку, церковну територію обмежував нині існуючий Середній провулок.

Згідно з історичною довідкою, підготовленою Костянтином Шляховим, перша відома згадка про Єлисаветградську Петропавлівську церкву датується 1774 роком. У відомості Єлисаветградської протопопії від 15 жовтня 1774 р. вона зазначена як новозбудована на цвинтарному місці, (сьогоднішня вул. Полтавська). У тому ж документі названо священика храму (очевидно, першого), на цю посаду було призначено студента Київської духовної семінарії Миколу Ставецького.

У 1815 році стару будівлю церкви перебудували. Цією справою займалися священнослужителі Єлисаветградського Успенського собору, до якої її було приписано, фінансував роботи купець Микита Пронін. Церква була дерев'яною, мала дзвіницю, при ній був дерев'яний будинок для священика й окопане ровом кладовище і знаходилася на сьогоднішній вул. Полтавській. У 1850 році церкву відокремили від собору, а через 10 років (1860) коштом купця Герасима Романченка поряд зі старою, дерев'яною церквою, було закладено нову кам'яну Петропавлівську церкву, освячення якої відбулося 29 червня 1870 року вже після смерті благодійника. Далі ви вже знаєте, як стару церкву «перенесли» на Кущівку із її матеріалу через рік звели Вознесенську церкву, малий вівтар якої був освячений «В ім'я всіх святих». На превеликий жаль у 1930-х р. більшовики цю церкву зруйнували.

Ми хочемо повернути вас до *4 версії походження Кущівки*, а точніше до Кущівського куреня (на фото). Як ви вже знаєте, про козака Куща документальних даних зовсім мало. А ось його нащадок Гаврило Кущівський залишив помітний слід в історії. Народився він у слободі Кущівка поблизу майбутнього міста Єлисаветграда (приблизно 1730-1732 р.) і почав свою службу в Плотнирівському курені Низового Війська Запорозького в 1751 році. Гаврило, певно мав добру на той час освіту, як записано у характеристиці, виданій йому козацьким Кошем: (рос.мова) «по усмотрению его годности определен был от Войска полковым писарем в Кальмиус и как тамо, так и все жительство свое провождал честно, добропорядочно, обходительно, без малейшего порока»....

На той час у Запорозькій Січі існувало 38 куренів, назви їхні походили від отаманів-засновників, або міст (місцевості) звідки прийшли перші запорожці, чи то від прізвищ більшості козаків, які склали курінь. Дослідник Запорозької Січі Дмитро Яворницький склав список усіх 38 куренів. Він розмістив їх не за алфавітом, як прийнято, а за часом виникнення. Під № 2 у цьому списку значиться курінь Кущівський, (названий від першоутворців цього куреня). Слід додати, що козак тільки один раз був записаний до куреня і значився при ньому все життя. Хоча протягом служби міг перебувати в інших куренях чи навіть полках, або ж знаходитися в тому, чи іншому зимівнику.

Як приклад, ми назвемо людей, які були приписані до Кущівського куреня. Це, насамперед, останній кошовий отаман Січі Петро Калнишевський. Як засвідчує документ за 1755 рік, у

той час курінним отаманом був Григорій Холодний. Відомо, що запорожці піклувалися про освіту, створювали школи. З ініціативи кошового отамана Якима Гнатовича у 1754 року на Січі було утворено першу школу. Проіснувала вона 15 років, до початку російсько-турецької війни 1768-1774 р. Керував школою помічник курінного Кущівського куреня Андрій Крячок.

Майстром-ювеліром служив у коші козак Кущівського куреня Іван Филимонів. У 1740-1750 роках козаками Кущівського куреня були 3 брати Кишенські: Андрій, Василь, Іван. Василь кілька років обирався полковником Кальміуської паланки. Відомі прізвища козаків куреня Петра Браславця, Петра Гаркуші, Лавріна Горба, Григорія Крепака, Михайла Лозовського, Марка Мамая, Андрія Ніздри, Василя Перехреста, Давида Бородавки, Тимофея Губи, Данила Лагоденка, Федора Сьомки, Данила Щербини та інші. (Названа тільки частина козаків, прізвища яких увійшли до перших двох томів видання «Архіву коша Нової Запорозької Січі».

Варто згадати ще одного приписаного «козака» Кущівського куреня – «найсвітлішого князя» Григорія Потьомкіна, генерал-фельдмаршала, начальника Новоросійської губернії. Він увійшов у довір'я Петра Калнишевського і той записав його у козаки Кущівського куреня під прізвиськом Грицька Нечоси, бо тоді Потьомкін носив довгу кучеряву перуку. Ця подія сталася 1772 року, а через три роки з ініціативи «козака Нечоси» була знищена Запорозька Січ. Потьомкін наказав генералу Текелію, командуючому військами, які громили Січ, будь-що віднайти і передати особисто йому, (Г.Потьомкіну) архів Січі. Князь хотів знищити сліди свого перебування в Кущівському курені та особисті листи, писані ним Калнишевському, у яких він називав його щирим другом, вірним товаришем. Дякуючи Калнишевському за прийом у козаки, Потьомкін писав: «Я искренно... нижайшое благодарение подношу». А свої листи підписував: «Ваш покорный слуга». Найсвітлішому князю дуже не хотілося, щоб про його підступність і підлість довідалося українське суспільство, у якому його сприймали трохи не за святого, але як каже наш народ: «Добрі діла йдуть поруч з людиною, а лиха слава – біжить попереду».

У Радянський час головними вулицями району Кущівка були: Кримська, Херсонська, Вознесенська (нині Свердлова),

Семенівська, Кам'яна, Акимівська, Середній і Богадельний (нині Водоп'янова) провулки. Всі ці вулиці були так званої «старої Кущівки». Пізніше виникла «нова Кущівка» з вісьма вулицями. У керівників того часу, швидше за все, не вистачило фантазії їх назвати. Тому пішли коротким шляхом - вулиці просто назвали: Перша, Друга й так далі - до Восьмої включно. Пізніше «номерні» вулиці наповнили інтернаціональним змістом: Таврічеська, Воронезька, Акмолінська, Байкальська, Саратовська, Кишинівська, Житомирська, Тульська. Після з'явилися інші вул: Сумська, Ізмаїльська, Звенигородська, Алтайська, Хабаровська, Чернишевського, Герцена, Мечникова, Красіна, Водоп'янова, Урицького, 9-го Січня, Десантників та інші.

Завадівка. В обласному державному архіві зберігається особистий фонд єлисаветградського землеміра, краєзнавця, музейника, археолога Павла Рябкова, в якому міститься його рукописний запис про те, що до будівництва фортеці Святої Єлисавети «тут уже був зимівник запорожця Завади (фото)».

У книзі «Герби міст України (XI -XX ст.)» з посиланням на статтю кіровоградського архітектора В. Кривенка в журналі «Знак», йдеться про те що Єлисаветинська фортеця була споруджена біля зимівника запорожця Лелеки. Знайомий діда Опанаса - Володимир Панченко з вул. Байкальська, (вчитель за професією) читав першоджерела, що колись у Гаврилівській кручі, (район Завадівка) жив козак Завада. В. Панченко пам'ятає залишки кам'яної огорожі козацької стайні, про що йому розповідали старші люди. Поруч було штучно зроблених - п'ять рукотворних круч (одна є й донині) і два паралельних земляних вали. Усна традиція їх пов'язувала з захистом козаків від турок. Інша кіровоградка С. Подденежна з вул. Саратовської переказує, що вона знає від своєї бабусі, як козак Завада з своїми побратимами мешкав у завадівських ярах, в районі траси для мото- й авто перегонів….

Головні вулиці: Завадівська та Ковпака. На території Завадівки є ЗОШ № 12, це колишнє Завадівське народне училище, засноване у 1889 році…. Поряд з Завадівкою є *селище Гірниче*, про його історію ми напишемо трохи пізніше (збираємо матеріал). Щоб розповісти про інше, козацьке поселення Лелеківку, нам необхідно помандрувати через усе місто - на північ, де за Лісопарковою межею розкинулося це поселення.

Лелеківські курйози

Видатний дослідник історії козацтва Дмитро Яворницький писав: «В урочищі *Лелеківці*... жив запорожець Лелека (тепер село *Лелеківка*»). Жителі Лелеківки від 1758 р. відзначають свій ювілей, але тепер як мікрорайон нашого обласного центру. Дід Опанас гадає, що поселенню Лелеківка - більше років.

А от на думку лауреата обласної премії ім. В. Ястребова - Анатолія Пивовара: «Засновником Інгульської слободи (Лелеківка) був колишній мешканець села Цибулевого Яким Лелека. Про авторитет цього козацького ватажка свідчить обрання його у 1756 році керівником Інгульської (Превізької) паланки, до якої входив південь нинішньої Кіровоградщини.

(*Примітка*: Яким Лелека був підпрапорним Миргородського полку з Цибулівської сотні. Перевізна паланка, (від слова перевозити), за Д.Яворницьким вона була «біля правого берега Дніпра, на 2 верстви нижче гирла Інгульця й на 2,5 версти нижче садиби М. Комстадіуса, власника села Фаліївка)…. В той же

час у складі Слобідського козачого полку (створеного у 1753 р.) була сотенна Інгульська слобода із селом Лелеківка. Подібні згадки про це поселення – є у збірнику документів А. Пивовара: «Успенська церква села Дмитрівки. Іоан Левицький, брат вікарія (1752). Слобода Інгульська (Лелеківка 1756)». Щоб ви знали - Інгульська слобода, це колишнє місто Інгульськ: «По верхній течії річки Інгул, верст за 5 од колишньої фортеці св. Єлисавети, там, де до Інгулу впадає річка Грузька, на горбах правого берегу, розкинулося велике приміське село Лелеківка».

Кіровоградські історики П. Босий та П. Кизименко стверджують: «Саме від зимівника запорозького козака Степана Лелеки веде свій родовід одне із кіровоградських передмість Лелеківка. В «Історичному нарисі Єлисаветграда» Олександра Пашутіна стверджується, що фортеця св. Єлисавети збудована «поблизу кордону зимівників запорозьких». Слово «поблизу», означає, що це територія сьогоднішнього Кіровограда. Тоді вона входила до Бугогардівської паланки Запорозької Січі.

Є інші дослідники, які посилаються на французького письменника барона де-Тотта й кажуть: «Про заснування Лелеківки відомостей точних не збереглося, але під час татарської навали 1769 року цю «Нову Сербію», Лелеківку було спалено татарами, які прийшли до фортеці Св. Єлисавети.

Дід Опанас вважає, що село Лелеківка засноване ще за часів Запорозької Січі на місці, де старий «Донський шлях» перетинав річку Інгул, більш точніше - трохи вище місця, де на Інгулі був старий «Турецький» кам'яний міст, (до наших часів не зберігся, але перекази про нього існують).

Є невелика група дослідників, які вважають, що свою назву село отримало від великої кількості лелек, (буслів та чорногузів), що жили в очеретах по берегах маленьких, нині вже висохлих, ставків-озер на лівому низькому березі. Коли чумаки під'їздили до броду через річку Інгул, це полохало лелек й починали вони з криком літати над очеретами та водою. Від цього мов й пішла назва Лелеківки. Чумаки на своїх дерев’яних возах під’їжджали до Лелеківського броду, а зимівник на той час знаходився біля самого броду і називався Лелеків. Чумацький шлях одним кінцем підходить до м. Новомиргороду, а другим «тікав далеко в степ» - за Дон.

(*Примітка:* Зараз доречно звернути увагу , що в умо-

вах «реформаторського» хаосу царської Росії, якось непомітно притулилася в історії така цікава подробиця. Після зрадницької ліквідації Запорозької Січі в 1775 році, її землі, зібрані в три повіти Слов'янської провінції, були включені в уже досить розбухлу губернію Новоросії. Ми казали про повіти з назвами: Слов'янський, Саксаганський та Інгульський. Основними поселеннями третього з них, були: Інгульський шанець, слободи Куцівка (Новгородка), Калинівка та Кривий Ріг. В 1783 році місто (саме так) - Інгульськ перетворено в «приписной город», а замість нього повітовим центром визначено Кривий Ріг, а Інгульський повіт, відповідно перейменовано в Криворіжський.

На той час, у вересні 1755 року була заснована слобода Інгульська, тобто Лелеківка і згодом її назвали містом Інгульськ. Спочатку в ній обжилося 15 мешканців чоловічої статі. Очевидно, в кожного була сім'я. Тоді природно, що дворів у поселенні було приблизно стільки ж, скільки тут проживало чоловіків-господарів. Лелеківка стрімко заселялася, бо січневий перепис 1756 року вказав на 27 мешканців. Через рік їх стало 36 душ. На перше січня 1759 року – 54 душі. Словом, у початковий період щороку приростало по десятку новоселів із родинами.

І раптом у Лелеківці відбувся демографічний сплеск. На восьмому році існування (1763) в слободі Інгульській зафіксовано аж 714 дворів! Це в 47 разів більше, ніж на час заснування населеного пункту. За статистикою їх повинно б бути приблизно з 150 дв., – а тут таке! Що зіграло ключову роль у цьому незвичайному явищі – потрібно визначати шляхом прискіпливого вивчення тогочасних джерел.

Однією з причин широкого незадоволення козацтва, звичайно ж, стала побудова на його землях імперської фортеці св. Єлисавети. На 1763 рік вона зосередила за своїми валами 828 осіб чоловічої статі. Можна вважати, що створення й інтенсивне зростання Інгульської слободи, що цілеспрямовано перетворювалася в Інгульський шанець, відбулося на військову противагу російському проникненню в глибину Бугогардівської паланки. Не варто відкидати також гайдамацький фактор в Інгульській слободі. Джерела свідчать що в 1760-1770 р. не стихали напади місцевого люду на іноземних поселенців. З Єлисаветградської провінції було виведено до 6 тис. осіб обох статей. Забрано до 2000 коней, понад 4000 великої рогатої худоби, 23

тисячі овець. Інгульська слобода перетворилася в місце легалізації здобутих незаконним способом прибутків. У такий собі ярмарковий центр. Адже збитки Чорного, Жовтого, Молдавського, Єлисаветградського полків склали до 150 тисяч рублів, які треба було новим власникам «відмити».

Однак тут слід розуміти, що награбоване гайдамаками добро, не є чесно нажитим постраждалими полками. Ті в свою чергу, за потуранням влади, скористалися плодами трудів корінного населення, по простому - грабували. Згадаймо хоча б методи зігнання українців із їх власної землі при створенні Нової Сербії. Після такого погрому та знищення Запорозької Січі,

місто Інгульськ почав занепадати. На початок 1782 р., при проведені IV ревізії, у її списках значиться - 187 мешканців обох статей (101 чоловік, 86 жінок). Родина козаків Лелек, (на фото старий козак Лелека) фундаторів поселення, потрапляє під репресії і висилку за підтримку січових порядків Петра Калнишевського. Сам Калнишевський доживатиме вік у муках, за що через 200 років буде зарахований до лику православних святих. А Інгульський повіт вслід за описаними подіями перебазується з Інгульська (Лелеківки) - до Кривого Рогу). Кінець примітки.

Для нашого читача, про час виникнення села Лелеківка деяку інформацію подає грамота цариці Єлизавети Петрівни від 4 січня 1752 року: «… повелеваю построить земляную крепость, с наименованием её крепостью Св. Елисаветы. Крепость эта была заложена только 18 июня 1754 года за чертой Новой Сербии, в степи, на правом берегу Ингула, верстах 60 от Новомиргородского шанца, близ Запорожских зимовников. Но это место имело уже заселение, так что в том же 1754 году 24 июля была первая ярмарка»…….

Поселення сербів на землях Бугогардівської, Інгульської та Кодацької поланок Запорожської Січі не виправдало тих надій, що на них покладалися російським урядом, а «заради колонізаційних інтересів до південних степів, російський уряд почав

переманювати населення з Польщі до себе на нові землі». У той самий час російський уряд, закріплюючи за собою запорізькі землі, вимушений був на старих слободах поселяти не лише вихідців з Польщі, але й чужоземців.

На початку 1880-х років офіційна версія про заселення Лелеківки була такою: «В конце XVIII века заселено молдаванами, позднее (1811 г.) - великороссами, теперь малороссами», ми думаємо, що таку версію подав відомий дослідник Херсонщини - А. Шмідт. Далі: «вокруг крепости св. Елисаветы, за чертою Новой Сербии, образовалось значительное число слобод из русских раскольников и выходцев из Малороссии и с берегов Дуная, так что, по проекту бригадира Муравьёва, из поселенцев при крепости св. Елисаветы с 1756 по 1759 год был составлен отдельный поселенный полк, названный Ново-Казачьим, к которому был и присоединён. Выведены на поселение из Малороссии, Слободской Малороссийский полк, вместо занимавших форпосты малороссийских казаков, постоянно разбегавшихся. В 1756 году в состав этого полка вошли слободы: Приградская или мещанская с приписанными к ней слободами крепости св. Елисаветы, Аджамка, Вершинно-Камянка... Слободы эти подразделялись на мещанские и солдатские; и было 3538 семейств из 4604 душ, домов построенных 155 шт.»

Читачеві необхідно визнати, що Лелеківка, як велике село з українським населенням, існувало ще до татарського погрому 1769 року й заселене було, як українцями, так і вихідцями з Польщі, за багато років до заснування фортеці св. Єлисавети. Що в с. Лелеківка були колись старообрядці, про це свідчив образ «Саваофа», що знаходився за престолом старої Лелеківської церкви.

Тоді в місцевості Лелеківки існували поселення Піски, Димурівка, Бесарабія, Руський Край, Матня, Ближні Байраки, Крем'янече, Маніжжя (за переказами саме тут була перша дерев'яна церква). Також до Лелеківської приходили з Високих Байраків, Обознівки, Северинки, Мамайки. А поселення Маніжжя назване за верховими вишколами козаків що відбувалися за першої хвилі Гайдамаччини у 1730 року.

Декілька слів про Лелеківську церкву. Академік Йоган Гільденштедт, котрий проїжджав 6 червня 1774 року через Лелеківку, відмітив у дорожньому щоденнику - як єдину вцілілу

Церковний храм у Лелековці (Бесарабії). Єлисаветград

після татар будівлю, цегляну церкву (на фото). Однак це була не перша культова споруда в цьому поселенні. Її дерев'яна попередниця існувала вже в 1756 році, бо саме тоді із Успенської церкви села Дмитрівки Переяславська єпархія перевела сюди настоятелем Івана Левицького. Придивіться до цієї церкви, яка стояла на самому високому місці в Бесарабії, що на Лелеківці. У давнину вона була помітна на відстані за 20 кілометрів. Це якраз від неї дивився малий Шевченко на Єлисаветград, коли примандрував з чумаками продавати яблука. Епізод відобразився в російськомовній повісті Кобзаря «Наймичка»... Тарас у свої десять років уже вмів читати. Отже, на грубому дубовому одвірку Лелеківської церкви бачив вирізаний давній напис, де сповіщалося, що вона збудована в ім'я Святої Трійці в 1766 році. Те ж саме повідомляв Дмитро Яворницький через 70 років по тому у своїй праці «Історія запорозьких козаків». Історик не дав розгорнутого «паспорта» споруди, але детально розповів про козацьку церкву-фортецю в Кисляківці нашого ж Єлисаветградського повіту. Опис Кисляківської твердині (1772) повністю співпадає зі старою фотографією Лелеківської церквою, за малою різницею, Кисляківська церква змурована з дикого каменю, а Лелеківська церква з цегли.

Зрозуміло, що будівництво церкви немислиме на пустищі. Якщо миряни її будують, це значить, що набрався достатній контингент люду, появився приход. В урочищі Лелеківка на той час зосередилася достатня кількість населених пунктів, про які ми згадували вище. Дерев'яна церква кілька разів горіла і відновлювалася, доки в кінці XIX століття її не доконав час.

Порівнюючи дві церкви, бачимо ті ж масивні двометрової товщини стіни без архітектурного декору з вузькими вікнами-бійницями, таке саме планування. Двоповерхова дзвіниця, мов фортечна вежа, та грубі двері-ворота для вільного в'їзду гужових підвід із запасами на випадок ворожого нападу, двері оздо-

блені орнаментом, різаним по дубу. Орнамент цей дозволяє припускати, що двері було зроблено на багато років раніше за 1785 рік. Не буде помилкою, якщо припустити, що одвірки було зроблено наприкінці XVII або на початку XVIII століття для попередньої церкви, що згоріла під час татарського погрому у Лелеківці 1769 р.

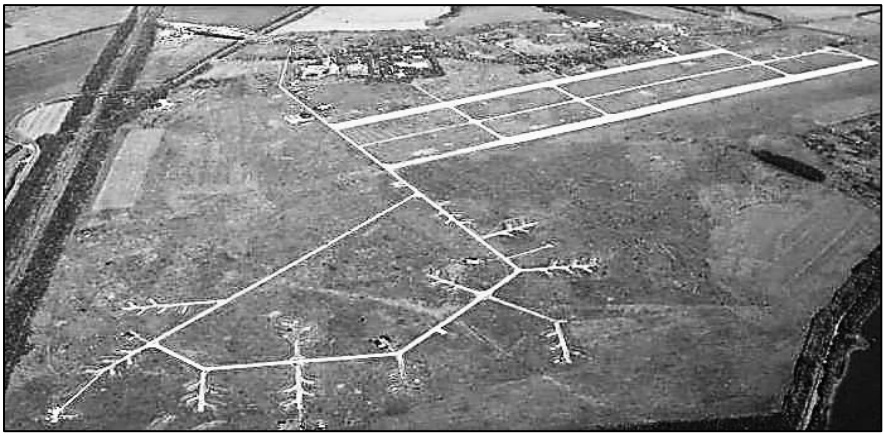
(*Примітка*: З переказів місцевих мешканців Лелеківки, відомо, що стара дерев'яна церква була трьохбанна українського (запорозького) типу, а коли почала валитися, її було розібрано, а з тих матеріалів побудували капличку. Капличка довгий час стояла посеред української частини села, але після побудови нової кам'яної церкви, капличку (без змін зовнішнього вигляду) було перенесено на сільське Лелеківське кладовище. Дуже хитким аргументом існування церкви у першій половині XVIII століття в с. Лелеківка може бути ще й Євангеліє, яке зберігалося на престолі дерев'яної церкви. Відомо, що Євангеліє було надруковано у друкарні Києво-Печерської лаври 1733 року, але відсутність записів на Святому Писанні позбавляє можливості встановити час зберігання при церкві)….

На той період котилася третя хвиля широкого народного повстання - Коліївщина. А тодішні околиці фортеці св. Єлисавети були переповнені повсталим елементом. Документи фіксують стоянки гайдамаків побіля міського казенного саду, у Злодійській балці та в Лелеківці. Укріплена церква почергово слугувала захистком і повсталим, і карателям. Вона витримала татарську облогу, коли під проводом Керим-Гірея на початку грудня 1769 року кримчаки налетіли на наш край. А от проти більшовиків не змогла встояти, цегляна церква в Лелеківці, у воєнно-мирний проміжок середини 1940-х років була цілеспрямовано знищена.

Станом на 1886 рік у селі Лелеківка, Обознівської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії мешкало 1982 особи, налічувалось 418 дворових господарств, існували 2 православні церкви, школа і одна лавка. У 1938 році с. Лелеківка було надано статус селища міського типу, пізніше, під час чергової адміністративно-територіальної реформи, село було приєднано до Кіровограду. Власні імена, як правило, співзвучні з епохою і старі церкви - лишні. Кожна політична влада змінює географічні назви, головним чином, назви міст та вулиць….

Таємниця аеродрому «Канатове»

І на останок цієї глави, дід Опанас розповів онуці про добре відому місцевість – «Кіровоградське Канатове», яке розташоване на південно-східній околиці міста. Ще 20 років потому, нікому, крім військовослужбовців зі спеціальними перепусками, та кількох перших осіб області, не дозволялося перетинати прохідну таємничого об'єкта Канатове, який надійно цілодобово охоронявся, (на фото аеродром з повітря).

З аеродромом не існувало ні телефонного, ні будь-якого іншого зв'язку, назву не подавало жодне друковане видання. Ті, хто служив чи працював там, давали підписку про нерозголошення найменших даних про зміст існування. Хоча, звичайно, ні для кого з громадян Кіровограда не було секретом те, що у Канатовому здавна розташувався військовий аеродром, і зовсім непростий…..

А починалося все з генеральського хутірця під Єлисаветградом. Коли у другій половині XIX століття південь України почав покриватися мережею залізничних станцій, виникла потреба у їх назвах. З тими, що будувалися поблизу населених пунктів, проблем не було – найменування брали від них. Новатором виявився Міністр шляхів сполучення граф Олексій Бобринський. Збудовану з його ініціативи та фінансової підтримки станцію він без зайвої скромності назвав Бобринською (тепер ім. Тараса Шевченка). І пішло-поїхало. Увічнити себе у залізни-

чних спорудах забажали найвищі царські чиновники, особливо генерали. Так одна за одною у Єлисаветградських краях виникають станції генералів Медерова, Кандаурова, Адабаша, Хирова, Фундуклія, Трепова. Не обійшов себе і віце-губернатор Херсонщини Іван Канатов. Збудовану ним у десяти верстах від Єлисаветграда станцію нарекли його іменем - Канатове. Перші залізничники спорудили поблизу станційного приміщення житло для себе, (на фото будинок залізничної станції Канатове).

Поступово тут виник хутірець, який теж назвали Канатовим. Це невеличке поселення увійшло в історію краю, ставши своєрідними «Кіровоградськими Крутами». У травневі дні 1919 поблизу залізничної станції Канатове загін самооборони Єлисаветграда намагався зупинити заколотників отамана Григор'єва. Сили були нерівні, Єлисаветградські оборонці склали голови на полі бою, а григор'ївці захопили місто. Та це був невеликий епізод у біографії станції Канатове та хутора біля неї, якого ніхто вже й не пам'ятає…..

(*Примітка*: До Києва постійно надходили скарги на порушення «революційної законності» з боку частин Григор'єва. 16 квітня 1919 р. надійшло повідомлення з Єлисаветграду: «Прибув загін григор'євців, настроєний надто антисемітські. Більшість тримає себе надто зухвало, отже неминучі великі ексцеси». В травні 1919 р. григор'євці влаштували на станції Знам'янка черговий єврейський погром, вбивши понад 50 осіб. Голова комісії Вищої військової інспекції т. Віллер, який в цей час вивчав військово-політичний стан григор'євських підрозділів, так описав цю трагічну подію: «У Знам'янці частиною Верблюзького полку вчинено погром. Всі єврейські магазини і квартири пограбовано. По всій лінії Знам'янської з\д ділянки проводиться агітація «бий жидів і комуністів»!

Незабаром отаманські частини Григор'єва, що увійшли до Єлисаветграду, надали місцевій владі ультимативну вимогу: «Негайно розформувати ЧК». Згодом будинок, в якому знаходилися чекісти, був оточений загоном григор'євців. Та завдяки підземному ходу, що проходив під будинком ,про який розпові-

дали вам у 8-й главі нашої книги, - чекістам вдалося врятуватися. Відтак 4-5 травня 1919 р. григор'євці почали роззброювати міліціонерів і робити трус у будинках і квартирах, що належали євреям. За наказом Григор'єва, близько 30 членів місцевого виконкому (більшовицького за своїм складом) було заарештовано і розстріляно. На чолі місцевої влади став ревком, до складу якого увійшли сім прибічників Григор'єва.

7 травня 1919 р. командуючий 3-ї Української армії Худяков надіслав до григор'євського штабу в м. Олександрії ультиматум, в якому пропонував отаманові негайно навести порядок у своїх полках і виступити проти румунських військ або здати командування дивізією. У випадку невиконання вимог він пообіцяв поставитись до Григор'єва, як до контрреволюціонера і розгорнути проти нього збройну боротьбу.

Григор'єв надсилає свою телеграму: «15-й Совет. полк обратился в банду, вышел из подчинения командному составу, грабит население... Для приведения 15-го полка в порядок необходимо его отозвать в тыл. Полк занимается грабежами... Ради Бога уберите куда-нибудь эту банду, иначе я по ним открою огонь из броневиков». Ультиматум поклав край співробітництву Григор'єва з більшовиками. Між тим хвиля селянського невдоволення дозволила військам Григор'єва швидко і порівняно легко захопити Олександрію, Кременчук, Черкаси, Золотоношу, Катеринослав, П'ятихатки, Миколаїв, Херсон. Майже в усіх цих містах тилові частини Червоної Армії, що в переважній більшості складалися з селян, перейшли на бік повстанців.

В оперативному зведенні штабу Революційної військової ради Групи військ харківського напряму від 5 лютого 1919 р. повідомлялося, що загони Григор'єва контролюють р-ни: Знам'янки - Користівка - Кривий Ріг - Довгинцеве - Апостолове, а також станцію Нова Полтавка на північ від м. Миколаєва. Станом на 15 лютого 1919 р. під контролем отамана Григор'єва перебували також Єлисаветград, Новоукраїнка, Цвєткове, Бобринець, Нікополь та інші міста й містечка.

У своїх спогадах Ю. Тютюнник засвідчив, що зона впливу Григор'єва тоді простягалась від Черкас і до станції Апостолове, де знаходився штаб отамана Григор'єва. Коменданти залізничних станцій виконували лише його накази і розпорядження. Зовнішність самого отамана, Ю.Тютюнник змальовував таким

чином: (рос.мова) «Григорьев уже без кожуха. На нем потертый френч защитного цвета и синие брюки в сапоги. Невысокий, крепкий, с монгольской физиономией, с синевато-красным носом, живыми глазами - передо мной стоял атаман Григорьев. Сам Григорьев ,как человек, представлял из себя интересный тип. Был он чрезвычайно храбрый, решительный человек, прекрасно ориентировался на поле боя, имел феноменальную память, силу воли и гражданское мужество. Умел владеть толпой, никогда никому не льстил. Но были и отрицательные стороны его характера. Был он чрезвычайно самолюбив и честолюбив. Временами слишком самоуверенный, малодисциплинированный, политически почти неграмотен. Любил деньги, сильно пил, имел только одну идею - возвышение своего «Я». К тому же имел ограниченное образование, как общее, так и военное, плохо ориентировался на карте, сравнительно легко подпадал под влияние своего окружения, если таковое стояло культурно выше его. Поняв Григорьева так, как я его охарактеризовал, мне не тяжело было прибрать к своим рукам все технические функции военного командования. Для Григорьева необходимо было оставить только наружный вид командования да славу победителя». Кінець примітки).

8 вересня 1910 року газета «Голос Юга» вмістила сенсаційне повідомлення: «Нарешті мешканці Єлисаветграда побачили людину, яка літає. Уперше! Буквально половина міста прийшла на видовище». Це був третій в Україні і перший у нашому місті політ людини на аероплані. (*Примітка:* Вперше в Україні аероплан піднявся у небо над Одесою у березні 1910 року з авіатором Михайлом Єфимовим. Наступного місяця (квітень 1910) п'ятий океан успішно штурмував у Києві одесит Сергій Уточкін. І ось тепер – Єлисаветград. Але політ у місті на Інгулі суттєво різнився від двох попередніх. Пасажиром пілота Кузнєцова була його дружина Домникія, на фото). Саме у нашому місті вперше у небо піднялася жінка. Пізніше Єлисаветградська публіка спостерігатиме за польотами того ж С. Уточкіна, Тимофія Єфимова, студента Б. Росинського. Наше місто уже тоді стало авіаційним.

У грудні 1909 року було засноване Товариство повітроплавання, яке очолив брат міського голови Олександр Волохін. Вони й організували політ над містом подружжя Кузнєцових, (на фото № 1 літак Блеріо-XI; на фото № 2 літак Р-1).

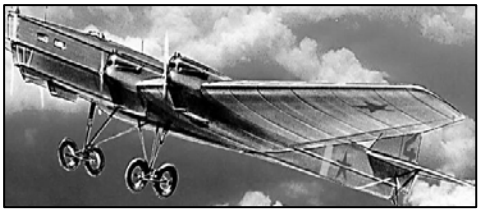

У 1926 році у Радянському Союзі були створені військові авіаційні бригади. Вони складалися із штабів, ескадрилій, частин і підрозділів авіаційно-технічного обслуговування. На аеродромі Зинов'ївська (з 1924 року назва Єлисаветграда) у районі Новомиколаївки базувалася 7-а авіаційна бригада, оснащена бойовими двомісними літаками Р-1, (фото).

Слід зазначити, що у м. Зинов'ївську вже існував аеродром для обслуговування літаків цивільної авіації. Він розміщувався спочатку на західній околиці міста, де тепер Європейський ринок, пізніше перенесений на Нову Балашівку по вул. Повітрянофлотська. У ті роки розпочалося освоєння регулярних зимових та нічних польотів, також організовувалися дальні перельоти. Авіатори бригади взяли участь у перельоті за маршрутом Москва-Ленінград-Вітебськ-Гомель-Київ - Зинов'ївськ - Харків-Москва. Відразу після успішно проведеного перельоту на території військового аеродрому у Єлисаветграді-Зінов'їську розпочалося будівництво ангарів, службових та житлових будівель, місць стоянок, рульових доріжок, капонірів та ін. об'єктів. Коли спорудження усієї інфраструктури завершилося, почалося формування нового об'єднання: «15-ї важкої авіаційної бригади». На авіаційне озброєння бригада одержала щойно розроблений конструкторським бюро А. Туполєва - важкий чотиримоторний бомбардувальник ТБ-3. Прямо із стапелів авіазаводів літаки прибували на аеродром Зинов'ївська: адже саме тут була необхідна для експлуатації нового літака матеріально-технічна база та високого класу - авіатори. Саме нашим фахівцям було доручено освоїти першу партію нових військово-

транспортних літаків, які Радянський Союз закупив у американської фірми «Дуглас». Колектив конструкторів на чолі з Б. Лісуновим «переробив» американський винахід, на радянський літак і назвав його ЛІ-2. Він став кращим транспортним і пасажирським літаком у радянсько-німецькій війні 1941-1945 років і після її завершення. Початкові випробовування ЛІ-2 пройшли у кіровоградському небі. (На фото № 1 винищувач І-16; фото № 2 важкий бомбардувальник ТБ-3).

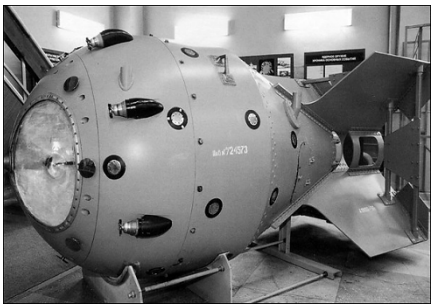

Настають важкі часи Великої Вітчизняної війни, аеродром потрапляє до ворога.Так трапилося, що кіровоградські військові авіатори готували техніку і себе до захисту рідної землі, а місто довелося залишати під шаленим натиском ворога уже у перші дні війни. Чому так сталося, відповісти вкрай важко, бо всі документи, що стосуються початкового періоду війни на території України, зберігаються у московських архівах. Важко зрозуміти, за чиєю вказівкою і для чого сформований у Кіровограді незадовго до нападу Гітлера на СРСР, швидкісний бомбардувальний авіаційний полк, особовий склад якого щойно освоїв пікіруючий бомбардувальник ПО-2, несподівано був переведений у Акерман під Севастополем. У Кіровограді лишився невеликий винищувальний полк, який за своїми технічними можливостями не міг чинити хоч найменший опір ворогу. Тому він змушений був відразу після підступу німців до Кіровограду - втекти до Кривого Рогу.

Окупувавши Кіровоград, німці заходилися відроджувати зруйноване радянськими спецслужбами міське господарство: заводи «Червона зірка», «Червоний профінтерн», цегельні та хлібні, спиртовий та м’ясо-молочний; а так же фабрики та буровугільні шахти. Особливу увагу приділили авіаремонтним майстерням та військовому аеродрому на Новомиколаївці. На цих підприємствах працювали переважно німці. Їхні фахівці модернізували майстерні, перетворивши їх на авіаційний ремонтний

завод, на зразок сьогоднішнього «АРЗ». Капітальної перебудови потребував аеродром, насамперед злітно-посадочна смуга. Адже для обслуговування німецьких літаків вона була непридатна. Тому у роки окупації Кіровограда, аеродром використовувався разом із АРЗ для ремонту пошкоджених німецьких літаків та перенавчанням полонених - червоних авіаторів, які згоджувалися працювати на німців.

Одночасно окупанти готували нову злітно-посадочну смугу, здатну обслуговувати їхню техніку. Місцем її будівництва обрали територію поблизу станції Канатової, що розташовувалася у п'яти кілометрах від Новомиколаївського аеродрому. У жовтні 1943 року обладнання аеродрому було готове. Незабаром сюди передислокувалася німецька ескадрилья одного з корпусів люфтваффе, якою командував кращий ас Другої Світової війни Еріх Хартманн. Він одержав у повітрі 352 перемоги над противниками, (російськими пілотами). Загалом, ескадрилья Хартманна за 4 роки війни знищила 10 тисяч радянських літаків. Перевагу пілотам у повітрі забезпечували висококласні винищувачі, оснащені найсучаснішими гарматами і кулеметами, про які «сталінські соколи» могли тільки мріяти.

Небувалої популярності Канатове набуло після закінчення Другої Світової війни. Через Канатове пройшла трохи не вся військова авіація колишнього СРСР і незалежної України. Після створення у СРСР атомної бомби постало питання її доставки, (на фото перша атомна бомба РДС-1)

Єдиним засобом у ті часи міг бути тільки стратегічний бомбардувальник. Такої машини СРСР не мав і найближчим часом мати не міг: не вистачало ні матеріальних, ні наукових можливостей. Якомусь високому чиновнику пригадалася історія перетворення літака «Дугласа» - на ЛІ-2. Ідея сподобалася, для її втілення залучилися розвідники і дипломати. Річ у тім, що у розпал війни американська фірма «Боїнг» під керівництвом конструктора болгарина А. Джорданова створила важкий літак, 4-моторний бомбардувальник Б-29, (на фото). Він себе добре

проявив під час проведення великомасштабних операцій ВПС США проти Японії. З цих літаків у серпні 1945р. були скинуті атомні бомби на японські міста Хіросіму та Нагасакі…..

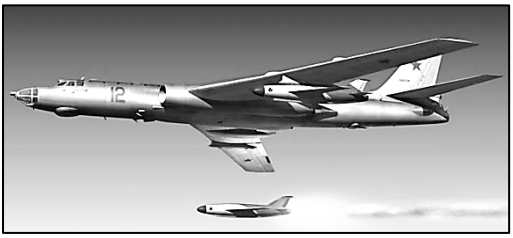
Обставини складалися на користь СРСР. Кілька «Боїнгів» зазнали ушкоджень у боях з японцями. За інструкціями тих часів льотчикам дозволялося здійснювати посадку на радянських аеродромах. У відповідності з міжнародним правом екіпажі переправляли додому, а літаки залишалися. Радянська промисловість одержала наказ у найкоротший термін налагодити копії цих літаків з усіма системами. Так було покладено початок виробництва необхідного літака під шифром ТУ-4, який спеціалісти прозвали «літаючою фортецею». Це була справді незвичайна машина. Літак був довжиною 30 метрів, висотою 9 м., вага порожнього складала понад 30 тн, дальність польоту складала понад 6 тис. кілометрів, бомбове навантаження сягало 8 тн.

Саме таку вагу мала перша атомна бомба. Вперше у бомбардувальній авіації, на літаку встановили радіолокаційний бомбовий приціл «Кобальт», повністю скопійований з американського аналога. Він давав можливість у будь-який час доби і за різних метеорологічних умов виявити великі промислові центри на відстані 90 кілометрів, менші – на 60 км., мости та залізничні станції – на 30-40 кілометрів. Екіпаж складався з 11 осіб. Після випробування літак був запущений у серійне виробництво. Перші машини екіпажі почали освоювати у 1950 році. Так почала зароджуватися нова бомбардувальна авіація далекої дії. Канатовому у цьому процесі була відведена головна роль.

…Згідно з директивою начальника Генерального штабу Радянської Армії та наказу командуючого дальньою авіацією 7 травня 1951 року у Кіровограді було створено військове училище льотчиків дальньої авіації. Створювалася аеродромна мережа, будувалися службові і житлові приміщення, навчальні класи і аеродроми оснащувалися необхідним обладнанням, навчальними і наочними посібниками. Відновлювалися старі і будувалися нові аеродроми у Малій Висці, Хмельовому, Кате-

ринівці, Лелеківці і Щасливому. Всі вони були допоміжними, відволікаючими. Головний аеродром був у Канатовому. Він мав приймати найпотужнішу і найважливішу авіаційну техніку Повітряних сил Радянського Союзу – літаки-атомоносці ТУ-4. Роботи виконувалися в обстановці суворої секретності, на об'єкт допускалися ретельно підібрані та перевірені люди. Від більшості викладачів, інструкторів ще пахло фронтовим порохом. Вже у серпні почалося формування першого радянського бомбардувального полку нового типу. Він отримав умовне найменування «Навчально-тренувальна частина № 8». До складу полку увійшло 22 бойових літаки – носії атомної зброї. (*Примітка*: Під час угорських подій 1956 р., Кіровоградське з'єднання літаків ТУ-4 вилетіли на бомбардування Будапешта, але в останню мить політ було перервано за наказом вищого командування Військово-повітряних сил СРСР. Ще й зараз є живі свідки тих подій і на запитання: «Чи були ви готові виконати ці безглузді вказівки і бомбити місто з мирними жителями»? Відповіді не було, а деякі з них «тупо» дивилися собі під ноги…..

Далі спомин авіаційного механіка: «Термін мого 3-х річного армійського життя наближався до кінця. Службу я проходив у Військово-Повітряних Силах СРСР, служив авіаційним механіком прицілів і обчислювальних блоків, обслуговував приціл «Кобальт». Частенько доводилося вішати у люки бомби, у тому числі й атомну РДС-1, готувати до вильотів гармати АМ-23, а їх на борту було сім. Йшла заміна старих «повітряних фортець ТУ-4» і заміна на сріблястий літак, реактивний ТУ-16.

На фото бомбардувальник-ракетоносець далекої дії ТУ-16. Наш полк базувався тоді у Мелітополі. Десь у жовтні 1960 року хтось приніс у казарму новину: до ескадрильї прибуло поповнення. І не новобранців-салаг, а таких самих, як ми, останнього року служби. І не звідкілясь прибули, а з самого Кіровограда, з Канатово… При зустрічі тепер вже однополчани зі сльозами на очах розповідали, як буквально нищили «Канатовський полк», який ще недавно був елітним у авіаційному середовищі СРСР».

Матеріальну частину, (літаки), списали на металолом, обслуговуючий персонал «розкидали» по різних аеродромах. Так звелів тодішній «вождь» СРСР - Микита Хрущов. Його сп'янили успіхи у освоєнні Космосу, він вважав авіацію зброєю минулого. На певний час ТУ-16 ще був флагманом радянської військової авіації, але його бойовий ресурс вичерпувався і на нашому аеродромі вже не раз приземлявся гігант ТУ-95.

Та минуло усього чотири роки, у 1964 Хрущова витурили з Кремля, авіацію почали відроджувати. На аеродроми прийшли нові люди, надходила модернізована техніка. Легендарні ТУ-4 та ТУ-16 можна було побачити лише у музеях, старі авіатори вийшли у запас чи на пенсію. Але життя легендарного Канатово продовжувалося, на початку 1961 р. на аеродром був передислокований 190-й винищувальний авіаполк. Він мав на озброєні знамениті МіГи практично усіх модифікацій – від «17» до «29». У серпні 1986-го полк перевели у Афганістан, більше у Канатове він не повернувся.

Замість нього з Угорщини перебазувався 727-й Черкаський ордена Б. Хмельницького бомбардувальний полк, озброєний літаками СУ-24-М. У 1992 р. він увійшов до складу ВПС України. Та вже через два роки його розформували – сьогодні ми знаємо, як і хто розвалював ЗС незалежної України, починаючи з 2004 року. Як знищили все, що можна знищити, крали і здавали на металолом, навіть бетонні плити злітної смуги й ті пішли на продаж. Можливо, той «хтось» колись постане перед військовим трибуналом, хоча надії мало – для початку потрібно створити – сам трибунал.

З повідомлень ЗМІ, 16 червня 2014 року Державний прапор України знову замайорів над військовим аеродромом «Канатове». Військове формування, яке перестало існувати у 2004 році, переживає друге народження. Нову історію аеродрому починають творити військові, які проходили службу у Джанкої (Крим), не зрадили Україну й після окупації півострова переїхали на материк. Перші патріоти, вже почали виконувати свої обов'язки на новому місці служби. Символічно, що в урочистостях з нагоди відкриття аеродрому взяв участь генерал-лейтенант В.Шатов, який 10 років тому проводив звідси останні літаки. Вже на при кінці 2014 р. очікується перший політ українського літака із злітно-посадочної смуги аеродрому Канатове.

Десята глава

Силуети за деревами

Хроніка Єлисаветградських вулиць

Фонтан на центральній площі міста

Вулиці Єлисаветграда, як їх багато і в той же час – мало, по ним ходили царі Микола II та Олександр II, наприклад у часи їхнього царювання, у нашому місті в 1842, 1845, 1847,1850, 1852, 1859, 1874, 1888 р. проводилися постійні корпусні збори. Як правило огляди військ проводилися в присутності царської родини й вищих чинів Росії в серпні й вересні, «коли хліб був зібраний». З 1842 р. починається замощення ряду центральних вулиць – булижниками, усього було замощено 1727 кв. сажнів бруківки на вул. Невській й Михайлівській. Мощення вулиць проводили великим кругляком, але його було мало. В 1845 р. прийшов указ з Москви: «За неимением в Єлисаветграде булыжника устраивать на будущее время не мостовые, а шоссе».

З 1846 р. починається устрій шосе на В.Перспективній і Пермській вулицях, а також на Кременчуцькому, Одеському й Миколаївському трактах. План міста 1842 р. по будівництву вулиць, в основному повторює плани 1833 і 1838 р. До цього часу на вулицях Єлисаветграда були побудовані казарми для нижніх чинів, стайня й кухня з майстерні на Ковалівці. У цей же час були побудовані вартові будки на Миколаївській, Одеській і Кременчуцькій заставах, повітове училище й корпусна друкарня у кварталі, обмеженому вулицями Невська, Успенська й Преображенська.

План міста 1843 р., затверджений 10 квітня ц.р. військовим міністерством, цікавий тим, що показує нагальність рішення містобудівних завдань на випадок приїзду царських осіб. У вказівках на полях плану говориться: «Побудувати дерев'яний, поглиблений у землю, тимчасовий манеж для верхівкових коней, що перебувають там на випадок приїзду Государя Імператора. Зробити капітальні виправлення вулиць, в будинках місь-

кої лікарні (розташованої поруч із манежем). Побудувати дерев'яний міст через р. Інгул. Продовжити замощення кам'яних бруківок по головних вулицях міста». Протягом 1840-1850 р. місто впорядковувалося й забудовувалося. Частина вулиць пов'язують з назвою ландшафту: Болотна, Вагонна, Грязна, Садова, Сугоклейська та провулки: Водяний, Крутий, Лісний, Обривний, Овражний, Огородний, Спускний, тощо.

Поступово одноповерхове місто ставало 2-х, 3-х поверховим. По щільності й поверховості забудови вулиць в середині XI в. Єлисаветград перевершував багато губернських міст, навіть Київ, у центрі якого 2-х поверхові забудови, по перевазі суспільні будинки, були вкрапленнями серед одноповерхової екстенсивної садибної забудови. До середини XI ст. місцем концентрації всіх центральних функцій, (тобто міським ядром), була територія колишньої головної площі міста Єлисаветграда з пов'язаними з нею кварталами. Тут концентрувалися головні адміністративні функції: (міські громадські місця, головна гауптвахта, суспільні будинки, міська поліція, дума), центральна торговельна функція: (крамниці промислових і продовольчих товарів), культурна функція: повітове училище, корпусна друкарня, культовий центр - в Успенському соборі по вул. В.Перспективній.

(Фото площа ім. Кірова до 2014 р. зараз пам’ятник знято).

Кілька вулиць іменують на честь православних соборів міста: Покровська, Преображенська, Успенська. Численні най-

менування - будуть походити від назв інших міст: Олександрійська, Бобринецька, Знаменська, Київська, Миргородська, Московська, Полтавська, Харьківська, Херсонська та провулки: Новгородський, Перекопський, Ровенський, Одеський, а також від назв різних доріг та трактів.

План 1845 р. був одним із самих значимих містобудівних документів в історії міста. Саме за цим планом здійснилося планування міста, що зберігається до наших днів. Першим важливим моментом було те, що він визначив місце й планувальну композицію майбутнього комплексу кавалерійського юнкерського училища. Ядром цієї композиції став плац, розташований на вільному просторі між Ковалівкою і центром міста, а головну вісь намітила Ковалівсько-Покровська церква, що у такий спосіб ставала складовою частиною майбутньої об'ємно-просторової композиції. Навколо плацу симетрично розміщалися квартали, «височайше призначені під забудову будинків для Штабу другого резервного кавалерійського корпуса».

Присутній на маневрах 1847 р. Микола II, власноручно зробив закладку палацового й штабного будинків адміністративного центра військових поселень Новоросії, (згодом юнкерського кавалерійського училища). Однак будівництво було почато лише навесні 1848 р. Керував проектно-будівельними роботами одеський архітектор Шумилін, що переїхав з родиною на постійне місце проживання в Єлисаветград.

В 1849 р. між р. Інгул і вул. В.Пермською, відомим Остен-Сакеном був розведений сад, що одержав назву Османський бульвар на прізвище полковника, що ним завідував. Сад був кращим місцем відпочинку городян. У ньому була влаштована дерев'яна ротонда для танців. З переходом міста в цивільне відомство (на початку 1860-х р.) сад разом з гаєм, що примикав до нього, були вирубані, тому що дерева створювали затори льоду на ріці Інгул під час повеней. За розпорядженням військового начальства при будівлі будинків штабного й палацового корпусів кавалерійського училища, був розведений Ковалівський парк (або Палацовий бульвар).В 1850 р. були розбиті під забудову нові квартали та вулиці на Ковалівці. З огляду на близькість до центра міста, цей колишній пригород поступово стає одним з найбільш респектабельних в Єлисаветграді.

У 1840 р. в м. Єлисаветграді були споруджені громадські

будинки: По вул. Дворцовій (клуб ім. Жовтня); Велика хоральна синагога (клуб Калініна); Лютеранська Кірха; стаціонарний театр на розі вулиць В. Перспективна й Петрівська, який у 1850 р. згорів. До цього театральні вистави проводилися, (починаючи з 1830 р.), на міському плацу, на розі вулиць Преображенської й Невської. (На фото народний музей Г.Нейгауза). Єлисаветград з 1850 р. стає містом з високим рівнем благоустрою й гарною якістю архітектури, а з 1865 р. стає повітовим центром. Цікавий опис Єлисаветграда цього часу дає Географічно-статистичний словник Російської імперії, укладачем якого був великий російський мандрівник Семенов-Тяншанський: «Город расположен на отлогих скатах долины Ингула, занимает 3 кв. версты и хорошо отстроен. Улиц в городе 21, домов в 1861 г. – 2502 шт. из них 197 – каменных. Лучшая улица - Б.Перспективная. Лучшее предместье города – Ковалевка, она соперничает своими строениями с Большой Перспективной улицей. На обширной площади, отделяющей Ковалевку от города, так называемый дворец, это 3-х этажное здание для приезда Императора, казармы, манеж и бульвар - в три аллеи из белых акаций и тополей»….

В 1865 р. були уведені земські установи на Ковалівці (на місці реального училища), офіцерське кавалерійське училище перетворене в юнкерське кавалерійське училище, заснований міський банк, (тимчасово був на місці сучасної СЗШ № 6).

З 1868 р. місто зв'язується рядом залізних доріг із залізничною мережею Росії. В1868 р. проведена лінія Балта – Єлисаветград, в 1869 р.- Єлисаветград - Кременчук. Тоді ж був побудований з\д вокзал. В 1869 р. була замощена бруківкою дорога, (сьогодні це вул. Поповича, Щорса, Орджонікідзе тощо) від центра - до з\д вокзалу, але перед забудовою, по цій дорозі був облаштований підземний тунель, про який ми розповідали….

В 1868 р. скасовується городовий магістрат і в 1870 році затверджується нове «городовое положенье». Із введенням його в Єлисаветграді у 1871 р. вся земля перейшла в повну власність міста. Відбувається заміна міської думи й міської управи. Будівельною частиною в місті піклується міська управа. Нею в 1871-1815 р. побудовані: три великих корпуси лікарні з каплицею в фортеці св. Елисавети (на місці старого собору, що зруйнувався в 1813 р.), казарми для військових частин, чоловіча гімназія (сьогодні вул. Шевченко), дві прибудови до жіночої гімназії, прибудова до будинку «присутственных мест» для міської управи й міського банку, новий будинок для пожежного обозу, 2-поверховий будинок на Дворцовій вулиці. Будинки міських народних училищ на вулиці Успенській, у передмістях Кущівка, Завадівка та Ковалівка. Побудовані: кам'яний корпус торговельних крамниць біля Преображенської церкви, міська бійня біля маленького містка на Кущівку, (нижче вул. Покровська), трактир на скотопрогінному дворі та інше. (Про деякі вулиці та окремі об’єкти й будинки на них, ми розкажемо пізніше).

Енциклопедичний словник Брокгауза й Ефрона зазначає про Єлисаветград 1894 р.: «Земли - 8450 десятин. Жителей – 60963 чол, 6 православных церквей, 2 единоверческих, 1 лютеранская, 10 еврейских синагог и молитвенных домов, караимская синагога, мужская и женская гимназии, реальное училище с метеорологической станцией, юнкерское кавалерийское училище, духовное училище, 2 город. училища, 8 аптек, 3 типографии, 9 книжных лавок, 3 библиотеки, 140 фабрик\заводов».

В 1897 р. на плацу Ковалівського бульвару відбувається навчання юнкерів, влаштований циклодром для суспільства та велосипедистів. З 1 травня 1897 р. відкриті в міському саду для публіки буфети, відбуваються щоденні гулянки, 4 рази на тиждень і по святах - грає військова музика. В 1902 р. Вел. Енциклопедія повідомляє про Єлисаветград: «В настоящее время - это один из лучших и благоустроенных русских городов, не уступающий многим губернским. Торговый центр для значительного района. Торговых предприятий 283, фабрик и заводов - 227, дворов - до 5000, типографии - 4, учебных заведений - 37 с 4300 учащимися». З інших джерел: «В місті Єлисаветграді налічується по переписі 1897 р. близько 61,5 тис. жителів, у т.ч. близько 36 тис. православних і близько 24 тис. іудеїв. У місті 10

православних храмів, у т.ч. 6-престольний Успенський собор. Є міська й земська лікарні, близько 40 навчальних закладів. Торговельних підприємств налічується - близько 525. Крім того, в Єлисаветграді збираються 4 ярмарки. Фабрик і заводів налічується більше 200 з виробництвом товарів на суму більше 6,5 млн. руб. Місто відрізняється більшим благоустроєм. Він має широкі бруковані вулиці, бульвар з тополь і білих акацій, добре обладнаний водопроводом, висвітленням, телефоном, а також трамвайним повідомленням. Краща вулиця – В.Перспективна».

Місцева колекція екстриму

До розмови про вулиці м. Кіровограда дослухався син діда Опанаса – Антон. Дочекавшись слушної години, він шепнув малій Софії: «Завтра, коли наш дід піде на рибалку, я тобі розповім цікаву історію про нього, під умовною назвою «Стара гвардія». На другий день, Опанас пішов до річки, Антон разом з малою Софією сіли поруч і почали свою «секретну» розмову.

На початку 1980 років вирішив твій дід і мій батько Опанас, побудувати окреме житло для своєї родини в м. Кіровограді. Разом із своєю дружиною, вибрали вони стару хату на Кущівці по вул. Саратовській. Хата була стара, глино-мазана по очереті, збудована у 1895 році. Рік забудови був визначений цілком закономірно, коли половину хати розваляли, на одному із вкопаних дубових стовпах, які були вмуровані в стіну, було вирізано дату «1895». З другої половини хати - зробили тимчасовий «склад будівельних матеріалів» для нового будинку.

На вирівняній земельній ділянці, за допомогою родичів, вирили траншею під фундамент, уклали великі і малі каміння, замісили і залили «глиняний чамур», (це пісок-глина – вода), а верхні каміння ще й зацементували. Щоб фундамент був високим, додатково уклали спеціальні блоки, «вийшло не гірше, ніж у людей». Старі діди, які проживали на цій вулиці - сказали: - фундамент під будинком повинен мати «видержку» 28-30 днів, тож вийшла не запланована перерва в будівництві.

Як раз до нашого діда Опанаса, з Прикарпаття приїхав

його старий товариш - дід Юхим. Після Другої Світової війни, малий Юхим отримав контузію від вибуху знайденої міни і з тих пір, він увесь час вдає, що й досі «перебуває в партизанах»…. Зустрілися два діда, розбалакалися за чаркою та вияснили, що діду Юхиму вкрай необхідна глина з села Бережинка, що під м. Кіровоградом. Він почув від людей, що та глина «лікує ноги». На старості років занедужав дід Юхим дуже дивною хворобою, періодично в нього віднімалися - ноги. Наприклад: день ходить нормально, а на другий день - як паралізований лежить, або їздить у інвалідному візку. Дід Юхим твердо вирішив, що Бережинська глина йому допоможе.

Другою дивною поведінкою Юхима було те, що він ніколи не розставався з мисливською рушницею, (возив її з собою) в спеціальному чохлі з дозволом, усе як вимагав Закон. На здивовані погляди Опанаса, відповідав: - Це в мене звичка з після воєнного періоду. Партизан повинен завжди бути зі зброєю, навіть коли йду під кущ - то беру її з собою. Почухав потилицю і загадково посміхнувся, ти не будеш заперечувати, якщо я деякий час поживу у тебе. До півночі, перебиваючи один – одного, діди вели свою розмову…..

Зранку другого дня, два діди Опанас та Юхим поїхали до с. Бережинка і набрали там глини. Привезли її на Кущівку, та й висипали на подвір'ї по Саратовській вулиці. Юхим зразу почав колотити в балії свою глину, їхати відпочивати до комунальної квартири – відмовився: «Без глини нікуди не поїду, буду тут при ділі та лікуватися». (*Примітка*: Район Кущівки в усі часи, - це неспокійний район, як тільки стає темно на вулицях, місцеві жителі «підбирають» все, що не охороняється).

Літом в Кіровограді – тепло, вдень сидить дід Юхим на Кущівці у затишку і лікує ноги, а вечором – сторожує. Якось одного вечора, дід Юхим приймав лікувальні ванни з глини, і раптом чує з коридору шум підозрілий лунає. Виглянув у щілину, а там – лихо, грабіжники крадуть будівельні матеріали. Що робити? Юхиму дуже не хотілося переривати свою «глиняну» терапію, а отут ще як на зло ноги в цей день не слухалися, (знову відмовили - не ходять).

Вихід дід Юхим, знайшов швидко. Залишається тільки уявити, які пики були в незваних візитерів, коли в темряві, на них виїхала інвалідна коляска, з абсолютно голим, вимазаним

глиною у жовтий колір старим дідом в сімейних трусах. Ноги його були опущені в паруючий тазик з глиною, а у руках тримає двостволку: «Хенде – хох, паразити, скомандував дід Юхим і для переконливості пальнув угору. Троє «паразитів» з переляку впали в смердючу калюжу і від страху не могли оговтатися. Капітуляція злодіїв була повною й беззастережною. Як вони домовлялися з дідом Юхимом, я не знаю, але з того вечора, як пошептало, злодії обходили будівництво на вул. Саратовській – третьою дорогою». Через дві неділі, дід Юхим, набравши глини, поїхав до себе – до дому. Ось такий був екстрим у нас на Кущівці, а місцеві жителі ще довго пригадували ту історію…

Ближче до обіду прийшов з рибалки дід Опанас, видно був у настрою, бо зразу з онукою Софією повів свою розмову про Кіровоградські вулиці.

Проходять роки і покоління, на великих і малих вулицях сучасного Кіровограда, продовжують селитися мирні жителі, їх в Єлисаветграді у 1897 році було 62 500 чол.: (із них євреїв - 38%, росіян - 35%, українців - 24%), рівно через 90 років у 1987 вже – 269 000 чол.; в 2001 р. стає менше – 254 103 чол.; а вже у 2013 р. починається «відтік» – 234 183 чол. і причин – більше, ніж достатньо. Основна – не має перспективи розвитку.

Основою промисловості Кіровограда завжди було машинобудування, харчова й гірська промисловість, а це біля 70 підприємств. Ряд підприємств - унікальні не тільки для України, але й для всієї Європи.На наших вулицях розташовані будинки регіональних суспільно-політичних видань - газети: «Діалог», «Кіровоградська правда», «Україна-Центр», «Вечірня газета», «Перша міська газета», «21-й канал», «Народне слово» та інші.

У Кіровограді налічується 46 дитячих дошкільних закладів й 43 школи, у яких навчаються біля 40 тис. учнів. Особливою популярністю користуються навчальні заклади нового типу: школи-гімназії, ліцеї, коледжі. Є 11 вузів і багато філій ВНЗ.

На Кіровоградських вулицях встановлено близько 40 пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіалів і погрудь, наприклад Леніна, Кірова, Винниченка, Пашутіна і т.д. Відбитком народної пам’яті, пошани і вдячності є пам’ятники героям Великої Вітчизняної війни, учасникам ліквідації аварії на ЧАЕС, воїнам-інтернаціоналістам. Символом єдності кіровоградців, незалежно від політичних переконань, віросповідання, професії чи національ-

ності, є Соборна площа, де встановлено пам'ятник Ангелу-охоронцю. Минуле і сучасне об'єднують усіх мешканців міста в одну велику родину, допомагають долати потужний натиск щоденних життєвих негараздів й закладати основи перспективного майбутнього.

Життя людини тісно пов'язане з рідними місцями: «Кожний кулик – хвалить своє болото», наші вулиці продовжують позначати за допомогою особливих слів - географічних назв, або топонімів. Причини, з яких виникають назви, дуже різноманітні. Вони можуть бути випадковими, відображати людську кмітливість, можуть повторювати назви підприємств, навколо яких знаходяться та інше. Придивіться до наших вулиць і ви там побачите багато цікавого.

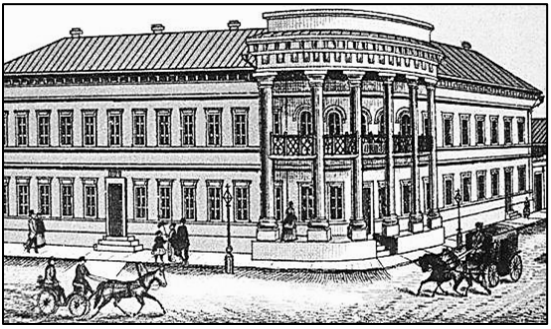
Візьмемо для прикладу просту вул. Чернишевську на Кущівці. Будинок де зараз знаходиться бібліотека № 5 Кіровоградської МЦБС, був побудований наприкінці XIX ст. - в 1890 р. Тоді це був будинок священика. В одній із кімнат будинку проводились заняття церковноприходської школи. Поруч стояла Вознесенська церква. Після того, як в 1930 році церква була зруйнована, в будинку священика, було відкрито бібліотеку. В період ВВВ приміщення було закрите. В 1948 році бібліотека знову почала своє існування. В 1977 році бібліотека увійшла до складу МЦБС….

Недалеко стоїть ЗОШ № 30, історія школи починає свій відлік з далекого 1939-го року. У 1941 році був перший випуск учнів. Випускний вечір розпочався 21 червня 1941 року, а випускний бал закінчився о 5 годині ранку 22 червня 1941 р. Коли учні, повертались додому на світанку, фашисти вже бомбили аеродром під Києвом. В період ВВВ у школі № 30 був пересильний пункт для молоді, яку фашисти виправляли на роботи до Німеччини. Так було аж до визволення міста у 1944. Перед звільненням фашисти підпалили будівлю школи. Від неї залишилися лише стіни, з часом почалась відбудова. У 1952 р. на пришкільній садибі учні та вчителі заклали фруктовий сад. У 1965 р. закладено теплицю - маленьку шкільну оранжерею, у якій вирощували різні сорти квітів.

На святкуванні 256- річчя Кіровограда зі школярами ЗОШ № 30 на Кущівці провели екскурсію під назвою «Палата Шевякова» і розповіли про Федора Шевякова. Присутні дізналися

про історичні факти біографії Шевякова. Благодійник залишив у віках згадку про себе – це Будинок-притулок для самотніх літніх людей на вулиці Чернишевського та його власний будинок на вул. Дворцовій (Леніна) та Декабристів, де зараз знаходиться бібліотека ім. Бойченка. Діти з повагою відзначили, що ці будівлі і зараз слугують людям. Можливо історія Шевякова надихне дітей у майбутньому на благородні і благодійні вчинки.

Інший приклад, вул. Тимірязева, (Нижнє-Донська) буд. 63 - СЗШ № 6 з поглибленим вивченням англійської та французької мов. Історія школи: 10 жовтня 1860 року в м. Елисаветграді відбулося відкриття двокласного жіночого училища 2 розряду. 9 вересня 1870 року жіноче училище було перейменоване в загальну жіночу гімназію в складі 6 класів і переведено в дім на вул. Великій Перспективній та ріг вулиці Нижнє-Донської (Тимірязєва). Раніше будинок (фото) належав генералу П. Єкельну.

(Примітка: Генерал - лейтенант, георгіївський кавалер Пилип Пилипов. Екельн був начал. штабу резервн. кавалерійського корпусу 1829 р. в Єлисаветграді. Його начальником корпусу був генерал - лейтенант Дмитро Остен-Сакен, у Єлисаветграді свого будинку не мав. Будинок генерала Екельна колись був одним з найкрасивіших у Єлисаветграді. Залишки цього прекрасного зразка провінційної архітектури початку XIX століття сьогодні знаходяться у стінах непримітної 4-поверхівки на розі вулиці Великої Перспективної та Тимірязєва. Перший поверх - під магазином, другий займає школа № 6, третій і четвертий - інститут післядипломної педагогічної освіти. Тільки напівкругле вирішення рогу будинку, яке збереглося після капітальної перебудови у 1960-х р., натякає на неординарність і красу попередника. Більш відомостей про Екельна розшукати вдалося небагато. Ймовірно, він брав участь у наполеонівських війнах, але військовий орден Св. Великомученика Георгія Побєдоносця 4 ступеня отримав у 1817 році, уже після закінчення кампанії, маючи чин генерал-майора.

Одружений був на Ганні Федорівні і мав з нею сина Пилипа, дочку Вільгельміну та сина Віктора, який помер немовлям.

Будинок завдяки своїй надійності витримав катастрофічну пожежу 1834 року, яка спустошила велику частину Єлисаветграда. Сильно пошкоджений будинок продали у 1847 р. міській управі за 12.5 тис. рублів. Після значного ремонту у 22 тис. руб. будинок здавали в оренду, доходи від якої йшли на потреби міста. Завдяки своїм імпозантності та місцезнаходженню будинок завжди був затребуваний і грав значну роль у житті міста. У 1860-х роках другий поверх будинку знімала під квартиру полковничиха А.І.Некрасова, яка влаштовувала у себе літературно-музичні вечори. На основі цього культурного салону у 1867р. створили Єлисаветградське добродійне товариство. У 1865-1867 роках тут знаходилися: міський громадський банк і казначейство повіту. У 1867 році будівля була повністю підготовлена для розміщення Окружного суду, але його переїзд відклали. У 1870 році тут відкрили Єлисаветградську, жіночу громадську гімназію, яка стала витоком педагогічної освіти у місті і області.

Дім генерала П.Єкельна, з часом в ньому розташується ЗСШ № 6.

У зв'язку з постійним збільшенням учнів, до гімназії були зроблені прибудови - у 1875 р. по вул. Вел. Перспективній, і у 1882-1883 р. - по вул. Нижнє-Донській (Тимірязєва). Проте це не вирішило проблему, і у 1904 р. гімназія переїхала у спеціально побудований для неї комплекс по вул. Петрівській (Шевченка), зараз там педагогічний університет). В 1884 р. в гімназії було відкрито сьомий, а в 1881 р. восьмий педагогічні класи. По 1888 рік, (тобто за 18 р. існування гімназії), всього закінчило курс 7 класу 388 учениць, а курс 8 класу 204 учениці, з них 37 учениць з званням домашніх наставниць. В 1899 р. гімназія була пере-

ведена в іншу будівлю, а в цьому будинку було відкрито шести класне міське училище. В 1901 р. відкрили однорічні, а в 1910 дворічні педагогічні курси. Шестикласне міське училище в 1913 перетворилося в чотирикласне вище навчальне училище. В 1918–1919 р. в училищі навчалося 258 хлопців. В 1920 р. була відкрита семирічна школа № 6. В 1926 році школі № 6 було надано статус середньої школи. В 1944 р. після звільнення від німців м. Кіровограда, були відновлені три початкові школи, 14 неповних середніх шкіл і 8 середніх. У 1965 р. почалася добудова ЗСШ № 6 по вул. Тимірязєвій, (навпроти міськвиконкому).

Поряд з позитивними діями, у нашому місті є і негативні персонажі. Так на вул. Соколівська - 1, посередині кварталу між вулицями Миколаївська й Садова, напроти пустиря, у двоповерховому будинку жив пан Маєвський, що вбив свою дружину й закопав на пустирі. Бродячі собаки розрили яму,витягли труп назовні й тим видали вбивцю. В Єлисаветграді були також відомі інші люди з таким прізвищем: М. М. Маєвський, помічник канцелярського столоначальника міської Управи, який мав власний будинок на Сінній вулиці, та В.І. Маєвський, фельдшер, який квартирував у будинку пані Долинської на вул. В.Пермській; ці адреси знаходяться близько від місця описаної події і тому можливо мова йде про одного з них, або їхнього родича.

Є досить цікава історія про зміну назви вул. Невської, яка по сьогоднішнім показникам, починалася трохи нижче Комуністичного проспекту, біля Пожарного депо - йшла вниз до Центрального базару. В м. Єлисаветграді відзначали свято, О. Пашутін 25 років пробув на посаді голови міста і його соратники вносять пропозицію, перейменувати вулицю Невську – на вул. Пашутіна. В залі за столом сидить сам О. Пашутін і скромно опустив очі – до долу. Секретар кричить присутнім: - Хто «За»? – «Одноголосно». Так вперше в історії нашого міста було проведено перейменування вулиці на честь міського голови, що історично було звичайним для осіб імператорського рангу. Однак після Жовтневого перевороту (у 1921 році) більшовики, вул. Пашутінську перейменували на честь І. Компанійця. В цей же час буде зруйновано й місце поховання О.Пашутіна. Саме на тому місці, (біля міськвиконкому), де поставлено пам'ятник О.Пашутіну, раніше стояв Успенський храм. А ззаду храму, там де зараз стоїть будівля міськвиконкому, було прицерковне кла-

довище на якому й був похований О.Пашутін. Як ми вже розповідали, більшовики не захотіли переносити прах О. Пашутіна і на його могилі у 1959 році було побудовано будівлю міського комітету КПРС, а згодом у 1991 р. – став міськвиконком.

(*Примітка*: Олександр Миколайович Пашутін народився 26 листопада 1846 року в родині спадкового почесного громадянина міста великоросійського походження та православного Миколи Петровича Пашутіна. Мати - купецька дочка Ірина Кирилівна (до заміжжя Остроухова). Батько (міський Голова в 1848-1851, 1863-1864 роках), а також його старший брат ще до Олександра - вже займали посаду міського голови. Рід Пашутіних належав до старих купецьких сімейств з росіян-розкольників, що з'явилися ще в часи зведення Єлисаветинської фортеці. Добробут сім'ї Пашутіних в Єлизаветграді базувався на торгівлі, в першу чергу алкогольними напоями. Комерційні інтереси родини тісно переплітались з сімейною традицією керування містом. На фото меморіальна дошка О. Пашутіну на розі вул. Пашутіна і Леніна (Дворцова) у м. Кіровограді.

Олександр Пашутін навчався в Одеському комерційному училищі. Потому успадкувавши батькову торгову справу (винна і бакалійна торгівля), зміг забезпечити рентабельність фамільного бізнесу й повністю віддатися громадській і благочинній діяльності. 25 червня 1871 року О.М. Пашутін був вперше обраний гласним Єлисаветградської міської думи, а 12 травня 1878 року - міським головою, перебуваючи на цій посаді фактично до останніх років свого життя. О.М. Пашутін помер 1 листопада 1906 року, а 2 листопада відправили по ньому громадську панахиду і перенесли тіло небіжчика до Успенського собору й поховали. В останню путь міського голову О. Пашутіна проводжало чи не ціле місто….

Ще на Невській (Пашутінській) вулиці, у будинку готелю «Рига», був ресторан пана Лютенка, ініціали не виявлені. В цьому ресторані колись «обідали» отаманка, анархістка Маруська (Никифорова), отаман Григор'єв та інші. Далі на тій же Пашутінській вулиці жив Георгій Антипович Лютенко, завідувач

будівельного відділення Земської Управи, - (можливо родич).

У дореволюційному Єлисаветграді XIX ст., у період активного будівництва та розвитку, існувало близько 10 площ та бульварів, 80 вулиць, 40 провулків, 10 парків та садів. У цей час назви вулиці одержували за найменуваннями фортечних бастіонів та равелінів, наприклад вул. Михайлівська - від назви бастіону св. Архистратига Михайла, вул. Іванівська - від назви равеліну св. Іоанна. Таке ж походження назв мають вулиці Петровська, Олексіївська, Андріївська, тощо.

У міру того, як міські об'єкти перебудовувались та піддавались реконструкції, змінювалися і їхні назви. Наприклад, на вул. Великій Перспективній в 1839 році, в самому центрі міста був закладений і облаштований Міський бульвар. За радянських часів, всі дерева були вирубані і зробили площу ім. Кірова. Щоб люди не дуже сумували за Міським садом, його прохолодою й тощо, на площі Кірова влаштували 2 фонтани з водою. Проходить деякий час і міська влада Кіровограда, приймає рішення: «В зв'язку з економією грошей, воду у фонтани – не подавати». Площа Кірова під палючим сонцем залишилася «в гордом одиночестве», із улюбленого місця відпочинку, площа стала відлюдною і отримала назву «ганьба Советам».

Єлисаветград у центральній частині розпланований був досить добре. Вулиці здебільшого виключно прямі і скрізь перетинаються під прямим кутом, тому орієнтуватися на них легко. На території нинішньої швейної фабрики біля стели Ангелу-охоронцю, була Ярмаркова площа, де 4-5 разів на рік проводились ярмарки по продажу різноманітних товарів. Дуже затребувана в старі часи Ярмаркова площа з територією зелених насаджень, (це район 5\5) по «велінню» більшовиків - зникла: частину її території було забудовано житловими будинками та названо (спочатку Сталінським, а потім Комуністичним проспектом, іншу частину зайняли промислово-господарські будівлі.

Поряд з Ярмарковою площею знаходилась Кінна та Петропавлівська площа. До речі, на Петропавлівській площі знаходилась Петропавлівська церква, (знищена більшовиками в 1930-х роках), яка вважалась найкрасивішою церквою міста. Досить значною була Сінна площа за окружним (тепер обласним) судом. Відомий готель «Турист» у м. Кіровограді, біля фортечних валів, це і є «Сенная площадь» у Єлисаветграді, де

постійно зупинявся прибулий люд - на ярмарку. Навпроти через дорогу була «Крепостная площадь», зараз на цьому місці стоїть недобудований драматичний театр.

(*Зробимо вставку про Єлисаветградські ярмарки*).

Вулиці і площі Єлисаветграда, як багато вони знають: радість і горя, весілля і поховання, а ще ярмарки. Сьогодні їх можна порівняти з «центром інформації та ділових зв'язків). За наказом губернатора Новоросійської губернії генерала Мельгунова був заснований перший ярмарок, що відбувся 24 листопада 1763 р. - в день Св. Великомучениці Катерини. З 1780-х років у Єлисаветграді вже існували чотири річних ярмарки, які мали велике значення в економічному житті краю. На них торгували безмитно – 4-5 днів: ► Перший ярмарок - Середньопістний (на четвертому тижні Великого посту). Торгували здебільшого худобою, кіньми, шкірами, салом. Товару завозили на суму близько 200 тис. рублів. Шкіру і сало потім відправляли в Одесу , а звідти, з відкриттям навігації, - у Варшаву. (*Примітка*: Ярмарок - це тимчасовий періодичний захід в рамках якого продавці демонструють та продають товар споживачам. На українських землях, ярмарки відбувалися вже з 16 ст. головним чином в містах з Магдебурзьким правом).

► Другий ярмарок - Георгіївський 23 квітня, у день Георгія Побідоносця, (дати подаються у старому стилі). Був одним з найбільших в Україні (у XIX ст). Предмети торгівлі: хліб у зерні й борошні, худоба на випас, вівці та вовна, коні, дьоготь, шкіряні, мануфактурні та бакалійні товари, посуд, будівельний ліс та вироби з дерева. На цей ярмарок привозились також різноманітні товари з Московської і Володимирської губерній, Бердичева і Вільного. Московські купці продавали товари оптом купцям Херсонської, Катеринославської, Таврійської, Кам'янець-Подільської і Київської губерній, а також Бессарабії. Приїздити мос-

ковські торговці на Георгіївський ярмарок почали з 1839 року завдяки купцю Василю Абашеву, який першим відкрив у Єлисаветграді на Георгіївському ярмарку оптову торгівлю мануфактурними товарами. З того часу Георгіївський ярмарок з кожним роком набував усе більшого розвитку. Так, у 1843 році на ньому було вже більше 40 лавок з мануфактурними товарами на суму до п'яти мільйонів рублів, а в 1844 році - 57. Василь Абашев був нагороджений золотою медаллю на Анненській стрічці.

Найбільший прибуток Георгіївський ярмарок давав міській казні на початку 1860-х років, коли було закінчено будівництво шести корпусів міських лавок для московських торговців. Якщо у 1792 році з нього в міську казну надійшло 90 рублів, то у 1860 р. - близько 20 000 рублів сріблом.

► Третій ярмарок - Петропавлівський (29 червня, у день апостолів Петра і Павла). На ньому переважно продавали вовну, худобу, яку потім відправляли у Варшаву і Австрію. Товарообіг становив 300 тис. рублів сріблом. Ще у 1754 році, відразу після закладення фортеці св. Єлисавети, 29 червня приїздили сюди для торгівлі худобою і кіньми: - турки, кримські татари і запорожці, а також купці з великих міст Середньої і Західної Європи - доставляли вишукані прикраси, ювелірні вироби і предмети побуту. Чудовий опис великої селянської ярмарки, залишив Дмитро Яворницький. Судячи з цього опису, керамічний горщик на ярмарку коштував 2-3 копійки, цеберко сушених груш 15 копійок (разом з відром), лопата 25 копійок, а за 2 червонця можна було вдягнутися з голови до п'ят.

► Четвертий ярмарок - Семенівський (1 вересня, у день Семена Стовпника). На ньому здійснювався остаточний продаж випасної худоби. Непродану худобу та вівці відправляли на бійню, щоб мати сало та шкури, які потім ішли в Одесу та Варшаву. Товарообіг цього ярмарку сягав 400 тис. руб сріблом. Звичайна купівля-продаж товарів перетворювалася на справжнє свято. Ярмарки були ледве не найулюбленішою подією в одноманітному житті українських селян.

Задовго до світанку селяни пішки, або їхали на возах, вибиралися з сіл і довгою чередою тягнулися до місця ярмарку. Ярмаркувати їхали, як на велике свято, – гарно одягнені та з гарним настроєм. З ранку ще тягнулися незмінною низкою чумаки з сіллю і рибою. Гори горщиків, закутаних у сіно, повіль-

но рухалися, здається, нудьгуючи своїм ув'язненням і темрявою, місцями тільки якась розписана яскраво миска або макітра хвалькувато висловлювалася із високо накопиченого на возі тину і привертала розчулені погляди поклонників розкоші. Багато перехожих поглядали із заздрістю на гончара, який повільними кроками йшов за своїм товаром, турботливо обкутуючи глиняних своїх франтів і кокеток ненависним для них сіном.

Одиноко в стороні тягнувся на стомлених волах віз, навалений мішками, прядивом, полотном і різною домашньою поклажею,за яким брів, у чистій полотняній сорочці і забруднених полотняних шароварах, його господар. - Гей, ти куди? У відповідь однакове: «На ярмарку»! Тривали торги по кілька днів, як правило спали на возах і у вечорі відбувалися знайомства людей з різних, віддалених місцевостей. Тож природно, що кожний ярмарок був не лише торжищем, а й місцем інформаці та розваг для молоді. Колоритні сцени, сповнені народних дотепів, жартів, купівлі-продажу доповнювалися гуртовим, українським співом, іграми та забавами, троїстою музикою, грою кобзарів та лірників – вирував ярмарок. Зокрема, тут завжди можна було послухати мандрівних артистів, а то й самому поспівати та потанцювати в гурті при нагоді.

На Єлисаветградських ярмарках відбувалися зустрічі, знайомства, запрошення на храмові свята або родинні торжества. Знайомилася молодь, домовлялися про заручини, а он біля тину сварять ся два кума. Жвава ярмаркова торгівля не обходилася без жіночого галасу, лайок, суперечок, а часом і бійок….

На українських ярмарках народилися нові мистецькі жанри: вертеп; інтермедії; балаган, репертуар якого складався з примітивних п'єс героїчного, сатиричного та побутового характеру, а також пантомім, інтермедій, співів, танців та з неймовірних обіцянок. Під деревом у тіні, показували теля з п'ятьма головами, жінку-зміюку, «найтовщу в світі» - дівчину Марію, а далі циган видавав старого коня – за «арабського скакуна».

Аби зібрати якомога більше роззяв, під час ярмарків влаштовувалися й видовища фокусників, акробатів, дресирувальників, ремісників-аматорів, камер-риторів, буфонади, маріонеткові вистави, виступи стрибунів, канатохідців, танцюристів, дресированих мавп і ведмедів, силових акробатів та факірів. Проте не лише вистави для роззяв показували під час ярмарків. Тут же прилюдно повідомляли про скоєні злочини, прикмети злодіїв тощо. Як пише автор «Історії Русів»: «… Уряд польський без усіляких про те досліджень і довідок, повелів Гетьманові Павлюзі живцем зідрати з голови шкіру і набити її гречаною половою, а старшинам його повідтинати цілком голови і їх разом з чучелом гетьманської голови видіслати на позорище до міст малоросійських. За сим повелінням виставлено було голови тії на палях у Ніжині, Батурині, Умані та Черкасах, а чучело гетьманське - в Чигирині; а згодом спалено всенародно під час ярмарків»…

На ярмарках вирувало життя, яке любили спостерігати письменники та художники. Тут у митців народжувалися сюжети майбутніх творів, з'являлося натхнення. Що ж стосується українського народу, то він ярмарки любив усією душею, адже всі дороги з ярмарку - вели у корчму. Могорич - справа особлива. Та що я ж пояснюю. Одним словом – ярмарок!

► Крім чотирьох головних ярмарків, у 1846 році було відкрито ще один - Спиридонівський. Але строк було вибрано невдалий - 12 грудня, тому на нього з'їхалося мало торговців. Тож у 1880 році його перенесли на 15 жовтня і назвали Єфимівським. Незважаючи на перенесений строк, на цей ярмарок заїзду також майже не було. Наприкінці XIX ст.. він перестав існувати. Взагалі, на кінець XIX ст. рівень ярмаркової торгівлі у Єлисаветграді падає. Свою роль у цьому відіграв розвиток залізничного транспорту, а також становлення великих міст, портів, промислових і залізничних центрів…. (*Кінець вставки*).

А ще у центрі міста Єлисаветграда знаходилась Банна площа, пізніше названа Макіївським бульваром (а ще пізніше – площа Декабристів), зараз – це площа Б. Хмельницького. Усі кіровоградці знають про цю площу, але хто скаже, чому її назвали на честь видатного гетьмана України, засновника козацької держави – Війська Запорозького? Сам пам'ятник – це творіння рук архітектора А. Губенко та скульпторів М. Ворон-

ського, О. Гончара та А. Гончарука.

Місце, де тепер міститься площа Б. Хмельницького, неподалік р. Інгулу, було розбито ще в середині XIX століття, й названо Банною площею, бо тут знаходились міські публічні лазні. Після смерті міського голови, (почесного громадянина Івана Макеєва 1865 р.) Банну площу перейменували на Макеєвський бульвар. За СРСР майдан нарекли площ. Декабристів.

Після здобуття Україною незалежності (1991) зі встановленням у сквері на площі Декабристів у 1995 році пам'ятника Б. Хмельницькому, площу було вкотре перейменовано на сучасну назву, бо це одна з найбільш знакових постатей української історії, борця за незалежність українських земель. Після перейменування площі був проведений конкурс на кращу скульптуру для неї з подальшою установкою пам'ятника. Пам'ятник був встановлений у 1995 році. Постать Б. Хмельницького вилита з бронзи, монумент має у висоту 5 метрів, 2 метри з яких становить постамент з граніту. Збоку пам'ятник доповнений барельєфом на козацьку тематику. Сам гетьман зображений у класичному стилі: він сидить, тримає сувій в правій руці, має задумливий погляд, звернений до оточуючих.

Знайомство зблизька

На фото будинок купця Д. Манзона до перебудови.

Піднявшись трохи вище по вул. В.Перспективній до вул. Московська (Дзержинського, зараз В.Чміленка), ми зупиняємося біля будинку, який у народі називають «Дзеркальним» магазином. За радянських часів це був «Гастроном», тепер став «Торговий центр «Дзеркальний». Колись цю земельну ділянку біля будинку генерала Екельна придбав підприємець М. Трестер і перепродав її багатому купцеві В.Соловйову.

В.Соловйов замовив Якову Паученку спорудити будівлю. Коли вона була готова, він здав її в оренду іншому купцеві. Так на початку ХХ-го століття у місті з'явився незвичайний будинок під назвою «Торгівельний дім Д. Манзона», (на фото). У 1910 р. місцеве довідкове видання повідомило: «Останніми роками Єлисаветград збагатився деякими новими спорудами, що виділяються своєю архітектурою. До них можна віднести будинки Соловйова (один на вул. Дворцовій, інший на розі вулиць Вел. Перспективної та Московської)». Той, що на Дворцовій, давно зруйнований, на його місці тепер розташований сквер з пам'ятником трамваю та міською Дошкою пошани. А той, що на розі названих вулиць і є магазин «Дзеркальний».

«Торгівельний дім» Д. Манзона вимагав особливої реклами, бо магазин пропонував покупцеві речі, які тільки почали входити у побут, наприклад, електроприлади, електролампи зарубіжного, в основному німецького, виробництва, гасово-калієві та спиртові горілки, торшери, люстри, бра, канделябри, а ще великий асортимент сталевого, фаянсового, емальованого посуду та різного роду виробів із дзеркал.

Зовнішній вигляд будинку вражає. Ним можна милуватися зблизька і на відстані, окремі елементи зливаються в єдине ціле, якщо їх розглядати з центральної площі. Будівля має оригінальне внутрішнє виконання, що досить суттєво вплинуло на зовнішнє. Половина першого поверху відведена під магазин, другий і третій займало житло господаря. Таке розташування викликало відповідні стилі. Оскільки будинок розташований на перетині вулиць, він має 2 схожих фасади: східний і північний, з вхідними дверима. Над обома будинками архітектор-новатор прибудовує навісні ротонди. Вони незвичайні, трикутні, сягають другого і третього поверхів, виконуючи роль балконів. Над центральним входом вбудовано легкий навіс, над його торцями – невисокі пілястри з канелюрами. Вікна на поверхах різні: пря-

мокутні на першому, інші виконані у вигляді похилих або ж напівкруглих арок. Завершують будинок - бани (куполи), які розміщені на даху над усіма трьома вхідними дверима: найвища - середня, дві рівні - з боків.

Двоє оригінальних дзеркал неправильної овальної форми у вигляді пелюсток квітки вмонтовано у глибокі ніші також з 2-х боків центральних дверей. Вони мають справді фантастичні властивості. Розташовані на висоті 1-го метра від землі, вони однаково відображають постаті низьких і високих на зріст людей, а під певним кутом погляду на них змінюють зовнішність того, хто у них вдивляється, у бік прикрашення. Ці дивні дзеркала не бояться ні спеки, ні морозів, ніколи не пітніють і не покриваються памороззю, а при сонячному чи електричному освітленні перетворюються на заманливі маяки, що приваблюють перехожих, «запрошують» до магазину. На фото сучасний будинок магазину «Дзеркальний», в минулому «Торгівельний дім Д. Манзона».

Раніше з-під даху північного фасаду будинку по стіні до землі спускався могутній змій. У розтягнутій пащі він тримав яблуко. Саме ця деталь нагадує про біблійного змія – спокусника Єви, який був символом будинку розпусти (борделя), що знаходився у сусідньому приміщенні. Стосовно будинку розпусти в Єлисаветграді треба сказати таке. У Російській імперії подібні заклади дозволялися лише у великих містах, до них належав і Єлисаветград. В місті було багато військових, юнкерів

місцевого кавалерійського училища, часто влаштовувалися кількаденні ярмарки. Словом, попит в Єлисаветграді на подібний заклад був і приносив власнику непогані прибутки. За радянських часів бордель закрили, але під час окупації міста у 1941 – 1944 роках відкривали його знову. Як, до Жовтневої революції, так і в період німецької окупації, «обслуговували» чоловіків в борделі – місцеві жінки, правда в період окупації 1941-1944 р. до борделю направляли жінок з місцевих (різних) таборів. Після війни бордель знову закрили, а обидва будинки об'єднали, що наглядно видно з центральної площі міста.

Минуло більше ста років з часу створення цього будинку, а він служить мешканцям міста над Інгулом і тепер, як один з кращих торговельних закладів і пам'яток архітектури місцевого значення. Це, мабуть, єдиний об'єкт торгівлі у місті, який ніколи не змінював свого профілю на вул. Велика Перспективна.

Высочайше утвержденъ:
6-го Апрѣля 1845 года.
Военнаго Вѣдомства.

Елизаветградъ.
Въ верхней половинѣ щита, въ золотомъ полѣ, Государственный Россійскій гербъ, а въ нижней, въ красномъ полѣ, земляное укрѣпленіе, внутри коего вензель Императрицы Елисаветы Петровны; по сторонамъ же онаго 1754 годъ.

Курява старих вулиць

На карті Єлисаветграда, виготовленій міським землеміром П.Рябковим від 1913 р., значиться базар Османа. Розташований він був у самому центрі міста між вулицями Великою Перспективною (К.Маркса) і Михайлівською (Кірова), далі правим берегом Інгулу та вулицею Верхньо-Пермською. Сьогодні на цій території знаходяться будинок СДЮШОР «Надія», факультет фізичного виховання педуніверситету, хлібозавод, пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам. Діяв базар Османа ще у 1950 - ті роки, старожили міста його пам'ятають. (До базару, на цьому місці знаходився Османський бульвар, заснований у1849 році і названий так за прізвищем полковника Османа, який закладав його і завідував ним. На початку 1860-х років бульвар занедбали, у західній його частині збудували трамвайне депо (у ньому аж до 1962 р. знаходилася міська автостанція), решту території відвели під базар, який за традицією називали Османським).

Деякі свої назви, Єлисаветградські вулиці одержали за

родом занять людей, або розташованими на них об'єктами, наприклад: Кавалерійська, Карабінерна, Солдатська, Купецька, Кузнечна, Богадельна, Бульварна, Вокзальна, Колодязна, Церковна та провулки: Гусарський, Кірасирський, Кінний, М'ясний, Кріпосний, Почтовий, Театральний, Училищний, тощо.

Частина вулиць пов'язана з назвою Єлисаветградського ландшафту: Болотна, Вигонна, Грязна, Садова, Сугаклеївська та провулки: Водяний, Крутий, Лісний, Обривний, Овражний, Огородний, Спускний, тощо. А ще, як ми казали раніше, кілька вулиць іменувались на честь православних соборів міста: Покровська, Преображенська, Успенська та за їх місцем знаходження або розміром: Велика Перспективна, Велика Пермська, Верхня (Нижня) Биковська та окремо Середній й Короткий провулки. На фото вул. Велика Перспективна (колишня К-Маркса).

Головна магістральна вулиця м. Єлисаветграда мала оригінальну назву - Велика Перспективна, вона починалася від фортеці св. Єлисавети і простягалася через усе місто, аж до міського іподрому, що в старі часи розташовувався за Ярмарковою площею, по той бік залізниці в районі Некрасівки, (це за пам'ятним знаком Ангелу-охоронцю та швейною фабрикою). Назва цієї вулиці є досить своєрідною. Перша її частина позначає довжину об'єкта, а друга походить від слова перспектива і вказує на певні архітектурні досягнення, (рос. мова): «В какое угодно время дня можно встретить на Большой Перспективной довольно значительный обоз. При этом надобно отметить, что

большая часть проходящих здесь обозов конные, наиболее русские, поэтому с дорогою кладью. Осенью и наиболее зимою когда дни бывают - коротки, (сумерки), вся улица загораживается длинными вереницами обозов, которые почти на каждом шагу заворачивают направо и налево, в обширные заезжие дворы.

На Большой Перспективной улице, против дома полиции с каланчою, находится городской бульвар, обсаженный белыми акациями, почти не доставляющими тени. Это любимое место вечерних прогулок публики, не смотря на то, что здесь больше всего пыли. Далее, на левой руке, стоит шести престольный Успенский собор, а еще далее - большие каменные лавки, и за ними базарная площадь с обжорным рядом, которая по пятницам и воскресеньям бывает очень оживлена. Наконец, в версте от Ярмарочной площади, каменный мост через Ингул, и за ним два городские предместья: направо, Быково или Греческое, а на лево - Пермское, или Пермские лагеря».

Найпоширенішим і найтрадиційнішим видом транспорту у Єлисаветграді наприкінці XIX поч. XX ст. залишався гужовий. Завдяки йому здійснювалися перевезення ,як у межах міста, так і міжміські. Серед візницьких екіпажів вирізнялися не лише пасажирські коляски, брички або фаетони, а й вантажні – бендюги. Візницьким промислом міг займатися будь-хто у віці від 18 р., але за умови наявності відповідного свідоцтва від міської управи. Пасажирських візницьких стоянок офіційно було чотири: по Великій Перспективній, Дворцевій, Верхньо-Донській та Московській вулицях.

Візницька такса також встановлювалася міською управою, причому візниця не мав права наполягати на платі, що перевищувала офіційну. Її розмір залежав ще й від того, яким екіпажем пересувався пасажир – однокінним чи двокінним. Двокінна мандрівка - коштувала вдвічі дорожче. Так, за одну годину міської двокінної прогулянки візниці брали 50 копійок. Якщо комусь необхідно було дістатися міської лікарні, що на

фортечних валах, то подібна поїздка коштувала 30 копійок, до вокзалу або Кущівки – 40, міського саду – 20 копійок. Коляску чи фаетон можна було замовити і за телефонним викликом. У такому разі шлях до того ж вокзалу дорожчав на 20 копійок. Окремим перевезенням вантажу з вокзалу або базарів займалися ломові артілі або окремі візниці-ломовики.

Єлисаветградський візник

Номери таким візницям видавалися безпосередньо міською управою. За чинною тоді постановою міськ.думи ломовикам заборонялося з'єднувати між собою два, або кілька возів, а також тримати дистанцію між підводами ближчу, аніж 20 кроків. Найцікавішим, як на сьогодні, в тій постанові є пункт про заборону жорстокого поводження з кіньми, крім того, візницям при підйомі заборонялося сидіти на завантаженому возі. Стоянки ломовиків знаходилися як перед залізничним вокзалом, так і в районах міських базарів.

Міжміські візницькі перевезення наприкінці XIX - початку XX ст. виконувалися в окремі, не дуже віддалені від залізниці місця. Подібні маршрути пролягали ґрунтовими дорогами. Стоянка візниць Бобринецького напрямку знаходилася на подвір'ї будинку Плотникова, по Великій Перспективній. Там, поблизу мосту, щоденно на своїх пасажирів очікували криті кибитки. Новомиргородський і Златопільський маршрут починався від постоялого двору Бромберга, що розташовувався на розі вул. Невська та Болотяна. Цей маршрут мав по дорозі обов'язкову зупинку у Великій Висці. Оплата проводилася за згодою візниці та пасажирів.

(*Примітка*: Потрібно наголосити, що на початку XX ст. було започатковано міжміське автомобільне сполучення, яке, на відміну від візницького, відбувалося здебільшого лише за сухої погоди, а тому пізньої осені та взимку зазвичай, поїздки автомобілем припинялися. Автомобільна станція з кількома спеціально обладнаними автомобілями-вагонами, чиї салони були розділені спеціальною перегородкою на дві частини для пасажирів першого та другого класів, розташовувалася в Єлисаветграді при готелі Боженка. Машини ті належали бобрине-

цьким підприємцям Новаківському, Свірчевському та Пашкову. Вартість подібної мандрівки до того Бобринця або Новомиргорода, залежно від класу,коливалася від 2-3 карбованців, при тому ще й із додатковою доплатою за багаж, від 40 копійок - за кожен пуд). В Єлисаветграді постійно діяли заїжджі двори, про один такий двір, але вже в Кіровограді, ми знаємо, що він знаходився на перехресті вул. В.Перспективної та В. Пермської. Це місце з характерною інфраструктурою – будинками, дорогами, транспортним сполученням тощо. Неподалік знаходилися ринок (тоді він був обабіч р. Інгулу) з ярмарковими місцями, траси на Бобринець, Новоукраїнку, Рівне, окружний суд, лікарня в фортечних валах, Знам'янська і Грецька церкви. Тож логічним було рішення Єлисаветградської управи, на вул. В. Перспективній, (на розі з Верхньо-Биківської та на межі з Володимирівським провулком) влаштувати заїжджий двір. На подвір'ї знаходилися стайні для коней, каретні, підсобні приміщення. Житлова ж споруда була в верхній, ближче до фортеці, двоповерховою в зв'язку з ухилом дороги, там містився і вхід до приміщення та в'їзна арка на подвір'я. Нижня частина, (до Інгулу, на фото це права сторона) складалася з трьох поверхів – нижній поверх був напівпідвальним. У 1894 р. власник заїжджого двору Бобринецький поміщик М. Линецький звернувся до місцевої влади Єлисаветграду з проханням відкрити на території заїжджого двору шинок. Тож на рубежі XIX–XX ст. скупившись чи спродавшись, люди зайшовши до церкви, подивились

на тодішнє чудо – електротрамвай, на гармати в фортеці, повертали до шинку, випити келих французького вина, або кухоль єлисаветградського пива, а ще краще - чарку горілки. А бідніші базарники, повечерявши привезеним із дому хлібом із салом, йшли до свого воза, поставленого в тісняві біля суду, і лягали спати, дивлячись на зорі та сподіваючись на краще життя.

Особливості суспільного життя

Особливості суспільного життя Єлисаветграда відображені в різноманітних назвах, деякі з яких збереглися дотепер. В сучасному Кіровограді, переважна більшість з 850 вулиць і провулків, названа іменами партійних, радянських державних діячів, борців за «диктатуру пролетаріату», героїв воєн та праці, а також «великих, видатних, відомих людей народів СРСР». Відповідним чином увічнювалися події. Не треба думати, що з настанням незалежності у більшій частині України сліди комуністичного виховання зникли.

► Про «імперські» традиції розповідають назви вулиць Новоросійська, Московська, Румянцевська й інші. У радянські часи старі назви вулиць відповідним чином було замінено:
Велика Перспективна – на Карла Маркса, Бульварна - Фрунзе,
Вознесенська - Свердлова, Іванівська -Луначарського,
Миргородська - Калініна, Кавалерійська - Орджонікідзе,
Московська - Дзержинського, Михайлівська - Кірова,
Петропавлівська - Енгельса, Преображенська – К. Лібкнехта,
Покровська - Рози Люксембург, Пашутинська - Компанійця,
Олександрівська - Володарського, Кузнечна - Медвєдєва,
Верхне-Биковська - Чапаєва, Сугаклеївська - Куроп'ятникова,
Бобринецька - генерала Шумілова, Богадельна - Водопьянова,
Олексіївська - Гагаріна, Нижне-Донська - Тімірязева,
Бериславська - Єгорова, Нижне-Биковська - Пушкіна,
Вигонна - Поповича, Петровська - Шевченка,
Клинцівська - Кропивницького, Знам'янська - Тобілевича,

Никанорівська - Яновського, тупик Театральний - Нейгауза.

► Далі розглянемо вулицю *Бериславська* (Єгорова), її можна сміливо назвати вулицею трьох століть. Заснували вулицю перші переселенці, які прибули на береги річки Біянки одразу після царського указу 1751 року про заселення цих місць. Це були жителі придніпровського містечка Берислава, відомого у писемних згадках ще з XIV ст. під назвою Казикирмен. У XVIII ст. містечко перейменували на Берислав, за іменем Петра Бериславича – національного героя Хорватії, мужнього борця з турецькими завойовниками. Його подвиги вшановувала вся православна Європа. Папа Римський подарував героєві почесну шаблю.

Починалася вул. Бериславська у Ковиловому степу на лівому березі Біянки, доходила спершу до Архангельської. У XIX столітті вулицю продовжили до Невської (Пашутінської). Такою вона була до кінця 40-х років XX століття. Основними мешканцями вулиці в ранній період її існування були волохи – вихідці Молдавського князівства або Волошини. Не випадково неподалік вул. Бериславської були провулки Тираспольський і Перекопський, а увесь цей район у народі й тепер називають Молдаванкою.

Перша та друга Світова, потім громадянська війни, зробили занепад в економіці на багато років й стримували забудову міста. Інтенсивно почалося будівництво промислових об’єктів та житла відразу після визволення міста від німців на початку 1944 р. Відроджувати зруйноване - довелося полоненим гітлерівцям. Ось чому південний район колишньої Ярмаркової площі має дещо незвичний для нас архітектурний вигляд.

Вулиця Бериславська теж видозмінювалася. Замість глиняних мазанок виросли мурованні будинки, а від Пашутінської (Компанійця) піднялися три- і чотириповерхові будинки. На перетині вулиць Бериславської і Карла Маркса у середині 1980 років минулого століття було споруджено сучасний готель «Європа». У 1970 році, коли помер Герой Радянського Союзу Олексій Єгоров, який жив у нашому місті, на його честь вулицю Бериславську перейменували на Єгорова). Кінець примітки.

Ідеологічно спрямовані назви, що відбивають епоху, знаходимо в іменах піонерів-героїв: П. Морозова, Володі Дубініна;
► героїв ВВВ: Матросова, Космодем'янської, Чайкіної, тощо.

► воєнначальників: Маршала Конєва, Маршала Говорова, Генерала Родимцева, Генерала Жадова, Габдрахманова;

► учених: Ломоносова, Ціолковського, Курчатова, Академіка Корольова;

► письменників: Грибоєдова, Лєрмонтова, Некрасова, Короленка, Салтикова-Щедріна, Толстого, Тургенєва, Герцена, Достоєвського, Горького, Маяковського, Дем'яна Бєдного, Лесі Українки, Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Івана Франка, Котляревського, Бажана;

► композиторів: Глазунова, Глінки, Чайковського, Лисенка;

► художників: Верещагіна, Васнецова, Сурикова, Врубеля інш.

► фіксувалися реалії радянських часів: вулиці 1-ї, 2-ї та 3-ї П'ятирічки, Ентузіастів, Піонерська, Профспілкова, Профінтерну, Соціалістична, Червоноармійська, Цілинна, Першотравнева, Проспект Перемоги, Героїв Сталінграда, 50 років Радянської Армії, 40 років Жовтня, 40-річчя Перемоги, 40 років України ін.

Після одержання Україною незалежності процес перейменування назв у цілому активізувався. При перейменуваннях перевага надається первинним назвам. Так, повернуто назви вулицям Преображенська (колишня Карла Лібкнехта), Покровська (Рози Люксембург), Верхня Биковська (Чапаєва), Велика Пермська (Яна Томпа). У вулиць з'являються нові назви, пов'язані з повернутими іменами українських політичних діячів, письменників: Івана Мазепи, Івана Сірка, Грушевського, Винниченка, Петра Чубинського, Євгена Маланюка, Василя Стуса, Олени Журливої та інше.

► Добре відомий, колишній *Проспект Сталіна*, або сучасний – Комуністичний, він пролягає від вул. Медвєдєва до Михайлівської вулиці. Комуністичний проспект перетинають вулиці Велика Перспективна та Арсенія Тарковського.

До середини 1950-х років, місцевість від вул. Бериславської - до залізничної колії була мало забудована. Тут знаходилися лісові склади, землянки бідного люду під назвою Кузні, іподром, Петропавлівське кладовище. Оскільки на цій великій площі, (де зараз стоїть стела-ангел) щонеділі проводилися ярмарки й мала назву Ярмаркова. Поряд знаходилася стара Кінна площа, хоча у радянські часи коней на ній не продавали. Ближче до вул. Бериславської розміщувалася земська сільськогосподарська виставка, а нижче неї – земська лікарня.

У середині 1950 - х років, згідно з генеральним планом забудови міста, його межі намічалося розширити насамперед у північній частині, тобто за рахунок Ярмаркової площі. Природно, що планувалося подовжити вул. Карла Маркса, а перпендикулярно до неї збудувати нові. Так вище Бериславської була спланована вулиця, яку назвали проспектом Сталіна. (До цього ім'я «батька усіх народів» у місті мала лише одна вул. Сталінградська, тепер вул. Гайдара).

Першим будинком, спорудженим на вул. Бериславській, була триповерхівка на перетині майбутнього проспекту Сталіна і продовженої вул. Карла Маркса під номером 5/5. Цей будинок і започаткував народну назву цілого мікрорайону: «п'ять-п'ять». У силу певних причин на цьому кварталі вулиці Карла Маркса було збудовано лише два будинки: красиве приміщення колишньої школи підготовки керівних кадрів сільського господарства (згодом там був юридичний інститут) та житловий будинок на розі Карла Маркса і проспекту Сталіна за № 5\5, про який ми казали, (тепер будинок має № 3/5). Деякі дослідники, описуючи названі вулиці, помилково вказують, що колишній будинок 5/5 – це, нібито, сучасний № 11/11 на розі К.Маркса і Єгорова. А ще на цьому проспекті є відомий медичний коледж ім. Мухіна.

► В історію медицини міста над Інгулом назавжди увійде 1777 рік. Саме тоді у Єлисаветграді засновано перший медичний заклад. Це був військовий шпиталь на 28 ліжок. Проіснував він рівно десять років. Нескінченні російсько-турецькі війни вимагали розширення лікарняних площ. Восени 1787 року за наказом князя Потьомкіна у місцевих жителів було придбано кілька будинків, розташованих між Інгулом та земляним фортечним валом. (Тепер це район вул. Зінченка). У них і розмістили «Елисаветградскую генеральную гошпиталь» на 2000 ліжок. А у старому шпиталі, що знаходився у фортеці, відкрили медико-хірургічну школу. Це був перший і єдиний вищий навчальний заклад в Україні для підготовки лікарів і один із шести, що діяв в імперії у XVIII ст. За десять років існування школа випустила понад 250 лікарів. Слід відзначити, що кожен восьмий лікар Росії того часу вчився у Єлисаветградській медико-хірургічній школі. Керував школою і шпиталем доктор медицини Павло Шарой, одним з перших його учнів був Єфрем Мухін - у майбутньому медик-вчений, професор Московського університе-

тету. Є. Мухін - автор багатьох праць з хірургії, анатомії, один з основоположників вітчизняної гігієни, судової медицини. Ім'я Мухіна сьогодні носить Кіровоградський медичний коледж, заснований, як медичне училище у жовтні 1928 року.

До 1953 року цей проспект мав назву «Сталінський» і повною мірою відповідав своєму визначенню: широка і пряма міська вулиця. На ній прокладено шлях для руху автомобільного транспорту, просторі тротуари, висаджено дерева, в основному, каштани. З ранньої весни, коли оживає природа, ці дерева вкриваються спершу розкішним зеленим листям, а потім між ними загоряються барвисто-білі свічки цвітіння. Ніжне, духмяне повітря, казкове вбрання перетворюють проспект в один із чарівних куточків міста….

У 1962 році, коли керівництво КПРС оголосило колишнього вождя і вчителя Сталіна культом особи і в СРСР почалося масове «прибирання» його імені з назв міст, вулиць, кораблів, каналів і т.д., знесення незліченних монументів, якими була вкрита вся країна, проспект Сталіна перейменували у Комуністичний. Так він називається і досі, що викликає певний подив: чому увічнено у назві вулиці компартію, яка проявила себе негативно до широкої маси людей? Це питання потребує всебічного розгляду та подальшого вирішення.

Уздовж по вулиці Дворцовій

Сучасна вул. Дворцова (Леніна) є однією з найдовших центральних магістралей міста, на якій знаходяться визначні пам’ятки історії та архітектури, зведені видатними зодчими: Анд. Достоєвським, Олек. Лишневським та Яковом Паученком. Вул. Дворцова пролягає від вулиці Фрунзе до вул. Кропивницького і її перетинають вулиці: Кавалерійська, Нейгауза, Шульгиних, Декабристів, В'ячеслава Чорновола, Велика

Перспективна, Пашутінська, Арсенія Тарковського, Михайлівська, Архангельська, Карабінерна, Кропивницького, Олександрійська, річка Біянка і далі різні вулиці Великої Балки.

Від площі Героїв Майдану й до вулиці Нейгауза вона є пішохідною. На вулиці розташований музично-драматичний театр, багато пам'яток архітектури, парк культури та відпочинку «Ковалівський», костел Святого Духа й інше. Слід відзначити, що вулиця Дворцова ввібрала в себе історичну пам’ять двох з половиною століть, що знайшло свій вираз в неординарності й оригінальності її архітектурного ансамблю. Як зазначає кіровоградець Ю. Матівос в нарисі «Вулицями рідного міста», перша поява назви вулиці датується 1847 роком: «Саме тоді під Єлисаветградом проводилися військові маневри, на яких був присутній імператор Микола І. Він і заклав перший камінь під будинок, який мав стати палацом для прийомів «августійшої» свити. Окрасою вулиці на той час був Зимовий театр.

До 1919 року вул. Дворцова складалися з двох різних вулиць. Від сучасного «Ковалівського» парку і до вул. Великої Перспективної, це була 1-ша частина вул. Дворцової. У другій половині 18 ст. (1919 р.) виникає і забудовується вул. Верхньодонська, що простягалася від Великої Перспективної (площі Героїв Майдану) і до кінця Великої Балки, (це вже друга частина вул. Дворцової). Назва походила від розквартированих тут ескадронів донських козаків.

1897 року вулицею пролягла перша лінія Єлисаветградського трамваю. Перший, і тепер найстаріший на цій вулиці, будинок Соколова-Бородкіна (на розі Дворцової та Театральної), предводителя повітового дворянства. Будинок побудований в стилі класицизму за проектом А. М. Достоєвського. У ньому жили чотири покоління Соколових-Бородкіних до самої революції. Меліц Соколова-Бородкіна покине його в 1920 році. Навпроти будинку Соколова-Бородкіна колись був театральний готель «Версаль», нині музично-педагогічний факультет КДПУ. Цей будинок побудований Соколовим-Бородкіним в 1850 р.

Більшовицька влада 25 березня 1919 р. перейменувала дві окремі вулиці Дворцову та Верхньодонську на одну вулицю Леніна. Настав період Першої Світової війни, (уже за кілька місяців), під час денікінської окупації вул. Леніна виправили на «Дворцова». Денікінці в Єлисаветграді були не довго, їх зміни-

ли більшовики, їх так сильно дратувала назва вул. Дворцова, що вони позбивали всі таблички на будинках і в другий раз перейменували на вулицю Леніна. До початку Другої Вітчизняної війни кіровоградці ходили по вул. Леніна. У 1941 році, одразу ж після окупації, нацисти знову повернули стару назву вулиці Дворцова. Після 1944 р. Кіровоград був звільнений від окупантів і більшовики в третій раз перейменували її на вул. Леніна. В сучасний час - 2011 р. вулиці в четвертий раз було повернено її первинну назву – Дворцова.

Як виникла назва – Дворцова? Назва походить від спорудженого у 1847-48 р палацу «на случай приезда высочайших особ». Справа в тому, що з 1829 до 1865 рр. Єлисаветград був адміністративним центром так званих військових поселень. Їх суть зводилась до наступного: щоб зменшити витрати на утримання величезної армії, керівництво Російської імперії вирішило перевести її частину на «самоутримання», тобто солдати, розселені поміж селян, мали працювати на землі, а коли починалася війна, брати до рук зброю замість серпів і молотів. Для підтримання бойової готовності військові поселенці доволі часто брали участь у навчаннях чи маневрах, на які приїздили представники імператорської родини. І оскільки ця родина була зовсім немалою, вирішили збудувати приміщення, яке під час

цих візитів виконувало б функції імператорської резиденції. Так з'явився «Дворец» (нині – військова частина по вул. Орджонікідзе на фото), де перший камінь заклав імператор Микола І. За збігом обставин, саме на честь його приїзду відбувся концерт видатного угорського піаніста і композитора Ференца Ліста. А квитки на його концерт розповсюджував не менш видатний російський поет Афанасій Фет, який у цей час в нашому краї проходив військову службу.

Спорудженням лише одного палацу в Єлисаветграді, справа не обмежилася. Згодом було створено ціле військове

містечко – «палац», а під прямим кутом до нього – штабний та навчальний корпуси, манеж, стайні. У 1859 році у комплексі військового містечка було розташоване Єлисаветградське кавалерійське училище. На місці Ковалівського парку у XIX столітті були учбовий плац та військовий тир. Це вже у 1920-х роках тут було розбито парк і споруджено пам'ятник В.І. Леніну. На фото № 1 вхід до парку ім. Леніна (Ковалівський) у 1950 році і на фото № 2, той же вхід через 10 років у 1960 році.

Парк ім. Леніна (Ковалівський), Кіровоград 1950 р

Вулицю Дворцову по праву можна вважати культурним

осередком нашого міста, оскільки колись на ній розташовувалося аж три театри і один кінотеатр «Дзержинський». Це дуже цікавий будинок у стилі неокласицизму з варіаціями ампіру, з еркерами та балюстрадою, побудований у 1910 р. для театру «Ілюзіон». Тривалий час там працював кінотеатр ім. Дзержинського. Театральна історія міста почалася у 1865 р, коли інженер-полковник Г. Трамбицький купив у міського управління ділянку землі, на якій збудував Зимовий театр. Офіційне відкриття відбулось у 1867 році. Це був перший стаціонарний театр у місті, на сцені якого виступали як гастролери, так і місцеві трупи. 27 жовтня 1882 року з виставою «Наталка Полтавка» на цій сцені показала свою майстерність перша українська професійна трупа під керівництвом М. Кропивницького. Від 1944 року у цьому приміщенні постійно працює трупа обласного українського музично-драматичного театру ім. М. Кропивницького, який у 2006 році одержав статус академічного, (фото). У гарно оздобленому приміщенні, де сьогодні знаходиться корпус обл. загальноосвітнього комплексу естетичного виховання, раніше був театр «Казка». Проект будинку приписують архітектору Якову Паученку.

Ще один театр знаходився по вул. Дворцовій. Тут до кінця 1980 року, була будівля середини XIX ст., у минулому – Громадські зібрання. У ньому в 1875 р. з виставою «Вечорниці» П.Ніщинського виступив аматорський колектив, у складі якого були М. Кропивницький, брати і сестра Тобілевичі, Надія Тарковська. У 1950-60-х роках там працював обласний російський драматичний театр ім. С. Кірова, потім – Палац культури ім. Жовтня. Будинок був у аварійному стані, тому його не вдалося зберегти, на його місці нині збудовано обл. управління Ощадного банку.

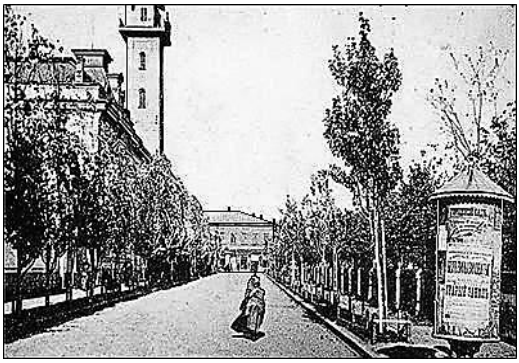
Трохи далі від Зимового театру стоїть будинок вище згаданого поміщика К. Соколова-Бородкіна. У 1990-х роках його переобладнали під готель, який отримав назву «Версаль». Поряд розташовані колишні будинок п. Волохіних і готель Кова-

ленка, типові модерні споруди початку ХХ ст., у яких зараз розташовується обласне управління СБУ. Пройшовши від них трішки далі, можна звернути увагу на сучасний пам'ятний знак Єлисаветградському трамваю, відкритий у 1997 р. Сучасні кіровоградці можуть пишатися тим, що у їхньому місті було запущено один із перших трамваїв у всій Російській імперії. Сталося

це 13 липня 1897 році. На протилежному боці, трохи далі, добре зберігся будинок «Гунькіної», початку ХХ ст. Донедавна тут був обласний Будинок вчителя. На початку ХХ ст. було споруджено приміщення ресторану з вар'єте, оздоблене ліпними прикрасами. Тепер це обласна бібліотека для юнацтва ім. О. Бойченка (на фото). Ефектністю не поступається інший будинок у неокласичному стилі із цього ж боку вулиці, проект архітектора Паученко. У кінці ХІХ століття там були банк, позикова каса, крамниця. Нині там - ресторан «Primo Violino». Поруч будівля у стилі еклектики – там, у ХІХ ст. була одна з перших державних міських аптек. Особливу привабливість будинку надають грати на даху у вигляді квітів тюльпанів. (Про мистецькі вироби ковалів Єлисаветграда, треба писати окрему книгу).

Навпроти – ще одна будівля у стилі еклектики. Це колишній «Гранд-отель», побудований у кінці ХІХ ст. Тепер там знаходиться відділення «Приват банку». Крім тих приміщень, де були готелі і ресторани, ми не розповіли ще про багато будинків на Дворцовій. Цьому є цілком банальне виправдання: на жаль, до нас дійшло дуже мало свідчень про ті часи. Куди більше цих свідчень ми маємо про центральну площу нинішнього міста, яка віднедавна змінила свою назву і стала площею Героїв Майдану. Раніше вона називалася Думською площею, або Міським центральним бульваром з великою кількістю дерев і квітів. Землю під цю площу подарував місту сенатор І. Фундуклій, (на фото нижче – вид міської думи і міського бульвару).

До того це місце було забудоване мурованими і дерев'яними спорудами. Усе знищила пожежа, що сталася у червні 1834 р. Спочатку на місці згарища обладнали плац з алеями і висадженими деревами, пізніше розбили бульвар. За кошти міського голови Пашутіна бульвар обнесли залізною решіткою з гранітними колонами. У 1848-1850 р. на площі було побудоване приміщення міської думи. Нині – обласна рада і обласна державна адміністрація. Коли більшовики остаточно прийшли до влади, вони багато що змінили: на площі знесли павільйони разом із фонтанами й огорожею, щезли зелені насадження, квітники, замість трав'яного покрову з'явився асфальтний (у 1990-ті роки асфальт замінили декоративною цеглою), поставили також і пам'ятник С. Кірову. За радянських часів вона мала назву «площа Кірова» (фото).

Друга частина вул. Дворцової, колишня Верхнєдонська вулиця була ліквідована, її частину віднесли до складу вулиці

Леніна. Треба сказати, що вулиця хоча й змінила свою назву, але свого колориту не позбулася. Ми гадаємо, що читачі, які хоча б раз прогулювалися цією вулицею, підтвердять наші слова. У вересні 2014 р. відбувся мистецький проект «На перехресті вулиць Єлисаветграда - Кіровограда», його представив художньо-меморіальний музей О.О.Осмьоркіна до 260-річного ювілею міста. (Сам музей знаходиться на цій же вулиці, ближче до вул. Кропивницького). Вже в самій назві означено мету заходу, а саме - презентувати кіровоградські вулиці у фотографіях, демонструючи переємність архітектурної мови від часів заснування міста - до сучасності, як нерозривну історію побудови цілісного урбаністичного середовища, відтворюючи життя мешканців та гостей міста, для зацікавлення широкого загалу до вивчення свого минулого. Відкрив проект виставки «Вулиця Дворцова – минуле і сучасне», кіровоградський фотожурналіст Ігор Демчук, (член Національної Спілки журналістів України та Національної Спілки фотохудожників України).

Нове життя вулиці Петрівської

Вулиця Шевченка (колишня Петрівська) одна з центральних вулиць у місті Кіровограді, названа на честь Тараса Шевченка. Вулиця доволі протяжна, починається від вищого учбового закладу КДПУ (на фото) і закінчується біля вулиці Світла в Великій Балці. Вулицю Т. Шевченка (Петрівська) перетинають вулиці О. Матросова, Далекосхідна, Чайковського, Галушкіна, Воронцовська, Сєдова (всі в Великій Балці), Олександрійська, Енгельса, Кропивницького, Карабінерна, Архангельська, у центральній частині міста: Михайлівська, Тарковського, Пашутінська, Вел. Перспективна, В'ячеслава Чорновола, надалі від неї відходять у напрямку до Інгулу вулиці Декабристів та Шульгіних.

Історія виникнення вулиці бере свій початок, імовірно, від 1755 р., саме тоді по всій імперії вшановували пам'ять 30 років тому померлого Петра I (Романова). Відтак одна з вулиць у

провінційному Єлисаветграді дістала назву Петрівська. Цю назву вулиця мала до 1926 року, коли у зв'язку із 65-річчям від дня смерті українського класика Т. Шевченка вулицю перейменували, й вона почала називатися так, як відома і в наш час – вул.. Шевченка. Саме в районі цієї вулиці була зосереджена чи не найбільша кількість навчальних закладів. У середині 19 ст. у одному з будинків на вулиці Петрівській вдова військового Некрасова організувала музичний салон та драматичний гурток. Згодом на цій вулиці було відкрито жіночу гімназію. Основні забудови, котрі були побудовані у дореволюційний час, мало збереглись до сьогоднішнього часу.

Основою культурної спадщини цієї вулиці - є освіта. В минулому рівень освіти старого Єлисаветграда був якнайкращим в Росії. Гімназії, училища, спеціальні середні заклади, народні школи, малювальні класи, музичні школи, все це було присутнє в нашому місті. Загальний рівень грамотності того часу віддзеркалює вельми значна, як на ті часи цифра – 58%. Імена вихованців місцевих шкіл говорять самі за себе: В.Винниченко, Г.Лангемак, Є.Маланюк, К.Шимановський. Саме в районі нинішньої вулиці Шевченка була зосереджена чи не найбільша кількість навчальних закладів. Також на вулиці Шевченка розташовано чимало об'єктів міської інфраструктури, соціального призначення, освіти та культури:

► *Медичні заклади*: Кіровоградська дитяча поліклініка № 1 та Кіровоградська міська стоматологічна поліклініка № 1. Кіровоградський обласний лікарсько-фізкультурний диспансер.

► *Заклади культури*: дитяча бібліотека ім. А. Гайдара.

► *Парки*: сквер Тараса Шевченка.

► Будинок № 1 по вул. Шевченко – колишня громадська жіночої гімназії, нині центральний корпус вищого навчального закладу КДПУ ім. В. Винниченка. Педагогічна освіта в Кіровограді має давню історію. Ще у 1881 році при громадській жіночій гімназії міста Єлисаветграда був відкритий VIII додатковий педагогічний клас. Його випускниці ставали вчительками початкових шкіл чи займалися «вільною практикою». На початку XX століття народного вчителя готували також педагогічні курси та духовна семінарія. 26 січня 1919 р. Директорія УНР прийняла рішення про створення у Єлисаветграді закладу з підготовки вчителів. Першим реальним кроком із створення вищого педа-

гогічного закладу на Єлисаветградщині стало відкриття 1 червня 1921 року вищих педагогічних курсів, які готували вчителів для початкових шкіл. 1925 року педагогічні курси було реорганізовано в Зінов'євський педагогічний технікум, який продовжував підготовку вчителів для початкової школи. Бракувало коштів, обладнання, кабінетів. У 1927 році педагогічний технікум одержав приміщення колишньої громадської жіночої гімназії. А 1 жовтня 1930 року УСРР прийняла офіційну постанову про відкриття інституту народної освіти, який складався з чотирьох факультетів: техніко-математичного, агробіологічного, історико-економічного та мовно-літературного. У 1933 році інститут соціального виховання реорганізується в педагогічний інститут з фізико-математичним і хіміко-біологічним факультетами із строком навчання чотири роки. У 1992 році Кіровоградському державному педагогічному інституту присвоєно ім'я В. К. Винниченка. За останні роки університет здобув широке визнання серед абітурієнтів, педагогічної та наукової спільноти.

► Будинок № 3 - колишня Єлисаветградська чоловіча гімназія (тепер штаб і служби МНС). Гімназія славна своїми випускниками (про декількох сповіщають меморіальні дошки); у цьому ж будинку в 1922 році з промовою виступав радянський політичний діяч М. В. Фрунзе (цьому також присвячена окрема табличка на фасаді будинку).

(*Примітка*: Єлисаветградська чоловіча гімназія - повна (8-річна) гімназія для хлопців, що існувала в період 1885-1920 рік, відіграла значну роль в культурному й освітньому житті міста в кінці XIX початку XX ст., мала славні традиції й відома низкою видатних учнів та випускників. 14 травня 1874 р. Єлисаветградська міська дума обговорила питання про заснування в місті чоловічої прогімназії і доручили це зробити міському голові О.М. Пашутіну. А 5 травня 1879 року було прийнято розпорядження міністра народної освіти за № 5019 про відкриття прогімназії в Єлисаветграді. І відтак, 8 вересня 1879 відбулося урочисте відкриття 4 класної прогімназії в пристосованому приміщенні одного із корпусів колишніх московських лавок на вул. Петрівській.

2 червня 1881 р., після клопотань міської влади 4 класну гімназію було перетворено на 6 класну. 21 вересня 1882 року на засіданні міської думи на прохання батьків і учнів прогімназії

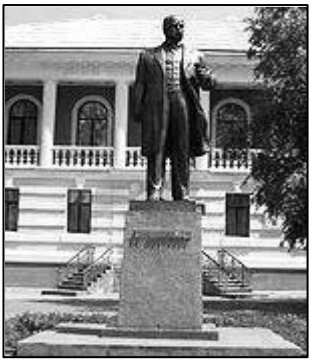
постановили знову порушити клопотання перед російським урядом про перетворення Єлисаветградської 6 класної прогімназії на повну гімназію, чого й було досягнуто 5 березня 1885 року. У 1886-1887 р. Єлисаветрадське міське управління виконало необхідні роботи (надбудовано другий поверх та зроблено прибудови) задля пристосування приміщення для повної гімназії.

27 серпня 1888 року російський імператор Олександр III з родиною, будучи в Єлисаветграді, відвідав Єлисаветградську чоловічу гімназію. З кінця 1880-х років замість танцювальних вечорів у гімназії почали проводити літературно-музичні ранки, на яких виступали гімназійні оркестри (духовий, струнний і зведений). 14 квітня 1890 року освячено домову церкву Різдва Пресвятої Богородиці, споруджену при гімназії на благодійні кошти почесного опікуна О.М. Пашутіна та інших громадян. У 1892 році влаштовано гуртожиток для приїжджих гімназистів. 18 жовтня 1892 року після церемонії урочистого освячення пам'ятника професору Новоросійського університету В. Григоровичу в актовому залі гімназії відбулось урочисте зібрання історико-філологічного товариства «на честь пам'яті Григоровича». У 1896 році коштом міста та міського голови Пашутіна, споруджено залізне риштування з кам'яними колонами навколо гімназійного скверу.

Революційні події в імперії 1905 року позначились на Єлисаветграді, в листопаді відбулися перші виступи гімназистів з вимогою демократизації шкільного життя, у зв'язку з чим навіть на місяць були перервані заняття. Відбувається деяка лібералізація порядків у гімназії. У часи визвольних змагань українців 1918 року під керівництвом директора Т.В. Калениченка відбувається українізація гімназії, всю документацію переведено українською, а сама мова стає новим навчальним предметом.

1919 року гімназія отримує повну назву «Єлисаветградська Українська Державна Гімназія». Останній документ гімназії, який зберігся в її архіві, датується 28 червня 1920 року. У липні 1920 року після остаточного встановлення радянської влади на Єлисаветградщині гімназія припинила своє існування на підставі постанови народного Комісаріату освіти УРСР від 4 липня 1920 року. Віднині у цьому приміщені встановлювалась єдина семирічна трудова школа). Кінець примітки.

► Будинок № 5/22 - дитяча бібліотека ім. А. Гайдара, один із найвідоміших дитячих закладів області. Бібліотека є методичним центром для усіх дитячих бібліотек регіону. Точні

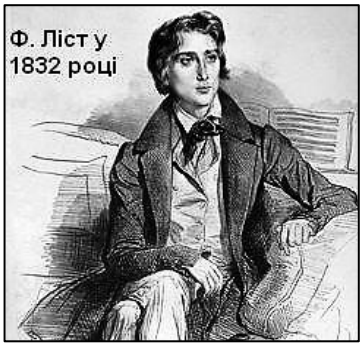
архівні дані про рік заснування бібліотеки не збереглися. Відомо, що на початку 1920-х років минулого століття в Єлисаветграді було відкрито міську дитячу бібліотеку, яка в 1939 році, після утворення Кіровоградської області, стала обласною. У 1958 році бібліотека одержала нове приміщення, в якому знаходиться і зараз. Перед бібліотекою встановлено пам'ятник Т.Шевченко (на фото). Автори-скульптори М. К.Вронський і А. Гончар та архітектор А. Губенко (1982). Пам'ятник являє собою бронзову повно фігурну скульптуру Т. Шевченка заввишки 2,8 м., встановлену на гранітному прямокутному постаменті (розміри 2,4 х 1,1 м), доповненому стилобатом.

Загальне трактування постаті Шевченка є традиційним для радянської монументалістики. Сучасний пам'ятник Шевченку в Кіровограді - не перший у місті. Самий перший пам'ятник Кобзареві в Кіровограді було встановлено з нагоди століття від смерті великого поета у 1961 р. Місце обрали перед збудованою 1958 року обласною бібліотекою для дітей. Однак пам'ятник виявився недовговічним, збудований із нетривких матеріалів, він зруйнувався. Постало питання про заміну пам'ятника на тому ж самому місці. Відтак 24 грудня 1982 р. в центрі Кіровограда було встановлено сучасний монумент Кобзареві, біля нього розбито невеликий сквер, що носить його ім'я.

► Будинок № 21/27 - Кіровоградський інститут комерції виник у 1993 році, він продовжує традиції комерційної освіти в місті, готує спеціалістів у сфері бізнесу, управління економікою, бухгалтерської справи, торгівлі. особлива увага приділяється мовній підготовці випускників. Слово «комерція» в назві інституту в контексті місцевої історії означає наступність традицій бізнес-освіти в місті, виходить за рамки суто комерційної спеціалізації навчання.

► Будинок № 32/32, соц. пед. інститут «Педакадемія», (приватний вищий навчальний заклад) заснований у 1994 р.

► Будинок № 34, на цьому місці 1847 р. виступав відомий угорський композитор Ференц Ліст (на фото), який виступав із

сольними концертами, котрими заслужив визнання ,як професіоналів, так і загальної публіки. Попри те, що немає жодного запису гри піаніста, він вважається одним з найвпливовіших піаністів його епохи. Одночасно був відомий своєю благодійністю: допомагав жертвам стихійних лих, сиротам, учив безкоштовно талановитих студентів, також сприяв фонду пам'яті Бетховена, пожертвувавши значні кошти на відкриття консерваторії в Будапешті. Ференц Ліст приїздив до Російської Імперії три рази - у 1842, 1843 та 1847-1848 роках. Під час своєї подорожі 1847 р. Ф. Ліст дав концерти у багатьох українських містах: у Києві (на сцені Актової зали Червоного корпусу Київського університету), Чернівцях, Єлисаветграді, Житомирі, Немирові, Бердичеві, Кременці, Львові, Одесі, Миколаєві. Багатогранна творча діяльність Ліста охоплює близько 60 років. Упродовж свого життя він створив понад 1300 творів. Витоками композиторського стилю Ф. Ліста вважаються французька та німецька композиторські школи, а також угорський міський музичний фольклор. Деякі особливості національної музики, наприклад танців вербункош та чардаш знайшли своє втілення в цілому ряді творів, перш за все в «Угорських рапсодіях» та в народних піснях.

► Будинок № 36 Кіровоградська дитяча міська поліклініка № 1 та Кіровоградська міська стоматологічна поліклініка № 1.

► Будинок № 41- а, Дошкільний навчальний заклад (ясла -садок) № 2 «Ятранчик».

► Будинок № 42 Кіровоградський обласний лікарсько-фізкультурний диспансер.

По вулиці Шевченка встановлено декілька пам'ятників, як приклад візьмемо будівлю колишньої чоловічої гімназії (будинок № 3 де зараз МНС) - стоять: **1)** - пам'ятник Невідомому радянському воїнові (1956 р.); **2)** - пам'ятний знак на честь визволення міста від фашистських окупантів (стела, арх. Растригін, 1969 р.); **3)** – військова гармата, поставлена після 1953 року,

на цьому місті стояв пам’ятник Й.Сталіну (на фото). Згодом всі пам'ятники Сталіну у терміновому порядку демонтували, переплавили, розбили або закопали в землю. У цивілізованих країнах до символів попередньої влади відношення адекватне та виважене. Адже - це історія, з неї треба робити висновки, а не воювати з пам’ятниками або ж назвами міст, які залишилися після попередньої влади. У нас же з новим порядком символи минулої епохи викидають на «смітник історії».

Так більшовики замість старих символів, встановлювали свої пам’ятники. Проте лише Леніну пощастило устояти до цих днів. З «батьком народів» - Сталіним вчинили так, як він робив це сам «з попередниками». Перший пам’ятник Сталіну в Кіровограді зробив скульптор М.Я.Харламов у 1929 році, напередодні святкування 50-річчя Й.Сталіна. Найактивніше стали встановлювати пам’ятники вождю в Кіровоградському регіоні з середини 1930-х років. Якщо ми вже затронули тему «пам’ятники Й. Сталіну в Кіровограді», то дозвольте надати пояснення.

Пам’ятники Сталіну значних розмірів, як правило, стояли у центрі населених пунктів та поблизу адмінбудівель, а пам’ятники менших розмірів – у парках, скверах, біля навчальних та лікувальних закладів. (*Примітка*: У Москві примудрилися Сталіна встановити навіть у вівтарі православного храму, (фото).

Часто Й. Сталіна зображали поряд з Леніним. Найпопулярнішим був пам’ятник «Ленін і Сталін у Горках» роботи українських скульпторів Є.Бєлостоцького, Г.Пивоварова та Е.Фрідмана. Один з перших таких пам’ятників був встановлений у 1937 р. у Москві. Його рекомендували зверху як зразок. Відлитий з бетону, він був встановлений у всіх обласних центрах СРСР. Пам’ятник мав успіх на виставці мистецтва у Москві в 1938 р. Начебто він сподоба-

вся самому Сталіну, і в різних містах СРСР поспішили порадувати вождя народів. Встановлювати цей парний монумент масово почали наприкінці 1930-х років. Вожді сиділи на лавці. Ленін – у невимушеній позі, закинувши ногу на ногу, заклавши ліву руку за спину Сталіну, а Сталін – нахилившись, тримав у лівій руці папери)….

Були й подібні пам'ятники, які дещо відрізнялися від оригіналу. Так, у Кіровограді на сільськогосподарській виставці, яка діяла у міському саду на Олексіївці 2 вожді були зображені дещо інакше: у Леніна ноги поряд, а не одна на іншій, а Сталін з якимсь планом на правому коліні, (можливо карта). В іншій варіації цього пам'ятника – в руці Леніна з'являється розгорнена книга. У третій варіації пам'ятника вожді розмовляють один з одним без всяких паперів перед собою.

У Кіровограді великий пам'ятник Й.Сталіну і В.Леніну стояв навпроти старого корпусу педагогічного університету, вожді дивилися один одному в очі. Окрім вищезгаданого пам'ятника двох вождів, у Ковалівському парку стояв подібний пам'ятник, але місце Леніна на ньому зайняв «буревісник революції» Максим Горький (фото). Окрім цього барельєф Сталіна був на одному з будинків по вул. Дворцовій, який виходить на площу Кірова. Згідно з рішенням облвиконкому від 5 травня 1944 року, на честь воїнів, які загинули під час визволення Кіровограда, був встановлений пам'ятник біля театру по вулиці Леніна-Дворцовій, (скульптор Е.Ф.Мендич). З боку на постаменті на барельєфі були прапори, на яких видно портрет Сталіна. Цей пам'ятник, (до речі), перший на Кіровоградщині, яким вшанували подвиг учасників Великої Вітчизняної війни. Останки загиблих воїнів у березні 1955 року, від театру перенесли на військово-меморіальне кладовище на Фортечних валах. А що до тих барельєфів на пам'ятнику, то їх кілька років тому украли разом з Сталіним, (мається на увазі портретний барельєф вождя народів).

► Будинок № 68 під умовною назвою «Дом синей бороды». Висока цегляна споруда від 1918-1920-х років. На цьому

місті, сто років потому стояла інша споруда з шпилями та вікнами – бійницями. Перший володар був переселенцем із Франції, якийсь далекий родич маршала Жиль ДЕ Рэ. На вигляд людина в похилому віці з довгою чорною бородою, яка на сонці виглядала – синьою, (ми надаємо його умовний малюнок).

Єлисаветградці населяли той дім найрізноманітнішими персонажами, починаючи від Синьої Бороди й закінчуючи місцевими відьмами. А якщо ступити за поріг цього дивного будинку, то відразу впадає в очі класичне латинське вітання - Salve! Не менш цікаво й те, що торець цього будинку являє собою зовсім глуху стіну, без єдиного вікна. Мабуть там була таємна кімната... Не дати не взяти - дійсні володіння Синьої Бороди!

Чому цей дім викликав такі негативні почуття у жителів Єлисаветграда? Володар першої будівлі був три рази жонатим і всі три рази його дружини пропадали в невідомому напрямку. Він усім казав, що вони просто зникли, втекли від нього. Велика й жахлива історія життя людини, що стали прототипом головного героя найстрашнішої й «недитячої» казки світової літератури «Синя Борода». Ми знаємо казки «Кіт у чоботах», «Червона шапочка», «Хлопець-з-пальчик», «Спляча красуня» - ці казки дорослі розповідали дітям у самому ранньому віці. А от «Синя Борода», не кожний з дорослих зможе розповісти малятам цю страшну казку, щоб не травмувати психіку.

Синя борода - французька народна казка, легенда про підступного чоловіка, убивцю багатьох жінок, літературно оброблена й записана Шарлем Перро. Страчений за обвинуваченням в убивстві декількох своїх дружин і ритуальних убивств від 80 до 200 хлопчиків з метою виклику демонів. Щось подібне відбулося і в Єлисаветграді, люди спроможні самі створювати легенди. Варто відзначити, що даного обвинувачення швидше за все не було. Коли помер власник дивної і таємної будівлі, жителі міста вирішили, що сам диявол пофарбував його русяву бороду в синій колір, за те що той убив трьох своїх дружин, а запрошені полісмени, при обстеженні його будинку, не знайшли ніяких останків, що свідчили про масові вбивства й поховання.

Але таємна кімната була - без вікон. Що в ній відбувалося, ми не з'ясували. Довго дім стояв пустий і як казали сусіди, там вночі часто було видно полум'я свічки та дивні звуки. Всі чорні кішки, любили збиратися у цій будівлі.

В період Жовтневої революції 1917 р. перший дім з шпилями згорів за невияснених причин. Проведене слідство, нічого дивного не знайшло, справу закрили. З часом старий будинок розібрали і на цьому місці облаштували новий, використавши стару цеглу. Але жителі в ньому почували себе кепсько. Люди впевнені, що у стінах будівлі оселився або привид, або якась інша нечисть. А ночами, якщо дослухатися, знову ж таки, зі слів місцевих, з неї лунають дивні крики. Найбільше нарікають ті, хто живе по сусідству. Стара жінка Лідія Дмитрівна так налякана нечистою силою, що й надвір перестала виходити. Натомість сусідка Варвара Василівна, яка живе праворуч від хати, захищається в інший спосіб - молитвами.

Запрошений екстрасенс розповіла і про те, що жахлива історія цього місця почалася більше сотню років тому. Були тут і масові вбивства, і відьми. А останні три смерті - це лише результат накопиченого негативу: «Вони підштовхують людей або на самогубство, тобто, на якісь неадекватні вчинки. Тут була не одна смерть і ще буде смерть, помре жінка». Екстрасенс певна, що очистити його від негативу – дуже важко. Надто багато його назбиралося. Єдине, що радить - це знести будівлю, а на її місці висадити дерева. А сусідам, чиї вікна виходять на цей будинок, вона порадила поставити на віконці сіль.

Що ми можемо пред'явити першому власнику будівлі? По-справжньому сильного обвинувачення не було. Якщо треба було чимось потрясти уяву єлисаветградців, збудити загальну ненависть до нього, то це вдалося. Бо давно першої будівлі не має, а легенда й досі живе у розумі людей. Якщо б власник не помер і його почали звинувачувати в смертних гріхах, то під катуваннями тільки мертвий не зізнається. Люди не вірять, що не було знайдено ніяких доказів - ні трупів, ні останків, ні волоска, ні ниточки. Нічого! А спогади про «дім Синьої Бороди» живуть й досі, жителі з острахом дивляться на його стіни.

► Закінчуючи розповідь про вул. Шевченка, ми не зазначаємо численних магазинів, закладів харчування, аптек, тощо. Кажемо: «Найбагатшим скарбом були і залишаються – люди».

Культурний центр України

Сьогодні найголовніше знайти те, що об'єднує українців: «Демократія через культуру». Мета - сприяння солідарності, миру та злагоди в Україні шляхом міжрегіональних візитів, обмінів ідеями та інформацією між людьми. Наше місто було і залишається значним центром музичної культури України. Єлисаветград-Кіровоград подарував Україні і світові цілі сузір'я видатних музикантів. В місті діють літературно-меморіальний музей ім. Карпенка-Карого, про який можна розповідати годинами. Музей Г.Г. Нейгауза, відкритий в 1981 році у приміщенні Кіровоградської музичної школи №1. Це єдиний у світі музей уродженця Єлисаветграда, видатного піаніста, доктора мистецтвознавства, професора Київської та Московської консерваторій, народного артиста РРФСР, заслуженого діяча мистецтв Генріха Густавовича Нейгауза. Зібрання музею – унікальне, до його складу увійшли особисті речі, документи, нагороди, фото, книги, нотні збірники, афіші, тощо.

► О.Осьмьоркін, російсько-український художник, учасник групи митців «Бубновий валет». О. Осмьоркін народився в Єлисаветграді 8 грудня 1892 року в родині працівника поштово-телеграфної контори. Дитинство майбутнього митця пройшло в будинку рідного дядька Я. В. Паученка, відомого українського архітектора-будівничого Єлисаветграда на вул. Дворцовій (ближче до вул. Кропівницького) і в цьому будинку, (1994 році) було відкрито художньо-меморіальний музей митця. Першим наставником малювання юного Осьмьоркіна став український художник-передвижник Ф. Козачинський, що викладав у рисувальних класах при Єлисаветградському земському реальному училищі, далі переїзд до Києва. У 1913 році, не завершивши навчання в Київському художньому училищі, О.Осмьоркін вирушив до Москви, в школу Іллі Машкова з 1914 року, брав участь у виставках московського митецького об'єднання «Бубновий валет», до якого входили живописці, що гордо називали себе «російськими сезаністами». Під час Другої Світової війни перебував в евакуації в Татарстані, помер 25 червня 1953 року.

► Юлій Серг. Мейтус (28.01.1903), українсько-радянський композитор, народний артист України (1973), заслужений діяч мистецтв Туркмен. РСР (1944) та Української РСР (1948) лауреат Шевченківської премії. Народився в Єлисаветграді в єврейській родині. В 1919 році закінчив музичну школу по класу фортепіано в Генріха Нейгауза. Під час громадянської війни Юлій пристав до частин Першої кінної армії Будьонного - був піаністом при політвідділі, організовував концерти для червоноармійців. У 1944 р. приїхав до столиці України.

Народний меморіальний музей Ю.Мейтуса, відкритий у 1985 р. на базі Кіровоградської музичної школи № 2. Музей пропагує творчість уродженця м. Єлисаветграда, фундатора української радянської опери, автора 17 різноманітних за жанрами опер: побутові («Украдене щастя»), історико-епічні («Ярослав Мудрий»), романтично-казкові («Донька вітру», «Лейлі і Меджнун»), героїчні («Молода гвардія», «Абакан»). Займався вокальною музикою, він є автором близько 300 романсів на слова Лесі Українки, І.Франка, Т. Шевченка, В. Сосюри, А. Малишка, П. Тичини, Д. Павличка, О. Пушкіна та інших.

Творчість композитора Юлія Мейтуса по праву вважається національним скарбом України, він створив неповторний індивідуальний стиль, в якому національний колорит органічно поєднується з новаторськими тенденціями музичного мистецтва. Його музика складна, але не позбавлена вищої гармонії, сучасна, але далека від какофонії душевного розчарування і спустошення, такий напрямок в сучасному мистецтві полюбляють називати постмодерним.

Після смерті Ю.Мейтуса його вдова Олександра Іванівна хотіла передати рідному Кіровограду, весь кабінет чоловіка разом із концертним роялем, але поставила п’ять умов:

- вулицю Дзержинського, де народився композитор, перейменувати на вулицю Ю.Мейтуса;
- встановити на будинку меморіальну дошку;
- присвоїти ім’я Ю.Мейтуса кіровоградській ДМШ № 2;
- встановити меморіальну дошку на будинку по Володи-

мирівській вулиці в Києві, де композитор жив півстоліття;

- увічнити його пам'ять на Байковому кладовищі, де його поховано. Жодна з цих умов й досі не виконана.

Представники музичної громадськості Кіровограда зверталися до обласної влади, але все закінчилося бюрократичними чварами. Після цього звертатися перестали. Начальство задоволено, раз люди мовчать, отже, проблеми немає.

► Кароль Шимановський - польський композитор, піаніст народився 24 вересня (6 жовтня) 1882 року в с. Тимошівка, нині це Кам'янський р-н, Черкаської обл. У 1917-1919 р. жив у Єлисаветграді. Працював у музичному відділі Народного комісаріату освіти, брав участь у шефських концертах. Навчався у музичній школі Густава Нейгауза, свого дядька й батька відомого російського музичного діяча Генріха Нейгауза в Єлисаветграді. Від 1919 р. жив у Варшаві, був ректором консерваторії (1927-1929), Академії музики (1930-1932). У 1933 р. гастролював з авторськими концертами в СРСР. Почесний член кількох музичних академій.

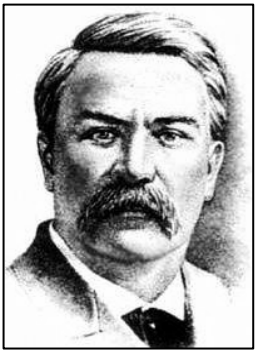
У Кіровограді з 1991 року засновано музей культури ім. К. Шимановського, якому надано статус державного. Оригінальна меморіальна дошка, встановлена влітку 1964 р. на фасаді будинку № 42 на вулиці Гоголя. Текст під барельєфом-портретом українською і польською мовами повідомляв: «У цьому будинку в 1897-1919 рр. жив і працював видатний польський композитор Кароль Шимановський». Поляки його називають «другим після Шопена». У нас простіше, польський композитор, піаніст, педагог. Цікава історія встановлення дошки. У 1962 році, з нагоди 80-х роковин від дня народження композитора, Кіровоград відвідав консул Польщі в Україні. Він і узгодив з місцевими керівниками питання увічнення пам'яті свого великого співвітчизника у місті над Інгулом. Фінансову підтримку надала польська сторона, консул подбав про виготовлення дошки у Києві. Ні про які інші види увічнення пам'яті композитора тоді мови не вели. Лиш у 1980-х роках, об'єднання поляків Кіровоградщини «Полонія» подало ідею створення на базі будинку сім'ї композитора - музею музичної культури.

► Перші твори української театральної літератури з'являються в XVII сторіччі, деякі з них виходять друком і виставляються на сценах «власних театрів». У XVIII ст. подібні театри не

тільки поширюють свою географію, але й при садибах багатих землевласників, аристократів, будуються перші театральні споруди. Ці «домашні» театри відкривають свої двері для більш широкої публіки. Інколи актори цих труп беруть участь у виставах для народу – балаганах. Маємо свідчення, що балаганні театри виникали наприкінці XVIII ст. і в Єлисаветграді….

Відомо, що на початку 50 років XIX ст. молодий актор з Нью-Йорка, Айра Фредрік Олдрідж, який почав кар'єру в Лондоні й уславився в ролях шекспірівського репертуару, подорожує Німеччиною й Угорщиною, а в 1858 році - Сербією та Росією. Талановитий чорний актор зазвичай грав англійською у складі німецькомовних труп. Повторно у 1862 році він повертається до Російської імперії та знов гастролює, був він і в Єлисаветграді. Саме цього року 18-річний канцелярист Бобринецької управи Іван Тобілевич спеціально йде пішки до Єлисаветграда, щоб побачити гру Олдріджа в ролі Отелло у складі мандрівної трупи Л. Млотковського. З цього періоду починалася нова ера українського театру...

Іван Карпенко-Карий (Тобілевич на фото), народився 17 (29) вересня 1845, с. Арсенівка, Бобринецького повіту Херсонської губернії, тепер Новомиргородський район, Кіровоградська область, († 2 (15) вересня 1907 у Берліні) - український письменник, драматург. «Карпенко-Карий» - це псевдонім, який поєднав в собі ім'я батька та улюбленого літературного персонажа Гната Карого, героя п'єси Шевченка «Назар Стодоля». Навчався в Бобринецькому повітовому училищі, з 1859 р. працював писарчуком станового пристава в містечку Мала Виска, пізніше – канцеляристом міської управи. З 1864 р. - на службі в повітовому суді. У 1865 р. переїхав до Єлисаветграда, де працював столоначальником повітового поліцейського управління, брав участь у аматорських виставах О.Тарковського, публікував літературно-критичні статті, став членом нелегального народовольського гуртка О. Михалевича.

Де ж відбувалися вистави? Маємо про те різні свідчення. У «Нарисі історії міста Єливатетграда» О. Пашутін стверджує: «Что касается любительских спектаклей и преимущественно

малоросийских, то начало устройства их в Елизаветграде любителями относится к концу 1850 и началу 1860 годов и они устраивались в то время в здании благородного собрания, на месте которого ныне находится земское реальное училище. Впоследствии любительские спектакли перешли в театр гор. Трамбецкого, а устройство в 1874 году театральной сцены при Елизаветградском общественном собрании устраивались преимущественно в общественном собрании». О. Пашутін згадує ще одну глядацьку залу – в Громадському зібранні на вул. Дворцовій. Старі жителі міста пам'ятають, як на стіні приміщення Громадського зібрання колись висіла меморіальна дошка, що свідчила, що саме тут відбулася прем'єра «Вечорниць» П. Ніщинського. За спогадами Марії Плахотіної, Дворянське зібрання знаходилося на вул. Петрівській (Шевченко).

Реформи урядів Олександра II суттєво розширюють повноваження місцевих органів влади і вона видала декілька дозволів на українські постановки. Власне, у 1880-х роках інтерпретація царської волі, більше залежить від місцевих губернаторів. Саме тому у цей час вистави українською надовго зникають зі сцен Києва, Полтави та Чернігова, але у Харкові та Єлисаветграді вони відбуваються. Зрештою у жовтні 1882 року в Єлисаветграді, в приміщенні Зимового театру, побудованого в 1867 році інженер-полковником Г. Трамбицьким, відбувається прем'єра нової постановки «Наталки-Полтавки». Цій виставі судилося стати епохальною. В рецензії, надрукованій в «Єлисаветградському віснику», автор (дослідники припускають, що це був Іван Тобілевич) пише, що «не можна сказати, хто, власне, грав добре, тому що Кропивницький (Виборний), Заньковецька (Наталка), Жаркова (Терпилиха), Садовський (Микола) і Свєтлов (Петро) наче злилися духом для того, щоб зробити загальне враження. І враження було величезне…..

Становлення І. Тобілевича, як комедіографа пов'язане з глибинними процесами у житті українського народу, його культури. Дослідники творчості І.Карпенка-Карого опираючись на мемуарні свідчення: М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського. С. Тобілевич, Є. Чикаленко не раз слушно вказували на виняткове значення етнічних джерел його творчості, засвоєння ним досвіду літературних попередників та світової літератури. Комедії І. Тобілевича бачаться ,як результат довго-

тривалого розвитку цього жанру в український літературі. Серед 18 п'єс, що є в творчому доробку І.Тобілевича, дослідники традиційно називають 8 комедій. Хоча дві: «Суєта» (1903) та «Житейське море» (1904) - зарахувати до цього жанру можна лише умовно.

У Кіровограді вулицю Знаменську, на якій у будинку №16 жив колись драматург, перейменовано на вулицю І.Тобілевича, у ній відкрили бібліотеку, названу його іменем. На фасаді будівлі вмонтували першу у обласному центрі меморіальну дошку. На мармурі позолочений текст повідомляв: «У цьому будинку жив з 1871 по 1883 рік корифей українського театру, видатний письменник-драматург І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий). Тут він написав свою першу п’єсу «Бурлака». У верхній частині дошки був вміщений барельєф Карпенка-Карого. Така дошка була встановлена і в с. Арсенівці Новомиргородського району, де корифей народився. В Кіровограді на фасаді колишнього Будинку громадських зібрань (у радянські часи Палац культури ім. Жовтня) встановили дошку з текстом: «У цьому будинку з 1869 по 1883 р. виступав любительський театральний гурток, заснований І.К. Карпенком-Карим та М.Л. Кропивницьким» з часом її безжально знищили, (нові люди – нові нрави).

► Окремої розмови заслуговує Кіровоградський Театр корифеїв - перший професійний український театр. Його було відкрито 1882 року в Єлисаветграді і в цей рік театр відокремився від польського та російського. Засновником театру був Марко Лукич Кропивницький, що володів усіма театральними професіями. Після нього найдіяльнішим був Микола Карпович Садовський, що боровся за українське слово та український театр за часів їх заборони. Із Театром корифеїв також пов'язані імена М. Заньковецької, П. Саксаганського й інших.

Стиль синкретичного Театру, що поєднував драматичне й комедійне дійство з музичними, вокальними сценами, включаючи хорові й танцювальні ансамблі, вражав суто народною свіжістю й неподібністю до жодного існуючого театру. У 1881 році після довгих років боротьби корифеїв українці одержали можливість ставити вистави українською мовою.

В 1901 р. у Києві вийшла книга «Корифеї української сцени», яку через цензуру, написали анонімно провідні українські інтелектуали. У ній Марка Кропивницького, Михайла Стариць-

кого, Івана Тобілевича та інших уперше назвали корифеями українського театру. Цей дещо поетичний термін став нерозривним з театром….

Театр корифеїв – феномен знаний і досліджений в історії української культури. І все ж таки, чи ми справді розуміємо його значення для нас усіх? Адже в умовах цензурних утисків, заборони, театр навчився виступати рідною мовою і став найпотужнішою силою створення національної культури, та й самої української нації.

А. Драк наголошує: «У корифеїв, які виступали на хвилі національного відродження, пафосом творчості було пробудження національної свідомості. Утверджуючи рідну мову, звичай, фольклор – вже тільки тим вони відкривали перед цілим світом красу і своєрідність етносу, домагалися визнання самого існування української нації».

Театральна історія нашого краю тісно пов’язана з новими іменами в царині драматургії: Іван Микитенко народився в містечку Рівному, а Юрій Яновський – на хуторі Маєрове (тепер – село Нечаївка Компаніївського району). Його п'єси «Завойовники» (1931), «Дума про Британку» (1932), «Потомки» (1940) зробили Ю.Яновського визнаним митцем сцени, вони йшли в багатьох театрах України та Росії. Микола Куліш який починав саме у Зінов'євську, в 1924 р. він написав п'єсу «97», в якій розповів про голод 1921-1922 р. на Херсонщині, а в 1989 році народний артист України Михайло Барський поставить цю трагедію в театрі ім. М. Кропивницького в декораціях В. Іванова, принесли Кулішу загальне визнання.

Під час нацистської окупації Кіровограда 1941-1944 р. Театр корифеїв продовжував діяти. Валерій Гайдабура дослідив, що з серпня 1941- по січень 1944 років в Кіровоградському міському театрі ім. І. Тобілевича було поставлено близько 20 драм, комедій, оперет, опер, ляльковых вистав, концертів. В. Гайдабура наводить назви, що збереглися в архівах:

► «За двома зайцями» М. Старицького. Режисер Ремізов.

► «Ніч під Івана Купала» М. Старицького (за М. Гоголем). Режисер Шарунго, диригент Білов.

► «Вій» М. Кропивницького (за М. Гоголем). Режисер Ремізов, художники Ханько, Шевченко.

► «Воскресіння» В. Калішевського (В. Чубатого).

► «Циганська любов» Ф. Легара. Режисер не з'ясований.
► «Тітка Чарлея» Б. Томаса. Режисер не з'ясований.
► «Кар'єра міністра» (?) «Кабаре №2» (?) «Майська ніч» за М. Гоголем (лялькова вистава). Режисер не з'ясований.
► «Весела вдова» Ф. Легара. Режисер Грипак, художник Мандич, диригент Радзієвський.
► «Маруся Богуславка» Старицького. Режисер не з'ясований.
► «Червона Шапочка» за Ш. Перро (лялькова вистава).
► «Сорочинський ярмарок» М. Старицького (за М. Гоголем).
► «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана. Режисер Ремізов, художник Шевченко.
► «Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні. Режисер не з'ясований.
«Євгеній Онєгін» П. Чайковського. Режисер не з'ясований.
► Різні концерти.

Володимир Шурапов зазначає, що крім того, був у Кіровограді і театр «Вар'єте». Відвідування театрів суворо регламентувалося. Німці та місцева публіка, військові та цивільні мусили ходити до театру в різні дні та не «перетинатися» у театральній залі. Після окупації, звичайно, були репресії проти тих, хто працював «на німців», але імена акторів і режисерів, які постраждали, нелегко встановити. На щастя, деяких митців творчого складу театру оминула «важка десниця» сталінських каральних органів, театр продовжує працювати.

Пройде 25 р. і на жаль, у 1970-х роках приміщення театру було спотворено невдалою реконструкцією. Елегантні колони фасаду зникли, багато інтер'єрів було «прикрашено» чужорідними сучасними матеріалами, а головне – сплюндровано оригінальний дизайн глядацької зали, постраждала акустика... Для багатьох любителів театру це стало таким ударом, що вони припинили його відвідувати. Багато часу сплинуло, поки рана загоїлася... Виросли покоління, які не знали, наскільки гарним було первісне архітектурне вирішення приміщення театру.

► Тим часом виріс інший професійний колектив Кіровоградського обласного театру ляльок, і він «знаходить» свій постійний дім – приміщення на нинішній площі Б. Хмельницького. Багато поколінь любителів театрального мистецтва вперше зустрічаються з театром у цих стінах. Справжньою легендою театру ляльок став його головний художник, заслужений працівник культури Василь Остапенко, що за десятиріччя служіння

ляльковій музі створив сотні яскравих, художньо виразних і неймовірно добрих вистав.

► В Єлисаветграді - Кіровограді завжди було багато любителів театру-митців-аматорів. Народний театр палацу культури заводу «Червона зірка» успадкував приміщення Єлисаветградського громадського зібрання-російського театру ім. С. Кірова. Довгий час колектив очолювала Тетяна Корнієць.

У 1960-х роках кіровоградський Народний театр будинку культури заводу гідроагрегатів, (Гідросила) що тоді знаходився у приміщенні Великої хоральної синагоги, зажив великої популярності своїми постановками класики. Театральна діяльність у приміщенні кіровоградської Великої синагоги не припинилася навіть тоді, коли на початку 1990-х років міська влада повернула споруду законному власнику - єврейській общині. Оскільки в єврейській традиції синагога - то не тільки храм, але й центр культурної і освітньої діяльності, активісти общини створили єврейський театральний колектив, що поставив декілька п'єс з єврейського життя.

► Найпопулярнішим самодіяльним театром Кіровограда в 1970-1980 р. був Народний студентський театр «Резонанс» педагогічного інституту, очолюваний Валерієм Дейнекіним. Під час сезонів, вистави відбувалися щотижня, що дуже незвично для самодіяльних колективів. Цей театр заслуговує окремої розповіді. Самодіяльний театр завжди живив професійні колективи. Якщо ми повернемося до театру ім. М. Кропивницького в 1960-1980 роках, то побачимо на його сцені багато талановитих артистів, досвідчених і молодих митців, що свого часу працювали в самодіяльності та аматорських колективах.

► Ми не можемо залишити поза увагою заслужений ансамбль народного танцю України «Ятрань» з обласного центру міста Кіровограда, що має понад півстолітню історію й славні традиції; один з найвідоміших ансамблів України, (на жаль нині не існує). Створений у 1949 році в Кіровограді ансамбль «Ятрань» своє ім'я взяв у річки Ятрань, про яку співається у відомій, популярній в Україні, пісні: «Там, де Ятрань круто в'ється».

Розквіт колективу пов'язаний з іменем видатного хореографа, Народного артиста України, почесного громадянина міста Кіровограда - А. М. Кривохижі, що керував ансамблем у

1957-1986 р. У 1964 році, відзначаючи великий внесок ансамблю в справу популяризації українського танцю, Верховна Рада України присвоїла почесне звання «заслужений». «Ятрань» - лауреат багатьох міжнародних фестивалів та конкурсів. Гастролював у багатьох країнах світу, особлива активність у гастрольній діяльності припала на 1980-і роки.

Останній художній керівник колективу, заслужений працівник культури України В. Босий (фото). Незмінним диригентом оркестру ансамблю лишався заслужений працівник культури України Микола Кваша. У другій половині 2000-х років заслужений ансамбль «Ятрань» через відсутність грошей й брак перспектив зростання припинив своє існування. Ансамбль народного танцю України «Ятрань» назавжди увійшов у історію ,як один з найвідоміших українських творчих колективів, як всередині держави, так і за її межами. Його спадкоємцем став нині не менш відомий у світі народний хореографічний колектив «Пролісок», яким керує народний артист України, професор Анатолій Коротков.

Пів-Кіровограда колись танцювали або танцюють тепер. Чи не перебільшення це? Принаймні - ні, у знаючих колах наше місто вважається столицею української хореографії: «Юність», «Весна», «Пролісок», «В гостях у казки» й інші. Корифей сценічного танцю на Кіровоградщині, народний артист України, почесний громадянин міста Кіровограда - Анатолій Кривохижа переконаний, що витоки цього явища беруть початок від створення у нашому місті українського професійного театру.

Обов'язковим елементом тодішніх вистав був танець. А. Кривохижа навіть пам'ятає людей, що брали участь у масових сценах із танцями, коли він починав свій творчий шлях у Кіровограді. Вже немає народного ансамблю танцю «Юність», славнозвісного «Ятраня», не функціонує як слід студія «Ятранчик» - кузня кадрів для ансамблю. Невже Кіровоград не має потреби зберегти документальну пам'ять про свій духовний злет? Чимало людей з грішми, очевидно думають, що Кіровограду достатньо всіляких кафе-генделіків, в яких у вечірній час, звучить крутий матюк. Так ми загубимо свою неповторну красу і славу.

► На закінчення цієї глави, нам необхідно сказати декілька слів про «дошки Слави». За роки Незалежності у Кіровограді під тиском прогресивних сил встановлено «дошки Слави» на честь В'ячеслава Чорновола, Володимира Винниченка, Євгена Маланюка й інших. Навіть питання не порушувалося про увічнення пам'яті легендарного кошового отамана Запорозької Січі - Петра Калнишевського, діяльність якого тісно пов'язана з нашим містом. Залишається забутим «перший український діяч міста» - Микола Федоровський. До цього часу зберігається приміщення ремісничої школи, збудоване за його власний кошт, (тепер Будинок дитячої технічної творчості на Ковалівці).

На стінах колишнього Кавалерійського училища встановили дошки радянським воєначальникам, які вчилися у цьому закладі. І зовсім «забули», що випускником училища був генерал Армії УНР - Іван Омелянович-Павленко, син Миколи Садовського - полковник українських військ Микола Тобілевич. Та що там син: батька-корифея забули, навіть вулиці Садовського у місті немає. Знищили «новоруси» - чимало. Для чого розтрощили дошки Тараса Шевченка, Юрія Яновського? У нас відповіді не має.

Окремою гордістю Єлисаветградщини є вчені зі світовим ім'ям, які починали тут свій зірковий зліт. Тут достатньо тільки зазирнути в пантеон Слави Єлисаветградської гімназії (поки що він існує тільки в уяві авторів книги «Єлисаветградська гімназія», написану ентузіастами під керівництвом В.М.Громового в 1995 році). Дух перехоплює, коли читаєш імена:

► Ігор Євгенович Тамм (1995-1971), роки навчання в гімназії (1905-1913), видатний фізик, академік АН СРСР, Герой Соціалістичної праці;

► Микола Григорович Чеботарьов (1994-1947), роки навчання в гімназії (1904-1908), видатний математик, член-кореспондент АН СРСР;

► Георгій Еріхович Лангемак (1898-1938), роки навчання в гімназії (1907-1916), видатний інженер, конструктор «Катюш», Герой Соціалістичної Праці;

► Борис Михайлович Завадовський (1895-1951), роки навчання в гімназії (1905 -1913), видатний фізіолог, академік.

► Мозес Гомберг (1866-1947), роки навчання в гімназії

(1877-1884), видатний хімік, академік АН США;

► Борис Михайлович Гессен (1893-1936), роки навчання в гімназії (1905-1913), видатний філософ, член-кореспондент АН СРСР;

► Фауст Васильович Нікітін (1894-….), роки навчання в гімназії (1905-1913), генетик та зоолог-селекціонер, лауреат Державної премії СРСР;

► Давид Львович Талмуд (1900-1973), роки навчання в гімназії (1911-1919), видатний хімік, член-кореспонд. АН СРСР;

► Володимир Кирилович Винниченко (1880-1951), роки навчання в гімназії (1989-1897), відомий політик і письменник;

► Абрам Маркович Гольденберг (Арго) (1897-1968), роки навчання в гімназії (1906-1914), відомий поет-сатирик;

► Ярослав Івашкевич (1894-1980), видатний польський письменник;

► Володимир Аркадійович Канделакі (1908-?), роки навчання в гімназії (1909-1917), відомий співак;

► Юлій Сергійович Мейтус (1903-), роки навчання в гімназії (1911-1919), відомий композитор;

► Георгій Олександрович Поляновський (1894-1983), роки навчання в гімназії (1905-1913), видатний музикант, музикознавець і літературний критик;

► Олександр Платонович Семененко (1898-1978), роки навчання в гімназії (1907-1915), український політичний діяч;

► Михайло Костянтинович Хороманський (1904-1972), відомий польський прозаїк та публіцист;

► Натан Ісакович Ширман (1869-1944), роки навчання в гімназії (… - 1888), лікар, науковець.

► Ісак Вульфович Шкловський (1863-1935), відомий публіцист;

► Амінодав Петрович Шполянський (1888-1957), роки навчання в гімназії (1899-1907), письменник та публіцист.

► А ще заслуговують уваги інші знамениті випускники: Л.Бернштейн (Троцький) і Г.Радомисльський (Зінов'єв), Г.Нейгауз і К.Арделі, Ф.Блуменфельд і М.Ельман, Є.Ф.Маланюк і А.О.Тарковський, Ю.Олеша і Я.Івашкевич, В.Ардов і Є.Дорош і багато інших. Ми мусимо прагнути до європейського рівня і позбутися малоросійщини. Це можуть зробити тільки люди з високим рівнем національної гідності і внутрішньої культури.

Кіровоградська єпархія

Коротке пояснення. Продовжуючи тему внутрішньої культури людини, ми не можемо оставити поза увагою, релігійну культуру. Поняття культура народу набагато ширше, ніж поняття християнської культури. Якщо брати по суті, то наша культура залишається справжньою тоді, коли вона закорінена у традиціях. Сьогодні ми маємо картину катастрофічного розриву між поколіннями, ми успадкували оцей розрив у зв'язку із радянським вихованням. В той же час у поляків не було цього розриву. Коли у нас говорили, що діти не слухають батьків, насаджують свої погляди в культуру і мистецтво, то поляки казали, що вони не відчувають цього. У них релігія врівноважувала виховання духовне, інтелектуальне і естетичне. Якщо буде Віра, значить буде спільна мова і порозуміння….

Християнство - один з напрямків єдинобожжя. Поряд з ісламом та буддизмом, входить в число 3-х світових релігій. Загалом близько 2,2 млрд. людей із 238 країн світу або 33,4% земного населення вважають себе християнами. Характерною особливістю християнства, яка відрізняє його від інших напрямків єдинобожжя, є віра в Ісуса Христа, як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і настанови в істині. Для більшості християнських конфесій і більшості християн по всьому світу - беззаперечним авторитетом є Біблія. Тобто все, що написане в цій книзі, сприймається на віру і не потребує ніяких доказів. В Біблії життя і вчення Ісуса Христа викладене в 4-х канонічних Євангеліях: від Матвія, від Марка, від Луки та від Іоанна, які входять в Новий Заповіт. Крім цього основним постулатом віри - є догмат про Святу Трійцю. Роль духовного наставництва - виконує Святе Письмо, яке вважається за Слово Боже. Тепер декілька слів, що до напрямків в християнстві. У наші дні в християнстві існують три основні напрямки:

► *Католицтво* - найпоширеніший із напрямів християнства, який отримав свою назву від одного з атрибутів світової спільноти віруючих у Христа - її «кафолічність» (соборність).

► *Православ'я* - християнська спільнота, що складається з ряду єдиних у теології помісних: автокефальних, автономних і подібних Церков, що перебувають між собою у євхаристійному спілкуванні. Тут слід звернути увагу на Давньосхідні церкви, котрі не прийняли сповідання віри, затверджене на Халкідонським соборі у 451 році, (IV Вселенському).

► *Протестантизм* - один із найпоширеніших напрямів у християнстві, що відокремився від католицтва в період Реформації у 16 ст. (лютеранство, кальвінізм, тощо) та у результаті подальшого внутрішнього поділу (адвентисти, баптисти, методисти та інші.). Церкви і спільноти протестантів національного чи локального характеру є в усьому світі, чисельність деяких сягає десятків мільйонів віруючих. Єдиного центру протестантизму не існує.

В сучасному світі деякі люди схильні трактувати християнство як вчення, завданням якого було повністю знищити стародавню язичницьку культуру племен і народів світу. В традиційному християнстві визнається, що в язичницькі часи також існували люди (праведники), які пізнавали істину і жили згідно з її законами.

Поняття «культура народу», має безліч смислових відтінків і належить до фундаментальних основ у сучасному суспільствознавстві, воно виражає глибину і безмірність людського буття. Людина невичерпна і різнолика, тому багатогранна і сама культура. Кожне визначення сутності культури, її походження та функціонування відображає одну із граней цього феномену, а в комплексі вони створюють єдиний образ національної культури. Більш детально – в інших книгах….

У січні 1947 року в межах Кіровоградської області була утворена Кіровоградська єпархія. Першим її єпископом указом Святійшого Патріарха Алексія та Священного Синоду був призначений Преосвященний Михаїл (Мельник). Він мав титул «єпископ Кіровоградський і Чигиринський». За іншими відомостями першим єпископом був Михаїл (Рубинський).

У січні 1948 року була утворена Кіровоградська єпархія в нових територіально-адміністративних межах. До її складу увійшла Миколаївська область, а єпископи мали титул «Кіровоградський і Миколаївський». Першим єпископом Кіровоградським і Миколаївським став Преосвященний Феодосій (Ковернинський)

переведений на Кіровоградську кафедру з Чернівецької єпархії. Його управління було плідним і успішним.

Указом Святішого Патріарха та Священного Синоду від 21 жовтня 1949 р. на Кіровоградську й Миколаївську кафедру був призначений Преосвященний Євстратій (Подільський), хіротонісував якого в Києві Святіший Патріарх Московський і всієї Русі Алексій.

16 листопада 1953 року Святіший Патріарх Алексій і Священний Синод призначили єпископом Кіровоградським і Миколаївським намісника Почаївської Лаври архімандрита Інокентія (Леоферова), який прослужив 5 років.

9 грудня 1958 року на кафедру був призначений митрополит Нестор (Анісімов), який управляв до листопада 1962 року. Після смерті митрополита на місце єпископа Кіровоградського був переміщений єпископ Чернігівський Ігнатій (Демченко).

З 25 травня 1965 до травня 1977 на чолі Кіровоградсько-Миколаївської єпархії став архієпископ Боголеп (Анцух), який опікував довірену йому паству протягом 12 років. За цей час владика здобув собі любов і повагу духовенства й віруючих. Через важку недугу архієпископ Боголеп пішов на спочинок. 16 травня 1978 року він відійшов до Господа.

З 25 жовтня 1977 по 1 жовтня 1989 року Кіровоградсько-Миколаївську єпархію очолював єпископ Севастіан (Пилипчук). У скрутний час, будучи намісником, архімандрит Севастіан захистив Почаївську Лавру: не допустив, щоб монастир перейшов у неканонічну юрисдикцію. Під керівництвом Преосвященного Севастіана був відреставрований Кіровоградський кафедральний собор на честь Різдва Пресвятої Богородиці та багато інших храмів єпархії. Владика також мав дар зцілювати хворих. 3 лютого 1992 р., будучи на спокої в Умані Черкаської області, після нетривалої хвороби, на 78-му році життя єпископ Севастіан мирно відійшов до Господа.

З 1 жовтня 1989 року Кіровоградську кафедру очолював архієпископ Василій (Васильцев). 29 червня 1992 р. Кіровоградсько-Миколаївська єпархія була розділена на дві: Кіровоградсько-Новомиргородську (з 27 грудня 1994 Кіровоградсько-Олександрійська) та Миколаївсько-Вознесенську. Звідтоді і до 2007 року Кіровоградська єпархія відповідала межам Кіровоградської області України.

27 липня 2007 року із складу Кіровоградської єпархії було виділено Олександрійську єпархію. За останні 20 років зведено десятки нових культових приміщень, які стали окрасою міст і населених пунктів області.

Кіровоградська єпархія УПЦ КП була утворена у 1992 р. З кожним роком посилюється участь єпархії УПЦ КП у служінні, що має соціальне значення: зміцнення моральних підвалин суспільства, розвиток милосердницької і доброчинної діяльності. Декілька разів з архипастирським візитом нашу область відвідував Святійший Патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет. Востаннє восени 2007 року. З лютого 2009 р. Кіровоградською єпархією керує Преосвященний єпископ Марк (Левків). Більш детальна інформація на спеціальних сайтах.

Релігія і храми Кіровоградщини

Тепер перейдемо до теми розділу. Указом імператриці Єлизавети Петрівни від 11 січня 1752 року наказувалося заснувати фортецю святої Єлисавети для захисту Нової Сербії від запорозьких козаків та набігів кримських татар. Через декілька місяців розпочалися будівні роботи на місці фортеці. Додаткова ціль фортеці - захист домівок Гусарських і Пандурських полків, які з'явилися на землях спустошеної нескінченними війнами Нової Сербії та як форпост Православ'я на передньому краю вікових змагань між християнськими і мусульманськими народами. Ми вже декілька разів звертали увагу на унікальність Єлисаветградської фортеці. Вона являла собою утворений земляними валами шестикутник бастіонних фортів. Вся система укріплень була оточена глибокими сухими ровами.

Нагадаємо вам, що фортеця мала троє воріт: Троїцькі, Пречистенські та Всесвятські. Цитадель фортеці складалася з 6 бастіонів - п'ятикутних виступів, які були названі на честь святих великомучениці Катерини, первоверховного апостола Петра, святителя Олексія, митрополита Київського і всієї Русі, апостола Андрія Первозванного, благовірного князя Олександра Невського, архістратига Божого Михаїла. Між променями бастіона розташовувалися невеликі автономні укріплення - раве-

ліни, оточені валами та ровами і з'єднані з цитаделлю спеціальними проїздами: Федорівський; святої праведної Анни, (матері Пресвятої Богородиці); святої мучениці Наталії, (дружини мученика Адріана); святого пророка і Предтечі Господнього Іоанна Хрестителя; святого Миколая Чудотворця; Печерський равелін, (названий у пам'ять святих отців Києво-Печерських). Крім того, напроти равеліну святих отців Печерських, на березі річки Інгул, знаходився Сергіївський шанець (земляний горнверк), названий на честь святого преподобного Сергія Радонезького. Від початку свого існування й до 1756 р. Єлисаветград належав до кафедри київських митрополитів.

Пам'ятний хрест на честь першого міського православного храму в Єлисаветграді.

Перша в Елисаветграді церква була споруджена в 1755 році на території фортеці і освячена в ім'я **Жівоначальної Трійці** (на фото хрест на її місці). Ми вже неодноразово її згадуємо в книзі, про її зовнішній вигляд ми маємо суперечливі відомості. Згідно одним джерелам - це була церква з невеликим куполом, інші говорять про невеликий, похідного вигляду храм, який вінчали два куполи. До 1801 р. храм вважався соборним і першим його настоятелем був священик розквартированого Новокозачого полку - Іоан Орловський. У 1813 році храм закрили, а через три роки в розібраному вигляді перенесли в місто Рівне, де освятили в ім'я св. Миколи Чудотворца. На місці розібраної Ж.Троїцької церкви у фортеці планувалося побудувати новий храм, трьохпрестольний, одна з прибудов повинна була носити ім'я святої покровителі фортеці Єлисавети. Проте планам цим не призначено було втілитися (хоча гроші за наказом імператриці Катерини II були виділені) і у фортеці влаштували лише кам'яну каплицю для винесення в нього померлих з кріпосної лікарні. Будівництво каплиці обійшлося у 2072 рублі.

Причет церкви складався з 3 священників (у тому числі одного вікарія), 2 дяків, 4 дячків, 2 паламарів, псаломщика та проскурниці. Настоятель Троїцької церкви одночасно очолював Єлисаветградську протопопію і отримував чималеньку для того часу платню в 300 рублів на рік, користувався спеціально побу-

дованим дерев'яним будинком, а також достатньою кількістю землі під город. Сьогодні ми можемо лише приблизно вказати місцезнаходження храму. (*Примітка*: На будівництво храму за розпорядженням імператриці Катерини II було відпущено 10 000 рублів, але ці гроші не були витрачені у зв'язку з тим, що його виконання припинилося указом з Новоросійської губернської канцелярії в 1766 році до особливої резолюції, якої так і не надійшло. Невідома доля креслень храму, які архітектор повинен був зробити і подати в Сенат негайно. У його завдання крім конструктивних креслень, входили розробка інтер'єрів і зовнішнього оздоблення, а також розрахунок кошторису. Можливо, виконавець і розпочав роботу, та з певних обставин мусив її припинити).

Однією із прикмет **Свято-Троїцького храму** було поховання біля нього вихователя імператора Павла I - С.А.Порошина. (*Примітка*: Семен Андрійович Порошин (1741-1769) був однією з найосвіченіших особистостей свого часу - перекладач, літератор, математик. У 1768 р. він отримав призначення очолити Старо-Оскольський піхотний полк та по дорозі на місце бойових дій розпочатої війни з Туреччиною захворів і помер у Єлисаветграді). На жаль, з ліквідацією храму зникла і його могила. Єлисаветградська Свято-Троїцька церква була духовним центром міста в найскладніший період його формування, свідком і сучасником багатьох вирішальних подій історії Єлисаветграда. Кожного року, 1 липня за новим стилем, на місці колишньої церкви збираються православні міста і служать молебні.

У 1765 році протоієрей Іоанн Орловський, за обставами (?) був звільнений, після чого посада Єлисаветградського протопопа тривалий час була вакантною. На це місце пропонувалося призначити і Новомиргородського протопопа Петра Булича, і Бориспільського священика Назарія Яворського, і колишнього протопопа Української лінії Симеона Суліму. Та тільки 1 січня 1773 року протопопом Єлисаветградської провінції був затверджений настоятель Єлисаветградської Свято-Троїцької церкви священик Павло Базилевич з призначенням щорічної платні у 120 рублів і відведенням землі у 180 десятин.

(*Примітка*: До 1775 року всі церкви Єлисаветграда (крім фортечної Свято-Троїцької та кладовищенської Петро-Павлівської, яка відома з 1773 р.), Успенська (відома з 1773 р.), Зна-

м'янська (відома з 1759 р.), Володимирська (відома з 1759 р.) вважалися форштадтськими, тобто передміськими, бо ще не існувало Єлисаветградського повіту з його цивільним управлінням, а канцелярія Єлисаветградської провінції знаходилася у фортеці св. Єлисавети. На фото Успенський храм у 1788-1800 р. незадовго до свого знищення. Зараз нам необхідно повернутися до раніше згадуваного у нашій книзі **Успенського храму** (церкви), на жаль цей храм не зберігся.

У 1755 р. жителі «Подолу» також вирішили побудувати собі храм. (На фото Успенський храм)Проте вони зіткнулися з такою серйозною проблемою, як відсутність майстрів. Тоді на зібрані гроші був куплений храм в слободі Федорівці, Криловської протопопії. (Оскільки лісу на Київщині було багато і був він недорогим, священики заробляли собі на життя тим, що будували і продавали на вивіз церкви). Саме такий храм в розібраному вигляді був привезений у форштадт Єлисавети, де заново складний і освячений в пам'ять першого Пречистого Пресвятої Богородиці, сьогодні це вул. Велика Перспективна, сучасна будівля міськвиконкому. (Зробимо маленький відступ).

Історична правда

В 1788 році, Потьомкін, перебуваючи в Єлисаветграді, по даній йому владі, зробив тутешнього громадянина Івана Красноглазова - полковником Єкатеринославського козацького війська, за його службу та зроблений внесок в переселенні людей до Єкатеринославської губернії. Чому ми згадуємо І. Красноглазова, ви зрозумієте пізніше, бо він має пряме відношення до майбутнього кам'яного Успенського храму.

3 березня 1782 року, ієрей Димитрій Смолодович доносить Ничипору - архієпископові Словенському й Херсонському, що наявний «холстяний священний антиминс» від частого вживання почорнів і забруднений, тому просить Його Преосвященства, про видачу нового антиминса, написаного на шовковій матерії. Резолюцією від 14 березня 1782, Владика наказав виконати прохання, але

для цього, щоб був висланий старий антиминс. 23 березня 1782 р. за № 326 з Консисторії пішов в Єлисаветградське духовне управління указ, у якому сповіщається, що для Успенської церкви висланий шовковий антиминс через диякона Єлисаветградської церкви Знам'янської – Максима Кушакевича. А вже 6 травня 1782 р. Єлисаветградське духовне управління, повідомляє Консисторій, що ними був отриманий шовковий антиминс, причому через того ж диякона Максима Кушакевича переданий старий - полотняний. Одно-престольний дерев'яний Успенський храм в 1778 р. був замінений побудованим на його місці також дерев'яним, але вже трехпрестольним (престоли на ім'я: першого Пречистого Пресвятої Богородиці, Св. Миколи і Святої великомучениці Варвари). Займався будівництвом священик Дм. Смолодовіч.

У 1788 році під час пожежі Успенський храм згорів, люди були засмучені, тоді полковник Красноглазов задумав замінити дерев'яну трьохпрестольну Успенську церкву - на кам'яну. 10.7. 1790 р. він особисто подає прохання Амбросю - архієпископові Єкатеринословському й Херсонсько-Таврическому, про дозвіл виконати йому задумане підприємство. У той же день І. Красноглазов одержав бажаний дозвіл. Споруджуючи в більших розмірах кам'яну церкву в ім'я Успенії Божої Матері, святителя Миколи й великомучениці Варвари, Іван Красноглазов задумав у трапезній частині побудувати ще дві прибудови на честь тих святих, імена яких носили він і його дружина (святого Іоанна Милостивого й святої Ганни). 14 червня 1791 року він знову звертається до того ж архієрея, із проханням про задумане і 11 липня 1791 року Красноглазов одержав архіпастирське благословення.

На місці старого храму був закладений величний мурований шестипрестольний Успенський Собор, (церква) освячений у 1800-му році. В 1856 р. за ініціативою Єлисаветградського купця Микити Макрєєва був влаштований шостий престол. Взагалі Успенський храм того часу перевершує всі церкви (храми) не тільки Херсонської єпархії, але й інших у Росії. На той період храм уступав тільки Одеському кафедральному Преображенському собору. В архітектурному відношенні нова церква мала змішаний стиль. Дзвіниця з'єднується із довгою церковною тра-

пезною. Під дзвіницею перебував притвор, а по сторонах були два намети: в правому - облаштований малий храм в ім'я великомученника Микити, а в лівому – спеціальне приміщення церковних нужд і містився царський столовий посуд, для охорони якої був приставлений особливий унтер-офіцер; у підвалі дзвіниці - влаштовані господарські льохи. В правому льоху містилися охорона, а в лівому - перебував церковний архів. Під льохами перебувало таємне приміщення з спеціальними підземними ходами в інші кінці міста. Над самою церквою піднімався великий купол, а над вівтарем - малий. У ризниці зберігався освячений антиминс.

Старше покоління Кіровоградців (початку 1940-х років) ще пам'ятають прекрасний Успенський храм, який до середини 1947 р. прикрашав м. Кіровоград. В зв’язку з тим, що храм був сильно пошкоджений під час Великої Вітчизняної війни, а оскільки в той період храми частіше руйнували, чим відновлювали, то його у 1947 р. - зруйнували, а могили видатних людей позаду Успенського храму, та могилу О.Пашутіну попереду храму – зрівняли з землею. На місці храму почали будівництво міського комітету КПРС (1959 р.), а в 1991 р. туди в’їхав міськ. виконком. (Без коментарів).

Новий храм **Успенської Пресвятої Богородиці** будується на території парку ім. Крючкова, (на фото) розташований у районі Новомиколаївці. Поки йде будівництво, служба проходить у будинку колишнього кінотеатру, що перебуває неподалік. И.о. настоятель Успенського храму в місті Кіровограді, протоієрей Євгеній Назаренко (2013 рік).

На фото № 1 (в горі), храм Успенської Пресвятої Богородиці.
На фото № 2. Таким повинен виглядати храм після його зведення, згідно малюнка на плакаті.

1 серпня 2013 р. Високо преосвященний архієпископ Кіровоградський і Новомиргородський - Іоасаф у сослуженії Преосвященого єпископа Олександрійського й Світловодського Боголепа й духівництва м. Кіровограда зробив чин молитовний на поставляння хреста на верх даху новозбудованої церкви. Після молебню освячені хрести були підняті на куполи храму.

Петропавлівський храм. В мікрорайоні Млинки, який був розташований біля Великої Балки, (з одного боку до нього підходив мікрорайон «Пять-пять», з протилежного боку Далекосхідне кладовище, а на півночі межував з маленькими рай-ми Мотузянка і Кринички) – знаходилося декілька цвинтарів. Тут були кладовища: іудейське, католицьке, лютеранське, магометанське, караїмське (деякі тягнулися за залізницю в район складів Брайченка). Окремо від них, в районі сучасної вул. Полтавської, була виділена ділянка землі для православного кладовища зі своїм дерев'яним храмом в ім'я Святих первоверховних апостолів Петра і Павла. Побудований він був до 1773 р., (саме цього року ми зустрічаємо перші із згадок, що збереглися, про Петропавлівський храм). У 1805 році на місці першого, дерев’яного храму, (на той час вже непридатного для богослужінь), з ініціативи соборного причта і купця Микити Проніна, був побудований новий, дерев’яний однопрестольний Петропавлівський храм, першим настоятелем якого став священик Анатолій Заплатін.

З 1850 року Петропавлівський храм був відокремлений від Собору і отримав самостійність. А в 1862 р. старанням купця 3-й гільдії Герасима Романченко недалеко від старого дерев'яного храму, небезпечного для здійснення служб, був закладений новий кам'яний трьохпрестольний храм. Будівництво храму завершилося в 1870 році, вже після смерті купця Роман-

ченко. Освячений храм в ім'я апостолів Петра і Павла.

- Що стосується дерев'яної будівлі **Петропавлівського храму** (церкви), то вона було розібрана і в 1870 р. перенесена на Кущівку, (на прохання православних жителів) й отримала назву на честь Вознесіння Господнього, освячена в 1877 році. Перенесення старої і нове будівництво церкви відбувалося за протекцією настоятеля Єлисаветградського Собору, протоієрея Феодосія Бершацького, який отримав дозвіл на будівництво церкви в своєму (Кущівка) районі. Оскільки матеріали, що залишився від старого кладовищенського Петропавлівського храму не хватало, городяни Єлисаветграда - Фалалєєв, Журавський і Семенченко докупили ліс і безкоштовно передали його на нову церкву. Чому церкву назвали на честь Вознесіння Господнього? В 1877 р. (як ми зазначали) в період свята Вознесіння Господнього, було проведена освята церкви, звідсіль й пішла назва.

Відзначимо, що окрім головного престолу, був влаштований ще один бічний престол в ім'я Всіх Святих. Служби в цій межі здійснювали єдиновірчі священики, оскільки на Кущівці проживало багато сімей єдиновірців, та з числа тих, хто жив в міській Богодельні, що знаходилася неподалеку.

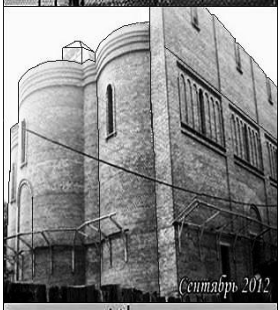
Вознесенська церква була розташована на Кущівці, між вулицями Вознесенською (з 1932 - Свердлова) і Херсонською. Недалеко від церкви знаходився Кам'яний яр (ось вже 40 років - місце міського звалища), який пересікав обидві вулиці з одного боку і відокремлював церкву від Богодельні. З іншого боку, церковну територію обмежував нині існуючий пров. Середній.

Завершуючи розповідь про Кущівську, Вознесенську церкву, відзначимо, що весь час свого існування храм вважався приписним до Собору. Зруйнований був більшовиками в 1930-ті роки. В сучасні роки, в Кіровограді (з Вознесінням) пов’язано:

- Фото № 1 внизу, новий **Свято-Воскресенський храм**. Освячений 6 липня 2012 р. Знаходиться по вул. Маршала Конєва в м. Кіровограді.

Преосвященний Іоасаф єпископ Кіровоградський і Новомиргородський зробив чин освячення Свято-Воскресенського храму м. Кіровоград по вулиці Маршала Конєва. Після чину освячення Владика Іоасаф очолив у храмі Божественну Літургію. Після літургії - поздоровив усіх зі знаменною подією в житті приходу

й виразив надію, що храм стане осередком духовного життя, дасть імпульс для подальшого відродження духовності й культури й вселить упевненість у тім, що в нас є майбутнє. Так же в дарунок храму Владика Іоасаф передав ікону священномученика Миколи Іскровського й побажав всім Божої допомоги в різних життєвих обставинах…….

► Новий храм, пов'язаний з Вознесінням, - це **Вознесенський храм Свято Єлисаветинського чоловічого монастиря** на Новій Балашівці. На фото № 2 показано будівництво нового храму, а на фото № 3 – ескіз, так повинен виглядати новий храм Свято-Єлисаветинського чоловічого монастиря – в натурі. 29 травня 2014 року, на куполи Вознесенського храму Свято-Єлисаветинського чоловічого монастиря встановили хрести.

(*Примітка*: У 1996 році у приміщенні колишнього магазину на Н.Балашівці, був заснований прихід Святої Праведної Єлисавети. Територія біля поліклініки на Балашівці, була викуплена родиною Кіровоградського підприємця О. Варванського і передана в дар жителям мікрорайону для будівництва вище названого храму. Автор цієї книги Валентин Карпов приймав участь у «закладанні першого каменю» під майбутній храм Свято-Єлисаветинського чоловічого монастиря).

Повернуто назву **Петропавлівського храму**. В Кіровограді, в мікрорайоні Лелеківка побудували новий Петропавлівський храм біля Новолелеківського кладовища, (на фото внизу). Освячено храм 3 серпня 2008 р. (*Розповідь*: настав День св. Миколая, у храмі святих Первоверховних апостолів Петра і Павла УПЦ міста Кіровограда - зустрічав справжній «святий Миколай». Ним на 1 день став отець Олександр, який закликав усіх згадати не лише про матеріальний бік свята

– подарунки, а й про його духовну складову, адже саме в цей день по всій країні проводять молебні. Після урочистого молебню біля різдвяної ялинки діти читали віршики про святого Миколая, його славні діла і про саме свято та отримували цукерки від депутата. Там же для дорослих був організований святковий стіл, за яким депутат Володим. Слівнов прозвітував про свою депутатську діяльність за звітний період).

Повертаючись до Єлисаветградського періоду, ми звертаємо вашу увагу на окрему частину району Биково, напроти православного кладовища між вулицями Церковною (сьогодні вул. Каховська) і Знаменською (вул. Тобілевича), був **храм - Знамення Пресвятої Богородиці.** На жаль, ми не можемо вказати дату будівництва церковної будівлі, оскільки документи храму згоріли під час пожежі 1798 року. Найбільш ранні з відомих церковних документів - метричні книги датуються 1772 роком. Храм проіснував до 1864 року, коли було прийнято рішення замінити його на кам'яний. Гроші на будівництво дали купці Сахаров та Кунченко. Трехпрестольний кам'яний Знаменський храм був освячений в 1888 році. (Фото і детальна розповідь про церкву є у нашій книзі, гл. 9, стор. 41).

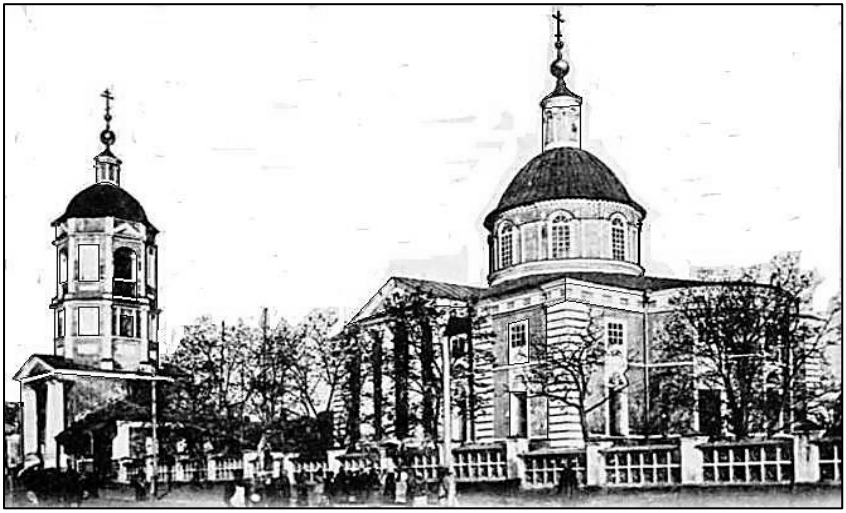
Фортеця св. Єлисавети була розташована на перетині торгівельних шляхів, тому не дивно, що згодом виникають регулярні ярмарки. З'їжджалися на ці ярмарки торгівельні люди не лише Російської імперії, але і інших країн. Грецькі купці навіть організували на березі Інгулу ледве нижче за фортецю, будівництво дерев'яного храму, який був освячений 25 вересня 1766 року в пам'ять царя Костянтина. На цьому місці зараз знаходиться спорт школа № 1 (СДЮШОР «Надія»). Коли «старий» дерев’яний храм був закритий невідомо, але вже в 1812 р. на його місці побудували новий кам'яний православний храм з трьома престолами: головний - Володимирської ікони Божої Матері, два поменші престоли - Св. Іоана Предтечі і Св. великомучениці Катерини. Тоді ж зведено й триярусну дзвіницю. Першим священиком у храмі був Плат. Кулчевський. У 1812 р. споруда згоріла під час пожежі, і в цьому році почали

будувати нову, мурована церкву з дзвіницею і назвали її на честь **Володимирівської Божої матері**, згодом змінили назву.

(*Примітка*: Дзвіниця будується окремо від храму, або є

його частиною. На фото *Кіровоградська триярусна дзвіниця кафедрального Собору*). Перший ярус дзвіниці - комора або проїзна брама, горішній - для дзвонів (також може бути карильйони). За сучасності нерідко в дзвіницях замість вагових дзвонів встановлюють невеликі металічні жердини, вібрація передзвону яких посилюється за допомогою електроніки і виводиться назовні через гучномовці. За старих часів дзвіниці часто бували одними з найвищих будівель міста, і тому нерідко правили місцем для подання сигналів і оповіщення городян, як з нагоди церковних свят, - позитивних подій у житті міста і країни, так і особливо у випадку лиха - під час пожежі, епідемій, ворожого нападу тощо. На фото **кафедральний Собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці в м. Кіровограді.**

Це зараз вул. Велика Перспективна розділяє спортивну школу «Надія» і Кіровоградський кафедральний Собор на березі Інгулу. А раніше тут була одна ділянку, куди в два невеличких будиночка на території дерев'яного храму був перене-

сений архів з Свято-троїцької церкви, що знаходилася на фортечних волах. Ці 2 будиночки «живі» й донині, правда їх реконструювали і розмістили в них Кіровоградське Єпархіальне управління. Проте, повернемося безпосередньо до історії «грецького храму», як його часто називають і до сих пір. У 1898 р. споруду храму суттєво добудували та збільшили площу у 2 рази.

Кафедральний Собор - єдиний храм у місті, який не було закрито радянським комуністичним режимом; навіть при німецькій окупації 1941-1944 р. тут проводились богослужіння. По звільненні Кіровограда 1944 року і після руйнування міського Успенського храму, Собор був переведений в храм Володимирської ікони Божої матері, а головний престол нового Собору перейменований і присвячений святу Різдва Пресвятої Богородиці. Сьогодні кафедральний Собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці (по старому Греко-Володимирівська церква) розташований у середмісті Кіровограда за адресою: вул. Велика Перспективна, буд. 74.

Католицька церква Різдва Пресвятої Богородиці 1877 року, м. Єлисаветград

Костел Різдва Пресвятої Богородиці 1861 (?). Кам'яна католицька церква збудована у 1877 р. за проектом Достоєвського. У 1922 р. більшовики католицький костел закрили, а священика заарештували. Подальша його доля не відома. У 1936 р. храм зруйнували остаточно, мотивуючи тим, що необхідно розширювати територію розташованого по сусідству заводу «Червона зірка».

(*Примітка*: Секретна виписка із протоколу № 6 засідання комісії «Обліку й зосередженню цінностей від 23 січня 1922 р.», ... слухали доповідь Базилевича про роботу секретної комісії з вилучення цінностей із церков і монастирів. Ухвалили: 1) ... 2) Визнати необхідним у всіх губерніях утворити комісії при Виконкомах по фактичному вилученню й відправленню цінностей у ГОХРАН, незалежно від того, де вони зберігаються ....).

Більшовики коли вже бралися до «роботи», то робили її всеохоплюючою: «Коли грабуєш, винятків не робиш». Таким

чином по м. Єлисаветграду було вилучено срібла 33 пуди і 79 золотника, а по Єлисаетградському повіту вилучено срібла більше 80 пудів, золота біля 27 пудів, золотої монети на 6185 крб., а от срібної монети, вага йшла на пуди – 229 пудів, 34 фунти, 66 66 золотників. Іншого дорогоцінного каміння й діамантів 1 пуд, 34 фунти та 18 золотників. І ці приголомшені цифри лише по Єлисаветградській губернії. В. Ленін за рахунок церкви мріяв «забезпечити собі власний фонд» на кілька сотень мільйонів (мільярдів) золотих карбованців, щоб впевнено себе почувати. Забравши церковні коштовності, більшовики завдали нищівного удару по духовності українського народу. Завершився 1922 рік утворенням комуністичної імперії СРСР, де місце Бога посіли недолугі вожді з їх примітивною ідеологією.

Церква св. Володимира
Єлисаветград 1899 рік.

Церква Святого Володимира у Кіровограді розташована в центральній частині міста за адресою: вул. Арсенія Тарковського, будинок 73/5. Колись це була вул. Олександівська на честь улюбленого онука Катерини другої - Олександра, який потім увійде в історію, як цар Олександр. Вулиця Олександрівська існувала під такою назвою до 1923 р. Потім її перейменовано на Володарського. Справжнє прізвище цієї людини – Гольштейн Мойсей Маркович. Він був членом єврейської партії Бунд, далі меншовиком, а з 1917– більшовиком. Наступного року вбитий есером-терористом у Петербурзі. Компартійці дуже поважали свого соратника. Його іменем названо в Україні три селища міського типу (Луганській, Донецькій, Житомирській областях), район у Київській області.

Тривалий час церква Св. Володимира в Єлисаветграді перебувала у напівзруйнованому стані. У 1795 р. на місці старої дерев'яної каплиці, почалося будівництво нової церкви. Проте відразу після освячення, церква була закрита, оскільки місцеві каплиці, для яких вона зводилася відмовилися здійснювати в ній єдиновірче богослужіння. Лише у 1847 р. каплиці погодилися прийняти священика, але за умови вільного вибору його з боку віруючих. Священика запросили здалека - з міста

Обоянь (сучасна Курська губернія, Росія). Таким чином єдиновірче Богослужіння в церкві було відкрито лише 1 листопада 1847 року. У радянський період храм був закритий, а у відновленій після війни будівлі впродовж довгого періоду часу розміщувався клуб працівників торгівлі. У серпні 1996 р. приміщення церкви міська влада передала православній громаді. З 2000 року у цьому приміщенні діє Церква Святого Володимира (Свято-Володимирська церква (УАПЦ).

Храм Української Православної Церкви МП, вул. Фрунзе, буд. 14, вхід з вул. Радянської. Початок будівництва 1824 р., кінець будівництва 1849 рік. Закрита у1963 р., відновлено роботу у 1989. Храм побудований за проектом відомого російського архітектора К.А. Тона. Займався будівництвом міський архітектор Андрєєв, який, ймовірно, спроектував план внутрішнього оформлення церкви. П'ятибанний храм збудовано в неоруському архітектурному стилі. В інтер'єрі церкви збереглися фрагменти розпису художника Ф. Козачинського 2-гої половини XIX століття.

Відмітимо, що на початку нинішнього століття в Елисаветграді було два Покровських храму. Це не дивно, оскільки Пресвята Діва є покровителькою слов'янських земель, запорізькі козаки вважали її своєю заступницею і саме на українських землях найчастіше можна було зустріти храми, головний престол яких посвячувався Богородиці.

Згідно церковним відомостям перший храм на Ковалівці був влаштований в 1787 році (з дерева) і утримувався місцевими прихожанами. В зв’язку з тим, що храм був не лише дерев'яним, а й малим, то уже купець Петро Щедрін у 1824 році виділяє гроші на будівництво нового, кам'яного, в якому планувалося додати до вже існуючого престолу, ще два престоли: Вознесіння Христа Спасителя й апостола Петра. Купець помер з невідомих причин, (поліція закрила справу за відсутністю «злочинних дій». Вже після смерті Щедріна будівництво церкви тривало за рахунок міської казни, й було завершено в 1849 р.

Для храму була відведена чимала ділянка землі, на якій старанням кліру й прихожан був розбитий сад. І хоча по інший бік від залізниці була виділена територія під цвинтар, частина землі при Покровському храмі, (від задньої частини церкви і до машинобудівного технікуму) використовувалася для поховання померлих храмових священнослужителів і найвидатніших прихожан. (Пригадайте, як ми розповідали у VII главі про розкопки навколо церкви і найдені скарби). Дерев'яний же храм за ініціативою міщанина Петра Погорєлова та інших - перенесли на кладовище за залізницею, (в район сучасного заводу Гідросила поряд військової частини А-1840), посвятивши храм - іконі Бого -матері. У 1902 році Свято-Покровський храм був доповнений двоповерховою будівлею та стараннями настоятеля священика Сорокіна була відкрита однокласна церковна школа.

Ковалівський Покровський храм був закритий 1932 року. Від 1942 року служби в ньому поновилися, але на поч. 1960-х років храм знову закрили. Відтоді приміщення культової споруди використовували в різний спосіб, тут ремонтували техніку, зберігали сіль, складували склотару й тощо.

У 1988 році храм повернений православним прихожанам в украй непридатному для відновлення служб стані. Не збереглася прилегла до храму історична територія, яка в 1960-ті роки була забудована 5-типоверховими «хрущівками», саме на місці кладовища, знищені господарські споруди тощо. Таким чином, церковна територія скоротилася з 5733 кв. м. до 240 кв. м.

Старанням багатьох людей служби в храмі Покрови Пресвятої Богородиці поновилися вже в 1989 році та була зведена кам'яна огорожа. Поставлений новий іконостас - різьблений, дерев'яний, подібний тому, що був влаштований в середині XIX ст. і не збережений в радянський період. Пригадайте культовий фільм Тенгіза Абуладзе «Покаяння», знятий в 1984 році: «Скажіть, ця дорога веде до Храму?» - запитувала в ньому стара грузинка. З тих пор багато доріг стали вести до храмів, тому що будівництво абсолютно нових, відновлення зруйнованих і реставрація збережених церков, вважається нині гідною, богоугодною справою. Не став виключенням і Кіровоград.

Спасо-Преображенский собор. Спасо-Преображенський собор у Кіровограді розташований у середмісті, за адресою: вул. Преображенська, буд. 22. Фактично істо-

рія Спасо-Преображенського собору починається з 22 серпня 1788 року, коли був освячений дерев'яний однопрестольний храм по клопотанню князя Григорія Потьомкіна-Таврічеського. Але відразу після облаштування фортеці св. Єлизавети, різні переселенці, в тому числі і старообрядці з 1750-х років, які перейшли в православ'я захотіли мати свій храм. Газета «Голос Юга» від 1913 року пише: «… На місці, де тепер розташовано Преображенську церкву, ще раніше було побудовано невеличку дерев'яну церкву для парафіянам, які потім перейшли в православ'я». Парафіяни, прийнявши православну віру, почали передавати до нової церкви свої цінності: утвар, ікони й тощо.

1798 року дерев'яна церква згоріла. Причина пожежі невідома. 1799 р. на її місці за проектом і планом Кіндрата Парфенова було збудовано кам'яну п'ятиглаву двоповерхову церкву. На жаль, її було спроектовано без ведення відповідної документації і як наслідок - з неналежним дотриманням технічних умов, відтак, як і передбачалося, церква – розвалилася: «почате в 1806 р. будівництво закінчилося тим, що храм упав». Згодом, уже на початку 1810-х р. було розпочато нове будівництво (автор вважає що правильно казати – перебудову) кам'яної церкви, на цей раз офіційно і з додержанням необхідних правил будівництва. Церква була одноповерховою, трьохглавою. Після перебудови у 1813 році храм було освячено, (ця дата є офіційною для відзначення річниць собору, у 2013 році Спасо-Преображенському храмі було 200-ліття від свого заснування). І хоча храм закривали двічі в ХХ столітті - в 1930-х й в 1960-х роках - Собор залишився цілим. (На фото сучасний вигляд храму у 2012 році). До храму приїжджало багато знатних осіб, серед яких рос. імператор з родиною, який приїхав на освячення 100-літнього храму (1913 рік). Цю подію (100-літття) описала газета «Голос Юга»: «У церкві є чимало ікон старих майстрів. Деякі з них нараховують понад півтора століття. Урочисті богослужіння з при-

воду століття почалися, з'їхалися численні священики, очікується прибуття архієрея...». У радянський час, коли боролися з релігією, собор припинив свою діяльність, як культова споруда. Згодом приміщення налаштували під господарські нужди, були склади поза різними напрямками, тощо.

У часи Великої Вітчизняної війни Собор був частково зруйнований. У 1965 р. в його стінах було відкрито міську картинну галерею, власне це і допомогло зберегти Собор від руйнації. З проголошенням незалежності України господарем Спасо-Преображенської церкви у 1992 р. стала релігійна громада УПЦ МП, і відтоді служби в ньому не припиняються.

За останні роки собор придбав обновлений вид і радує очі своїми архітектурними формами й внутрішнім оформленням. Територія прикрашена чудесними клумбами, фонтанами й скульптурними групами. Сьогодні в Соборі зберігаються частки мощів святих Києво-Печерської Лаври, а також Миколи Чудотворця й святиня Кіровоградців - ікона Божої Матері «Єлисаветградська», що є покровителькою й заступницею нашого міста. На відзначення святкування 200-річчя від дня зведення нинішнього будинку Спасо-Преображенського собору, 19 серпня 2013 року Собору привласнений статус другого Кафедрального собору Кіровоград. єпархії.

Храм Благовіщення Пресвятої Богородиці. Наприкінці 2011 р. почалося будівництво Храм Благовіщення Пресвятої Богородиці, що розташований біля Соборної площі й Ангела - хоронителя. Забудовник - регіональне суспільно - просвітительська «Православна просвіта» (Бахмач Е.С.), а генеральним підрядником – ПАТ «Кіровоградграніт» (Кайдаш Ю.А). 21.09.2013 на

259-річчя Кіровограда, відбулася врочиста закладка у фундамент храму капсули з інформацією про дату забудови. 7 квітня 2014 року, на свято Благовіщення, був освячений храм Благовіщення Пресвятої Богородиці й установлені хрести на його куполи. Обряд освячення провів архієпископ Єлисаветградський і Новомиргородський Іоасаф. 20 вересня 2014 р, на передодні Різдва Пресвятої Володарки нашої Богородиці й Приснодеви Марії, було офіційне відкриття храму

Храм ім. Панаса Афонського, проспект Університетський м. Кіровоград. Будівництво храму ім. Панаса Афонського почали навесні 2011 року. Храм (на фото) названий на ім'я преподобного Панаса Афонського найвідомішого своїм передовими поглядами. Ініціатором будівництва храму стало керівництво компанії «Креатив Груп», ідея з'явилася в колективі підприємства після відвідування гори Афона. Церемонія відкриття відбулася в жовтні 2012 року при участі Архієпископа Новомиргородського й Єлисаветградського - Іоасафа. Незважаючи на те, що спорудження храму невелике, усередині він прикрашений чудовими рукописними образами святих, а також має неймовірної краси іконостас.

Джерело Святого Данила (каплиця й купіль). Джерело Святого Данила розташований у районі В. Балка на вул. Криничувата, неподалік від вул. Полтавської є невеликий покажчик з найменування й напрямком до джерела. Саме джерело обгороджене і містить у собі каплицю й дві купелі, де ви можете безкоштовно зануритися в живій освяченій воді з вірою й одержати зцілення. Про Данила Єлисаветградського відомо небагато. Народився він у XVIII ст., бажаючи служити Господу, прийняв чернечий постриг з нареченням ім'ям Данило. Промисел Божий привів Данило в Єлисаветград де він й оселився в землянці, що сам собі викопав на старому Петропавлівському

цвинтарі. Землянка розташовувалася неподалік від дерев'яної церкви Першоверховних Апостолів Петра й Павла. Після появи Данила, місцеві люди прозвали його Данило-безрідний, оскільки місце його народження, звідки він й який рід було невідомо. Спочатку його прийняли за душевно хворого - одного з тих, хто втратив розум й особливої уваги на нього не звертали.

Він доглядав за старими й занедбаними могилками й під час великих церковних свят, ходив по цвинтарі, розспівував гарним і сильним голосом церковні пісні. Згодом городяни звикли до незвичайного високого ченця, сухорлявої статури, з довгими волоссям й великою бородою, у грубому одязі чорного кольору, поверх якого був одягнений великий хрест на ланцюзі. На голові блаженний носив чорну шапочку, і увесь час ходив босоніж. Данило проводив багато часу в молитві у своїй землянці, неодноразово зціляв людей. І все-таки багато з людей не розуміли блаженного й не шанували належним чином.

На березі ріки Біянки, в районі Великої Балки, Данило посадив фруктові дерева й обробляв маленький городик. Так він і харчувався: вода, зелень зі свого городу й милостиня від людей. З того, що йому жертвували, собі старець Данило практично нічого не залишав, а все роздавав бідним. Жителі В. Балки зазнавали труднощі з якісною питною водою, оскільки в них був тільки один колодязь. У кінці XVIII – початку XI ст. відбувалося активне заселення цієї місцевості, людям доводилося далеко в обхід добиратися до колодязя. Із цією проблемою вони й звернулися до блаженного Данила. Три дні й три ночі стояв старець на величезному камені, підносив свої молитви до Бога. Після чого на радість всіх, перед каменем забило цілюще джерело.

З часом люди встановили два криничних кільця, один біля одного. До них приходили люди поповнити запаси води, коли траплялися перебої з водопостачанням. Приблизно в 2003-2004 р. почалася будівля каплиці блаж. Данила Єлисаветградского. Після закінчення будівництва почалося спорудження купелі в ім'я Святого великомученика й Переможця Георгія. Одна купель для дорослих, друга - для дітей. Вода в купелі весь час циркулює, температура становить плюс 10 град. С. Цілий рік можна спостерігати, як люди приходять обливатися водою або зануритися. Виходить, що Господь бажає, щоб пам'ять про старця Данила Єлисаветградського - не зникла.

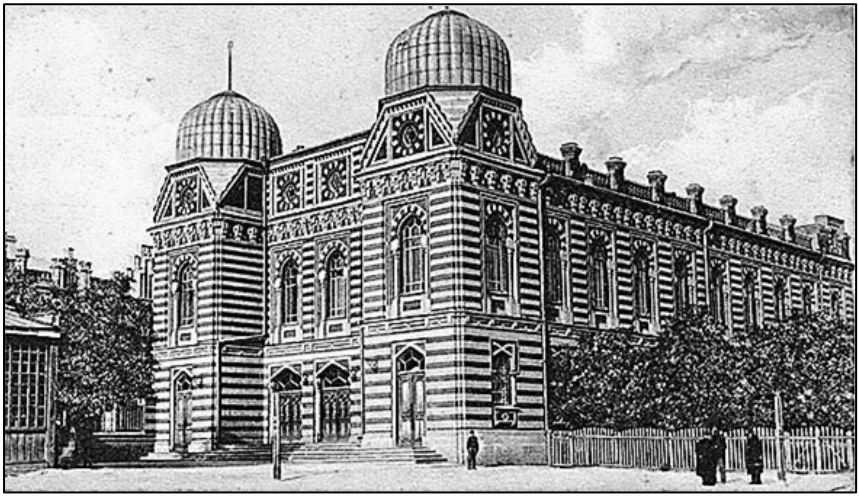
Кіровоградська Римо-Католицька Парфія Святого Духа.

Перше будівництво католицького костьолу в Єлисаветграді було розпочате в 1875 р. і закінчено в 1882. Ми вам вже розповідали, як більшовики в 1936 р. зруйнували католицький храм, через розширення заводу «Червона Зірка». Навіть зараз частина однієї зі стін старого храму збереглася в ковальському цеху, на території заводу «Червона Зірка». Новий **Костел Святого Духа Римо-Католицької церкви** (на фото), почав будуватися на розі вул. Арс. Тарковського № 50\46 (Володарського) та Дворцової (Леніна) за часів незалежної України. 25 грудня 1992 року - дата офіційної реєстрації Кіровоградської Римо-Католицької Парфії Святого Духа. 29 вересня 1997 року почалося будівництво храму. 15 травня 2002 року Папський Нунцій в Україні (посол Ватикану) Архієпископ Микола Єтерович освятив дзвін для храму. У Храмі богослужіння відбувається українською мовою. Трохи історії у цьому напрямку.

З квітня 1992 року у Кіровоград стали приїзджати священики з Кам'янець-Подільського на Хмельниччині та Чечельника на Вінниччині, які відправляли Святі Меси у приватному будинку Олександра і Нонни Голиченків, де збиралися віруючі люди. 25 грудня 1992 року була заснована місцева парафія (тоді під титулом «Фатімської Божої Матері», яку пізніше змінили на назву Святого Духа). У 1994 році її першим настоятелем став от. Йосиф Шиманський, котрий спочатку поселився у будинку сім'ї Голиченків. У 1995 році було придбано невеликий будинок по вул. Короленко, у якому облаштували каплицю. Із збільшенням числа парафіян виникла необхідність у будівництві храму, під яке вдалося отримати земельну ділянку по вулиці Дворцова (Леніна), не далеко від 3-ї міської лікарні. Спорудження костелу розпочалось 29 вересня 1997 р., а 31 травня 1998 року єпископ Станіслав Падевський освятив наріжний камінь храму. Будівництво святині завершили у травні 2002 р., відразу після утворення Одесько-Сімферопольської дієцезії - її консекрували. Зараз двері Костелу відкриті для всіх бажаючих.

Кіровоградська Велика хоральна синагога - юдейська культова споруда (на фото від 1897 р), розташована в середмісті за адресою: вул. Віктора Чміленка, буд. 90/40 (колишня вул. Дзержинського).

В старі часи, євреї в Єлисаветграді (Кіровограді) становили п'яту частину від усіх жителів міста. Сучасну Велику хоральну синагогу було побудовано на місці старої синагоги від 1853 року, бо стара синагога була зруйнована в 1895 р. через аварійність конструкцій. Роботи зі зведення культової споруди тривали у 1895-1897 р., на кошти єврейської громади. В описі Єлисаветграда, зробленому магістратом при генеральному розмежуванні міста 1796 року, називається точна кількість євреїв, які мешкали в Єлисаветграді: купців - 3 чоловічої статі та 2 жіночої, міщан - 177 чоловічої статі та 241 жіночої. Крім того, в цьому документі згадується єврейський цвинтар у місті та основний промисел євреїв в цій місцевості - торгівля горілчаними виробами, а інших - заняття різними ремеслами та рукоділлям.

З 1804 року євреїв почали виселяти з деяких сільських місцевостей, міст та губерній. Згідно з положенням 1804 року, аби перешкодити бідності та пияцтву селян, євреїв позбавили права утримувати шинки та брати оренди, а також вимагали виселення їх із сільських місцевостей (сіл) протягом трьох років. Таким чином, причину селянських бід було знайдено не в

соціально-економічній сфері, не в кріпацтві, а в євреях, котрі, як уже згадувалося, в основному займались утриманням шинків. Після введення винної монополії в Росії ні злиднів, ні пияцтва селян не зменшилось. Стосовно ж виселень, то їх з 1812 року було відмінено зі збереженням за євреями права оренди та торгівлі горілкою.

Але в 1845 році в його основу царського положення було покладено інший підхід: євреїв почали виселяти з округів військових поселень Київської та Подільської губерній. Виселяли ж євреїв і з Єлисаветграда. У джерелах від 12 грудня 1859 року є дані про існування в місті міщанської «єврейської вельми чисельної громади»: так міщан в Єлисаветграді мешкало 4750 християн та додатково 2323 єврея. В місті мешкало більш як 100 (на 1866 рік) купців-євреїв обох гільдій. У джерелах згадуються також 3 дерев'яні синагоги та єврейська богадільня на 20 осіб, при якій невдовзі було організовано лазарет, а також молитовна школа єврейської громади, в якій у 1844 р. навчалось 140 учнів. Із 1845 р., й до 1881 р. виселення євреїв продовжувались у вигляді окремих випадків.

В Єлисаветграді євреї створюють свої органи міського самоврядування. За даними обласного архіву Кіровоградської області, 1842 року в Єлисаветграді знаходився єврейський кагал, який виконував духовні (рабіни), загальноосвітні (меламеди), в також фіскально-адміністративні функції. Кагал складав ревізькі реєстри, провадив самообкладання євреїв на громадські потреби, розпоряджався громадськими коштами, вів облік надходжень та витрат грошових сум, сплачував податки в казну, а потім стягував їх з єврейської громади по своїй розкладці, що породжувало зловживання, а весь тягар податків падав на найбідніші верстви населення, тому що керівні посади в кагалі займали заможні євреї. Офіційно кагали було скасовано 1844 року, і євреї підпорядковувались загальному відомству міського управління та поліції. Але фактично кагали продовжували існування, тому що залишались особливими податними одиницями. Протестуючих же проти сваволь, кагал (заможні євреї) міг легко здати до царського війська неугодну людину, як «шкідливого члена», або відкупитися від проходження військової служби. Щось подібне діє в Україні і зараз, коли багаті «буратіно» офіційно заплативши гроші, не потрапляють в АТО.

У 1850 році було оголошено розпорядження по місту Єлисаветграду про зміну євреями одягу та про стягнення з них встановленого податку за носіння одягу минулих часів. Обкладено було податком носіння чоловічої єрмолки та жіночого головного убору – «мушки». Крім того, стягувався свічковий податок (зі свічок, що запалювались єврейками у п'ятницю ввечері, при зустрічі «цариці»-суботи), податок з друкарень за випуск книг єврейською мовою: з верстата - 20 карбованців; з швидко друкувальної машини - 120 або 240 карбованців.

З органів міського самоврядування євреїв, крім кагалу, в Єлисаветграді з 1832 року на підставі «Устава о цехах» 1799 року існувала єврейська ремісниче управа, як орган самоврядування цехових ремісників. Управа проводила запис ремісників усіх ремесел, екзаменувала, підмайстрів та учнів, видавала свідоцтва на звання майстра, реєструвала умови між майстрами, підмайстрами та учнями, розбирала конфлікти між ними, контролювала виконання замовлень, мала своїх представників у магістраті й міській думі. В 1840 р. єврейська ремісниче управа злилась із християнською. У зв'язку з ліквідацією цехового самоврядування в 1900-му році її справи від 1902 року було передано до міської управи.

З початку 80-х років XIX століття політика царського уряду у відношенні до євреїв відзначається відвертим антисемітизмом. Проводилися різні обмеження та переслідування євреїв. «Тимчасовими правилами» від 3 травня 1882 року євреям було заборонено поселятись «поза містами та містечками» навіть у межах смуги осілості. Євреям було заборонено купувати нерухоме майно в сільських місцевостях. Мотив було висунуто такий: крім бажання послабити економічну залежність християнського населення від єврейського, уряд оголосив, що він має на увазі поліпшити в межі осілості взаємини між євреями і християнами і відгородити єврейське населення від роздратування християн, яке вилилось в погроми 1881 року. «Тимчасові правила» проводилися неабиякими хитрощами, наприклад «для припинення контрабандного промислу».

Динаміка єврейського населення в Єлисаветграді:

► В 1887 р. всього населення 57059 чол., євреїв 15383 чол.
► В 1897 р. всього 61478 чол. 23967 чол.
► В 1907 р. всього 72545 чол. 28275 чол.

Таким чином, на початок XX століття до 40% мешканців міста були євреями. На початку XIX століття в Єлисаветграді жив і працював відомий єврейський поет Л. Квітко.

У Єлисаветграді початку XX ст. існувала своя єврейська громадська лазня з купальнями, громадський нічліжний притулок, два єврейських кладовища, 13 синагог та молитовних будинків. З синагог найбільш великими були Хоральна синагога, (про яку ми розкажемо трохи нижче) та синагога Бес-Гамедріш (не збереглась, була розташована на розі нинішніх вул. Тімірязєва і Компанійця. Зараз вона перебудована, на її фундаменті стоїть спортзал «Гідросили»).

► Найзаможнішими підприємцями-євреями в Єлисаветграді на початку XX ст. були власники машинобудівних та чавуноливарних заводів Бродський, Гомберг, Цейтлін, Шкловський. У місті були цегельний завод, парова фабрика, млини та торговельні заклади Я. Когона, пивоварний завод Зельцера, миловарний завод Бліндера, гільзова фабрика зі складом Рабіновича, чинбарні (шкіряні) заводи Га(й)зельмана, Гольденберга, Гольтреєра, Гофмана, Гауптмана, Залпштейна, Утельсона, Крейчмана, Межеровича, Цукермана й інші. .....

► Швидкодрукарня Гольденберга; млини Лахмана, Клаз і Еренштейна, Гіршберга і Рабіновича, Сейдера, Клігермана ...

► Маслобойні Лахмана, Рабіновича, Кучера ...

► Хлібопекарні: Рубінштейна, Янкелевича, Лейбмана, Меєровича ...

► Торговельні заклади Лохмана, Заславського, Гіршберга, Альпіна, Рабіновича, Державця, Вархівера, Монзона, Левінсона, Фрінделя, Шрейтеля, Шпігельмахера, Шлейхера, Гройсмана та багатьох інших.

► Аптеки Конторовича, Розенфельда, Ріхтера, Гуровича, Бухгалтера; приватні лікарні Вайсенберга, Гольденберга, Мейтуса та інше.

► У різний час у місті жили та працювали революціонери – євреї: Л. Троцький, Г. Мельничанський, Р. Землячка, Є. Бош, В. Володарський, Г. Зінов'єв, І. Ходоровський та інші.

Як видно із вище зазначеного, така кількість євреїв мала право мати свою Велику синагогу. Ви повинні знати, що старе приміщення синагоги від 1853 року, діяло до 1895 р. і було зруйновано в зв’язку з аварійністю. З 1895 р. по 1897 рік, на місці

старої синагоги було збудовано нове приміщення, (фото було викладено вище). Спорудження синагоги належить до відомої спадщини архітектурної школи еклектики в Україні й стоїть до сучасного часу по вул. Віктора Чміленка, буд. 90/40.

У радянські часи, в приміщенні міської синагоги розміщався клуб Калініна, подеколи тут демонструвалось раритетне кіно. В 1941 р. німецькі війська захопили Кіровоград, євреї які не встигли евакуюватися, підлягали – розстрілу. З серпня 1941 р. під Кіровоградом перебував концентраційний табір, про який ми вже розповідали. Там німці виявляли серед радянських військовополонених – євреїв, яких після побиттів і знущань розстрілювали. Після Великої Вітчизняної війни, Кіровоградська синагога була закрита в 1957 р., оскільки будинок перебував в аварійному стані. В кінці 1980-х років представники єврейської громади Кіровограда вперше порушили питання про повернення їм будівлі синагоги. Відтак, у вересні 1991 року міська влада передала єврейській релігійній общині - будинок Великої хоральної синагоги. В 1998 р. у жіночому залі синагоги був відкритий музей «Євреї Єлисаветграда», де відбита історія євреїв міста, починаючи з XVIII ст. й до наших днів. На сьогоднішній день у йому представлено більше тисячі експонатів, присвячених історії єврейської громади Кіровограда. (*Примітка*: У 1994 р. було зареєстровано Кіровоградську єврейську общину, а в лютому 1996 р. релігійну громаду прогресивного юдаїзму «Атиква», на базі синагоги функціонує єврейський благодійний центр «ХЭСЭД ШЛОМО». Призначення центра: робити різні види допомоги всім верствам населення міста і його периферії). З кінця 2000-х років у приміщенні синагоги представники юдейських релігійних громад прогресивного та ортодоксального напрямку, проводять свої служби - почергово. Загалом понад тисячу членів єврейської громади міста мають змогу відвідувати щотижневі общинні збори, єврейські культурні заклади, тощо.

XXI століття: кінець чи початок?

Закінчуючи книгу «Подорож у часі», ми звертаємо увагу на те, що на 700 сторінках не можливо викласти цікаві факти з історії Єлисаветграда. Для цього необхідно, що найменше – 10 таких книг і прикладом може слугувати Григорій Гусейнов і його 10 томів «Господні зерна», або великий перелік Кіровоградських дослідників, краєзнавців, вчених і письменників.

XXI століття розпочалося 1-го січня 2001 р., і закінчиться 31 грудня 2100 року; це поточне століття від Різдва Христового. Можна ще сказати, XXI століття нашої ери і перше століття III тисячоліття, а 31 жовтня 2011 р. на Землі з'явився 7-мільярдний житель. Уважно придивляючись до праць вчених по космогонії, автор книги помітив певну циклічність і захотів прив'язати її до земель сучасної України з післяльодовикового періоду….

Закінчення одного циклу і настання іншого, не протікає гладко. На зламі епох неодмінно відбувалися дуже великі, кардинальні зміни. Ці зміни стосувалися практично всього. Змінювався клімат, зростала тектонічна активність: землетруси, виверження вулканів, виникнення глибинних розломів земної кори тощо. Змінювався навіть радіаційних фон. В суспільстві такі радикальні зміни призводили до масового переселення народів, війн, створення і загибелі імперій. І все це відбувалося на нашій землі, маленькі зміни – переростали в бурхливі процеси.

Наприклад, вчений М. Чмихов підкреслював, що завжди існувала і існуватиме ієрархій природних і життєвих циклів. Менші за протяжністю і інтенсивністю події - породжують більші. Ті ж, у свою чергу, є складовою ще протяжніших і інтенсивніших. За Чмиховим, найважливішим для людства є цикл протяжністю 7980 р. Його унікальність і важливість полягає в тому, що починаючи з будь-якої умовної дати, повторюються небесні рухи Місяця і Сонця. Саме це впливає на всі процеси, що відбуваються на Землі. Цікаво, що початок українського «арійського» циклу і подальше розселення аріїв по території світу,було започатковано саме в Україні,і приходиться на 5966 рік до нашої ери. Не важко підрахувати, що закінчення цього циклу припало на початок XXI ст., точніше - на початок 2014 р.

Ще в 1990-ті роки М. Чмихов вважав, що криза переходу від одного циклу до іншого вже почалася і буде в подальшому тільки поглиблюватися і загострюватися. Як показують події наступних 20 років після опублікування своїх розробок, вчений був абсолютно правий. Криза набула глобального характеру, а в Україні вона набула просто - апокаліптичних рис. На поверхню української дійсності без будь-яких прикрас «сплив увесь людський непотріб» і майже моментально опинився при владі. Патологічні типи людей і людських відносин запанували в усіх сферах життя. Українська криза набула, на відміну від багатьох інших країн, тотального характеру. Україна фактично однією з перших вступила до періоду кризи, а отже і переходу від одного циклу розвитку до іншого. Таким чином у нашої країни і нації з'явився цілком реальний шанс першими пройти період кризи і вступити до періоду стабільності. Очевидно, що в найближчі роки нас чекають дуже великі потрясіння і видужування.

Циклам притаманні певні загальні риси, передусім однакова послідовність фаз. Але на різних етапах розвитку суспільства і за різних умов відтворення циклу, його фази виявляються по-різному. Як приклад, з 1825 р. капіталістична система господарства пережила 21 економічний цикл. Перша економічна криза відбулася в 1825 р. в Англії. Перший цикл тривав 12 років і закінчився кризою 1836 р. - в Англії та США. Через 11 р. криза охопила Англію, США, Францію та Німеччину. Наступна криза (1857) була всесвітньою (охопила більшість розвинутих країн). Такими ж були кризи 1866, 1873, 1882, 1890, 1900 років. Найглибшою була економічна криза 1929-1933 р. Вона супроводжувалася масовими банкрутствами, колосальним зростанням армії безробітних, тощо.

Ми констатуємо, що цикл не повертає націю до попереднього положення, найвдалішим образом циклу є спіраль, у якій витки повторюються на більш високих рівнях та зумовлюють процес акумуляції змін. Ось чому Валентин Карпов весь час каже: «Історія розвивається по спіралі». В основу політичного циклу, можна покласти вимір часу життя одного покоління, яке триває 30 років: «Кожне покоління, стаючи політично повнолітнім, витрачає перші 15 років на те, що кидає виклик поколінню, яке вже має владу і захищає її. Потім це нове покоління саме приходить до влади на 15 років, після чого його політична акти-

вність слабшає, а нове підростаюче покоління претендує на роль наступника». В Україні кожен наступний цикл істотно відрізняється від попереднього, що створює доволі широке коло проблем. Особливості циклічних процесів пояснюються, як політико-культурною і інституційною вітчизняною традицією, так і перебігом перехідного періоду розвитку суспільства.

Кожна цивілізація має владу, (творчу меншість) яка за допомогою релігії, мистецтва, науки, економіки і тому подібне, намагається впливати на більшість (народ). Цивілізації проходять стадії становлення, розквіту і занепаду, в основі яких лежать відповідні стани її владної еліти. Циклічний підхід до розвитку суспільств припускає зміну якостей суспільства, як усередині циклу, так і зовні. Наприклад, циклічний підхід до розвитку Росії виділяє в ній декілька циклів: плем'яний, князівський, імперський, радянський. І кожного разу, завершивши черговий цикл, Росія починала новий. З 1917 по 1991 роки (більше як 70 років) панувала комуністична Росія і розвалилася на окремі держави. Подібне було на території колишньої Римської імперії, де після занепаду виникли самостійні суспільства.

Становлення нового, супроводжується розпадом старого, причому досить сильним. Наприклад, Єльцинський період становлення буржуазно-соціалістичної цивілізації, дозволив «вийти на зовні» ринковій економіки і заповзятим людям. На цьому етапі розквіту, нове здобуло перемогу над старим. Пройде час і «нові ринкові відносини» будуть занепадати і руйнуватися. І так до безкінечності, або до ліквідації в цілому цього суспільства, як нерідко було в історії людства : римляни, ацтеки, татари і тому подібне. Скоро наступить час Путінської Росії, історичний розвиток - це послідовний ланцюг історичних подій.

В той же час потреби українських людей в основному незмінні і проявляються в різних громадських і природних ситуаціях. Повторюваність потреб (інтересів), ментальності людей - є основою повторюваності людської історії. Це означає, що людина, як головний суб'єкт історичного процесу не міняється у своїй основі і ставить в принципі одні і ті ж цілі і завдання, прагне їх реалізувати, хоч і не завжди успішно.

Український історик М. Брайчевський зробив спробу аналізу циклічного розвитку суспільства на території України і встановив власну почерговість періодів соціальної статики і соціа-

льної динаміки. Періодичність зміни суспільного стану розглядав і український вчений Я. Дашкевич, вказавши на періодичність державного статусу України й державного занепаду, починаючи з Київської Русі. (За його позначенням, кожного разу, коли почалося утворення української держави, відбувався черговий занепад). Важко підійматися з колін стомленій людині після важкої праці, але сильна духом людина - знаходить сили йти вперед. Так буде й з Україною, вона вже почала підійматися з колін.

В будь-якій нації існує національний егрегор, Люди, які мислять ідентично чи близько, постійно заряджають його позитивною енергією. Однак, це не є вулиця з однобічним рухом. Національний егрегор в свою чергу віддає свою енергію близькій йому людині, а та іншій і так «заряджається» нація. Пам'ятаймо себе, чиїх батьків - ми діти, шануймо генетичну пам'ять предків. Бережи і примножуй славу свого народу і славним будеш сам.

Кожна людина завжди з великою любов'ю і душевним трепетом згадує те місце, де вона народилася, де промайнуло її босоноге дитинство з дивосвітом-казкою у затишній батьківській оселі. Те родинне вогнище, маленька батьківщина кожної людини - є дім, в якому ви виросли, де живуть ваші мама, тато, бабуся, дідусь, ваші братики й сестрички. А от коли скласти маленькі батьківщини кожного з вас, то вийде наша велика держава -Україна. Єлисаветград - це наша земля, наш рідний край, з славною багатовіковою історією і мудрими, талановитими людьми, з чарівною піснею, що дивує весь світ, багатющими народними традиціями, з мальовничою природою.

Кіровоград проглядається у всьому, що нас оточує; в місяці, зорях, стежці, якою ви йдете до школи, у кожному камінчику, деревці. Все це рідне і близьке кожному з нас. І червона калина, що росте на подвір'ї біля вашої оселі, і рушничок, вишитий старенькими бабусиними руками. Це зелена трава у дворі вашого дому, на якій бігають маленькі діти, або сидять і дивляться в небо, як там пливуть білесенькі хмаринки. І в полі, і в лузі, і в лісі - вам скрізь хороше, бо ви вдома, на своїй землі. Навкруги земля ваших батьків, ваших предків. По великому рахунку, Кіровоград – це історія боротьби народу, за свою свободу і незалежність….

З м і с т

Передмова до книги	3
І. Коли слово має вагу	13
Бесіда з онуками	14
Мала батьківщина	18
Коловорот життя	21
Не підлягає забуттю	29
Гордість і слава Єлисаветграда	40
Закони Всесвіту від діда Опанаса	51
Ривок у прірву	54
ІІ. Тіні забутих предків	64
Заглядаючи у минуле	65
Предки українців	67
Прабатьківщина аріїв	70
Загадковий гаплотип українців	73
Змішування племен і народів	78
Маяки далекої культури	83
Акценти генетичної пам’яті	90
Ми з «Дикого» поля	102
Священний казан Аріанта	112
ІІІ. Мандрівка «Диким» полем	120
Сторінки із нашого минулого	121
Утворення Київської Русі	133
Експансія українських земель	140
Українські історичні території	150
Легендарна Лебедія	163
Як запорожці Москву полонили	168
Не цураємося старого	178
ІV. Роздуми неба і степу	181
Пресловуті «мирні» договори	182
Новокозацька слобода	190
Народжені у віках	198
Лист турецькому султану	210
Опис запорозьких земель	218

Царські рескрипти 225
Бентежний струмок любові 234

V. Сторінки із минулого 243
Втрачені зв'язки поколінь 244
Адміністративні реформи – як сверблячка 262
Маю честь розповісти 269
Старі часи під Кіровоградом 273
Заморожені надії 281
Зміни – як у казці 290
Німецький рейс комісаріат «Україна» 292
Кіровоград в окупаційний період 299
Калейдоскоп Кіровоградських перемін 315
На розпутті зміни назв 324

VI. Цілком таємно 330
Як все було: правда без прикрас 331
Деномінація грошових знаків 337
Гроші на революцію 342
Сліди кайзерівських грошей 345
Додаток до Брестського миру 354
Загадкове казанське золото 356
Афери з нижегородським золотом 364
Єлисаветградські кредити – як лихварство 371
Скарби батька Махна 375
Єлисаветградські експропріатори 392

VII. Єлисаветград – код унікальності 398
Україна – це ми 399
Пізнаємо власну історію 403
Скіфські кургани на Кіровоградщині 408
Заховані скарби Єлисаветградщини 420
Кіровоградські шукачі скарбів 429
Скарби при полум'я свічки 438
Сюжет до ненаписаної повісті 443
Memento mori 448
Синдром дракона 455
Пригоди у старому будинку 462
Загадковий Ільїн 467

За законами жанру 472

VIII. Край легенд і катаклізмів 477
«Зачудовані» дороги Кіровоградщини 478
Невідомий Кіровоград 489
Квадратура кола 498
Шукачі неприємностей 502
«Підземний» світ Єлисаветграда 513
Кіровоградська матриця 524
Пригоди під землею 530

IX. Грані пізнання 537
Відголоски забутих поселень 538
Місто Єлисаветград у цифрах 548
Щорічник «Голос півдня» 556
Крізь призму років 572
Єлисаветградські урбаноніми 587
Край джерельної води 600
Так далеко і так близько 605
Лелеківські курйози 614
Таємниця аеродрому «Канатове» 621

X. Силуети за деревами 631
Хроніка Єлисаветградських вулиць 632
Місцева колекція екстриму 637
Знайомство зблизька 650
Курява старих вулиць 653
Особливості суспільного життя 658
Уздовж по вулиці Дворцовій 662
Нове життя вулиці Петрівської 669
Культурний центр України 679
Кіровоградська єпархія 691
Релігія і храми Кіровоградщини 694
XXI століття: кінець чи початок? 719
Зміст 723
Посилання 726
Архівні знахідки 729
Монографії, брошури, статті 731
Використана література 733

Посилання

1. http://www.kirstat.kr.ua/ekspres/ekspres2012/ekspres04/demogr www.kirstat.kr.ua/ekspres/ekspres2012/ekspres04/demogr93.zip
2. Постанова ВУЦВК «Про перейменування м. Єлисаветграда в м. Зінов'євськ і Єлисаветградської округи в Зінов'євську округу»
3. Стаття «Кіровоград» в УРЕ - leksika.com.ua; slovari.yandex.ru
4. http://www.vechirka.com.ua/index.php?id=3548
5. Інформація про місто Кіровоград, сайт - www.kr-rada.gov.ua/
6. Кизименко П., Тупчієнко М., Босий П. Єлисаветград. Історія. www.uahistory.kiev.ua/kirov/part1.html
7. Рішення про перейменування Кіровограда - 2 червня 2009 р. unian.net/ukr/news/news-318927.html
8. Сайт Кіровоградської міської ради - www.kr-rada.gov.ua/
9. Секретар ради - www.kr-rada.gov.ua/sekretar-miskoyi-radi.html
10. Міський голова - www.kr-rada.gov.ua/miskiy-golova.html
11. Дані Всеукраїнського перепису населення України 2001 р. 2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/kirovograd/
12. Перепись населения 1959 года: Украинская ССР (рос. м.) webgeo.ru/db/1959/ukr.htm
13. Перепись населения 1970 года: Украинская ССР webgeo.ru/db/1970/ukr-don.htm (рос. мова)
14. Перепись населения 1979 года: Украинская ССР webgeo.ru/db/1979/ukr-don.htm (рос. мова)
15. Всесоюзная перепись населения 1989 г. demoscope.ru/weekly/ssp/sng89_reg2.php. (рос. мова)
16. Дані по Райхскомісаріату Україна станом на 1 січня 1943 року за: Karel Cornelis Berkhoff, Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine Under Nazi Rule, Harvard University Press.
17. http://www.uahistory.kiev.ua/kirov/grek.html - www.uahistory.kiev.ua/kirov/grek.html
18. http://www.kirstat.kr.ua/stat_inf_oper_prom.htm; www.kirstat.kr.ua/stat_inf_oper_prom.htm
19. Провідні підприємства Кіровоградської області на who-is-who.com.ua (інформац. ОДА Кіровоградської області) - who-is-who.com.ua/bookmaket/uspihibisnesa2008/3/29.html
20. Підприємства міста - Кіровоградська міська рада - www.kr-rada.gov.ua/pidprimstva-mista.html
21. Економіка. Торгівля // Місто і люди. Єлисаветград – Кірово-

град, 1754-2004. Ілюстрована енциклопедія. «Імекс-ЛТД», 2004.
22. Загальна інформація про Кіровоградську дирекцію УДППЗ «Укрпошта» - ukrposhta.kr.ua/?q=general.html
23. Кіровоградський регіон - www.mfa.gov.ua/usa/ua/ інформації про Україну на офіційному сайті Посольства України в США.
24. Банки Кіровограда на www.creditdeposit.com.ua
25. Страхові компанії в розділі «Фінансові установи» kirovograd.proua.com/catalogue/insurance/
26.Транспортна війна у Кіровограді: «Новини Кіровограда» на www.kirovograd.rks.kr.ua - 2 липня 2009 р.
27. Кировоград - СТТС - transphoto.ru/city/247/ (рос. мова).
28. Список керівних працівників департаменту житлово-комунального господарства - www.kr-rada.gov.ua/files/document/ua
29. Система лікувально-профілактичних закладів Кіровограда - www.kr-rada.gov.ua/ohorona-zdorovya.html
30. http://library.kr.ua/ktoday.html - library.kr.ua/ktoday.html
31. Розділ освіта - www.kr-rada.gov.ua/osvita/
32. Офіційна веб-сторінка Кіровоградського національного технічного університету - www.kdtu.kr.ua/
33. Офіційна веб-сторінка Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка - www.kspu.kr.ua/
34. Електронна версія газети «Кіровоградська правда» - kirovogradka.com.ua/
35. Електронна версія всеукраїнського щотижневика «Україна-Центр» - www.uc.kr.ua/
36. Офіційна веб-сторінка Кіровоградської обласної державної телерадіокомпанії - kodtrk.tv/index.php
37. Товариство з обмеженою відповідальністю Телерадіоінформаційна компанія «КАБС» // Місто і люди. Єлисаветград 1754-2004. Ілюстрована енциклопедія., К-град: , «Імекс-ЛТД», 2004.
38. Відомості про місто Кіровоград (станом на 01.01.2009 рік) - kr-rada.gov.ua/files/content/files/Pasport_Kirovograd.doc
39. Мистецтво та культура Кіровограда -region.in.ua/elisavet/culture_u.html на www.region.in.ua/elisavet/ (Веб-ресурс).
40. Відділ культури і туризму Кіровоградської міської ради - www.kr-rada.gov.ua/viddil-kulturi-i-turizmu.html
41. Кіровоград сьогодні - library.kr.ua/ktoday.html Веб-сторінка Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського - library.kr.ua/

42. www.prostir.museum «Музейний простір України» - prostir.museum/
43. Музей Кіровоградської обласної лікарні // Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград. Ілюстров. енциклопедія. 2004.
44. Сторінка краєзнавця К. В.Шляхового - www.regionalmuseum.kr.ua/ashl/shl_u.html на Офіційна веб-сторінка Кіровоградського обласного краєзнавчого музею - www.regionalmuseum.kr.ua/
45. Сторінка краєзнавця Ю. В.Тютюшкіна www.regionalmuseum.kr.ua/tutk/tutk_u.html на Офіційна веб-сторінка Кіровоградського обласного краєзнавчого музею - www.regionalmuseum.kr.ua/
46. Бібліотеки області - www.kultura.kr.ua/articles.php?
47. Кіровоградська обласна організація Національної Спілки письменників України // Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград, 1754-2004. Ілюстрована енциклопедія. «Імекс-ЛТД», 2004.
48. Кіровоградська обласна організація Національної Спілки журналістів України // Місто і люди. Єлисаветград - Кіровоград, 1754-2004. Ілюстрована енциклопедія. «Імекс-ЛТД», 2004.
49. Кіровоградська обласна організація Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка // Місто і люди. Єлисаветград - Кіровоград, 1754-2004. Ілюстрована енциклопедія.
50. Кіровоградський обласний центральний козацький округ Українського козацтва - http://karpov-shop.uaprom.net; http://karpov-shop.sells.com.ua;
51. Об'єднання поляків Кіровоградщини «Полонія» ім. Кароля Шимановського // Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград.
52. Кіровоградська єврейська община // Місто і люди. Єлисаветград - Кіровоград, 1754-2004. «Імекс-ЛТД», 2004.
53. Заповідники України. Кіровоградська область, (туристичний сайт) на www.nashkray.kiev.ua
54. Кіровоградський інтернет-бізнес-ресурс www.biz.kr.ua/info/kirovograd/sight/gorsad/ 2010-2014
55. Центр України серед Дикого Поля. // Автомобільна прогулянка Україною. Путівник., К.: Балтія-Друк. 2010.
56. Релігійне життя Кіровоградщини - kirovograd.rks.kr.ua/
57. Кіровоградська римо-католицька парафія Святого Духа // Місто і люди. Єлисаветград - Кіровоград, 1754-2004. «Імекс».
58. Прогресивний юдаїзм «Тхія» www.discount.ua
59. Набережна міста Кіровограда // Місто і люди. Єлисаветград - Кіровоград, 1754-2004. «Імекс-ЛТД», 2004.

Архівні знахідки

1. Державний архів Кіровоградської області, (рос. мова) «Справочная и адресная книга по г. Елисаветграду и уезду» под названием «Ежегодник - Голоса Юга».
2. Державний архів Кіровоградської області, (рос. мова). «Исторический очерк г. Елисаветграда», составил А. Пашутин, 1897.
3. Державний архів Кіровоградської області, (рос. мова). Административный аппарат Новороссии 18 век. (А. В. Макидонов).
4. Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941-1944 р., серія «Архівні документи свідчать», (Іван Петренко).
5. Кіровоградський державний музей-заповідник І.К.Тобілевича «Хутір Надія», експозиція.
6. Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. Чижевського, архів К. Флоровської.
7. Кіровоградський міський літературно-меморіальний музей ім. І. К. Карпенка-Карого, фонозапис Т. Нікітіної.
8. Кіровоградський міський музей музичної культури імені К. Шимановського.
9. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей.
10. Кіровоградський обласний художній музей.
11. Особистий архів кіровоградського колекціонера Ю. Тютюшкіна, фотографії.
12. Державний архів Одеської області, фото В. Лангемака (виявлено дослідником із Росії О. Глушком).
Опубліковані документи по Єлисаветграду, (мова оригінал.)
13. Весь Елисаветградъ. - Елисаветградъ, 1911.
14. Ведомости Елисаветградскаго Городского Общественнаго Управленія. - 1895. - 28 сентября; 1896. - 23 июня; 1897. - 27 июля, 11 августа; 1898. - 26 ноября; 1899. - 5 января, 14, 18 февраля, 5, 23 марта, 27, 29 апреля, 2, мая, 13 июня, 7 октября, 14 ноября; 1901. - 18 января, 9, 18 февраля, 1 марта, 27 мая; 1902. - 19 марта, 9, 20 мая; 13 июня; 1903. - 23, 25, 27 февраля, 1, 6, 13, 16, 19, 30 марта, 1, 3, 27 апреля, 15, 18, 29 мая, 1, 12, 15, 29 июня, 6 июля, 30 сентября, 5, 7, 14, 16, 19 октября, 16, 20, 23, 30 ноября, 2, 4, 23, 10 августа, 30 декабря; 1904. - 1, 2, 5, 22, 25, 29 января, 10, 17, 24 февраля, 2, 13, 16, марта, 1, 8, 11, 13, 15, 16, 18, 27, 29 апреля, 1, 4, 6, 16, 25, 27 мая, 5, 10, 13, июня, 12, 13, 20 июля, 8, 15 августа, 5, 7, 14 окт.

15. Журналъ заседаній очереднаго Елисаветградскаго Уезднаго Земскаго Собранія въ мае 1899 года (сессія XXXV) (Съ приложениемъ докладовъ управы и Комиссій). — 1899.
16. Энциклопедическій словарь. Т. VIIIа. Изд. Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ). И. А. Ефронъ (С.-Петербургъ).
17. Ежегодникъ «Голоса Юга»: Адресъ-календарь. (Справочная книга по г. Елисаветграду и уезду, с діаграммами, рисунками, портретами и шаржами). Изданіе редакціи газеты «Голосъ Юга», 1913.
18. Елисаветград и елисаветградцы: диалог веков. Энциклопедия на компактдиске. К 250-летию основания крепости св. Елисаветы / Сост. и изд. Чуднов А. - Кировоград, 2004.
19. Народное образованіе въ Елисаветградскомъ уезде в 1902 году (Изъ общаго отчта Елисаветградской Земской Управы за 1902 г.).
19.1. Там же … с 1905 – по 1915 год…
20. Отчётъ попечителя Одесскаго Учебнаго Округа о состояніи средних и низших учебных заведений Одесскаго Учебнаго Округа за 1914 годъ. Одесса, 1915.
21. Отчётъ правленія Общества вспомоществованія нуждающимся ученицамъ Елисаветградской общественной женской гимназіи с 15.11.1889 по 15.11.1890 г. / Утв. общ. собр. 18.11. 1890). — Елисаветградъ: Типографія П. А. Зелёнаго, 1890.
22. Сводъ постановленій Елисаветградскаго Уезднаго Собранія за 1865 год. / Сост. Е. И. Борисовъ. - Елисаветградъ: Типографія А. Гольденберга, 1895.
23. Систематическій сводъ постановленій Елисаветградскаго Уезднаго Собранія за 1865–1895 годы / Сост. Борисовъ Е. И. Изданіе Елисаветградскаго Уезднаго Земства. 1895.
24. Систематическій сводъ постановленій Херсонскаго губернскаго земскаго собранія 1865–1888 (23 очер. сессіи 1865–1887 г. и 14 чрезвычайных 1865 г.). - Т. I. Изданіе губернскаго земства. - Одесса: Тип. «Одесскіхъ Новостей», 1888.
25. Систематическій сборникъ постановленій Елисаветградской городской думы за 1871–1903 г. / Сост. Брейеръ А. К. — Елисаветградъ: Типографія А. Гольденберга, 1905.
26. Советская историческая энциклопедия. Т. 12. - М.: Сов. энциклопедия, 1969.
27. Уставъ Общества вспомоществованія нуждающимся учени-

цамъ Елисаветградской общественной женской гимназии. 1883
28. Елисаветградскій вестникъ. – 1880: - 9, 13, 18 апреля, 13, 15, 18 июня, 4, 13, 30 июля; - 1882: - 22 ноября; - 1885: - 1 января, 13 февраля.
29. Елісаветградскія новости. 1904: - 12 апреля, 13, 17, 18 декабря; 1905: - 9 ноября.

Монографії, брошури, статті

1. Блажков І. До 110-ї річниці з дня народження Кароля Шимановського // Єлисавет. — 1992.
2. Босько В. «Душі мінливої прикмети» // Кіровог. правда. 1978.
3. Босько В., Ковальова Р. Університет починався з жіночої гімназії // Народне слово. 1998.
4. Бракер Н. Володимир Миколайович Ястребов (До 30-тих роковин смерті) // Єлисавет. 1990.
5. Варгатюк П. Л. Подвиг революционерки // Бош Е. Б. Год борьбы. 1990.
6. Вівсяна І. А. Українські Січові Стрільці на Єлисаветградщині: Навчально-методичні матеріали для вчителів. Кіровоград, 2001
7. Вівсяна І. Заснування педагогічного інституту в Єлисаветграді (1918 р.) // Університетський меридіан. 2000.
8. Волкогонов Д. Троцкий / Политический портрет. — М. 1992.
9. Глушко А. В. Создатель «Катюши». М.: 2001.
10. Деятели Союза Советских Социалистических Республик и Октябрьской Революции (Автобиографии и биографии). 1982.
11. Долгіх М. Сторінки музичної освіти Єлисаветграда // Матеріали обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції «Культурно-освітні процеси краю у XIX столітті». 2004.
12. Дон Аминадо. Поезд на третьем пути. - М.1991. - 330 с.
13. Єлисаветградська гімназія. Книга перша. - Кіровоград: Народне слово, 1997. - 190 с.
14. Завадский С. В. На великомъ изломе // Архивъ русской революции. Т. 11–12. - М.: «Терра»: Политиздат, 1991
15. Залізняк Л. А. Від склавинів до української нації. - К.: Бібл. українця, 2004. 255 с.
16. Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960): Праці історико-філософської секції . Записки НТШ. 1969. 359 с.
17. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2003. - 246 с.

18. Козуля О. Жінки в історії України. - К. 1993. - 255 с.
19. Красные вехи: Сборник воспоминаний и материалов революционного движения на Зиновьевщине. - Первый выпуск. - Зиновьевск: Червонный шлях, 1925. - 206 с.
20. Куценко Л. Князь Духу: Статті про життя і творчість Євгена Маланюка. – Кіровоград. 2003. - 184 с.
21. Куценко Л. «Народу самосійні діти…» Українська доля Дикого поля. - Кіровоград: Спадщина, 2005. - 120 с.
22. Маленький Париж. Елисаветград в старой открытке / Авт.-сост. Петраков В. В., Машковцев В. П. - М. 2004. - 240 с.
23. Матівос Ю. М. Місто на сивому Інгулі: Історико-публіцистичний нарис. - Кіровоград: ТОВ «Діаграма», 2004. - 296 с.
24. Нейгауз Г. Г. Размышления, воспоминания, дневники. Избранные статьи. – М. 1983. - 526 с.
25. Омельчук І. В. Рідний край. Історико-краєзнавчі дослідження. - К. КМЦ «Поезія», 2004. - 492 с.
26. Плахотина М. Три года в гимназии (1916–1918) // Елисаветград и елисаветградцы: диалог веков… Нар. слово. 1996.
27. Тарковский А. Очерк революционного движения 80-х годов в городе Елисаветграде // Єлисавет. - 1992.
28. Татищев В. Н. История Российская. Т-2. - М. 1963. - 352 с.
29. Шевченко С. І. Історія Кіровоградського державного педагогічного університету імені Винниченка (1964–1999 р.) 2005. —
30. Юрченко А. Н. Записки краеведа. - Кировоград: Имэкс-ЛТД, 1999. - 206 с.
31. Кіровоградська правда. 1991. – 27 лютого, 12, 24 липня; 1994. – 7 квітня; 1997. – 16, 30 жовтня; 1998. – 14 червня; 1999. – 16, 23 жовтня; 2000. –10 лютого; 2002. – 8 листопада; 2006. – 18 листопада; 2007. – 5 жовтня.
32. Вечірня газета. 2000; 30 червня, 14 липня; 2007; – 11 січня.
33. Дніпро. – 1991. - № 4, 5, 6.
34. Народне слово. – 1990. – 1,20 листопада, 6 грудня; 1991. – 24 травня, 7, 11 червня, 9, 14 липня, 2, 3, 21 серпня, 21 вересня, 1жовтня; 1992. – 15 січня; 1993. – 16, 21, 23 вересня; 2009. – 2 червня, 29 вересня.
35. Сільське життя плюс. – 2008. – 10, 17 квітня, 8 травня, 14, 28 серпня.
36. Україна молода. – 2006. – 11, 15 серпня.
37. Та інші видання.

Використана література

1. Адресъ-календарь і Довідкова книга (Елисаветградъ) на 1888 р. Подъ редакціей М.Гольденберга. - Елисаветградъ: Російська скоропечатня Гольденберга, 1887.
2. Адресъ-календарь м. Елисаветграда й Елисаветградскаго уъзда на 1894 р. - Елисаветградъ: Типогр. Гольденберга, 1893.
3. Адресъ-календарь і Довідкова книга по м. Елисаветграду. - Елисаветградъ, 1911.
4. Адресъ-календарь і Довідкова книга по м. Елисаветграду й уъзду. - Елисаветградъ: Голосъ Півдня, 1913.
5. Акопян К. Якого кольору буде «Червона зірка»? Молодіжне перехрестя. - 2008. - С.1
6. Алєксєєнко О. Екскурсія до музею. Молодіжне перехрестя. - 2007. - С. 11
7. Белинская И. Новинки «Червоної зірки». Молодіжне перехрестя - 2008. - С. 2
8. Бєлінський В. Рукостискання через океан. Кіровоградська правда. - 2008. - С. 2
9. Босько В. Перший почесний громадянин Єлисаветграда: До 250 -річчя заснування фортеці Святої Єлисавети. Кіровог. правда. - 2002. - 22 жовтня. - С. 3
10. Босько В. Другий почесний громадянин Єлисаветграда. Народне слово. - 2002. - 7 листопада. - С.3
11. Босько В. Єлисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел (1873 - 1914). Вечірня газета. - 2010. - 16 липня. - С. 7; 23 липня. - С. 7
12. Босько В. Єлисаветградці всіх країн, єднайтеся! Народне слово. - 2011. - 28 квітня. - С. 1, 9.
11. Босько В. М. Історичний календар Кіровоградщини на 2009 – 2012 роки : люди, події, факти. - Кіровоград: Центр.-Укр. Вид.
12. Босько В.М.Визначні постаті Степової Еллади. -Кіровоград: ВЦ «Інформаційна мережа», 2004. - 376 с.
13. Військовий енциклопедичний словник. - М. Військове видавництво, 1986.
14. Верстюк О. Продовжувачі справи Ястребова. Вечірня газета. - 2005. - 8 липня.
15. Дмитрієнко М.Ф., Маркова О.Є. Адміністративно-територіальний поділ Української РСР з 1917 по 80-ті роки XX ст. 1992.

16. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 - 1800 гг. - М. Наука, 1959.
17. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 - 1945 р. Збірник документів і матеріалів. – Дніпро. 1695.
18. Крикун Н.Г. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV-XVIII в. - К.: АН Украины, 1992.
19. Кизименко П. М. Пам`ять степів: Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. - Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2003. - 245 с.
20. Колесников С. Чиї інтереси захищав Пашутін? Народне слово. - 2008. - 5 лютого. С. 3
21. Кузик Б.М. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: В 2 т. - Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005.
22. Чуднов О. Кіровоградщина. Кіров-д: Імекс-ЛТД, 2008. 640 с.
23. Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.
24. Карпов В. Козацькому роду нема переводу. К-д. 2012. 495 с.
25. Карпов В. Акценти сивої давнини, (1-2 том) К-д. 2012. 992 с.
26. Лісниченко Ю. Чужий по крові, та рідний за духом: До 150-річчя В.Ястребова. Вечірня газета. - 2005. - 5 серпня.
27. Макей Л. Федорівка: від Остен-Сакена до Пересунька. Народне слово. - 2010. - 19 січня. - С. 3
28. Маленький Париж : Елисаветград в старой открытке: (В.В. Петраков, В.П. Машковцев). - М: Пинакотека, 2004. - 240 с.
29. Матівос Ю. Таємниці одного листа. Кіровоградська правда. - 1989. - С. 3
30. Матівос Ю. Він дбав про бідняків. Вечірня газета. 2002. С.12
31. Матівос Ю. За особисті заслуги. Народне слово. 2004. С. 3.
32. Матівос Ю. Перший цукровар України. Вечірня газета. 2002.
33. Матівос Ю. Повпереди незалежної України: До Дня працівників дипломатичної служби. Кіровоградська правда. 2009. С. 6.
34. Матівос Ю. У гостях в «артільного батька»: До 140-річчя від дня народження Лесі Українки. Кіровоград. правда. 2011. С. 6.
35. Матівос Ю.М. Місто на сивому Інгулі: До 250-річчя від дня заснування: Історико-публ. нарис. Кіровог-д: «Діаграма», 2004.
36. Орел С. Чарівний меч Володимира Ястребова. Народне слово. - 2005. -16 серпня. - С. 3.
37. Пашутинъ А.Н. Историческій очеркъ м. Елисаветграда. - Елисаветградъ: Лито-Типографія Бр. Шполянскихъ, - 1897.
38. Панченко В. Є. Постаті. Народне слово. - 2004. - С. 3.
39. Пасічник Л. Почесні громадяни Єлисаветграда. Вечірня

газета. - 2010. - 5 листопада. - С. 8.
40. Полулях І. Коли історія твориться на наших очах. Кіровоградська правда. - 2009. - 22 вересня. - С. 1.
41. Полулях С. І пам'ятник, і оновлена площа. Кіровоградська правда. - 2009. - 21 липня. - С. 3
42. Скальковский А.А. История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого архива. 3-е издание. - Одесса, 1886.
43. Трибуцька О. З рукописів Павла Рябкова. Народне слово. 2011. - 1 березня. - с. 6.
44. Тулуб З. Людолови: історичний роман. - К. Дніпро,1986.
45. Українська радянська енциклопедія. Т. 10. - К.: УРЕ, 1962.
46. Украинская советская энциклопедия. Т. 7. - К.: УСЭ, 1982.
47. УРСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. - К: УВПЛ, 1947.
48. Френчко Л. Владимир Ястребов. Ведомости Плюс. - 2005. - 16 декабря. - С. 8: фото.; 23 декабря. - С. 8.
49. Френчко Л. Знаменитости степной столицы. Ведомости Плюс. - 2004. - 10 декабря. - С. 8.
50. Френчко Л. Алексей Бобринский. Ведомости Плюс. - 2007. - 12 января. - С. 8.
51. Шевченко С. Де вінчався Пашутін. Вечірня газ. 2009. С 28.
52. Шевченко С. Дослідник Приінгулля. Молодіжне перехрестя. - 2005. - 17 березня. - С. 10.
53. Шевченко С. Передвиборчі обіцянки: від козака Лелеки до... Вечірня газета. - 2006. - 24 листопада. - С. 5.
54. Шевченко С. Понад чверть століття на чолі міста. Народне слово. - 2006. - 5 грудня. - С. 3.
55. Шепель Ф. «Горькая ягода» дворянина Эрдели. Украина-Центр. - 2003. - 20 июня. - С. 7.
56. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. - Л: Наука, 1975.
57. Энциклопедический словарь. Т. VI (12). - СПб.: Типо-Литография И.А. Ефрона, 1892.
58. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Т. 1. - К: 1990.
59. «Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края», 1889.
60. Янчуков С.М. З іменем Володимира Ястребова: Історико-краєзнавч. вид. - Кіровоград: Центр. -Укр. вид-во, 2005. -158 с.

736
Товариство «Знання» України.
Науково-дослідний Центр «Інноваційні технології».

Карпов Валентин Євгенійович

Подорож у часі

Суспільно-пізнавальне видання

Рекомендовано на засіданні науково-методичної ради Центру
«Інноваційні технології», протокол № 4 від 16.04.2015 року
м. Кіровоград – 736 с. (укр. мова).

Друк
Здано в набір 12.05.2015. Підписано до друку 20.05.2015
Формат 60х84 1\16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Arial. Авт. Лист 39,5.
Умовно друк. Лист 41,5. Тираж 1000.